

**TÜRKİYE'DE YOKSULLUK RİSKİ: ÇOCUK VE YAŞLI
YOKSULLUĞUNUN BELİRLEYİCİLERİ**

**Pamukkale Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Doktora Tezi
Maliye Ana Bilim Dalı
Maliye Programı**

Ali Gökhan GÖLÇEK

Danışman: Prof. Dr. İbrahim ORGAN

**Kasım 2022
DENİZLİ**

ÖNSÖZ

Doğum hızının azalması ve yaşam sürelerinin uzaması yönündeki demografik eğilim, politika gündeminde çocuk ve yaşlı nüfus üzerinde dikkatlerin toplanmasına neden oldu. Dünya nüfusunun yaşlanmaya başlaması, ülkeler için üzerinde düşünülmesi gereken başat problemlerden biri haline geldiği söylenebilir. Yaşlanan dünyada politika gündemlerinin diğer bir konusunu ise, ülkelerin geleceklerini şekillendirecek olan çocuklar oluşturdu. Nüfus yapılarındaki bu değişimle birlikte, bağımlı nüfus olarak bilinen çocuk ve yaşlılar, gelecekte ülkelerin sosyal, demografik ve ekonomik yapılarını değiştirme potansiyelini taşımaya başladı. Böylece günümüzde çocuk ve yaşlı ülkeler için hayati öneme sahip kesimler olarak ortak bir çatı altında bulundu.

Tez konusunu belirleme sürecinde çocuklara ve yaşlılara yönelmeme neden olan etken demografik yapıda meydana gelen bu değişimden kaynaklandı. İki farklı yaş grubunu yoksulluk çerçevesinde çalışmak istememin nedeni ise, yoksulluğa karşı savunmasız olmaları konusunda oluşturdukları ortaklık oldu. Günümüzün en önemli sorunlarından biri haline gelen yoksulluk, çocuk ve yaşlı için ayrıca bir tehdit oluşturdu. Çocuklar ve yaşlıların gerek gelir edinimleri gerekse aktörlük etkinlikleri son derece kısıtlı kaldığından, yoksulluktan korunmak için aktif olarak çalışan nüfusu bağımlıdır. Sonuçta, genelde yoksulluğun özelde ise çocuk ve yaşlı yoksulluğunun günümüzün ve hatta geleceğin en önemli sosyal politika gündemlerinden birini olacağını düşünmek mümkündür. Çocuk ve yaşlıların yaşadığı yoksulluk riskinin ortadan kaldırılması, aktif çalışan nüfus üzerindeki ekonomik ve sosyal yükü de hafifleteceği için önemlidir. Bu nedenle çocuk ve yaşlı yoksulluğunun belirleyicilerinin tespiti, çok boyutlu makro politika yapımı için gereklidir. Bu durum söz konusu dezavantajlı kesimlerin yaşadığı yoksulluğuna odaklanmama neden oldu.

Diğer taraftan, nedenleri ve mücadele stratejileri açısından yoksulluğun bireyselleşmesi yönünde yaşanan konjonktürel değişim yoksulluğu yaşayan farklı gruplara göre farklı yoksulluk analizlerini zorunluluk hale getirdi. Yoksulluk çalışmalarının yoksulluğun aktörüne göre gittikçe çeşitlenmesi, özel gruplara yönelik derinlemesine yoksulluk analizlerinin önünü açtı. Bu çerçevede çocuk ve yaşlıların yoksulluk deneyimlerinin, kendi özgül koşullarında değerlendirmesi konusunda literatürde bulunan eksiklik çocuk ve yaşlı yoksulluğunu geliştirilmesi gereken bir alan olarak görmeme neden oldu. Tez çalışmamın devam ettiği dönemde yaşanan 21. yüzyılın en büyük salgını Covid-19 pandemisi ise bu düşüncemi güçlendirdi. Covid-

19 pandemi krizi yoksulluğun derinleşmesine ve çalışma konumu oluşturan çocuk ve yaşlıların daha da artan şekilde etkilenmesine neden oldu. Özellikle çocuk ve yaşlıların sokağa çıkma yasakları ile gündeme gelmesi, onların dezavantajlar konusunda farklılıklarının görünmesine ve seslerinin duyulması gerektiğinin anlaşılmasına yardımcı oldu. Toplumdaki aktörlükleri tartışmalı olan bu kesimin yaşadığı sorunlar tüm farklılığına ve derinliğine rağmen politika gündeminde çok fazla yer alamadı. Tüm insanlığın yaşadığı bu süreç, tez konumun hem günümüze hem de geleceğimize ışık tutabilecek bir örnek oluşturabileceği yönündeki düşüncemi kuvvetlendirdi.

Öncelikle doktora sürecimin her aşamasında destek ve yardımlarını esirgemeyen çok değerli danışman hocam Prof. Dr. İbrahim Organ'a; tez izleme toplantılarında verdiği değerli görüşler ile tezimin gelişmesini sağlayan Prof. Dr. Ersan Öz'e; jürimde olmayı kabul edip, tez çalışmama değerli fikirleri ile katkı sunan Prof. Dr. Sevinç Yaraşır-Tülümce'ye ve Doç. Dr. Ahmet Arif Eren'e çok teşekkür ederim.

Lisanstan beri önümü aydınlatan, akademik kariyerimin her anında yanımda olan, tezimin her aşamasında desteğini yakından hissettiğim, kendisine çok şey borçlu olduğum çok kıymetli hocam, ağabeyim Doç. Dr. Altuğ Murat Köktaş'a teşekkürü bir borç bilirim. Beraber yürüyeceğimiz daha çok yolumuz var...

Tez yazmak her ne kadar bireysel bir uğraş olarak gözükse de nihayetinde moral, motivasyon, destek ve daha pek çok farklı alanda çok değerli insanların varlığı ile kolektif bir gücün sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Öncelikle beni yetiştiren anneme, babama ve teyzeme çok teşekkür ederim, kardeşlerime, Niğde'deki aileme de ayrıca teşekkür ederim. Onların varlığı, tez yazım sürecimdeki önemli motivasyonlarımdan biriydi. Evimizin küçük neşeleri Rıfkı ve Çulluk'tan bu zor süreçte bize katlandıkları için de özür dilerim.

Lisansı beraber bitirdiğim, bütün bu süreçte pek çok keyifli anı biriktirdiğim, sonrasında doktorayı da beraber yaptığım, farklı şehirlerde olsak da aynı zamanı paylaşabildiğim, uzaktayken de yanımdaymışçasına elini omzumda hissettiğim, Denizli'deki kadim dostum, kardeşim Arş. Gör. Bilal Göde'ye ayrıca çok teşekkür ederim. Emegin ödenmez...

Ve teşekkürlerin en özeli tabii ki de ne zaman yorulsam ne zaman bıraksam beni tutup kaldıran, hiç yılmadan beni dinleyen gerek akademik hayatımda gerekse sosyal hayatımda önümü aydınlatan, “*neşesi yeter*” dediğim sevgili eşim Şeyda Güdek-Gölçek'e... Sen olmasaydın, her şey biraz eksik kalırdı...

ÖZET
TÜRKİYE’DE YOKSULLUK RİSKİ: ÇOCUK VE YAŞLI
YOKSULLUĞUNUN BELİRLEYİCİLERİ

Gölçek, Ali Gökhan
Doktora Tezi
Maliye ABD
Maliye Programı
Tez Yöneticisi: Prof. Dr. İbrahim Organ
Kasım 2022, 333+X Sayfa

Yoksulluk; gelir eşitsizliği, gıdaya erişim, nüfus, temel hizmetlere erişim, sosyal boyut gibi pek çok farklı nedeni içinde barındıran ve küresel bir sorun olarak gittikçe derinleşen bir fenomen olarak bilinmektedir. Yoksulluğun tanımı, yoksulluğun doğası itibariyle barındırdığı çok boyutlu yapısı itibariyle farklılıklar göstermektedir. Özellikle son yıllarda yoksulluk çalışmalarının bireysel düzeye indirgenmesi, farklı toplumsal kesimlerin değişen yoksulluk deneyimlerinin görünür hale gelmesine de katkıda bulunmuştur. Bu anlamda çocuk ve yaşlıların yaşadığı yoksulluğun boyutlarının ele alınması önemli hale gelmektedir.

Çocuk ve yaşlı yoksulluğu çeşitli yönleriyle yoksulluk deneyimlerinde özel bir grubu temsil etmektedir. Nüfusun önemli bir kesimini oluşturan ve işgücü piyasasının dışında kalarak topluma maddi bir yük oluşturma potansiyeline sahip olan ve bu bakımdan bağımlı nüfus olarak adlandırılan çocuk ve yaşlı nüfus için yoksulluk, temel bir sosyal politika gündemi haline gelmektedir. Bu bağlamda çocuk ve yaşlı yoksulluğunun belirleyicilerinin tespiti çalışmanın odak noktasını oluşturmaktadır.

Çalışmada TÜİK tarafından yayımlanan 2019 yılına ait Hanehalkı Bütçe Anketi mikro veri seti kullanılmış ve çocuk ve yaşlı yoksulluğuna etki eden belirleyiciler ayrı ayrı lojistik regresyon yardımıyla araştırılmıştır. Yapılan analizler neticesinde, çocuk ve yaşlıların yoksulluk deneyimlerinin birtakım ortak görünümü olduğu görülmüştür. Özellikle hanenin maddi varlıkları, çevresel ve yapısal özelliklerinin yoksulluğu azaltan önemli birer faktör olduğu saptanmıştır. Bununla birlikte hanede yaşayan birey sayısının artışı yoksulluğun derinleşmesine neden olmaktadır. Çocuk yoksulluğunun en önemli belirleyicileri olarak annenin eğitim durumu, ücretli çalışma durumu ve ebeveyn sayısı; yaşlı yoksulluğunun en önemli belirleyicileri olarak ise yaş, cinsiyet, eğitim düzeyi, çalışma ve emeklilik durumu olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yoksulluk, Çocuk Yoksulluğu, Yaşlı Yoksulluğu, Bağımlı Nüfus, Lojistik Regresyon

ABSTRACT

THE RISK OF POVERTY IN TÜRKİYE: DETERMINANTS OF CHILD AND ELDERLY POVERTY

Gölçek, Ali Gökhan

Doctoral Thesis

Public Finance Department

Public Finance Programme

Adviser of Thesis: Prof. İbrahim Organ

November 2022, 333+X Pages

Poverty is known as a phenomenon that includes many different causes such as income inequality, access to food, population, access to basic services, and social dimension, and is increasingly a deepening global problem. The definition of poverty differs in terms of the multidimensional nature of poverty. Especially in recent years, the lower of poverty studies to the individual level has contributed to the visibility of the changing poverty experiences of different social segments. In this sense, it becomes important to address the dimensions of poverty experienced by children and the elderly.

Child and elderly poverty represent a special group in poverty experiences in various aspects. Poverty is becoming a basic social policy agenda for the child and elderly population, which constitutes a significant part of the population and has the potential to create a financial burden on society by staying out of the labor market, and is thus called the dependent population. In this context, identifying the determinants of child and elderly poverty is the focus of the study.

In the study, the Microdata set of the Household Budget Survey of 2019 published by TURKSTAT was used and the determinants affecting child and elderly poverty were investigated separately with the help of logistic regression. As a result of the analysis, it has been seen that the poverty experiences of children and the elderly have some common aspects. In particular, it has been determined that the tangible assets, environmental and structural characteristics of the household are important factors that reduce poverty. However, the increase in the number of individuals living in the household causes the deepening of poverty. Mother's education level, paid employment status, and the number of parents as the most important determinants of child poverty; It has been determined that the most important determinants of elderly poverty are age, gender, education level, employment, and retirement status.

Keywords: Poverty, Child Poverty, Elderly Poverty, Dependent Population, Logistic Regression

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
ÖZET.....	iii
ABSTRACT.....	iv
İÇİNDEKİLER.....	v
ŞEKİLLER DİZİNİ.....	vii
TABLolar DİZİNİ.....	viii
GRAFİKLER DİZİNİ.....	ix
SİMGE VE KISALTMALAR DİZİNİ.....	x
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

YOKSULLUK: KAVRAMSAL VE TEORİK ÇERÇEVE

1.1. Yoksulluk Olgusu.....	5
1.1.1. Kapitalizmin Ortaya Çıkış Sürecinde Yoksulluk Olgusu.....	9
1.1.2. Büyük Buhran'dan Neoliberal Dönem'e Yoksulluk Olgusu.....	36
1.1.3. Neoliberal Dönemde Yoksulluk Olgusu.....	46
1.2. Kavram Olarak Yoksulluk.....	61
1.2.1. Gelir / Tüketim Temelli Yoksulluk Tanımlamaları.....	62
1.2.2. İnsani Yoksulluk.....	71
1.2.3. Yeni Yoksulluk.....	76
1.2.4. Yoksulluk Tanımlamaları Üzerine Genel Bir Değerlendirme.....	87
1.3. Yoksulluk Ölçüm ve Yöntemleri.....	90
1.3.1. Yoksulluk Çizgisi / Sınırı (Poverty Line) ve Hesaplanması.....	90
1.1.1.1. Gıda-Enerji Alımı Yöntemi.....	91
1.1.1.2. Temel İhtiyaçların Maliyeti Yöntemi.....	93
1.3.2. Yoksulluk Ölçüm Yöntemleri.....	95
1.3.2.1. Kafa Sayısı Oranı Endeksi (Head-Count Ratio Index).....	97
1.3.2.2. Yoksulluk Açığı Endeksi (Poverty Gap Index).....	98
1.3.2.3. Foster, Greer, Thorbecke Endeksi (FGT Index).....	100
1.3.2.4. Sen Endeksi (Sen Index).....	101
1.3.2.5. Bileşik Yoksulluk Endeksleri.....	102

İKİNCİ BÖLÜM

ÇOCUK VE YAŞLI YOKSULLUĞU

2.1. Çocuk Yoksulluğu.....	107
2.1.1. Kavramsal Çerçeve: Çocuk.....	107
2.1.2. Çocuk Yoksulluğuna Yönelik Yaklaşımlar.....	119
2.1.2.1. Materyalist Yaklaşım.....	125
2.1.2.2. İnsani Yaklaşım.....	133
2.1.2.3. Çocuk Yoksulluğunun Toplumsal Yansımaları.....	141
2.2. Yaşlı Yoksulluğu.....	158
2.2.1. Kavramsal Çerçeve: Yaşlı.....	158
2.2.1.1. Yaşlanma.....	159
2.2.1.3. Yaşlılık.....	160
2.2.1.4. Bir Sorun Olarak Nüfus Yaşlanması.....	163
2.2.1.5. Yaşlı.....	166
2.2.1.6. Gümüş Ekonomi.....	170
2.2.2. Yaşlı Yoksulluğuna Yönelik Yaklaşımlar.....	172
2.2.2.1. Yaşlılık Öncesi Çalışma Durumu.....	175
2.2.2.2. Kamu Politikalarının Etkisi.....	178
2.2.2.3. Toplumsal Faktörler.....	189
2.2.2.4. Bireysel ve Çevresel Faktörler.....	196

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÇOCUK VE YAŞLI YOKSULLUĞUNUN BELİRLEYİCİLERİ

3.1. Çocuk ve Yaşlı: Ortaklıklar ve Farklılıklar	204
3.2. Çocuk ve Yaşlı Yoksulluğunun Dünya ve Türkiye'deki Durumu	212
3.3. Çocuk ve Yaşlı Yoksulluğunun Belirleyicileri: Literatür.....	221
3.4. Çalışmanın Amacı, Önemi ve Hipotezleri.....	231
3.5. Materyal ve Yöntem	232
3.5.1. Veri Kaynağının Niteliği ve Kısıtları	233
3.5.2. Yöntem.....	234
3.6. Örneklem	237
3.7. Çalışmada Kullanılan Değişkenler ve Özellikleri	237
3.8. Bulgular	244
SONUÇ VE POLİTİKA ÖNERİLERİ	253
KAYNAKÇA.....	264
EKLER.....	331
ÖZ GEÇMİŞ	333

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1. Gıda-Enerji Alımı Yöntemi (FEI).....	92
Şekil 2. İnsani Kalkınma Endeksinin (HDI) Hesaplanma Aşamaları	103
Şekil 3. Çok Boyutlu Yoksulluk Endeksinin (MPI) Hesaplanma Aşamaları	105
Şekil 4. Yoksunluk Ölçeği	138
Şekil 5. Başarılı Yaşlanma Modeli	169
Şekil 6. Yaş ve Bağımsız Yaşam İlişkisi	205
Şekil 7. Çocuk ve Yaşlı Nüfus, Ekonomik Büyüme İlişkisi	206
Şekil 8. Çocuk ve Yaşlı Yoksulluğunun Döngüsel İlerleyişi.....	208
Şekil 9. Yoksulluğu Etkileyen Faktörler	208
Şekil 10. Yoksulluğun Yaşa Göre Yoğunluğunu Gösteren U-Eğrisi.....	211

TABLolar DİZİNİ

Tablo 1. OECD Ülkelerinde GSYİH İçindeki Sosyal Harcamaların Payı, 1960-1975	47
Tablo 2. OECD Ülkelerinde Ekonomik Göstergeler, 1960-1980	49
Tablo 3. Yoksullukla İlgili Kavramlar, Tanımlar ve Tespit Yöntemleri	87
Tablo 4. Türkiye’de Çocuk ve Yaşlı Yoksulluğu Oranları, 2014-2020.....	220
Tablo 5. Çocuk Yoksulluğunun Belirleyicileri, Literatür Özeti	222
Tablo 6. Yaşlı Yoksulluğunun Belirleyicileri, Literatür Özeti	227
Tablo 7. Çalışmanın Örneklem Kütlesi	237
Tablo 8. Çalışmada Kullanılan Bağımlı Değişkenler	238
Tablo 9. Çocuk Yoksulluğunun Bağımsız Değişkenlerine Ait Bilgiler.....	239
Tablo 10. Çocuk Yoksulluğuna İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler	241
Tablo 11. Yaşlı Yoksulluğunun Bağımsız Değişkenlerine Ait Bilgiler.....	242
Tablo 12. Yaşlı Yoksulluğuna İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler	243
Tablo 13. Bağımsız Değişkenler Arası Çoklu Bağlantı Probleminin VIF, Tolerans ve Wald Değerleriyle İncelenmesi (Çocuk Yoksulluğu)	244
Tablo 14. Bağımsız Değişkenler Arası Çoklu Bağlantı Probleminin VIF, Tolerans ve Wald Değerleriyle İncelenmesi (Yaşlı Yoksulluğu)	245
Tablo 15. Çocuk Yoksulluğunun Belirleyicilerine İlişkin Logit Model Analiz Sonuçları	247
Tablo 16. Yaşlı Yoksulluğunun Belirleyicilerine İlişkin Logit Model Analiz Sonuçları	247

GRAFİKLER DİZİNİ

Grafik 1. 2019 ve 20159 Nüfus Piramidi	165
Grafik 2. Yıllara Göre Yaş-Nüfus Dağılımı, 1960-2020	212
Grafik 3. Yaşlara Göre Nüfus Tahminleri, 2020-2100	213
Grafik 4. Nüfus Bağımlılık Oranları, 1960-2100.....	214
Grafik 5. Türkiye’de Çocuk ve Yaşlı Nüfusu ile Bağımlılık Oranları, 1960-2100 .	215
Grafik 6. OECD Ülkelerinde Yoksulluk Oranları, 2018.....	216
Grafik 7. Eurostat Verilerine Göre Yoksulluk Oranları, 2018.....	218
Grafik 8. Türkiye’de Yoksulluk Oranları, 2009-2020	219
Grafik 9. Modellere İlişkin ROC Eğrileri	248

SİMGE VE KISALTMALAR DİZİNİ

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AIC	: Akaike Bilgi Kriteri
BIC	: Bayes Bilgi Kriteri
bkz.	: Bakınız
CBN	: Temel ihtiyaçların maliyeti
CCF	: Hristiyan Çocuklar Fonu
CDI	: Çocuk Gelişim Endeksi
CHIP	: Çocuk Yoksulluğu Araştırma ve Politika Merkezi
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
EU	: Avrupa Birliği
Eurostat	: Avrupa İstatistik Ofisi
FAO	: Gıda ve Tarım Örgütü
FEI	: Gıda-enerji alımı
FGT	: Foster, Greer, Thorbecke
GSMH	: Gayrı safi milli hasıla
GSYİH	: Gayrı safi yurt içi hasıla
HBA	: Hanehalkı Bütçe Anketi
HDI	: İnsani Kalkınma Endeksi
HPI	: İnsani Yoksulluk Endeksi
ILO	: Uluslararası Çalışma Örgütü
IMF	: Uluslararası Para Fonu
MENA	: Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkeleri
M.Ö.	: Milattan önce
MPI	: Çok Boyutlu Yoksulluk Endeksi
OECD	: Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü
OR	: Bahis oranı
PCA	: Temel Bileşen Analizi
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
UK	: Birleşik Krallık
UN	: Birleşmiş Milletler
UNCRC	: Çocuk Haklarına Dair Sözleşme
UNDP	: Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı
UNICEF	: Birleşmiş Milletler Çocuklara Acil Yardım Fonu
vd.	: ve diğerleri
VIF	: Varyans Artış Faktörü
WB	: Dünya Bankası
WHO	: Dünya Sağlık Örgütü
WTO	: Dünya Ticaret Örgütü
₺	: Türk lirası
\$	: Amerikan doları

GİRİŞ

Tolkien'in ifade ettiği gibi “*dünya değişiyor*” (2004: 1285) ve bu değişen dünyada nüfus yapıları ciddi şekilde dönüşüme uğruyor. Doğum hızının düşmesi, yaşam sürelerinin uzaması, değişen yaşam standartları ve ekonomik hayat bu dönüşümün boyutlarının derinleşmesine neden olmaktadır. İlk olarak doğum hızının düşmesi ve yaşam sürelerinin uzaması nüfusun yaşlanmasını beraberinde getirmektedir. Nüfusun yaşlanması sadece demografik sonuçlar doğurmamakta, aynı zamanda sosyoekonomik yapının da köklü şekilde değişmesine neden olmaktadır. Bu bağlamda nüfusun yaşlanması yönündeki yapısal değişimin ekonomik saikler ile doğrudan ilişkili olduğu gerçeği gözden kaçırılmamalıdır. Gelir dağılımındaki eşitsizliğin artışı, beşerî sermaye yatırımlarının maliyetlerinin artışı, gıda ve beslenme sorunları ve ülkelerin yaşadığı ekonomik şoklar, nüfus yapılarının değişmesine zemin hazırlamaktadır. Bu değişen yeni koşullarda insanlar daha minimal bir hayat tercih ederek, olası ekonomik şokları en az zararlarla atlatmayı hedefleyebilmektedir. Bununla birlikte teknolojinin gelişimi ve buna bağlı olarak sağlık hizmetlerinde kalitenin artması, yaşam ömrünün ciddi şekilde uzamasına neden olmaktadır. Buna paralel olarak doğumda ölüm riskinin azalmasına rağmen ailelerin daha az çocuk yapma eğilimi ve bakım güçlüğü gibi nedenler de nüfus yapısının dönüşüme uğramasının nedenleri arasında görölmektedir. Sonuç olarak bu etkenlerin ortak sonucu dünyanın genelinde değişen hızla da olsa nüfusun yaşlanması olarak ortaya çıkmaktadır.

Nüfusun yaşlanması toplumun tamamı üzerinde birtakım etkiler yaratmaktadır. İlk olarak bu durum devletlerin ekonomi ve sosyal politika gündemlerinin değişime uğramasına yol açmaktadır. Yaşlanan nüfus, ülkelerin aktif olarak çalışan nüfusu üzerinde büyük bir yük oluşturarak ülkelerin ekonomileri üzerinde bir baskı unsuruna dönüşmektedir. Demografik yapının bu eğilimi, ülkelerin geleceklerinde de bu baskıyı artırmaktadır. Düşük doğum hızı nedeniyle gelecekteki aktif çalışan nüfus azalmakta ve bu da nüfus dinamizminin kaybolmasına neden olabilmektedir. Bu durum hem ülkelerin geleceklerini hem de bugününü doğrudan etkileyebilmektedir. Bu bağlamda ülkelerin geleceği olarak görölen çocukların varlığı da önemli bir bileşen olarak dikkat çekmektedir. Nüfusun yaşlanması, çocuk nüfusun öneminin ortaya çıkmasına vesile olurken, oluşturulacak politikalar ile muhtemel makro ve mikro düzeydeki sorunlar ortadan kaldırılabilecektir. Bu nedenle çocuk ve yaşlı nüfusu maliye politikalarının insani yüzü olan sosyal politika gündeminin temel aktörleri haline gelmiştir. Özellikle bu iki dezavantajlı nüfusun ortak mağduriyetleri,

onların aynı kaderi paylaşmalarına zemin hazırlamaktadır. Yaşlılar, bir yandan yaşın getirdiği olumsuzluklar ile mücadele ederken, diğer taraftan aktör olarak görünür olma mücadelesi vermekte; çocuklar ise ergin olmamanın getirdiği bağımlılık ve düşük yapabilirlik becerileri nedeniyle görmezden gelinmektedir. Bununla birlikte kamu politikaları özelinde de çocukların göz ardı edilmesi ve daha çok yetişkinlere yönelik olması nedeniyle kamu kaynakları yaş grupları arasında etkin bir dağılım sergileyememektedir. Çocuk ve yaşlı nüfus aktif olarak çalışmadıkları ve aktif çalışan nüfusa bağımlı yaşadıkları için ortak mağduriyetler yaşayabilmektedir. Hem çocuk hem yaşlı nüfusun yaşadığı ortak mağduriyetlerin başında ise yoksulluk gelmektedir. Küresel bir tehdit haline gelen yoksulluk, son yüzyılda sosyal politikanın ana problemi haline dönüşmüştür. Günümüzde bu iki kesimin yoksulluğu ile mücadele önemli bir sosyal politika alanını oluşturmaktadır.

Tarih boyunca yoksulluk bir olgu olmaktan ziyade çözümü basit bir sorun olarak görülmüş ve yoksulluk ile mücadeleye gerekli önem verilmemiştir. Özellikle 1980 sonrasında hâkim uluslararası kuruluşların da etkisiyle, küresel bir sorun olarak görülmeye başlanan yoksulluk, çok boyutlu bir olgu olarak ele alınmaya başlanmıştır. Yoksulluğu çok boyutlu değerlendirmeye imkân tanıyan analitik çerçeve, yoksulluğun karmaşık yapısının daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunmuştur. Yoksulluğun çok boyutlu yapısı kaçınılmaz olarak, yoksulluğun analiz düzeylerinde de değişime neden olmuştur. Bireylerin yaşadıkları yoksulluk deneyimlerinin yaş, cinsiyet, etnik köken ve kültür gibi sosyal unsurlara göre değişmesi yoksulluğun tikel yönlerinin de dikkate alınmasını gerektirmiştir. Yoksullukla anlamlı bir mücadele için gerekli olan yoksulluk analizlerinin yapılmasında, analiz biriminin birey (kadın, yaşlı, çocuk gibi) olduğu mikro düzey önemli hale gelmiştir. Mikro düzeyde yapılan yoksulluk çalışmaları, hedef grubun özgün koşullarını ve bu sayede yoksulluğunun yönlendiricilerini belirlemenin yolunu açmıştır. Bu bağlamda çocuk ve yaşlıların yaşadığı yoksulluk deneyimleri ve bu duruma neden olan belirleyicilerin tespiti çalışmanın konusunu oluşturmaktadır.

Yoksulluğun zamansal olarak ilk deneyimlendiği dönemi kapsayan çocukluk ve son deneyimlendiği dönem olan yaşlılık, pek çok açıdan ortaklıkların olduğu insan ömrünün iki uç noktasını ifade etmesi açısından önem arz etmektedir. İlk olarak her iki kesimin de aktörlük bağlamında son derece kısıtlı bir alana hapsolmesi, onların otonom hareket edebilmelerini zorlaştırmaktadır. Diğer taraftan temel yapabilirlikler çerçevesinde de her iki kesimin fiziki ve zihinsel durumlardan dolayı yaşayabileceği

olası durumlar hayat kalitelerini ciddi şekilde zedeleyebilmektedir. Bu nedenlerden dolayı gerek çocuklar gerekse yaşlılar, hareket etme özgürlüğünden, ekonomik kaynaklara erişime, toplumsal ve sosyal hayata aktör olarak katılımdan temel kamusal hizmetlere ulaşma kadar çeşitli alanlarda yoksunluklar ile karşılaşabilmektedir. Bu yoksunluklar bütünü, her iki kesim için de içinden çıkılması zor başka bir sorunu ortaya çıkarmaktadır: *yoksulluk...*

Nüfusun önemli bir çoğunluğunu oluşturan çocuk ve yaşlı nüfusun karşı karşıya kaldığı yoksulluk durumu günümüzde temel bir sosyal politika gündemi haline gelmiştir. Bu anlamda çocuk ve yaşlı yoksulluğunun belirleyicilerinin tespiti ve kapsamlı bir şekilde analizi, toplumun genel refahını iyileştirecek sonuçlar doğuracaktır. Bu bağlamda çalışmada çocuk ve yaşlı yoksulluğunun belirleyicilerinin tespit edilmesi amaçlanmaktadır. Çocuk ve yaşlı yoksulluğunun kendi iç dinamikleri içerisinde belirleyicilerinin tespiti, aksiyon alınabilecek alanların da tespiti açısından önem arz etmektedir. Bu yönüyle çalışmanın önemi, yoksulluk bağlamında çeşitli ortallıklara sahip olan bu iki kesimin beraber ve çok boyutlu yoksulluk analizinin yapılmasından kaynaklanmaktadır. Çocukların ve yaşlıların aktör olarak kısıtlılıkları ve ücretli çalışmanın dışında yer almaları, bu iki grubun yoksulluk deneyimlerinin ekonomik yoksunluklar üzerinden anlaşılmasını engellemektedir. Ayrıca yoksullukla mücadelede ekonomik yardımların temel strateji olamayacak olması nedeniyle yoksulluğun çok boyutlu bir analizinin yapılması amaçlanmıştır. Bu nedenle çalışmada çocukların ve yaşlıların yoksulluğunun belirleyicileri bireysel değişkenlere ek olarak hanenin, hane üyelerinin ve çevrenin özellikleri dahil edilerek bir yoksulluk analizi yapılmıştır. Bu çerçevede çalışmada şu sorulara cevap aranmaktadır;

1. Yoksulluk nedir? Yoksulluk olgusunun algılanış biçimindeki değişimler nasıl olmuştur? Yoksulluk analizlerinin kapsam ve düzeyi ne yönde gelişmiştir?

2. Çocuk yoksulluğu nedir? Belirleyicileri ve olası sonuçları nelerdir?

3. Yaşlı yoksulluğu nedir? Belirleyicileri ve olası sonuçları nelerdir?

4. Çocuk ve yaşlı yoksulluğunun ortaklıkları nelerdir? Politika yapımında bu iki olgu birlikte ele alınmalı mıdır? Söz konusu iki kesimin birlikte ele alınması kamu politikası açısından ne gibi yararlar sağlamaktadır?

5. Çocuk ve yaşlı yoksulluğu ile mücadelede çözüm önerileri neler olabilir?

Çalışmada 0-14 yaş ve 65+ yaş grupları ayrı ayrı incelenmekte ve bu kapsamda yoksulluğa neden olan saiklerin belirlenmesi amaçlanmaktadır. TÜİK tarafından 2019 yılı kapsamında yapılan Hanehalkı Bütçe Anketi verilerinden yararlanılan bu çalışmada, toplam 7.822 haneden 12.955 kişi analiz kapsamına dahil edilmiştir. Çalışmada kullanılan veri setinin birey düzeyinde sınırlı bilgi içermesi ve yoksulluk ile ilgili olarak çok kapsamlı analiz yapılmasına imkân vermemesi, çalışmanın temel kısıtını oluşturmaktadır. Ancak yaygın bir nicel analiz yapabilecek örneklem büyüklüğüne saha çalışmaları ile ulaşmanın güç olması nedeniyle, çalışmada TÜİK tarafından yapılmış mikro veri seti tercih edilmiştir.

Çalışma giriş ile sonuç ve politika önerileri bölümleri hariç üç bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın birinci bölümünde yoksulluğun kavramsal ve teorik arka planı üzerinde durulmakta ve tarihsel bir perspektif ile yoksulluk olgusu incelenmektedir. Söz konusu bölümde ayrıca kabul gören yoksulluk tanımlamaları ile yoksulluk ölçüm ve yöntemleri üzerinde durulmaktadır. İkinci bölümde ise çalışmanın konusunu oluşturan çocuk ve yaşlı yoksulluğunun kavramsal çerçevesi oluşturularak, literatürde yer alan çalışmalar çeşitli yönleriyle gruplandırılarak incelenmektedir. Üçüncü ve son bölümde ise Türkiye’de çocuk ve yaşlı yoksulluğunun belirleyicilerinin tespitine ilişkin analizler yer almaktadır. Söz konusu bölümde çocuk ve yaşlı kesimin ortaklıkları ve yaşadığı yoksulluk deneyimlerinin örüntüleri Dünya ve Türkiye kapsamında incelenmektedir. Buna göre Türkiye’de çocuk ve yaşlı yoksulluğuna neden olan belirleyiciler, lojistik regresyon yardımıyla analiz edilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

YOKSULLUK: KAVRAMSAL VE TEORİK ÇERÇEVE

Yoksulluk konusunda yapılacak herhangi bir akademik çalışma için öncelikle, yoksulluk kavramının içeriğini netleştirmek gerekmektedir. Tüm sosyal olgular gibi yoksulluk da zamana ve topluma göre değişiklik göstermektedir. Bu nedenle yoksulluk kavramının ne ifade ettiğini anlayabilmek için öncelikle yoksulluk olgusunun tarihi ele alınmalıdır. Bu gereklilikten hareketle çalışmada ilk olarak yoksulluk kavramından önce yoksulluğun tarihi dönüşümüne yer verilmiştir. Sonrasında yoksulluğun tanımları incelenerek, farklı yoksulluk kavramları değerlendirilmiştir. Son olarak bu bölümde yoksulluk ölçüm ve yöntemlerinden oluşan yoksulluk literatürünün teknik boyutu sınıflandırılmıştır.

1.1.Yoksulluk Olgusu

Yoksulluk, dünya tarihi boyunca gözlemlenen, yaşanan ve durmadan süregelen büyük bir sorundur. Kimi zaman savaşların, doğal afetlerin etkisiyle; kimi zaman da bölüşüm, gelir dağılımında adalet, sosyal devlet gibi küresel nedenlerden kaynaklanan yoksulluğun tanımı özünde çok karmaşıktır. Zira bir kavramın tanımlanması, o kavramın algılanış biçimini doğrudan etkileyebilmektedir. Yoksulluk kimi kesimler için maddi/gelir yoksulluğu olarak görülürken; bazıları için ise daha görece saikler dikkate alan yetersizlikleri ifade etmektedir.

Yoksulluk, modern çağ öncesinde de çokça karşılaşılan ve çözülmesi / çözümü için kafa yorulan bir sorun olmakla birlikte; 16. yüzyıldan itibaren tüm dünyada “küresel bir sorun” haline gelmiştir.

16. yüzyıldan önce yoksulluk, açlık anlamına gelmekle birlikte; genellikle doğal afetler, iklim ve savaşlar gibi yerel faktörlerden kaynaklanan ve “sefalet” kavramı ile nitelendirilen bir olgu olmuştur. Zira söz konusu dönemde neredeyse tüm yerleşik toplumlar, tarım merkezli bir sosyoekonomik yapıyı benimsemişlerdir. Bu durum doğal afetlerin, iklimin, salgın hastalıkların ve savaşların doğrudan üretimi ve sosyoekonomik yapıyı tahrip etmesine ve yoksulluğun, daha doğru bir ifadeyle “sefaletin” derinleşmesine ve kronikleşmesine yol açmıştır.

Küreselleşme öncesi dönemde iklim ve doğal afetlerden kaynaklı kıtlıklar, daha mikro düzeyde ise gıda kıtlıkları ya da açlıklar hem toplumsal hem de ekonomik durumu olumsuz etkilemiştir. Gıda kıtlığı veya açlık ile kıtlığın aynı / benzer sonuçlar vermediği bilinmektedir. Açlık (*starvation*) yerkürenin her yerinde görülen bir

durumken; söz konusu açlığın geniş kapsamlı ve şiddetli bir olguya dönüşmesi kıtlıklar (*famine*) ile açıklanabilir. Zira M.Ö. 436'da Roma'daki, 918'de Keşmir'deki veya 1845'te İrlanda'da görülen ölümlerin pek çoğunun nedeni o coğrafyayı tümüyle etkileyen kıtlıklardır (Sen, 1981: 39). Bununla birlikte salgın hastalıklar da toplumları yoksulluk ile karşı karşıya bırakmıştır. Tarihte bilinen üç büyük veba salgını; toplumları ve dünya medeniyetlerini derinden etkilemiştir. 6. yüzyıl ortalarında Ortadoğu coğrafyasında görülen "*Justinianus Vebası*", 1332 yılında Çin'de başlayıp tüm yerküreyi etkisi altına alan "*Kara Veba*" ve 19. yüzyılda Hindistan'da başlayan "*Bombay Salgını*" (Dols, 1979) ve 21. yüzyılda bizzat deneyimlediğimiz "*Covid-19 Pandemisi*", özellikle küresel anlamda tedarik zincirini doğrudan etkileyerek, küresel ekonomiyi derinden etkilemiştir.

Söz konusu faktörlerden (savaş, kıtlık ve salgın hastalıklar) kaynaklanan krizler genellikle 14. yüzyılda yoğun bir şekilde görülmüş ve sonraki dönemlerde bunlardan kaynaklı yaşanan olumsuzluklar hafifletilmiştir. Yoksulluk bu noktada toplumsal bir olgu olmaktan çıkarak, tekrar bireysel bir sorun halini almıştır.

Bununla birlikte tarih boyunca, yoksulluk dinlerde de çok fazla konuşulan, üzerine düşünülen, yeri geldiğinde kutsanan, yeri geldiğinde örnek gösterilen bir konu olmuştur. Yoksulların neden yoksul olduklarının çok da bir önemi yoktur, asıl soru neden bazıları hala yoksuldur? Bu noktada ekonomik etkilerin yanında felsefi ve dinsel bağlantıları da göz ardı etmemek gerekmektedir.

Din, yoksulluğun anlaşılmasını ve buna tepki verilmesini etkileyen sosyal bir faaliyettir (Beyers, 2014). Örneğin pek çok farklı dini görüşte yoksullar kutsanmıştır. Zira bu sayede uygulanacak politika ve geliştirilecek aksiyomlar, zayıf ve en az imtiyazlı kesime yönelmekte ve bu durum toplumun zengin kesimi için aynı zamanda ilahi bir buyruk olarak da algılanmasına yol açmaktadır (Schall, 1990). Örneğin, Budizm'e göre yoksulluk, acı çekmeyi içermektedir. Ancak acının ortada kaldırılmasını savunan Budizm, bu anlamda yoksulluğa değer vermemektedir. Yoksulluk, bir yaşam felsefesi olan Budizm'e göre farklı tanımlanmamış; açlık, yetersiz beslenme, hastalıktan uzak iyi bir yaşam sürmek için gerekli temel maddi gereksinimlerden mahrum kalma olarak tanımlanmıştır. Bu nedenle Budizm, isteklerin çoğalmasını insan sefaletinin nedeni olarak görmektedir. Bu bağlamda Budizm hem manevi yoksulluğu hem de maddi yoksulluğu ortadan kaldırmaya çalışmıştır (Premasiri, 1999). Bu anlamda Budizm, daha çok dengeli ve sade bir hayat ve buna bağlı bir felsefe sunmaktadır.

Diğer taraftan Hinduizm’de yoksulluk, istemsiz ve gönüllü olarak ayrılmıştır. Buna göre, bireyin kendi iradesi dışında yoksulluk yaşaması “*istemsiz yoksulluk*” olarak tanımlanmakta ve Hindu etik söylemine göre bu tür yoksulluk kınanmaktadır (Sharma, 2010). Öte yandan manevi arayış uğruna dünyevi zevklerden vazgeçerek toplumdan uzaklaşan insanlar gönüllü yoksul olarak adlandırılır ve bu durum Hinduizm anlayışına göre kutsal bir gayrettir. Ancak bütün bu literatüre rağmen, Hindu kutsal kitaplarında yoksulluk konusu çok nadir yer almaktadır. Dahası yoksulluğun kalıcı ve kronik olarak yaşanmasına neden olan Kast Sisteminde dahi yoksulluğa ilişkin literatür neredeyse hiç oluşmamıştır. Hinduizm’e göre istemsiz yoksulluk, karma anlayışı ile de ilgili değildir ve bireyin kötü geçmişinin bir tezahürü olarak da sayılmamaktadır (Beaudoin, 2007: 26). Ancak bütün bu öğretilerin ötesinde hem Hinduizm hem de Budizm’de yoksullara yardım, sade ve sadece endişesiz (sevap, cömertlik vs.) yapılması durumunda erdemli bir hareket olarak kabul edilmiştir (Beaudoin, 2007: 27).

Hristiyan inancı için zenginlik ve fakirlik, diğer dinlere nazaran, ilk baştan beri önem atfedilen konulardan olmuştur. Hristiyan dininin erken dönemlerinden itibaren, zenginlikle nasıl başa çıkılacağı Hristiyan öğretilerinin önemli bir yönünü oluşturmuştur. İlk Hristiyan düşünürlerin temel kaygısı, yoksulluk ve daha ziyade zenginlik olmuştur. İlk dönem anlayışına göre, serveti doğal olarak elde etmenin tek pratik yolu tarım veya el sanatları yoluyla, kendi kendine yeterlilik için miras veya üretim yapmak olmuştur (Rhee, 2017). Ticaret ise kazanma hırsı ile ilişkilendirilerek hoş karşılanmamış, parayı sadece değişim aracı olarak görmüş ve tefecilik ve/veya sermaye birikimini açgözlülüğün tezahürü olarak kabul etmişlerdir. Hristiyan dininin kutsal kitabı İncil’de Hz. İsa’nın dönemin Kralına yönelik söyledikleri, söz konusu dinin zenginlik ve yoksulluğa bakışını yansıtmaktadır: “... *zengin genç adama [hükümdar] mallarını satmasını, gelirlerini yoksullara vermesini ve ebedi hayatı miras almak için [kendisini] takip etmesini...*” (Matta, 19:21; Luka, 18:22). Buna göre, Hristiyan anlayışı zenginlerin adil, yoksullara karşı cömert olmasını ve onlara yardım (Himmelfarb, 1984) ve koruma sağlamasını öğütlemiştir. Ayrıca kutsal metinlerden de anlaşılacağı üzere, yoksulluk erdemli bir yaşam biçimi olarak kabul edilmiştir. Ancak kiliselerin etkisini arttırdığı sonraki dönemlerde, yoksulluk bir amaç olmaktan çıkıp, sadaka/merhamet kavramları arasına sıkışan bir araç haline gelmiştir.

Musevilikte de Hinduizm’de olduğu gibi, yoksul insanların durumlarından kendilerinin sorumlu oldukları anlayışı hakimdir, ancak Musevilik Hinduizm’den bir

noktada ayrılmıştır: Yoksulluk bir nevi günahların bedeli varsayılmış ve bir ceza unsuru olarak yoksulluğun var olduğu kabul edilmiştir. Ancak Musevilik inancına göre, yoksullar hiçbir zaman örtük bir günahkar olarak kınanmamıştır (Zohar, 2010). Musevilik inancında yoksulluk da zenginlik de manevi bir değer olarak görülmemiştir. Yahudi öğretilerinde eşitsizlik olağan olarak görülmesine rağmen, ekonomik refah ve adalet açısından yoksulların kalkındırılması amaçlanmıştır. Bu bakımdan Musevilik inancına göre hayırseverlik ile yoksullara yardım teşvik edilmeye çalışılmıştır. Hatta öyle ki Yahudi yasalarını ilk düzenleyen alimlerden biri olan Maimonides¹, yapılacak hayırseverliğin gizli yapılması gerektiğini ve hatta yoksul kimselerin arkadaş olarak görülüp, itibar sahibi yapılmasının, hayırseverliğin en üst makamı olduğunu savunmuştur (Beaudoin, 2007: 28). Yahudi yasalarında geçen “*kentindeki yoksul, diğer bir kentteki yoksuldan önce gelir*” (Zohar, 2010: 217), düsturuyla hareket eden Musevilere göre, yoksulların temel ihtiyaçlarını karşılamak, ki bu amaçla “*tzedakah*²” adı verilen hayırseverliğin kurala bağlanması önemli rol oynamıştır (Beaudoin, 2007: 28), toplumsal bir sorumluluk olarak görülmüştür (Zohar, 2010: 214).

Yahudi ve Müslüman öğretileri, yoksullara ve ihtiyaç sahiplerine yardımı isteğe bağlı bir iyilik olarak değil, nefes almak, yemek yemek gibi zorunlu bir gereklilik olarak kabul etmişlerdir. İslam dininin kutsal kitabı Kur’an-ı Kerim, zenginliği övmemekle birlikte, sadece bu zenginliği paylaşan kişileri övmektedir³. Bunun dışında hiç kimse sahip olduğu varlığı sebebiyle değerli kabul edilmemiştir. İslamiyet’e göre sahip olunan serveti değerli kılan unsur, o serveti yoksulluğu azaltma, iyilik yapma ve paylaşma dürtüsüyle harcanmasıdır (Kuzudisli, 2017: 11). Özünde İslam dininin yoksulluğa bakışı son derece sistematik çözümler sunmaktadır. İslami yaklaşıma göre, yoksulluğun önlenmesi / azaltılması için üç önlem dizisi ile mümkün olabilir; i) olumlu önlemler (gelir artışı, gelirin adil dağıtımını gibi), ii) önleyici önlemler (mülkiyet düzenlemeleri, haksız rekabetin önlenmesi gibi) ve iii) düzeltici önlemler

¹ Yahudi yazınında “*Rabbi Moşeh ben Meymon*” adıyla yer alan, ancak daha çok isminin baş harflerinin kullanılarak oluşturulan “*Rambam*” mahlasıyla bilinen Yahudi filozof (Leaman, 1990), İslam düşüncesi içinde ise “*Musâ bin Meymûn*” veya “*İbn Meymûn*” olarak tanınan (Çağrıncı, 1999) “*Moses Maimonides*”, ilk kez Yahudi / Musevi Kanunlarını derlemiş ve felsefe alanında kendinden sonra gelecek olan filozoflara ilham kaynağı olmuştur.

² Genel anlamda hayırseverlik ve daha özelden “*Yahudi hayırseverliği*” olarak bilinen bu kavram, çeşitli araştırma alanlarında yaygın olarak tartışılan geniş (sosyal reform, insan hakları ve dindarlık gibi) bir terimdir (Ben-Ghedalia, 2018: 73). İslam geleneğinde yer alan “*sadaka*” kavramı ile aynı kökten geldiği bilinmektedir.

³ Kur’an’da bu konuyla ilgili “*Allah’ın sana verdiği (servet ve zenginlik gibi) şeylerde ahiret yurdunu ara. (Onları insanların yararına harçayarak ahirette seni mutlu kılacak mükâfatı elde etmeye çalış)...* Allah’ın sana iyilik yaptığı gibi sen de iyilik yap...” (Kur’an, 28:77) ayeti örnek olarak gösterilebilir.

(zekât, sadaka gibi) (Sadeq, 1997: 110). Ayrıca İslam dini, kardeşlik duygularını ve toplumsal kolektif düşünceyi teşvik etmeyi amaçlamıştır. Bu sayede yoksullara ve ihtiyaç sahiplerine mali yardımlar belirli bir sistem içerisinde sunulmaya çalışılmıştır.

Görüleceği üzere dinlerde yoksulluk; açlık, sefalet ve hayırseverlik gibi kavramlar üzerinden sorunsallaştırılmıştır. Fakat dinler doğası itibarıyla toplumsal anlamda yoksulluğa karşı sistematik olarak politika gelişimini sağlayamamıştır. Nitekim dinler, inanan toplumsal kesimler için ancak uhrevi yaptırımlar öngörmekte ve bu durum siyasi bir erkin yaptırım veya uygulama mekanizmasını karşılayamamaktadır. Yoksulluğun iktidarın ya da yönetici sınıfların gündemine girerek, sistemli bir şekilde işlenmesi ise, 17. yüzyıl sonrasında, kapitalizmin gelişmesi ile başlamıştır.

1.1.1. Kapitalizmin Ortaya Çıkış Sürecinde Yoksulluk Olgusu

Önce Avrupa'ya daha sonra dünyanın geri kalanına egemen olan toplumsal, siyasal ve ekonomik bir sistem olan kapitalizmin, bir anda değil, belirli bir süreç içerisinde ve her aşamada kendini olgunlaştırarak ortaya çıktığı görülmektedir. Öyle ki kapitalizmin işleyiş biçiminin önceki ekonomik sistemlerden oldukça farklı olduğu bir gerçektir; zira üretim tarzı, üretim güçleri ve toplumsal üretim ilişkileri süreç içinde büyük dönüşümlere uğramıştır (Hunt, 2005: 28).

Kapitalist sistemin başlangıcı, özünde üreticinin kapitaliste doğrudan bağımlı hale gelmesini sağlayan üretim tarzı değişikliklerinin ortaya çıktığı, 16. yüzyılın ikinci yarısı ile 17. yüzyılın ilk yarısındaki İngiltere'de gerçekleşmiştir. İlk planda kendi ev ve/veya dükkanlarında çalışan zanaatkarların dışa iş verme sistemi (*putting-out*) ile kapitaliste bağlandığı süreç, ki bu durum neticesinde oluşmaya başlayan kapitalist sınıf İngiltere'de Tudor Hanedanlığı döneminde (1485-1603) toplumsal ve ekonomik gelişimde çok da etkili olmamış (Dobb, 1992: 17-18), daha sonraki aşamalarda önemli bir zümre olarak tarih sahnesinde yer almaya başlamıştır. Diğer bir deyişle, kapitalizm 1500'lerden sonra, kapitalistlerin üretim denetimini ele geçirmesi ile ortaya çıkmıştır (Tilly, 2001: 43). Karl Marx'a göre de kapitalist üretimin başlangıcını oluşturan nokta, çok sayıda işçinin aynı zaman ve yerde tek bir kapitalistin denetimi altında, aynı türden meta üretmek için bir arada çalışmalarıdır (Marx, 2009: 330). Öte yandan kapitalist sınıf, tasarruf ve tutum ile değil, "*başkalarının ekonomik ve siyasal üstünlük vasıtasıyla zor kullanılarak mülksüzleştirilmesinden*" doğmuştur (Dobb, 1992: 201).

Dolayısıyla ilk dönem kapitalizmi daha çok mülk edinme özelinde kendini var etmeye çalışmıştır.

Kapitalizmin gelişimi ve ortaya çıkışına bağlı olarak yoksulluğun en temeldeki nedeni de tartışılmaya başlanmıştır. Mülkiyet⁴ özelinde yapılan bu tartışmalar, ilkel birikim mantığının da hareket noktasını oluşturduğundan tarihte çok defa tartışılmıştır. Örneğin John Locke tarafından sorulan şu soru; “...dünya insanların ortak mülkü olduğuna göre, nasıl oluyor da bu mülkün parçaları bazı kimselerin özel mülkiyetinde oluyor?” (Locke, 2003: 311) tartışmanın seyri açısından önemlidir. Yine Karl Marx da mülkiyetin toplumsal bir olgu olduğunu ve dahası diğer düşünürlerden farklı olarak mülkiyetin emek ile elde edilmediğini söyleyerek, sermayenin⁵ tanımını da emek üzerinden inşa etmeyi reddetmiştir (Marx, 2008: 323). Dolayısıyla paranın tahakkümü de sermayenin var olması da kapitalizmin ortaya çıkışı gibi “özgür emek” ile mümkün olmuştur. Bütün bu süreç özünde, “mülksüzleşme, mülkiyetten koparılma sürecidir” (Buğra, 2010: 31).

16. yüzyıl öncesi yoksulluk; doğal afetler, savaşlar ve salgınlar gibi nedenlerden kaynaklanırken, 16. yüzyıl sonrası sermaye ve üretim araçlarının belirli kimselerin tekeline geçmesinden kaynaklı, mülksüzleştirilmiş ve toprağından edilip kentlere sürülen halk, yoksulluğun yeni halini temsil etmiştir. Dolayısıyla yoksulluk söyleminin tarihteki ilk değişimi 16. yüzyıl sonrası, özellikle çitleme hareketi (*enclosure*) sonrası, gerçekleşmiştir. Örneğin, Tudor Hanedanlığının ilk dönemlerinde toprak çitlemeleri, ekilen toprakların otlaklara dönüştürülmesi gibi hareketler, aslında tarlaların ve ortak kullanımdaki arazilerin soylular tarafından toplumun geri kalanı aleyhine parsellenmesi anlamına gelmektedir (Polanyi, 2010: 74). Çitleme hareketini Thompson ise, mülk sahipleri ve onların avukatlarının yer aldığı parlamentonun çıkardığı kanunlar ve meşru mülkiyet kurallarına göre oynanan bir oyunla sınıf soygununun çok açık bir örneği olarak tanımlamıştır (Thompson, 2015: 275). Thomas More da toprak çitlemelerinin eşitsizlik doğurduğunu söylemiş ve yaratmış olduğu yıkımdan bahsetmiştir (More, 2016). Diğer taraftan toprak çitlemeleri, o dönem “zenginlerin yoksullara karşı gerçekleştirdiği bir devrim” (Polanyi, 2010: 75) olarak

⁴ Mülkiyet hakkındaki tartışmalar için lütfen bkz: Ashcraft (1992) ve ayrıca Proudhon (2017).

⁵ Marx’a göre sermaye, para kazanan paradır. Marx’ın emek-sermaye görüşleri için lütfen bkz: Marx (2008).

nitelendirilmiş, ancak toplumsal yansımaları bütün bir tarihi değiştirecek olaylar dizisinin fitilini ateşlemiştir.

Çitleme hareketi sonucunda, işsiz kalan kitleler “*iblis fabrikanın*” (Polanyi, 2010: 73) “*özgür emekçileri*” olarak kentlere akın etmişlerdir⁶. “*Özgür emek*”, başka bir kişiye bağlı olmamak anlamında özgürdür. Öte taraftan özgürleşen emek özünde mülkiyetinden mahrum bırakılmış kitleleri temsil etmektedir. Diğer bir ifadeyle üretimin nesnel koşullarından ayrılmış, “*soyut emek*” haline gelmiştir. Soyut emek haline gelen özgür emekçiler, bir bakımdan toplumdan da soyutlanmış ve toplumda belirli rolleri oynamaya zorlanmıştır: ya piyasa koşullarında bulabileceği (düşük ücretli) işi kabul etmek, ya da dilencilik/hırsızlığa mahkûm olmak... (Buğra, 2010: 32). Özgür emeğin karşı karşıya kaldığı bu tercihler arasında dönem itibariyle çok bariz bir fark bulunmamaktadır, zira söz konusu dönemde hırsızlığın cezasının ölüm olduğu bilinmektedir. Yani toprağından edilen kesimler için yapılacak tek şey, hayatta kalmak için çalışmak olmuştur.

Böyle bir toplumun yapı dinamiklerinin çok sağlam olamayacağı aşikardır. Nitekim 17. yüzyılda İngiltere'nin %24'ü haydut ve dilencilerden oluşmakta ve nüfusun neredeyse yarısı (%46) yoksulluk ile başa çıkmak zorunda kalmıştır (Geremek, 1994: 114). Görüldüğü gibi yoksulluk tali bir sorun olmanın ötesine geçerek, toplumsal bir sorun haline gelmiştir. Nüfusun ciddi bir çoğunluğunun yoksul olması ve hızlı nüfus artışı nedeniyle sayılarının hızla artması, nüfus artışını da akut bir problem haline getirmeye başlamıştır.

Erken dönem kapitalistler, feodal beyler ve lordlarla çıkar ilişkisi inşa ederek bir nevi ayrıcalıklı bir alana sahip olmuşlardır. Aslında bu himayeci anlayış; tüccar kapitalizmi olarak bilinen merkantilizmin doğuşuna neden olmuştur (Gray, 1956: 65). Yoğun milliyetçilik duygusu barındıran (Oser ve Blanchfield, 1975: 9) merkantilizm, özünde ülkelerin zenginliğinin değerli maden birikimi ile mümkün olabileceğini savunmuştur (Hunt, 2005: 47). Bununla birlikte merkantilist düşüncenin temelini, insanların zengin oldukları sürece mutlu olacağı, zengin olabilmek için de sürekli çalışmaları oluşturmaktadır (Gölçek, 2016: 5). Diğer taraftan erken dönem kapitalizmin, diğer bir deyişle merkantilizmin temel özellikleri arasında nüfus artışının desteklenmesi yer almaktadır (Ekelund ve Hebert, 1990: 47). Nitekim ağırlıklı olarak

⁶ İngiltere nüfusunun büyük bir çoğunluğu kırsal yerlerde yaşarken, çitleme hareketi sonucu bu dağılım yıllar itibariyle radikal bir şekilde değişmiştir. 1777'de İngiltere nüfusunun %70'i kırsal yaşarken; bu oran 1841'de %26'lara kadar gerilemiştir (Huberman, 2011: 203).

tarıma dayalı bu ekonomik yapıda üretimde emek nüfusu önemli bir bileşen olmuştur. Üstelik yoksulluğun henüz kitlesel hal almadığı bu dönemde, yoksullar lordlara bağlı olduğu için hükümet ve oluşmaya başlayan sermaye sınıfı üzerinde bir maliyet oluşturmamaktadır.

Feodal bir ekonominin erken dönem kapitalizme dönüşmesi, yoksulluğa ve toplumsal / sosyal çökuşlere yol açmıştır (Asen, 2002: 27). Özellikle kapitalizmin yerleşmeye devam ettiği bu süreçte sanayileşmenin ilerlemesi yoksullukla ilişkili olarak nüfusu bir sorun haline getirmiştir. Nitekim nüfustaki her artış ücretleri doğrudan olumsuz etkilemekte (Clark, 2013: 211) ve nüfusun geneli önceden olduğu gibi tarım alanlarında değil düşük ücretle sanayi alanlarında istihdam edilmeye başlanmıştır (Cannadine, 1992: 14). Bu durum sermayedarlar için sermaye birikimini hızlandırmış ancak yoksulluk yakın zamanda gündemlerine almak zorunda kalacakları bir problem olarak büyümeye devam etmiştir.

Bunun doğal sonucu olarak çitleme hareketi sonrası kentlerde biriken nüfus, ticari dalgalanmalarla birleşince işsizlik ciddi bir problem haline gelmiştir. İşsizliğin yol açtığı toplumsal yıkım; yoksulluk ve sosyal düzenin bozulmasına neden olan dilenci ve haydut çeteleri olarak kendini hissettirmiştir. Bu nedenle toplumsal düzenin sağlanması ve emeğin üretim azminin sürdürülebilmesi için siyasi erk, yoksulluğu gündemine almak zorunda kalmıştır. Ayrıca özellikle ülke nüfusunun gittikçe kalabalıklaşmasına ve değişen ekonomik sisteme bir cevap niteliğinde, ki bu hareketi Paul Slack (1995: 3) “yüksek basınçlı bir politika” olarak tanımlamaktadır, İngiltere özelinde pek çok farklı zamanda (1576, 1589 ve 1601) “yoksul yasaları”⁷ yürürlüğe konmuş ve genellikle buradaki “yoksul” kavramı, mülksüz halk olarak nitelendirilmiştir.

Bu noktada yoksul yardımları / ödemeleri için yapılan ilk uygulama 1536’da parlamentonun aldığı kararla, toplanan bağışları merkezileştirmek için kiliselere “*sadaka kutuları*” konulması ve yerel yetkilileri bu anlamda güçlendirmek olmuştur (Beaudoin, 2007: 52). Geremek tarafından “*sadaka reformu*” (1994: 142) olarak isimlendirilen bu uygulama ile birlikte siyasi erk, yoksul yardımı konusunda aktif bir rol oynaması gerektiğini kabul etmiştir. Nitekim aynı dönem “*sadaka reformu*” bünyesinde, çalışabilecek yoksulların barındırılıp çalıştırıldığı “*çalışma evi*”

⁷ Özünde bu yasalar ile iki farklı yardım söz konusu olmuştur. Bunlar iç (mekân) ve dış yardımlardır. İç (mekan) yardımları, Yoksul Yasalarıncı belirlenen veya işletilen kurumlarda yaşayan yoksullara yönelik yapılan yardımken; en yaygın olanı dış (*outdoor*) yardımlar olmuştur (Easton, 1979: 329).

(*workhouse*) adında kurumlar oluşturulmuştur. Söz konusu kurumlar sadece üretim odaklı bir öncelik taşımamış, disiplin noktasında önemli yaptırımları da içermiştir (Geremek, 1994: 171). Özünde bu kurumlar ile amaçlanan, yoksullara atfedilen ahlaki çürümüşlüğü çalışma ile tedavi edilmesidir (Buğra, 2010: 26). Yine benzer dönemlerde 1596 yılında Amsterdam'daki tüccarların önderlik ettiği ve görünürde işsizlik ile mücadele için, gerçekte ise üretimde ucuz işgücü kullanabilmek için, “*Rasphuis*” adında ıslah evleri kurulmuştur. Erkekler için “*Rasphuis*”, kadın ve çocuklar için ise “*Spinhuis*” adını alan ıslahhaneler (Geremek, 1994: 219), kentlerde dilencilik yapan veya daha farklı suçlardan yakalanan kimselerin hapsedildiği ve zorunlu çalıştırıldığı (Davis, 2008: 478) yerler olarak dikkat çekmiştir. Yapılan düzenlemelerin ve yaptırımların genellikle dilenciler özelinde olmasında Papa IV. Pius'un 1561 yılında almış olduğu kararın etkisi göz ardı edilmemelidir. Zira Papalık tarafından deklare edilen bildirgede, Roma sokaklarında dilenenlere kesinlikle sadaka verilmemesi ve cezalandırılması istenmiştir (Geremek, 1994: 211).

1601 yılında çıkarılan yoksul yasası ile yoksulların sorumluluğu kiliselerden alınmış, bir anlamda yoksulluğa bakış ve algılanış sekülerleşmiştir (Webb ve Webb, 1927: 58). Söz konusu yasa değişikliği ile yoksulların sorumluluğu devlete geçmiş ve bu durumun sonucu olarak yoksulluk işgücü özeline indirgenmiştir. 1536 yılındaki “*çalışma evi*” (*workhouse*) temelli yasa ile çalışma sahaları oluşturulmuş, kimsesiz çocuklara çıraklık eğitimi denilebilecek eğitimler verilmiş ve bir anlamda paternalist bir anlayış benimsenmiştir. Diğer taraftan “*Eski Yoksul Yasaları*” olarak adlandırılan bu yasaların en büyük eksikliği, genel anlamda yapılan hizmet ve yardımlar için bir standart belirlenmemiş olmasıdır. Ve bu da kalite ve hizmet şartları düşük “*çalışma evlerindeki*” insanların başka (durumu daha iyi olan) “*çalışma evlerine*” göçüne neden olmuştur. Bu göçü engellemek için 1662 yılında Yerleşim Yasası (Polanyi, 2010: 136) çıkarılmış ve “*çalışma evlerindeki*” yoksullar yerlerinde sabitlenmiş, bir anlamda serf halini almışlardır. Söz konusu iskân yasası ile ulusal bir emek pazarının oluşması da engellenmiş olmuştur.

Bu konuda klasik liberal öğretinin kurucusu olan Adam Smith, 1776 yılında kaleme aldığı Milletlerin Zenginliği kitabında yoksul yasalarına emek konusu üzerinden yaklaşmıştır. Kapitalizmin arkasında yatan güç, Smith'in bahsettiği gibi, bireylerin kendi faaliyetleri neticesinde elde ettiği kar ve bu nedenle de aslında, daha çok üretken emektir. Dolayısıyla sistemin kusursuz işleyebilmesi için daha az üretken emeğin farklı alanlara kaydırılması gerekli görülmüştür. Zira özünde serbest piyasa

ekonomisinin çekirdeğini de bu anlayış oluşturmaktadır. Adam Smith ile özdeşleşen “*laissez-faire*”⁸ anlayışının temelde üç klasik ilkesi bulunmaktadır. Bunlar; i) emek fiyatı piyasada belirlenir, ii) serbest piyasa olmalıdır, iii) para akışı sağlanmalıdır (Polanyi, 2010). Bu noktada, Smith sadece yerleşim yasalarını gündemine almış ve söz konusu yerleşim yasalarının, emeğin özgür hareketini kısıtladığını, dolayısıyla emeğin ücretini belirleyen serbest emek piyasasının oluşumunu olumsuz etkileneceğini dile getirmiştir (Smith, 2014: 151-152).

Nitekim sanayileşmenin sonucu olarak “emek” önemli bir girdi olarak değer kazanmaya başlamış ve 1662 yılında çıkarılan Yerleşim Yasası, emeğin özgür hareketi noktasında çok kez eleştirilerek, 1795 yılında kaldırılmıştır (Buğra, 2010: 41). Yoksul kesimin zamanla özgür emekçiler sınıfına dönüşmesinin de etkisiyle, yoksul yasalarının en kapsamlısı aynı yıl, 1795 yılında, insanın fiziksel varlığını sürdürebilmesi için, asgari gelir desteği getiren “*Speenhamland Sistemi*”⁹ ile mümkün olmuştur (Polanyi, 2010). Özünde Speenhamland sistemi, ucuz işgücüne ihtiyaç duyan büyük çiftçilerin isteği ile yürürlüğe konulmuştur.

Benzer dönemlerde özellikle İngiltere ve Fransa’da çalışan kesime yönelik asgari geçim destekleri uygulanmış ve bir anlamda söz konusu emekçilerin ve ailelerinin açlıktan ölmeyeceği ve çalışma düzenlerinin aksamayacağı ücret destekleri hesaplanmaya çalışılmıştır (Geremek, 1994: 76). Yoksulluk ödemeleri, İngiltere özelinde, Speenhamland (1795) öncesi 1780 yılında 2 milyon sterlinin altında iken; 1803 yılında 4 milyonun, 1812’de ise 6 milyon sterlinin üzerinde gerçekleşmiştir (Thompson, 2015: 278). Diğer taraftan çıkarılan yoksulluk yasaları, yoksulluğun insani boyutunu görmezden gelmiştir. Örneğin, çitleme ile birlikte mülksüzleşen

⁸ Uzun ve tam hali “*laissez faire, laissez aller, laissez passer*” olan ve “*bırakınız yapsınlar, bırakınız gitsinler, bırakınız geçsinler*” olarak Türkçeleşen bu kalıp, klasik liberal iktisadın amentüsü olarak kabul edilmekle birlikte, ilk olarak 18. yüzyılda devletin piyasadan uzaklaşması, serbest ticaretin yaygınlaşması ve hür teşebbüsün desteklenmesi gibi hareketlerin çıkış noktasını oluşturmuştur.

⁹ 6 Mayıs 1795 tarihinde, Newsbury yakınlarında Speenhamland’da toplanan yargıçlar, yoksullara “*kazançlarından bağımsız*” olarak, ekmek fiyatlarına göre belirlenen bir ölçüte göre ücret desteklenmesine karar vermiştir. Polanyi bu kararın içeriğini şöyle açıklamaktadır: “*Belirli nitelikteki bir galonluk [4 litreye denk gelecek bir ölçü birimi] bir somun ekmeğin 1 şilin olduğu durumda, her yoksul ve emekçi geçimi için haftada 3 şilin, karısının ve diğer aile bireylerinin geçimi için de 1 şilin 6 peni olacaktır. Bu, ya kendisinin veya ailesinin emeğiyle, ya da bu amaçla konulan vergi gelirleriyle sağlanacaktır. Galonluk somunun fiyatı 1/6 olursa, haftada 4 şilin artı 1/10, ekmek fiyatlarının 1 şilin üzerine çıktığı durumlarda da 1 penilik her yükseliş için kendisi için 3 peni, diğer aile bireyleri için de 1 peni olacaktır.*” (Polanyi, 2010: 126). Speenhamland sistemi ile özgür bir emek piyasasının oluşumunun ve rekabetin engellendiği bilinmektedir. Diğer bir deyişle söz konusu düzenleme yaşam hakkı gibi görünse de özünde emek piyasalarını kontrol etmek için kullanılan bir devlet politikasından öteye gitmemiştir.

kesimin başıboş bir biçimde kentlerde dolanması ve buna bağlı olarak, Polanyi'nin de ifade ettiği gibi, haydutluk veya hırsızlık yapmasının engellenmesi için, söz konusu yoksul kesimlerin çalıştırılması ile mümkün olabilmıştır. Ve hatta söz konusu yoksul kesimin çocuklarının eğitilmesi gereksiz bir çaba olarak görülmüş ve erken yaşta çalışma hayatına girmeleri öğütlenmiştir (Ekelund ve Hebert, 1990: 50).

Diğer taraftan tarihte yoksulluğun meşru görüldüğü ve hatta desteklenmesi gerektiği görüşü de yer etmiştir. Görüş olarak insani olmayan bu anlayış, ücretlerin düşük tutulması kriterinden hareketle, emeğini kiralayan bir emekçinin aldığı ücretin yüksek olması durumunda, o kişinin bir daha çalışmayabileceğini ve/veya bir süre çalışmamayı tercih edebileceğini savunmuştur (Furniss, 1920: 116). Bu bakımdan söz konusu görüşe göre, toplumda yoksul kesimin varlığı, üretimin sürekli olması ve aksamaması açısından önemli kabul edilmiştir.

Erken dönem politik-iktisat literatürün yoksullukla ilgili ortak bir çözümü oluşmamıştır. Ancak görüldüğü üzere 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yoksulluğa vurgu değişmiş ve toplum için büyük bir sorun haline gelen dilenciler ve düşkünler perspektifinden, yoksulların modern ekonomik sistemdeki yerlerinin analiz edildiği ve kitlesel bir fenomen haline gelen yoksulluğun nedenleri araştırılmaya başlanmıştır.

Çıkarılan yoksul yasalarının etkisiyle nüfusun sanayileşen / makineleşen fabrikalarda ara eleman olarak çalıştırılması, aslında anaakım ekonomik sistemin tüccar kapitalizminden sanayi kapitalizmine evrilmesine neden olmuştur. Bu süreçte çalışan emekçi nüfusun önemi bir kez daha ortaya çıkmıştır. Nitekim Avrupa'nın kesintisiz savaşlar dönemine girdiği 1780-1815 yılları arasında, savaş sadece Avrupa coğrafyasında sınırlı kalmamış ve neredeyse tüm dünya haritasını değiştirebilecek bir yıkıma yol açmıştır (Hobsbawm, 2020a: 89). Özünde kapitalizm temelli rekabet savaşları nedeniyle başlayan savaşlar nedeniyle, ülkelerin nüfuslarında radikal düşüşler yaşanmıştır. Bu durum emek piyasalarını olumsuz etkilemiş, üretim yavaşlamış ve yoksulluğun daha da dramatikleşmesine neden olmuştur.

Nüfus, toplumlar için tarihin her döneminde önemli bir unsur olarak kabul edilmiştir. Değişen ekonomik ve siyasal sistemler içerisinde ülkelerin / toplumların uyguladıkları nüfus politikaları da var olan sisteme göre farklılık göstermiştir. Örneğin tüccar kapitalizmi olarak bilinen merkantilist düşünceye göre nüfus toplumların zenginliğini ifade ederken (Ekelund ve Hebert, 1990: 47); aynı nüfus ilerleyen

dönemlerde devletin çözmek zorunda olduğu bir sorun haline gelecektir. Keza A. R. Jacques Turgot; merkantil düşüncenin nüfus artışının teşviki görüşüne katılmamış ve hatta nüfus artışının tarım ürünlerine olan talebi arttıracak ve toprağın oluşan bu talebe yetersiz kalacağını ve bunun doğal sonucu olarak da tarım ürünlerinin fiyatlarının artacağını söylemiştir (Stirati, 1994: 75). Böyle bir durumda da merkantilistlerin iddia ettiği gibi nüfus devletin zenginleşmesine değil de toprak sahiplerinin zenginleşmesine neden olacaktır. Genel itibariyle 17. ve 18. yüzyıllarda ekonomistler, nadir istisnalar dışında, nüfus artışı konusunda istekli ve destekçi konumda olmuşlardır (Schumpeter, 1986: 240). Zira söz konusu dönemde nüfus, servetin en önemli göstergesi ve servetin başlıca sebebi olarak görülmüştür. Öyle ki nüfus konusu 18. yüzyılda hem ahlaki felsefenin hem de ekonomi-politiğin ayrılmaz bir parçası olarak kabul edilmiştir (Tomaselli, 1988). Söz konusu dönemde nüfus artışı çok hızlı bir şekilde gerçekleşmiş; Avrupa'nın nüfusu 1600 ile 1800 yılları arasındaki iki katına çıkarak 170 milyona dayanmış (Clark, 1977: 64); daha özelde 1500'lerde 40.000 olan Londra nüfusu, 1700 yılında 575.000 kişiye, 1800 yılında 865.000 seviyesine çıkmıştır (de Vries, 1984: 270). Nüfusun bu denli artış göstermesi hem politik hem sosyal hem de ekonomik hayatı doğrudan etkilemiştir.

Smith nüfus dinamiklerine de ayrıca çok büyük bir rol vermiştir. Zira nüfus, Milletlerin Zenginliği'nin en temel kavramının yani, pazarın tanımı için hayati bir rol oynamaktadır (Smith, 2014). Örneğin pazarın kapsamı, büyük ölçüde bireysel ekonomik ajanların birbirine olan fiziksel yakınlığı; diğer bir deyişle nüfus yoğunluğu ile belirlenmektedir. Bu nedenle Smith nüfusun artışı konusunda iyimser bir tablo çizmiştir.

Keza modern anarşizmin ilk savunucu olarak bilinen William Godwin ve Aydınlanmacı Okulun temsilcilerinden Marquies de Condorcet gibi yazarlar da nüfus artışı konusunda iyimser bir tablo çizmeyi uygun bulmuşlardır. Godwin ideal bir toplumun özel mülkiyetin terk edilmesi ve piyasanın sona ermesi ile mümkün olduğunu savunurken; Condorcet ise tam tersi bir senaryonun daha iyi sonuçlar doğuracağını ve hatta piyasada var olan tekel ve özel ayrıcalıkların sonlandırılması ile daha müreffeh bir toplum inşa edilebileceğini savunmuştur (Winch, 1996: 46). Nüfus artışı konusunda onları bu şekilde düşünmeye iten varsayım ise doğal kaynakların sınırsız olduğunu düşünmeleri olmuştur.

Smith ile aynı dönemde yaşayan aydınlanmacı düşünür Thomas Paine 1791 yılında kaleme aldığı "*Rights of Man*" [*İnsan Hakları*] kitabıyla döneminin çağdaş

politika tartışmalarını başlatmış ve nüfusun, zenginliğin ana kaynaklarından biri olduğunu kabul etmekle birlikte, toprağın (tarımın) olmaması halinde nüfusun da işlevsiz kalacağını ifade etmiştir (1998: 275).

“*A Dissertation on the Poor Laws*” [*Yoksul Yasaları Üzerine Tez*] (1786) isimli çalışması ile yoksul yasalarının eleştirisini yapan Joseph Townsend ise nüfusun gıda arzına göre şekillenmesi gerektiğini dile getirerek (1817: 50), nüfus artışına kat’i suretle karşı çıkmıştır.

David Ricardo, Karl Marx ve Thomas Malthus, nüfus konusunda daha pesimist görüştedir. Onlara göre nüfus artışı, doğal kaynakların tüketimine ve bu durum da uzun vadede ücretlerin baskılanmasına ve geçimlik seviyeye inme tehlikesine yol açacaktır (Hansen, 1939: 2-3). Ricardo 1817 yılında yayımlanmış olduğu “*On the Principles of Political Economy and Taxation*” [*Siyasal İktisadın ve Vergilendirmenin İlkeleri*] adlı eserinde bir ülkenin nüfusunun normal koşullarda yirmi beş yılda ikiye katlandığını, ancak aynı koşullarda sermayenin daha hızlı bir şekilde ikiye katlandığını söylemekle birlikte; bu durumun tarım arazilerinden verim almayı başaran zengin ülkeler açısından mümkün olduğunu söylemiştir. Ancak emekçi sınıfın yeterli beslenmeyi sağlayamadığı toplumlarda bu durumun zenginliğe değil, yoksulluk ve sefaletle yol açacağını da dile getirmiştir (Ricardo, 2008: 71-73). Bu nedendir ki Ricardo, nüfus artışı konusuna Smith kadar iyimser yaklaşmamıştır. Ancak Ricardo ile Smith nüfus artışının gıda üretimini aştığı için değil, ekonomik kalkınmanın yarattığı istihdam fırsatlarını geride bıraktığı için dikkat edilmesi gereken bir husus olarak nitelendirmişlerdir.

Karl Marx da nüfus artışı konusunda iyimser düşüncelere sahip değildir. Ona göre kapitalizm, “... nüfustaki doğal artış ile sağlanan kullanılabilir emek gücü miktarıyla asla yetinmez” (Marx, 2011: 613) ve bu nedenle nüfusun artışı sürekli olarak sağlanarak bir anlamda sanayi alanında kullanılacak yedek işgücü ordusu oluşturulmasını amaçlamaktadır. Bununla birlikte Marx, yoksulları “*görelî artık nüfusun en dipteki tortusu*” olarak nitelendirmekle birlikte, toplumun bu katmanını “*haydutlar, suçlular, fahişeler*” gibi lümpen proletarya dışında üç kategoriye ayırmıştır; i) çalışabilecek durumda olanlar, ii) çocuklar¹⁰, iii) çalışabilecek durumda

¹⁰ Marx, yoksul ailelerdeki çocukları “*yedek sanayi ordusunun adayları*” olarak nitelendirmiştir (Marx, 2011: 622). Erken yaşta emek piyasalarına dahil olan çocuklar, çalışmanın ikinci bölümünde ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

olmayanlar (yaşlılar ve engelliler) (Marx, 2011: 622). Toplumun bu tabakasındaki¹¹ nüfus artışlarının sürekli hale gelmesi, emek fiyatının düşmesine ve uzun vadede ise emekçi sınıfının sefalet yaşamasına neden olacaktır.

Nüfus konusunda derinlemesine bir analiz yapan ve 1798 yılında anonim olarak yayımladığı “*An Essay on the Principle of Population*” [*Nüfus İlkesi Üzerine Bir Deneme*] isimli eseriyle Malthus, nüfusun 1, 2, 4, 8, 16 gibi geometrik oranda arttığını, ancak gıda arzının 1, 2, 4, 6, 8 gibi aritmetik artış gösterdiğini dile getirmiştir (Malthus, 1998: 8). Diğer bir deyişle Malthus, normal şartlar altında üretilen gıdanın nüfusun büyümesini karşılayamayacağını iddia etmiş ve tüm teorik zeminini bu iddia üzerine inşa etmiştir.

Malthus yaygın olarak bir nüfus bilgini olarak kabul edilmesine rağmen, çalışmasının temel amacı nüfus artışını anlamak, tahmin etmek veya kontrol etmek olmamıştır. Daha ziyade Malthus, yoksulluğu doğallaştırarak mevcut sosyal düzeni haklı çıkarmaya çalışmıştır. Eserinde birçok kez yoksullara yardımın, sadece sayılarında bir artışa yol açacağını ve sefaletlerini yeniden dağıtarak sosyal yelpazeye daha da yayacağını ileri sürerek (Malthus, 1998: 27) zayıf bir rahatlama karşı güçlü bir argüman geliştirmiştir. Ona göre yoksul yasaları ile gıda arzında bir artış sağlanmaz iken, yoksul nüfusun sürekli artışına yol açmaktadır. Bu nedenle Malthus yoksul yasalarıyla yoksullara ödeme yapılmasına ve onların hayatlarını sürdürebilecek nitelikte olmalarına karşı çıkmıştır. Ayrıca yoksul ödemelerinin kişilerin tasarruf duygularını engellediğini ve dolaylı da olsa mutlu olmayı zayıflattığını da iddia etmiştir.

Malthus’un çalışmasında, nüfus öylesine belirgin bir olumsuz rol ile suçlanmıştır ki, doğal olarak çok fazla eleştiriye ve tepkiye maruz kalmıştır. Örneğin 1816’da John Weyland ve 1833 yılında ise George Poulet Scrope tarafından Malthus’un Nüfus Teorisi derinlemesine ele alınıp, eleştirilmiştir. Weyland, Malthus’un “*nüfusun doğal olarak artma eğilimini*” ve geometrik oranda artışının ispatlanamayacağını söyleyerek eleştirmiştir (Weyland, 1816). Scrope ise, nüfusun

¹¹ Dahası Marx’a göre yoksulların oluşturduğu bu toplumsal tabaka, “*faal sanayi ordusunun hastanesi ve yedek sanayi ordusunun safrasıdır*”. Diğer bir deyişle kapitalizm için yoksulluk zorunlu bir durumdur ve hatta yoksulluk bir anlamda kapitalist üretimin “*ek harcamaları*” arasında yer almaktadır. Fakat bu harcamaları normal şartlar altında sermayedarların üstlenmesi beklenirken, işçiler ve orta sınıfın sorumluluğuna bırakılmıştır. Ve ayrıca Marx, “*işçi nüfusunun düşkünler tabakası ve yedek sanayi ordusu ne kadar büyükse, resmi yoksulluğun da o derece büyük olacağını*” söylemiştir. Ona göre bu durum, “*kapitalist birikimin mutlak, genel yasıdır*”(Marx, 2011: 622).

her zaman ve her yerde toplumun ilerlemesine engel oluşturduğu görüşünün eksik taraflarını güçlü bir şekilde ortaya koymuştur (Scrope, 1833). Ancak Scrope'un toplumun ilerlemesi için nüfusun gerekliliği fikri, özünde Malthus tarafından da kabul görmüştür. Öyle ki Malthus, nüfus artışı doğal düzeninde ilerlediğinde hem kendi başına olumlu bir fayda hem de toprağın yıllık üretiminde ve emek gücünde artış olacağını söylemektedir (Malthus, 1826: 241).

Ancak Malthus'a göre Smith'in bahsettiği gibi toplumları daha yüksek gelişim aşamalarına taşıyan tek unsur nüfus değildir. Nitekim Malthus bu durumu şöyle açıklar; “nüfus ve gıda aynı oranda artmış olsaydı, nüfusu baskılamak için doğa düzeni ile [devletler için bu durum savaşlar veya salgın hastalıklar olarak düşünülebilir] karşılaşmazdı” (Malthus, 1998: 115). Malthus'a göre bunun yerine gerçekte olan, nüfus artışının yoksulluk yarattığı ve bu yoksulluğun da toplumlar üzerinde maliyet oluşturduğu gerçeğidir. Özünde Malthus'un eleştirisi; insanın bu doğal düzeni bozarak, sermaye ve kar için yoksul yasalarıyla uyarılmış bir nüfus artışına olmuştur.

Malthus, insanların yapabileceği herhangi bir şeyin nüfusun geçim araçlarından daha hızlı büyüme eğilimini ciddi şekilde etkileyebileceğine inanmamıştır. Godwin ise insanlığın daha iyi bir topluma doğru evrildikçe, doğum oranlarının düşeceğini savunmuştur. Bu görüşe Malthus, “cinsiyetler arasındaki çekiciliğin şimdiye kadar hiçbir azaltma belirtisi göstermeyen bir güç olduğunu” ve gelecekte de bunun olması için herhangi bir neden göremediğini dile getirmiştir. Condorcet ise bunun “kontrasepsiyon” (doğum kontrol) ile mümkün olabileceğini savunmuştur (Price, 1998: 208-209). Malthus eserinde “erdemsizlik” olarak nitelendirdiği doğum kontrol yöntemini doğal düzene aykırı bir uygulama olarak gördüğünden uygun bulmamış, onun yerine nüfus artışını engellemek için en iyi yöntemin “ahlaki kısıtlama” (*moral restraint*)¹² olduğuna kanaat getirmiştir (Malthus, 1826: 257). Ona göre nüfus ile ilgili yapılması gereken üç yöntem bulunmaktadır; i) gıda arzını arttırmak, ii) ahlaki kısıtlama ve iii) yoksullara yardım yasalarını kaldırmak. Doğrusu gıda arzı ve yoksul yasalarının kaldırılması, Malthus'un da “esinlendiğini” kabul ettiği Townsend'in argümanları olarak bilinmektedir.

¹² Malthus, “ahlaki kısıtlama” tabirini belirli bir süre evlenmekten kaçınmak ve bu süre içerisinde karşı cinse karşı ahlaki bir tavır takınmak ve bunun tüm toplumca bir zorlama mekanizması içerisinde işleyecek yapıda olmasını kastetmektedir. Malthus dini öğelerden yola çıkarak geliştirdiği bu yöntem ile nüfusu kontrol altında tutulabileceğini iddia etmektedir (Malthus, 1826: 255-269).

Townsend'e göre açlık yoksulları ehlileştirip kolayca itaat etmelerini sağlayabilecek yegane güçtür ve yoksul yasaları ile bu güç ortadan kaldırılmaktadır (Townsend, 1817: 22). Bu nedenle Townsend yoksul yasalarını daha özelde yoksullara yapılan ödemelerin kaldırılmasını talep etmiştir.

Malthus ise, insanların mutluluğu için çözümler bulmaya çalışmış ve bunun ahlaki kısıtlama ile mümkün olacağını iddia etmiştir. Özünde kontrolsüz nüfus artışının yoksul kesimlerde bir sorun oluşturduğunu belirtmiş ve yoksulluğu bu bakımdan toplumları düzenlemek için olması gereken doğal bir olay olarak görmüştür. Zira ahlaki kısıtlama ile nüfusun kontrolünü zengin kesimlerde değil, yoksullara yönelik bir uygulama olduğunu iddia etmiş ve bir anlamda Malthus toplumun mutluluğunun yoksulların yapacakları fedakarlığa bağlı olduğunu savunmuştur. Bu bakımdan devletin yaptığı her tür destek yoksulların ahlaki kısıtlamalarının önüne geçerek üremelerine yol açacak ve bu da uzun vadede toplumun mutsuzluğuna neden olacaktır.

Malthus'un bu görüşleri yoksulluğun nasıl algılandığı ile doğrudan ilişkilidir. Zira yoksulluğu doğal bir durum olarak gören Jeremy Bentham da benzer kaygılarını dile getirmiş ve Malthus'tan farklı olarak "yoksul" ile "muhtaç" ayırımına gitmiştir. Yoksullar geçinmek için çalışmak zorunda olanlar iken; muhtaçların ve/veya düşkünlerin ise nüfusun çalışmayan kesiminden (yaşlı, engelli ve çocuk) oluştuğunu söylemiştir. Bu nedenle Bentham da Malthus gibi yoksul yasalarına karşıdır ve yoksul ödemelerinin yoksulların çalışma azmini düşüreceğini ve hatta tembelliğe iteceğini savunmuştur. Dahası yoksul ödemeleri ile yoksul kesimin Bentham'ın dile getirdiği çalışmayan kesimine, diğer bir deyişle yeni düşkünlere dönüşeceğini söylemiştir. Fayda teorisini ilk ortaya atan düşünür olan J. Bentham; fayda mekanizması ile yardımların düşkünlere yapılmasının daha uygun olacağını dile getirmiştir. Ayrıca söz konusu yardımların devlet tarafından değil de özel kesimin (genellikle gönüllü bağış mekanizması ile) bu yardımları yapmasının fayda mekanizmasının işlerliği için de yararlı olacağını savunmuştur. Zira zengin kesimler yapacakları yardım ile mutlu olurken; düşkünler de aldıkları yardım nedeniyle mutluluğa erişecektir (Bentham, 1843). Diğer taraftan söz konusu yoksul kesimin düşkün kesime dönüşmesini engellemek için Bentham, emekçi sınıfın tasarruf yapmasını salık vermiştir. Ayrıca Speenhamland Sistemini eleştiren Bentham'a göre, yoksulların daha önce planlarını

çizdiği ve ayrıntılı olarak projesini hazırladığı ve “*Panopticon*”¹³ ismini verdiği cezaevi sisteminin yoksullara göre revize edilmiş bir yapının (Bentham bu yapıya “*National Charity Company*” adını vermiştir) içerisinde çalıştırılmasını önermiştir (Bentham, 1995: 43-44). Bentham’ın bu gayri-insani tasarısı¹⁴ çok fazla taraftar bulamamış olsa da Malthus ile birlikte “*Yeni Yoksul Yasalarının*” bir anlamda temellerini oluşturmuştur.

Condorcet de yoksulluğu azaltma konusunda yoksul ödemelerini eleştirerek, sadece “*sadaka*” niteliği gösteren yardımlara değil, aynı zamanda büyük çaplı ulusal yardım programlarını da karşı çıkmıştır. Zira Condorcet’e göre, yoksulluğun temel sebebi yoksulluğun bizatihi kendisidir ve yapılan yardımlar sadece sefaleti hafifleten, ama aynı zamanda dikkatsizlik ve tembellik yaratan uygulamalardır. Condorcet’in çözüm önerisi sosyal tasarruf bankalarının / fonlarının oluşturulması ile mümkündür (Rothschild, 1995: 724). Bir anlamda Condorcet bu çözüm önerisi ile ulusal bir sosyal güvenlik sisteminin önemine vurgu yapmıştır. Ayrıca Condorcet, uygulanacak (kamusal) eğitim ile işçilerin, makinalardan kaynaklı “*sadece bir şeyi nasıl yapacağını bilen işçiler*” formundan çıkarılabileceğini savunmuş ve işçilerin eğitilmiş olması halinde yoksulluğun bu denli büyük bir sorun teşkil etmeyeceğini dile getirmiştir (Rothschild, 1995: 723).

Yoksul yasalarına karşı çıkanlar sadece Townsend, Malthus, Bentham ve Condorcet değildir, emek-değer teorisyeni Ricardo da yoksul yasalarına karşı olduğunu dile getirmiştir. Ancak her şeyden öte Ricardo, bir anlamda yoksulluk üzerine liberal teorinin kurucusu konumdadır. Yoksulluğu diğer düşünürlerin ele aldığı gibi “*ahlaki sorgulama*” ve “*sistemin adaleti*” söylemlerinin dışında, 19. yüzyıl ekonomisinin hegemonik konumu çerçevesinde / kapsamında tartışmaya çalışmıştır. Ricardo Yoksul Yasalarının kaldırılmasını iki argüman ileri sürerek savunmuştur. Bunlardan ilki demografik argümandır; zira bu yasalar kapsamında yoksullara çocuk sayılarıyla orantılı sübvansiyon / yardım ödemesi verilmesi, çocuk doğumlarını teşvik etmiştir. Bu bakımdan Ricardo, Malthusyen teoriyi destekleyerek, yoksul yardımlarının kaldırılmasını savunmuştur. Diğer taraftan ileri sürdüğü ikinci argüman

¹³ Bentham’ın önerdiği “*Panopticon*” ile ilgili daha ayrıntılı bilgi için lütfen bkz: Bahmueller (1981).

¹⁴ Söz konusu dönemde yoksullar ile ilgili pek çok gayri-insani düşünce dile getirilmiştir. Örneğin, Thomas Carlyle tarafından yayımlanan *Chartism* (1840) isimli eserde; yoksulların daha çok sefil duruma düşürülmesi ile bu kesimin ortadan kalkacağını ve hatta arsenik “*yardımı*” ile bu sorunun kökten halledilebileceğini söylemiştir.

ise, bu yasaların emek piyasasının düzgün işleyişine engel olduğunu gösteren analize dayandırılabilir.

Zira Ricardo'ya göre liberal öğretinin gereği olarak ücretler, serbest piyasa şartlarında kendiliğinden oluşmalı ve müdahale edilmemelidir. Ancak Ricardo tam da bu hususun işlerliğini ortadan kaldırdığı için yoksul yasalarına karşı çıkmıştır. Çünkü yoksul ödemeleri ile ücretin ve dolayısıyla emeğin bir önemi kalmayacak ve insanlar emeği ile geçinmenin önemini görmezden geleceklerdir (Ricardo, 2008: 78-79). Dolayısıyla Ricardo, yoksul yasalarının iyileştirmeye çalıştığı durumdan daha kötü sonuçlar doğuran, etkisiz bir önlem olarak kaldığını dile getirmiştir.

Söz konusu dönemde genel kanı yoksul yasalarının yoksul nüfusu tembelleştirdiği ve nüfus artışını körüklediği yönünde olmuştur. Ancak yoksul yasalarının ve düzenlemelerinin devlet tarafından yapılması da başlı başına bir sorun teşkil etmiştir. Zira klasik liberal ekonominin ruhunu yansıtan, ekonomiye müdahalesinin sınırlı olması görüşü, Smith gibi dönemin liberal iktisatçılarından olan John Stuart Mill'in de önemle üzerinde durduğu nokta olmuştur. Hem Smith hem de Mill yoksul yasaları ile devletin bizzat kendisinin olaya müdahale etmesini eleştirmişlerdir (Dieterlen, 2005: 12). Smith, Mill'den farklı olarak yoksulluğun hafifletilmesi ve yoksullukla mücadele için toplumun veya devletin alternatif politikalar üretmesini salık vermiş (Lal ve Myint, 1996: 38), ancak bu politikaların daha çok özel dernekler tarafından uygulanmasını savunmuştur (Dieterlen, 2005: 12).

Öte taraftan Paine ise yoksul ödemelerinin “*sadaka*” niteliği göstermesinden yakınarak, ödemelerin “*hak*” olarak verilmesini savunmuş ve sorunun yoksul nüfusun kendisinde olmadığını, sistemin nüfusu yoksullaştırdığını iddia etmiştir (Paine, 1998: 300). Paine bu argümanlarla yoksul yasalarının kaldırılmasını ve yerine eğitim imkanlarının iyileştirilmesini çözüm olarak sunmuştur (Paine, 1998: 420). Benzer şekilde Alfred Marshall da 1890 yılında yazdığı “*Principles of Economics*” [*İktisadın İlkeleri*] adlı eserinde yoksulluk sorununun çözümü için iyi bir eğitim ve aktif bir maddi yardım ile vasıfsız işgücünün durumunu iyileştirmeyi ve bu sayede daha rekabetçi bir ortamın oluşacağını ve nihayetinde ücretlerin de geçimlik seviyenin üstüne çıkabileceğini söylemiştir. Özünde Marshall, eğitimi yoksullara sınıf atlabilecek bir güç / araç olarak görmüştür (Marshall, 2013: 171-173). Bir anlamda Marshall, işçi sınıfının istikrarlı bir şekilde ilerlemesi ve iyileştirilmesi yoluyla yoksulluğun azaltılabileceğini ileri sürmüştür. Anlaşıldığı üzere Marshall'ın yoksulluk sorununa birincil çözümü eğitimidir, fakat aynı zamanda bireylerin

sorumluluk ve özdenetimlerinin de sorunun çözümünde önemli bir payı olduğunu hatırlatır, örneğin, evliliklerin ertelenmesi ve daha az çocuk sahibi olunmasını ile vasıfsız emekçilerin durumunun iyileştirilebileceğini söylemiştir (Marshall, 2013: 168). Diğer taraftan Marshall, insan merhametinin yokluğunda, sosyal bir sorun olarak yoksulluğun ortadan kaldırılamayacağına inanmıştır, ki ona göre toplum içindeki cömertlik ruhu ekonomik büyüme dönemlerinde gelişmektedir. Marshall'ın da dile getirdiği gibi üretim arttıkça, insanların bölüşmeye daha istekli olduğu varsayılır, ancak bu durum tarihte pek de bu şekil işlememiştir. Yoksulluk ve kıtlık, bölüşme zorunluluğunu getirirken, bolluk durumunda bu zorunluluk ortadan kalkmış ve keyfi bir hal almıştır (Şenel, 2006: 268).

Dönemin reformist iktisatçılarından Leon Walras, yoksulluk sorununun çözümüne ilişkin görüşlerini açıklarken; “değer” ve “yerçekimi” arasında bir benzetme yaparak (Walras, 1965: 69); fiyatların belirlenmesinin gerekli birtakım yasalarla mümkün olduğunu; ancak sosyal servetin dağılımının insanın iradesinde olduğunu söylemiştir. Yani Walras'a göre, insan adil olduğu noktada sosyal servet adaletli bir şekilde dağıtılacaktır. Diğer bir deyişle Walras, yoksulluğun ve eşitsizliğin kökeninin değişim alanında (ekonomi) değil; sosyal servetin ilk mülkiyetinde bulunduğunu ve sosyal refah ile yoksulluğun ortadan kalkacağını iddia etmiştir. Ancak Walras yoksulluğun tümüyle ortadan kalkacağı görüşünü desteklememiştir, zira ona göre hastalık, yaşlılık, tembellik veya kazalar gibi bireysel nedenlerden (Walras, 2010: 10) ötürü yoksulluk hiçbir zaman tam olarak sona ermeyecektir. Bu durumu da kısmen aşmak için Walras dernek veya sigorta seçeneğini sunmuş ve bireylerin kendini sigortalatmak ve derneklere/ yardımlaşma topluluklarına üye olmalarını tavsiye etmiştir.

Özetle klasik yoksulluk tasviri, bir anlamda Smith ile ekonomi-politiğin alanına dahil olmuştur. Smith sonrası yoksulluğun ele alınışı esasında düşünürlerin temsil ettiği ideolojiler çerçevesinde şekillenmiştir. Örneğin Ricardo liberalizm ile, Marx devrimci düstur ile Walras ise reformist kimliği ile yoksulluğu ele almıştır.

Sonuç olarak yoksulluğa ilişkin çözümler birbirinden farklı gelişmiş olsa da bunun nedeni teorilerin farklı olmasından değil, dönemin düşünürlerinin politik-iktisat konusundaki görüşlerinden kaynaklandığı görülmektedir. Diğer taraftan görüldüğü üzere bu dönemde, Paine gibi istisnai teorisyenler dışında, genel anlamda yoksulluk, ancak toplumsal düzeni tehdit ettiği ölçüde bir sorun olarak algılanmış (Kovancı, 2003: 15) ve özünde yoksulluğun kendisi bizatihi bir sorun olarak ele alınmamıştır.

Bunun yerine yoksulluk, işgücünün / emeğin çalışma kapasitesini ve verimliliğini etkileyen bir yan unsur olarak görülmüştür. Eski Yoksul Yasaları olarak bilinen ve özelde daha çok Speenhamland Sisteminde var olan; yaşam maliyeti ayarlama, işsizlik tazminatı, özel istihdam programı ve aile ödenekleri yoluyla tarım işçileri için geçim ücretini korumaya çalışan düzenlemeler ile ilgili oluşan genel yargı; yoksul kesimlerin bu düzenlemeler vasıtasıyla tembelleştiği ve kontrolsüz bir şekilde nüfuslarının arttığı yönünde olmuştur.

Özellikle Malthus¹⁵ ve Bentham'ın görüşleri neticesinde eski yoksul yasalarına karşı gelişen önyargı yaygınlaşmıştır. İlk olarak Speenhamland kazanımlarının, tembelleğe yol açtığı düşüncesi ile, düzeltilmesi amaçlanmıştır. Bunun yanı sıra, özgür bir emek piyasasının söz konusu kanunla engellendiği ve ücretlerin de piyasa şartlarında belirlenmediği tespit edilmiştir. Parlamentoda oluşturulan komisyon tarafından hazırlanan raporda (*The Poor Law Report*); mevcut yoksul yasalarının ücretleri baskıladığı ve halkın moralini bozduğu ortaya konulmuştur (Fraser, 1984: 39). Nihayetinde bu gayretin sonucu olarak, 1834 yılında “Yeni Yoksul Yasası” olarak bilinen “*Poor Law Amendment*” [*Yoksulluk Yasası Islah Kanunu*] ile kendini gerçekleştirmiştir. Yasanın hazırlığı amacıyla oluşturulan komisyon (*The Poor Law Commission*) tavsiyelerinin uygulanması halinde yoksulluğun ve yoksul ödemelerinin 1/3 oranında azalacağı iddia etmiştir (Roach, 1978: 118). Diğer bir deyişle özünde yeni yasa ile yoksul ödemelerinin kaldırılması değil, caydırılması amaçlanmıştır. Neticede sanayileşmenin en önemli girdisinin ucuz işgücü olduğu görülmüş ve yoksullara bakış insani boyuttan çıkarak, ucuz işgücüne evrilmiştir. Diğer bir ifadeyle “*Tanrının çocukları*” (Bauman, 2005: 109) olarak görülen yoksullar, değişen algı ile birlikte “*ucuz sanayi rezerv ordusu*” (Marx, 2011) olarak görülmeye başlanmıştır.

Neticede toplumların yoksullara yardım konusunu bir ödev, görev, yükümlülük olarak görmesi, genellikle sanayileşmeden önce görülen paternalist bir anlayışın tezahürü (Novak, 1988: 41) olarak algılanabilir. Nitekim Sanayi Devrimi sonrası gelişen serbest piyasa ekonomisinin de etkisiyle en azından “*sadaka reformunu*” (Geremek, 1994: 142) gerçekleştirmeye yardımcı olan yoksulluk ödemelerinin, kaldırılmasını öngören 1834 “Yeni Yoksul Yasası” ile, çalışanların

¹⁵ Aslında Malthus'un nüfus ilkesi entelektüel alanda oldukça verimli sonuçlar doğurmuştur. Yeni Yoksul Yasalarının geçişine destek sağlamanın yanı sıra, Alfred Russel Wallace ve Charles Darwin tarafından bağımsız olarak formüle edilen ve Darwin'in “*Türlerin Kökeni*”nde (1859) açıklanan doğal seleksiyon teorisine evrim mekanizması olarak ilham verdi. Dahası doğal seleksiyon teorisi, Malthus'un nüfus ilkesine ek güvenilirlik sağlamıştır.

yoksul olarak nitelendirilmediği ve çalışmayan yani “*muhtaç durumda olanların*” ise artık devletin sorumluluğunda olmadığı ilan edilmiştir (Buğra, 2010: 27). Söz konusu uygulama ile yoksulların çalıştırıldığı “*çalışma evleri*” dışında var olan tüm yoksul yardımları kaldırılmış ve adeta yoksullar kendi kaderleriyle baş başa bırakılmıştır.

1834 “*Yeni Yoksul Yasası*”, yardımların merkezi bir sistem ile dağıtılmasını öngörmüş ve özünde yoksullara çok da cömert davranmamıştır. Söz konusu yasa ile emeğin özgürleşmesinin artırılması ve yoksul ödemelerine bağımlılığın ortadan kaldırılması amaçlanmıştır (Kovancı, 2003: 85). 1834 tarihli bu yasanın üç kilit hükmü bulunmaktadır: i) çalışabilir nitelikte (fiziksel yeterlilikte) olan yoksullar, “*çalışma evi*” (*workhouse*) sistemine girmek veya “*yardım*” talep edebilmek için piyasa koşullarından daha kötü şartlarda çalışmayı kabul etmek zorundadır, ii) yoksulları düşkünlüğe ittiği gerekçesi ile “*çalışma evleri*” dışında yardım verme uygulaması sona ermiştir, iii) yoksul yardımları merkezileştirilmiştir (Halevy, 1928: 100). Ayrıca Bentham’ın görüşlerinden hareketle oluşturulan ve “*the principle of less eligibility*” olarak bilinen, “*en az tercih edilebilirlik*” (Kovancı, 2003: 87) olarak Türkçeye kazandırılan kavram 1834 tarihli yasa ile yürürlüğe girmiştir. Bu ilkeye göre, var olan “*çalışma evlerinin*” durumu, dışarıdaki bir emekçinin içinde bulunduğu fiziksel koşuldan daha iyi olmayacak şekilde dizayn edilmiştir (Evans, 1978: 61). 1834 öncesi yoksulların düşkünlüğe geçişi yasalar vasıtasıyla engellenirken; kişiden ziyade bedenin bakımını sağlayan (Metz, 1992: 330) 1834 tarihli Yeni Yoksul Yasası ile yoksullara bu konuda “*özgürlük*” tanınmıştır. Diğer bir deyişle Bentham’ın tavsiye ettiği yoksul ile düşkün ayrımı söz konusu yasa ile doğrudan yürürlüğe girmiş ve emekçiler yoksul yardımı kategorisinin dışına çıkarılmıştır. Buna göre ancak emek piyasasında çalışmayıp, “*çalışma evi*” koşullarında yaşamayı kabul edecek kadar “*düşkün*” olanların yardım alması öngörülmüştür. Bu durum sınırlı bir sosyal politika için liberal argümanın klasik bir unsuru haline gelmiştir (Metz, 1992: 330). Aslında 1834 ile kendi kendine yardım ruhuyla, kendilerinden sorumlu bireylerden oluşan bir toplum dizayn edilmeye çalışılmıştır. Diğer bir deyişle kendi kendine yardım bir anlamda bireyselci bakışın da hakimiyetine ve yoksulluğun bir bilinç haline dönüşmesine veya ahlaki sosyalleşme eksikliğinin (Metz, 1992: 331) sonucu olarak görülmesine yol açmıştır.

Yoksullara tanınan bu “*özgürlük*” bir anlamda ulusal bir emek piyasasının kurulmasını sağlamıştır. Nitekim İngiliz işçi sınıfının, “*siyasal olarak işçilere oy hakkı tanımayan 1832 Parlamento Reform Yasası*” ile, “*ekonomik olarak da 1834 Yoksullar*

Yasası Reformuyla” bir anlamda tanımlanmasını (Polanyi, 2010: 235) ve kendi kimliklerine kavuşmasını sağlamıştır. Bu anlamda 1834 yılı düzenlemeleri, sanayi kapitalizminin İngiltere’de gelişmesinin önemli bir nedeni olarak da dikkat çekmektedir. Buna paralel olarak 1846 yılında çıkarılan “*Anti-Corn Law Bill*” [*Buğday Yasasının Yürürlükten Kaldırılması*] ile Smith ve Ricardo’nun defaten dile getirdiği serbest dolaşım sağlanmış ve bir anlamda İngiltere’nin 19. yüzyılda liberalizm çağına girmesi mümkün olmuştur (Rosanvallon, 2004: 121).

Bu yasanın sonrasında, 1870-1910 yılları arasında yoksul yardımı alan İngiliz nüfusunda neredeyse yüzde 50’lik bir düşüş yaşanmıştır. 1834 yasası neticesinde yardımlar sadece *çalışma evleri* dahilinde yapılmıştır. 1910’a gelindiğinde yoksulların %30’u *çalışma evlerinde* yardım alabiliyorken; 1870’de bu oran %15 dolaylarındadır (MacKinnon, 1986: 500). 1834 yasasından hem de genel ekonomik şartlardan dolayı insanlar *çalışma evleri* dışında iş bulamamış ve dolayısıyla *çalışma evlerinde* çalışmalarıyla da yoksulluk oranlarının değişmesine yol açmışlardır. Yalnızca *çalışma evlerinde* çalışanlar, yoksul olarak kabul edildiği için resmi anlamda yoksulluk oranı azalmıştır. Ancak pratikte işçilerin veya yoksulların hayatlarında bir iyileşme söz konusu olmamıştır. Yoksulluğun giderek toplumsal bir sorun olarak büyümeye başlaması, 19. yüzyılın sonlarına doğru yaşanan ulusal ve konjonktürel değişimler ile birleşerek, hükümet yetkililerini, bu konuya yeniden kanalize olmak zorunda bırakacaktır.

Öncelikle 1834 düzenlemesinin, emek piyasasındaki olumsuz yansımalarına bakmak gerekmektedir. 1834 sonrası özgür bir emek piyasasının oluşması; işçi hareketlerinin ve ücretlerin piyasa şartlarında özgürce oluşmasının önünü açmıştır. Buna rağmen reel ücretlerde 1840 öncesi ciddi bir değişiklik görülmemiştir. Zira 1838-1841 dönemindeki yetersiz tahıl hasadı ve bunun neticesinde yüksek tahıl fiyatları, ihracatı olumsuz etkilemiş, bu da ödemeler dengesini ve dolayısıyla ülke ekonomisinin bozulmasına yol açmıştır (Matthews, 1954: 215-217). Daha sonraları 1843’te başlayan ekonomik toparlama, 1845 yılında reel ücretlerin de artmasına neden olmuştur. Ancak 1847’de bir kez daha tahıl fiyatlarındaki artış, ithalatın artmasına neden olmuş ve ayrıca faiz oranlarının da artışı ile birlikte İngiltere ekonomisi gerilemeye başlamıştır (Boot, 1984). Ancak diğer taraftan bu durum ciddi sosyal sonuçlar da doğurmuştur. İşçi sınıfı Yeni Yoksul Yasası ile yardım sisteminin dışına çıkarılırken, diğer taraftan ticari dalgalanmaların neden olduğu işsizlik olgusu, işçi sınıfının yaşamlarını kalıcı olarak rahatsız etmeye başlamıştır.

Özellikle 1873 Krizi¹⁶’den sonra, artan iflaslar nedeniyle işsizlik, toplumun geniş kesimlerini etkileyen akut bir problem haline gelmiştir. Bununla birlikte, serbest dolaşımın birlikte öngörülen fiyat dalgalanmaları önlenememiş ve bu da işçilerin temel ihtiyaçlarının temini noktasında sorunları beraberinde getirmiştir. Genel olarak gerçekleşen bu durumlar, toplumun zengin ve yoksul kesimleri arasındaki gelir adaletsizliğinin daha da artmasına neden olmuştur.

1880’lerden itibaren reel ücretlerin görece artış göstermesi ile birlikte işçi sınıfı ve yoksul kesimler arasında bir ayrışma söz konusu olsa da, yüzyılın sonlarında kendini iyice hissettirecek olan işsizlik olgusunun ortaya çıkmasıyla bu ayrım kendiliğinden ortadan kalkmıştır (Kidd, 1999: 5). Öte yandan, 1834 sonrası çalışma koşulları önceki dönemlere göre daha çok bozulma göstermiştir. Günde 14 saat, haftada 6 gün çalışmak zorunda bırakılan işçiler, fabrikanın kötü ve sağlıksız ortamında çalışmaya devam etmiştir (Marx, 2011: 243). Örneğin, 1842 yılında İngiliz hükümet araştırmasına göre, büyük şirketlerde yaşayan işçilerin ortalama yaşam süresi 17 yıl, köyde yaşayan bir tarım işçisinin yaşam süresi ise 38 yıl olarak tespit edilmiştir (Chadwick, 1965: 222). Buna ek olarak, çok sık yaşanan iş kazaları da işçilerin çalışma ve yaşam koşullarını olumsuz etkilemiştir. Ancak en fazla iş kazasının olduğu alanlar maden işletmeleri olmuştur, öte yandan madenlerde daha çok ucuz emek anlamına gelen kadın ve çocuklar çalıştırılmış¹⁷ (Hindmarsh, 1838) ve bu da durumu daha da dramatikleştirmiştir.

Bu kötü çalışma koşullarına ek olarak Sanayi Devrimi sırasında İngiliz işçilerin, ve tabii ki halkın yoksul kesiminin, yaşam standardının ne olduğu konusundaki tartışma, Engels’in 1845 yılında yazmış olduğu “*Condition of the Working Class in England*” [*İngiltere’de İşçi Sınıfının Durumu*] isimli eser ile

¹⁶ Söz konusu kriz literatürde ilk “*Büyük Buhran*” veya “*Büyük Depresyon*” olarak bilinmektedir. İlk olarak Avusturya’da, sonrasında Almanya’da borsa krizi sonucundan patlayan kriz, doğrudan bankaları etkilemiştir. Ayrıca dönemin siyasi çatışmaları ve savaş ihtimalleri de krizi derinleştirmiştir. Örneğin İngiltere’de 1872-1875 yılları arasında ihracat %25 oranında düşmüş ve ayrıca ülke genelinde pek çok şirket iflas etmiştir. Krizin yarattığı ekonomik sorunlar için lütfen bkz. Beaud (2016). Ayrıca 1873 Krizi kapitalizmin kalıp değiştirmesine yol açmış ve bir anlamda “*örgütlü kapitalizm*” (Hilferding, 1981: 2) formuna ulaşmasını sağlamıştır. Zira kriz sonrası hem sermaye (bu iki şekilde mümkün olmuştur, i) sermayenin kendi kendisini örgütlemesi ve ii) bu örgütlenmenin devlet tarafından örgütlenmesi) hem de işgücü örgütlenme eğilimi göstermiştir (Fülberth, 2008: 177-178).

¹⁷ Madenlerde genellikle aileler çalıştırılmış ve ucuz işçi olarak daha çok kadın ve çocuklar tercih edilmiştir. 1838 yılında madenlerde çalışan ailelerde en fazla işi yapanlar %64 ile çocuklar olurken, geri kalanı kadın ve çok az kısmı erkekler olmuştur. Özellikle 10 yaş altı çocuklar ile 16 yaş çocukların işgücünün yaklaşık %50’sini oluşturduğu görülmüştür (Hindmarsh, 1838). Yaşanan iş kazalarının etkisiyle daha sonra hükümet önce 1842 yılında 10 yaş altındaki çocukların, 1860’da ise 12 yaş altı çocukların madenlerde çalıştırılmasını yasaklamıştır (Parliament UK, 2020).

kamuoyunun dikkatini çekmiştir. Özellikle Manchester'daki kötü yaşam ve sağlık koşullarını inceleyen Engels, sanayileşme ile birlikte kentlerdeki işçi nüfusunun yoğun olduğu bölgeleri de inceleme alanına dahil etmiştir. Örneğin Liverpool için yaptığı gözlemler sonucunda kentte bulunan ve kent nüfusunun beşte birinin, (bu oran 45.000'den fazla işçiye tekabül etmektedir) 7.862 adet dar, karanlık, nemli ve fiziki olarak kötü konutlarda barındırıldığını dile getirmiştir (Engels, 1845: 51). Keza İngiltere'de araştırmacı gazeteci olarak bilinen Edwin Chadwick de benzer dönemlerde işçi sınıfının barınma koşullarına çok defa değinmiştir. 1842 yılında hazırladığı ve geniş bir yerel araştırmacının ürünü olan "*Report on the Sanitary Conditions of the Labouring Population of Great Britain*" [*Büyük Britanya İşçilerinin Sanitasyon Koşulları ile İlgili Rapor*] isimli raporunda; yerleşim yerlerindeki atıkların ve aşırı nüfusun neden olduğu atmosferik olumsuzlukları dile getiren Chadwick, özellikle bu durumların kolera, tifo, tifüs gibi endemik ve salgın hastalıkları tetiklediğini ve ayrıca nüfus baskısını arttırdığını iddia etmiştir. Zira araştırma yapılan bölgelerde, tüm olumsuz koşullara rağmen, doğumlar ölümlerden daha fazla gerçekleşmiştir. Raporunda Chadwick, merkezi bir sağlık sisteminin gerekliliğinden bahsederek, böyle bir sistemin yaygınlaşması ile hem toplumun genel ahlak düzeyinin artacağını hem de alt-sınıfların yaşam koşullarının iyileştirilebileceğini savunmuştur (Chadwick, 1965: 423). Yine gazeteci olan John Hollingshead (1861), Londra'daki işçi sınıfının barınma koşullarına ilişkin birtakım yazı dizisi ele almıştır ve yoksulluğun boyutlarını kamuoyu ile paylaşmıştır. Bu çabalara rağmen ampirik ve vaka çalışmalarının dönem itibarıyla azlığı nedeniyle genel görüş, yoksul yasalarının yoksulluğu önemsiz oranlara düşürdüğü yanlıgısını oluşturmuştur. Ancak yüzyılın sonlarına gelindiğinde Charles Booth (1889) ve B. Seebohm Rowntree (1908) gibi araştırmacılar, bilimsel yöntemlerle alan çalışması yaparak, yoksullara ilişkin dramatik istatistik sonuçları halka duyurmayı başarmışlardır. İşçilerin ve ailelerinin çalışma ve yaşam koşullarının kötüleşmeye devam etmesi, uzunca bir süredir derinden gelen işçi seslerini, haykırışa dönüştürecektir.

Esasında, işçilerin rahatsızlığı sanayi kapitalizminin ilk dönemlerinden itibaren olagelmıştır. Zira sermaye sınıfının kazancı artarken, işçi sınıfı ancak 1800-1850 yılları arasında yaşam ve çalışma koşullarında çok az iyileşme görmüştür. Fakat bunlar yüzeysel ve etkisiz kalmıştır. Bu durum işçilerin rahatsızlıklarını eylemlere dökmesine neden olmuştur. İngiltere'de pamuk sanayisi 1808, 1810, 1818 ve 1830'daki büyük grevler ve 1811 ve 1826'daki makine kırma eylemleri (Hammond

ve Hammond, 1919: 72) işçi sınıfının isyan eğilimlerine örnektir. Başka bir örnek, makineleşme ile birlikte işçilere olan rağbet azalmaya başlamasına tepki olarak gelişmiştir. Hatta bir süre sonra çalışanlar, yerlerini alan makinalara zarar vererek¹⁸ tepkilerini göstermeye başlamıştır (Hobsbawm, 2020a: 48). 1811 yılında *Luddite*¹⁹ olarak bilinen işçi çeteleri emek tasarrufunda bulunan tüm makinelere saldırarak tepkilerini göstermiştir. Hatta E. P. Thompson, *Luddite* hareketini İngiltere işçi sınıfının doğuşunu hızlandırdığını iddia etmiştir (2015: 704). Bununla birlikte, 1830 yılında vuku bulan Swing İsyanı²⁰, ahırların yakılması ve pek çok yerde meydana gelen isyanlar; topraklı seçkinlerin işçi sınıfının protestolarından korkmaya başlamalarını sağlamıştır (Himmelfarb, 1984: 152).

Fakat işçi eylemlerini daha fazla ciddiye almayı gerektirecek gelişmeler, 1834 sonrasında yaşanmaya başlamıştır. Çeşitli yasal düzenlemeler ile engellenmekle birlikte, işçilerin bir sınıf bilinci ile örgütlenmesi bu dönemde yükselmiştir. İşçiler; Proudhon, Bakunin, Owen, Marx ve Engels gibi düşünürlerin sosyalist düşüncelerinden etkilenmiştir. Özellikle Marx'ın yoksulluğun bireysel kusurlardan değil de kapitalist sistemin kendisinden kaynaklandığı yönündeki tespitleri bu dönemde etkili olmuştur. Bu sömürü sisteminden kurtulmanın yolu olarak işçilerin birleşmesini salık vermesi ise bilinçli işçi örgütlenmelerinin yaygınlaşmasını sağlamıştır. Nitekim sendikalaşma da ilk olarak işçi hareketinin bu düşünceler çerçevesinde bilinçlenmesinin sonucunda şekillenmiştir. Sendikal tüm hareketler yasaklandığı için işçiler yer altı faaliyetleri ile örgütlenmelerini güçlendirmeye devam etmişlerdir.

¹⁸ 1890 yılında Fransa'daki fabrika işçileri tepkilerini göstermek için makine çarklarına “*sabot*” adı verilen tahtadan (ahşaptan) ayakkabıları sıkıştırarak bozmaya çalışmıştır. Belirsizlik olsa da “*sabotaj*” kelimesinin epistemolojik kökenleri “*sabot*” kelimesine dayanmaktadır (Pinsolle, 2017: 44).

¹⁹ *Luddite* Hareketi, tekstil işçilerinin makineleşmeye karşı geliştirdiği eylemler silsilesi olarak bilinmektedir. İlk başlarda önemsiz bir tepki olarak başlayan bu hareket, daha sonraları radikalleşerek fabrika sahipleri üzerinde yoğun baskılar yaratmıştır. *Luddite*'ler, vasıfsız işçiler tarafından kullanılabilir yeni otomatik tezgahların aksine “*makine kırıcı*” olarak bilinen tekstil alanındaki nitelikli işçilerin başlattığı bir ayaklanma olarak bilinmektedir. İlk olarak 1811 yılında Midlands'da başlayan ayaklanma, çok kısa sürede diğer şehirlere, özellikle işçi nüfusunun kalabalık olduğu Yorkshire, Lancashire gibi sanayi kentlerine yayılmıştır. Daha ayrıntılı bilgi için lütfen bkz: Thompson (2015).

²⁰ İngiltere'nin kırsal yerleşim yerlerinde, tarım işçileri tarafından başlatılan ve tarımda kullanılan makineleşme ve kötü çalışma koşulları nedeniyle başlayan isyandır. 1830 yılında tarımda kullanılan harman makinelerinin imhası ile başlayan bu ayaklanma bir anlamda düşük ücret ve makineleşmenin getirdiği düşük istihdamın bir eleştirisi olarak kayıtlara geçmiştir. Ayrıntılı bilgi için lütfen bkz: Aidt vd. (2017).

Kentlerde biriken ve ortak sorunlardan mustarip olan yüksek işçi nüfusu ise bu süreçte bir katalizör olmuştur. Örneğin, 1800'lü yılların sonların İngiltere'de aktif olan nüfusun %80'i ücretli çalışanlardan oluşmaktadır. 1880 yılında Amerika'da bu oran %63, 1902'de Almanya'da %66 ve 1912'de Fransa'da %58 olarak, yüksek düzeylerde seyretmiştir. Bu oranlar içerisinde, özelde sanayi şehirleri, artan bir şekilde yoğun işçi nüfusunun büyük bir kısmına ev sahipliği yapmıştır. Örneğin, İngiltere'de 1881'de sanayi işçilerinin sayısı 5,7 milyondan, 1911 yılına gelindiğinde bu sayı 8,6 milyona yükselmiştir. Benzer şekilde Amerika'da 1870 yılında 2 milyon olan sanayi işçilerinin nüfusu 1909'da 6,2 milyona, Almanya'da ise 1895'te 5,9 milyondan, 1907'de 8,6 milyona ulaşmıştır (Beaud, 2016: 200-201). Aynı merkezlerde toplanan işçi nüfusu ile birlikte, sanayileşme ve artan rekabet gücünün etkisiyle ticaret ve ulaşım daha önce görülmemiş şekilde gelişmiş ve bu sayede emek piyasası genişleme imkânı bulmuştur (Geremek, 1994: 231). Sendikacılık özellikle fabrika sisteminin hâkim olduğu sanayi dallarında güçlü olarak örgütlenmiştir. Özellikle Lancashire ve Manchester, güçlü sendikaların bulunduğu yerler olarak dikkat çekmiştir. İngiltere'de sendikalaşmanın ve işçi sınıfının bu denli bilinçlenmesi, sanayileşmenin yanı sıra güçlü ekonomik gelişme ile doğrudan ilintilidir (Engels, 1845: 29). Hatta bunun bir göstergesi olarak 1840 yılında İngiltere'de yetişkin erkek işgücünün %47,3'ü sanayide istihdam edilirken; bu oran 1900'den sonra yavaş yavaş sanayileşen Avrupa devletlerince ancak yakalanabilmiştir (Crafts, 1985: 57-59).

Nihayetinde sanayileşmiş devletlerin hepsinde işçi eylemleri artmıştır. Keza işçi örgütlenmeleri, daha özelde bilinçlenmesi sadece İngiltere özelinde gerçekleşmemiştir. Benzer dönemlerde Fransa'da işçiler grev, ayaklanma ve sokak hareketleri ile tepkilerini dile getirmeye başlamıştır. Almanya'da ise işçi ayaklanmaları biraz daha geç dönemlerde, 1844'te ilk büyük patlağını vermiştir. Amerika ise, Avrupa devletlerine göre daha geç bir dönemde, 1886'da ilk büyük çaplı işçi sendikasını oluşturmuştur (Beaud, 2016: 160-162). Örneğin, Fransa'da 1884 Anzin, 1886 Decazeville, 1895'te Roanne ve Carmaux grevleri patlak vermiştir. Amerika'da 1877'de Pittsburg Komünü ve demir yolu işçileri, 1884 ve 1886 yıllarında Chicago'da sekiz saatlik çalışma süresi için işçiler ayaklanmıştır. İşçi hareketini tek bir merkezde toplama hareketinin başladığı Almanya'da, 1905'te tekstil ve maden işçileri greve gitmiştir (Beaud, 2016: 202-203). Sonuç olarak, işçilerin örgütlenmesi hem çalışma koşullarında hem yaşam koşullarında hem de eşit temsiliyet noktasında son derece yararlı sonuçlar doğurmuştur. Başta sendikalı işçi sayısının hızla arttığı

(Beaud, 2016: 203) İngiltere’de hükümet, işçi devrimini önlemek için reformun kaçınılmaz olduğunu kesin bir şekilde öğrenmiştir (Woodward, 1962: 81). Sokaklarda yaşanan bu hareketlilik işçilerin taleplerini ve durumlarını daha fazla dikkate almayı gerektirmiştir.

Yaşanan bu gelişmeler işçi ve sermaye sınıfı arasındaki çatışmayı büyük ölçüde arttırmıştır. Zira pek çok işçi yeni düzenlemeleri yoksulluğu cezalandırma girişimi olarak görmüştür (Boyer, 1998: 160). Ancak bu dönemde gelişimini tamamlamış olan bir başka sınıf, işçi sınıfının yaşam koşullarının dolaylı yoldan iyileşmesine katkıda bulunmuştur. Esasında orta sınıfın oluşum süreci daha eski tarihlere dayanmaktadır (Young, 2003: 15). 1700’lü yıllardan sonra sanayi kapitalizmi, Avrupa’nın muazzam bir ekonomik güç elde etmesini sağlamış ve toplumsal dönüşümlere öncülük etmiştir (Gunn ve Bell, 2012). Erken dönem kent işçilerinin yaşadığı sıkıntılara rağmen; nüfus, sağlık ve zenginlik sanayileşmiş ülkelerde ciddi şekilde yükselmiştir. Sanayileşme ile İngiltere özelinde muazzam bir zenginlik yaratılmıştır. Zenginleşen kesimlerin büyük çoğunluğu fabrika sahipleri, nakliyeciler ve tüccarlar olurken; söz konusu dönemde İngiltere’de sosyal yapıyı değiştiren kesim orta-sınıf olmuştur. Oluşan orta-sınıf genellikle iki kesimden oluşmuştur; bunlar üst-orta-sınıf (hükümet çalışanları, toprak sahipleri, iş adamları vs.) ve alt-orta-sınıftır (dükkan sahipleri, tüccarlar, belediye çalışanları vs.) (Gunn ve Bell, 2012). Bu yeni oluşan orta-sınıf görece (yoksul / işçi sınıfına nazaran) varlıklı bir yaşama sahip olmuşlardır.

Bu minvalde, orta-sınıfın gelişiminin, yoksullar veya işçiler açısından önemli katkıları olmuştur. Orta sınıf eğitim ve demokratik katılım için büyük fırsatlar yaratmıştır. Kolera, salgın hastalıklar ve diğer sosyal koşullardan ortak mağduriyetleri nedeniyle işçi sınıfı ve orta sınıf ortak bir bağ bularak kamuoyu oluşturmayı hızlandırmıştır (Young, 2003: 20). Bunların sonucunda parlamentoda eşit temsiliyet daha ciddi konuşulmaya başlanmıştır (Davidoff ve Hall, 2019: 75). Örneğin, orta sınıfın işçiler ile birleşen baskısı sayesinde, İngiltere’de 1832 Reform Yasası oluşan bu kamuoyunun ilk zaferi olarak kayıtlara geçmiştir. 1832 Reform Yasası, seçim sistemi ile ilgili birtakım düzenlemeleri içermektedir. Özellikle bazı yerleşim

yerlerinin temsiliyet hakkının olmamasının (örneğin yeni bir sanayi şehri olan Manchester²¹ gibi) önüne geçilmiştir (National Archives, 2020).

Demokratik katılımın artması ise, bu kesimlerin işçiler ile ortak yaşadıkları bazı sorunlara ilişkin farkındalığın oluşmasını sağlayarak, özellikle yaşam koşullarında sosyal reformlar için güçlü bir kaldıraç etkisi yaratmıştır. Örneğin 1832 yılında yayılmaya başlayan Asya Kolerası, özellikle içme suyundan geniş kesimlere bulaşmaya başlamıştır. Orta sınıf / işçi sınıfı koleraya çok çabuk yakalanırken, temiz içme suyuna erişim sağlayabilen burjuva sınıfı kirlenme ihtimaline, dolayısıyla da hastalığın yayılma ihtimaline hazırlıklı olmamıştır (Pollard, 1959: 10-11). Bunun yanında tifüs, tüberküloz gibi hastalıklar da kötü yaşam koşullarının sonucu olarak yayılmaya başlamıştır (Fraser, 1984: 59). Ne yoksul ne de burjuva sınıfından sayılmayan (dolayısıyla görmezden gelinen yoksul kesim dışında olan) orta sınıfın bu hastalıklara yakalanması, halk sağlığı açısından önem kazanmıştır. Dolayısıyla sosyal koşulların düzeltilmesi elzem hale gelmiştir.

Ulusal sınırlar içerisinde yaşanan bu dönüşümlere ek olarak, bu dönem yoksulluk konusunda değişim sağlayacak ciddi uluslararası dönüşümlere de tanıklık etmiştir. İlk olarak, sermayenin aşırı birikimi ve bunun yoksul kesimlere dağıtmaktan ziyade, yeniden üretim için kullanılması ulusal sınırları yetersiz hale getirmiştir. Fabrikaları sürekli çalışır halde tutabilmek ve dolayısıyla işçileri beslemek için sanayileşmiş ülkeler, daha az gelişmiş topraklardan düzenli bir hammadde tedarikine ihtiyaç duymuşlardır (Mathias ve Pollard, 2008: 103). Aynı zamanda üretilen malların ihracı için de pazar ihtiyacı kaçınılmaz olmuştur. Ancak uluslararası piyasalara ulaşmak isteyen sermaye, uluslararası alanda yüksek gümrük duvarları engelini aşamamıştır. Bu noktada, farklı pazar arayışlarına giren devletler emperyalizm çağını başlatmış olmuş ve kolonileşme süreci başlamıştır.

İngiltere ise kaynak ve pazar için denizaşırı kolonilerden faydalanmaya öncülük etmiştir (Fülberth, 2008: 186). Kısa süre sonra diğer “*güçlü*” (hem ekonomik hem de askeri güç olarak) devletler de kolonileşmeye başlamıştır. Bunun sonucu olarak ortaya çıkan emperyalizm, halihazırda varlıklı olan bu ülkelere daha fazla güç ve zenginlik kazandırmıştır. Fakat aynı zamanda işçilere, hükümetlere ve sermaye

²¹ Sanayileşme ile birlikte pek çok kent, tarım kenti formundan çıkarak, fabrika şehri konumuna gelmiştir. Bu durum hem o şehirlere olan göçü hızlandırmış, hem de siyasi temsiliyet anlamında dikkate alınmasını sağlamıştır. Örneğin, Manchester nüfusu 1760-1830 yılları arasında on kat artarak, 17.000’den 180.000’e çıkmıştır (Braudel, 2017: 534).

sınıfına karşı, bir avantaj da kazandırmıştır. Koloni savaşları asker ihtiyacı doğurmuş, asker ihtiyacı yoksul-işçi kesimlerin varlığının benimsenmesini sağlamıştır. Nitekim hem cephede hem de fabrikalarda, savaşların işlemlerini sağlayan işçiler veya yoksullar, savaşın ulusal aktörleri haline gelmişlerdir. Öyle ki, örneğin Londra’da I. Dünya Savaşı öncesi fabrika işçilerinin sadece %2’si işsiz konumundadır (Geremek, 1994: 235). Koloni savaşları ile başlayan ve I. Dünya Savaşı ile zirveye ulaşan işçi-yoksul kesimin desteğine duyular ihtiyaç genel oy hakkının kazanılmasını mümkün kılmıştır.

Genel oy hakkının verilmesi ve bu sayede de alt-tabakaların siyasi tercihlerinin belirleyici olmasıyla söz konusu kesimlerin devletler tarafından dikkate alınmasını zorunlu kılmıştır. Örneğin, İngiltere’de 1867’de genel oy hakkının tanınmasıyla artık İngiliz burjuvazisi işçi sınıfının aksiyonlarını dikkate almak zorunda kalmıştır. 1867’de Almanya da tıpkı İngiltere gibi genel oy hakkını Anayasal güvence altına alınmıştır (Beaud, 2016: 158-162). Üstelik bu süreçte işçi partileri kurulmaya başlanmış ve işçi temsilcileri olarak sendikaların parlamentoya girişi sağlanmıştır. Bu durumda yoksullar ya da işçiler hem seçmen olarak hem de temsilcileri aracılığıyla siyasal karar alma sürecinin katılımcıları olarak etkili vatandaşlar haline gelmişlerdir.

Tüm bu etkenlerin bileşiminde, devletler için hızlı bir sosyalleşme dönemi başlamıştır. 18. yüzyıl ve 19. yüzyıllardaki sosyal değişim süreçlerinin hızları, önceki dönemlerden farklı seyretmiştir. Şüphesiz ki sosyal dönüşüm / değişim hem işçilerin hem de işverenlerin haklarının değişimine ve gelişimine yol açmıştır. Nitekim bu dönemde yapılan sosyal düzenlemelerin işçilere birtakım haklar kazandırmış ve çalışma koşullarında iyileştirmeler yapılmıştır. Sanayi kapitalizmine İngiltere öncülük ederken, sosyal düzenlemelerde Almanya daha erken tarihlerde adımlar atmıştır (Abbott ve DeViney, 1992: 250). Almanya’da, sosyal demokrasiyi yasaklayan Sosyalistler Yasası’na (Fülberth, 2008: 198), halktan gelen tepkileri yatıştırmak için, toplumun geneline fakat daha çok işçilere yönelik sosyal düzenlemeleri yasalaştırılmıştır. Böylece Almanya’da Otto von Bismarck’ın inisiyatifi ile 1878’de işçi tazminatları yasalaştırılmıştır. Ardından 1883’te hastalık sigortası, 1884’te kaza sigortası, 1889’da ihtiyarlık sigortası, malulen emeklilik ve altmış yaşına gelenler için emeklilik hakkı yasal güvence altına alınmıştır (Beaud, 2016: 205; Fülberth, 2008: 182-183).

Bu dönemde, benzer düzenlemeler sanayileşmiş devletlerin her birinde görülmüştür. İngiltere’de 1833’te Fabrika Yasası ile 9 yaş altı çocukların pamuk ve

yün fabrikalarında çalışması yasaklanmış ve 9-17 yaş grubunun çalışma süreleri için üst sınırlama getirilmiştir. Kadınlar ve gençler için günlük çalışma süresinin on bir saatle sınırlayan yasa, 1847’de yürürlüğe girmiş ve bir yıl sonra on saate düşürülmüştür (Boyer, 1990: 170; Fülberth, 2008: 182). 1842 tarihli Maden Yasası ve 1844, 1850, 1853, 1867, 1874 ve 1878 yıllarında çıkarılan Fabrika Yasaları ile çocukların, gençlerin ve kadınların çalışma koşullarında aşamalı olarak iyileştirmeler yapılmıştır. 1874 tarihinde çıkarılan yasa ile yetişkin erkeklerin çalışma süreleri de on saat ile sınırlandırılmıştır (Boyer, 1990: 170). İşçi tazminatları, İngiltere’de 1880 yürürlüğe girmiş ve 1897’de tekrar düzenlenmiştir. 1908 tarihli yasa ile işçilerin emeklilikleri ve evde çalışmaları konu edilmiştir. 1911’de ise işsizlik ödeneği uygulaması başlatılmış ve aynı zamanda sağlık sigortasının kapsamı genişletilmiştir (Beaud, 2016: 206).

Fransa’da, 1874 yılında kabul edilen yasa ile işçi tazminatları kabul edilmiş (1883’te tekrar ele alınmıştır) ve çalışma süreleri (1892 ve 1900’de de düzenlenmek üzere) sınırlandırılmıştır. Ayrıca Fransa’da 1883’te sağlık ve iş güvenliği yasası, 1898’de iş kazaları yasası ve 1905’te emeklilik yasası çıkartılmıştır (Beaud, 2016: 206). Danimarka’da 1891 yılında ve İsviçre’de 1913 yılında emeklilik hakkı yasal düzenleme çerçevesi içine alınmıştır. İngiltere’de ise, 70 yaşını dolduranlar için emeklilik hakkı 1908’de, kısmı bir sosyal güvenlik sistemi ve hastalık sigortası da 1914 yılında yasalaşmıştır (Fülberth, 2008: 182-183). Ayrıca sınırlı da olsa işçilerin çalışma koşulları hükümetlerin gündemine gelmiştir. Bunun neticesinde, fabrikalarda işçilerin çalışma koşullarının denetlenmesini öngören düzenleme 1833’te İngiltere’de, 1853’te Almanya’da ve 1874’te (1883’te tekrar düzenlenmek üzere) Fransa’da yürürlüğe girmiştir (Polanyi, 2010: 211).

Rusya’da yaşanan 1905 Devrimi’nin yarattığı korkunun etkisi ile, bu düzenlemelere ek olarak, işçiler örgütlenme haklarına ilişkin olarak da kazanımlar elde etmişlerdir. Bu kazanımlara ilk örnek olarak, İngiltere’de kabul edilen 1875 tarihli “*Employers and Workman Act*” yasası gelmektedir. Bu yasa ile şiddete başvurmamak koşulu ile eylem yapmak (Boyer, 1990: 170) ve grev sözcüğü yasal hale getirilmiş ve dolayısıyla işçi sendikaları yasal statü elde etmiştir. Ardından 1884 yılında kabul edilen yasa ile Fransa’da dernek kurma serbestisi tanınmıştır. İngiltere’de ise bu konunun tekrar işlendiği 1906 tarihli yasa ile sendikal haklar ve faaliyetler iyileştirilmiştir (Beaud, 2016: 205-206).

Çalışma hayatına ilişkin düzenlemelere, yaşam koşullarını iyileştirmek için yapılan daha sınırlı miktardaki düzenlemeler eşlik etmiştir. Özellikle İngiltere’de 1848 yılında, kolera salgınının patlak vermesiyle, aynı yıl içerisinde “*The Public Health Act*” [*Halk Sağlığı Yasası*] kabul edilmiştir (Woodroffe, 1962: 16). Kapsamı dar ve işlevsiz olmasına rağmen, bu İngiltere’nin ilk büyük sağlık yasası olarak kayıtlara geçmiştir. Ardından sağlık sisteminin düzeltilmesi amacıyla 1850, 1859, 1860, 1866 ve 1872 yıllarında birtakım düzenlemeler yapılmış ve nihayetinde 1875 yılında kapsamlı bir sağlık yasası çıkarılmıştır (Boyer, 1990: 170; Porter, 1997: 414). Ayrıca 1868 ve 1875 tarihli Zanaatkarlar ve İşçi Konutları Yasaları ile konut ve yaşam alanlarına ilişkin düzenlemeler yapılmıştır (Boyer, 1990: 170). Ayrıca, genel anlamda, karayollarında, alt yapı sistemlerinde, eğitim ve sağlık hizmetlerinde de iyileştirmeler yapılmıştır (Fülberth, 2008: 185).

Fakat tüm bu düzenlemelere rağmen, yoksulların yaşam ve çalışma koşullarında ciddi bir iyileşme sağlanamamıştır. Nitekim 19. yüzyılın sonlarına doğru yapılan bu düzenlemeler, dönemin yoksulluk konusundaki genel ruhunun dışına çıkmayı başaramamıştır. Yüzyılın ortalarından I. Dünya Savaşı’nın başlangıcına kadar, Yoksul Yasaları İngiltere’nin yoksulluğa karşı ilk resmi yanıtı olarak varlığını sürdürmüştür. Yeni Yoksul Yasasının dar çerçevesi ve bu yasanın kabul edilmesinde etkili olan teorik arka plan göz önüne alındığında, yoksulların sorunlarına daha yapısal ve derin iyileştirmeler gerektiği anlaşılmaktadır. Zira bu düzenlemelerin yapıldığı dönemde de devlet politikaları, işgücü piyasasına destek ve yoksulları istihdam edilenlerden ayırma girişimi üzerine kurulmaya devam etmiştir. Uygulamada her ne kadar ağırlıklı olarak işçiler üzerine düzenlemeler yapılsa da istihdam elbette yoksulluktan kaçınmanın garantili bir yolu olmamıştır. Zira Bowley ve Burnett-Hurst’un (1915) yapmış oldukları çalışmada yoksul olanların çoğunun tam zamanlı bir işte çalıştığı tespit edilmiştir. Ancak yine de yoksul yasalarının 19. yüzyılın sonuna kadar yoksullukla uğraşan en önemli politika gelişimi olduğu ve özellikle bu noktada kontrol ve caydırıcılığa odaklanan düzenlemeler bütünü olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

19. yüzyılın başlarından itibaren, önde gelen seçkinler yoksulluğun gerekli olduğuna inanmıştır; zira aksi halde emekçi yoksullar için motivasyon kaybı söz konusu olacağını belirtmişlerdir. Bu düşünce biçimine rağmen birtakım yasal düzenlemelerin hayata geçirilmesindeki temel saik, yoksulluk ile mücadele değil, daha çok sermayenin taleplerini karşılamak ve hükümetlerin konjonktürel şartlara karşı

geliştirmiş bir savunma mekanizması olarak görmek mümkündür. Nitekim çalışma sürelerinin azaltılması, sermayenin ödün vermesinden, daha ziyade emek verimliliği ve üretkenliğini arttırmak için (Fülberth, 2008: 205) emeğin yeniden üretimi için verilen bir taviz olarak görmek mümkündür. Zira sermayenin ve emeğin yeniden üretimi, 19. yüzyıl Avrupası'nın sanayileşmesi için öncül kabul edilmiştir. Ancak yeniden üretim, yoksulluğu azaltmanın bir aracı olarak değil, emeğin devam eden sömürüsü için bir araç olarak görülmüştür.

Ayrıca hükümetler yapılan yasal düzenlemelere, Rus Devriminin ve sol hareketlerin işçi çevrelerde uyandırdığı örgütlenme bilincinin radikalleşmesini önleyecek bir nevi emniyet supabı işlevini yüklemişlerdir. Söz konusu düzenlemelerin çalışma hayatına ilişkin olması da hükümetlerin bu önceliğini yansıtmaktadır. Son olarak özellikle sağlık ve eğitim alanlarındaki gelişmelerin önünü açan bilimsel ve teknolojik araştırmalara verilen desteğin temel motivasyonu savaşlarda askeri üstünlüğe sahip olmaktır. Bu nedenle yoksullar için yapılan sınırlı iyileştirmeler bu motivasyonun yalnızca yan ürünü olacak kadar etkisiz kalmıştır.

1.1.2. Büyük Buhran'dan Neoliberal Dönem'e Yoksulluk Olgusu

İngiltere'de ortaya çıkan Sanayi Devrimi, yaratmış olduğu sermaye ve zenginliğin yanında yıkıcı etkileri olan bazı toplumsal sorunları da beraberinde getirmiştir. Özellikle işçi sınıfına yönelik ortaya çıkan sorunların çözümü için pek çok yasal düzenleme yapılmıştır. Bu düzenlemeler özünde toplumsal refahın iyileştirilmesi amacına yönelik olmuştur. Toplumda refahları görece düşük olan kesimlerin devlet politikalarında bu denli yer alması bazı saikler üzerinden mümkün olmuştur.

Demokratikleşme hamleleri devletler için önemli birer aksiyon aracı olmuştur. Elbette 19. yüzyılın sonlarında iyice etkisini artıran sosyalist hareketlerin ve Rus Devriminin dolaylı ve dolaysız etkileri de dünya genelinde demokratikleştirmeyi hızlandırdığı bir gerçektir. Ancak bütün bunlara rağmen özellikle batılı devletlerce demokratikleşme çok da arzulanan bir olgu olmamıştır. Zira seçmen yazma işleminin karmaşıklaştırılarak seçimleri sabote etme yolları demokratikleşme ile ortadan kalkacaktır. Örneğin 1911'de İngiltere'de yetişkin erkeklerin %40'nın demokratik haklardan yoksun olduğu (Rose, 1986: 32-33) ve yine 1914'te işçi sınıfının yaklaşık yarısının bu tür yollarla oy verme hakkından fiilen mahrum bırakıldığı tahmin edilmektedir (Hobsbawm, 2020b: 100-101). Bu bağlamda vatandaşların siyasal sistem

içerisinde kendilerini temsil etme gücünü elde etmeleri, uygulanacak politikaları da doğrudan etkileyebilmesi açısından önem arz etmektedir.

Yöneticiler, emperyalist genişleme ve savaşlar için vatandaşlarının aktif desteğine daha çok ihtiyaç duyar hale gelmişlerdir. 19. yüzyılın sonları ile 20. yüzyılın başlarında savaşların giderek endüstrileşmesi ile birlikte²² işçiler, iki alanda birden, cephede ve fabrikada boy göstermek zorunda kalmıştır. Diğer taraftan demokratikleşmenin ve buna bağlı olarak işçi haklarının iyileştirilmesi / genişletilmesinin asıl amacı, gittikçe güç kazanan işçi sınıfının devlete karşı bağlılıklarını artırmak ve bu sayede devrim olasılığını mümkün olduğunca uzakta tutmak olmuştur (Silver, 2009: 188).

20. yüzyıl, bu anlamda toplumun dikkate alınmayan kesimlerine yönelik algı değişimini beraberinde getirmiştir. Ancak girilen yeni çağ toplumsal algıların değişiminin yanında mevcut ekonomik sistem olan “*laissez-faire*” anlayışının da sorgulandığı pek çok önemli olaya şahitlik etmiştir. Bu bağlamda 1914-1945 dönemine Hobsbawm tarafından “*felaket çağı*” (Hobsbawm, 2019: 8) olarak adlandırması çok da şaşırtıcı değildir. Nitekim söz konusu dönem aralığında iki büyük savaş ve bir ekonomik kriz, tüm dünyayı hem ekonomik hem de toplumsal olarak radikal şekilde etkilemiştir.

Yoksulluk konusunun İngiltere dışında diğer sanayileşmiş ülkelerde tartışılmaya başlanması, 1929 Buhranının öncesinde kümülatif olarak kendini hissettiren işsizlik olgusunun varlığı ile mümkün olmuştur. 19. yüzyıl sonlarından itibaren güçlenen ve örgütlenen işçi sınıfının siyasal erk üzerindeki baskısı neticesinde ücretler tartışılmaya ve buna bağlı olarak işsizlik ciddi bir biçimde dikkat çekmeye başlamıştır (Gilbert, 1966: 32-40). Dönem itibariyle tartışılan bir diğer konu da işsizliğin yoksul ödemelerini etkileyip etkilemediği sorunu olmuştur. Zira İngiltere’de 1913’te başlatılan zorunlu ulusal işsizlik sigortasının ne ölçüde işsizliği etkilediği büyük tartışmalara neden olmuştur (Easton, 1979: 329).

Değişen üretim mekanizmaları emeğin statüsünü doğrudan etkilemiştir. Özellikle 1913-1914’te Amerika Birleşik Devletleri’nde Henry Ford tarafından geliştirilen “*hareketli montaj hattı*” (Williams vd., 1992: 518), diğer bir deyişle

²² Savaşların etkisiyle sanayileşmenin yönü zamanla askeri alana yönelmiştir. Hem lojistik hem de teknolojik ilerleme için sanayileşmenin gücü, savaşlarda aktif olarak kullanılmıştır. Bu konuyla alakalı daha ayrıntılı bilgi için lütfen bkz: McNeill (1982).

“yürüyen bant sistemi”, hem çalışma koşullarını hem de çalışma saatlerini iyileştirici etki yapmakla birlikte, üretkenliğin ve verimliliğin artmasını sağlamıştır. Aynı zamanda sanayileşmenin yönü değişmiş; dayanıklı tüketim mallarının üretimine ağırlık verilmiştir. Bu durum hem emeğin değerini artırmış hem de daha önce alınamayan ürünlerin tüketilmesine imkân sağlamıştır. Diğer taraftan Ford, bir nevi İngiliz Yoksul Yasalarına benzer şekilde, işçilerin çocuklarının da bakımının üstlenilmesi gerektiğini savunmuştur. Bu noktada Marx’ın çocuklar için kullandığı ifadeyi hatırlamak olayın vahametini anlama konusunda yardımcı olacaktır; “çocuklar, yedek sanayi ordusunun adaylarıdır” (Marx, 2011: 622).

Sanayileşmenin daha teknolojik hale gelmesiyle birlikte, başta ABD olmak üzere gelişen ülkelerde refah seviyeleri yükselmeye başlamıştır (Johnson, 1999: 718). Özellikle dayanıklı tüketim mallarının daha az maliyetle üretilmesi neticesinde söz konusu ürünlerin fiyatları azalmış ve toplumun her kesiminin bu ürünlere erişimi noktasında sorunlar en aza indirilmiştir. Bunlara ek olarak elektriğin toplumsal hayatta dahil olmasıyla birlikte, hem günlük hayata ilişkin işler hem de tarımsal faaliyetler (Caro, 1990) daha kolay halledilebilir hale gelmiştir. Dolayısıyla yoksulluk, emekçiler ve çiftçiler üzerinden, yine çalışmayan / çalışamayan kesime yönelmiştir. Bu durum 1929’da tüm dünyayı etkileyen borsa çöküşü ve “*Büyük Buhran*” ile son bulmuştur. Yoksulluk bir kez daha kalıp değiştirerek emekçi kesimin üzerinden gündeme gelmeye başlamıştır.

I. Dünya Savaşı’nın doğal sonuçlarından biri, uluslararası finans sisteminin zayıflaması olmuştur. Buna aşırı üretim, yetersiz tüketim ve gelirin adaletsiz dağılımı eşlik etmesiyle yaşanan durgunluk tüm dünyayı etkileyen küresel bir buhrana sebebiyet vermiştir (Beaudoin, 2007: 65). Nitekim buhran öncesi durumu ünlü iktisatçı John Maynard Keynes, 1919 tarihinde yayımlanan “*The Economic Consequences of the Peace*” [*Barişın Ekonomik Sonuçları*] isimli eserinde sanayileşen fakat toplumu zenginleşemeyen ülkelerin hayat standartlarının çok düşük olduğunu, olası bir ekonomik krizden toplumların depresyon, çaresizlik, yoksulluk ve medeniyetin parçalanması gibi sonuçlarla karşı karşıya kalacağını ifade etmiştir (Keynes, 2019: 176).

Benzer dönemlerde; ilk olarak I. Dünya Savaşı sonrası (1918), dünyada “*süper güç*” olarak kabul edilen dünya liderliği Amerika Birleşik Devletleri’ne doğru kaymaya başlamıştır (Carr, 1981: 234; Keyder, 1983). ABD’nin avantajı I. Dünya Savaşı’na dahil olmaması ve teknolojiyi üretim ve sanayide aktif olarak kullanmaya

başlaması olmuştur. I. Dünya Savaşı başladığında Amerikalı çiftçiler, dünyanın hasar görmüş pazarlarına yiyecek sağlayabilmek adına yoğun bir üretim faaliyetine girişmişlerdir (Kennedy, 1999: 17). Aynı zamanda finansal yapılarının inşası ile birlikte dünya finans merkezinin Londra'dan New York'a geçmesi (Kindleberger, 1973: 80) ve dolayısıyla dünyanın kredi ağ merkezinin yer değiştirmesi sağlanmıştır. Bununla birlikte tüm dünyada kabul edilen para sistemi olan altın standardının kırılma hale gelmesi de ABD'nin kredilerine olan bağımlılığı arttırmıştır (Eichengreen, 1992: 221). Bu durumun hem ABD hem de dünya için iki önemli sonucu ortaya çıkmıştır. Bunlardan ilki ABD içerisinde yaşayan bireylerin kredibiliteleri arttığından ve borçlanma maliyetleri düşük olduğundan yanıltıcı bir refah çağında kendilerini hissetmeleri ve çok fazla borçlanmaları; ikinci olarak ise borç alan ülkelerin ABD kredilerine bağımlı politikalar üretmeleri olarak görülmüştür.

Neticede I. Dünya Savaşı sonrası 10 yıl boyunca Amerikalıların yaşam standartları önemli ölçüde artış göstermiştir (Kennedy, 1999: 22). Öyle ki I. Dünya Savaşı öncesi bir işçinin yaklaşık iki yıllık ücretine denk gelen bir otomobil, 1920'lerin sonlarında yaklaşık üç aylık ücret kazancıyla elde edilebilir hale gelmiştir (Kennedy, 1999: 21). Ancak yaşanan bu refah durumu, krediler sayesinde gerçekleştiğinden, toplum üzerinde kalıcı bir zenginlikten ziyade geçici bir rahatlama sağlamıştır. Öyle ki, tasarruflar somut bir varlığa dönüşmemiş, finansallaşarak hisse senedi ve kredi kanallarına yönelmiştir. ABD menşeli finansallaşmanın boyutunu ünlü iktisatçı John Kenneth Galbraith "*Wall Street, dünyanın tüm parasını yutmuş gibiydi...*" (Galbraith, 1979: 68) sözleriyle ifade etmiştir. Şüphesiz bu durum ekonominin finansal şoklara karşı daha kırılma hale gelmesine ve dolayısıyla para politikalarının önemli hale gelmesine neden olmuştur. Nitekim 1928-1929 döneminde uygulanan para politikaları ülke içinde sektörel bazda sanayinin yavaşlamasına neden olmuş (Calomiris ve Wheelock, 1998: 34) ve nihayetinde 1929 Ekim ayında ABD'de meydana borsa çöküşü, tüm dünya ekonomilerini etkileyen "*Büyük Buhran*"ın yaşanmasına sebep olmuştur.

Rekabetçi piyasa modeline dayanan "*laissez-faire kapitalizmi*" (Rath, 2006: 118), önce I. Dünya Savaşı ve sonrasında *Büyük Buhran* ile krize girmiş ve arz yönlü iktisat politikalarının ve görünmez el mekanizmasının sorunların çözümünde yetersiz kaldığı görülmüş ve kapitalist dünya ekonomisi çöküşün eşiğine gelmiştir. Öyle ki 1929 Buhranı öncesi ve kriz sonrası ekonomik değişkenlerdeki aşağı yönlü her hareket (işsizlik verisi dışında), diğer tüm değişkenleri daha da arttırarak küresel çapta bir kısır

döngü yaşanmasına neden olmuştur. Örneğin, ABD'nin sanayi üretimi 1929'dan 1931'e %33 oranında azalmıştır²³, buna bağlı olarak dış ticareti ABD'ye bağlı olan ülkeler bu durumdan doğrudan etkilenmiş ve yaşanan *depresyon* küresel bir hal almaya başlamıştır (Hobsbawm, 2019: 120-121).

Depresyonun etkisiyle dış kredilerin kesilmesi ve yüksek dış ticaret tarifelerinin uygulanması, dünya genelinde ticareti daraltmış ve bu durum işsizliğin ciddi şekilde yükselmesine neden olmuştur. Nitekim 1933'te 30 milyondan fazla işsiz olduğu kayıtlara geçmiştir (Wynn, 2003: 112). ABD'de 1929 yılında işsizlik %3,2 iken, 1930'da %8,9'a, 1931'de %15,9'a ve 1932 yılında %23,6'ya yükselmiştir (MacKenzie, 2006: 251). 1932-33 döneminde İngiltere, İsveç ve Belçika'nın işgücünün yaklaşık %24'ü, ABD'nin %27'si ve Almanya işgücünün yaklaşık %44'ü işsiz kalmıştır (Hobsbawm, 2019: 122). Bununla birlikte ülkelerin GSMH (Gayri Safi Milli Hasıla) düzeylerinde de düşmeler yaşanmış ve bu durum kişi başına düşen gelirin azalmasına ve yoksulluğun artmasına neden olmuştur.

Buhran sonrası yoksulluğu azaltmak amacıyla birtakım hükümet planları / programları devreye sokulmuştur. Bu minvalde ABD'de 1929'da, hükümetin yapmış olduğu doğrudan transferler, GSMH'nin %1'i kadarken; 1940'a gelindiğinde kişilere yapılan doğrudan transfer ödemeleri GSMH'nin %3,2'sine yükselmiştir (Smolensky ve Plotnick, 1993: 33). Ancak yapılan bu sosyal yardımlar çok düşük oranlarda gerçekleşmiş ve yoksulluğu azaltmayı başaramamıştır. Sonuç olarak kriz neticesinde krediler ile yaratılan refah, kendini yoksulluğa ve işsizliğe bırakmıştır.

ABD'de Büyük Buhran'ın yarattığı yıkımı toparlayacağı söylemiyle, büyük bir halk desteği ile iktidara gelen Franklin D. Roosevelt, "*New Deal*" olarak bilinen politikalar ile krizin etkilerini silmeyi amaçlamıştır. Zira Buhran sonrası yaptığı açıklamada Roosevelt, ABD nüfusunun üçte birinin yetersiz beslendiğini ve giyindiğini beyan etmiş, işsizlik ve yoksulluğun ülke çapında ciddi bir sorun olduğuna değinmiştir (Geremek, 1994: 236). Dolayısıyla Başkan Roosevelt ilk olarak durma noktasına gelen sanayi sektörüne yönelik hamleler yaparak, "*Ulusal Sınai Kalkınma*

²³ 1933 yılına gelindiğinde ise sanayi üretimi 1929 seviyelerinin %50'sinin altına düşmüştür; öyle ki ABD'deki refahın sembolü haline gelen otomobil endüstrisi ancak %20 kapasite ile çalışır duruma gelmiştir. Sanayi üretiminin gerilemesinin yanı sıra çiftçiler de fiyatların düşmesi ve geri ödenemeyen krediler nedeniyle geçim sıkıntısı yaşamış ve çoğu çiftçinin toprakları haciz yoluyla ellerinden alınmıştır (Wynn, 2003: 113). Bu durum bir anlamda tarihin tekerür ettiğini göstermekle birlikte, çitleme döneminde olduğu gibi toprak sahiplerinin topraklarından koparılarak şehre göç ettirilmesinin devam ettiğini göstermektedir. Nitekim kredi borçları nedeniyle topraklarını kaybeden çiftçilerin pek çoğu şehirlere göç ederek, işçi olmayı tercih etmiştir.

Yasası”nı hazırlamış ve daha sonra ise yatırımların hızlanması amacıyla altyapı projelerine ağırlık vermiştir. Bunlara ek olarak derinleşen ve tekrardan toplumsal bir sorun haline gelen yoksulluğa ilişkin; emeklilik ikramiyesi, işsizlik ödenekleri, aile yardımı gibi sosyal yardımlar ile bir anlamda ABD’de refah devletinin temellerini oluşturan “*Sosyal Güvenlik Yasası*”nı uygulamaya koymuştur. Ayrıca işçi sınıfına yönelik de politikalar geliştiren Roosevelt, sendikal haklar ve grev yapma hakkını da tanıyan “*Ulusal İşçi-İşveren İlişkileri Yasası*”nı imzalamış (Acemoğlu ve Robinson, 2014: 314-315); bir anlamda sosyal refah uygulamalarının başlayacağı yeni bir çağın ilk hamlelerini de atmış olmuştur.

Kriz sonrası tüm dünya ülkeleri korumacı eğilim içerisine girmiş ve bu durumun etkileri dünya ticaretini olumsuz etkilemiştir (Rodrik, 2011: 39). Nitekim 1929 ile 1937 yılları arasında dünya ticaret hacmi yarı yarıya düşmüştür (Findlay ve O’Rourke, 2007: 467). II. Dünya Savaşı’nın da başlamasıyla birlikte dünya ticareti neredeyse durma noktasına gelmiş ve ancak bu durumun olumlu etkisi olarak, korumacı eğilimin de etkisiyle, sosyal politikalara ağırlık verilmeye başlanmıştır. New Deal ile ABD’de başlayan bu refah süreci 1942 yılında William H. Beveridge’in İngiltere özelinde parlamento için hazırladığı “*Beveridge Raporu*” olarak da bilinen “*Social Insurance and Allied Services*” [*Sosyal Sigorta ve İlgili Hizmetler*] isimli raporda uygulanması gereken sosyal politikalara yer vermiştir.

Beveridge, çalışmasında İngiltere’de sosyal koşullara ilişkin yapılmış yerel anket sonuçlarına yer vermiş ve işçi sınıfının büyük çoğunluğunun geçimlik ücretin de altında ücret aldığını, yokluk içinde yaşadıklarını dile getirmiştir (Beveridge, 1942: 7). Yoksulluğun boyutlarını ortaya koyan Beveridge, sunmuş olduğu rapor ile “sosyal güvenlik sigortası” ile bu sorunun ortadan kalkacağını iddia etmiştir. 1914 öncesi başlayan ve savaş sonrası da devam eden işsizlik ve sağlık sigortasından farklı olarak söz konusu rapor; sigorta primlerinin arttırılmasını ve bu sayede yapılan yardımların daha yüksek olmasıyla yoksulluk sorununun hafifletilebileceğini iddia etmiştir (Beveridge, 1942: 14). Dahası uygulanacak olan sosyal sigortanın nüfusun tamamını kapsayacak şekilde olmasını (Beveridge, 1942: 9-10) öngörmüş ve söz konusu sigorta yardımından çok geniş bir kitlenin (işsizler, geçim kaybı yaşayanlar, emekliler, evlenecek olanlar, cenaze masrafları, çocuklu aileler, fiziksel hastalığı ve iş göremez durumda olanlar) yararlanması gerektiğini önermiştir (Beveridge, 1942: 125). Raporda sunulan çoğu sosyal haklar yayımlandıktan iki yıl sonra İngiliz hükümeti tarafından yasalaşmış ve yeni bir sosyal güvenlik ağının oluşmasını sağlamıştır.

Sosyal yardımların ve sosyal güvenliğin bu denli ciddi olarak konuşulmaya başlanması, devletin ekonomideki etkinliği sorunsalını bir kez daha gündeme taşımıştır. Keza *laissez-faire* anlayışının çaresiz olduğu, görünmez el 'in devreye girmediği; kısacası saat gibi kusursuz işleyen bir sistem iddiası ile yola çıkan kapitalizmin işlemediği ve krize girdiği görüldüğünde çözüm aranmaya veya alternatif yollar aranmaya başlanmıştır. Bu bağlamda kapitalizmin ve dolayısıyla kapitalist devletin yeniden inşası ancak Keynes' in önerileri ile mümkün olmuştur.

Keynes, piyasa sisteminin üç önemli aktörünün (kapitalist, işçi ve devlet) birbirleri ile olan ilişkilerinin düzenlenmesiyle; yeniden işlerlik kazanacağını iddia etmiştir. 1929 Büyük Buhramı geleneksel (klasik) iktisat öğretisinin birçok varsayımını sorgulanır hale getirmiştir. Örneğin, liberal öğretinin getirilerinden olan “*Say Kanunu*²⁴” da geçerliliğini yitirmiştir. Keynes bu bağlamda krizin nedenini efektif talep eksikliğine bağlamıştır. Tüketim ve yatırım harcamalarının toplamından meydana gelen efektif talep, Keynes’e göre piyasa şartlarına bırakılmamalı, devlet tarafından kontrol edilmelidir; bu sayede hem yatırımlar hem de üretim süreci sağlıklı şekilde işleyebilecektir (Keynes, 2010: 31-38). Ayrıca Keynes’e göre kapitalist bir ekonomi, işsizliğin devam ettiği bir durumda da yine birtakım müdahaleler ile dengeye gelebileceğini savunmuştur; bu anlamda müdahalecilik sadece siyasi bir karar olmaktan çıkıp, yatırım risklerinin ortadan kaldırılması için yasal zeminin de oluşturulmasını sağlamıştır (Keynes, 2010: 230-232). Ancak Keynes bu önerilerde bulunurken piyasanın temel ögesi olan özel mülkiyete dokunmamış, devletin para ve maliye politikaları ile müdahalesini meşru kılmıştır. Bu anlamda Keynesçi öğretiyi, istikrarsız bir sistemin tekrar düzene girmesi için tasarlanmış ekonomi politikalarının tümü olarak tanımlamak mümkündür. Sonuç olarak II. Dünya Savaşı sonrası otuz yıl boyunca Keynesyen politikalar iktisat politikalarına yön vermiştir. Söz konusu otuz yıl boyunca özellikle çalışan sınıfların canlılığı dikkat çekmekle birlikte hem işsizlik hem ücretler hem de sosyal / toplumsal haklar bağlamında pek çok iyileşme görülmüştür.

Savaş sonrası dönem Keynesyen politikaların da etkisiyle küresel anlamda toparlanma sürecinin başladığı ve birtakım yeni kurumların oluştuğu dönem olarak

²⁴ “*Her arz, kendi talebini yaratır*” olarak bilinen “*Say Kanunu*”, Jean-Baptiste Say tarafından, Malthus ile mektuplaşmaları neticesinde ortaya atılan bir tespittir. Ona göre “*üretim, üretim için bir delik açar*” (Say, 1936: 3) ve dolayısıyla üretilen her malın, mal piyasasında talebinin oluşacağını ve piyasaların tam dengede olacağını ileri sürmüştür.

dikkat çekmiştir. Zira 1929 Buhranı ve yaşanan iki dünya savaşı ile mevcut ekonomik sistemin sağlıklı işlemediği görülmüş ve neticede uluslararası ticaretin ve ekonominin neredeyse durma noktasına geldiği görülmüştür. Bu bağlamda 1944 yılında uluslararası ticareti yeniden kalkındırmak amacıyla *Bretton Woods Görüşmesi* yapılmıştır. Söz konusu buluşmada özellikle savaş sonrası dünyanın yeniden inşa süreci konuşulmuş ve birtakım kararlar alınmıştır. İlk olarak gelişmiş ülkelerin toparlanma süreçleri ana hedef olarak belirlenmiş ve azgelişmiş ülkelerin yeni sürece entegre olmaları diğer önemli hedef olarak tespit edilmiştir. Ayrıca altın standardının yerine 44 ülkenin birlikte aldığı kararla ulusal paralar ABD dolarına bağlanmış ve yeni bir para sistemi inşa edilmiştir. Günümüzde halen daha faaliyetlerine devam eden Dünya Bankası (WB) ve Uluslararası Para Fonu (IMF) da *Bretton Woods Anlaşmasının* sonuçlarının ürünüdür (Rodrik, 2011: 60-61). Söz konusu kurumlar, tüm dünyada savaş sonrası toparlanmayı sağlamak ve yeni politikaların uygulanabilmesi için hareket alanları sağlamak amacıyla oluşturulmuş ve bu hedefle hareket eden kurumlar olmuştur.

Hem bu gelişmelerin yaşanması hem de uygulanan kalkınmacı anlayışın bir tezahürü olarak savaş sonrası otuz yıl “*kapitalizmin altın çağı*” (Marglin ve Schor, 1991: 2) olarak nitelendirilmiştir. Zira söz konusu dönemde tüm dünya ülkelerinde istikrarlı bir büyüme yaşanmış, işsizlik azalmış ve refah seviyelerinde artış meydana gelmiştir. Bu nitelendirme özünde Keynesyen politikaların ve Fordist üretim sisteminin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Nitekim Samir Amin’e göre, savaş sonrası dönemin üç önemli olgusu söz konusudur. Amin bunları; Batılı ülkelerde “*fordizm*”, Doğu Avrupa ülkelerinde “*Sovyetizm*” ve Üçüncü Dünya Ülkelerinde²⁵ “*ulusal kalkınmacılık*” (Amir, 1999: 11) olarak açıklamıştır. Özellikle Ford’un çalışanları müşterileri haline getirme fikrinin bir ürünü olan çalışanların ücretlerini ulusal ortalamanın üzerinde ödeme uygulaması, kapitalizmin altın çağında da devam etmiştir (Ayres, 2020: 169).

Uygulanan Keynesyen politikalar ve fordist üretim anlayışı ile özellikle toplumun yoksul kesimlerine yönelik birtakım iyileştirmeler mümkün olmuştur. Özellikle toplumun geneline, daha özelde yoksul kesimlere getirilen sosyal haklar,

²⁵ Paul Krugman, “*Üçüncü Dünya*” kavramını ilk kullananın Jawaharlal Nehru olduğunu ve “Batıyla ve Sovyetler Birliği ile ittifak yapmayan ülkeleri” tanımlamak için bu kavramsallaştırmayı tercih ettiğini söylemiştir. Ancak küreselleşmenin etkisiyle “*Üçüncü Dünya*”, “*yoksul*”, “*geri kalmış*” ve “*azgelişmiş*” bölgeleri nitelendirmek amacıyla kullanılmaya başlanmıştır (Krugman, 2010: 15).

eğitim ve sağlık hizmetlerinin iyileştirilmesi ile birlikte istikrarlı bir refah dđnemi yaşanmasını sağlamıştır. Merkez ũlkeler mũdahaleci devlet politikalarıyla istikrar yakalamaya çalışırken, evre ũlkeler daha çok savaş sonrası devreye giren uluslararası kuruluşların politikaları ile yđn bulmuş ve daha çok ulusal kalkınma veya dış yardım yđntemleri ile mevcut ekonomik yapılarını değiştirmeye ve istikrar yakalamaya çalışmıştır.

Bahsi geçen politikaların etkisiyle başta ABD olmak ũzere ũlkeler toparlanma sũrecine girmiştir. 1949'da gđreve başlayan Harry S. Truman, toparlanma sũrecini yeni bir hamle ile gerçekleştireceğini duyurmuştur: Bu hamlenin adı "*kalkınma ağı*" olarak açıklanmıştır. Diğer taraftan sđz konusu bu yeni kalkınma ağı, beraberinde yeni kavramları da getirmiştir. Zira kalkınma bũtũn ũlkeler için önem arz etse de en çok zengin olmayan ũlkeleri ilgilendirmektedir. Bu bağlamda Truman gđreve başlama konuşmasında; "*azgelişmiş bđlgelerin geliştirilmesi ve ekonomilerinin bũyũtũlmesi için bilimsel ilerlememizi ve endũstriyel gelişmemizi yeni bir cesur program ile bu bđlgelere sunmamız gerekiyor*" (Truman, 1949) diyerek dũnya kamuoyuna "*azgelişmiş bđlgeler*²⁶" kavramının bir anlamda tanıtımını yapmıştır.

Sđz konusu bu kavramsallaştırma ile farklı yaşam standartları ve ncũlleri olan yaklaşık iki milyar insan bir anda aynı kavram altında gruplandırılmış olmuştur. Bu durum uygulanacak politikalara uygulama kolaylığı sağlarken, sđz konusu grupların / bđlgelerin kendi iç-dinamiklerini gđrmezden gelinmesine neden olmuştur. Azgelişmişlik ile yoksul toplumlar bir anlamda öteki ilan edilerek; gũlũ devletlerin yardımıyla dũzelecekleri imasında bulunulmuştur. Dolayısıyla yoksulluk, tarihte pek çok kez olduğu gibi bireysel koşulları dikkate almayarak; bir bũtũn olarak, kũresel anlamda, sorunlaştırılmıştır.

Ancak tekileştirme politikasının ncũlũ olan "*azgelişmişliğin*" toplum nezdinde kabulũ; politika uygulanması açısından önem arz etmiştir. Keza bu bağlamda özellikle Latin Amerika'da faaliyet gđsteren bazı kuruluşlar (Barış Gnũllũleri, Dđrt Nokta Programı, Yoksullukla Savaş, İlerleme için İttifak gibi) sđz konusu kavramın halkın diline yerleşmesinde önemli rol oynamıştır (Esteva, 1992: 11). Buna ek olarak

²⁶ Aslında "*azgelişmiş bđlgeler*" kavramını ilk kez kullanan Başkan Truman olmamıştır. zũnde savaş sonrası ekonomik durumun analizini yapmaya alışan Wilfred Benson, 1942 yılında yazmış olduğu "*The Economic Advancement of Underdeveloped Areas*" adlı kitabıyla bu kavramı literatũrde ilk kez kullanmıştır (Esteva, 1992: 7). Ancak kũresel kabul olarak bu kelimenin benimsenmesi 1949'daki Truman'ın açılış konuşması ile mũmkũn olmuştur.

Dünya Bankası (WB) benzer dönemlerde yayımladığı (1948 tarihli) ilk raporlarından birinde azgelişmişlik ve yoksulluğun kişi başına ortalama gelir (100 ABD Doları veri kabul edilmiştir) üzerinden tespit edilebileceğini belirtmiştir (Rahnema, 1992: 178).

Bu yeni kalkınma çağının ana öğretisi GSMH artışı; yani ekonomik büyümenin sağlanması olmuştur. İlk olarak Arthur Lewis 1955 yılında yayımladığı "*The Theory of Economic Growth*" isimli kitabında ekonomik büyümenin öneminden bahsetmiştir (Lewis, 1955). Bunu takiben Walter Rostow da 1960'da yayımladığı "*The Stages of Economic Growth: A Non-Communist Manifesto*" eserinde ülkelerin ekonomik durumlarının; kişi başına düşen gelir miktarındaki artış ile tespit edilebileceğini savunmuştur (Rostow, 1960). Dolayısıyla "*azgelişmişlik*" üzerinden başlatılan mücadele, ekonomik büyüme hedefine sıkıştırılmıştır. Bu durum kalkınma çağının sorgulanmasına ve hamlelerin hep ekonomik alanlar da değil de toplumsal alanlarda da olması gerektiği fikrini sorgulatmıştır.

Nitekim Birleşmiş Milletler (UN)'e bağlı *Ekonomik ve Toplumsal Konsey* (ECOSOC), 1962 yılında kalkınmanın hem toplumsal hem de ekonomik yönünün birleştirilmesi tavsiyesinde bulunmuştur (Esteva, 1992: 13). Bu bağlamda aynı yıl hazırlanan *Birinci UN Kalkınma On Yılı (1960-1970) için Eylem Önerileri* adlı metinde; "*Azgelişmiş ülkeler sorunu, sadece büyüme ile değil, kalkınma ile de ilgilidir... Kalkınma, büyüme artı değişimdir. Değişim ise ekonomi, nicelik ve nitelik ile ilgili bir süreç olduğu kadar toplum ve kültür ile de ilgili bir süreçtir... halkın günlük yaşantı kalitesinin iyileştirilmesi en önemli hedef olmalıdır*" (United Nations, 1962: 2-3) şeklinde önerilere yer verilmiştir. Keza 1964'te ABD Başkanı Lyndon B. Johnson "*War on Poverty*" [*Yoksulluğa Karşı Savaş*] ilan etmiş ve "*New Deal*" uygulamalarını genişleterek kalkınmaya önem verilmesi gerektiğini ortaya koymuştur (Friedman ve Friedman, 1980: 96).

Söz konusu refah dönemi aralığı dikkate alındığında, 1950'lerde kalkınma hedefi GSMH büyümesi (Thorbecke, 2007: 5) şeklinde kendini gösterse de getirilen eleştiriler sayesinde 1960'larda kalkınma hedefi GSMH büyümesinin yanı sıra istihdam ve ödemeler dengesi (Thorbecke, 2007: 8) gibi hedefler de eklenmiştir. Bahsi geçen hedeflere ulaşılması amacıyla, özellikle gelişmekte olan ülkelere, uluslararası kuruluşlar yüksek oranlarda dış yardımlarda bulunmuş ve söz konusu büyümenin yoksul kesimin de dahil olduğu toplumun her kesimine istihdam ve üretim sağlayacağı düşüncesi hâkim görüş olarak dikkat çekmiştir. Açıkçası söz konusu dönemde yoksulluğun doğrudan azaltılması açıkça dile getirilmemiş, fakat ekonomik

büyümenin dolaylı sonucu olarak gerçekleşmesi beklenmiştir (Waeyenberge, 2006: 22).

Sonuç olarak 1945-1970 döneminde yoksulluk çözülmesi gereken bir sorundan ziyade, büyüme ve kalkınma ile kendiliğinden ortadan kalkan bir yan unsur olarak görülmüştür. Bu durum yoksulluğun zirve yaptığı az gelişmiş ülkelerde, yoksulluğun daha da artmasına neden olmuştur, zira söz konusu ülkelerde ulusal kalkınmanın sonuçları genellikle ülke içerisindeki varlıklı ve etkili seçkinler grubunda toparlanmış, yoksulluk ve bölüşüm sorunları görmezden gelinmiştir (Şenses, 2006: 36). Fakat yoksulluğun kalkınmanın bir yan çıktısı olarak çözülebileceğine dair bu yaygın kanı, refah rejiminin sorunları ile değişmeye başlamıştır.

1.1.3. Neoliberal Dönemde Yoksulluk Olgusu

II. Dünya Savaşı sonrası otuz yıl boyunca, özellikle Keynesyen politikaların etkisiyle, çalışan sınıfların canlılığı dikkat çekmekle birlikte hem işsizlik hem ücretler hem de sosyal / toplumsal haklar bağlamında pek çok iyileşme görülmüştür. Ancak bu iyimser koşullar 1970'lerin başında patlayan enflasyon ve işsizlik krizleri ile dağılmaya başlamıştır. Yaşanan "*Petrol Krizi*" ve kamu / özel borçlarının sürdürülemez hale gelmesi, karlılığın düşmeye başlaması, kitlesel tüketimden kaynaklı çevresel bozulmalar (Beaud, 2016: 305-307) ve nihayetinde 1973 yılında Bretton Woods Sisteminin çökmesi (Fülberth, 2008: 259) ile birlikte refah uygulamaları ile bilinen sosyal devlet anlayışı sönmeye başlamıştır. Sonuç olarak refah rejimi uygulamaları, yaşanan krizlerden dolayı sürdürülemez hale gelmiştir.

1970'li yılların kriz dönemlerine kadar kalkınma anlayışının temel hedefi, az gelişmiş ülkelerin geleneksel ekonomik yapı ve kurumlarının, gelişmiş ülkelerdeki modern yapılara dönüştürülmesi olarak belirlenmiştir. Bu hedefe paralel olarak ülkelerin ilk hedefleri ekonomik büyüme olmuştur. Nitekim büyümenin sanayileşme ve gelir artışına yardımcı olacağı düşüncesi, söz konusu dönemde sık sık tartışma konusu olsa da kalkınmanın nihai çıktılarında biri olan ekonomik büyümeden vazgeçilmemiştir.

1970'lerde anaakım kalkınma hedefi önceki yirmi yıldan farklı olarak; GSMH büyümesi, ödemeler dengesi ve istihdam hedeflerine ek olarak, gelir dağılımı, yoksulluğun giderilmesi ve dış denge gibi yeni hedefleri de içerecek şekilde genişletilmiştir (Thorbecke, 2007: 12). Bu stratejinin bir sonucu olarak, ülkelerin

kalkınma odaklı yapmış oldukları sosyal harcamalar 1970’lerde artış göstermiştir (bkz. *Tablo 1*).

Tablo 1. OECD Ülkelerinde GSYİH İçindeki Sosyal Harcamaların Payı, 1960-1975

	Sosyal Harcamalar (%)	
	1960	1975
ABD	7.3	14.5
Almanya	18.1	26.2
Fransa	13.4	17.7
İtalya	13.1	21.0
İspanya	7.8	11.8
İsveç	10.8	21.2
Birleşik Krallık	10.2	15.6

Kaynak: (George, 1996: 5).

Yaşanılan politika genişlemesinin en büyük nedenlerinden biri büyümenin yoksulluğu azaltmadığının anlaşılması olmuştur. Nitekim günlük 1.5\$ yoksulluk çizgisine göre, 1950 yılında gelişmiş ülkelerde yoksul sayısı bir milyar iki yüz yirmi üç milyondan, 1970 yılında bir milyar iki yüz altmış iki milyon seviyesine çıkmıştır (Bhalla, 2002: 148). Bununla birlikte yoksulluk tekrardan uluslararası kurumların gündemlerine girmeye başlamıştır.

Yoksulluğun tekrardan gündeme gelmesi uluslararası kuruluşlar bünyesinde yeni politikalar geliştirilmesini gerekli kılmıştır. İlk olarak 1969 yılında Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) tarafından ilan edilen “*Dünya İstihdam Programı*” çerçevesinde yoksul kesimlerin yaratılan istihdam koşulları ile yaşantılarının iyileştirilmesi amaçlanmıştır (Thorbecke, 2007: 11). Bunu 1973 yılında UN Genel Kurulu’na ilan edilen “*İkinci Kalkınma On Yılı*”nda alınan kararlar takip etmiştir. İlgili zirvede ekonomik büyümenin yanı sıra “*temel insani ihtiyaçların*”²⁷ karşılanması hedeflenmeye başlanmıştır (United Nations, 1970: 41). Nihayet 1970’lerde kalkınma iktisadının etkisiyle yoksulluk artık salt ekonomik bir eksiklik olmaktan çıkmış, ekonomik ve sosyo-kültürel bir sorun olduğu kabul edilmiştir. Bu amaçla barınma, giyim, sağlık ve eğitim gibi temel insani ihtiyaçlara olan eksiklik yoksulluk kavramı bünyesinde yer alabilmiştir (Maxwell, 1999: 2).

²⁷ Söz konusu zirvede net olarak “*temel insani ihtiyaçlar*” kavramı kullanılmamıştır. Daha çok istihdam politikalarına öncelik verilmesi önerilen toplantıda, bu politikalara ek olarak; “*eğitim, sağlık, beslenme, barınma ve sosyal refah olanaklarının artırılması, iyileştirilmesi*” (United Nations, 1970: 41) tavsiye edilmiştir. Bununla birlikte “*temel ihtiyaçlar yaklaşımı*” UN’nin 1972 yılında duyurduğu “*Kitlesel Yoksulluk ve İşsizliğe Saldırı*” [*Attack on Mass Poverty and Unemployment*] programında uygulamaya konulmuştur (United Nations, 1972).

Daha sonra Dünya Bankası (WB) da yoksulluğu kalkınmanın ana odak noktası haline getirmeye yönelik politikalar oluşturmaya yönelmiştir. WB Başkanı Robert McNamara bu bağlamda ilk olarak 1973 yılında yoksul nitelendirmesinin tanımını yaparak, kırsal kalkınma ve verimlilik artışı konularına ağırlık verilmesi gerektiğini savunmuştur (McNamara, 1981a: 244-249). Bu stratejiye göre tarımla uğraşan küçük üreticilere kredi vermek yoksulluğu önlemede temel araç olarak ele alınmıştır (McNamara, 1981a: 242). Chenery ve arkadaşlarının 1974 yılında yayımladığı “*Redistribution with Growth*” [*Büyümeyle Yeniden Dağıtım*] isimli kitap WB’nin kırsal kalkınma stratejisinin akademik omurgasını oluşturmuştur. İlgili kitapta yoksul kimseleri tanımlamak için üç kategoriye ihtiyaç duyulmuştur. “i) *genelde kır kökenli, tarımla ve benzeri kırsal işlerle uğraşan; ii) öncelikle kendi hesabına çalışan; iii) üretken üretim araçlarının mülkiyeti temelinde yeterli sermayeye sahip olamayan insanlar...*” (Chenery vd., 1974: xv). Bu tanımlama WB açısından son derece önemlidir, zira yoksulluğu azaltmak için uygulayacağı politikalar, yoksul olarak tanımlanan insanlara yönelik düzenlenmiş ve o kesimlerin üretimleri ve verimliliklerinin artışına odaklanılmıştır.

WB’nin bu yeni stratejisi sanayileşme odağından vazgeçilerek, doğrudan üreticilerin mülkiyet edinmeleri ve üretim yapmalarını sağlamaya yönelik olmuştur. Sanayileşme önceliğinden vazgeçilmesi, işsizliğin ücret sözleşmeleri ile dizginlenememesi ve söz konusu stratejinin daha az maliyetli olması ile doğrudan ilişkilidir (Bennholdt-Thomsen, 1980: 17). Buna ek olarak söz konusu kırsal kalkınma ile dünya gıda arzının da dengelenebileceği (Brown ve Eckholm, 1975: 225) ve uzun dönemde üreticilerin ve yoksulların alım gücünün artışından dolayı ekonomik iyileşme görüleceği (Chenery vd., 1974: 48) de yeni stratejinin uygulanmasındaki amaçlar arasında gösterilmiştir. McNamara yaptığı konuşmada gelişmekte olan ülkelerdeki nüfusun yaklaşık %40’ının yoksul olduğunu ve bunların genellikle kırsal bölgelerde yaşadıklarını dile getirerek, köylülerin verimliliğinin artışının sağlanmasıyla (McNamara, 1981a: 239-240) bu sorunun çözülebileceğini dile getirmiştir. Diğer taraftan hedeflenen kalkınma stratejisi ile küçük üreticiler geçimlik üretimden meta üretimine geçirilmek istenmiş (Bennholdt-Thomsen, 1980: 13) ve bu, krediler aracılığı ile yapılmaya çalışılmıştır. WB’nin sağladığı krediler hem küçük üreticilerin kontrol edilmesini hem de düşük faizli ve uzun vadeli olduğundan ödeme kolaylığı sağladığı için tercih edilmiştir.

Kalkınma odaklı sosyal harcamalar ülkeler bazında artış gösterirken (bkz. *Tablo 1*), benzer dönemlerde ekonomik büyüme arzu edilen şekilde artış göstermemiş, üstelik işsizlik oranları da ciddi şekilde artmaya başlamıştır. 1950’lerde başlayan kalkınma stratejilerinin ilk hedefi ekonomik büyümenin sağlanması ve artışı iken, bu hedef zamanla başarısız sonuçlar doğurmaya başlamıştır. Refah uygulamalarının sonucu olarak sosyal harcamaların artması, sanayi yatırımlarına olan harcamaları ötelemiş ve bu durum beraberinde işsizliği doğurmuştur (bkz. *Tablo 2*).

Tablo 2. OECD Ülkelerinde Ekonomik Göstergeler, 1960-1980

	Reel GSYİH’nın yıllık ortalama büyüme oranı (%)			Yıllık ortalama işsizlik oranı (%)		
	1960-1970	1970-1975	1975-1980	1960-1970	1970-1975	1975-1980
ABD	3.4	2.2	3.4	4.5	6.1	6.8
Almanya	4.7	1.9	3.4	0.8	1.3	3.0
Fransa	5.6	3.8	3.1	1.5	3.1	5.4
İtalya	5.6	2.4	4.8	3.2	5.9	7.3
İspanya	7.5	5.5	1.8	1.5	2.4	7.4
İsveç	4.6	1.2	1.3	1.2	1.8	1.6
Birleşik Krallık	2.8	1.9	1.9	1.6	2.8	5.1

Kaynak: (George, 1996: 4-8).

Kalkınmanın sanayi sektöründen kırsal bölgelerdeki üretime yönelmesiyle birlikte ilk olarak üretimden dışlanan fazla sermaye, spekülasyon olarak uluslararası finans piyasalarına yönelmiştir. Buna ek olarak küresel ölçekte ücretlerin düşmesi ve kamu harcamalarının giderek azalması da eklenince, toplam talebin düşmesi sonucu ile karşılaşmıştır (Fülberth, 2008: 268). Bu durum zamanla sürdürülemez bir borç yönetimine dönüşmüştür. Nitekim borç krizlerinin başlamasıyla 1980’lerde kalkınma köklü bir şekilde değişmiştir. Borç krizi 1980’lerin “*kalkınmanın kayıp on yılı*” (Thorbecke, 2007: 15) olarak anılmasına neden olmuştur. Bu durumun sonucu olarak kalkınma hedefleri geçici süre rafa kaldırılarak, söz konusu kriz ortamının ülkeler bazında çözülmesi ilk hedef olarak kurgulanmıştır. Dolayısıyla küresel yeni bir politika ihtiyacı hasıl olmuştur. Nitekim bu dönemde neoliberal politikalar küresel ölçekte yayılmaya başlamıştır.

İlk olarak 1979-1982 döneminde (Kurtz, 1999: 414) Şili’de kendine uygulama alanı bulan neoliberalizm; küresel serbest ticarete ve gelişmekte olan ekonomilerin karşılaştırmalı üstünlük mekanizmalarına uyum sağlayarak dünya ekonomisine entegrasyonunu amaçlayan kalkınma stratejisi olarak uygulanmıştır. “*Şili Modeli*”²⁸

²⁸ Şili’de 1970’de seçimle göreve başlayan Salvador Allende, başkanlığı döneminde sosyalist politikalar uygulayarak çok sayıda fabrika, tarım arazisi, maden işletmesi ve bankayı kamulaştırmıştır

olarak bilinen bu stratejiye göre; özel sektörün piyasadaki rolünün güçlendirilmesi ve devlet müdahalesinin kısıtlanması amaçlanmıştır (Riethof, 1999: 1050). Özünde Nobel İktisat ödüllü iki iktisatçının²⁹ görüşleri etrafında şekillenen bu öğretiyi, bireysel özgürlüğe atıf yapan ve piyasa ekonomisinin liderliğini savunan (Carruthers, 2001: 345), bir anlamda bir dizi makro ekonomi politikası olarak tanımlanabilir. Dolayısıyla klasik liberal öğretinin ilkelerini aynen kabul eden neoliberalizm, refah devletinin uygulamalarına taban tabana zıt politikalar önermiştir.

Neoliberal politikalar ile bir anlamda devletlerin yükümlülükleri ve misyonları da değişmiştir. Daha önceleri kullanılan “*refah devleti*” tanımlaması neoliberal politikalar ile birlikte “*rekabetçi devlete*” evrilmiştir (Cerny, 1990: 179). Neoliberal politika değişikliği ile devletler sosyal harcamaları ve sosyal devlet fonksiyonlarını kısarak veya tamamen sonlandırarak, rekabet ortamı için zemin hazırlamaya başlamıştır (Jessop, 2002: 258). Söz konusu politikaların teorik zemini oluşturan Friedrich Hayek ve Milton Friedman; refah devleti uygulamalarına karşı çıkarak, bir anlamda devletin bu denli büyümesinin³⁰ başlı başına bir sorun teşkil ettiği görüşünde birleşmişlerdir. Hayek 1960 yılında yazdığı “*The Constitution of Liberty*” [*Özgürlüğün Anayasası*] isimli eserinde devletin ekonomiye müdahalesine açık şekilde karşı çıkmıştır. Diğer taraftan Friedman³¹, 1962 yılında yazdığı “*Capitalism and Freedom*” [*Kapitalizm ve Özgürlük*] isimli kitabında; *laissez-faire* anlayışından yana olsa da, bir miktar devlet müdahalesinin makbul olduğunu dile getirmiştir (Friedman, 2002: 15). Hayek, sosyal harcamaların ve refah uygulamalarının

(Calderon, 1982: 30-32). Söz konusu dönemde anti-kapitalist politikalar uygulayan Şili, pek çok kez ABD ile karşı karşıya gelmiştir. Nitekim 1973 yılında ABD destekli General Augusto Pinochet, askeri darbe ile yönetime el koymuş ve Şili'nin politikasını, ekonomisini ve toplumunu radikal bir şekilde yapılandırma girişiminde bulunmuştur. General Pinochet, ilk olarak siyaseti baskı altına almış, devamında ise işçi sendikaları, sivil dernekler ve muhalefet partilerini önce sindirmiş, daha sonra kapatmıştır. Ekonomi politikalarında ise “*Chicago Boys*” [*Şikago Oğlanları*] olarak bilinen Chicago Üniversitesi'nden mezun birtakım ekonomistlerle neoliberal politikaları uygulamıştır (Carruthers, 2001: 345; Harvey, 2005: 8). *Chicago Boys* için ayrıntılı bilgi lütfen bkz: Reder (2008).

²⁹ Bu iktisatçılar; 1974 yılında Nobel İktisat Ödülü'nü kazanan Friedrich August von Hayek ve 1976 yılında kazanan Milton Friedman'dır (The Nobel Prize, 2021). Ancak her iki iktisatçı da kendilerini “*neoliberal*” olarak tanımlamamıştır (Boas ve Gans-Morse, 2009: 147).

³⁰ Bu görüş Hayek ve Robert Nozick tarafından sıkça dile getirilmiştir. Onlara göre devlet fonksiyonları minimize edilmeli ve bireysel özgürlüklerin kapsamı maksimize edilmelidir (Carruthers, 2001: 345). Nitekim söz konusu görüşler neoliberal politikaların ana argümanını oluşturmuştur.

³¹ Friedman, refah devleti uygulamalarına alternatif olarak önerdiği ve yoksulluk ile mücadele için etkin bir araç olarak gördüğü “*negatif gelir vergisi*” uygulamasını da dile getirmiştir. Buna göre gelirin yeniden dağıtımını sağlayarak, yoksulluğun önüne geçilebileceğini savunmuştur.

enflasyona yol açtığını (Hayek, 1960: 328), Friedman ise bu tür paternalist³² harcamaların “*çocuksu bir bağımlılık*” yaratacağını ve bunun da insanları yozlaştıracağını ileri sürmüştür (Friedman ve Friedman, 1980: 119). Bu görüşler çerçevesinde refah devletine alternatif olarak oluşturulan neoliberal politikalar, 1980 yılı itibarıyla ABD ve Birleşik Krallık başta olmak üzere tüm kapitalist ülkelerde uygulanmaya başlanmıştır (Kotz, 2009: 306).

Neoliberal politikalar, Birleşik Krallık’ta Başbakan Margaret Thatcher (1979-1990) döneminde “*Thatcherizm*”; ABD’de ise Başkan Ronald Reagan (1981-1989) döneminde “*Reaganomics*” adıyla anılmıştır (Evans, 2005: 70). Söz konusu yeni ekonomi politikasının temel özellikleri; “i) şirket, sermaye ve gelir vergilerinin düşürülmesi, ii) kamu iktisadi teşebbüslerinin özelleştirilmesi³³, iii) işgücü piyasalarının yeniden düzenlenmesi, iv) sosyal harcamaların kısılması, v) devletin ekonomideki varlığının küçültülmesi, vi) para politikalarına öncelik verilmesi” (Fülberth, 2008: 267), vii) serbest piyasanın uygulanabilmesi için hem yurtiçi hem de uluslararası sermaye ve finansın serbest hareket edebilmesi, viii) rekabet ortamının yaratılması (Kotz, 2009: 307) şeklinde kendini göstermiştir. Bu bağlamda kapitalizmi evcilleştiren refah devleti politikaları (Genschel ve Seelkopf, 2014: 234), yerini rekabetçi devlet anlayışına bırakarak sermayenin daha da hırslandırılmasına neden olmuştur (Gülşen ve Gölçek, 2019: 261). Neoliberal politikaları destekleyenler, yüksek gelirli kişiler veya şirketlerin üzerindeki vergi yükünün düşürülmesinin, esas olarak servet yaratmak için bir teşvik olacağını ve bunun da piyasayı güçlendireceğini savunmuşlardır (Mishra, 1999: 41). Bu bağlamda Keynesyen politikaların öncellediği talep-yönlü politikalar böylelikle yerini arz-yönlü politikalara³⁴ bırakmıştır.

³² Devletler vatandaşlarını zararlı uygulamalardan uzak tutmak veya yararlı uygulamaların kullanımını yaygınlaştırmak için adına birtakım zorlayıcı politikalar uygulayabilmektedir. Bu tür uygulamaları ebeveynlerin çocuklarının hayatına müdahalesine benzetmek mümkündür. Literatürde “*paternalizm*” olarak bilinen bu politikalar genellikle vatandaşlara yönelik koruyucu unsurlar içermektedir (Feinberg, 1971: 105).

³³ Neoliberal yaklaşım, kamu girişimlerinin özel kesime satılması politikasına son derece önem vermiştir. Neoliberaler; eğitim, sağlık, sosyal güvenlik, kamu bankaları, doğal tekel hükmündeki işletmeler, demiryolları gibi çok geniş bir kamu sektörünün özelleştirilmesi ile iktisadi etkinliğin sağlanacağını ve bu özelleştirme politikasının toplumsal refahın önkoşulu olduğunu sıklıkla dile getirmişlerdir (Martinussen, 1997: 263).

³⁴ Temellerini Hayek ve Friedman’ın attığı ve devamında Neoklasik öğretinin savunucuları tarafından kabul edilen arz yönlü iktisat, piyasanın sağlıklı işleyebilmesi için üretim odaklı politikalar sergilenmesi ve üretim (arz) üzerindeki maddi külfetlerin azaltılması ve bu sayede yeni yatırımların ve üretimlerin gerçekleşeceği varsayımına dayanmaktadır. Bu anlayışın uygulamaya geçirilmesinde Başkan Reagan’ın danışmanlarından olan Arthur Laffer’in etkisi de son derece dikkat çekmektedir. Arz yönlü iktisat ile ilgili daha ayrıntılı bilgi için lütfen bkz: Laffer (1981).

Thatcher ve Reagan ile başlayan neoliberal karşı-devrim, küreselleşme ve serbestleşme politikalarında aktif rol oynayan WB ve IMF ile etki alanını genişletmeyi hedeflemiştir. WB Başkanı McNamara 1980 yılında Washington’da yapmış olduğu konuşmasında WB Yönetim Kurulu’ndan yeni bir enstrüman için onay istemiştir (Easterly, 2005: 1-2). Sözü edilen enstrüman 1980 yılı sonrası kurumun ana politika araçlarından olan “*yapısal uyum programları*”³⁵ (McNamara, 1981b: 646) olmuştur. Bu sayede WB’nin yönü, büyük yatırımları finanse etmek amacıyla verilen kalkınma kredilerinden, politika reformunu teşvik amacıyla kullanılacak olan yapısal uyum kredileri / programlarına (Dollar ve Svensson, 1998: 2) kaymıştır. Diğer taraftan IMF de daha önceden sağladığı “*stand-by anlaşmaları*”³⁶nın kapsamını yeni ekonomi politikası olan neoliberal hedeflere uygun olacak şekilde benzer dönemlerde genişletmiştir (Easterly, 2005: 2). Bu bağlamda IMF ve WB, kredilerini kullandırtmak adına pek çok gelişmekte olan ülkelerde neoliberal politikaların uygulanmasını mümkün kılmıştır.

IMF’nin tutumlarında arz-yönlü politikalara odaklanması ile WB’nin politika transferi temelli yapısal uyum programları aynı dönemlerde başlamıştır. Bu gelişmeler IMF ve WB arasındaki işbirliğinin yoğunlaşmasına da katkı sağlamıştır (Stuart, 1992: 114). Diğer taraftan kalkınma ve yoksulluk ikilemi içerisinde gelişmeye çalışan gelişmekte olan ülkeler bu kurumların önerdiği / dayattığı istikrar ve yapısal uyum politikalarını uygulamak zorunda kalmıştır (Thorbecke, 2007: 18). Sonuç olarak 1980 öncesi dönemde uygulanan kırsal kalkınma, eğitimde fırsat eşitliği, çevresel farkındalık gibi “*geleneksel*” politikalar yerini; istikrar politikaları, dış ticaret liberasyonu, özelleştirmeler, finansal liberasyon, devletin gelir dağılımını etkileyen rolünün azaltılması (Nissanke ve Thorbecke, 2006: 1339-1340), deregülasyon (Griffin, 2006: 573) gibi neoliberal küreselleşme politikalarına bırakmıştır.

³⁵ Dünya Bankası, 1979 yılındaki ikinci petrol şokunun ardından, krizin etkilerini silmek ve neoliberal politikaların uygulanabilirliğini sağlamak amacıyla yapısal uyum programlarına ihtiyaç duymuştur. Yapısal uyum programları özellikle 1982’deki borç krizi sonrasında önem kazanmış ve Banka üyesi ülkeler tarafından yapısal reformların hayata geçirilmesi için gerekli finansmanı sağlamıştır (Corbo ve Fischer, 1992: 7). Yapısal uyum programının amacı, sürdürülebilir ekonomik büyümeyi yeniden sağlamak ve uygulanacak reformlar ile yoksulluğun azaltılmasının sağlanması olmuştur (Corbo ve Rojas, 1992: 23).

³⁶ *Stand-by Anlaşmaları*, IMF tarafından ülkelerin ödemeler dengesi sorunlarının çözümü noktasında hem gelişmekte olan hem de gelişmiş ülkeler için önemli bir borç verme aracı olarak bilinmektedir (IMF, 2021). Dünya Bankası programlarından farklı olarak IMF, kredilerini kalkınma projeleri yerine, ödemeler dengesi finansmanı için kullandırtmayı tercih etmiştir (Stuart, 1992: 110).

Neoliberal küreselleşme sürecinde devlet faaliyetlerinin minimize edilmesi özellikle gelişmekte olan ülkelerde yeni yeni etki alanı oluşturmaya başlayan sosyal devlet anlayışının sona ermesine neden olmuştur (Şenses, 2004: 15). Örneğin Dominik Cumhuriyeti'nde 1981 yılında devletin yapmış olduğu sosyal harcamalar GSYİH'nin %5,6'sı iken, 1985 yılında bu oran %4,4'e gerilemiştir (Pfeffermann, 1987: 34). Yine aynı şekilde 1975 yılında Nijer'de sosyal harcamaların GSYİH içindeki payı %0,41 iken 1980'de %0,30'a; Hindistan'da ise %1,5 olan bu oran 1992'de %0,9'a; Uruguay'da 1975'te %10,1 iken; 1980'de %8,64'e düşmüştür (Cichon vd., 2004: 103-104; Holzmann, 1991: 117). Öyle ki sosyal devlet anlayışının bir kazanımı olan aile yardımları³⁷ gelişmekte olan ülkelerde sosyal harcamaların ana hedefi iken; 1980 sonrası bu eğilim gitgide azalmıştır. Örneğin Benin'de 1975 yılında aile yardımları sosyal harcamaların %72'sini oluştururken, 1992 yılında bu oran %19'a gerilemiştir (Cichon vd., 2004: 65). Sosyal yardımların düşmesi hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerin politika değişikliği ile doğrudan ilişkilidir. Zira 1980 sonrası ülkelerin politika öncelikleri, cari açıklarını kapatabilmek ve makroekonomik istikrar yakalayabilmek olarak şekillenmiştir.

Diğer taraftan neoliberal uygulamaların birtakım sonuçları uygulandığı ilk dönemlerde görülmeye başlamıştır. İşgücü piyasalarında yapılan düzenlemeler³⁸ neticesinde; hem ücretler ve karlar arasındaki hem de toplumdaki hanehalkları arasındaki eşitsizlik artmıştır (Kotz, 2009: 307). Buna ek olarak 1980'li yıllarda işsizliğin artması, sınırlı büyüme, reel ücretlerin baskılanması da dünya genelinde gelir eşitsizliğinde büyük bir artışa neden olmuştur (Gallino, 2012: 81). Nitekim dünya genelinde gelir eşitsizliğini gösteren *Gini*³⁹ katsayısının 1965'te 0.66'dan 1980'de

³⁷ 1945-1973 yılları arasında, gelişmekte olan ülkelerde ailenin sunduğu varlık güvencesinin büyük bir kısmı devlet kurumları tarafından karşılanmıştır. Özellikle tek başına yaşayanlar, tek ebeveynli aileler, geniş ailelere yönelik yapılan bu yardımlar, sosyal harcamaların en etkili dağıtım mekanizmalarından birini oluşturmuştur. Bu sayede güçlü aile bağları ile insanlar toplumsallaştırılabilmektedir (Fülberth, 2008: 279). Ancak neoliberal politikalar ile bu kazanımların finansmanı devlet yerine piyasaya terkedilmiş ve bir anlamda aile-toplum yerine bireyselleşmenin önü açılmıştır.

³⁸ Özellikle ulaşım, iletişim ve elektrik gibi önceden düzenlenmiş sektörlerin kuralsızlaştırılması, bu sektörlerdeki ücretlerde keskin düşüşlere neden olmuştur. Bununla birlikte serbestleşme ile sermayenin hareket kabiliyetinin artması da ülkelerdeki sermayenin daha ucuz işgücüne sahip bölgelere kaçmasına neden olmuştur (Kotz, 2009: 307).

³⁹ Gelir dağılımındaki eşitsizliği ölçmek için yaygın olarak kullanılan bu katsayı, 1912 yılında Corrado Gini tarafından geliştirilmiştir (Xu, 2004: 3). *Gini* katsayısı 0-1 arasında bir değer üzerinden, gelirin kişiler arasındaki dağılımını sayısal olarak ortaya koymayı hedeflemektedir. Kısaca 0 tam adil bir gelir dağılımı ifade ederken, 1 ise tam eşitsiz bir gelir dağılımını ifade etmektedir. Dolayısıyla *Gini* katsayısı 1'e yaklaştıkça gelir dağılımında eşitsizliğin artarken; 0'a yaklaştıkça gelir dağılımının iyileştiği söylenebilir.

0.68'e yükseldiği görülmüştür (Yeldan, 2011: 437). Diğer taraftan yoksulluk da artmaya devam etmiş, örneğin İngiltere'de 1979 yılında yoksulluk sınırının altında yaşayan, diğer bir deyişle sosyal yardım alanların sayısı toplam nüfusun %11,2'si iken; 1987 yılında bu oran artarak %21,4'e yükselmiştir (Ginsburg, 1992: 148). Keza aynı dönem aralığında Polonya'da sanayi işçileri arasındaki yoksulluk %5'ten %17 dolaylarına kadar çıkmıştır (Schweltzer, 1990: 7). Özetle neoliberal küreselleşme döneminde gelir dağılımında eşitsizlik artmış ve bununla birlikte yoksulluk da kaygı verici boyutlara ulaşmıştır.

Ancak ülkeler 1980'li yıllar boyunca bu artan eşitsizliği ve yoksulluğu görmezden gelerek, uyum sorunlarına yoğunlaşmış, WB ve IMF'nin öncülüğünü yaptığı düzenlemeler ile makroekonomik göstergelerinin iyileştirilmesine odaklanmışlardır. Nitekim uyum kredileri, özelleştirme, deregülasyon, serbestleşme gibi politikalar, 1980 sonrası da neoliberal politika sepeti içerisinde yer almış ve bu politikaların en genel ve küresel tanımı "*Washington Konsensüsü*"⁴⁰nde ortaya konulmuştur. "*Washington Konsensüsü*" kavramı; ABD ve diğer gelişmiş ülkeler tarafından kabul edilen ve IMF, WB ve Dünya Ticaret Örgütü (WTO) tarafından az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere önerilen neoliberal politikalar⁴¹ ile eşanlamlı olarak kullanılmıştır (Chang ve Grabel, 2004: 2; Williamson, 2000: 257). Nitekim *Washington Konsensüsü* 1990 yılı sonrası hem Latin Amerika ülkelerinde hem de diğer gelişmekte olan ülkelerde yaygın ve etkin şekilde uygulanmaya başlanmıştır (Fischer, 1999: 79).

Yaşanan bu politika değişimleri yoksulluk olgusunu da aynı şekilde etkilemiştir. 1980'li yıllarla birlikte yoksulluk yardım gündeminin ana sorunu olmaktan çıkmış ve bir anlamda kalkınma anlayışının sönümlenme süreci de başlamıştır. Yardım alanındaki görüş ve uygulamalar önemli ölçüde WB ve IMF

⁴⁰ "*Washington Konsensüsü*" kavramı, 1990 yılı itibariyle başta Latin Amerika ülkeleri olmak üzere gelişmekte olan ülkelere Washington merkezli kurumların (WB ve IMF) önerdiği, kalkınma ve makroekonomiye farklı bir bakış açısı getirdiği düşünülen "serbest piyasa odaklı" yapısal uyum ve istikrar politikalarının ortak paydalarını vurgulamak için John Williamson (1990: 7-8) tarafından kullanılmış ve daha sonraki yıllarda da bu kavram yaygınlık kazanmıştır.

⁴¹ 1980 öncesi daha çok gelişmekte olan ülkelerde uygulanan korumacı / ithal ikameci anlayış ve talep genişletici Keynesyen politikalar, *Washington Konsensüsü* ile birlikte ihracata dönük sanayileşme modeli ve talep daraltıcı politikalar öneren neoliberal yapısal uyum ve istikrar programlarına dönüşmüştür (Herrera, 2006). Williamson *Washington Konsensüsü* sonucu ortaya çıkan on politikayı şöyle sıralamıştır; "*i) mali disiplin, ii) kamu harcamalarında önceliklerin yeniden sıralanması, iii) vergi reformu (vergi tabanının genişletilmesi), iv) faiz oranlarının serbestleştirilmesi, v) rekabetçi döviz kuru, vi) ticaretin serbestleşmesi, vii) doğrudan yabancı yatırımların serbestleştirilmesi, viii) özelleştirme, ix) deregülasyon, x) mülkiyet haklarının güvence altına alınması*" (2004: 3-4).

bünyesinde şekillenmeye başlamıştır (Gibbon, 1993: 39). 1980 öncesi devletin bizatihi aktif olarak müdahale ettiği bu sorun; neoliberal politikalar ile devletin sorumluluğunun dışına itilmiştir. Zira neoliberalizmin yoksulluğa bakışı “*özçıkara dayalı*” (Şenses, 2004: 5); bireysel sınırlar içerisinde çözülmesi gereken bir sorun olarak kendini göstermiştir. Diğer bir ifadeyle yoksullukla mücadelede 1970’lerdeki devletçi politikaların yerini, daha “*çoğulcu*”⁴² bir yaklaşım almıştır. Yoksullara karşı geliştirilen devlet merkezli sosyal politikalar; yerini ilgili özel veya kamu kesimlerinin (Mackintosh, 1995: 45) uyguladıkları minimal politikalara bırakmıştır. Sonuç olarak neoliberal dönemde yoksul kesimin problemlerinin piyasa mekanizması içerisinde çözülmesi amaçlanmış ve bir anlamda yoksullar devletin inisiyatifinden piyasa inisiyatifine terkedilmiştir (Chomsky, 1999: 20).

Diğer taraftan arz-yönlü ekonomi anlayışıyla sermaye kesiminin devletler üzerindeki baskılarını arttırmasıyla birlikte, emeğin hareketliliğini kısıtlayıcı engeller konulmuş ve ücretler baskılanmaya çalışılmıştır (Şenses, 2004: 11-12). Bununla birlikte bu süreçte sanayileşmenin pek çok gelişmekte olan ülkede geri plana atılması ve devletin ekonomideki varlığının azalması istihdam yapısını da doğrudan etkilemiştir. Zira neoliberal anlayış, emeğin verimliliğinin yetersizliği nedeniyle iş bulamadığını ve dolayısıyla verimliliğinin artırılması ile istihdamın oluşacağını savunmuştur. Bu anlamda ekonomik kalkınmanın beşeri sermayenin geliştirilmesi ile mümkün olacağı iddia edilmiştir (Thorbecke, 2007: 15).

Bu eğilim 1990 Dünya Kalkınma Raporu’na da yansımıştır. Yoksulluk temasını işleyen bu raporda yoksullukla mücadele amacıyla temelde iki strateji önerisinde bulunulmuştur. Söz konusu raporda önerilen stratejiler, 1990’ların başında gelişmekte olan ülkelerdeki sorunların da bir anlamda çözüme kavuşturulmasını amaçlamıştır. İlk olarak söz konusu ülkelerde yoksul insan sayısı gitgide artmakta ve gelirleri temel gereksinimleri karşılayamayacak düzeylerde seyretmektedir. Buna ek olarak 1960’larda kısa bir süre uygulanan nüfus planlaması, daha sonra yerini hızlı bir nüfus artışına bırakmış (Fülberth, 2008: 249) ve az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerde nüfus artışının devamı nedeniyle, tarımsal üretim artışına karşılık, beslenme imkanlarında herhangi bir gelişme yaşanmamıştır. Ayrıca besin sıkıntısını ortadan kaldırma girişimleri, ki bu durum kırsal kalkınma politikalarının bir sonucu olarak

⁴² Yoksulluk sorununun çeşitli sivil toplum kuruluşlarının ortaklaşa aldıkları toplumsal programların uygulanması ile çözülmesi öngörülmüştür (Psacharopoulos ve Nguyen, 1997: 49).

görülebilmektedir, çevre sorunlarını da beraberinde getirmiştir (Nunnenkamp, 1991: 7-8). Dünya Bankası'nın 1990 Dünya Kalkınma Raporu bu sorunları dikkate alarak, yoksullukla mücadele stratejilerini şu şekilde geliştirmiştir; rapora göre i) yoksulların ellerinde bulunan varlıklarını, yani emeklerini kullanma imkanları artırılmalı, ii) yoksulların emek kalitesi artırılmalı ve iii) artan olanaklardan yararlanma kapasiteleri genişletilmelidir. Yoksulların emekleri üzerine geliştirilen bu stratejiye ek olarak yoksullara; temel sağlık, ilköğretim, aile planlaması, beslenme, altyapı iyileştirmesi gibi temel hizmetlerin sağlanması gerekliliği dile getirilmiştir (World Bank, 1990: 3). Dolayısıyla her iki stratejinin nihai hedefi bireyin beşerî sermayesine⁴³ yatırım yaparak, yoksulluktan kurtulmasını ve bu sorunun bireyin sorumluluk alanına bırakılması gerekliliğini ortaya koymuştur.

Benzer kaygılar taşıyan UN de aynı yıl UN Kalkınma Programı (UNDP) bünyesinde yayımladığı “*Human Development Report*” [*İnsani Kalkınma Raporu*] isimli raporda dünyada yoksulluğun hızla arttığını dile getirmiştir. İlgili raporda tıpkı WB'nin Dünya Kalkınma Raporu'nda olduğu gibi insanların yeteneklerinin geliştirilmesi ve elverişli hale getirilmesi üzerinde durulmuş ve 2000 yılına kadar yoksul insanların sayısının artacağı tahmininde bulunulmuştur (UNDP, 1990: 61). Raporda on yıl içerisinde yoksul insan sayısının 1 milyardan, 1,5 milyara çıkacağı ve ayrıca yoksul insan sayısının en fazla Afrika'da (yaklaşık 270 milyondan, 400 milyona) artacağı öngörüsüne yer verilmiştir (UNDP, 1990: 61).

Önerilen uyum ve istikrar programlarına rağmen, özellikle az gelişmiş ülkelerde yoksulluğun artmaya devam ettiği ve hatta gelir dağılımının daha da eşitsiz hale geldiği, örneğin Sahra-Altı Afrika'da kişi başına düşen gelir 1980 ile 1988 arasında %30 azalmıştır (Ghai ve de Alcantara, 1990: 2), görülmüştür. Artan küresel yoksulluğa dikkat çekmek amacıyla UN Genel Kurulu, 1992 yılında 17 Ekim'in “*Uluslararası Yoksulluğun Kaldırılması Günü*” (United Nations, 1992) olarak duyurulmasını kararlaştırmıştır. 25 Haziran 1993 yılında “*Dünya İnsan Hakları Konferansı*” nedeniyle toplanan UN, aynı konferansta kabul ettiği “*Viyana Bildirgesi*

⁴³ Raporun devamında yoksulların emek verimliliği ve kalitelerinin düşüklüğünden bahsedilmiş ve ekonomik fırsatlardan yararlanabilecek kadar donanımlı olmadıklarına vurgu yapılmıştır (World Bank, 1990: 3). Emegın verimlilik artışı iki nedenle hararetle istenmiştir; ilk olarak yoksulluk sorununun nedeni olarak bireyin kendisi sorumlu tutulmuş ve bunun ortadan kaldırılması için istenmiştir, ikinci olarak ise emek verimliliğinin üretimi de olumlu etkileyeceği düşünülmüştür. Zira üretim verimliliğinin artışı ile ücretler artacak, işçiler yatırımcılar tarafından sadece masraf olarak değil de, aynı zamanda tüketici olarak (*Fordist üretim anlayışı*) görülecek, yeni yatırımları teşvik edecek ve dolayısıyla çok daha fazla istihdam yaratılacağı düşünülmüştür (Fülberth, 2008: 243-244).

ve Eylem Programı” ile yoksulluk bir “*insan hakları sorunu*” (United Nations, 1993, madde 14) olarak görülmüş ve aynı bildirmede aşırı yoksulluk ve sosyal dışlanmanın⁴⁴ “*insan onurunun ihlali*” olduğu ve bir an önce müdahale edilmesi gerektiği (United Nations, 1993, madde 25) dile getirilmiştir.

Görüldüğü üzere yoksulluk ve yoksullukla mücadele söylemleri belirli konjonktürlerde artmıştır. Ancak bu söylemler retorik düzeyde yüksek olmasına karşın, uygulamada düşük seviyelerde kalmış (Şenses, 2004: 6) ve beklenen iyileşmeler gerçekleşmemiştir. Yoksullukla mücadele çerçevesinde öne çıkarılan aktör olan WB özellikle azgelişmiş / geliştirmekte olan ülkelerdeki yoksulluğun nedeni olarak; yetersiz sermaye birikimi, düşük talep ve tasarruf oranları olarak görmüştür. Sorun, ülkelerin iç dinamiklerinde ve politikaları uygulamadaki başarısızlıklarında aranmıştır. Aynı dönem bu görüşün aksine WB’nin savunduğu modernist kalkınma anlayışına yönelik eleştiriler de gelişmeye başlamıştır. Bu bağlamda Douglas C. North, kurumsal analizinde söz konusu ülkelerdeki yoksullukların, bahsedildiği gibi nedenlere dayanmadığını; özünde üretken politik ve ekonomik faaliyetleri teşvik etmeyen kurumsal kısıtların varlığı nedeniyle görüldüğünü iddia etmiştir (North, 1990: 110). Diğer bir deyişle neoliberal küreselleşmenin aracı kurumları (WB, IMF, WTO), geliştirmekte olan ülkelerin gelişmiş ülkelerdeki politikaları izleyerek sanayileşebileceğini savunurken; kurumsal yaklaşım, her toplumun kendine has farklı kurumsal yapıları, alışkanlıkları ve geleneklerinin dikkate alınmasını önermiştir. Bu bağlamda özellikle Washington Konsensüsü ile, ekonomik büyüme sağlamak ve yoksulluğu azaltmak için her ülkeye tek tip bir politika ve kurumsal yapı önermek, gerçeklikten uzak bir yaklaşım olarak dikkat çekmiştir (Rodrik, 2009: 167-168; 195).

Kurumsal iktisadın yükselişi ve WB’nin kalkınma ve yoksullukla mücadele politikalarının başarısızlığı konusunda artan eleştiriler nedeniyle, genel olarak gelir dağılımı, yoksullukla mücadele, sosyal politikalar (Williamson, 2003: 1477) başta olmak üzere anaakım makroekonomi politikalarında, daha özelde WB’nin yaklaşımında birtakım düzenlemelere gidilmeye başlanmıştır. İlk olarak bu eğilim WB’nin tutumunda kendini göstermiştir. Bu bağlamda azgelişmiş / geliştirmekte olan ülkelere yönelik sorunların ülkelerin iç dinamiklerinden kaynaklı olduğu kabul

⁴⁴ Sosyal dışlanma 1980 sonrası konuşulmaya ve gündem olmaya başlasa da aslında Keynesyen politikaların uygulandığı refah devleti uygulamalarına yönelik eleştiriler arasında çokça dile getirilen ve “*yoksulluk kültürü*” ve “*sınıf-altı*” kavramları ile doğrudan ilişkili bir kavramdır. Sosyal dışlanma kavramı çalışmanın *Yoksulluk Tanımlamaları* başlığında ayrıntılı olarak anlatılacaktır.

edilmiştir. Sorunun kaynağı WB tarafından söz konusu ülke ve/veya bölgelerdeki yolsuzlukların⁴⁵ (World Bank, 1991: 10) çokluğu ve boyutu olarak tespit edilmiş ve buna yönelik politikalar ile söz konusu ülkelerdeki sorunların büyük ölçüde çözüleceği iddia edilmiştir. Bu bağlamda sorunun çözümü noktasında önerilen kavram “*yönetişim*”⁴⁶ olmuştur. Neoliberalizm, kamu-özel ortaklığına olan güvenin artmasını arzu etmiştir; bu bakımdan yönetimde kendi başına devlet iktidarından; “*yönetişime*” yani, daha geniş bir devlet konfigürasyonu ve sivil toplumdaki önemli aktörlerle işbirliğine, geçilmiştir (Harvey, 2005: 76-77). Bu nedenle WB, *yönetişimi* sağlam ekonomik politikaların ve kalkınmanın temel bir tamamlayıcısı olarak görmüş (World Bank, 1992: 1) ve az gelişmiş / gelişmekte olan ülkelerdeki kalkınma krizinin asıl nedeni olarak “*yönetişim krizi*” (World Bank, 1992: 5) olduğunu iddia etmiştir. Özetle WB bu eğilimiyle iki husus üzerinde politika üretimine başlamıştır; ilk olarak kurumların işleyişinin efektif hale getirmek amacıyla şeffaflık ve hesap verilebilirliği gündemine almış, ikinci olarak piyasa aktörleri arasında işbirliğinin kurulabilmesi için devlete düzenleyici bir rol verilmiştir.

WB'nin *yönetişime* olan vurgusundan sonra ve artan yoksulluk sorununa ilişkin, makroekonomi politikalarında düzenleme gereği duyulmuştur. İlk olarak WB, 1999 yılında Başkan James D. Wolfensohn tarafından hazırlanan “*Kapsamlı Kalkınma Çerçevesi*” [*Comprehensive Development Framework, CDF*] isimli bir belge yayımlayarak, ülkelerin ekonomik kalkınma ve yoksulluğun azaltılması için son yirmi yılda uygulanan politikaların sonuçsuz kaldığını ortaya koymuştur. İlgili çerçeve metinde hükümet, sivil toplum, özel sektör ve uluslararası kuruluşlarla ortaklık vurgulanmış, *yönetişim* kavramı ön plana çıkarılmış ve politika oluşturma evresinde katılımcılığın önemine değinilmiştir. Aynı zamanda ülkelere bu şekilde, “*Yoksulluğu Azaltma Strateji Belgesi*” [*Poverty Reduction Strategy Papers, PRSP*] isimli raporların hazırlanması istenmiştir (Wolfensohn, 2000). Bu sayede yoksulluğun azaltılmasına yönelik oluşturulacak politikaların, makroekonomi politikaları ile

⁴⁵ Yolsuzluk, özellikle az gelişmiş ülkelerde kalkınma ve ekonomik büyümenin önündeki en önemli iç unsur olarak dikkat çekmektedir. Bu konuyla ilgili daha sonra 1996 yılında WB Başkanı James D. Wolfensohn “*yolsuzluk kanseri*” (World Bank, 1997: 2) benzetmesi yaparak, sorunun çözülmesi gerekliliğine değinmiştir.

⁴⁶ İlk kez 1989 yılında WB Başkanı Barber B. Conable tarafından kullanılan “*yönetişim*” (World Bank, 1989: xii) kavramı; aynı raporda şöyle geçmiştir; “*geçmişteki zayıf ekonomik performansın temel nedeni, kamu kurumlarının başarısızlığıdır. Özel sektör girişimi ve piyasa mekanizmaları önemlidir, ancak bunlar iyi yönetimle el ele gitmelidir*” (World Bank, 1989: xii). Bu bağlamda *yönetişimi*; sivil toplum örgütleri, kurumlar, piyasa ve siyasal aktörler ve devletin karşılıklı bağımlılık esasına dayalı eşgüdümlü şekilde yönetim sergilemesi olarak açıklamak mümkündür.

uyumlu hale getirilmesi amaçlanmıştır. Bu politika değişimini hem kurumsal yaklaşımın baskısı hem de *yönetişim* sorunlarının etkisiyle, daha sonraları “*Post-Washington Konsensüsü*” olarak isimlendirilecek politikalar izlemiştir. “*Post-Washington Konsensüsü*⁴⁷” ile neoliberal politikaların temel özü korunmakla birlikte; şeffaflığın artırılması, rekabet politikaları belirlenmesi, teknoloji transferinin kolaylaştırılması, demokratik kalkınma (Stiglitz, 2005: 16), yönetişimin güçlendirilmesi, yolsuzlukla mücadele edilmesi (Kaufmann, 2003: 3-4) gibi yeni politikalar eklenmiştir.

Dani Rodrik ise *Washington Konsensüsü*'nün ilk halinin en önemli eksiği olarak kurumların dikkate alınmaması olarak görmüş (Rodrik, 2006: 978) ve yeni konsensüs çerçevesinde oluşan bu yeni politika yönelimini “*Genişletilmiş Washington Mutabakatı*” olarak nitelendirmiş ve “*kurumsal yönetim, yolsuzlukla mücadele, esnek emek piyasaları*⁴⁸, *WTO otoritesine bağlılık, uluslararası finansal kural ve standartlara bağlılık, ölçülü sermaye hareketleri hesabı açılışı, serbest döviz rejimi, bağımsız merkez bankaları / enflasyon hedefleri belirlenmesi, sosyal güvenlik ağları ve yoksulluğun azaltılmasına ilişkin hedeflerin belirlenmesi*” (Rodrik, 2009: 19) şeklinde on madde halinde açıklamıştır. *Genişletilmiş Washington Mutabakatı*'nın son iki maddesi yoksulluğun azaltılması ve gelir dağılımının iyileştirilmesine yönelik olmuştur. Nitekim ilk *Washington Konsensüsü* 'nde ekonomik büyüme ile yoksulluğun ortadan kalkacağı görüşünün başarısızlığa uğraması (Saad-Filho, 2010: 8), bu sorunların tekrardan gündeme alınarak maddeleşmesine neden olmuştur.

Değişen ve genişletilen politika sepeti kendini WB ve UN raporlarında göstermiştir. 2001 yılındaki WB Dünya Kalkınma Raporu, “*Yoksullukla Mücadele*” [*Attacking Poverty*] ismiyle yayımlanmıştır. İlgili raporda yoksullukla mücadele ön plana çıkarılarak, kapsamlı bir strateji önerisinde bulunulmuştur. Ancak yoksulluğun çözümü noktasında, farklı bir öneri sunamayan WB, daha önceki raporlarında olduğu gibi ekonomik büyüme ile yoksulluğun azaltılabileceğine dikkat çekmiştir (World Bank, 2001: 35). Diğer taraftan aynı yıl UN Genel Kurulu tarafından “*Binyıl*

⁴⁷ Williamson (1990) tarafından öne sürülen *Washington Konsensüsü*'nün istenilen başarıya ulaşmaması sonrası bazı ekonomistler söz konusu konsensüsü genişletme yönelimine girmiştir. Joseph Stiglitz, bu genişletilmiş ve güncellenmiş politikaları *Post-Washington Konsensüsü* (Stiglitz, 2004, 2005) kavramı ile dile getirmeyi tercih etmiştir.

⁴⁸ Örneğin, IMF Genel Müdür Vekili olan Anne O. Krueger, az gelişmiş / gelişmekte olan ülkelerde yoksulluğu azaltmak için, emek piyasalarının esnekleştirilmesini önermiştir. Krueger (2004), esnek emek piyasaları sayesinde söz konusu ülkelerde hızlı ekonomik büyüme ve istihdam artışı sağlanarak yoksulluk azaltılabileceğini iddia etmiştir.

Bildirgesi” [Millennium Declaration] kabul edilip yayımlanmıştır. İlgili bildirin üçüncü başlığı “*kalkınma ve yoksulluğun ortadan kaldırılması*” olarak hazırlanmış ve bu başlık altında kalkınma ve yoksullukla mücadele için uygulanacak politikaların kararlılıkla devam ettirilmesi tavsiye edilmiştir. Ayrıca on beş yıl içerisinde yoksulluğun (geliri günde 1\$’ın altında olanların) yarı yarıya azaltılması da hedeflenmiştir (United Nations, 2000a: 4-5). Aynı toplantıda “*Binyıl Kalkınma Hedefleri*” [Millennium Development Goals] UN üyesi 191 ülke tarafından kabul edilmiştir. Söz konusu hedefler 2015 yılına kadar yerine getirilmesi amaçlanan sekiz hedef⁴⁹ belirlenmiş (United Nations, 2000b) ve yoksulluğun azaltılması, ilgili hedeflerden ilki olarak dikkat çekmiştir.

Yapılan düzenlemeler, konferanslar ve alınan kararlar yoksulluğun küresel ölçekte azalması noktasında başarılı olmuş gibi gösterilmiştir. Nitekim WB raporlarında yoksulluğun (günde 1\$’ın altında gelire geçinenlerin ortalama oranı) gelişmekte olan ülkelerde 1990 ile 1999 arasında %32’den %25’e düşmüştür. Ancak yoksulluğun dağılımı ve profili incelendiğinde çok başarılı sonuçlar alınmadığı görülmüştür. Örneğin, 1990 ile 1999 arasında yoksul insan sayısı 1,3 milyardan, 1,1 milyara gerilemiştir. Ayrıca yoksulluğun ciddi bir sorun olarak görüldüğü çoğu bölgede değil gerileme, değişiklik bile gözlenmemiştir. Sahra-Altı Afrika, Latin Amerika ve Orta-Doğu ile MENA⁵⁰ ülkelerinde yoksulluk büyük ölçüde aynı düzeylerde kalmıştır (World Bank, 2002).

2015 yılına gelindiğinde UN’in *Binyıl Kalkınma Hedefleri* doğrultusunda, Sahra-Altı Afrika ve MENA ülkeleri dışında hedeflenen (1990 yılındaki yoksulluğun yarıya indirilmesi hedefi) oranlara ulaşılmıştır. 2002 yılında yoksulluk oranı (günde 1.90\$’ın altında gelire geçinenlerin oranı) %25,7’den 2015 yılında %10,1’e gerilemiş, ancak yoksul insan sayısı aşırı yoksulluğun yaşandığı Sahra-Altı Afrika ve MENA ülkelerinde ciddi şekilde artmıştır (World Bank, 2020: 55). UN’in *Binyıl Kalkınma Hedefleri* istenilen başarıya ulaşamadığından, 2015 yılında söz konusu hedefler

⁴⁹ 6-8 Eylül UN’nin Binyıl Zirvesi’nde kabul edilen 8 Binyıl Kalkınma Hedefi şu şekilde sıralanmıştır; “i) aşırı yoksulluğu ve açlığı ortadan kaldırmak, ii) evrensel ilköğretimi yaygınlaştırmak, iii) cinsiyet eşitliğini teşvik etmek ve kadını güçlendirmek, iv) çocuk ölümleri azaltmak, v) anne sağlığını iyileştirmek, vi) HIV/AIDS, sıtma ve diğer hastalıklarla mücadele, vii) çevresel sürdürülebilirliği sağlamak ve viii) kalkınma için küresel bir ortaklığın geliştirilmesi” (United Nations, 2000b).

⁵⁰ “Middle East and North Africa” [MENA], Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkelerini kapsayan bölgeye verilen isimdir. Söz konusu MENA bölgesinde; Cezayir, Bahreyn, Cibuti, Mısır, İran, Irak, İsrail, Ürdün, Kuveyt, Lübnan, Libya, Malta, Fas, Umman, Katar, Suudi Arabistan, Suriye, Tunus, Birleşik Arap Emirlikleri, Batı Şeria ve Gazze ve Yemen (World Bank, 2021) yer almaktadır.

genişletilerek “Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri⁵¹” [Sustainable Development Goals] oluşturulmuş ve 2030 yılına kadar yoksulluğu dünyanın her yerinden kaldırmayı hedeflemiştir (UNDP, 2015). Ancak günümüze gelindiğinde bu hedeflerin de çok ulaşılabilir olmadığı görülmektedir. Zira yoksulluk oran olarak (günde 1.90\$’ın altında gelire geçinenler) 2015-2018 yılları arasında Latin Amerika ve Karayipler’de değişmemiş ve MENA ülkelerinde %3,8’den %7,2’ye çıkmıştır. Aşırı yoksulluğun görüldüğü Sahra-Altı Afrika’da ise 2015 yılından 2018 yılına dek sadece %1,6’lık bir iyileşme görülmüştür (World Bank, 2020: 55). Diğer taraftan yoksul insan sayısına bakıldığında Latin Amerika ve Karayipler, MENA ülkelerinin yanı sıra Sahra-Altı Afrika’da da yoksul insan sayısında artış gözlenmiştir.

1.2.Kavram Olarak Yoksulluk

Yoksulluğun azaltılması, yoksullukla mücadele uzun yıllardır uluslararası kalkınmanın öncelikli hedeflerinden biri olmuştur. Uygulanan planlara, programlara, hedeflere, politikalara rağmen; yoksulluk olgusu insanlık tarihinden beri çeşitli değişimlere uğrayarak, günümüze kadar etkisini arttırarak gelmiştir. Ancak yoksulluğu tanımlamak ve ölçmek sanıldığı kadar kolay değildir. Öyle ki yoksulluk tanımları üzerine sürdürülen çalışmaların kapsamı ve yoksulluğun tanımı sürekli olarak değişmiştir.

“Yoksul kimdir?”, “kişiler neye göre yoksul olarak nitelendiriliyor?”, “yoksul kişiler nasıl tanımlanır?” gibi sorular aslında yoksulluğun tanımının kaçınılmaz olarak öznel değerlere bağlılığını işaret etmektedir. Bu bağlılıktan kaçınmak için yürütülen bilimsel çabalar, yoksulluğu çeşitli göstergeler üzerinden tanımlayan standartlar belirlemeye yoğunlaşmıştır. Bu standartlar; bireyin veya hanenin tüketim veya gelirin parasal karşılığından, yaşam koşullarına, hanenin yapısal özelliklerine ve temel ihtiyaçlara erişimine kadar geniş bir skalayı yayılmaktadır. Bu göstergelere bağlı olarak yoksulluk tanımları genel olarak “gelir / parasal yoksulluk” ve “insani

⁵¹ Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri 17 madde halinde hazırlanmıştır. Bunlar; “i) her türden yoksulluğun her yerde sona erdirilmesi, ii) açlığı sona erdirmek, gıda güvenliğini sağlamak ve beslenmeyi artırmak, iii) sağlıklı yaşamlar sağlamak ve her yaşta herkes için refahı teşvik etmek, iv) kapsayıcı ve eşit kalitede eğitim sağlamak, v) cinsiyet eşitliğini sağlamak, vi) herkes için su ve sanitasyonun kullanılabilirliğini ve sürdürülebilirliğini sağlamak, vii) herkes için uygun fiyatlı, güvenilir, sürdürülebilir ve modern enerjiye erişim sağlamak, viii) sürdürülebilir, kapsayıcı ekonomik büyümeyi ve tam istihdamı teşvik etmek, ix) sürdürülebilir sanayileşmeyi teşvik etmek, x) ülkeler içinde ve arasında eşitsizliği azaltmak, xi) şehirleri ve insan yerleşimlerini kapsayıcı, güvenli ve dayanıklı kılmak, xii) sürdürülebilir tüketim ve üretim kalıpları sağlamak, xiii) iklim değişikliği ve etkileriyle mücadele, xiv) okyanusları, denizleri ve deniz kaynaklarını korumak, xv) karasal ekosistemlerin sürdürülebilir kullanımını korumak, xvi) barışçıl ve kapsayıcı toplumları teşvik etmek ve xvii) küresel ortaklığı yeniden canlandırmak” (UNDP, 2015).

yoksulluk” olmak üzere iki temel yaklaşıma göre yapılmaktadır. Diğer taraftan literatürde güncel tartışmalara yol açan “*yeni yoksulluk*” başlığı altında, “*sınıf-altı*”, “*sosyal dışlanma*”, “*çalışan yoksulluğu*” kavramları geliştirilmiştir. Bu nedenle yoksulluk tanımları başlığı altında yoksulluk tanımlarının gelişimi ve kapsamı, bu kavramlar çerçevesinde açıklanmıştır.

1.2.1. Gelir / Tüketim Temelli Yoksulluk Tanımlamaları

“*Gelir yoksulluğu*” veya “*parasal yoksulluk*” olarak bilinen yoksulluk tanımında belirli bir parasal sınırla (gelir veya tüketim) belirlenen yoksulluk çizgisinin altında bulunan kişiler ve/veya haneler “*yoksul*” olarak nitelendirilmektedir. Bu bağlamda bir kişinin ve/veya hanenin “*yoksul*” olarak nitelendirilebilmesi için bir “*yoksulluk çizgisine*” veya “*yoksulluk sınırına*” ihtiyaç duyulmaktadır.

“*Yoksulluk çizgisi*” kavramı ilk olarak 1870 yılında İngiltere’deki “*İlkokullar Yasası*” içerisinde ailelerin eğitim harcı ödeme güçlerinin tespiti için yerel ölçekte belirlenebilmesi için kullanılmıştır (Şenses, 2006: 108). Daha sonra Charles Booth, bu kavramı kullanarak, 1889-1903 yıllarını kapsayan on yedi ciltlik çalışmasını oluşturmuştur. Bununla birlikte yoksulluk tanımına yönelik ilk akademik faaliyet olan Booth’un çalışması, “*mutlak yoksulluk*” olarak kavramsallaştırılan tanımın ortaya çıkmasını da sağlamıştır. Booth, 1870 yılındaki “*yoksulluk çizgisi*” tanımı ve 1881 yılında yapılan nüfus sayım raporlarından hareketle, Londra özelinde insanların yaşam ve çalışma koşullarını incelemiştir. “*Life and Labour of the People in London*” isimli çalışmasında, “*geliri*” bir yoksulluk ölçütü olarak kullanarak “*yoksulluk çizgisini*” (Booth, 1889: 33) oluşturmuştur.

Booth; anne, baba ve üç çocuktan oluşan bir hane üzerinden haftalık olarak 18 ila 20 şilin gelir üzerinden hesapladığı “*yoksulluk çizgisine*” göre hesaplamalarını yapmış ve hanelerin özelliği ve gelirleri üzerinden, Doğu Londra nüfusunun en düşük kesimini A, üst orta sınıfını ise H olmak üzere sekiz kategoriye ayırarak, her kesimi gelirleri ölçüsünde değerlendirmeye tabi tutmuştur. Söz konusu değerlendirmede A’dan D’ye kadar olan sınıflar çoğunlukla yoksulluk çizgisinin altında olan nüfusu temsil etmiştir. Yoksulluk çizgisinin altındaki kategorileri de kendi içerisinde “*yoksul*” ve “*çok yoksul*” olarak sınıflandırarak, aşırı yoksulluğu da çalışmasında bir anlamda gündeme getirmeye çalışan Booth, değerlendirmeleri neticesinde, Doğu Londra nüfusunun %35,2’sinin yoksulluk çizgisinin altında yaşadığını tespit etmiştir (Booth, 1889: 36).

Booth'un çalışması yaşadığı dönem itibariyle oldukça fazla ses getirmiş ve bir anlamda yoksul yardımları ile yoksulluğun azaltıldığını ileri süren yorumları (Giffen, 1883: 607) yalanlamıştır. Diğer taraftan Booth'un çalışmasından ilham alan ve literatürde Booth'dan daha fazla referans gösterilen Benjamin Seebohm Rowntree, 1901 yılında yayımladığı "*Poverty: A Study of Town Life*" isimli çalışmasında İngiltere'nin York şehrindeki yoksulluğu konu edinmiştir. Rowntree yaptığı çalışmada sadece yoksulluk içinde yaşayan nüfusun oranıyla değil, yoksulluğun doğasını anlamaya da çalışmış ve yoksulluk çizgisini ikili bir sınıflandırma yaparak oluşturmuştur (Rowntree, 1901: vii-viii). Rowntree, "*toplam kazancı, sadece fiziksel verimliliğin sürdürülebilmesi için asgari gereklilikleri elde edemeyen, yetersiz haneleri*" nitelendirmek için "*birincil yoksulluk*" [*primary poverty*] kavramını; "*toplam kazancı, yalnızca fiziksel verimliliğin sürdürülebilmesi için asgari gereklilikleri elde edebilen, fakat eğlence faaliyetlerine veya keyfi harcamalara yetmeyen*" haneleri ise "*ikincil yoksulluk*" [*secondary poverty*] (Rowntree, 1901: 86-87) kavramını kullanmayı tercih etmiştir. Bu bağlamda Rowntree, yoksulluğun sadece gelirle ilişkili olmadığını ortaya koymuştur (Mencher, 1967: 7).

Rowntree, Booth'dan farklı olarak yoksulluk çizgisini sadece kişinin ve/veya hanenin geliri üzerinden tespit etmemiş; asgari yaşam koşullarını dikkate alarak, daha geniş bir hesaplama ile ortaya koymaya çalışmıştır. Rowntree'ye göre gerekli asgari harcamalar; "*gıda, ev kirası ve hanehalkı ihtiyaçları*" (Rowntree, 1901: 87-88) olarak kategorize edilerek; kişilerin alması gereken kalori hesabından, barınma, aydınlanma, ısınma vs. gibi çok çeşitli masrafları içeren bir yoksulluk çizgisi belirlemiştir. Bu hesaplamalarıyla araştırmayı yaptığı York şehrinin nüfusunun %28'inin (Rowntree, 1901: 117) belirlediği yoksulluk çizgisinin altında yaşamlarını idame ettirdiğini ve York'taki birincil yoksulluğun %52'sinin düşük ücretlerden kaynaklandığını da ortaya koymuştur (Rowntree, 1901: 120). Bu anlamda Rowntree'nin Booth'a nazaran daha net bir yoksulluk çizgisi tespit ettiği ve ancak Booth'un tespitlerinin yerinde olduğu sonucu çıkmıştır. Öyle ki Booth ve Rowntree'nin çalışmaları daha sonra pek çok çalışmaya⁵² ilham olmuş ve yoksulluk daha geniş çevreler tarafından konuşulmaya ve ciddiye alınmaya başlanmıştır.

⁵² Örneğin L. Bell (1907), İngiltere'de Yorkshire'in kuzeyindeki bir üretim kasabasındaki demir işiyle ilgilenen işçilerin yaşam koşullarını gözlemleyerek kitaplaştırmıştır. Yoksulluk üzerine sosyolojik tespitlerde bulunan W. Reason (1909), "*Poverty*" isimli eserinde Booth ve Rowntree'nin çalışmalarını incelemiştir. Keza P. Reeves (1914) da benzer dönemlerde Londra'nın varoş mahallelerindeki insanların durumlarını kaleme almıştır. Diğer taraftan Rowntree ve Kendall (1917), 1913 yılında yapmış oldukları çalışma ile kırsal işgücünün çalışma ve yaşam koşullarını ortaya koymaya

Takip eden yıllarda sosyal güvenlik ve yoksullukla mücadele konusunda önemli bir dönüm noktası olan Beveridge Raporu'nda geçim standardının tanımı da (Beveridge, 1942: 166) Booth ve Rowntree'nin araştırmalarında kullandığı metotlar ile yapılmıştır. Özellikle Rowntree sonrası, çokça kullanılan geçim standardının ve bir anlamda yoksulluğun sınırının tespit yöntemi, günümüzde kabul gören “*mutlak yoksulluk*” kavramının doğmasına neden olmuştur.

Mutlak yoksulluk, temelde kişinin hayatta kalmak için gerekli olan asgari geçim düzeyi olarak açıklanmaktadır (Mc Lanahan vd., 1989: 105; Ravallion vd., 1991: 346; Spicker, 1993: 8). “*Mutlak yoksulluk*” [*absolute poverty*] kavramı resmi olarak ilk kez WB Başkanı McNamara tarafından 1973 yılındaki konuşmasında geçmiştir. İlgili konuşmada; mutlak yoksulluğu “*insanların hastalık, cehalet, yetersiz beslenme ve sefalet yüzünden mağdur olmamaları için gerekli olan temel insani ihtiyaçlarını karşılayabildikleri yaşam standardı*” (McNamara, 1981a: 238-239) olarak tanımlamış ve McNamara konuşmasına şöyle devam etmiştir; “*bu, gelişmiş ülkelerde görece çok az kişinin yaşadığı bir yaşam koşuludur; ancak bu salonda temsil edilen gelişmekte olan ülkelerin yüz milyonlarca vatandaşının yaşadığı bir durumdur*” (McNamara, 1981a: 239). Ayrıca McNamara, mutlak yoksulluğu tanımlarken “*kişinin doğduğu genlerin potansiyelinin gerçekleşmesini engelleyecek kadar sınırlı bir yaşam durumu*”, “*insan onuruna hakaret edecek kadar aşağılayıcı bir yaşam koşulu...*” (McNamara, 1981a: 239) gibi nitelendirmeler de kullanmıştır. Buradan hareketle “*yoksul kimdir?*” sorusu, normal şartlar altında yeterli beslenmeye ulaşamayan, barınma ve ısınma gibi temel insani ihtiyaçlara erişimi olmayan kimseler olarak cevaplanabilmektedir.

McNamara'nın açıklamaları sonrası WB başta olmak üzere uluslararası kuruluşlar “*temel insani ihtiyaçlar*” yaklaşımı çerçevesinde mutlak yoksulluk kavramı üzerinden yoksulluğu tanımlamaya başlamıştır. Nitekim 1976 yılında Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) tarafından yapılan toplantının sonunda “*temel insani ihtiyaçlar yaklaşımı*” benimsenmiş ve söz konusu toplantı sonrası “*Temel İhtiyaçları Karşulamak: Kitleselel Yoksulluğu ve İşsizliği Ortadan Kaldırmak için Stratejiler*”

çalışmışlardır. Bu çalışmalar arasında en fazla dikkat çekenini ise 1912-1913 yılları arasında birbirinden çok farklı dört kasabada anket yaparak sonuçlarını kitaplaştıran Bowley ve Burnett-Hurst (1915) olmuştur. Diğer taraftan yoksulluk çalışmaları sadece İngiltere özelinde kalmamış diğer ülkelerdeki araştırmacıların da dikkatini çekmiştir. Bu bağlamda R. Hunter'ın 1904 yılında yaptığı çalışmaya göre Amerikalıların %13'ünün yoksulluk çizgisinin altında yaşadığı tahmin edilmiştir. Yapılan bu çalışmalar bir anlamda Booth ve Rowntree'nin yapmış oldukları tahminlerin doğruluğunu da tescillemiş olmuştur.

(ILO, 1977) isimli kitabın yayımlanması ile temel ihtiyaç yaklaşımının uluslararası boyut kazanması sağlanmıştır. ILO tarafından tanımlanan temel ihtiyaçlar iki unsur olarak açıklanmıştır; “i) yeterli gıda, barınak ve giyim gibi bir ailenin özel tüketimi için belirli asgari gereksinimler, ii) temiz içme suyu, kanalizasyon, sağlık ve eğitim imkanları gibi genellikle toplum tarafından ve toplum için sağlanan temel hizmetler” (Thorbecke, 2007: 14). Bu tanımlama yoksulluk olgusunu anlama noktasında önemlidir, zira bu tarihten sonra uygulanacak olan politikalar genellikle bu ölçütler dikkate alınarak oluşturulmuştur.

Rowntree (1901) ile başlayan ve maddi yoksulluğun belirleyicilerinden biri olan beslenme, daha özelden yeterli kalori alımı, mutlak yoksulluğun ölçütlerinden biri olmakla birlikte, yoksulluk çizgisinin tespiti açısından da son derece önemlidir. Zira mutlak yoksul olarak nitelendirilen kişi ve/veya haneler; temel insani ihtiyaçların, daha özel de ise genellikle minimum düzeyde kalori alımının (Lipton, 1983) temini için gerekli olan gelir miktarını (Rao, 1982) elde edemeyen kesimler olarak tanımlanmıştır.

Mutlak yoksulluğu sadece gıda tüketimi, kalori alımı olarak dar anlamda tanımlayan WB, ilk olarak 1979’daki raporunda kişi başına günlük kalori arzını⁵³ ülkeler bazında ölçmeye başlamıştır. Bu rapora göre, düşük gelirli ülkelerde ortalama 2,036 kalori (cal), orta gelirli ülkelerde ortalama 2,557 cal, sanayileşmiş ülkelerde ise 3,342 cal olarak ölçülmüştür (World Bank, 1979: 168-169). Buradan hareketle mutlak yoksulluk çizgisi WB tarafından 1990 yılında iki farklı tutar olarak tespit edilmiştir; yıllık kişi başına 245\$ ve 370\$ (World Bank, 1990: 27). Bu tutarlar 1985 yılı satın alma gücü paritesine (World Bank, 1990: 27) göre hesaplanmış olup, bir anlamda bu tutar ile “yoksul kimdir?” sorusu günlük 1\$’dan aşağı gelir elde edenler olarak kabul edilmiştir.

Diğer taraftan mutlak yoksulluğu geniş anlamda tanımlamaya çalışan UN, yoksulluğu “aşırı yoksulluk” (temel gıda ihtiyaçlarını karşılamak için gereken gelir eksiliği) ve “genel yoksulluk” (hem gıda hem de gıda dışı ihtiyaçları karşılamak için gereken gelir eksiliği) olarak ikiye ayırarak tanımlamayı (UNDP, 2000: 150) daha doğru bulmuştur.

⁵³ 1979 tarihli Dünya Kalkınma Raporu’nda kişi başına günlük kalori arzı; “nüfusun yaş ve cinsiyet dağılımları, ortalama ağırlıkları ve çevresel sıcaklıkları hesaba katılarak normal aktivite ve sağlık seviyelerinde sürdürülmesi için gereken kalorileri” (World Bank, 1979: 185) şeklinde ifade edilmiştir.

Satın alma gücü paritesine göre hesaplanan mutlak yoksulluk çizgisi yıllar itibariyle değişiklik göstermiştir. Bu anlamda 1993 yılı satın alma gücü paritesine göre yoksulluk çizgisi günlük 1.08\$ olarak tespit edilmiştir (Chen ve Ravallion, 2000: 5-6). Ancak dar anlamda bir mutlak yoksulluk çizgisini kullanmakta ısrar eden WB, günlük 1\$ ve altını yoksul olarak nitelendirmeye devam etmiş, ancak 2000 yılında üst yoksulluk sınırını günlük 2\$ olarak belirtmiştir (World Bank, 2001: 17). Bu hesaplama (günlük 1\$) 2010 yılında, 2005 yılı satın alma gücü paritesi dikkate alınarak revize edilmiş ve günlük 1.25\$ olarak güncellenmiştir (World Bank, 2010: 392). Ülkelere ve bölgelere göre günlük parasal miktar değişiklik göstermektedir. Örneğin, Doğu Avrupa Ülkeleri için bu yoksulluk çizgisi 4\$, sanayileşmiş ülkeler için ise günlük 14,40\$ olarak tespit edilmiştir (DPT, 2001: 104). WB'nin dar anlamda mutlak yoksulluk çizgisinde ısrar etmesi bir anlamda ülkelerin / bölgelerin arasındaki yoksulluğun karşılaştırılabilirliği⁵⁴ açısından (World Bank, 2014: 29) önem arz etmektedir. Diğer taraftan WB tarafından sunulan bu hesaplamalar, sadece beslenme / gıda ihtiyacını karşılamaya yönelik olduğundan bir anlamda “açlık sınırı” olarak da tanımlanabilmektedir. Bu bağlamda WB'nin yoksul tanımlamasına pek çok farklı eleştiri getirilmiştir.

Ravallion ve arkadaşları (2009), mutlak yoksulluk çizgisinin belirlenmesi noktasında böyle bir sınırın tespitinde öncelikle önemli bir takdir yetkisi söz konusu olduğunu dile getirerek, tanımlamada öngörülen kalori gereksiniminin kişiler açısından benzer olduğunu, ancak bu kaloriye erişmek için kullanılan gıda paketlerinin büyük ölçüde değişiklik gösterdiğini (Ravallion vd., 2009: 167) , dolayısıyla da söz konusu sınırı keyfi bir süreç olarak özetlemişlerdir. Diğer taraftan belirlenen gıda / kalori miktarının asgari düzeyde tespit edilmesi, söz konusu sınırın altında kalan bireylerin çalışma motivasyonlarını ve üretkenliklerini de doğrudan etkileyecektir (Dasgupta, 1993: 401). Bu durum yoksulluğu içinden çıkılamayacak bir kısır döngü haline getirecektir.

Günlük 1\$ ile ilgili olarak Chossudovsky (2003), söz konusu mutlak yoksulluk çizgisinin bir anlamı olmadığını, zira gelişmekte olan ülkelerde yaşayanların günlük geliri 3\$, 4\$ ve hatta 5\$ olanların dahi, yoksulluk yaşadığını ve bu şekilde yoksul

⁵⁴ Martin Ravallion, mutlak yoksulluk çizgisini, yoksullukla mücadele politikalarının oluşturulmasında önemli bir araç olduğunu ve böyle bir yoksulluk çizgisinin, aynı refah düzeyine sahip bireylere yönelik yapılan yoksulluk karşılaştırmaları için elzem olduğunu söyleyerek savunmaktadır (Ravallion, 1998: 5).

tanımlanmasının gerçeklikten uzak olduğunu savunmuştur (Chossudovsky, 2003: 31-32). Şenses (2006), bu eleştirilere ek olarak mutlak yoksulluk tanımlamasının, yoksul kesimi tektipleştirme kabulüne (günlük ihtiyaçların aynı olduğu) dayandığını ve bu tür tanımlamaların kısa süreli etkileri olduğunu, dolayısıyla belirlenen miktar ve/veya oranının hemen üzerinde veya altında olanların mutlak yoksul olarak nitelendirilmesinin doğru olmayacağını ileri sürmüştür (Şenses, 2006: 87). Oppenheim ve Harker (1996) ise mutlak yoksulluk tanımının içerisinde sosyal ve kültürel ihtiyaçların olmadığını ve bunun da doğru bir nitelendirme olmayacağını dile getirmiştir (Oppenheim ve Harker, 1996: 8).

Bu eleştiriler üzerine geliştirilen “görelî yoksulluk” yaklaşımı, mutlak yoksulluğun kısıtlılıklarını aşmayı amaçlamıştır. Mutlak yoksulluk tanımlamasının yapıldığı 1973 WB Genel Kurulu’nda Başkan McNamara “görelî yoksulluk” kavramını ilk kez resmi olarak tanımlamıştır. İlgili konuşmada görelî yoksulluk şöyle tanımlanmıştır: “bazı ülkelerin diğer ülkelere göre daha az varlıklı olduğu veya belirli bir ülkenin bazı vatandaşlarının komşularından daha az kişisel bolluğa sahip olmasıdır” (McNamara, 1981a: 238). Bu durum McNamara’ya göre normaldir ve bu durumun varlığı ile ilgili herhangi bir strateji önerilmemektedir.

Ancak mutlak yoksulluk kavramına getirilen en önemli eleştirilerden biri olan, temel ihtiyaçların ülkelerin / bölgelerin sosyoekonomik koşullarına göre farklılık göstereceği gerçeği, yoksulluğun göreceli bir kavram olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bağlamda görelî yoksulluk yaklaşımına göre yoksulluk, öznel ve sosyal bir tanıma gerektirmekte ve tanımın yapılabilmesi için de belirli yargı unsurlarına⁵⁵ ihtiyaç duyulduğunu ortaya koymaktadır. Buna rağmen yoksulluğun *göreceli* / *görelî* tanımı, yoksulların yaşam standardı ile yoksul olmayanların yaşam standartlarının karşılaştırılmasına dayandığından; genellikle toplumun ortalama standardının ölçüsünü vermesi adına önemli bir tanımdır (Alcock, 1997: 69).

Görelî yoksulluk tanımı, akademik literatürde ilk olarak İngiltere özelinde Peter Townsend (1954, 1979) tarafından yapılan çalışmalarda kullanılmaya

⁵⁵ *Görelî yoksulluk* kavramı, tanımı gereği öznel yargılar barındırmaktadır. Bu bağlamda söz konusu yargıların kime ait olduğu sorusu, söz konusu kavramı tartışmalı hale getirmektedir. Örneğin Spicker, yoksulluğun “mutlak” veya “görelî” tanımlarının sadece basit bir tanımdan oluşmadığını, aslında bu kavramların belirli siyasi görüşleri temsil ettiğini ileri sürmüştür. Ona göre “mutlak yoksulluk” tanımı siyasetin sağ kanadı; “görelî yoksulluk” ise siyasetin sol kanadı ile ilişkilidir. Mutlak yoksulluk, devletin sunduğu yanıtlar çerçevesinde sınırlara sahipken; görelî yoksulluk ise yoksulluğu yaygın olarak görmekte ve toplumsal sorunları dikkate alarak, söz konusu sorunların devlet müdahaleleri ile sona erdirilmesine odaklanmaktadır (Spicker, 1993: 8).

başlanmıştır. (1979) yılında yayımlanan “*Poverty in the United Kingdom*” adlı eserinde; “*toplumdaki bireyler, aileler ve gruplar, besin çeşitlerini temin etmek, aktivitelere katılmak ve alışlagelmiş ya da en azından yaygın şekilde desteklenen veya onaylanan yaşam koşullarına ve imkanlarına sahip olmak için kaynakları yetersiz kaldığında yoksul olarak ifade edilebilir*” (Townsend, 1979: 31) cümlesiyle bir anlamda *görelî yoksulluğun* tanımını yapmıştır.

İnsani ihtiyaçların, bireylerin yaşadığı toplumlar bünyesinde değişiklik göstereceği gerçeği Peter Townsend’ten çok önce dile getirilen bir durumdur. A. Smith 1776 yılında bu durumu şöyle dile getirmiştir;

“Tüketim malları ya zorunlu maddelerdir ya da lüks maddelerdir. Zorunlu maddelerden, hem yaşamını sürdürmek için vazgeçilemeyecek kadar gerekli hem de kendini bilen kimseleri, en alt tabakadan da olsalar, ülke âdetine göre yoklukları halinde edebe aykırı bir duruma düşürecek her şeyi anlıyorum. Örneğin, bir bez gömlek, doğrusu, yaşam için zorunlu bir madde değildir. Yunanlılarla Romalıların çamaşırları yoktu ama, öyle sanırım ki pek rahat yaşarlardı. Gelgelelim, şimdiki zamanda Avrupa’nın çoğu yerinde, kendini bilen bir gündelikçi, bir bez gömleksiz ortaya çıkmaya utanır. Gömleğin olmayışı, ... yüz kızartıcı yoksulluk derecesini gösterir varsayılır” (Smith, 2014: 984-985).

Smith’in kullandığı bez gömlek örneği, Townsend’te yerini çaya bırakmıştır. Çay bir zorunlu insani ihtiyaç olmamasına rağmen, bazı toplumlarda insanlar için zorunlu bir ihtiyaca dönebilmektedir (Townsend, 1979: 50). Bu bağlamda *görelî yoksulluk* yaklaşımına göre, mutlak yoksulluk tanımında kullanılan “*temel insani ihtiyaçlar*” oldukça belirsiz bir anlam içermektedir. Dolayısıyla böyle belirsiz ve öznel bir kavramın “*mutlak*” bir ölçüt olarak kullanılması *yoksulluğun* tanımlanması noktasında birtakım sorunlara yer açabilmektedir. Bu doğrultuda günümüzde pek çok araştırmacı *görelî yoksulluk* tanımını tercih edip, çalışmalarını bu kavram özelinde oluşturmaya gayret etmektedir.

Smith’in vurguladığı insan ihtiyaçlarının dönem ve bölgeye göre değişebileceği örneğinden hareketle; *yoksulluğun* insan ihtiyaçlarındaki “*yoksunluğu*” tespiti ve bu ihtiyaçların kişinin bulunduğu toplumun sosyokültürel özelliklerine göre şekillendiği ve bu nedenle de zaman içerisinde ve bölgeler arasında değişebileceği varsayımı *görelî yoksulluk* tanımının doğmasına neden olmuştur (Townsend, 1979). Bu durum bir anlamda *yoksulluğun* tanımına ilişkin tek boyutlu bir yaklaşımdan (gıda/kalori üzerinden hesaplanan gelir), çok boyutlu bir yaklaşıma (gelir ve yoksunluk) geçişi de beraberinde getirmiştir.

Görelî yoksulluk tanımı ile kullanılmaya başlanan “*yoksunluk*” kavramı, kişinin ve/veya hanenin yaşadığı ekonomik stresten farklı olarak, uzun vadeli yaşadığı

maddi zorluğu temsil etmektedir. Townsend yoksunluğu, modern yaşamın gerektirdiği malları ve ihtiyaçları içerecek şekilde “*maddi*” ve sosyal faaliyetler, ilişkileri içerecek şekilde “*sosyal*” olarak ikili bir ayırım ile tanımlamıştır (Townsend, 1987: 127). Bu bağlamda görelî yoksulluk, “*görelî bir yoksunluk*” durumu olarak nitelendirilmiştir. Townsend bu ayırımı yaparken, mutlak yoksulluğu dikkate almış ve fakat mutlak yoksul olarak nitelendirilen insanın Robinson Crusoe gibi ıssız bir adada yaşayan bir insan olmadığını, toplumsal bir varlık olduğu dile getirerek, yoksulluğun bu anlamda statik bir kavramdan ziyade dinamik bir kavram olduğunu söylemiştir (Townsend, 1962: 219).

Görelî yoksulluk, bireylerin yaşadıkları toplumda kabul edilebilir gelir ve/veya tüketim düzeyini dikkate alarak yapılan bir tanımlamadır. Buradan hareketle “*yoksul kimdir?*” sorusunun cevaplanabilmesi için i) nesnel yoksunluk, ii) geleneksel olarak kabul gören veya normatif yoksunluk ve iii) bireysel, öznel veya grup yoksunluğu hakkında bilgi, gözlem ve kanıtlara ihtiyaç duyulmaktadır (Townsend, 1979: 48).

Bu bağlamda görelî yoksulluk kavramı; gelir, tüketim veya refah ile ifade edilen ekonomik refahın bir boyutudur. Örneğin görelî gelir yaklaşımı dikkate alındığında, bireyler ve/veya haneler içinde yer aldıkları toplumun genel dağılımına göre belirli bir gelirden yoksun olduklarında yoksul olarak nitelendirilmektedirler. Dolayısıyla yoksulluğun göreceli / görelî olması, aynı toplumda / ülkede / bölgede yer alan bireylerin karşılaştırılabilmesini mümkün kılmaktadır.

Bir bireyin görelî olarak yoksul sayılabilmesi için “*görelî yoksulluk çizgisine*” ihtiyaç duyulmaktadır. Bu çizginin / sınırın tespiti noktasında “*toplumda utanmadan yaşamak*” ve “*toplumda kabul edilebilir gelir / tüketim seviyesinde*” olmak önemli birer kriterdir (Duclos ve Araar, 2006: 116). Görelî yoksulluk kavramına göre “*yoksul kimdir?*” sorusunun cevabı için görelî bir gelir sınırına ihtiyaç duyulmaktadır. Örneğin, bir toplumdaki yoksulların tespiti için, toplumun medyan⁵⁶ veya ortalama gelirinin %40 veya %60’ı gibi bir eşiğin belirlenmesi gerekmekte ve bu eşiğin altında kalanlar ise yoksul olarak nitelendirilmektedir.

Görelî yoksulluk çizgisi ülkelere / bölgelere göre farklılık göstermektedir. Örneğin, ilk olarak 1984 yılında Avrupa ülkeleri bünyesinde Dublin’deki Avrupa Konseyi toplantısında P. Townsend’in yoksulluk tanımı resmi olarak kabul edilmiş

⁵⁶ Medyan, büyüklük sırasına göre düzenlenmiş sayıların orta (ortanca) değeridir. Düzenlenmiş sayılar çift ise, orta iki değer aritmetik ortalaması medyayı verir (Rutherford, 2002).

(European Council, 1985) ve bir anlamda çok boyutlu, dinamik ve görelî bir yoksulluk tanımının üye ülkelerce kabulü sağlanmıştır. 2003 yılında ise Avrupa Birliği (EU) düzeyinde birliğin medyan gelirinin %60'ı görelî yoksulluk çizgisi olarak referans olarak kabul edilmiştir. Uygulamada, Avrupa İstatistik Ofisi (Eurostat)⁵⁷ %40, %50, %70 gibi değişik görelî yoksulluk çizgileri belirleyerek de yoksulluk riskinin tespitine yönelik çalışmalar yapmaktadır (Dennis, 2009).

Diğer taraftan UN bünyesinde 1997 yılında başlayan ve her yıl düzenli olarak yayımlanan İnsani Yoksulluk Endeksi (HPI) de çok boyutlu yoksulluk tanımını dikkate alarak (Ludi ve Bird, 2007: 3), görelî yoksulluk çizgisine göre tespitler ortaya koymuştur. UNDP görelî yoksulluk çizgisini harcanabilir gelir üzerinden, medyan gelirin %50'si olarak kabul etmiştir (UNDP, 2000: 16). Görelî yoksulluk çizgisinde dikkate alınacak oran değişiklik göstermekle birlikte, çoğu gelişmiş Avrupa ülkesi görelî yoksulluk çizgisi için %60 oranını referans⁵⁸ kabul etmektedir.

Görüldüğu üzere, mutlak yoksulluk çizgisi yıllar itibariyle değişmeden kalırken, görelî yoksulluk çizgisi zorunlu olarak değişime uğramıştır. Bununla birlikte çok boyutlu bir tanımını içermesinden dolayı görelî yoksulluk yaklaşımında, bazı kimselerin harcanabilir gelirlerinde değişiklik olmamasına rağmen, onların sosyokültürel durumlarında iyileşmeler (Duclos ve Araar, 2006: 116-118) görülebilmektedir. Ayrıca ülke ve/veya bölgeye özgü olarak yapılan görelî yoksulluk tanımları, büyük ölçüde genel gelir dağılımına göre şekillenmektedir (Adena vd., 2015: 25). Örneğin mutlak yoksulluk ekonomik büyüme ile iyileştirilebiliyorken, görelî yoksulluk sadece gelir eşitsizliğinin düzeltilmesi ile iyileştirilebilecektir (Hagenaars ve Praag, 1985: 139). Bu sayede görelî yoksulluğu azaltmaya yönelik stratejiler, toplumsal refahın daha adaletli dağıtılmasına imkân sağlayabilecektir.

Diğer taraftan görelî yoksulluk kavramına da çeşitli eleştiriler getirilmiştir. Öncelikle görelî yoksulluk yaklaşımı ile küresel çapta bir karşılaştırma yapılabilmesi mümkündür değildir. Zira görelî yoksulluk çizgisi hangi ülke / bölge için geliştirildiyse sadece o ülkenin / bölgenin yoksulluğu hakkında bilgi vermektedir.

⁵⁷ Eurostat, yapmış olduğu çalışmalarda tespit ettiği görelî yoksulluk çizgisinin altında kalan kişi ve/veya haneleri “*yoksul*” olarak nitelendirmemektedir. Raporlarda genellikle “*düşük gelirli kişiler / haneler*” ifadelerine yer veren Eurostat, yoksulluk çizgisi kavramı yerine de “*yoksulluk riski*” kavramını kullanmayı tercih etmektedir (Šučur, 2005: 34).

⁵⁸ Genellikle gelişmiş ülkelerin konu edinildiği çalışmalarda, Glennerster (2002), Immervoll vd. (2006), görelî yoksulluk çizgisi, medyan harcanabilir gelirin %60'ı olarak kullanılmıştır.

Ayrıca görelî yoksulluğun tanımında kullanılan “*kabul edilebilir gelir / tüketim düzeyinin*” belirsizlik ve öznel yargılar içermesi de diğery eleştiri noktalarından biridir. Bununla birlikte mutlak yoksulluk tanımında olduğu gibi kesin bir çizginin çizilememesi, bir anlamda görelî olarak yoksulluğun hiçbir zaman ortadan kalkamayacağı anlamına gelmektedir.

Görelî yoksulluğa getirilen bir diğery eleştiri ise yoksulluk çizgisinin tespiti sırasında harcanabilir medyan gelirin veya tüketime oranının ne olacağı ve nasıl, neye göre tespit edileceği hususundadır. Zira kullanılan %40, %50, %60 gibi oranlar, uygulanan bölgedeki bireylerin yoksulluğunu doğrudan etkileyebilmektedir. Örneğin 2000’lerin ortalarına kadar OECD’nin (2008) kullandığı görelî yoksulluk çizgisi medyan gelirin %50’si iken, tespit edilen yoksul sayısı nüfusun %5 ile %18’i arasında değişiklik gösterirken; aynı oranın %60’a çıkarılması ile yoksul nüfusta %6 ila %7 oranında artış göstermiştir. Bu anlamda uygulanacak oranın tespiti, toplumdaki yoksulluk riski altında kalan kesimler için oldukça önemlidir. Buradan hareketle görelî yoksulluk çizgisinin genellikle gelişmiş ülkeler için kullanılabilir olduğu görölmektedir. Zira nüfusunun büyük bir çoğunluğu yoksul olarak nitelendirilen bir bölgede görelî yoksulluk çizgisinin herhangi bir şey ifade etmesi beklenmemelidir.

Sonuç olarak yoksulları tanımlamak için kullanılan maddi / parasal yoksulluk çizgisi kavramı (mutlak ve görelî), barındırdığı süreç ve kıstaslar bakımından pek çok kez politik kararlar ile belirlenmiştir (Citro ve Michael, 1995: 106; Glennerster, 2002: 91). Kişi ve/veya hane ihtiyaçlarını, sabit ve toplumun geri kalan kısmından bağımsız olarak belirleyen mutlak yoksulluk ile kişi ve/veya hane ihtiyaçlarını toplumun geri kalan kısmıyla birleştiren görelî yoksulluk kavramları, tanımları gereği politik bir durum oluşturmaktadır. Gelir eşitsizliğinin fazla olduğu bir toplumda yoksulluk çizgisinin belirlenmesi noktasında yapılacak bir manipölasyon yoksul olarak nitelendirilen kesimlerin olduğundan daha az olarak tespitini sağlayabilir.

1.2.2. İnsani Yoksulluk

İnsani yoksulluk kavramı esasen Amartya Kumar Sen’in yoksulluğa dair geliştirdiği birtakım yaklaşımlar sayesinde ortaya çıkmıştır. Amartya K. Sen, yoksulluğun basit bir mutlak tanıma sıkıştırılmaması gerektiğini, ancak görelî tanımının da tam olarak gerçeği yansıtmadığını ileri sürerek; yoksulluğun “*mutlak bir kavram*” olduğunu ve ancak bu mutlak tanımın önceki tanımları gibi değil de, daha geniş ve modern bir yapıda yapılabileceğini iddia etmiştir (Sen, 1983b: 153). Sen’in

geliştirdiği “*yapabilirlik*” yaklaşımı, bir anlamda yoksulluğun mutlak-görelî tanımlanmasındaki tartışmanın da anlaşılmasına yardımcı olmuştur (Atkinson, 1999: 178). Doğrusu Sen kendi yaklaşımında hem mutlak hem görelî tanımları yeniden kurgulayarak kullanmayı tercih etmiştir. Sen, yoksulluğun tanımı gereği “*indirgenemez mutlakiyetçi bir çekirdek*” (Sen, 1983b: 159) içerdiğini düşünmektedir. Sen’e göre, bir kişinin “*yapabilirliği*”⁵⁹ [*capabilities*] açısından mutlak yoksunluğu; mallar, gelir ve kaynaklar açısından ise görelî yoksunluğu söz konusu olabilmektedir (Sen, 1983b: 153). Fakat bu görelîliğin de sınırlarına işaret etmektedir. Zira “*çoğunluğunun her gün iki Cadillac marka otomobil alabildiği bir toplumda, günde sadece bir Cadillac alabilen birinin*” yoksul olarak nitelendirilmesinin saçma olduğunu söylemiştir. Ona göre açlıktan ölme ve açlık gibi gerçekler varken, görelî yoksulluğun tanımının bir önemi yoktur (Sen, 1983b: 159). Bu nedenle “*yapabilirlik*” yaklaşımı yoksulluğun ağırlıklı olarak mutlak doğası çerçevesinde geliştirilmiştir.

Sen’e göre yoksulluk, insanların farklı özelliklerinin ve koşullarının dikkate alındığı, karmaşık ve çok boyutlu bir kavramdır. Sen, yoksulluğu tanımlarken, standart gelir temelli bir tanımdan ziyade, temel “*yapabilirliklerden*” yoksun bırakılma nitelendirmesini tercih etmiştir (Sen, 2000: 87). Bu hususta Sen’in, refahı ve yoksulluğu tanımlarken kullandığı ve geliştirdiği iki kavram i) “*yapabilirlik*” [*capability*] ve ii) “*işlevsellik*” [*functioning*] ön plana çıkmaktadır (Sen, 1987: 25). “*İşlevsellik*” kavramı bir kişinin yapmak (*doing*) veya olmak istediği (*being*) şeyleri yansıtırken (Sen, 1988: 15); “*yapabilirlik*” ise o kişinin başarması mümkün olan alternatif işlev bileşimlerini yansıtır. Sen’e göre “*işlevsellikler*”, yeterli şekilde beslenmek veya önlenebilir hastalıklardan arınma gibi temel işlevselliklerden, topluluk yaşamına katılabilme, kendine saygı duyma gibi çok karmaşık etkinliklere veya kişisel durumlara göre değişebilmektedir (Sen, 1992: 39, 2000: 75). Diğer taraftan Sen’e göre “*yapabilirlik*” ise bir tür “*özgürlük*” durumudur (Sen, 1989: 44). Buradan hareketle “*yapabilirlik*” kavramını, bir kişinin sahip olduğu mal veya hizmetleri kullanabilme, bireysel ve sosyal haklarına ulaşabilme kapasitesi olarak tanımlayabilmek mümkündür.

Sen “*yapabilirlik*” kavramını bir örnekle şöyle açıklamıştır; “*oruç tutan bir kişi, açlıktan ölmeye zorlanan yoksul bir kişi ile yemek yeme veya beslenme açısından*

⁵⁹ “*Capability*”, bazı kaynaklarda yetkinlik, yetenek veya kapasite olarak da kullanılmıştır. Bu çalışmada Sen’in “*capability*” kavramı için “*yapabilirlik*” terimi tercih edilmiştir.

aynı işlevselliğe sahiptir, ancak birinci kişi, ikinciden farklı bir ‘yapabilirlik kümesine’ sahiptir” [birinci kişi imkanları dahilinde isterse yemek yeme özgürlüğüne sahipken; ikincisinin böyle bir imkânı bulunmamaktadır.] (Sen, 2000: 75). Dolayısıyla Sen, “yapabilirlik” kavramını açıklarken aslında mal, yarar, fayda ve yetenek kavramlarından yararlanmıştı. Örnek olarak bir mal olan bisikleti ele alan Sen, o malın sağladığı yararı yani ulaşımı, o malın bireye sunduğu fonksiyonu yerine getirme yeteneğini yani bisikleti sürebilme yeteneğini ve o malın bireye sağladığı faydayı yani bisikletle bir yerden bir yere gitmesini ifade etmiştir. Bu örnek üzerinden aslında bireyin sahip olduğu malların miktarının bir öneminin olmadığını, sadece “mal fetişizmine” yol açtığını, yoksulluğun ve refahın belirleyicisinin mal veya fayda⁶⁰ olmadığını dile getiren Sen, yoksulluğun ve refahın asıl belirleyicisinin bireyin sahip olduğu “yapabilirliklerden” meydana geldiğini iddia etmiştir (Sen, 1983b: 160).

Buradan hareketle Sen, yoksullukla mücadele programlarının, diğer bir deyişle kalkınma programlarının amacının salt GSYİH artışı ve ekonomik büyüme odaklı olmasını eleştirerek⁶¹, söz konusu program ve politikalarda bireylerin “yapabilirliklerini” dikkate almaları gerektiğini söylemiştir (Sen, 1983a: 756; 1989: 41). Dahası Sen, GSYİH artışı üzerinden yapılan yorumların görece yoksulluğu yansıttığını ve asıl görülmesi ve dikkate alınması gereken ana sorunun, yani yaşam koşullarının dikkate alınmadığını söylemektedir (Sen, 1987: 35). Bu bağlamda Sen kalkınmayı insanların “işlevselliklerinin genişletilmesi” olarak ele almıştır. Dolayısıyla Sen’in “yapabilirlik” yaklaşımı bireylerin yaşam koşulları ile doğrudan ilişkili bir kavramdır ve sağlıklı olma, iyi beslenme, okur-yazar olma (Sen, 1988: 16) gibi çok boyutlu bir yelpazedeki oluşmaktadır.

Sen yoksulluk konusuna değinirken “temel yapabilirlik” [*basic capabilities*] (Sen, 1980: 220) kavramını kullanmayı tercih etmiştir. “Temel yapabilirlikler” tüm “yapabilirliklerin” bir alt kümesi olarak düşünülebilir. Sen’e göre bir insanın hayatta kalabilmek ve yoksulluğa düşmemek adına gerekli olan “yapabilirlikler”, “temel yapabilirlik” olarak nitelendirilmiş ve bu sayede en azından bir sınır çizgisinin çizilebilmesi mümkün hale gelmiştir (Sen, 1987: 109). Dolayısıyla “yapabilirlikler”

⁶⁰ Sen refahın ölçülmesinde kullanılan geleneksel yöntemler biri olan “Edgeworth” yaklaşımı üzerinden “fayda” kavramının sübjektif bir değer olduğunu ileri sürerek eleştirmiştir. Ona göre sübjektif ve öznel yargılar içeren bir kavram ile toplumsal refahın belirlenebilmesi mümkün değildir (Sen, 1977).

⁶¹ GSYİH artışı ve ekonomik büyümenin, ülkedeki insanların yaşam koşullarını iyileştirdiğini kabul eden Sen, buradan hareketle oluşturulan “yaşam beklentisi” kavramını bireyin yaşamının niteliğini değil de niceliğini tespit ettiği gerekçesi ile eleştirmektedir (Sen, 1988: 13).

çok geniş bir alanı kapsamaktayken; “*temel yapabilirlikler*”⁶² daha çok “*temel işlevselliklerden*” (temel sağlık, temel beslenme, suya erişim vs. gibi) meydana gelmektedir. Bu bağlamda söz konusu “*temel yapabilirliklerin*” daha çok az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkeler için söz konusunu olabileceğini söyleyen Sen, gelişmiş ülkelerde refahın belirleyicisi olan “*yapabilirliklerin*” dikkate alındığını dile getirmiştir (Sen, 1993: 31).

Sen’in “*yapabilirlik*” yaklaşımı, “*insani yoksulluk*” kavramının teorik arka planını oluşturmuştur. Nitekim 1990 yılında UN tarafından yayımlanmaya başlanan “*Human Development Report*” [*İnsani Kalkınma Raporu*] yayınlarının temel dayanak noktası (Dervis ve Klugman, 2011: 74) “*yapabilirlik*” yaklaşımıdır. UN, “*insani gelişme*” [*human development*] kavramını kullanırken, Sen’den hareketle, üç temel unsurdan bahsetmiştir. Bunlar; “*i) insanların uzun ve sağlıklı bir yaşam sürmesi, ii) bilgi edinmesi ve iii) makul bir yaşam standardı için gerekli kaynaklara erişiminin olması*” (UNDP, 1990: 10) şeklinde açıklanmıştır. Raporda Sen’in “*yapabilirlik*” yaklaşımında olduğu gibi temel ve genel “*yapabilirlikler*” üzerinden bir tanımlama yapılmıştır. İnsani gelişme, bir yandan insanların sağlık, beslenme, bilgi edinme gibi yönlerinin gelişimini; diğer yandan ise sonradan edindikleri iş veya eğlenceye dair yapabilirliklerin gelişimini içerecek şekilde yapılmıştır. (UNDP, 1990: 10).

UN’in yayımladığı “*İnsani Kalkınma Raporu*”nda “*yapabilirlikler*”; yaşam beklentisi, okur-yazarlık, gıda ve suya erişim, eğitim ve temel sağlık hizmetlerine erişim gibi unsurlardan oluşmakla birlikte; bunlar için gerekli olan asgari gelirin varlığı konu edinilmiştir (UNDP, 1990: 19). Dolayısıyla raporda ülkelerin gelişmişlik / kalkınmışlık seviyeleri, insanlara sunulan ve/veya sunulan hizmetler üzerinden tespit edilmeye çalışılmıştır.

UN, 1997 yılında insani kalkınma kavramına ek olarak “*insani yoksulluk*” [*human poverty*] kavramını geliştirmiştir. Bu tanımla ile birlikte gelir yoksulluğu ve insani yoksulluk birbirinden ayrı birer kategori olarak ele alınmaya başlanmıştır. 1997 İnsani Kalkınma Raporu’nda, “*gelir yoksulluğu ve insani yoksulluk farklı yönlere doğru hareket edebilir*” (UNDP, 1997: 37) ifadesi ile aslında insani yoksulluğun gelirden bağımsız bir tanım olduğunun altı çizilmiştir. Raporda insani yoksulluk

⁶² “*Temel yapabilirlik*” kavramını Martha Nussbaum da kullanmıştır. Ancak Nussbaum, Sen’den farklı olarak bu kavramı “*bireylerin doğuştan gelen teçhizatı*” olarak tanımlamayı tercih etmiştir. Ona göre, temel yapabilirlikler; görme, duyma gibi doğuştan gelen yeteneklerdir ve dolayısıyla temel yapabilirlikler üzerinden yoksulluk tanımı yapılması pek mümkün değildir (Nussbaum, 2000: 84).

“tolere edilebilir bir yaşam sürmek için seçeneklerden ve fırsatlardan mahrum kalmak” (UNDP, 1997: 2) olarak tanımlanmıştır. Buna göre, yoksulluğu gelir temelli ölçmek ve tanımlamak yerine yoksunluğun temel boyutları üzerinden (kısa bir yaşam, temel eğitim eksikliği ve kamu-özel kaynaklara erişim eksikliği) (UNDP, 1997: 5) bir tanım ve ölçüm yapılmasının daha yararlı katkılar sunacağı dile getirilmiştir. UN tarafından kullanılmaya başlanan bu kavram, “*insani yoksulluk endeksi*” [*human poverty index*] (HPI) ile ölçülmeye ve tanımlanmaya çalışılmıştır. Dolayısıyla UN, raporlarında hem “*insani kalkınma endeksi*” (HDI) hem de “*insani yoksulluk endeksini*” (HPI) birlikte kullanmaya başlamıştır. UN perspektifine göre “*insani kalkınma*” bir bütün olarak kalkınmaya odaklanırken; “*insani yoksulluk*” ile toplumdaki en yoksun bireylerin kalkınmasına odaklanmıştır (UNDP, 1997: 20). Bu nedenle belirlenen “*insani yoksulluk çizgisi*” bir bireyin yaşamını idame ettirebilecek miktarda gıda, eğitim, sağlık ve istihdam seçeneklerini (UNDP, 1997: 25) göz önüne alarak belirlenmiştir.

UN’in Sen’den ilham alarak geliştirdiği “*insani yoksulluk*”, akademik literatürde yoksulluğun tanımlanması ve ölçülmesi noktasında çok büyük katkılar sağlamıştır. Bir anlamda yapılan akademik çalışmalar insani kalkınma odağından, çok boyutlu yoksulluk ölçümlerine geçişi de beraberinde getirmiş ve bu da yoksulluğun salt gelir temelli bir olgudan meydana gelmediğini ve çok geniş perspektiften ele alınmasının önünü açmıştır.

Diğer taraftan yoksulluğun niteliğinin anlaşılmasında önemli açılımlar sağlayan özede Sen’in “*yapabilirlik yaklaşımı*”, genelde “*insani yoksulluk*” uygulanması noktasındaki zorluklar nedeniyle birtakım eleştirilere maruz kalmıştır. En sık getirilen eleştiri, bu yaklaşımın uygulanabilirliğine ilişkin olmuştur. Örneğin ilk olarak Sugden, yoksulluğun daha basit değişkenlerle (gelir veya tüketim) tespiti mümkünken, “*yapabilirlik yaklaşımının*” uygulanmasının kolay olmadığını dile getirmiştir (Sugden, 1993: 1961-1962). Aynı şekilde söz konusu yaklaşımın ölçümüne ilişkin endeks geliştirmenin⁶³ zorluğu da diğer bir eleştiri konusu olmuştur (Roemer, 1996: 192-193). Nitekim bu yaklaşımın bir ürünü olan “*insani kalkınma endeksi*” de ampirik sonuçları bakımından eleştirilmiştir. Örneğin, kullanılan göstergelerin ülke ve/veya bölgelere göre değişiklik göstereceğini dile getiren Srinivasan, yapılan

⁶³ Bu konuda Alkire (2002), “*yapabilirlik yaklaşımına*” ilişkin Sen tarafından basitleştirme veya bir yol haritası / uygulama haritası çıkarılmasının uygulanabilirlik açısından faydalı olacağını dile getirmiştir.

ölçümlerin önyargılı ve nesnel bir ölçüm olduğunu iddia etmiştir (Srinivasan, 1994: 241). Bu anlamda insani yoksulluğun çok boyutlu olmasından kaynaklı sorunların olduğu görülmektedir. Diğer taraftan Sen'in yapabilirlik kavramının bireyin sorumluluğunda gerçekleşecek olması, bir anlamda akıllara “*beşerî sermaye*” kavramını getirmektedir. Bu bağlamda Washington Konsensüsü ile gündeme getirilen “*beşeri sermaye*” kavramına benzerliği nedeniyle Sen'in “*yapabilirlik yaklaşımı*” liberal bir bakış açısı olduğu düşüncesi ile eleştirilmektedir (Dean, 2009: 265). Ancak Sen yaklaşımını oluşturup geliştirirken birey temelli bir anlayış sergilemesine rağmen, kendisi tarafından yapılan çalışmalar (örneğin; Dreze ve Sen, 1989; Sen, 1999) ülke ve/veya bölge bazında kendini göstermiştir. Bu bakımdan söz konusu yaklaşımın da bireylerin tercihlerini tam olarak yansıtmadığı ileri sürülmektedir.

Sonuç olarak, Sen'in yaklaşımından hareketle oluşturulan “*insani yoksulluk*” kavramı, bireylerin yapabilirliklerini merkeze konumlandığı için önemli bir tanımlamadır. Sen'in yaklaşımına dair çok fazla eleştiri getirilse de günümüzde en efektif yoksulluk tanımı “*insani yoksulluk*” olarak dikkat çekmektedir.

1.2.3. Yeni Yoksulluk

Yoksulluk tanımlamaları içerisinde yer alan “*yeni yoksulluk*” [*new poverty*], aslında değişen devlet ve toplum bakış açılarına göre yoksulların nasıl tanımlandığını, tanımın nasıl değiştiğini göstermek için yoksulluk yazınında kullanılmaktadır. Özünde refah dönemi uygulamaları döneminde “*yoksulluk kültürü*” [*culture of poverty*] ve “*sınıf-altı / sınıf-dışı*” [*underclass*] kavramları çerçevesinde tartışılmaya başlanan ve daha sonraları “*sosyal dışlanma*” [*social exclusion*] ile gündeme gelen, günümüzde “*çalışan yoksullar*” kavramı ile devam eden bu literatüre “*yeni yoksulluk*” denilmektedir.

Yeni yoksulluk, yeni bir tanımlama öne sürmemekle birlikte, “*yoksul kimdir?*” sorusuna verilen cevapların değişimini, bir anlamda “*yoksulluk olgusu*” başlığında bahsedilen 19. yüzyıl yoksulluk olgusuna dönüşü ifade etmektedir. Zira yoksulluk, “*yeni yoksulluk*” başlığı altında tekrardan toplumdan izole edilmiş, âtıl bir tabakaya sıkıştırılmaya çalışılmıştır.

1960'larda, yoksulluğun büyümesini ve sürekli hale gelmesini yorumlamaya çalışan araştırmacılar, genellikle refah dönemi uygulamalarını hedef alarak, söz konusu uygulamaların bireylerin çalışma dürtülerini ortadan kaldırdığını ve sosyal yardımlara karşı bağımlılık kültürü (Marsland, 1991: 5) oluşturduğunu iddia

etmişlerdir. Söz konusu dönemde yapılan bu eleştiriler “*yoksul kimdir?*” sorusunun cevabını da doğrudan değiştirecek niteliktedir. Yoksulluğun bireysel ve kültürel nedenlerden kaynaklandığı varsayımına dayanan teoriler / yaklaşımlar üzerinden açıklanmaya çalışılmıştır. Bu görüşlere göre (bkz. Lewis, 1959; Harrington, 1962; Moynihan, 1965; Banfield, 1968), yoksulluğa neden olan itki, yoksul insanların davranışları olarak görülmüştür. Bu nedenle, yoksulluğun iyileştirilmesi ve azaltılması, yoksulların davranışlarının değiştirilmesi ile mümkün olabileceği düşüncesi gündeme taşınmıştır. Bu bağlamda kültürel yoksulluk çalışmaları bu görüşün dayanağı olarak gösterilmiştir.

Kültürel yoksulluk teorisi, antropolog Oscar Lewis’in 1950-1960’lı yıllarda yapmış olduğu birtakım araştırmalar neticesinde ortaya çıkardığı “*yoksulluk kültürü*” [*culture of poverty*] yaklaşımıyla başlamıştır. Lewis, Meksika (1951, 1959, 1961, 1964, 1969), Porto Rika (1966a) ve Hindistan (1958) üzerine yaptığı alan araştırmalarında, ailenin yoksulluk yaşaması neticesinde, o aileden yetişen bireylerin yoksulluktan kurtulma yetisine sahip olmadığını ve ailede yaşanan yoksulluğun nesiller boyu devam ettiğini ve bunun da bir anlamda alt-kültür formuna dönüştüğünü iddia etmiştir. “*Yoksulluk kültürü*” içerisinde yaşayan insanlar genellikle gecekondu mahallelerinde yaşayan, “*kronik işsizlik, düşük ücret, mülk eksikliği, tasarruf eksikliği, yeteri kadar beslenememe, kronik gelir sıkıntısı*” nedeniyle “*yoksulluk döngüsüne*” maruz kalan kişiler olarak tanımlanmıştır (Lewis, 1966b: 21-23). Moynihan ise yaptığı çalışmada siyahi ailelerin ve bireylerin yoksulluk ile olan ilişkisini ele almış ve Lewis’ten ayrı olarak yoksulluğun nedenini işsizlik veya devletten kaynaklanmadığını, söz konusu ailelerdeki bireylerin sahip olduğu “*getto kültüründen*” ileri geldiğini iddia etmiştir (Moynihan, 1965). Banfield ise yaptığı çalışmada, okulun tamamlanmaması, suça eğilim ve çalışmak yerine sosyal yardımların tercih edilmesini “*yoksulluk kültürü*” içerisinde yaşayan bireylerin özellikleri olarak dile getirmiştir (Banfield, 1968).

Yapılan bu çalışmalar “*yoksul kimdir?*” sorusunun cevabını; varoş mahallelerde yaşayan, bağımlılık duygusu yüksek olan, tembel, aşağılık ve marjinal insanlar olarak görülmesine yol açmıştır. Bu anlayış yoksulların ayrı birer kültür oluşturmasının yanı sıra toplumsal olarak itilmiş bir tabakaya sıkıştırılmasına da neden olmuştur. Nitekim refah dönemi uygulamalarının sonlanması, işsizliğin kronik hale gelmesi de bu anlayışı besleyen unsurlar olmuştur. Bu toplumdan itilmiş tabaka

ABD’de “*underclass*”, Avrupa’da ise daha sonraları “*social exclusion*” [*sosyal dışlanma*] olarak kendini göstermiştir.

G. Myrdal, ABD’deki toplumsal tabakayı 1963 yılında yayımlanan “*Challenge to Affluence*” isimli çalışmasında “*underclass*” kavramı ile nitelendirmiştir. “*Sınıf-altı*” olarak Türkçeleştirilen bu kavramı Myrdal, işsizliğin artmasından ve sanayisizleşmenin olası etkisinden kaynaklı, iş bulamayan kesimler olarak nitelendirmiştir (Myrdal, 1963: 19). Bu anlamda söz konusu “*sınıf-altı*” üyeleri kendi tercihlerinin dışında, sistemin sorunları nedeniyle toplumdan itilen kişileri ifade etmek için kullanılmıştır.

Bu anlayış 1977 yılında Time Dergisinde yayımlanan ABD’nin iç şehirlerinde tehlikeli ve tehditkâr bir kesimin oluştuğu haberi ile değişime uğramıştır. Zira söz konusu haberde “*sınıf-altı*” nitelemesi “*çocuk suçluların, okulu terk edenlerin, uyuşturucu ve alkol bağımlılarının*” (Time, 1977: 14) bulunduğu tehlikeli bir kesimi ifade etmek için kullanılmıştır. Bu bağlamda Time’ın haberinde bahsettiği “*sınıf-altı*” üyeleri ile Myrdal’ın kastettiği kesim bireysel tercihler bakımından birbirinden ayrılmıştır. Time’daki “*sınıf-altı*” nitelemesi üyelerin kendi istekleri ve tercihleri nedeniyle o toplumsal tabakaya dahil edildiğini ifade etmiştir. Nitekim bu anlayış daha sonra 1982 yılında Ken Auletta’nın “*Underclass*” isimli çalışmasında da kendini göstermiştir. Auletta’ya göre “*sınıf-altı*” bir sefalet meselesi değildir, yoksulluk ortadan kaldırılsa bile bu toplumsal tabakanın var olacağını iddia etmiştir, çünkü ona göre “*sınıf-altı*” bir tercih meselesidir (Auletta, 1982). Devam eden yıllarda da “*yoksulluk kültürü*” teorisinden hareketle “*sınıf-altına*” dair çalışmalar (Murray, 1984, 1999; Ropers, 1991; Wilson, 1987, 1996) devam etmiştir. Murray, “*sınıf-altını*” “*üretken olmayan, temel ahlaki değerler taşımayan, hakim Amerikan yaşam tarzından izole edilmiş olanlar*” (Murray, 1999) olarak tanımlarken; Wilson, “*sınıf-dışını*” gettolarda yaşayan siyahilerin istihdam yapısındaki dönüşümler üzerinden tanımlamayı tercih etmiş ve bu durumu “*yoksulluk kültürüne*” bağlamıştır (Wilson, 1987).

Özetle ABD’de oluşan bu toplumsal tabakanın üyeleri en kapsamlı tanımıyla; “*...okulunu terk etmiş, çalışmayan, evlilik-dışı çocuğu olan, devlet yardımı olmadan hayatını devam ettiremeyen; evsiz, dilenci, alkol ya da madde bağımlısı, sokaktaki suçlu; sosyal konutlarda yaşayan, yasadışı, göçmen, genç çete üyeleri*” olarak tanımlanmıştır (Gans, 1995: 2). Bir anlamda “*sınıf-altı*”, “*şiddet ve umutsuzluk alanı*” (Katz, 1995: 64) ve üyeleri ise toplum için “*işe yaramaz*” (Bauman, 2005: 72) olarak

görülmüştür. Özetle yoksullar, Katz'ın ifadesiyle “*hak etmeyen yoksullardan sınıf- altına*” geçiş yapmıştır (Katz, 1995: 63). Diğer taraftan “*sınıf-altı*” nitelemesinin “*anormalliği*” yoksulluğun “*normalleşmesine*” yol açmıştır. “*Sınıf-altının*” toplum için tehlikeli bir kesim olması ve bu şekilde gündeme getirilmesi, asıl mesele olan yoksulluğun göz ardı edilmesine neden olmuştur (Bauman, 2005: 76).

Yeni yoksulluk tanımlamaları içinde yer alan bir diğer kavram ise “*marjinallik*” [*marginality*] olmuştur. ABD’de “*sınıf-altı*”, Avrupa’da “*sosyal dışlanma*” olarak gelişen “*yeni yoksulluk*”, Latin Amerika ülkelerinde “*marjinallik*” (Roberts, 2004: 195) olarak kavramsallaşmıştır. “*Marjinallik*”, olumsuz çevre koşulları, kültürel, sosyal, politik ve ekonomik faktörlerden kaynaklanan kırılmalı durum sonucunda bireylerin ve toplulukların karşılaştığı karmaşık dezavantajlı durum olarak bilinmektedir (Mehretu vd., 2000: 90). Latin Amerika ülkelerinde “*marjinal*” olarak bilinen kesimlerinde; kronik yoksulluk, yüksek suç oranı, düşük eğitim, evsizlik, uyuşturucu ve alkol bağımlılığı oldukça fazla görülmektedir (Berkman, 2007: 20). Sonuç olarak “*marjinallik*” ABD’de ortaya çıkan toplumdaki dışlanan “*sınıf-altı*” nitelemesine benzer özellikler göstermektedir.

Benzer dönemlerde artan işsizlik oranları, Avrupa’yı da derinden etkilemeye başlamıştır. Örneğin Fransa’da daha önce görülmeyen şekilde işsizliğin kronikleşmesi, Fransa için alışlageldik bir durum değildir. İşsizliği daha önce kronik olarak yaşamayan Fransız işçiler için bu durum hemen üstesinden gelinebilecek bir olay olmamıştır (Cohen, 2000: 103). İşgücü piyasalarından uzun süreli işsizlik nedeniyle dışlanmış, aileleri parçalanmış, sosyal sorunlarla karşı karşıya kalan ve genellikle kenar mahallerde (banliyö bölgelerinde) yaşayan işsiz kesimler toplumda oldukça çok yer almaya başlamıştır (Suter vd., 2017: 401). Toplumsal yapıda meydana gelen bu değişim siyasi çevrelerin de gündemine girmeye başlamıştır. Nitekim 1974 yılında ilk olarak bir devlet yetkilisi olan René Lenoir tarafından kaleme alınan “*Les exclus: un Français sur dix*” [*Dışlanmışlar: On Fransızdan Biri*] isimli eser ile sosyal korumadan yoksun olanlar “*social exclusion*” [*sosyal dışlanma*] (orijinali Fransızca “*les exclus*”) olarak isimlendirilmiştir. Diğer taraftan Lenoir’in kullandığı “*les exclus*” nitelemesi “*zihinsel ve fiziki engellileri, yaşlıları, uyuşturucu bağımlılarını ve suçluları*” kapsamaktadır (Saith, 2001: 3). Dolayısıyla bu kavramın Fransa’da ortaya çıkması o dönemin konjonktürel şartları itibarıyla şaşırtıcı olmamıştır.

Sosyal dışlanmanın teorik altyapısını ise Rawls⁶⁴'ın “*adalet ilkesi*” çerçevesinde geliştirdiği “*en az avantajlı*” veya “*toplumdaki en az şanslı grup/birey*” kriteri oluşturmaktadır. Atkinson, Rawls'ten hareketle “*en az şanslı grup*” nitelemesini sosyal dışlanmayı açıklamak için kullanmıştır (Atkinson, 1987: 760-761). Bununla birlikte Sen'in “*yapabilirlik yaklaşımı*” ve “*sosyal dışlanma*” pek çok açıdan ortak zemini paylaşmaktadır. Şöyle ki; sosyal olarak dışlanmış bir birey, topluma etkin bir şekilde katılmak için sınırlı bir “*yapabilirliğe*” sahiptir. Buradan hareketle, yoksulluğu “*insanların içinde yaşadıkları toplumun, normal faaliyetlerine katılımlarının engellenmesi veya eksikliği*” olarak açıklayarak, bir anlamda “*yapabilirlik yaklaşımı*” ve “*sosyal dışlanmayı*” bir arada kullanmıştır (Atkinson, 1998a: 27). Sosyal dışlanmayı Atkinson, telefon örneği üzerinden; “*telefon almaya gücü yetmeyen kişi, çoğunluğunun telefonu olduğu bir topluma katılmakta zorlanır*” (Atkinson, 1998b: 20) diyerek açıklamıştır. Bu bağlamda bir telefona sahip olmak veya maddi bir eşyadan yoksun olmak her ne kadar ekonomik sebeplerle ortaya çıkmış olsa da, bu sebepler bireyin sosyal statüsünü doğrudan etkileyerek, bireyin ötekileştirilmesine yol açmaktadır.

Literatürde sosyal dışlanmanın kabul edilmiş bir tanımı bulunmamakla birlikte, kavramın barındırdığı değişkenler ülkelere / bölgelere ve incelemeyi yapan araştırmacılara göre değişiklik göstermektedir. Örneğin Deakin ve arkadaşları sosyal dışlanmayı, “*bireylerin veya grupların, içinde yaşadıkları topluma tam katılımdan tamamen veya kısmen dışlandığı süreç*” (Deakin vd., 1995: 4; de Haan ve Maxwell, 1998: 2) olarak nitelendirirken; Gore “*toplumdaki tipik vatandaşların statüsüne, faydalarına ve deneyimlerine eksik, eşitsiz veya dezavantajlı erişim*” (Gore, 1995: 8) olarak tanımlamaktadır. Diğer bir deyişle sosyal dışlanma, bir bireyin yaşadığı toplumun temel faaliyetlerine katılamaması durumunda sosyal olarak dışlanması (Burchardt vd., 2002: 30) olarak görülmektedir. de Haan bu bakış açısıyla sosyal dışlanmayı “*toplumun bir parçası olmanın, yani entegre olmanın algılanan önemini yansıtan sosyal entegrasyonun tam tersi*” (de Haan, 1998: 12) olarak görmüştür. Brady ise sosyal dışlanmanın Emile Durkheim' in (1960) sosyal dayanışma teorisinin antitezi olduğunu söyleyerek, sosyal olarak dışlanan bir bireyin, “*toplumda marjinalleştiği, ilgisizle karşılaştığı ve sosyal izolasyona maruz bırakıldığını*” söylemiştir (Brady, 2009: 30). Aynı şekilde Room, sosyal dışlanmanın önemli yönleri olarak; “*yeterli*

⁶⁴ Rawls'ın “*adalet ilkesine*” yönelik görüşleri için lütfen bkz: Rawls (1999). Rawls'ın yoksulluk üzerine görüşleri için ise 2001 yılındaki “*Justice as Fairness: A Restatement*” isimli kitaba bakılabilir.

sosyal katılım eksikliği, sosyal entegrasyon eksikliği ve güç eksikliğini” (Room, 1999: 169) ön plana çıkarmayı tercih etmiştir. Pragmatik bir bakış açısıyla sosyal dışlanmayı açıklamaya çalışan Paugam (1996: 289) ise “*düşük gelir, güvencesiz işler, kötü barınma, aile stresi ve sosyal yabancılaşma*” kavramları üzerinden sosyal dışlanmayı açıklamıştır. Söz konusu tanımlamalar genellikle sosyal dışlanmanın toplumsal boyutlarıyla ilgilenmekte ve toplumsal nedenlerden ötürü ortaya çıktığını ortaya koysa da sosyal dışlanmanın çok boyutlu bir yapısı bulunmaktadır.

Bununla birlikte sosyal dışlanma olgusunun kaynağı konusunda da farklılıklar bulunmaktadır. Kavram ilk ortaya çıktığında yapısal sorunların bir sonucu olarak belirmiş olsa da Lenoir (1974) ile başlayan ilk tanımlamalar sosyal dışlanmayı bireyin sorumluluk alanında görmüştür. Örneğin; suçluların, uyuşturucu ve alkol bağımlılarının bu tanıma dahil edilmesi, sosyal dışlanmanın bireysel kusurların neticesi olarak yaşandığı algısını uyandırmaktadır. Benzer şekilde Silver tarafından yapılan tanımlamada sosyal dışlanmış olarak ifade edilen bireylerin arasında; “*suçlular, asosyal bireyler, çok problemlili aileler ve diğer toplumsal anlamda uyumsuz kesimler*” (Silver, 1994: 532) bulunmaktadır. Dolayısıyla bu bireylerin toplumdan izole edilmesinin nedenleri suça eğilimleri, uyumsuzlukları ve ahlaki yoksunlukları ile ilişkili bulunmaktadır.

Diğer taraftan sosyal dışlanmanın kaynağını yapısal nedenlere bağlayan bir literatür de bulunmaktadır. Buna göre sosyal dışlanma bireylerin tercihlerinden ziyade ekonomik ve toplumsal değişimlerin neden olduğu bir problem olarak görülmüştür. Örneğin; “*modern piyasa ekonomilerinde dezavantaj ve dışlanmanın çok boyutlu karakteri*” (Cantillon, 1997: 130) olan sosyal dışlanmayı Atkinson (1998b) üç gösterge; istihdam, tüketim ve sosyal güvenlik; üzerinden irdelemiştir. M. Evans (1998: 42-43) ise, “*sivil entegrasyon, işgücü piyasası, refah, aile ve toplum*” ölçeğinde sosyal dışlanmanın tanımlanabileceğini dile getirmiştir. Rodgers (1995: 45) ise sosyal dışlanmayı, “*mal ve hizmetler, işgücü piyasası, toprak, güvenlik ve insan hakları*” ile ilişkilendirerek ele almıştır. Dahrendorf, ABD’deki “*sınıf-altı*” kavramından hareketle sosyal olarak dışlanmışları “*makro politikalarla ulaşılamayan bir dezavantaj birikiminden mustarip olanlar*” olarak tanımlamıştır (Dahrendorf, 1988: 151). Diğer taraftan Munck ise sosyal dışlanmayı, “*küreselleşmenin neden olduğu sosyal yoksunluğun küresel bir terimi*” olarak nitelendirmiştir (Munck, 2005: 25). Diğer bir deyişle Munck, gelir adaletsizliğinin ve eşitsizliğin artmaya başladığı küreselleşme sürecini sosyal dışlanmanın nedeni olarak sunmuştur.

Sosyal dışlanmanın günümüzdeki kullanımına en yakın tanımlamalar ise hem yapısal sorunları hem bireysel yetersizlikleri hem de toplumsal sorunları içerecek şekilde yapılmıştır. Bhalla ve Lapeyre'ya göre sosyal dışlanma, “*hem maddi ve sosyal yoksunluğa yol açan çok boyutlu süreçlerle hem de kümülatif dezavantajlarla (sağlık, eğitim, istihdam, barınma)*” (Bhalla ve Lapeyre, 1999: 98-99) ortaya çıkan kavramken; Atkinson ve arkadaşları, tanımın kapsamını daha da genişleterek “*yoksulluk, yoksunluk, düşük eğitim nitelikleri, işgücü piyasası dezavantajları, işsizlik, sağlıksızlık, kötü barınma veya evsizlik, cehalet ve saygısızlık, güvencesizlik ve topluma katılmama gibi endişeleri içeren bir liste*” (Atkinson vd., 2002: 3) olarak sunmuştur. Sosyal dışlanmayı yoksulluğu da içeren çok geniş kapsamlı bir kavram olarak ele alan Atkinson ve Marlier sosyal dışlanmayı, “*bireylerin ve grupların, toplumun siyasi, ekonomik ve toplumsal süreçlerinden istemsizce dışlanması*” olarak tanımlamışlardır. Bu durum “*istemsizce dışlanan*” birey ve/veya grupların “*yaşadıkları topluma tam katılımını*” engellemektedir (Atkinson ve Marlier, 2010: 1). Alcock ise sosyal dışlanma kavramının, dışlanmışlara yönelik bir tanımlama ve algı oluşturduğunu, bu durumun da “*sınıf-altı*” analizini teşvik ettiğini, ancak söz konusu sorunun geniş katılımlı, toplumun tamamını ilgilendirdiği için bu sosyal terminolojinin tam olarak uygun olmadığını dile getirerek, “*sosyal dışlanma*” yerine “*sosyal polarizasyon / kutuplaşma*” kavramının kullanılmasının daha uygun olacağını söylemiştir (Alcock, 1997: 96). Dolayısıyla başlarda işsizlik temelli olarak kullanılan sosyal dışlanma, 1990'larda “*insan haklarının kısmen veya tamamen etkin kapsamı dışında kalan bütün insan grupları*” (Strobel, 1996: 175) olacak şekilde genişletilerek kullanılmış ve bu ölçüde analiz yapılmaya çalışılmıştır.

Bu tanımlar üzerinden “*sosyal dışlanmanın*” ekonomik, sosyolojik ve psikolojik olarak üç boyutu olduğu görülmektedir. Gelir ve tüketim ekonomik boyutunu oluştururken; bireyin toplumdaki yeri ve statüsü sosyolojik boyutunu; bireyin toplumda kendini konumlandığı yer, bireysel yetersizlikleri de psikolojik boyutunu göstermektedir. Sosyal dışlanmanın boyutlarındaki çeşitlilik olgunun analizi kadar ölçümünü de etkilemektedir. Bu noktada uygulamada önemli bir aktör olarak EU öne çıkmaktadır.

Sosyal dışlanma Avrupa'da özellikle EU'da hem oluşturulan politikalarda hem de yasal mevzuatlarda kendine çokça yer bulmuştur. İlk olarak 22 Temmuz 1975 yılında alınan “*yoksullukla mücadele için pilot planlar ve çalışmaların programına ilişkin*” Konsey kararında yoksul birey ve haneler tanımlanırken üstü kapalı bir

şekilde, “bireylerin ve/veya ailelerin sahip oldukları kaynakların üyesi buldukları toplumun asgari-kabul edilebilir yaşam standartlarının dışında kalmasına neden olacak kadar az olması...” (European Council, 1975) ifadesinde yoksul hanelerin dışlandığına vurgu yapılmıştır. Sosyal dışlanma kavramı tam ve net olarak 1980’lerin sonlarında EU gündemine girmiştir.

1989’da “Sosyal Şart” olarak bilinen “İşçiler için Temel Sosyal Haklar Şartı”, “sosyal dışlanma” kavramının (European Council, 1989a: 46) kullanıldığı ilk üst düzey EU mevzuatı olmuştur. Aynı yıl Avrupa Konseyi’nin üye devletlerin Sosyal İşler Bakanları ile yaptığı toplantıda “sosyal dışlanma ile mücadele” konulu bir karar alınmıştır (European Council, 1989b). Bu alınan karar ile sosyal dışlanmaya yönelik ilk resmi politikalar oluşturulmaya başlanmıştır. Daha sonra EU’nun kurucu antlaşması olan 1992 tarihli Maastricht Antlaşması’nın “Sosyal Politika Protokolü” bölümünde de üye devletlerin hedefleri arasında dışlanma ile mücadele de yer almıştır (European Communities, 1992: 197). Özellikle 1990’ların ikinci yarısından itibaren yaşanan ekonomik durgunluk sonrası, oluşan uzun süreli işsizlik sorunu, sosyal dışlanmayı EU gündeminde politika öncelikleri arasına girmesine neden olmuştur (Larsen ve Taylor-Gooby, 2004: 196).

EU, “sosyal dışlanma” ile mücadele için “sosyal içerme”⁶⁵ [social inclusion] kavramını ön plana çıkarmayı tercih etmiştir. 2000 Lizbon Avrupa Konseyi sonuç kararlarında “sosyal içerme” politikası başlığında, “Birlik içinde yoksulluk sınırının altında ve sosyal dışlanma içinde yaşayan insanların sayısı kabul edilemez. Yıl sonuna kadar Konsey tarafından kararlaştırılacak yeterli hedefler belirlenerek, yoksulluğun ortadan kaldırılması üzerinde belirleyici bir etki yaratmak için adımlar atılmalıdır” (European Parliament, 2000) ifadelerine yer verilmiştir. Bu bağlamda EU’nun sosyal dışlanmayı yoksullukla mücadele yaklaşımı kapsamında ele aldığı ve bu doğrultuda politikalar oluşturduğu görülmektedir. Nitekim EU bu bakış açısını, 2010 yılını “Avrupa Yoksulluk ve Sosyal Dışlanma İle Mücadele Yılı” [2010 European Year for Combating Poverty and Social Exclusion] (European Commission, 2010) ilan ederek göstermiştir.

Sosyal dışlanma yaklaşımına ilişkin kurumsal ve hukuki olarak özel bir önem atfeden EU, sosyal dışlanmanın ölçülmesi ile ilgili olarak da çalışmalar yapmıştır. İlk

⁶⁵ “Sosyal içerme” kavramı; engellerin veya risklerin kaldırılmasından daha fazlasını gerektiren, sosyal refaha ilişkin proaktif, insani kalkınma yaklaşımını yansıtmaktadır (Mitchell ve Shillington, 2002: viii).

olarak 2001 Stockholm Zirvesi sonucunda yayımlanan “*Sosyal İçerme ile İlgili Sentez Raporu*”, sosyal dışlanmanın yedi göstere ile tespit edilebileceğini önermiştir. Bunlar; “i) sosyal transferlerden önce ve sonra ulusal medyan gelirin %60’ının altındaki nüfusun payı, ii) gelir dağılımında en yüksek %20’lik dilimin, gelir dağılımının en alt %20’lik dilime oranı, iii) kalıcı yoksulluk: arka arkaya üç yıl boyunca yoksulluk sınırının altındaki nüfusun payı, iv) işsiz hanelerin oranı, v) bölgesel eşitsizlikler, vi) düşük eğitim, vii) uzun vadeli işsizlik” (Atkinson vd., 2002: 6) olarak sıralanmıştır.

Diğer taraftan “*sosyal dışlanma yaklaşımı*” sadece EU bünyesinde gerçekleşmekle kalmamış, özellikle İngiltere’de “*Sosyal Dışlama Birimi*”⁶⁶ [*Social Exclusion Unit*] gibi ulusal hükümet programlarına da girmiştir. Bu bağlamda “*sosyal dışlanmanın*” ölçümü ve tespiti hususunda resmî kurumlar aktif olarak politika gerçekleştirmiştir. Resmî kurumlar dışında bağımsız araştırmacılar da sosyal dışlanmanın ölçümü konusunda çalışmalar yürütmüştür. Örneğin 2000 yılında İngiltere’de Joseph Rowntree Vakfı tarafından Gordon ve arkadaşları tarafından hazırlanan anket çalışmasında sosyal dışlanma; işgücü piyasasından dışlanma, hizmetlerden dışlanma ve sosyal ilişkilerden dışlanma kullanılarak ölçülmeye çalışılmıştır (Gordon vd., 2000: 54). Crawford ise Kanada’da istihdam, iş uyumu ve ücretlere erişim üzerinden sosyal dışlanmayı ölçmüştür (Crawford, 2003: 16).

EU’nun, diğer kurum ve araştırmacıların sosyal dışlanmayı tespit ederken kullandığı göstergeler, yoksulluğun ekonomik temelli tanımlarının ötesinde, Sen’in “*yapabilirlik yaklaşımına*” benzer şekilde oluşturulmuştur. Ancak belirtilen göstergeler ile tespit edilen sosyal dışlanmanın sadece gelişmiş ülkelerde sonuç verdiği bir gerçektir. Gelişmekte olan ülkelerde “*yapısal heterojenlik*” nedeniyle hangi göstergenin “*normal*” olduğunu tespit etmek de kolay değildir (Saith, 2001: 6). Zira pek çok gelişmekte olan ülkede gelir adaletsizliği ve yoksulluk toplumun önemli bir çoğunluğunda görüldüğünden, o ülkelerde “*sosyal dışlanma*” çok da açıklayıcı bir kavram olarak değerlendirilmemektedir. Bununla birlikte, tanımında bile uzlaşılabilen sosyal dışlanmanın ölçümünde kullanılacak göstergeler de tıpkı “*görelî*

⁶⁶ 1997 yılında İngiltere Başbakanı Tony Blair tarafından kurulan “*Sosyal Dışlanma Birimi*”, sosyal dışlanmaya maruz kalan bireylerin topluma kazandırılması ve entegrasyonu hususunda politikalar üretmek ve uygulamak için kurulan bir devlet birimidir. Birimin 2010 yılına kadar yayımladığı pek çok rapor, “*sosyal dışlanmanın*” boyutlarını ortaya koymuştur. 2006 yılında yapısı ve ismi değişerek “*Sosyal Dışlanma Görev Gücü*” [*Social Exclusion Task Force*] adını alan bu kurum 2010 yılında kaldırılarak, tüm yetkileri “*Kabine Ofisine*” [*Cabinet Office*] bünyesine aktarılmıştır (The Times, 1997: 10; Kneale, 2012: 11-12).

yoksulluk yaklaşımında” olduğu gibi, ülkelere / bölgelere göre değişiklik gösterme eğilimi sergilemektedir. Örneğin; bir ülkede kadınların çalışmasına yönelik bir toplumsal gelenek oluştuysa, o toplumda yer alan kadınlar ne kadar varlıklı olursa olsun sosyal olarak dışlanmış bir birey olarak değerlendirilmelidir. Diğer taraftan nüfusunun çoğunun yoksul olduğu bir ülkede maddi olarak çok düşük ücret alan bir birey, toplumun geneli yoksul olduğundan kendini dışlanmış olarak görmeyebilecektir. Diğer bir deyişle yoksulluğun mutlak olduğu yerlerde “*sosyal dışlanma*” mutlak öncelik olmayacaktır.

Bu başlık altında bahsedilecek bir diğer kavram olan “*çalışan yoksullar*” [*working poor*] kavramı, Sanayi Devrimi dönemi, 18. yüzyıldan başlayarak, günümüze kadar kullanımı devam eden bir fenomendir. Aslında çeşitli ekonomik durumlarda bulunan bireylerin istihdam süreleri boyunca kazandıkları geliri, kendilerinin ve ailelerinin yaşadıkları yoksulluktan çıkaracak kadar yeterli olmaması durumu olarak özetlenebilir. Bilindiği üzere geleneksel yoksulluk literatüründe “*çalışanlar*” yoksullar kapsamında yer almamıştır. Sanayileşme döneminde çalışmanın kutsanması ve çalışmayanların “*anormal*” kabul edilerek yoksulluğu hakkettikleri bakış açısı ile bir anlamda yoksulluk sorunu çalışmayan kesime atfedilmiştir. Ancak 19. yüzyılda başlayan akademik çalışmalar (Booth, 1889; Rowntree, 1901; Hunter, 1904) ile aslında çalışanların da ancak ve ancak kendi ve ailelerinin hayatlarını idame ettirebilecek ölçüde gelir elde ettiği ortaya konularak, bir anlamda çalışmanın yoksulluktan çıkış olarak görülmesi mitini de kırılmıştır. Diğer bir deyişle bireylerin düzenli bir işte çalışmaları onların ve/veya ailelerinin yoksulluktan kaçınmasına engel olmamaktadır.

“*Çalışan yoksullar*” tanımlaması ilk olarak ABD’de gündeme gelmiştir. Yoksulluğun görece düşük seyrettiği bir ülke olan ABD’de, düşük ücretlerden kaynaklı “*çalışan yoksullar*” sorunu ortaya çıkmıştır (UNDP, 1997: 78). “*Çalışan yoksullar*”, “*yoksul çalışanlar*” ve “*çalışan yoksul insanlar*” olarak iki ayrı şekilde görülmekle birlikte; ilki düşük ücret veya kişisel özellikler açısından esas olarak bireysel emek durumuna yönelikken; ikincisi yoksulluğun ve sosyal dışlanmanın karakterizasyonunda yer alan çok boyutlu ve özellikle hane boyutlu bir kapsamı tarif etmek için kullanılmaktadır (Peña-Casas ve Latta, 2004: 3). Dolayısıyla “*çalışan yoksulları*” tanımlayabilmek için, önce “*çalışmanın*” ne olduğu ortaya konulmalıdır.

ABD Sayım Bürosu (*U.S. Census Bureau*) tam zamanlı (*full-time*) çalışan aile kavramını kullanmış ve aile üyelerinin toplam çalıştığı saat sayısının bir önceki yıla

göre 1.750 saatten fazla veya buna eşit olduğu aile olarak tanımlamıştır. Buna göre, “*çalışma*” en az 50 hafta boyunca, haftada 35 saat veya daha fazla çalışmak olarak kabul edilmiştir (Iceland ve Kim, 2001: 256). Bununla birlikte ABD Çalışma İstatistikleri Bürosu (*U.S. Bureau of Labor Statistics-BLS*) “*çalışan yoksulları*”, “*işgücünde en az 27 hafta geçiren (yani çalışan veya iş arayan), ancak gelirleri hala resmi yoksulluk seviyesinin altına düşen kişiler*” (BLS, 2020) olarak tanımlamaktadır. EU’da Eurostat’ın “*yoksulluk riski altında çalışanlar*” [*In-work-at-risk-of-poverty*] olarak nitelendirilen kişiler; “*işte olduğunu beyan eden ve ulusal medyan gelirin %60’ından daha düşük gelir elde edenler*” şeklinde tanımlanmıştır (Eurostat, 2021a). Fransa’da Ulusal İstatistik Enstitüsü (*Institut National de la Statistique et de l’Économie-INSEE*) “*çalışan yoksulluğunu*”, “*en az 6 ayını işgücü piyasasında çalışarak veya iş arayarak geçiren, ancak hanehalkı geliri medyan gelirin %50’sinin altında olanlar*” olarak tanımlamıştır (Peña-Casas ve Latta, 2004: 7).

Diğer taraftan istihdam fırsatlarını arttırmak eşitsizlik ve dolayısıyla yoksulluğun azaltılması için bir yöntem olarak kabul edilmiş olsa da, istihdam artışına rağmen çalışanların “*yoksulluk*” çekmesi, bunlara yönelik politikalar oluşturulmasını zorunlu kılmıştır. Örneğin, Avrupa Konseyi’nin 2005 tarihli “*İstihdam Raporunda*”, çalışan yoksulların sayısının azaltılması, uygulanacak politikalar arasında yer almıştır (European Council, 2005).

Günümüzde yoksulluk niteliksel bir dönüşüme uğrayarak, çalışan kesimleri de kapsayacak şekilde görülmeye başlanmıştır. Özellikle neoliberal dönem ile birlikte artan eşitsizlik ve yapısal mali sorunlar, yoksulluğun derinleşmesine ve yoksulluk ağının genişlemesine neden olmuştur. Artık günümüz toplumlarında çalışmayan kesimler, Sanayi Dönemindeki gibi “*yedek sanayi ordusu*” olarak görülmemekte ve dolayısıyla bu kesimlerin aktif işgücü piyasası için hazır bulunmalarının da bir önemi kalmamaktadır (Bauman, 2005: 83). 1970’lerde başlayan tüketim alışkanlığı 1990’lardan sonra “*aşırılaşmaya*” başlayıp (Schor, 1998: 20-21), toplumun bir manada “*tüketim toplumuna*” (Bauman, 2005: 23) dönüşmesiyle ibre tüketici olmayan yoksullardan, tüketici olan bireylere kaymıştır. Zira dönüşen bu yeni toplum, “*arzunun tatmin edilemediği, arzusunun arzuyu doğurduğu*” (Taylor ve Saarinen, 1994: 11), sahip olmanın harcama / tüketim ile ölçüldüğü bir yapıya dönüşmüş ve bu durum “*sınıf-altı*”, “*sosyal dışlanma*”, “*çalışan yoksullar*” gibi “*yeni yoksulluk*” olgusunu daha da belirgin hale gelmesine neden olmuştur. Zira yeni ekonomik ve toplumsal düzende tüketici olmak aktif bir ekonomik ajan olmayı gerektirmektedir ve dolayısıyla tüketici

olamayan yoksullar sistemden bertaraf edilip “*yeni yoksul*” olarak adlandırılan kavram dahiline hapsedilmektedir. Bir anlamda yoksullar 19. yüzyıldaki “*Yeni Yoksul Yasalarında*” olduğu gibi devletin sorumluluğundan çıkarılarak, kendi tercih ve kaderlerine terkedilmişlerdir.

1.2.4. Yoksulluk Tanımlamaları Üzerine Genel Bir Değerlendirme

Yoksulluğun kavramsal gelişimi, konjonktürel şartlardan ve bilimsel alandaki teorik gelişmelerden etkilenerek süregelmiştir. Bu süreçte kavram, uluslararası sistemdeki etki kapasitesine paralel bir şekilde Batılı çevrelerce geliştirilmiştir. Bu bağlamda yoksulluğun hem kavramsal hem de kapsam olarak son yüz yıldır sürekli olarak değişime uğramıştır. “*Hangi yoksulluk*”, “*Yoksul kimdir?*” ve “*Nasıl tespit edilir?*” soruları çerçevesinde yoksulluğun değişimi, kavramlar ve tanımlar üzerinden aşağıdaki gibi özetlenebilir.

Tablo 3. Yoksullukla İlgili Kavramlar, Tanımlar ve Tespit Yöntemleri

Hangi Yoksulluk?	Yoksul Kimdir?	Nasıl Tespit Edilir?
Mutlak: Bireyin ve/veya hanenin hayatlarını sürdürebilmek için gerekli olan asgari geçim düzeyi.	1. Günlük 1.25\$’ın altında gelir elde edenler 2. Günlük 2,036 kalori (cal) altında kalori alımı yapanlar (düşük gelirli ülkeler)	Bütçe standartları yaklaşımı (gelir ve tüketim)
Görel: Bireyin ve/veya hanenin gelir veya tüketim düzeyinin yaşadığı toplumun belli bir refah düzeyinin altında kalması.	Toplumun medyan veya ortalama gelirinin %40-%60’ının altında kalanlar	Gelir / Tüketim anketleri
İnsani: Bireyin hayatına kendi tercihleri ile yön vermeyi sağlayacak fırsat, imkân, özgürlük ve yapabilirliklerden yoksun olması.	Temel yapabilirliklerden (temel sağlık, temel beslenme, suya erişim, eğitim vs.) mahrum kalanlar	Hanehalkı ve bireysel düzeyde anketler
Sosyal Dışlanma: Bireyin içinde bulunduğu toplumun ekonomik ve sosyal faaliyetlerine katılamaması veya sınırlı katılımı.	1. Sosyal yardım öncesi ve sonrası ulusal medyan gelirin %60’ının altında gelir elde edenler 2. Arka arkaya üç yıl boyunca yoksulluk sınırının altında yaşayanlar 3. Uzun dönemli işsizlik sorunu yaşayanlar	Odak grubu ve anketler
Çalışan Yoksul: Bireyin ve/veya hanenin istihdama katılmasına rağmen elde ettiği gelir düzeyinin geçimlik standartları yakalayamaması.	İşgücü piyasasında aktif (çalışan veya iş arayan) olarak bulunan ve fakat gelirlerinin ulusal medyan gelirin %60’ının altında olanlar	Bireysel düzeyde anket

Kaynak: Literatür kapsamında yazar tarafından oluşturulmuştur.

Öncelikle yoksulluk kavramının ilk kullanımı, insanın yaşamını idame ettirmesini sağlayacak fiziksel koşulları içeren mutlak yoksulluğu ifade etmiştir.

Kavramın bu şekilde kullanıldığı ve akademik çevrelerce de ilk çalışmaların yapıldığı dönemde, İngiltere’de kapitalizmin yerleşim aşamasının sonuçları etkili olmuştur. Fabrikalaşma, tarımsal yapıların çözülmesi ve bunların neticesinde kentlere yığılan nüfusun yaşadığı dramatik yoksulluk, bu dönemi karakterize etmiştir. Yaşam koşullarının son derece ağır olduğu bu dönemde, üzerinde durulan temel konu insanın yaşamını sürdürmesi olmuştur. Bu nedenle mutlak yoksulluk yaklaşımı genel anlamda kabul görmüştür.

Mutlak yoksulluk yaklaşımının ardından gelen göreceli yoksulluk, “*Kapitalizmin Altın Çağı*” olarak adlandırılan Refah Dönemine denk düşmektedir. Bu süreçte, tam istihdam politikası ve reel ücretlerin artışı sayesinde çalışanların büyük bir bölümü yoksulluktan kurutulmuştur. Yaşlılar, tek ebeveynli aileler veya çalışamayanların oluşturduğu yoksul kesimler ise sosyal yardımlar ile desteklenmiştir. Dolayısıyla Batıda genel anlamda toplumsal refahta bir artış yaşanmıştır. Böyle bir ortamda artık insanın yaşamını sürdürmesini sağlayacak asgari şartların önemi kalmamıştır. Bu nedenle birey yoksulluğunu içinde bulunduğu toplumun yoksulluğuna göre değerlendiren göreceli yoksulluk yaklaşımının gelişmesi oldukça tutarlı görünmektedir.

Göreceli yoksulluk, topluma göre değişmekle birlikte, genel anlamda yoksulluğun boyutunu arttırmıştır. Çünkü bu yaklaşımda insanların, toplumda yaygın şekilde tüketilen veya kullanılan bir üründen veya maldan yoksun olması da yoksulluk olarak görülmektedir. Dolayısıyla bireyin içinde bulunduğu topluma göre yoksulluğa birkaç boyut daha eklenebilmektedir. Son olarak insani yoksulluk yaklaşımında ise yoksulluk tam anlamıyla çok boyutluluğu yansıtmaktadır.

1980’li yıllardan sonra insani yoksulluk yaklaşımı geliştirilmeye başlanmıştır. İnsani yoksulluk yaklaşımı ile, yoksulluk eğitim, sağlık, yaşam koşulları ve özgürlükler gibi çeşitli bileşenleri içerek şekilde çok boyutlu hale gelmiştir. Bilindiği üzere hem mutlak hem de göreceli yoksulluk çerçevesinde, yoksulluk parasal / ekonomik boyut üzerinden değerlendirilmiştir. Bilim ve teknolojinin gelişmesi ile eğitim, sağlık, alt yapı ve ulaşım gibi çeşitli alanlardaki ilerlemeler, insani gelişme için daha kapsamlı ve çok boyutlu bir yoksulluk algısının önünü açmıştır.

Diğer taraftan, akademik alanda geliştirilen kavramlar, konjonktürel koşullara bağlı olarak, siyasi çevrelerce kabul edilmiş ve politikalarla uygulama alanı bulmuştur. Mutlak yoksulluk, yoksullara işgücü olarak ihtiyaç duyulduğu ve toplumsal düzeni bozma potansiyeline sahip tehlikeli sınıflar olarak görüldüğü bir dönemde

yaygınlaşmıştır. Dolayısıyla yoksulların işgücü olarak varlıklarının sürdürülmesi ve toplumsal düzeni bozmamaları için kontrol altında tutulması gerekmiştir. Göreli yoksulluğun yaygınlaşması ise Dünya Savaşları'nın ardından gelişmeye başlayan vatandaşlık hakları ve talep yönlü Keynesyen politikalar çerçevesinde gerçekleşmiştir. Böylesi travmatik iki büyük savaşın ardından ulusal bütünlüğü sağlamak ve arz yönlü ekonomik krizlere engel olmak için toplumun genel refahını arttırmak yoluyla talep yaratmak amaçlanmıştır. Son olarak, insani yoksulluk yaklaşımı UN'in tutumundan anlaşıldığı gibi özellikle 1990'lardan sonra siyasi çevrelerce kullanılmaya başlanmıştır. Bu dönemde, gelir dağılımı adaletsizliği derinleşmeye başlamış ve neoliberal politikalara tepkiler artmıştır. Böyle bir aşamada insani yoksulluk kavramının gündeme alınması oldukça anlamlı görünmektedir. İnsani yoksulluğun parasal boyuttan ayrılarak eğitim, sağlık ve yaşam koşulları gibi büyük oranda diğer boyutlar ile değerlendirildiği bu dönemde yoksulluğun ölçüm faaliyetleri hızlanmıştır. Bu çaba, gündemi bu alanlarda yoksulluğun yaygın olduğu azgelişmiş ülkelerin "*kusurları*"na çekmektedir. Ekonomik sistem tartışmaları yerine yoksulluk tartışmaları ile uluslararası gündem doldurulmaya başlanmıştır.

"*Yoksul kimdir?*" sorusunun cevabı 1990'lardan sonra tekrar değişime uğramıştır. Küreselleşme furyası ve uygulanan neoliberal politikalar ile ülkeler arası kalkınmışlık düzeyleri iyice açılmaya, ülke içi gelir / servet eşitsizliği de aynı şekilde artmaya başlamıştır. Bununla birlikte serbest ticaretin teşviki ve borçlandırılmanın özendirilmesi ile birlikte toplumun tüketim eğilimlerinin artırılması amaçlanmıştır. Post-fordist bir anlayışla, çalışanlar birer tüketici olarak görülmeye ve dolayısıyla piyasa içerisinde yer alamayan kesimler sistemden dışlanmaya başlanmıştır. Sistem dışına itilmeye zorlanan bu kesimler kimi yerde "*suça meyilli*", "*düşkün*", "*bağımlı*"; kimi yerde ise "*eğitimsiz*", "*varoş*", "*gettolarda yaşayan çete üyeleri*" gibi sınıflara maruz bırakılarak, ötekileştirilmiştir. Ötekileştirilen bu yeni toplumsal tabakaya "*sınıf-altı*", "*marjinal*", "*sosyal dışlanmış*" isimleri verilerek bir anlamda meşru bir kimlik kazandırılması amaçlanmıştır. Bu sayede söz konusu kesimlerin, devletin ve toplumun sorumluluk alanından çıkarılması hedeflenmiştir.

Diğer taraftan değişen ve kalıplara sığdırılmaya çalışılan "*yoksul kimdir?*" sorusunun cevabı, bu sefer çalışan fakat kendisini veya ailesini "*geçindirmekte*" zorlanan bireyler olarak gündeme gelmiştir. Düşük ücretler ve güvencesiz işler ile birlikte ülkelerin makroekonomik durumları söz konusu "*çalışan yoksullar*" kavramının ortaya çıkmasında önemli etkenler olarak görülmüştür. Öyle ki yoksulluk

oranının görece düşük seyrettiği ABD’de de bile 2018 yılında yedi milyon kişi “*çalışan yoksullar*” arasında yer almıştır (BLS, 2020). Dolayısıyla yoksulluk her ne kadar tanım ve kavram değiştirirse de geçmişte olduğu gibi halen daha ciddiyetini korumaya devam etmektedir.

1.3.Yoksulluk Ölçüm ve Yöntemleri

Yoksulluğun tanımlanması kadar “*yoksul kimdir?*” sorusu ve yoksulluğun yoğunluğunun ölçümü de son derece önemlidir. Bu bağlamda yoksulluğun ölçülmesi iki ayrı durumun ortaya konulması ile mümkündür. İlki “*yoksul kimdir?*” sorusunun cevabını verecek olan yoksulluk çizgisinin / sınırının (*poverty line*) belirlenmesi; ikincisi ise belirlenen yoksulluk çizgisinin altındaki kişilerin maruz kaldığı yoksulluğun yoğunluğunu ölçmek için bir endeks oluşturulması gerekliliğidir (Kakwani, 1990: 1; Ravallion ve Huppi, 1991: 60).

Dolayısıyla yoksulluğun ölçülmesi için, ilk olarak yoksulluk çizgisinin belirlenmesi ve daha sonra yoksulluk ölçütü veya ölçüm yöntemleri kullanılarak endeks oluşturulması gerekmektedir. Bu kapsamda çalışmada ilk olarak yoksulluk çizgisi ve hesaplanması verilerek, daha sonra yoksulluk ölçütlerine yer verilmiştir.

1.3.1. Yoksulluk Çizgisi / Sınırı (Poverty Line) ve Hesaplanması

“*Yoksul kimdir?*” sorusu mutlak veya görelî eşikler belirlenerek cevaplanabilir. Daha önce “*gelir / tüketim temelli yoksulluk tanımları*” başlığında tanım olarak bahsedilen yoksulluk çizgisi (*poverty line*), genellikle mutlak ve görelî yoksulluk tanımları üzerinden hareketle belirlenerek hesaplanmaktadır. Diğer taraftan bireylerin kendi durumlarını değerlendirerek yoksul olup olmadığının belirlendiği “*sübjektif yoksulluk çizgisi*”⁶⁷, “*Leyden Yaklaşımı*” olarak bilinen ve van Praag ve arkadaşları (1971, 1978) tarafından literatüre kazandırılan bir yöntem olmakla birlikte uygulamada mutlak ve görelî yoksulluk çizgisi kadar tercih edilmemektedir.

Görelî yoksulluk çizgisi, yaşanan toplumun refahı ile ilişkili olarak yoksulluğu belirlerken; mutlak yoksulluk çizgisi, “*keyfi*” olarak belirlenmiş bir refah düzeyinin altında yaşayanlar üzerinden yoksulluğu tanımlamaktadır. Özünde

⁶⁷ “*Leyden Yaklaşımına*” göre bireyler kendilerini hangi durumda yoksul hissederse o durum o birey için yoksulluk çizgisi olarak kabul edilmektedir. Mutlak ve görelî yoksulluk çizgisi yaklaşımlarında olduğu gibi “*Leyden Yaklaşımı*” da gelir temelli bir çizgiyi zorunlu kılmaktadır. Söz konusu yaklaşımda belirlenen aylık gelirler üzerinden bireylere “*çok iyi, iyi, yeterli, yetersiz, kötü, çok kötü*” (van Praag vd., 1978: 174) şeklinde seçenekler sunularak yoksulluk çizgisinin çizilmesi amaçlanmıştır.

yoksulluk çizgisi gerek mutlak gerek görelî gerekse sübjektif olsun, her durumda parasal / maddî bir miktar özelinde hesaplanmaktadır.

Daha önce de belirtildiği gibi, görelî yoksulluk çizgisinde görelî bir gelir sınırına ihtiyaç duyulmaktadır. Görelî yoksulluk sınırının iyi bilinen bir örneği EU'nun medyan gelirin %60 eşîğidir. Buna göre ülkedeki bireylerin gelirlerinin medyanı tespit edilerek, %60'ının hesaplandığı miktar, yoksulluk çizgisi olarak kabul edilmektedir. Diğer taraftan mutlak yoksulluk çizgisinde ise iki temel yöntem genellikle tercih edilmektedir. Bunlar “gıda-enerji alımı yöntemi” [*food-energy intake method*] ve “temel ihtiyaçların maliyeti yöntemi” [*cost of basic needs method*] olarak bilinmektedir.

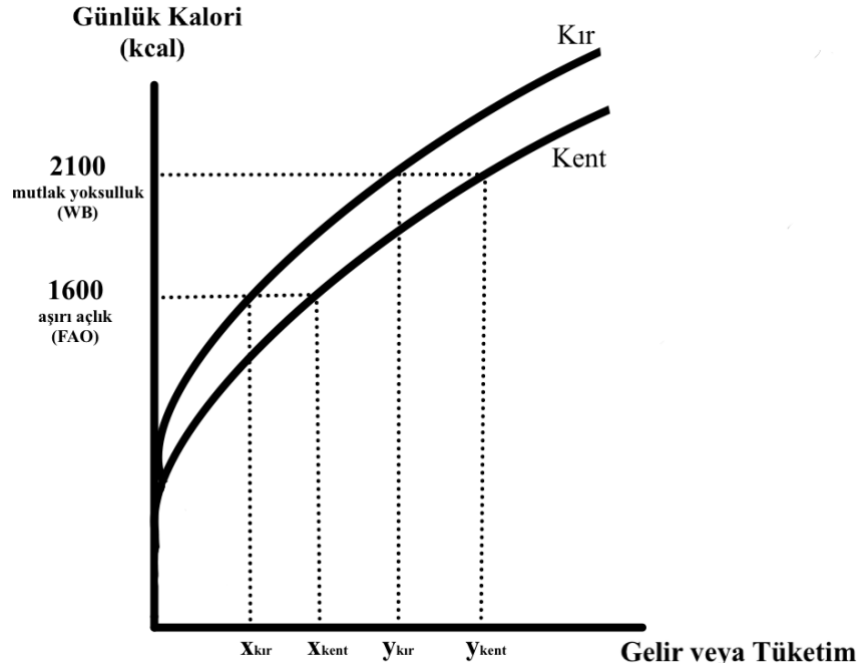
1.1.1.1. Gıda-Enerji Alımı Yöntemi

Yoksulluk sınırının belirlenmesinde en kolay ve popüler yöntem olan gıda-enerji alımı yöntemi, esas itibariyle bir bireyin “önceden belirlenmiş” gıda-enerji ihtiyacının karşılanmasında gerekli olan maddî tutarın tespit edilmesidir.

“*Food-energy intake*” (FEI) yöntemi, bireyin ihtiyaç duyacağı minimum kalori miktarı için yeterli olan tüketim harcaması veya gelir düzeyini tespit ederek yoksulluk çizgisinin belirlenmesini sağlamaktadır. Söz konusu yöntem yetersiz beslenmeden ziyade tüketim yoksulluğunu dikkate alarak bir eşik oluşturulmasına imkan vermektedir (Ravallion ve Bidani, 1994: 78). Dolayısıyla gıda-enerji alımı yöntemi (FEI), tanım gereği tamamen gıda temelli mutlak bir yoksulluk kavramıdır. Aynı şekilde bu yöntem yapısı gereği, bütçesinin çoğunu gıda tüketim harcamasına ayıran az gelişmiş / gelişmekte olan ülkelerde tercih edilmektedir. Zira gelişmiş ülkelerde toplam harcamalar içerisinde gıda tüketim harcaması bir hayli düşük seyretmektedir (Bellù ve Liberati, 2005: 2).

Şekil 1, FEI yöntemini göstermektedir. Dikey ekseninde gıda-enerji alımı günlük kalori miktarı üzerinden gösterilirken, yatay ekseninde bu miktarı karşılayacak olan toplam gelir veya harcama bulunmaktadır. Ravallion (1998) FEI yöntemini şekil üzerinde gösterirken WB'nin mutlak yoksulluk çizgisi olarak kabul ettiği 2100 kaloriyi esas almıştır. Buna göre 2100 kalorilik günlük gıda alımı, y gibi bir gelir / tüketim miktarına karşılık gelmektedir. Bu durumda FEI yöntemine göre yoksulluk çizgisinin parasal karşılığı y olarak tespit edilmiştir. Aynı şekilde UN Gıda ve Tarım Örgütü (FAO)'nün aşırı açlık için belirlediği günlük 1600 kalori (FAO, 2019: 7) üzerinden de yoksulluk çizgisi belirlenebilir.

Şekil 1. Gıda-Enerji Alımı Yöntemi (FEI)

Kaynak: Ravallion (1998: 11, 2016: 206); Ravallion vd. (2008: 8) ve FAO (2019: 7)'den yararlanılarak hazırlanmıştır.

Diğer taraftan gıda tüketimi ile belirlenen bu eşik, daha önce de belirtildiği gibi genellikle gelişmekte olan ülkelerde sağlıklı sonuçlar verebilmektedir. Ancak söz konusu yöntemin bazı ön-kabulleri, yöntemin geçerliliğinin sorgulanmasına neden olmaktadır. Bilindiği üzere temel gıdaların nispi fiyatları çoğunlukla mekâna ve zamana göre büyük ölçüde değişiklik göstermektedir. Buna ek olarak bireylerin tüketim alışkanlıkları da farklılık göstermekle birlikte, söz konusu gelişmekte olan ülkelerde tüketim genellikle ucuz mallara doğru bir eğilim sergilemektedir. FEI yönteminde belirlenecek olan kalori sepeti, aynı fayda düzeyini sağlaması açısından tutarlı (*consistency*) olmakla birlikte, malların ikame etkisini dikkate almadığından, yoksulluk çizgisinin değişiklik göstermesine yol açabilmektedir.

Benzer şekilde Ravallion ve Bidani (1994), gıdanın nispeten ucuz olduğu yerlerde insanların söz konusu malları daha fazla ve daha az maliyetle tüketebileceğini, ancak gıda fiyatlarının daha yüksek olduğu yerlerde ise yoksulluk çizgisinin daha yüksek olacağını söyleyerek FEI yönteminin tutarsız olduğunu ifade etmişlerdir. Bu durum kırdaki yaşayan insanların söz konusu kalori sepeti için daha az maliyete katlanmasını gösterse de (*bkz. Şekil 1*), bireylerin faaliyet alanlarını dikkate almadığından sağlıklı sonuçlar vermemektedir. Zira tarımsal faaliyetle uğraşanlar, belirlenen günlük kaloriden daha fazla enerji harcayabilmektedir, bu durum kentte ağır

şartlarda çalışanlar için de geçerli olabilmektedir (Ravallion, 2016: 206). Bu nedenle tek bir kalori sepetinin belirlenmesi, farklılıkları göz ardı edeceği için toplumsal açıdan geçerli bir sonucun elde edilmesini engellemektedir.

1.1.1.2. Temel İhtiyaçların Maliyeti Yöntemi

Yoksulluk çizgisinin belirlenmesinde tercih edilen bir diğer yöntem olan temel ihtiyaçların maliyeti yöntemi [*cost of basic needs*] (CBN), gıda-enerji alımı (FEI) yönteminin bir uzantısı olarak görülmektedir. CBN, FEI yöntemi ile aynı hareket noktasından (asgari gıda alımı) çıkmasına rağmen, analize gıda-dışı maddelerin eklenmesi ile farklılaşmıştır.

Bu yöntem, temel ihtiyaçlar için yeterli olduğu düşünülen bir tüketim sepetinin varlığı ile ortaya çıkmıştır. CBN yönteminin teorik temelleri Rowntree (1901)'nin çalışmalarına dayanmaktadır (Ravallion, 1998: 15). Bilindiği üzere Rowntree çalışmasında yoksulluğu belirleyebilmek için “*gıda, ev kirası ve hanehalkı ihtiyaçlarını*” (Rowntree, 1901: 87-88) kapsayan “*birincil yoksulluk*” kavramını geliştirerek, bu ihtiyaçlar üzerinden parasal bir yoksulluk çizgisi belirlemiştir. Aynı şekilde CBN yöntemi de ilk olarak asgari gıda alımına odaklanarak, yerel fiyatlandırma üzerinden bir sepet maliyetini hesaplamakta (Ravallion, 2016: 201) ve daha sonra gıda-dışı harcamaları sepete katarak yoksulluk çizgisini belirlemektedir.

CBN yöntemi hem gıda hem de gıda-dışı temel ihtiyaçları dikkate aldığı için zamanla FEI yöntemine nazaran daha çok tercih edilmiştir. FEI yönteminde de görüldüğü üzere her ne kadar asgari gıda alımı hesaplanabiliyorsa da gıda-dışı harcamaların belirlenmesi hususunda birtakım zorluklar ortaya çıkmaktadır (Bellù ve Liberati, 2005: 4). Zira gıda-dışı bileşenlerin fiyatları büyük ölçüde farklılık göstermekle birlikte (Ravallion ve Bidani, 1994: 78), hanehalkı bünyesinde bu bileşenler çok geniş bir mal veya hizmet ağını kapsamaktadır (Greer ve Thorbecke, 1986: 65). Bu durum ise gıda-dışı bileşenlerin tespitini zorlaştırmakta (Sen, 1978: 4) ve dolayısıyla anlamlı bir tahmin yapılmasını engellemektedir.

Gıda-dışı bileşenlerin tespitinde kullanılan en yaygın yöntem; “*Engel Yasası*” olarak bilinen, gıda harcamalarını toplam harcamaya oranlamak şeklinde yapılmaktadır. 1857 yılında Ernst Engel tarafından yapılan ve üretim-tüketim ilişkilerinin incelendiği çalışmada (Zimmerman, 1932: 78), gözlemleri ve yaptığı hesaplamalar neticesinde “*yoksullar [yoksul bir aile], toplam harcamalarının büyük bir kısmını gıdaya harcamalıdır*” (Engel, 1857'den aktaran Perthel, 1975: 211)

şeklinde bir sonuca erişilmiştir. Diğer bir deyişle “*Engel Yasasına*⁶⁸” göre; düşük gelirlili hanelerin gelirlerinin büyük bir kısmı, gıda tüketimine ayrılmaktadır. Buradan hareketle M. Orshansky ABD’de yoksulluk çizgisini belirlemek için 1963-1966 yılları arasında yaptığı çalışmalarda (Fisher, 1992: 11-14), gıda sepeti maliyetlerinden tüm kalemler için gerekli asgari harcama tahminlerine ulaşmak için “*Engel Yasası*” olarak bilinen ekonomik ilkedden yararlanmışır (Blaylock ve Smallwood, 1986: 100). Buna göre Orshansky, gıda yoksulluk çizgisini ABD Tarım Bakanlığı’nın hazırladığı gıda sepeti çerçevesinde belirlemiş ve incelediği hanelerdeki bireyleri yaşları itibariyle analizine dahil etmiştir (Orshansky, 1965: 5-6). Yaptığı çalışmada ailenin tüm gıda için ortalama harcamanın, ortalama gelirlerinin üçte biri olduğunu tespit eden Orshansky, yoksulluk çizgisini buradan hareket ile oluşturmuştur. Buna göre genel yoksulluk çizgisi, gıda yoksulluk sınırının üç katı olarak belirlenmiş ve gıda-dışı bileşenler daha sonra genel ve gıda yoksulluk çizgileri arasındaki fark alınarak tespit edilmeye çalışılmışır. Ancak buradaki sorun, Ravallion’a göre; gıdaya ayrılan bütçe payının belirlenmesinde şeffaf bir sürecin işlemiyor olmasından kaynaklanmaktadır (Ravallion, 1998: 16-17).

Gıda-dışı bileşenlerin tespitine yönelik bir diğer yöntem ise; gıda yoksulluk çizgisi civarında gıda tüketen bireylerin ortalama gıda-dışı harcamalarının dikkate alınarak tahmin edilmesidir (World Bank, 2018: 8). Bu yöntem, çok yoksul insanların bile barınma, giyim ve ulaşım gibi gıda-dışı kaynaklara önemsiz olmayan kaynakları tahsis ettiği gözleminden geliştirilmiştir. Böylelikle yoksullar, harcama düzeyleri toplam yoksulluk çizgisinin (gıda ve gıda-dışı) altında olanlar olarak tanımlanmıştır. Ancak bu yöntem yerel olarak harcama kalıplarının değişiklik göstermesi bakımından ülke ve/veya bölge geneli için çok sağlıklı sonuçlar vermemektedir. Diğer taraftan Rusya’da bölgesel / yerel idareler tarafından belirlenen gıda sepetlerinin “*uzman gruplar*” tarafından incelenerek yapılan yoksulluk çizgisi (Ravallion, 2016: 198) ise yine aynı şekilde yoksulluğun yerel ölçekte ölçülmesine imkan vermektedir.

⁶⁸ Engel, Saksonya İstatistik Dairesi Müdürü (Perthel, 1975: 211) olduğu sırada yaptığı alan çalışmaları neticesinde aile bütçelerinin tüketim alışkanlıklarına dair çok önemli bulgular elde etmiştir. Örneğin 1891 yılında Belçika’da yaptığı çalışmada Engel; ailelerin tüketimleri dört ayrı ekonomik grup (beslenme, giyim, kira, ısınma-aydınlanma) esas alınarak incelemiştir. Analiz sonucuna göre, gelir arttıkça giyim tüketiminin arttığı, kira tüketiminin düştüğü, ısınma-aydınlanma tüketiminin ise gırece hafiflediği gözlemlenmiştir. Ancak yapılan analizde gıda tüketiminin gelir arttıkça çok az miktarda azalma gösterdiği tespit edilmiştir (Zimmerman, 1932: 84-85). Dolayısıyla Engel, gelirden bağımsız olarak ailelerin gıda ihtiyacını ortaya koymuştur. Gıda-dışı harcamalar gelire göre artış veya azalış gösterirken; gıda tüketimleri genellikle aynı oranlarda devam etmektedir.

CBN yöntemi barındırdığı gıda-dışı bileşenlerin yapısı gereği çok fazla eleştiriye maruz kalmıştır. Zira bu yöntemde hanehalkı içindeki kaynakların tahsisi dikkate alınmamaktadır. Örneğin hanehalkı içindeki yetişkinler kendilerine daha çok kaynak ayırabilir veya çocuklara yeterli kaynak bırakılmasa dahi hane, yoksulluk çizgisinin üstünde olduğundan çocukların yoksulluğu dikkate alınmayabilir. Bununla birlikte kamu tarafından sunulan mal ve hizmetlerin bu yoksulluk çizgisini nasıl etkilediği de analizin kapsamında yer almamaktadır. Sonuç olarak CBN yöntemi, metodolojik zorluklarına rağmen geniş çapta uygulanmış ve mutlak yoksulluk çizgisinin belirlenmesi konusunda uygulanabilecek en iyi yöntem olarak kabul edilmiştir.

1.3.2. Yoksulluk Ölçüm Yöntemleri

Yoksulluk konusunun gündemde yer alması, bu sorunun boyutlarının ortaya konulmasını ve dolayısıyla yoksul olarak nitelendirilen kesimlerin belirlenmesini zorunlu kılmıştır. Bu bağlamda yoksulluk ölçümleri son kırk yıldır araştırmacılar için yoğun bir ilgi alanı oluşturmaktadır. Yoksulluk ölçümlerinde, ilk aşama yoksulluk çizgisinin belirlenmesi iken; ikinci aşama uygun bir endeksin belirlenmesidir.

İlk dönem yoksulluk endeksleri; teorik temeli bulunmayan, yoksulların sadece nüfusun içerisindeki payını ölçmeyi hedefleyen, çok fazla değişken içermeyen, yoksulluk çizgisinden hareketle oluşturulan “geçici” [*ad hoc*] (Seidl, 1988: 90) endeksler olarak bilinen “kafa sayısı oranı” [*head-count ratio*] ve “yoksulluk açığı endeksi” [*poverty gap index*] öne çıkmıştır. Bu tür “geçici” endeksler, gelirin yoksullar arasındaki dağılımını göz ardı ettiğinden dolayı Sen (1976) tarafından eleştirilerek, yoksulluk ölçümlerinin karşılaması gereken bazı durumları “aksiyomlar” [*axioms*] adıyla ortaya koymuştur. “Monotonluk” [*monotonicity*] ve “transfer” aksiyomları, Sen tarafından yoksulluk literatürüne kazandırılan yoksulluk endekslerinin temel aksiyomları olarak bilinmektedir.

“Monotonluk” aksiyomu, diğer değişkenler sabitken; “yoksulluk çizgisinin altındaki bir kişinin gelirindeki azalma yoksulluk endeksini arttırmalıdır” (Sen, 1976: 219) şeklinde tanımlanmıştır. Diğer bir deyişle yoksulluk çizgisinin altındaki bireylerin gelirlerinde bir artış meydana geldiğinde bireylerin karşı karşıya kaldığı yoksulluk azalma gösterecektir ve bu durum ölçümlerde dikkate alınmalıdır. Diğer aksiyom olan “transfer” aksiyomu ise, bir transferin / aktarımın yoksulluk üzerindeki etkisini değerlendirmek için gerekli görülmüştür. Sen “transfer” aksiyomunu, diğer

değişkenler sabitken; “yoksulluk çizgisinin altındaki bir bireyden daha zengin olan bir bireye gelir aktarımı, yoksulluk endeksini artırılmalıdır” (1976: 219) olarak tanımlamıştır. Diğer taraftan bu gelir aktarımının kimler arasında olduğu, aksiyomu güçlü veya zayıf olarak farklılaştırabilmektedir. Örneğin, “zayıf transfer aksiyomuna” göre, yoksulluk çizgisi altında iki bireyin arasındaki aşamalı bir gelir aktarımı sonucunda yoksulluğun azalması veya değişmemesi beklenirken, yine yoksulluk çizgisi altındaki iki bireyden görece geliri düşük olandan görece geliri yüksek olana yapılan bir gelir aktarımı neticesinde yoksulluğun artması beklenmektedir (Foster vd., 2013: 31).

Diğer taraftan yoksulluk endekslerinin taşınması gereken aksiyomlar sadece Sen (1976)’nin yaptığı katkılar ile sınırlı kalmamıştır. “Simetri aksiyomu” [*symmetry axiom*], “yoksulların oranı” [*proportion of poor*] (Hagenaars, 1986: 121), “nüfus homojenliği aksiyomu” [*population homogeneity axiom*], “odak aksiyomu” [*focus axiom*], “ayrıştırılabilirlik aksiyomu” [*decomposability axiom*] (Hagenaars, 1991: 149), “tarafsızlık aksiyomu” [*impartiality axiom*] ve “süreklilik aksiyomu” [*continuity axiom*] (Osberg ve Xu, 2007: 10) yoksulluk endeksleri için geliştirilen ve sağlıklı bir ölçüm için olması gereken aksiyomlar olarak bilinmektedir.

“Simetri aksiyomu”, ölçüm yapılan popülasyonda iki bireyin gelir seviyelerinin yer değiştirmesi yoksulluk endeksinde herhangi bir değişiklik olmayacağı gerçeğini ifade etmektedir (Hagenaars, 1991: 149). Bununla birlikte ölçüm sırasında iki veya daha fazla özdeş nüfusun havuzlandırılarak kullanılması yoksulluk endeksini değiştirmeyecektir. Bu durum ise “nüfus homojenliği aksiyomu” adıyla bilinmektedir. Diğer taraftan “yoksulluk oranı” aksiyomuna göre, yoksulların görece sayısındaki artış, yoksulluk endeksini artırmalıdır (Hagenaars, 1986: 121). “Odak aksiyomu” ise yoksul olmayanların gelir dağılımındaki bir değişikliğin yoksulluk endeksini etkilememesi olarak bilinmektedir (Hagenaars, 1991: 149). Diğer bir deyişle “odak aksiyomu”, yoksulluk ölçümünün yoksul olmayanlar kişilerden bağımsız olması gerektiğini ifade etmektedir.

“Süreklilik aksiyomu” ise yoksulluk ölçümünün gelir üzerinden hesaplanmasından hareketle, yoksulluk ölçüsünün gelire göre değişmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Bir diğer aksiyom olan “tarafsızlık” ise, yoksulluk ölçümünün gelir sıralamalarından etkilenmeyecek şekilde yapılması gerektiğini ifade etmek için kullanılmaktadır (Osberg ve Xu, 2007: 10). Son olarak “ayrıştırılabilirlik aksiyomu”, yoksulluk endeksinin, nüfus içindeki belirli alt grupların analizine imkan vermesi

gerekliliği vurgulamaktadır (Hagenaars, 1991: 149). Bu aksiyom ile ölçümü yapılan toplam yoksulluğun ne kadarının ölçüm yapılan nüfus içerisindeki alt gruplardan kaynaklandığı ortaya konulabilmektedir.

Özetle Sen (1976)'den önce yapılan “*non-aksiyomatik*” ölçümler genellikle yoksulluk sınırı yaklaşımından hareketle oluşturulan “*kafa sayısı oranı*” ve “*yoksulluk açığı endeksi*” iken; “*aksiyomatik*” endeksler ise “*Sen Endeksi*” ve “*Foster, Greer ve Thorbecke Endeksi*” olarak bilinmektedir. Ayrıca UN'in insani kalkınma özelinde geliştirdiği “*bileşik yoksulluk endeksleri*” de yoksulluk ölçümü konusunda önemli birer endeks olarak kabul edilmiştir.

1.3.2.1. Kafa Sayısı Oranı Endeksi (Head-Count Ratio Index)

Genel yoksulluğun ölçümünde kullanılan en yaygın endeks, yoksulluk çizgisinin altındaki nüfusun toplam nüfusa oranını ifade eden “*kafa sayısı oranı endeksi*” [*head-count ratio index*] olarak bilinmektedir (Sen, 1976: 219). “*Kafa sayısı oranı endeksi*”, yoksulluk ölçümlerinin arketip ölçüsü olarak kabul edilmektedir (Seidl, 1988: 90). Zira ilk yoksulluk çalışmalarını yürüten Booth (1889) ve Rowntree (1901) bu ölçüm tekniğini kullanmışlardır (Sen, 1976: 219). Aynı şekilde Bowley ve Burnett-Hurst (1915) de “*kafa sayısı oranı*” yöntemiyle çalışmalarını tamamlamışlardır.

“*Kafa sayısı oranı*” basit ve anlaşılır olmasından dolayı yoksulluk ölçümlerinde çok fazla tercih edilmektedir. “*Kafa sayısı oranı*” denklemi aşağıdaki gibi gösterilebilir;

$$H = \frac{q}{N} \quad (1.1)$$

H “*kafa sayısı oranını*” ifade ederken, q yoksul olan, yani yoksulluk çizgisinin altında yaşamını idame ettiren nüfusu, N ise toplam nüfusu temsil etmektedir (Sen, 1979: 294). Buradan hareketle, toplumdaki yoksul nüfusun toplam nüfusa oranlanması “*kafa sayısı oranını*” vermektedir. Örneğin 100 kişilik bir popülasyonda 30 kişi yoksulluk çizgisinin altında yaşamını sürdürüyorsa, “*kafa sayısı oranı*”; $H = \frac{30}{100} = 0.3 = \%30$ olacaktır.

“*Kafa sayısı oranı*” yoksulluk ölçümlerine ilişkin belirlenen aksiyomlardan sadece “*odak*” ve “*simetri*” aksiyomunu karşılamaktadır (Ravallion, 2016: 232). Bakıldığında “*kafa sayısı oranı endeksinin*” sadece toplumdaki yoksul nüfusu dikkate

aldığı ve q yani, yoksul nüfustaki bireylerin gelirlerinin yer değiştirmesinin ölçümü etkilemediği görülecektir.

“*Kafa sayısı oranı endeksi*” toplumdaki yoksulluğun sayısal verisini görebilmek adına kullanışlı bir yöntem olmakla birlikte; yoksulluğun yoğunluğundaki değişikliklere (Seidl, 1988: 90) ve gelir dağılımına (Zheng, 1994: 1455) karşı duyarsız olması nedeniyle eleştirilmektedir. Aynı şekilde yoksul nüfusun yoksulluktan kurtulabilmek için ne kadar gelire ihtiyacı olduğu veya refahının nasıl arttıracağına yönelik bir çıkarımda bulunmadığı için de “*kafa sayısı oranı*” eleştiriye uğramaktadır. Ancak yoksulluk ile mücadele politikalarının somut bir çıktısını (sayısal olarak) vermesi bakımından günümüzde hala daha çok sık olarak tercih edilmektedir.

1.3.2.2. Yoksulluk Açığı Endeksi (Poverty Gap Index)

“*Kafa sayısı oranı endeksi*” yaygın kullanımının aksine gelir dağılımı ve transferini göz ardı ettiği için, yoksulluğun yoğunluğunun (*depth of poverty*) belirlenmesinde eksik kalmaktadır. Yoksulluğun yoğunluğunun bilinmesi hem uygulanacak yoksullukla mücadele programlarının uygulanabilirliğini hem de yoksul nüfus içerisindeki bireylerin tespitini kolaylaştıracaktır.

ABD Sosyal Güvenlik İdaresi⁶⁹ tarafından 1960’larda ilk kez kullanılan “*yoksulluk açığı endeksi*” [*poverty gap index*], yoksulluk çizgisi altındaki yoksul nüfusun toplam gelirlerindeki eksikliğin ne kadar olduğunu göstermek amacıyla kullanılmıştır (Kakwani, 1977: 237). Diğer bir deyişle “*yoksulluk açığı endeksi*”, yoksulluk çizgisine ulaşılabilmesi için yoksullara gerekli olan gelir transferinin boyutunu göstermek için kullanılmaktadır.

“*Yoksulluk açığı*” esasında yoksul nüfusun “*gelir açıklarının*” [*income gaps*] toplanmasından hareketle ortaya çıkmıştır. Geliri (y_1), yoksulluk çizgisinin (z) altında olan bir kişinin “*gelir açığı*” aşağıdaki şekilde gösterilmektedir (Sen, 1979: 293):

$$(z - y_1) \quad (1.2)$$

⁶⁹ Yoksullukla mücadele amacı çerçevesinde yoksullara yapılacak olan transferlerin belirlenmesi amacıyla “*yoksulluk açığı*” göstergesini kullanan ABD Sosyal Güvenlik İdaresi (*U.S. Social Security Administration*) 1963 yılında transferler ve vergiler sonrası yoksul nüfusun 34,6 milyon olduğunu beyan etmiştir. Yaptıkları hesaplamalar neticesinde yoksul nüfusa toplam 28,8 milyar \$ transfer yapılması durumunda, yoksul nüfusun yoksulluk çizgisinin üzerine çıkacağı tespit edilmiştir. Yapılan transferler emekli maaşları, çocuk yardımları, gazi aylıkları, işsizlik tazminatları şeklinde yoksul nüfusa ulaştırılması amaçlanmıştır (Batchelder, 1966: 137-138).

Buradan hareketle “yoksulluk açığı endeksi” (HI) şu şekilde geliştirilmiştir (Kakwani, 1980: 329):

$$HI = \frac{1}{N} \sum_{y_i < z}^q \left(\frac{z - y_i}{z} \right) \quad (1.3)$$

HI ; yoksulluk açığı oranını, N ; toplam nüfusu, z ; yoksulluk çizgisini, q ; toplam yoksul nüfusu, y_i ; i -inci kişinin gelirini temsil etmektedir. Eşitlik (1.2) den hareketle oluşturulan $\left(\frac{z-y_i}{z}\right)$, “gelir açıklarının” ortalaması olarak da nitelendirilebilir. Diğer bir deyişle “yoksulluk açığı”, “kafa sayısı oranı” (H) [eşitlik (1.1)] ile gelir açıklarının ortalamalarının çarpımına eşittir.

“Yoksulluk açığı endeksi” 0 ile 1 arasında bir değer almaktadır. Bu durumda toplumda yoksulluk çizgisinin altında hiç bireyin olmadığı durumda endeks 0, toplumdaki herkesin yoksulluk çizgisinin altında olduğu durumda ise endeks 1 değerinde olacaktır. Diğer bir deyişle “yoksulluk açığının” artıyor olması (1’e yaklaşması), yoksulluğun derinleştiği anlamına gelmektedir.

“Yoksulluk açığı endeksi”, yoksulluk ölçümlerine dair belirlenen aksiyomlardan yoksul olmayanların gelir dağılımındaki bir değişikliğinin ölçümü etkilememesi olarak bilinen “*odak aksiyomunu*”, yoksulluk çizgisinin altındaki bireylerin gelirlerindeki artışın endeksi artırması gerektiğini belirten “*monotonluk aksiyomunu*” ve endeksin gelir sıralamalarından etkilenmemesi gerektiğini vurgulayan “*tarafsızlık aksiyomunu*” karşılamaktadır. Diğer taraftan Sen (1976)’in belirttiği iki aksiyomdan biri olan “*transfer aksiyomunu*”, yoksulların kendi aralarındaki gelirin nasıl dağıldığına dair pek bir şey söyleyemediği için sağlayamamaktadır. Dolayısıyla yoksul bireylere yapılan transfer ödemelerinin yoksullar arasındaki genel dağılımı nasıl etkilediği “yoksulluk açığı endeksi” ile görülememektedir (Sen, 1979: 293-294). “Yoksulluk açığı endeksi”, yoksullar arasındaki gelir dağılımını görmezden geldiği gibi, toplam yoksul nüfusu da dikkate almamaktadır. Ancak “*kafa sayısı oranı endeksine*” göre daha ayrıntılı olması ve yoksulluğun derinliği / yoğunluğu hakkında daha fazla bilgi verdiği için tercih edilmektedir.

Gelir dağılımına duyarlı hale gelebilmesi için “yoksulluk açığı endeksi” ağırlıklandırılarak “yoksulluk açığı endeksinin” karesi alınarak da hesaplanabilmektedir. Bu sayede “yoksulluk açığının karesi endeksi” ile yapılan

ölçümler, yoksulluk çizgisi altındaki bireylerin gelir dağılımlarına daha duyarlı hale getirilmeye çalışılmaktadır. “Yoksulluk açığının karesi endeksi” [*squared poverty gap*] aşağıdaki gibi gösterilebilir (Osberg ve Xu, 2007: 15);

$$HI = \frac{1}{N} \sum_{y_i < z}^q \left(\frac{z - y_i}{z} \right)^2 \quad (1.4)$$

“Yoksulluk açığının karesi endeksi”, “yoksulluğun şiddeti” olarak da isimlendirilmektedir. Söz konusu endeks yorumlanması kolay olmadığı için çok yaygın olarak tercih edilmemektedir (Haughton ve Khandker, 2009: 71-72). Ancak yine de farklı zaman ve mekanlar için politika üretiminde bu ölçüm tekniği çok sık olmasa da kullanılmaktadır (Baye, 2005: 111-112).

1.3.2.3. Foster, Greer, Thorbecke Endeksi (FGT Index)

Yoksulluk ölçüm yöntemleri arasında uygulanabilirliği açısından en çok tercih edilen endekslerden biri olan ve Foster, Greer ve Thorbecke tarafından 1984 yılında yoksulluk literatürüne kazandırılan “Foster, Greer, Thorbecke Endeksi” (FGT), kendinden önceki “kafa sayısı endeksi”, “yoksulluk açığı endeksi” ve “yoksulluk açığının karesi endeksinin” kapsayan ve dahası toplumdaki alt grupların yoksulluk düzeylerini ortaya koyabilen bir ölçüm tekniğidir.

Yoksulluk ölçümlerine ilişkin kabul edilen aksiyomların hepsini sağlayan bu endeksin en önemli yanı, “ayrıştırılabilirlik aksiyomunu” sağlıyor olmasıdır (Foster vd., 1984: 761). Buna göre, FGT ile toplam yoksulluğun alt grupların yoksulluk düzeylerinin ağırlıklı ortalamalarıyla toplanarak ayrıştırılabilmesi mümkün olabilmektedir. Diğer bir deyişle FGT ile yoksul kesimler birbirinden ayrışabilerek bölgesel olarak veya sosyoekonomik özelliklerine göre ayrı ayrı ölçüm yapılabilmesini sağlamaktadır.

“Foster, Greer, Thorbecke Endeksi” aşağıdaki gibi gösterilebilir (Foster vd., 1984: 763);

$\alpha \geq 0$ olmak üzere;

$$P_\alpha(y, z) = \frac{1}{N} \sum_{y_i < z}^q \left(\frac{z - y_i}{z} \right)^\alpha \quad (1.5)$$

Eşitlik (1.5)’te yer alan α parametresi bir anlamda yoksulluktan kaçınma durumunu temsil etmektedir. Diğer bir deyişle α , normalleştirilmiş açığa göre bireysel

yoksulluğun esnekliğidir (Foster vd., 2010: 8). Söz konusu parametre 0'a eşit veya 0'dan büyük olabilir. α parametresi aldığı değerlere göre farklı yoksulluk ölçümlerini yansıtmaktadır.

$\alpha = 0$ olması durumunda eşitlik “kafa sayısı oranı endeksini” (bkz. Eşitlik 1.6);

$$P_0(y, z) = \frac{1}{N} \sum_{y_i < z}^q \left(\frac{z - y_i}{z} \right)^0 = \frac{1}{N} \sum_{y_i < z}^q 1 = \frac{q}{N} \quad (1.6)$$

$\alpha = 1$ olması durumunda eşitlik “yoksulluk açığı endeksini” (bkz. Eşitlik 1.3);

$\alpha = 2$ olması durumunda ise eşitlik “yoksulluk açığının karesi endeksini” (bkz. Eşitlik 1.4) vermektedir.

$\alpha > 2$ olması durumunda ise, yapılan transferlerin daha iyi analiz edilebilmesi mümkün hale gelmektedir. Buna göre yoksul ve daha yoksul olan iki birey arasında veya daha zengin ve yoksul arasında gerçekleşen aynı miktardaki transfer miktarının yarattığı farklılık daha net ortaya konulabilmektedir (Foster vd., 2013: 124).

FGT, yoksulluk ölçümleri arasında birleştirici bir çerçeve sunmasına rağmen, α parametresinin en iyi değerinin ne olduğu veya neye göre belirlendiği belirsizdir. Ancak buna rağmen yoksulluk ölçüm literatüründe FGT, çok yaygın olarak tercih edilmektedir.

1.3.2.4. Sen Endeksi (Sen Index)

Sen (1976), kendinden önce geliştirilen yoksulluk endekslerini birleştirmeyi amaçlayan bir endeks önermiştir. Daha sonra “Sen Endeksi” olarak anılan bu ölçüm gelir dağılımını dikkate alması yönünden diğer ölçümlerden farklılaşmaktadır. “Sen Endeksi” şu şekilde gösterilebilir (Sen, 1976: 223);

$$P_S = H[I + (1 - I)G] \quad (1.6)$$

Eşitlik (1.6)'da, P_S ; Sen Endeksini, H ; kafa sayısı oranını, I ; gelir açığı oranını, G ; yoksullar arasındaki gelir dağılımını gösteren Gini katsayısını ifade etmektedir. “Sen Endeksi”, 0 ile 1 arasında değerler almaktadır (Sen, 1976: 220) ve örneğin $P_S = 0$ olması durumunda, ölçüme dahil edilen tüm bireylerin yoksulluk çizgisinin üzerinde bir gelire sahip olduğu, yani ölçümü yapılan evrende hiç yoksul birey bulunmadığı; diğer taraftan $P_S = 1$ durumunda ise ölçümü yapılan tüm bireylerin gelirlerinin yoksulluk çizgisinin altında olduğu anlamına gelmektedir.

Sen, endeksine *Gini* katsayısını dahil ederek, ağırlıklandırmayı gelir dağılımı üzerinden yapmayı tercih etmiştir. Bilindiği üzere *Gini* katsayısı, 0 ile 1 arasında değerler almakta ve Lorenz eğrisi yardımıyla hesaplanmaktadır. *Gini* katsayısının 0 olması durumunda gelir adaletsizliğinin olmadığı, “*tam adil*” durum; 1 olması durumunda ise “*tam eşitsiz*” durum ortaya çıkmaktadır. Bu durumlar “*Sen Endeksinde*” gözlemlendiğinde; örneğin gelir dağılımının “*tam adil*” olduğu durumda, yani $G = 0$ durumunda, *Eşitlik* (1.6); $P_s = H.I$ şeklinde gerçekleşecektir. Gelir dağılımının “*tam eşitsiz*” ($G = 1$) olduğu durumda ise *Eşitlik* (1.6); $P_s = H$ olacaktır. Diğer bir deyişle; *Gini* katsayısının 0 olması durumunda “*Sen Endeksi*”, “*yoksulluk açığı endeksine*”; 1 olması durumunda ise “*kafa sayısı oranı endeksine*” eşit olacaktır. Buradan hareketle “*Sen Endeksinin*” “*kafa sayısı oranı endeksine*” yaklaşması, yoksulluğun arttığı anlamına gelmektedir.

“*Sen Endeksi*”, gelir dağılımını dikkate alması yönüyle diğer endekslerden farklılaşmakta ve fakat aynı nedenle “*ayrıştırılabilirlik aksiyomunu*”, yani farklı alt grupların analizine imkân vermemesi yönüyle eleştirilmektedir (Deaton, 2018: 147). Bu nedendir ki söz konusu endeks sadece akademik çalışmalarda kullanılmakta, uluslararası ölçüm yöntemleri arasında tercih edilmemektedir.

1.3.2.5. Bileşik Yoksulluk Endeksleri

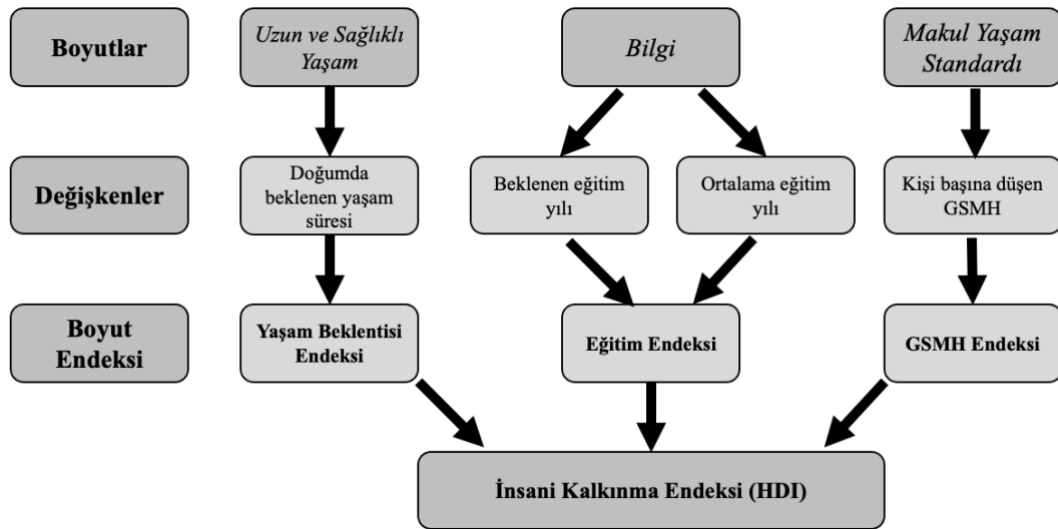
Sen’in “*yapabilirlik*” yaklaşımından hareketle, UN tarafından oluşturulan ve hesaplanan bileşik yoksulluk ölçümleri, ilk başta (1990) “*İnsani Kalkınma Endeksi*” [*Human Development Index*] (HDI) olarak, 1997 yılında ise hem HDI hem de “*İnsani Yoksulluk Endeksi*” [*Human Poverty Index*] (HPI) şeklinde kullanılmıştır.

Önceki endekslerden farklı olarak, bileşik yoksulluk endeksleri, çok boyutlu ölçümün yapılabilmesini mümkün kılmaktadır. Özellikle “*ad hoc*” ve “*aksiyomatik*” endekslerin birlikte kullanılması, ölçümlerin daha sağlıklı ve kapsayıcı sonuçlar vermesini sağlamıştır. İlk olarak Alkire ve Foster (2011a, 2011b) tarafından önerilen ve “*AF Metodu*” olarak kabul edilen yaklaşıma göre, yoksul kesimin belirlenmesinde “*ad hoc*” endeksler kullanılırken; yoksulluğa ilişkin ölçütlerde ise “*aksiyomatik*” endeksler kullanılması önerilmiştir (Alkire ve Foster, 2011b: 307-308). Diğer bir deyişle “*AF Metoduna*” göre ikili bir sınır çizilmekte ve ölçüm bu şekilde yapılmaktadır. İlk olarak belirlenen her bir boyut için yoksulluk/yoksulluk çizgisi ayrı ayrı belirlenmekte; daha sonra ise belirlenen çok boyutlu yoksulluk çizgisine göre analiz yapılmaktadır (Alkire ve Foster, 2011a: 476).

İlk bileşik yoksulluk endeksi olan “*Human Development Index*” (HDI), çok boyutlu yoksulluk ölçümleri arasında en çok tercih edilen endeks olmuştur. 2010 yılında yapılan güncelleme ile de “*AF Metodu*” kullanılarak HDI ölçüm tekniği üç yeni bileşen ile ilişkilendirilerek çok boyutlu yoksulluk ölçümlerinin yapılmasının önü açılmıştır. Ayrıca aynı yıl rapora üç yeni endeks daha dahil edilmiştir. Bunlar “*İnsani Yoksulluk Endeksi*” (HPI) yerine kullanılması önerilen “*Çok Boyutlu Yoksulluk Endeksi*” [*Multidimensional Poverty Index*] (MPI), “*Eşitsizliğe Uyarlanmış İnsani Kalkınma Endeksi*” [*Inequality-adjusted HDI*] (IHDI) ve “*Cinsiyet Eşitsizliği Endeksi*” [*Gender Inequality Index*] (GII) olarak tanıtılmıştır (UNDP, 2010: v).

HDI “*AF Metodundan*” hareketle üç boyut; sağlık, eğitim ve gelir, üzerinden kalkınmayı hesaplamayı amaçlamıştır. Bu üç temel bileşen “*İnsani Kalkınma Raporlarında*”, “*uzun ve sağlıklı bir yaşam*” (sağlık), “*bilgi*” (eğitim) ve “*makul bir yaşam standardı*” (gelir) olarak açıklanmıştır (UNDP, 1990: 14). Buna göre ilk olarak belirlenen bu üç bileşene ait endeks oluşturulup, daha sonra HDI hesaplanmaktadır. İlgili aşamalar, boyut, değişken ve alt-endeksler olarak *Şekil 2*'de gösterilmiştir.

Şekil 2. İnsani Kalkınma Endeksinin (HDI) Hesaplanma Aşamaları

Kaynak: UNDP (2019: 1)'den yararlanılarak hazırlanmıştır.

HDI hesaplanma aşaması iki adımla gerçekleşmektedir. İlk adım, boyut endekslerinin oluşturulması ve ikinci adım ise, oluşturulan boyutsal endeksleri bir araya getirerek HDI'yı hesaplamak olarak belirlenmiştir. İlk adım olan boyut endekslerinin belirlenmesinde *Şekil 2*'de görülen değişkenlerin 1 ile 0 arasında değişkenlere dönüştürülmesi amacıyla minimum ve maksimum sınırlar atanmaktadır. Örneğin, sağlık boyutunu ifade eden “*yaşam beklentisi*” yıl bazında en az 20, en çok

85 olacak şekilde; eğitim endeksini oluşturan değişkenlerden beklenen eğitim yılı en az 0, en çok 18 (ortalama eğitim yılı için bu sınırlar en az 0, en çok 15 olarak belirlenmiştir) olacak şekilde; yaşam standardını ifade eden kişi başına düşen GSMH (2011 satın alma paritesine göre) en az 100\$, en çok 75,000\$ olacak şekilde belirlenmiştir. Bu sınırlar çerçevesinde boyut endeksleri şöyle hesaplanmaktadır (UNDP, 2019: 2);

$$\text{Boyut Endeksi} = \frac{\text{cari değer} - \text{minimum değer}}{\text{maksimum değer} - \text{minimum değer}} \quad (1.7)$$

Sağlık ve gelir boyutları tek değişkenden oluştuğundan dolayı hesaplamaları görece basit gerçekleşmektedir. Ancak eğitim boyutu iki değişkenden oluştuğu için, bu alt-endeksin oluşturulmasında, her değişken için ayrı ayrı *Eşitlik (1.7)* kullanılır ve ortaya çıkan iki endeksin aritmetik ortalaması alınarak eğitim endeksi elde edilmektedir (UNDP, 2019: 2).

HDI hesaplanmasının ikinci aşaması ise boyut endekslerinin bir araya getirilmesidir ki, bu da bir önceki adımda oluşturulan üç boyutlu endekslerin geometrik ortalaması ile mümkün olabilmektedir. Söz konusu hesaplama şu şekilde gösterilmektedir (UNDP, 2019: 2);

$$HDI = \sqrt[3]{I_{\text{sağlık}} \cdot I_{\text{eğitim}} \cdot I_{\text{gelir}}} \quad (1.8)$$

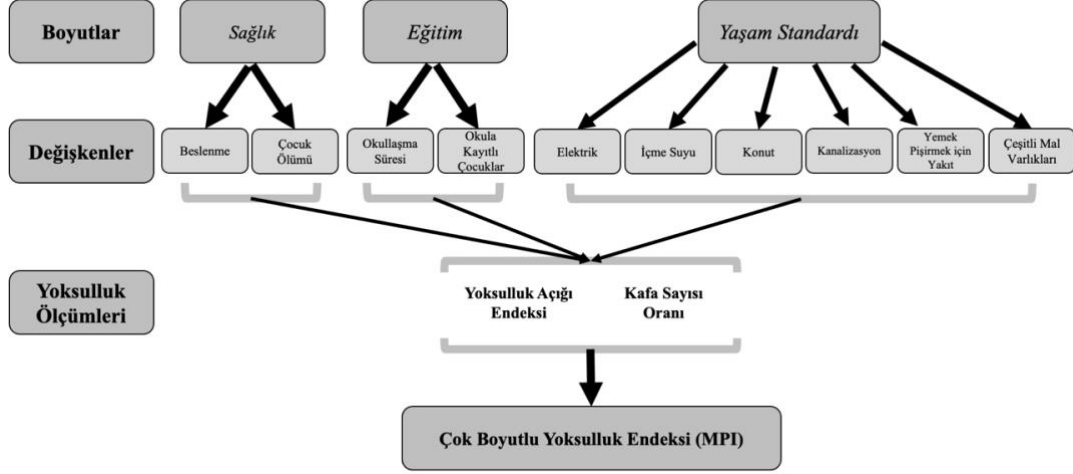
HDI, 0 ile 1 arasında değerler almaktadır. Endeks 1 değerine yaklaştıkça yüksek insani kalkınma düzeyine erişilmektedir. 2004-2013 HDI ortalamalarına göre, insani kalkınma dört gruba ayrılmıştır. Bunlar; i) 0-0.55 arasında gerçekleşen endekse göre düşük insani kalkınma, ii) 0.55-0.699 arasında orta insani kalkınma, iii) 0.70-0.799 arasında yüksek insani kalkınma ve iv) 0.800-1 arasında gerçekleşen endekse göre ise çok yüksek insani kalkınma şeklinde kategorilendirilmiştir.

Aynı şekilde “*İnsani Kalkınma Raporlarında*” yer alan bir diğer yoksulluk endeksi olan “*İnsani Yoksulluk Endeksi*” [*Human Poverty Index*] (HPI) 2010 yılında yerini “*Çok Boyutlu Yoksulluk Endeksine*” [*Multidimensional Poverty Index*] (MPI) bırakmıştır (UNDP, 2010: v). HPI, belirlenen üç boyut üzerinden, toplam dört gösterge⁷⁰ ile ölçüm yaparken; MPI üç boyutu toplam on gösterge ile hane bazlı ölçüm

⁷⁰ HPI; eğitim, sağlık ve gelir boyutlarını toplamda dört değişken kullanılarak hesaplanmıştır. Eğitim endeksinde kullanılan değişken; i) “*yetişkin okur-yazarlık oranı*” iken; sağlık endeksinde kullanılan değişken ise, ii) “*ortalama yaşam süresinin 40’tan az olduğu nüfusun oranı*” (gelişmiş ülkelerde yaş sınırı 60) olarak belirlenmiştir. Gelir endeksi iki değişkenden, iii) “*sağlık hizmeti ve kaliteli su*

yapmaktadır (UNDP, 2019: 9). MPI'ya ilişkin aşamalar, boyut, değişken ve yoksulluk ölçümleri Şekil 3'te gösterilmiştir.

Şekil 3. Çok Boyutlu Yoksulluk Endeksinin (MPI) Hesaplanma Aşamaları

Kaynak: UNDP (2019: 1)'den yararlanılarak hazırlanmıştır.

MPI çerçevesinde çok boyutlu yoksul insanların belirlenmesi, her bir boyuta ait yoksulluk oranlarının toplanarak, hane bazlı olarak ortaya konulmaktadır. MPI'da üç boyut (sağlık, eğitim ve yaşam standardı) eşit olarak ağırlıklandırılmıştır, her biri 1/3 oranında ağırlığa sahiptir (UNDP, 2019: 10). Dolayısıyla örneğin yaşam standardı boyutuna ilişkin her değişkenin ağırlıkları; $(1/3 \div 6) = 1/18$ olarak belirlenmiştir. Belirlenen bu ağırlıklandırmalara göre hanelerin ve dolayısıyla kişilerin yoksulluk puanı belirlenir. Yoksulluk puanı 1/3 veya daha yüksekse, o hane ve içindeki herkes çok boyutlu yoksul olarak kabul edilmektedir. Daha sonra ise Eşitlik (1.1)'de yer alan kafa sayısı oranı $(H = q/n)$ hesaplanır; q çok boyutlu yoksulların sayısını, n toplam nüfusu ifade etmektedir. Ayrıca bu aşamada yoksulluğun yoğunluğu (A) aşağıdaki şekilde hesaplanır (UNDP, 2019: 10);

$$A = \frac{\sum_1^q s_i}{q} \quad (1.9)$$

s_i ; hane halkı yoksunluğunu ifade etmektedir. Dolayısıyla A , çok boyutlu yoksul insanların yoksun bırakıldığı ağırlıklı boyut değişkenlerinin ortalama oranını yansıtmaktadır. Buradan hareketle elde edilen kafa sayısı oranı ve yoksulluğun

kaynaklarından yoksun insanların oranı" ve iv) "beş yaşın altında olan ve yeterli beslenemeyen nüfusun oranı" şeklinde oluşmuştur. Elde edilen boyut endekslerinin aritmetik ortalaması ise HPI'yi vermektedir (UNDP, 2007: 355-357).

yoğunluğunun çarpımı ise “*çok boyutlu yoksulluk endeksini*” oluşturmaktadır (UNDP, 2019: 10):

$$MPI = H.A \quad (1.10)$$

Sonuç olarak bileşik yoksulluk endeksleri, “*ad hoc*” ve “*askiyomatik*” ölçüm yöntemlerini birlikte kullanılması açısından önem arz etmektedir. Bu kapsamda iki ayrı endeks gibi görünen, ancak birbirini tamamlayan HDI ve MPI, gerek sağlık, eğitim ve yaşam standardı (gelir) boyutlarını ele almasıyla, gerekse zorunlu değişkenlerin dahil edilmesiyle yoksulluğun ve gelişmişliğin çok boyutlu yapısını sunmaktadır. Özellikle “*çok boyutlu yoksulluk endeksi*”, barındırdığı değişkenler itibariyle günlük yaşamda gerekli olan zorunlu ihtiyaçları yansıtan bir ölçüm olarak dikkat çekmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

ÇOCUK VE YAŞLI YOKSULLUĞU

Yoksulluk analizleri, yoksulluğu deneyimleyen aktörün özelliklerine göre değişiklik göstermektedir. Yoksulluğun aktörüne göre yoksulluğun nedenleri, ele alınış biçimi, derinliği ve yoksullukla mücadele araçları farklılaşmaktadır. Bu nedenle çocuk ve yaşlı yoksulluğu üzerine gelişen literatür iki ana başlıkta derinlemesine incelenmiştir. İlk olarak hem çocuk hem de yaşlı için konuya ilişkin temel kavramlar açıklanmıştır. Sonrasında çocuk ve yaşlı yoksulluğunun belirleyicileri üzerinden yapılan sınıflandırma ile literatür değerlendirilmiştir. Böylece yoksulluk deneyimlerinin iki farklı aktör çerçevesinden ortaklıkları ve farklılıkları ortaya konulmaya çalışılmıştır.

2.1. Çocuk Yoksulluğu

Devletlerin geleceklere ve toplumsal, kültürel veya dini normların, ailenin temel yapıtaşısı olarak yücelttiği çocukların önemi üzerinde küresel bir konsensüs bulunmaktadır. Çocuklar kuşaklar arasında geçmiş, şimdi ve gelecek arasında değer ve amaçların taşıyıcısı oldukları için; toplumlara dair geleceğin potansiyellerinin, fırsat ve umutlarının merkezinde yer almaktadır. Bu bağlamda çocukların yaşadığı yoksulluk toplumlar ve ülkeler için önem taşımaktadır. Çalışmada çocuk yoksulluğu kavramsal çerçeve ve ilgili literatür başlıkları dahilinde ele alınmıştır. İlk olarak çocuğa dair kavramsal çerçeve, tarihsel perspektif ile alınarak incelenmiştir. Daha sonra çocuk yoksulluğuna ilişkin literatür, üç yaklaşım üzerinden ortaya konulmaya çalışılmıştır. Materyalist yaklaşım genellikle parasal/gelir yoksulluğuna odaklanırken, insani yaklaşım çocuk yoksulluğunun çok boyutlu yapısını ortaya çıkaran çalışmaların incelendiği bölüm olarak sunulmuştur. Bununla birlikte son olarak çocuk yoksulluğunun toplumsal yansımaları ile çocuk işgücü, sokak çocukları ve suça itilen çocuklar gibi durumlar incelenmiştir.

2.1.1. Kavramsal Çerçeve: Çocuk

Çocuklar hem aileler için bireysel olarak hem de devletler gibi büyük topluluklar için kolektif olarak değer ve anlam taşımakta, bu anlamda yaşamın merkezinde bulunmaktadır. Bu nedenle çocuklar birçok faaliyetin, planın ve pratik çalışmaların öznesi olmaktadır. Bu değer ve politikaların hedef kitlesi olması nedeniyle çocuk kavramının tanımı önemli hale gelmektedir. Ancak çocuk kavramının

hangi bireyleri temsil ettiği konusu bilim dallarına, toplumlara ve tarihi dönemlere göre değişiklik göstermiştir.

Çocuk kavramı henüz yetişkin olmayan bireyleri içererek somutlaşmaktadır (Friquegnon, 1997: 12). Çocukların imkân, beceri, kapasite ve güç gibi çeşitli açılardan yetişkinlerden ayrılması (Archard, 2004: 39) konusundaki ortaklık, bu sınırın nasıl belirleneceği konusunda bulunmamaktadır. Bu nedenle çocuk kavramının soyut ve toplumsal normlara bağlı olarak normatif olması kavramın karşılığının çeşitlilik göstermesine neden olmaktadır. Dolayısıyla “*çocuk kimdir?*” sorusunun pek çok farklı olası cevabı olabilir. Çocukluğun ne anlama geldiği ve nasıl tanımlanması gerektiği konusundaki belirsizlik, çocuklukla ilgili birçok bilimsel perspektifin ortaya çıkışını sağlamıştır (Thomas, 2000: 5). Daha özelde ise literatürde gelişim psikolojisi, pedagoji ve sosyoloji olmak üzere üç disiplin öne çıktığı görülmektedir.

Psikoloji ve gelişim pedagojisi, biyolojik özellikler ve bilişsel kapasite üzerinden çocuk tanımına odaklanmaktadır. Biyolojik açıdan bakıldığında, çocukluktan yetişkinliğe geçiş, insan yaşam döngüsünde önemli bir süreci ifade etmektedir (Doherty ve Hughes, 2014: 6). Bilişsel gelişim açısından bakıldığında ise, çocukluk ve yetişkinlik arasındaki belirlenecek olan eşğin doğrudan bireyin psikolojik gelişimi ve öğrenmesi ile ilgili olduğu bilinmektedir (Ansell, 2005: 15-17). Buradan hareketle insan yaşam döngüsünde yetişkinlikten önceki dönem genel olarak; bebeklik (1-2 yaş), erken çocukluk (3-6 yaş), çocukluk (7-11 yaş) ve ergenlik (12-18 yaş) aşamalarından oluştuğu kabul edilmektedir. Bu genel ayırım, farklı alanlarda farklı şekillerde görülebilmektedir. Örneğin, psikanalizin kurucusu olarak bilinen Sigmund Freud (1905) çocuklukta kişilik gelişimi üzerinden beş farklı aşama; “*oral*” (0-1 yaş), “*anal*” (1-3 yaş), “*fallik*” (4-6 yaş), “*latent*” (7-11 yaş) ve “*genital*” (12-18 yaş); öne sürmüştür. Ancak bazı sosyal bilimcilere göre yetişkinlikten önceki dönem farklı şekillerde tanımlanmıştır. Örneğin Whiting ve Edwards, çocukluğu sosyal alanlar ve ilişkiler açısından tanımlayarak, “*kucak*” veya “*sırt çocukları*”, “*diz çocukları*”, “*bahçe çocukları*” ve “*okul*” veya “*toplum çocukları*” olarak ayırt etmiştir (1988: 4). Görüldüğü üzere yetişkinler; çocukluğu yaşları, olgunluk veya fiziksel gelişimleri, sosyal ilişki alanları gibi farklı perspektifler üzerinden tanımlamışlardır.

Genel olarak sosyal bilimler ve daha özelde sosyoloji ise toplumsal ve kültürel değerler çerçevesinde yapılan tanımlamaları literatüre kazandırmıştır. Bu bakış açısıyla çocukluk ne zamansız ne de evrenseldir: sadece yaş veya biyolojik ve psikolojik faktörler tarafından belirlenmemektedir. Aksine çocukluk, belirli kültürel

ve sosyal bağlamlara, sosyal rollere, cinsiyete, medeni duruma, ekonomik faaliyete katılma kapasitesine, kendi yaşamının aktörlüğü ve topluma katılma gücüne, tarihin belirli dönemlerine ve mekâna atıfta bulunularak anlaşılmaktadır. Bu yönüyle çocuk kavramı, sosyal bir inşadır (Archard, 2004: 25) ve kaçınılmaz olarak da dinamikdir. Dolayısıyla çocuk(luk) kavramının kendisi tartışmalıdır ve sosyal varsayımlara ve kültürel yorumlara bağlı olarak değişiklik göstermektedir (Graf, 2015: 20; Schapiro, 1999). Örneğin on yaşındaki biri, bir toplumda okul çağındaki bir çocuğu temsil ediyor; başka bir toplumda hane reisi veya çalışabilecek bir birey olarak kabul edilebilir. Fakat aynı toplumlar için bir kuşak sonrasında iki yargının değişme potansiyeli de bulunmaktadır.

Diğer taraftan, farklı disiplinler çerçevesinde yapılan bu tanımlamalar, modern çalışmaların bir ürünü olarak dikkat çekmektedir. Oysaki çocuğun ne olduğu veya çocuğun ayrı bir varlık olarak kabul edilmesinin, modern bilgi yapılarının öncesine dayanan devinimsel bir tarihi bulunmaktadır. Tarih boyunca toplumların çocukluğun tam başlangıcını ve sonunu tanıma biçimleri konusunda birçok farklılık olmuştur. Çocukluk toplumların kültürel, dini, ekonomik ve entelektüel konjonktürüne özgü görünüm almıştır. Antik Roma’da “*çocuk*” tanımı kullanılmamakla birlikte, yetişkin olmayan bireylere “*infant*” [*bebek*] nitelemesi yapılmıştır. “*Infant*” Latince “*in*” (*değil*) ve “*fant*” (*konuşma*) sözcüklerinin birleşiminden türemiştir ve konuşma bilmeyen birey olarak açıklanabilmektedir. Bu anlayış sadece Batı medeniyetleriyle sınırlı kalmamış, dünyanın pek çok yerinde yetişkin olmayan bireyler “*bebek*” anlamına gelen kavramlarla tanımlanmıştır. Örneğin Antik Roma’da, devlet adamı ve filozof olan Cicero’ya göre “*infant*” (*bebeklik*) aşamasından yetişkinliğe geçiş yedi yaş itibarıyla mümkündür. Keza günümüzde yaşayan ve Madagaskar’ın denizcilikle uğraşan yarı-göçebe halkı olan Vezo’lara göre de çocukluktan yetişkinliğe geçiş Cicero’nun “*akıl yaşı*” olarak belirlediği yedi yaş olarak kabul edilmiştir (Clement ve Koenig, 2019: 13). Bununla birlikte, pek çok farklı toplumda veya kültürde yetişkinliğe geçişte kronolojik yaş önemli bir sınır olarak kabul edilmiştir. Örneğin, Jean-Jacques Rousseau doğumdan yetişkinliğe geçiş arasındaki dönemi “*doğa yaşı*” (0-12 yaş) olarak adlandırmıştır (1979: 93). Ancak görüldüğü üzere modern dönem öncesinde “*çocuk*” tanımının kullanılmasından ziyade, “*bebeklik*” ve kronolojik yaş üzerinden tanımlamalar veya ayrımlar yapılmıştır.

Philippe Ariès, Orta Çağ üzerine yaptığı çalışmasında “*çocuk*” kavramının veya nitelemesinin söz konusu dönemde olmadığını, insanların bebeklik ve yetişkinlik

olarak iki dönemde var olduğunu ileri sürmüştür. “*Centuries of Childhood*” [*Çocukluk Yüzyılları*] adlı çalışmasında Ariès, dönemin resimlerinden ve metinlerinden elde ettiği bilgilerde çocukların “*minyatür yetişkinler*” olarak görüldüğünü ve çocukluk kültürünü yansıtan özel kıyafetler, yiyecekler veya sosyal alanların olmadığını iddia etmiştir (1962: 33). Ancak yapılan bazı çalışmalar Ariès’in iddiasının aksine, Orta Çağ tıp eserlerinde veya didaktik edebi metinlerde çocuk yaşamının üç aşamadan oluştuğunu ve bu durumun da kabul edildiğini ortaya koymuştur. Shulamith Shahar, Orta Çağ’da çocukların “*infantia*”, “*pueritia*” ve “*anderolescentia*” aşamalarından geçtiğini dile getirmiştir (1990: 22). Bu aşamalara göre; “*infantia*”, doğumdan yedi yaşına kadar olan süreci; “*pueritia*”, kızlar için yedi yaşından on iki yaşına ve erkekler için ise on dört yaşına kadar dönemi ifade etmek için kullanılmıştır. “*Akil çağı*” olarak da bilinen “*pueritia*” aşaması, kız ve erkeklerin fizyolojik olarak farklı olgunlaştığının da kabulü açısından önemlidir. Bununla birlikte bu aşamadan sonra çocukların bilişsel gelişimlerinin tamamlandığı ve suçlardan sorumlu tutulmaya başlandığı da bir diğer önemli husus olarak dikkat çekmektedir. Çocukluktan yetişkinliğe geçiş aşaması olan “*ergenlik*” olarak da bilinen üçüncü ve son aşama “*anderolescentia*” döneminin başlangıç yaşı (12-14 yaş) itibarıyla genel bir fikir birliği olsa da çocukluğun son aşamasının ne zaman biteceği ve dolayısıyla ne zaman yetişkinliğe geçişin gerçekleştiği konusunda ortak bir görüş⁷¹ bulunmamaktadır (Shahar, 1990: 23-31). Buna göre bireyin varoluşu yaşamın akışına göre; *bebeklik*, *çocukluk*, *ergenlik* ve *yetişkinlik* olmak üzere belirli dönemlere bölünmüştür. Genel olarak bu sürece kadar çocukluk tanımının biyolojik ve gelişimsel özelliklere göre tanımlandığı anlaşılmaktadır.

Toplumsal bir olgu ve yetişkin faaliyetlerini yerine getirebilme açısından çocukluk tanımı ise Rönesans döneminde dini özgürlük, bilimsel ilerleme ve ulus-devlet ile 16. yüzyılda oluşmaya başlamıştır (Postman, 1982: xii). Çocuklukla yetişkinliğin ayrı birer aşama olduğu görüşü kabul edilmesine rağmen çocukluğun tam olarak nasıl tanımlandığı ve yasal olarak hangi aşamada bebeklikten çıkıp çocukluğa ve yetişkinliğe geçtiği, ancak 17. ve 18. yüzyıllarda tartışılmaya başlanmıştır. Ancak bu dönem çocukluğun kavramsal tanımı üzerindeki çalışmaların arttığı, aynı zamanda

⁷¹ Orta Çağ’da ergenlik aşamasının ne zaman biteceği konusunda çok farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Çoğu yazar ve araştırmacılar tarafından yetişkinliğe geçiş yaşı yirmi bir olarak belirlenmiştir. Ancak bazı araştırmacılara göre; yirmi beş, yirmi sekiz ve hatta otuz beş gibi yaşlar da sınır olarak kabul edilmiştir (Shahar, 1990: 31). Yetişkinliğe geçiş yaşının bu denli farklılık göstermesinin en büyük nedeni coğrafi ve kültürel farklılıklar olarak belirlenmiştir.

çocukluk deneyimlerinin kaybolduğu ironik bir tarihsel aşamayı temsil etmektedir. Sınıfsal farklılıkların çocukluğu farklılaştırdığı bu dönemin temel itici gücü sanayileşme olmuştur. Sanayi kapitalizmi ile sermaye ve emek arasındaki farkın artışıyla ortaya çıkan kitlesel yoksulluk, çocuğu daha önceki dönemlere göre farklı bağlamda ele alınan bir özne haline getirmiştir. Bu döneme kadar olan süreçte genel olarak çocuk; babanın bakmakla yükümlü olduğu biyolojik varlıklar olarak kabul edilmiştir. Ancak sanayileşme, çocuğu üretim ilişkilerinin bir aktörü haline getirerek ailenin ve daha özeldede babanın sorumluluğunun dışına çıkarmıştır. Bu dönüşüm iki temel olgu üzerinden gerçekleşmiştir: *yoksulluk* ve *çalışma*.

Yoksulluk, yapılacak yardımları düzenleyen yoksul yasaları üzerinden çocukları etkilemiştir. Bu yasalara göre, çocuk sayısına göre yapılacak olan yardımlar, çocuğu yardımın kaynağı haline getirmiş ve ailenin yükümlülüğünü azaltmıştır. Fakat çocuk üzerindeki daha dramatik olan değişim çalışma ile gerçekleşmiştir. Emeğin sermayenin organik bileşenleri arasında kâr marjını arttıran temel unsur olması, sermaye için çocuk emeğini cazip hale getirmiştir. Nitekim çocuklar küçük parmaklarıyla dokuma tezgahlarının ve küçük bedenleriyle yetişkinlerin giremedikleri alanların gözde emekçileri haline gelmiştir (Marx, 2011). Üstelik yetişkinlere göre daha düşük ücretlere ve itaatkâr çalışmaları emeğin maliyetini aşağı çekmeye yardımcı olması, çocuğu üretim ilişkilerinde yetişkinlerin yanında yer almasına neden olmuştur (Engels, 1845: 74).

Diğer taraftan, işçi sınıfı için çocukların çalışması yaşamın idame ettirilebilmesindeki zorunluluktan kaynaklanmıştır. Ebeveynlerin çalışmasıyla geçimin imkânsız olduğu yaşam koşulları nedeniyle, çocukların çalışması halinde bir aile ancak geçimini sağlayabilmektedir. Bu nedenle annelerinin çalıştıkları yerlerde doğan ve kısa bir bebeklik döneminden sonra getir götür işleriyle çalışmaya başlayan çocuklar, dokuma tezgahlarında, makine başlarında, vida sıkarak, baca temizleyerek ya da tarımda çalışarak büyümek zorunda kalmıştır. Böylece Polanyi'nin piyasa mekanizmasının insan toplumuyla bağdaşmaması sonucu kaçınılmaz gördüğü, toplumsal çözülme (Polanyi, 2010: 152), çocuklar üzerinden anlaşılabilir. Toplumsal dayanışma bağlarının çözülmesi, ahlaki değerlerin ve aile değerlerinin yok olması ve emeğin daha özeldede çocuk emeğinin metalaştırılması, yoksul çocukları biyolojik sınırlarının çok ötesinde bir sömürüye maruz bırakmıştır.

Sonuçta, yoksul çocukların çalışması üzerine istekli ya da zorunlu toplumsal bir konsensüs oluşmuştur. Sermayenin çocukların çalışması konusundaki istekliliği,

dönemin yöneticilerini, çalışma yaşı konusunda sınırların belirlemeye zorlamıştır. Bu yasal düzenlemelere göre, çalışma yaşının üstündeki gruplar yetişkin olarak değerlendirilmiş ve onlarla aynı zorlu şartlarda çalıştırılmıştır. Böylece daha önceki dönemlerde bebeklik, çocukluk ve ergenlik ayrımının çalışma konusunda bir önemi kalmamıştır. Sanayileşmiş dünyadaki demografik, ekonomik, sosyal ve algısal değişikliklerle birlikte on dokuzuncu yüzyılın sonunda ve yirminci yüzyılın başında çocukluğun öneminin (deneyimsel olarak ise ayrı bir aşama olarak önemsizliğinin) yeni bir kabulü oluşmuştur. Bebeklikten yetişkin yaşam deneyimlerine geçilmesi, çocukluk döneminin silinmesine neden olmuştur. Fakat bu aşama çocukların sınıfsal farklılıklarına göre değişiklik göstermektedir. Çocukluğun sosyal ve kültürel dünyası, yetişkinliğinin belirleyicisi haline gelmiştir. Yoksul çocuklar çalışarak “*yetişkin işçiler*” ve diğer taraftan üst sınıf ailelere mensup çocuklar ise eğitim alarak, “*burjuva yetişkinler*” haline gelmiştir.

19. yüzyılda, konjonktürel değişimlere bağlı olarak çocuklara olan yaklaşımda değişimler yaşanmaya başlamıştır. 1800’lü yılların ikinci yarısından sonra eğitim, toplumun genelini kapsamaya başlanmıştır. Çocuklar, eğitim çerçevesindeki sorunların ve politikaların bağlamında anılmaya başlanmıştır. Bu tarihlere kadar eğitim yalnızca üst sınıftan ailelerin çocukları için erken dönemlerde, daha çok özel öğretmenler ve ileriki yaşlarda ağırlıklı olarak seçkinlerin gidebildiği sınırlı sayıdaki okul aracılığıyla sağlanmıştır. Alt sınıftan çocukların eğitimleri daha çok aile için ya da kilisede dini eğitimle sınırlı kalmıştır. Kamunun eğitim konusunda özel bir çabası olmadığından, toplumun tüm kesimlerinden çocuklar için eğitim söz konusu olmamıştır. Fakat bu dönemde devlet okullarında (*common school*) zorunlu eğitim ortaya çıkmaya başlanmıştır (Engels, 1845: 91; Katz, 1976: 11-14). İlk gelişmeler ABD’nin ve İngiltere’nin kentsel alanlarında fakat farklı motivasyonlarla yaşanmıştır.

ABD’de 1820’lerden sonra kentlere yönelik artan göç ve bu göçün heterojen yapısı, kentlerde toplumsal sorunların ortaya çıkmaya başlamasına sebebiyet vermiştir. Alman ve İrlandalı göçmenlerin yoğun göçü endüstriyel büyümenin ateşlenmesine ve eş zamanlı olarak, artan suç oranları ve kentsel yoğunluk nedeniyle toplumsal dokuda yeni gerilimlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu nedenle kaotik kent koşullarına sistematik bir çözüm getirebilmek ve göçmenlerin toplumsal bütünlüğünün sağlanması amacıyla eğitim çözüm olarak görülmüştür. Tüm çocukların erken yaşlarda eğitilebilmesi için ücretsiz ve dereceli okulların kurulması gerekmiştir

(Katz, 1976: 14-16). Ardından devlet okullarında zorunlu eğitim uygulaması getirilmiştir. İlk uygulama ise 1852’de Massachusetts’te ve sonrasında 1918’de ise Mississippi’de kabul edilerek ABD’nin genelinde zorunlu eğitime yasal anlamda geçilmiştir (Katz, 1976: 17-18).

İngiltere’de ise zorunlu eğitim daha çok ekonomik koşullara bağlı olarak ortaya çıkmıştır. İngiltere endüstriyel üretimdeki özgül ağırlığını kaybetmesiyle rekabet gücünü de kaybetmiştir. Bu nedenle azalan kar oranı üretim sürecindeki maliyetlerin düşürülmesiyle kapatılmaya çalışılmıştır. Bu noktada emeğin verimliliğinin artırılması önemli bir çözüm olarak görülmüş ve sermayenin desteğini kazanan eğitimin kitleleştirilmesi politikası ortaya çıkmıştır. Böylece 1870’te “*ilke olarak her çocuğun bir tür eğitim görme hakkını belirleyen*” ilk Eğitim Yasası kabul edilmiştir (Fraser, 1984: 86). 1880’de 5-10 yaş arası çocukların eğitimi zorunlu kılınmış, 1891’de fiilen ücretsiz eğitim başlamış, 1902’de yerel makamların eğitimi sübvansesi etmesi mümkün olmuştur (Platt, 2005: 50). Çocuklar çalıştıkları için okula gönderilmemesi, çalışmaktan gece okullarına gidecek enerjilerinin kalmaması, öğretmenlerin yetersizliği gibi sorunlar nedeniyle uygulamada başarılı olmamıştır (Engels, 1845: 91).

Sonuç olarak, çeşitli nedenlerle de olsa bu yıllarda çocuk ve eğitim konusu birlikte gündem oluşturmuştur. Böylece esasında çocuklar için yasal düzeyde ilk hakların temeli atılmıştır. Ancak doğrudan çocukları hedef alan ve özne olarak çocukların ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik hakların gelişmesi için 20. yüzyılı beklemek gerekmiştir. I. Dünya Savaşı’ndan sonra genel olarak vatandaşlık haklarının gelişimi ve özelde çocuğa bakış konusunda meydana gelen gelişmeler, çocuklar için yeni bir döneme kapı aralamıştır.

20. yüzyılın başlarından itibaren çocukların yetişkinlerden farklı ve özel bir statüye sahip olduğu fikri gelişmeye başlamıştır. Çocuk henüz gelişimini tamamlayıp yetişkin özelliklerine ulaşmadığı için çocuğa dair yükümlülükler gündeme gelmeye başlamıştır. Esasında insan haklarının bir boyutu olarak çocuk hakları bu çerçevede gelişmeye başlamıştır. Fakat yüzyıl içinde çocuk haklarının mahiyeti ve çocuğun bu çerçevedeki konumunda değişimler yaşanmıştır. Temelde çocuk haklarının gelişimini karakterize eden iki temel akım olduğu görülmektedir.

İlk akım, İlerici Dönem (*Progressive Era*) olarak anılan ve 20. yüzyılın başlarında etkili olan aşamayı temsil etmektedir. İlerici Dönem çocuk haklarının

koruma çerçevesinde gelişmesini sağlamıştır. Buna göre yetişkinlerin, çocukların korunmasına ve temel refahına ilişkin yükümlülükleri bulunmaktadır. Bu yükümlülükler temelde korunma, beslenme ve eğitim çerçevesinde belirlenmiştir. Bu çerçevede getirilen ilk yasal düzenlemeler 19. yüzyılın sonlarında ABD’de çocuk işgücüne ve zorunlu eğitime dair çıkarılan yasalara ek olarak, çocuklar için mahkemeler kurulmuştur (Pelletier, 2020: 381). Böylece çocukların yetişkin standartlarıyla yargılanması önlenmeye çalışılmıştır. İngiltere ve Galler’de 1908 tarihli Çocuklar Yasası ile başlamıştır. Yasa çocukların korunması amacıyla sosyal hizmetlerde, koruyucu aile uygulamasında, çalıştırılmaya ilişkin bazı koşullarda ve yetişkinlerden ayrı cezai yaptırımlar konusunda bazı düzenlemeler getirmiştir (UK Public General Acts, 1908). Bu yasadan sonra 20. yüzyılın içinde İngiltere’de çocukların yararına ve genel olarak, şimdi ve gelecekte sorunlu çocukların oluşmasına neden olacak tehditlerden korunmasına yönelik yasalar çıkartılmaya devam etmiştir (Cunningham, 2021: 147).

Benzer düzenlemeler önce kıta Avrupası’nda sonra da özellikle I. Dünya Savaşı’nın sonunda, çocukların daha özenle korunması gereğinin anlaşılmasıyla küresel ölçekte hayata geçirilmiştir. 1924 yılında, Millet Cemiyeti çatısı altında kabul edilen Cenevre Çocuk Hakları Deklarasyonu ile çocuklara karşı yükümlülükler küreselleşmeye başlamıştır. Deklarasyon, kabul eden devletlere beş temel sorumluluk yüklemiştir: çocuğun normal gelişimi için gerekli olan maddi ve manevi ihtiyaçlarının karşılanması, beslenme, barınma ve yetiştirilme gibi temel bakım sorumluluklarının karşılanması, olağanüstü durumlarda ilk yardım alan kişilerin çocuklar olması, çocukların geçimini sağlayacak konuma getirilmesi ve her türlü sömürüye karşı korunması, çocukların yeteneklerini diğer çocuklara sunması ve kardeşlik bilinciyle yetiştirilmesi (United Nations, 1924). Böylece çocuk haklarına yönelik genel bir bilinç oluşmaya başlamıştır.

1920-1930 yıllarında, yetişkin işlerinden korunarak çocukların refahlarının arttırılmasına yönelik yasalar yayılmaya başlamıştır. Ücretsiz ve zorunlu eğitim ve çocukla için ayrı bir yargı sistemi geliştirilmesi İlerici Dönemde öne çıkan diğer alanlar olmuştur. Yargı sisteminde çocuklar için cezadan ziyade rehabilitasyona odaklanılmış, istismara uğrayan ve ihmal edilen çocukların olduğu ailelere devlet müdahalesi söz konusu olmuştur. Ayrıca gelir durumu yetersiz ailelere çocukları için yardım yapılması da genel gündem maddelerinden biri olmuştur (Noggle, 2019: 105-106). Esasında daha önceki dönemde çocuklar üzerindeki ailenin, daha çok da babanın

sınırsız tasarruf gücü devlet müdahalesiyle sınırlandırılmaya çalışılmıştır. Genel olarak önce ailenin sonra toplumun çocuklara karşı yükümlülükleri belirlenmiştir.

II. Dünya Savaşı'nın ardından, Avrupa savaşın yarattığı yıkımda geleceklere tehlikeye giren çocukları açlık ve hastalıktan çocukları korumak için *Birleşmiş Milletler Uluslararası Çocuklara Acil Yardım Fonu [United Nations Children's Fund]* (UNICEF) kurulmuştur. İlk olarak geçici nitelikte kurulan UNICEF kıtlığı giderme ve *Dünya Sağlık Örgütü [World Health Organization]* (WHO) ile bebek ölüm oranlarını azaltma, aşılama programları, sıtma ve tüberküloz gibi bazı yerlerde çocuklar ve gençler arasında neredeyse epidemik hale gelmiş hastalıklarla mücadele için çalışmıştır. Zamanla görev alanlarını daha çok Latin Amerika, Asya, Afrika ve Ortadoğu'daki az gelişmiş devletlere doğru kaydırmıştır (Black, 1996). Bu görevler doğrultusunda 1953 yılında Genel Kurul UNICEF'i kalıcı bir organ olarak kabul etmiştir (UNICEF, 1986a: 9). Bundan sonra UNICEF'in dünya çocuklarına karşı sorumlulukları içme suyu, beslenme, sanitasyon, sağlık ve eğitim sağlama olarak belirlenmiştir. Ayrıca insani yardım kuruluşlarıyla ortak çalışmalar ile afet, kriz ve savaş bölgelerindeki çocuklara acil yardım sağlamak da faaliyet alanları arasında yer almıştır (UNICEF, 1986a).

Bu eğilim, 1959 yılında Birleşmiş Milletler çerçevesinde, 1924 Cenevre Çocuk Hakları Deklarasyonu'nun genişletilerek kabul edilmesiyle yaygınlaşmıştır. "*Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Bildirgesi*" (*Declaration of the Rights of Child*) ismiyle kabul edilen bu metin ile bedensel ve zihinsel bakımdan henüz olgunlaşmamış olan çocuğun, doğumdan önce ve sonra uygun yasal koruma dahil özel gözetim ve bakıma ihtiyaç duyduğu kabul edilmiştir. Bu çerçevede beslenme, barınma, sağlık, eğitim ve korunma gibi temel ihtiyaçlardan, özel çocukların eğitimine ve ailesiz veya yeterli destekten yoksun çocuklara sosyal koruma sağlamaya yönelik çeşitli haklar güvence altına alınmıştır (United Nations, 1959: 19-20). Yasal olarak bağlayıcı nitelikte olmayan bu bildirme, küresel düzeyde önemli bir gündem oluşturarak çocuk hakları adına bir bilinç yükseltme çabası olarak değerli bir konuma yerleşmiştir. Öyle ki, UN Genel Kurulu bildirgenin yayınlanmasının yirminci yıl dönümü nedeniyle 1979 yılını "*Uluslararası Çocuk Yılı*" ilan etmiştir (Mower, 1997: 13).

İlerici Dönem'de uygulamaya konulan yasal düzenlemeler genel olarak, çocukların üzerinde tasarruf edilebilir varlıklar olarak değerlendirilmesine dayandırılmıştır. Çocuklar savunmasız ve tehditlere açık, henüz yetişkinliğin gücü ve yetkinliğinden uzak görüldükleri için çocukların korunmasına ve onlara yönelik

yükümlülüklerine odaklanılmıştır. Bu bağlamda, özellikle 1950 ve 1960'lı yıllar devlet müdahalesinin oldukça görünür olduğu bir dönem olmuştur. Çocuklar ailelerin hüküm alanından çıkartılarak devlet korunmasına alışmıştır. Böylece aile çocuk üzerinde serbestçe tasarruf eden, onu istediği gibi çalıştırıp, sömüren ve ona istediği gibi davranan bir birim olmaktan çıkmıştır.

Diğer taraftan, aynı dönem 1970'lerde zirveye ulaşacak olan başka bir çocuk hakları hareketinin ortaya çıkışına tanıklık etmiştir. İlkinden farklı olarak, bu hareket çocuğu hakların öznesi olarak görmüş ve korunmadan daha çok özgürlüğe odaklanmıştır. Yeni yaklaşım çerçevesinde, İlerici Dönem'in çocuğu korumaya odaklanan anlayışı tiranlığa dönüşmekle eleştirilmiştir (Noggle, 2019: 106). Buna göre çocukları korunacak pasif bir kategoriye indirgemek, koruma yükümlülüğünün çocuklar üzerinde hükmetmeye dönüşmesi olarak görülmüştür. Bu nedenle yeni akım çocuklar için self-determinasyon motivasyonundan doğmuştur.

Özgürlükçüler olarak da anılan bu yeni akımın öncüleri, çocukların varsayılandan daha etkin olduklarını ve özgür olmaları halinde daha da yetkin olacaklarını öne sürmektedirler (Noggle, 2019: 106). Buna göre çocuklar kapasite bakımından, yetişkinlerden belirgin bir şekilde ayrılmamaktadır. Bu nedenle kendi kaderlerini tayin etmeye yönelik özgürlüklerin sağlanması gerektiğini savunmaktadırlar. Bu görüşe göre çocuklar yetişkin vatandaşların, hak, ödev ve sorumluluklarına erişebilmelidir. Örneğin oy kullanma, hayatından ve eylemlerinden sorumlu olma, ücretli çalışma, eğitim hayatını yönetme, seyahat etme, evden uzaklaşma ve başka bir vasi seçme gibi hayatını doğrudan şekillendiren haklara sahip olması gerekmektedir. Hak temelli yaklaşımlar çocukların yaşamlarındaki nezaketsizliği, katılım eksikliğini, mutlu ve iyi hissetmeyi hesaba katmadıkları için çocukları kötü bir yaşama karşı savunmasız bırakmakla eleştirilmiştir. Çocuklara korunmadan ziyade özgürlük sağlayan hakların verilmesi ebeveynlerin otoriter ebeveynlik tarzlarından vazgeçmelerinde, kötü niyetli vasilerin denetimine ve dolayısıyla çocuk ve refahından sorumlu yetişkinler arasında sağlıklı ilişkiler kurulmasına yardımcı olacaktır. Çünkü özgürlükçülere göre sadece korumaya yönelik çocuğu pasifize eden haklar uygulamada bazı istismarcıların ya da sömürücülerin yasal dayanağı haline gelebilmektedir (Thomas, 2000: 37-38). Özgürlükler çocuklara kendi hayatları üzerinde pazarlık gücü sağlayacak temel haklar olarak öne çıkartılmış ve çocukların istekleri önem kazanmıştır. Dolayısıyla çocuklar kendi hayatının aktörü olarak yasal düzenlemelerin öznesi konumuna yükseltilmiştir.

Özgürlüklere dayalı olan görüşler, çocuk haklarına ilişkin olarak radikal bir değişim yaratmasa da çocuklar için yeni kazanımlar sağlamıştır. Salt korumaya ilişkin alışlagelmiş haklar yerine, özgürlükleri de içeren bir gündem oluşmaya başlamıştır. Bu gündem çocuk hakları konusunda halen geçerliliği devam eden en kapsamlı uluslararası metin olan 1989 tarihli “Çocuk Haklarına Dair Sözleşme” [*Convention on the Rights of the Child*] (UNCRC) ile somut bir hal almıştır.

UNCRC, çocukların kronolojik yaşını kullanarak evrensel bir tanım önermiştir. Sözleşmenin ilk maddesinde düzenlenen bu tanıma göre “... çocuğa uygulanabilecek olan kanuna göre daha erken yaşta reşit olma durumu hariç, on sekiz yaşına kadar her insan çocuk sayılır” (United Nations, 1989). Böylece uluslararası bir sözleşme ile yaşa bağlı olarak net bir çocukluk tanımı yapılmıştır. Sonrasında ise çocukları hem korumaya hem de özne olarak özgürlüklerini tanımaya yönelik haklar kabul edilmiştir. UNCRC, başlangıçta öngörülenden daha az vurgulu olsa da⁷²; çocukları korumayı amaçlayan en kapsamlı belge olarak daha önceki hakları içermekte ve geliştirmektedir. Ayrım yapılmaksızın tüm çocuklara tanınan koruyucu haklar (madde-2) çocukların yüksek yararına (madde-3), yaşama ve gelişme haklarına (madde-6) odaklanmaktadır (United Nations, 1989). İyi bir gelişim için gerekli temel ihtiyaçlar, eğitim ve sağlık gibi temel hizmetlere erişim hakları güvence altına alınmıştır.

Diğer taraftan, çocukların görüşlerine saygı göstermeye dayanan maddeler ise çocuklara özerklik kazandırmıştır. Bu yenilikçi maddeler çocuğun kendi yaşamının aktörü olmasına imkân sağlar nitelikte düzenlenmiştir. Görüşlerini oluşturma yeteneğine sahip çocukların kendilerini ilgilendiren her konuda görüşlerini serbestçe ifade etme ve kendisini etkileyen adli ve idari kovuşturmalarda dinlenilme hakkı (madde-12) tanınmıştır. Düşüncelerini özgürce açıklama (madde-13), vicdan ve din özgürlüğüne saygı (madde-14), dernek kurma ve barış içinde toplanma özgürlüğü (madde-15), özel yaşantısına, aile, konut ve iletişiminde, onur ve itibarına karşı yapılan saldırılardan korunma (madde-16) hakları garanti altına alınmıştır (United Nations, 1989). UNCRC'nin bu maddeleri ile daha önceki dönemlerin çocuğu üzerinde tasarruf edilebilir edilgen bir varlık olarak gören yaklaşımdan belirgin şekilde ayrıldığı görülmektedir. Bu haklarla çocuklar yetişkinlerin sahip olduğu bazı haklara ulaşmıştır.

⁷² Kabul edildiği tarihte küresel çapta yaşanan siyasal ve politik istikrarsızlık ve dönüşüm, söz konusu sözleşmenin gölgede kalmasına neden olmuştur (Alston, 1994: 5-6).

UNCRC, dünyanın pek çok yerinde kabul edilerek küresel bir konsensüsün oluşmasını sağlamıştır. Çocuk hakları konusunda bu sözleşmeye cinsel şiddet ve silahlı çatışmalar konusunda ek protokollerle desteklenmekle birlikte, UNCRC temel metin olma özelliğini sürdürmektedir. Taraf devletler sözleşmeyi garanti altına aldığı için genel olarak kabul edilen bir çocuk tanımı oluşmuştur. Buna göre 18 yaş altındaki her birey çocuk olmakla birlikte, çocuklar düşünsel yetileri gelişmeye başladıktan sonra aynı zamanda özerk bir aktör olmaya başlamaktadır. Böylece çocuk kavramının evrensel yakın bir karşılığı oluşmuştur. Ancak bu evrensel görünüm de başka bir açıdan gelen eleştirilerin hedefi olmuştur.

Evrensel bir çocukluk fikri, 21. yüzyıla yaklaşırken etnografik, kültürel ve antropolojik çalışmalar eşliğinde bilimsel bir başkaldırıyla karşılaşmıştır. Postmodern yaklaşımlarla birlikte giderek küreselleşen bir bakış açısıyla sorgulanmıştır. Bu eleştiriler Batılı değerlerle tanımlanmış hak ve özgürlüklerin, Batı-dışı çocukların özgüllüklerini göz ardı etmesinden kaynaklanmıştır. Batılı perspektifin genellenmesi tikel olanın baskılanmasına neden olmaktadır. Bu nedenle kendi dünya görüşlerini belirlemede çocukların seslerinin duyulmasına doğru bir kayma yaşanmaya başlamıştır. Çocukların seslerinin duyurulmak istenmesi çoğulluğu sağlarken aynı zamanda çocukların deneyimlerini de gündeme getirmektedir. Bu sayede yetişkinlerin çocuklar için belirlediği haklara çocuk bakış açısından bir katkı mümkün olmaktadır. Dolayısıyla önümüzdeki yıllar için hakların çocuklar açısından daha kapsayıcı olma potansiyeli bulunmaktadır. Son yıllarda çocuk üzerine yapılan katılımcı çalışmalar da bunu desteklemektedir. UNICEF çerçevesinde çocukların hikayelerine yer verilmesi (UNICEF, 2021a) ve onların deneyimlerinin ön plana çıkartılması yeni eğilimin en güçlü örneğini oluşturmaktadır.

Nihayetinde çocuk kavramının karşılığı ve bunun tartışıldığı bağlam tarihsel olarak incelendiğinde önemli değişimlerin olduğu anlaşılmaktadır. Çocukluğun yasal tanımları zamanla yavaş yavaş ortaya çıktığı ve bu uzun evrim sırasında yasal çerçevenin, çocukluğun anlamı, kapsamı ve önemine ilişkin değişen anlayışları yansıttığı görülmektedir. Çocuk ebeveynlerin özellikle de babanın keyfi yetki alanındaki bir varlık olmaktan çıkmış ve aktör olarak otonomisini kazanmıştır. Çocukların seslerinin önem kazanması da onların aktörlüğünün güçlenmeye devam edeceğini göstermektedir. Bu süreçte çocukların tartışıldığı gündemde de değişimler yaşanmıştır. Çalışma çerçevesinde başlayan çocuğun yasal çerçevede tanımlanması süreci geniş kapsamlı olarak haklarını kazanmasıyla günümüze kadar gelmiştir. Bu

noktada UN çatısı altında yapılan çalışmalar ve yürütülen faaliyetler önemli bir itici güç teşkil etmiştir. Özellikle UNCRC günümüzde çocuk hakları konusunda genel anlamda kabul görmüş temel çerçeve olmaya devam etmektedir. Devletlerin iç mevzuatlarına girerek ortak bir çocuk algısı ve haklar bütünü oluşturmuştur. 2030 yılında gerçekleştirilmesi hedeflenen Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri⁷³ doğrultusunda, hakların uygulamada somut çıktılar vermesi planlanmaktadır. Bu nedenle kalkınma hedefleriyle çocuk hakları doğrudan ilişkilendirilmiştir. Dünya genelinde çocuk haklarının ve refahının sağlanmasında eşitsizlik, yoksulluk ve ayrımcılıkla mücadele merkezi bir yere konulmuştur. Özellikle az gelişmiş devletler için yoksullukla mücadele kapsamında çocuk önemli bir aktör olarak ele alınmıştır.

2.1.2. Çocuk Yoksulluğuna Yönelik Yaklaşımlar

20. yüzyıl çocuk haklarının gelişimine ek olarak çocuklara dair bazı temel sorunların gündem oluşturmaya eşlik ettiği bir dönem olmuştur. Bu süreçte yoksulluk da çocukla ilişkili temel çalışma alanlarından biri haline gelmiştir. Literatürde çocukların yoksulluk durumunu belirtmek için “*çocuk yoksulluğu*”, “*çocukluk yoksulluğu*”, “*yoksulluk içinde yaşayan çocuklar*” gibi çeşitli kavramlar kullanılmaktadır. Bu çalışmada çocukların yoksulluğunu tanımlamak için “*çocuk yoksulluğu*” kavramı tercih edilmiştir.

Çocuk yoksulluğunun ön plana çıkmasında birkaç etken dikkat çekmektedir. İlk olarak, çocuk hakları konusunda akademik çevrelerde ve uluslararası alanlarda artan çalışmalar, birey olarak çocukların farklı özelliklerini ön plana çıkartmıştır. Her ne kadar haklar konusunda çocukların aktör olarak kabul edilmesi konusunda önemli bir bilinç oluşmuşsa da bu bilinç çocukların yaş grupları arasındaki farklılıkları da göstermiştir. Haklar; çocukların düşünme yeteneği geliştikten sonra, aktör olarak çocuğun özgürlüklerini tanımaktadır. Zira çocuğun kendi yaşamının akışına yön verebilmesi için kendi yaşamını eline alabilmesi önemlidir. Fakat yoksulluk söz konusu olduğunda; çocukların yaşamlarını değiştirebilmeleri, özellikle de küçük yaş grupları için biyolojik ve yapısal nedenlerden dolayı mümkün olmamaktadır.

Biyolojik açıdan çocuklar yoksullukla başa çıkabilmeleri için temel olan gelir ediniminde yetişkinlerden belirgin şekilde ayrılmaktadır. Çocuklar doğdukları

⁷³ Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri çerçevesinde, özellikle bir birey olarak çocuklara verilen önem ve onların hakları bağlamında gerçekleştirilmesi hedeflenen somut adımlar için lütfen bkz: United Nations (2021).

zamandan itibaren belli yaşlara gelene kadar dünyayı sınırlı şekilde tanımlamakta, diğer insanları bedensel ve zihinsel olarak kendilerinden ayrı olarak çok az anlamakta ya da hiç anlamamaktadırlar. Çocuklar büyüdükçe fiziksel ve sosyal dünyayı algılamaya, farklı işbirlikçi sosyal gruplara katılmaya ve giderek daha fazla karmaşık ilişkiler kurmaya başlamaktadırlar. Bu nedenle erken çocuklar döneminde, doğası itibariyle çocuklar yoksulluğa karşı savunmasız ve bu anlamda yetişkinlere bağımlı durumdadırlar.

Diğer taraftan, çocuklar belli yaşlara gelseler dahi, yoksulluktan kurtulabilmelerine yine de imkân yoktur. İşgücü piyasasının yetişkin şartlarına göre düzenlenmiş çalışma ilişkileri, çocukların daha fazla sömürülmelerine ve daha düşük ücretlere çalıştırılmalarına neden olmaktadır. Dolayısıyla çalışma, çocuk için yoksullukla mücadele aracı olmadığı gibi, çocuklar için başka dezavantajlara kapı aralamaktadır. İstismar ve şiddete açık hale gelmeleri ve eğitim imkanlarından yoksun kalmaları nedeniyle, gelecekteki yoksulluk riskine daha fazla açık hale gelmektedir. Çalışmanın dışında, sosyal yardımlar yoksullukla mücadelede öne çıkmaktadır. Ancak çocuk burada da dezavantajlı bir konumdadır. Yardıma başvuru imkânı yasal statüsü nedeniyle sınırlı olan çocuklar, sosyal yardımlarla da hayatını yoksulluktan çıkartamamaktadır. Dolayısıyla çocuğun yoksulluğa karşı savunmasız doğası, çocuk yoksulluğunu ayrıca ele alınması gereken ve ahlaken de öncelikli bir alan haline getiren ilk nedeni oluşturmaktadır.

İkinci olarak, yoksulluk pek çok açıdan çocuk haklarına erişimi kısıtlayan temel bir sorun olmaktadır. Çocuk haklarının sağlanması konusunda oluşan küresel konsensüse rağmen, dünya genelinde çok sayıda çocuk beslenme, barınma, eğitim ve sağlık gibi temel ihtiyaçlar ve hizmetler bakımından yoksunluklar yaşamaktadır. Bu anlamda yoksulluk; çocukların refahları, gelecek için potansiyel ve fırsatları, beşerî sermayelerinin gelişimi ve seçenekleri için bir tehdit oluşturmaktadır. Dolayısıyla yoksulluk çocukların haklarına erişimlerini engellediği için aynı zamanda çocuk haklarına bir saldırıyı temsil etmektedir. Ayrıca kavram olarak yoksulluk kullanılmamış olsa da hakların önemli bir çoğunluğu yoksulluğun boyutlarını içermekte ya da yoksullukla ilişkili olmaktadır. Çocuk hakları ile yoksulluk arasındaki nedensel ve yakın ilişki çocuklar özelinde yoksulluğu önemli hale getiren başka bir nedeni temsil etmektedir.

Yoksulluk çerçevesinde çocuğun ayrıca ele alınan bir aktör olmasının bir nedeni ise yoksulluk konusunda artan gündemle ilişkili olduğu bilinmektedir.

Neoliberal politikalarla birlikte, dünya genelinde artan yoksulluk, yoksulluğa ilişkin yeni yaklaşımların oluşmasına ve ayrıntılı araştırmalara zemin hazırlamıştır. Bu bağlamda özellikle 1990'lı yıllardan itibaren WB'nin desteğiyle artan katılımcı⁷⁴ yoksulluk çalışmaları, yoksulluğu bireysel düzeyde incelenen bir olgu haline getirilmiştir. Bu çalışmalar sayesinde haneler homojen bir birim olmaktan çıkmış ve hane üyelerinin ayrı ayrı yoksullukları araştırma konusu olmuştur. Bu sayede bireysel olarak incelendiğinde yoksulluk deneyimleri ve belirleyicileri arasındaki farklılıklar ve çocuğun hane içinde gizlenen yoksulluğu açığa çıkmıştır. Çocuk yoksulluğu, mücadele stratejileri ve önemi açısından başlı başına bir temel sorun olarak görülmeye başlanmıştır.

Çocuk yoksulluğunun temel bir sorun olarak görülmesinde, yoksulluğun kuşaklar arasında aktarılan döngüsel bir açmaz olması da etkili olmuştur. Yoksul ailelerden gelen çocukların temel ihtiyaçları yeterince karşılanmamakta ve temel hizmetlere erişimleri mümkün olmamaktadır. Yeterli beslenemeyip sağlık hizmetlerinden yararlanamayan çocukların sağlıklı bedensel gelişimlerini tamamlayamamaları, gelir elde etme potansiyelleri düşürmektedir. Örneğin, yetersiz beslenen ve sağlık hizmetlerine erişemeyen kız çocuklar, geleceğin anneleri olmakta ve normal sağlık standartlarının altında çocuklar dünyaya getirmektedirler. Diğer taraftan eğitim alamayan çocuklar geleceğin ebeveynleri olarak çocuklarını eğitimden yoksun bırakma ve yeterince hayata hazırlayamama risklerini sürdürmektedir. Bu nedenle yoksul ailelerin çocuklarının yoksul yaşama ve kendi çocuklarına da bunu aktarma yönünde yaşam olanakları açısından güçlü bir kısıtları bulunmaktadır. Yoksulluk artan küresel bir sorun olurken, bunun sonraki nesillere devredilen bir dezavantajlar bütünü haline gelmesi yoksulluğu kronik bir dünya sorunu haline getirme potansiyelini taşımaktadır. Çocuk yoksulluğu bu nedenle de merkezi bir konumda bulunmaktadır.

Sonuç olarak, bu nedenler bir araya gelerek çocuk yoksulluğunu önemli bir sorun olarak araştırmacıların ve politika-yapıcıların önüne getirmiştir. Esasında çocuk yoksulluğu olgusu ilk olarak UNCRC kapsamında düzenlenen haklarla, yoksulluk olarak anılmasa da ele alınmaya başlanmıştır (Espey vd., 2010). Özellikle

⁷⁴ Katılımcı yoksulluk çalışmalarının en kapsamlı uygulamasına, WB'nin 2000/2001 Kalkınma Raporu'nda rastlamak mümkündür. Söz konusu raporda, dünya çapında 60 ülkeden 60 binden fazla yoksul kadın ve erkeğin deneyimleri bir araya getirilmiştir (World Bank, 2001: 3). Deneyimlerden elde edilen sonuçlar iki farklı çalışmada (Narayan, Chambers, vd., 2000; Narayan, Patel, vd., 2000) değerlendirilmiştir.

UNCRC'nin 27. maddesi, taraf devletlerin “her çocuğun fiziksel, zihinsel, ruhsal, ahlaki ve sosyal gelişimi için yeterli bir yaşam standardına sahip olma hakkını tanıdığı” belirtmektedir. Ebeveynlerin veya çocuktan sorumlu diğer kişilerin “çocuğun gelişimi için gerekli yaşam koşullarını... güvence altına almak için birincil sorumluluğa sahip olduklarını” ve taraf devletlerin ebeveynlere “bu hakkın uygulanmasında” özellikle beslenme, giyim ve barınma gibi alanlarda maddi yardım ve destek programları ile yardımcı olması gerektiğini düzenleyen bu madde (United Nations, 1989), çocukların mahrum kalmaması gereken alanları belirtmesi yönünden önemlidir. Buna rağmen, çocuk yoksulluğunun uluslararası düzeyde, evrensel bir sorun olarak görülmesi ise, ancak 21. yüzyılın başlarında mümkün olabilmektedir. İlk olarak 2000 yılında UN Genel Kurulu tarafından “Binyıl Bildirgesi” [*Millennium Declaration*], devamında 2002 yılında “Çocuklara Uygun Bir Dünya⁷⁵” [*A World Fit for Children*] isimli belgenin kabulü ve son olarak 2015 yılında “Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri” [*Sustainable Development Goals*] kapsamında çocuk yoksulluğu, uluslararası bir sorun olarak kabul edilmiş ve bu sorunla mücadele için yasal olarak bağlayıcı önlemlerin alınması gündeme gelmiştir.

UN çatısı altında uluslararası alanda haklar çerçevesinde ele alınan çocuk yoksulluğu, 1980’li yıllardan itibaren ayrı bir araştırma alanı olarak akademik alana taşınmıştır (Lichter, 1997: 125). Çocuk yoksulluğuna dair katılımcı alan araştırmaları, ölçüm ve çözüme dair pek çok çalışma kaleme alınmaya başlamıştır. Buna rağmen, kavram olarak çocuk yoksulluğunun ne anlama geldiği konusunda kesin bir tanım yapmak çok da kolay görünmemektedir.

Kurumsal düzeydeki ilk tanımlar 2000’li yılların başından itibaren geliştirilmeye başlanmıştır. Daha çok bölgesel ya da ulusal düzeyde kurum ve kuruluşlar tarafından yapılan bu tanımlamalara “*Christian Children’s Fund*” (CCF), “*The Childhood Poverty Research and Policy Center*” (CHIP), ve “*Save the Children*” çatısı altında yapılan çalışmaları örnek göstermek mümkündür. Çeşitli bölgelerde faaliyet gösteren CCF, 2003 yılında “çocuk ve yoksulluk” özel temalı çalışmalarını başlatmıştır. Çalışmada çocuk yoksulluğunun hanenin gelir ve tüketim düzeyi

⁷⁵ Çocuğun ve daha özeldede çocuk yoksulluğunun görmezden gelinemez bir olgu olduğu ve önem verilmezse çok daha büyük sorunlara yol açabileceği endişesi ile toplanan UN Genel Kurulu, 10 Mayıs 2002’de çocuklara ilişkin on taahhüt sunmuştur; “1) önceliği çocuklara verin, 2) yoksulluğu ortadan kaldırın, 3) hiçbir çocuğu geride bırakmayın, 4) her çocuğa özen gösterin, 5) her çocuğu eğitin, 6) çocukları zarar ve sömürüden koruyun, 7) çocukları savaştan koruyun, 8) HIV/AIDS ile mücadele edin, 9) çocukları dinleyin ve katılımlarını sağlayın, 10) dünyayı çocuklar için koruyun” (United Nations, 2002a: 2-3).

üzerinden ölçmenin yanlışlıklarına dikkat çekerek, çocuğun yoksullukla ilişkisinin fiziksel güvenlik ve korkudan uzak olmak gibi maddi olmayan değişkenlerle ilişik olduğunu belirtmiştir (Feeny ve Boyden, 2003: 7). 2005 yılında ise CCF, çocuk yoksulluğu konusunda kapsamlı bir görüş geliştirmiş ve bu yaklaşımına göre çocuk yoksulluğunu “yoksunluk” (*deprivation*), “dışlanma” (*exclusion*) ve “savunmasızlık” (*vulnerability*) alanlarından oluşan üç kategori üzerinden değerlendirmiştir. “Yoksunluk”, materyal koşulları ve temel hizmetlere erişimi; “dışlanma”, çocuğun toplumsal hayata katılımını ve “savunmasızlık”, çocuğun çevresel tehditler karşısındaki durumunu içermektedir (CCF, 2005: 5). Dolayısıyla CCF, çocuk yoksulluğu konusunda çok boyutlu ve kapsamlı bir yaklaşımı benimsemiştir.

CCF'nin çocuk yoksulluğu konusundaki eğilimi aynı yıllarda CHIP ve “*Save the Children*” tarafından da benimsenmiştir. CHIP çocuk yoksulluğunu, çocukların potansiyellerini geliştirmeleri için gerekli maddi ve maddi olmayan kaynaklara erişimden yoksun olmak şeklinde tanımlamıştır (2003: 1). “*Save the Children*” ise çocuk yoksulluğunu, insan hakları temelinde (2003), eğitim, sağlık ve beslenme gibi temel unsurlara ek olarak siyasal, kültürel ve sosyal ortamlardan dışlanma gibi sosyal bileşenleri eklemiştir (2002: xii). Dolayısıyla genel olarak, çocuk yoksulluğunun bireysel ve çocuklara özel sosyal boyutları içeren bir olgu olduğu üzerinden durulmuştur.

Çocuklarla ilgili uluslararası alanda aksiyon alan en önemli kuruluş olan UNICEF ise çocuk yoksulluğunu ancak 2005 yılında resmi olarak tanımlayabilmiştir. Bununla birlikte UNICEF raporların da çocuk yoksulluğu (*child poverty*) kavramı ilk kez 2000 yılındaki raporda geçmiştir. Ancak burada tanımlama yapılmamış, sadece Bradbury ve Jäntti'nin 1999 tarihli çalışmasından sanayileşmiş ülkelerdeki çocuk yoksulluğuna dair oranlar paylaşılmıştır (UNICEF, 2000: 76). UNICEF, 2005 yılında yayımladığı “*Dünya Çocuklarının Durumu*” isimli raporda çocuk yoksulluğunu “*yoksulluk içinde yaşayan çocuklar; yaşama, büyüme ve gelişmeleri açısından gerekli maddi, manevi ve duygusal kaynaklardan yoksun biçimde yaşamakta, böylece haklarından yararlanamamakta, potansiyellerini tam olarak geliştirememekte ve topluma tam ve eşit bireyler olarak katılamamaktadır*” (2005: 18) şeklinde tanımlamıştır. UNICEF tarafından yapılan bu tanımlama, insan hakları temelli bir yaklaşımın da tezahürüdür ve çocuk yoksulluğunun çok boyutlu ve birbiriyle ilişkili doğasını vurgulaması açısından değerli bir tanımlamadır.

Bununla birlikte, çocuk yoksulluğu konusunda özel bir tanım yapılmaksızın gerçekleştirilen çalışmalar da bulunmaktadır. Örneğin, EU çocukları yoksulluk ve sosyal dışlanma çerçevesinde ele almıştır (Dennis ve Guio, 2004). Yoksulluk göreceli yoksulluk sınırı üzerinden değerlendirilirken sosyal dışlanmada çocuk üzerindeki sosyal kısıtlar⁷⁶ incelenmiştir. Dolayısıyla çocuk ve yoksulluk ilişkisinin parasal ve sosyal değişkenlerden oluşan iki boyutlu bir yapısı olduğu çıkarımını yapmak mümkündür. Diğer taraftan, WB yalnızca mutlak yoksulluk sınırı üzerinden (Silwal vd., 2020) ve OECD göreceli yoksulluk sınırı üzerinden (OECD, 2021: 1) parasal boyuta odaklanmıştır. Ancak OECD hane içinde kaynak dağılımının eşit olmadığı varsayımından hareket ederek eşdeğerlik ölçeğini geliştirmiştir. Buna göre hane içinde gelirin dağılımında, çocukların dezavantajları göz önünde bulundurularak 14 yaş altı üyeler farklı katsayıda ağırlıklandırılmış (OECD, 2012) ve böylece çocukların yoksulluğu ölçülmeye çalışılmıştır.

Genel olarak, tanımlar değerlendirildiğinde çocuk yoksulluğu konusunda çok boyutlu yaklaşımları ağırlığı hissedilmektedir. Çocuğun yetişkinlere göre özgün durumunun kaçınılmaz olarak yoksulluğu etkilediği için literatürde çok boyutlu yaklaşımlar hacimli bir yer kaplamaktadır. Bununla birlikte kesin bir çocuk yoksulluğu tanımı bulunmamaktadır. Çocuk yoksulluğu, yoksulluğun ele alındığı yaklaşım, odaklanılan değişkenler ve yoksulluğun nedenlerine göre çalışmadan çalışmaya değişiklik göstermiştir. Bu nedenle literatürde çocuk yoksulluğu, çocuk yoksulluğunun kapsamı ve doğal olarak nedenleri üzerinden bir görecelik bulunmaktadır.

Çalışmada literatürün bu karmaşık yapısını aşmak ve çocuk yoksulluğunun belirleyicilerini ya da kaynaklarını doğru analiz edebilmek için üç kategoriden oluşan bir sınıflandırmaya gidilmiştir. Buna göre ilk olarak, gelir-tüketim temelli maddi koşullara odaklanan materyalist yaklaşımlar ele alınmıştır. Bu kısımda gelir, gıda ve hanenin yapısal özellikleri gibi temel maddi koşullara hane düzeyinde yer verilmiştir. İkinci kategori olan insani yaklaşımlarda, üniter bir yapı olan haneyi aşarak bireysel düzeye inen çalışmalara odaklanılmıştır. Bu kısımda insani yoksulluk yaklaşımının temel katkılarından olan eğitim, sağlık ve bilgi çerçevesinde çocuk yoksulluğunu

⁷⁶ EU'da yoksulluk "*the risk of poverty or social exclusion*" (ARPE) adıyla tanımlanmakta ve ölçülmektedir. Birlik bünyesinde ayrı bir çocuk yoksulluğu tanımı veya değişkeni bulunmamakla birlikte, yoksulluk veya sosyal dışlanma riski nüfusun, "*i) yoksulluk sınırının altında, ii) şiddetli maddi ve sosyal yoksulluk ve iii) iş yoğunluğunun çok düşük olduğu hanelerde yaşayanlar*" olarak belirlenmiştir (Eurostat, 2021b).

değerlendiren yazın incelenmiştir. Son olarak, üçüncü kategori hane ve bireyi aşan daha üst bir boyuta göre ayrılmıştır. Esasında, literatürde her zaman spesifik olarak yoksullukla ilişkilendirilmeyen çocuk işçiler, sokak çocukları ve suça itilen çocuklar gibi çocuklara ilişkin toplumsal sorunlara yer verilmiştir. Sosyal dışlanma yaklaşımından hareketle bu çocukların toplumsal düzeyde yaşadıkları şiddet, dışlanma ve ayrımcılık bu kategorinin temel alanlarını oluşturmuştur.

2.1.2.1. Materyalist Yaklaşım

Yoksulluğun materyalist bir yaklaşımla kavramsallaştırılması, yoksulluğun tek değişkenli (genellikle gelir üzerinden) olarak tanımlanan parasal yaklaşımın bir yansımasıdır. Bilindiği üzere çocuklar doğaları gereği korunmaya, beslenmeye, ilgiye ve bakıma muhtaç olmaları onların ailelerine, ebeveynlerine veya vasilerine bağımlı olmalarına neden olmaktadır. Dolayısıyla çocukların yaşamlarını sürdürdükleri ve bağımlı olarak yaşadıkları kişilerin ekonomik durumu onları doğrudan etkileyebilmektedir. Bu anlamda parasal çocuk yoksulluğu, yoksul çocukların asgari yaşam standartlarını karşılamak; gerekli mal ve hizmetlere erişmek (Coudouel vd., 2002: 30) veya sosyal hayata katılmak için yeterli parasal kaynaklara erişimi olmayan hanelerde yaşadığını varsaymaktadır.

Genellikle gelire dayalı, parasal çocuk yoksulluğu, yoksulluğun yalnızca bir yönünü, diğer bir ifadeyle yetersiz geliri ele almasına ve diğer boyutları ve değişkenleri ele almamasına rağmen, anket verileri yardımıyla ve uygulamadaki basitliği nedeniyle literatürde yaygın olarak kullanılmaktadır.

Çocuk yoksulluğunun materyalist bir yaklaşımla incelendiği çalışmalarda çocukların kendilerine ait düzenli bir geliri ve ekonomik kaynak yaratma beceri ve yetkinlikleri olmadığından, çoğunlukla hanenin geliri ana değişken olarak kullanılmıştır. Bilindiği üzere çocuklar ailelerine bağımlı olduklarından, ailelerinin yaşadığı ekonomik ve sosyal yetersizlikler nedeniyle yoksulluğu hissetmeleri daha kolaydır, zira çocuklar en azından yetişkinliğe kadar aile koşullarını değiştirememektedir (Brooks-Gunn ve Duncan, 1997).

Ringgen ve Halpin (1997), çocukların aileler için önemli bir masraf olduğunu ve özellikle annelerin istihdamdan çekilmesinin de bu durumu daha akut hale getirdiğini savunmuşlardır. Bu bağlamda hane yapılarının ve ekonomik koşulların çocukların yoksulluğunu doğrudan etkilediği bilinmektedir (Morgan ve Kickham, 2001). Duncan ve Brooks-Gunn (2000) tarafından yapılan çalışmada, ailelerin

yaşadığı yoksulluğun çocuk gelişimi üzerinde seçici etkileri olduğu iddia edilmiştir. Bu bağlamda erken çocukluk çağında derin veya sürekli yoksulluğa maruz kalmanın, çocukların yeteneklerini ve başarılarını olumsuz etkilediği çalışmada ortaya konulmuştur. Bununla birlikte erken çocukluk döneminde yaşanan yoksulluk, biyolojik ve sosyal / davranışsal bozukluklara da yol açmaktadır (Ackerman vd., 1999; Brooks-Gunn vd., 1997; Moffitt, 1997).

Erken dönem çalışmalar genellikle çocukların yaşadığı / maruz kaldığı yoksulluğun, onların bilişsel ve sosyo-kültürel davranışlarını nasıl etkilediğinin tespitine yönelik olmuştur. Yapılan pek çok çalışmada hane geliri ile çocukların bilişsel ve sosyo-duygusal sonuçları arasında anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir (Brooks-Gunn ve Duncan, 1997; Brooks-Gunn vd., 1993; Duncan ve Brooks-Gun, 1997; Lichter, 1997; Linver vd., 2002). Öyle ki hanede yaşanan kısa süreli bir yoksulluk bile, çocukların sosyal ve zihinsel gelişimlerini olumsuz etkileyebilmektedir (Lichter, 1997). Örneğin, Ramey ve Campell (1977) tarafından yapılan araştırmada, iki yaşına kadar düşük sosyoekonomik geçmişe maruz kalan çocukların standart zeka testlerinden daha düşük puanlar aldıkları tespit edilmiştir. Smith ve arkadaşları (1997) tarafından yapılan çalışmada da, yoksulluk sınırının altında kalan hanelerde yaşayan çocukların, görece geliri yüksek hanelerdeki çocuklara göre IQ seviyelerinin daha düşük seyrettiğini istatistiki olarak ortaya koymuşlardır. Diğer taraftan hanelerin yaşadığı yoksulluk, çocukların okuldan uzaklaşmasına neden olmakta (Ravallion ve Wodon, 2000) ve onların iş piyasalarına girişlerine yol açmaktadır (Rodgers ve Standing, 1981).

Yoksulluğun çocukların fiziksel gelişimini de olumsuz etkilediği bilinmektedir (Jones vd., 1985). Düşük gelirli hanelerde yaşayan çocuklar asgari düzeyde yeterli beslenemedikleri için birtakım sorunlarla karşılaşmaktadır. Özellikle bodurluk, diyabet ve obezite, doğrudan yoksulluğun parasal boyutunun çocuklar üzerindeki somut etkileri olarak dikkat çekmektedir. 2021 yılındaki UNICEF raporuna göre 5 yaşından küçük çocukların %22'si yaşlarına göre çok kısa boydadır ve 5-19 yaş arası çocukların ise %11'i aşırı derecede zayıf ve %18'i ise aşırı kilolu ve obez olarak tespit edilmiştir (UNICEF, 2021b: 73). Antropometrik⁷⁷ başarısızlığın bir göstergesi olan

⁷⁷ Antropometri, genel olarak insanların ve daha özelden ise çocukların bedenlerinin ölçülerini dikkate alan bir teknik olarak bilinmektedir. Özellikle ergenlik dönemindeki çocukların bedensel gelişimlerini değerlendirmek amacıyla kullanılan bu yöntem, yeterli beslenmenin ve bir anlamda yaşam kalitesinin bir göstergesi olarak yoksulluk çalışmalarında (örneğin, bkz: Lopez-Pablos, 2009) kullanılmaktadır.

bodurluk, daha çok yoksul ülkelerde veya düşük gelirli hanelerdeki çocukları orantısız bir şekilde etkilemektedir (Black vd., 2013: 436). Bunun yanı sıra düşük gelirli hanelerdeki çocuklar, diyabet ve obezite gibi gıda tüketiminden kaynaklanan sorunlarla da sıklıkla karşılaşmaktadır. Genellikle bu tür hanelerde sağlıklı besinlerin maliyetleri karşılanamadığından (Drewnowski, 2010) veya tok tutucu besinlerin (karbonhidrat ve şeker ağırlıklı) daha uygun fiyatlı olmasından kaynaklı tercih edilmesinden (Laraia vd., 2017), diyabet ve obezite gibi beslenme kaynaklı sorunlar görülmektedir (Dowd vd., 2010; McCurdy vd., 2010; Visser vd., 2001). Diğer taraftan düşük gelirli hanelerdeki çocukların yaşadıkları strese bağlı olarak tütün kullanımları da artmaktadır. Örneğin, Thomson ve arkadaşlarının (2002), Yeni Zelanda'da çocuklu düşük gelirli hanelerdeki tütün kullanımının yarattığı mali sıkıntıları araştırdığı çalışmada, düşük gelirli hanelerdeki çocukların, tütün harcamalarından yüksek gelirli hanelere göre etkilenme olasılığının daha yüksek olduğu ve tütün kullanımının çocuk yoksulluğunu tetiklediği tespit edilmiştir. Benzer şekilde ABD'de yapılan bir çalışmada, sigara içen düşük gelirli hanede yetişen çocukların, sigara içmeyen hanelerdekine kıyasla daha düşük beslenme kalitesine sahip olduğu ortaya koyulmuştur (Johnson vd., 1996).

Maddi kaynak kısıtı nedeniyle yaşanan yetersiz beslenme üzerine literatürde pek çok çalışma bulunmaktadır (Cook vd., 2004; Kleinman vd., 1998; Rose-Jacobs vd., 2008; Salvucci, 2016). Yapılan çalışmaların çoğu, yeteri kadar gıda tüketimi yapamayan hanelerdeki çocukların daha akut ve kronik sağlık sorunlarına sahip olduğunu ve bu durumları yaşamayan hanelerdeki çocuklara göre genel sağlık durumlarının daha kötü olduğunu ortaya koymuştur.

Çocukluk döneminde yaşanan gelir nedenli yoksulluğun etkileri uzun süreli de görülebilmektedir. Öyle ki yoksul bir hanede büyümenin, yetişkinlikte yoksulluk olasılığını arttırdığı bilinmektedir (Bradbury vd., 2001). Nitekim, Brooks-Gunn ve Duncan (1997), hane gelirinin çocukların refahı üzerinde doğrudan etkili olduğunu, erken çocukluk döneminde yaşanan yoksulluğun yetişkinliği etkilediğini ve bu nedenle erken çocukluk döneminde yaşanan yoksulluğa müdahalelerin çocukların gelişimini olumlu yönde etki ettiğini tespit etmişlerdir (Barker vd., 2002; Duncan vd., 1998; Poulton ve Caspi, 2005). Benzer şekilde Duncan, Ziol-Guest ve Kalil (2010) tarafından yapılan çalışmada, erken çocukluk döneminde maruz kalınan yoksulluğun, gelecekteki etkileri incelenmiştir. Çalışmaya göre, erken çocukluk döneminde yaşanan yoksulluğun etkileri %19 ihtimalle yetişkinlikte de devam etmekte ve en az 13 yıllık

bir süre boyunca görülmektedir. Power ve arkadaşlarının 2005 yılında yapmış olduğu çalışmada ise, dezavantajlı sosyal kökenlere sahip olan bireylerin, yetişkinlikte obezite ihtimalinin yüksek olduğunu ve özellikle kadınlarda sigara bırakma olasılığının düşük seyrettiğini belirlemişlerdir. Dahası yapılan başka bir çalışmada, düşük gelir ortamında yetişen kadınların; çocukluk, ergenlik ve yetişkinlikte aşırı kilo ve obezite ile karşılaştığı tespit edilmiştir (Frongillo, 2003). Dolayısıyla hanenin geliri üzerinden çocuğun yetersiz beslenmesi ve bunun sağlığı üzerindeki etkilerine dayanan bu çalışmalar, hane düzeyindeki yoksulluk analizlerinin bir boyutunu oluşturmaktadır.

Hane düzeyinde çocuk yoksulluğu konusunda odaklanılan bir diğer boyut da hanenin yapısal / fiziksel özellikleri ile ilişkilendirilmektedir. İnsan gelişimini ekolojik yaklaşım ile alan Bronfenbrenner (1979), çocukların yaşadığı çevreyle birlikte geliştiğini varsaymıştır. Çocuklar, kötü veya düşük kaliteli konutlarda daha yaygın olan aşırı kalabalık, sağlıksız ve çevresel koşullarla karşı karşıya kalabilmektedir (Chetty vd., 2016; Leventhal ve Newman, 2010; Linver vd., 2002). Dolayısıyla, çevre ve daha özelden çocuğun içinde yaşadığı konut, çocukları fiziksel, bilişsel ve duygusal olarak etkileyebilmektedir. Barınma üzerine yapılan çalışmalar genellikle konut istikrarsızlığı, düşük kaliteli ve aşırı kalabalık konutların çocukların gelişimi üzerindeki etkisini ortaya koymaya yönelik olmuştur.

Düşük gelirli ebeveynler, genellikle beslenme ve barınma konusunda bir tercih yapmak zorunda kalmakta ve genellikle beslenmeye öncelik verip, barınma tercihlerini ise daha uygun fiyatlardan yana kullanmaktadırlar (Breysse vd., 2004: 1587). Düşük gelir nedeniyle geçici konutlarda yaşayan ve sık sık konut değiştirmek zorunda bırakılan çocuklar hem duygusal hem de bilişsel olarak olumsuz etkilenebilmektedir. Örneğin konut istikrarsızlığı ile karşı karşıya olan çocukların okulları da sıklıkla değişmekte ve bu durum okul hayatının başarısız geçmesine (Adam, 2004; Buckner vd., 2001) ve davranışsal / duygusal açıdan yıpranmalarına (Jelleyman ve Spencer, 2008) neden olmaktadır. Çocukların konut istikrarsızlığı nedeniyle davranışsal ve duygusal açıdan yıpranmaları, özellikle ergenlik döneminde sigara içme, alkol tüketme ve intihar girişiminde bulunma olasılıklarını arttırmaktadır (Dong vd., 2005). Bu anlamda gelir yetersizliği nedeniyle konut değişikliği yapmanın çocuklar üzerindeki etkisi, daha çok davranışları üzerinde etkili olmaktadır. Diğer taraftan yaşanan konutun koşulları da çocukların yaşadığı yoksulluğun daha da derinleşmesine neden olmaktadır.

Kötü veya düşük kaliteli konutlar; biyolojik, fiziksel ve kimyasal yollarla, hanehalkının ve daha çok ise çocukların sağlıklarını doğrudan etkileyebilmektedir. Kötü barınma koşullarında haşere, küf (biyolojik), bakımsızlık, ısınma (fiziksel), kimyasal gaz veya sorunlarla sıklıkla karşılaşmaktadır. Konutun fiziki koşullarından dolayı görülen nem, soğuk veya küf gibi sorunlar, çocuklar üzerinde astım, solunum yolu rahatsızlıkları, alerji gibi kalıcı ve akut sağlık problemlerine yol açmaktadır (Andriessen vd., 1998; Bornehag vd., 2005; Peat vd., 1998; Strachan, 1988; Weitzman vd., 2013; Wilkinson, 1999). Özellikle eski ve bakımsız konutlarda boya, boya tozu veya toprağa maruz kalma gibi sebeplerle ortaya çıkan kurşun veya radon gibi zararlı kimyasalların da çocukların sağlığı üzerinde etkisi olduğu bilinmektedir (Kim vd., 2002; Sandel vd., 2010; WHO, 2010). Bu kimyasalların etkisiyle çocuklar kolaylıkla tedavi edilebilecek sinirlilik, mide ağrısı, uyuşukluk, dikkat dağınıklığı gibi semptomlarla belirgin hale gelen rahatsızlıklara maruz kalmaktadır. Ancak özel bir bilgi ile teşhisi konulabilecek bu hastalıklar, kolaylıkla fark edilememekte ve yoksulluk nedeniyle de sağlığa erişim üzerinde de ayrıca baskı yaratmaktadır. Tedavi edilmeyen bu hastalıkların; düşük IQ, büyüme bozukluğu, nörolojik gelişim ve davranış problemleri gibi kalıcı sonuçları bulunmaktadır (Bellinger vd., 1987; Coulton vd., 2020; Needleman vd., 1990; White vd., 1993; Zahran vd., 2017). Özellikle beş yaş altındaki çocuklar beyinleri ve sinir sistemleri gelişim aşamasında olduğu için bu tehlikelere karşı daha açık hale gelmektedir (Pocock vd., 1994: 1189). Konutların olumsuz fiziksel koşullarının çocukların sağlığı üzerinde önemli ve geleceklerini de etkileyebilecek hasarlar bıraktığı görülmektedir.

Yaşam koşullarına ilişkin başka bir sorun ise, konutun fiziksel özelliklerinin ötesinde hanenin yapısının özelliklerinden kaynaklanmaktadır. Hane üyesi sayısının belirleyici olduğu bu problem mekân paylaşımında ortaya çıkan sorunları ifade etmektedir. Kötü konut, çocuk yoksulluğunu etkilerken, bu konutta barınan üye sayısı sağlık sorunlarını daha ciddi aşamalara taşımaktadır. Aşırı kalabalık konut koşullarında yaşayan çocukların viral ve bakteriyel enfeksiyonlara karşı savunmasız olduğu ve bu enfeksiyonların yol açtığı solunum yolu rahatsızlıklarına (Britten vd., 1987), menenjitte (Baker vd., 2000; Jones vd., 1997; Stanwell-Smith vd., 1994), sindirim bozukluklarına (Eriksson vd., 1999) ve birtakım hava yoluyla bulaşan hastalıklara (Clements vd., 1995; Wanyeki vd., 2006) yakalanma olasılığını arttırmaktadır. Diğer taraftan aşırı kalabalık konutlar, hanedeki bireylerin ama özellikle çocukların psikolojik gelişimlerini de etkileyebilmekte (Barnes vd., 2011;

Lumeng vd., 2014; Pepin vd., 2018; Solari ve Mare, 2008, 2012; Wells ve Evans, 2003) ve hatta ebeveyn-çocuk arasındaki iletişimin bozulmasına neden olmaktadır (Evans, 2006; Evans vd., 1998).

Kalabalık konutların yarattığı bir diğer sorun ise gürültü problemidir. Gürültülü ve kaotik bir konut çocukların hem bilişsel hem de psikolojik gelişimlerini olumsuz etkileyebilmektedir (Evans vd., 2001; Hohmann vd., 2013; Kamp-Dush vd., 2013; Niemann ve Maschke, 2004). Yaşanılan konuttaki aşırı kalabalık ve gürültü beraberinde çocukların uyku kalitelerini bozarak, onların fiziksel olarak büyümelerini de engelleyebilmektedir (El-Sheikh ve Kelly, 2011; Makinde vd., 2018; Montgomery vd., 1997; Quist vd., 2016). Ayrıca hanenin yapısal ve fiziksel koşullarının çocukların eğitim sürecindeki performanslarını belirlediğini gösteren çalışmalar da (bkz. Coggon vd., 1993; Essen vd., 1978; Goux ve Maurin, 2003; Lien vd., 2008) bulunmaktadır. Aşırı kalabalık, gürültü ve konutun fiziksel koşulları nedeniyle kalitesiz uyku veya hastalık sonucu okula devam edememe, çocukların eğitimdeki kazanımlarını azaltmaktadır.

Çocuklar için para önemli midir veya her şey midir? Gelir-tüketim temelli maddi koşullara odaklanan materyalist yaklaşım perspektifinden geliştirilen literatüre göre, hanenin geliri çocukların yaşadığı tüm bu sorunların ana çözücüsü konumundadır. Nitekim Duncan ve arkadaşlarının 1998 yılında yapmış olduğu çalışmada, erken çocukluk döneminde yaşanan derin ve kalıcı yoksulluğun ortadan kaldırılması ve yoksul hanelerin gelirlerinin arttırılması neticesinde çocukların yeteneklerinin ve kazanımlarının artacağı ileri sürülmüştür.

Sonuç olarak çocuk yoksulluğu konusundaki materyalist yaklaşım ile ele alınan çalışmalar, genellikle tek bir değişken üzerine inşa edilmiştir. Bu değişken temelde gelir olmakla birlikte; hanenin geliri üzerinden gıda ve barınma da önemli materyalist değişkenler olarak kullanılmıştır. Özetle; çocuk, aileler için ek bir maliyet unsuru olmakla birlikte; barınma-gıda gibi temel asgari ihtiyaçların karşılanması noktasında sorun yaşandığında, bu sorunların çözümü genellikle gelirin artışı ile mümkün olabilmektedir. Örneğin, yaşanılan konutun kötü veya bakımsız olması, hanenin sağlık harcamalarını arttıracak ve yoksulluk daha da derinleşecektir. Diğer yandan yeterli ve dengeli beslenme yerine gelir yetersizliği nedeniyle karbonhidrat ağırlıklı sağlıksız beslenme, uzun vadede sağlık sorunlarına yol açarak hanenin maddi durumunun daha da kötüleşmesine neden olabilmektedir. Bütün bu somut sorunların

ötesinde, bu koşullarda yaşayan veya büyüyen çocukların sosyal ve psikolojik gelişimleri de olumsuz etkilenmektedir.

Gelir, gıda ve hanenin yapısal özellikleri gibi temel maddi koşullar üzerinden çocuk yoksulluğunu ortaya koyan materyalist ve daha özeldede parasal yaklaşım, tam olarak çocukların yaşadığı ve/veya yaşayacakları yoksulluğun boyutunu ve etkilerini tam olarak yansıtamamıştır. Çocukların başkalarına bağımlı oldukları gerçeği nedeniyle ölçümler ve değerlendirmeler hane düzeyinde yapılmıştır. Bu durumun olası olumsuz etkilerini ortadan kaldırmak adına, gelir ve/veya tüketim, hane üyeleri arasında paylaştırılarak, yoksulluğun bireysel düzeyde ortaya konulması amaçlanmıştır. Ancak bu durum, hane-içi kaynak dağılımının ne derece objektif olduğu ile tartışılır hale gelmiştir. Nitekim yapılan pek çok çalışmada hane-içi kaynak dağılımının adil olmadığı ortaya konulmuştur.

Çocuklar barınma seçenekleri ve gelir edinimi açısından ebeveynlerine bağılı oldukları için kendi istekleriyle haneye girme, haneden ayrılma, çalışma ya da başka türlü kaynaklar sağlama gibi imkanlardan mahrumdur. Özerk hareket etmekteki yoksunluklarından dolayı, hane içindeki kaynakların dağılımı konusunda, çocuklar eşitsizliğe karşı en savunmasız olan hane üyelerini temsil etmektedir (Dunbar vd., 2013: 438). Bu nedenle eşitsizliği ve çocuk yoksulluğunu değerlendirmek için hanelerdeki çocukların kaynak dağılımı paylarının belirlenmesi önemli bir husus olarak dikkat çekmektedir.

Hane-içi kaynak dağılımı, hanehalkı üyeleri arasında eşit olarak paylaşılmamaktadır. Dolayısıyla hane içinde erkekler ve kadınlar arasında, en temelde kaynaklara erişim noktasında bir eşitsizlik olduğu bilinmektedir (Bennett, 2013; Daly, 1992; Daly vd., 2012; Haddad vd., 1998; Millar ve Glendinning, 1989; Pahl, 1983; Young, 1952) Yapılan çalışmalarda hane-içi kaynak dağılımının, özellikle gıda dağılımı kısmında, cinsiyet ayrımcılığı en yoğun şekilde gözlemlenmiştir. Bu doğrultuda hane-içi kaynak dağılımındaki eşitsizlik, temel olarak toplumsal cinsiyet eşitsizliği ile ilişkilendirilmiştir. Bu durum gelişmiş ülkelerde de gözlemlenmesine rağmen, az gelişmiş ülkelerde bu eşitsizlik daha keskin ve yaygın olarak gözlemlenmektedir (Sen, 1984: 347). Hane-içi kaynak dağılımındaki eşitsizlik, kadınları ve kız çocuklarını yoksulluğa karşı daha da savunmasız hale getirmektedir (Chant, 2006: 94).

Hane-içi kaynak dağılımına ilişkin literatürde, çocukların varlığı ise görece daha yeni çalışmalarda araştırma konusu yapılmıştır (bkz. Arias vd., 2003; Blundell vd., 2005; Cherchye vd., 2012; Corak, 2005; Dunbar vd., 2013; Kanbur, 1991; Kebede, 2003; Mangiavacchi vd., 2018). Yapılan çalışmalarda, hane-içi kaynak tahsisinde erkek çocukların lehine bir toplumsal cinsiyet yanlılığı bariz şekilde göze çarpmaktadır (Choe vd., 1995; Haddad vd., 1998, 1996; Mangyo, 2008). Ayrıca çocuklar arasında yaş farkının da kaynak dağılımını etkilediği bilinmektedir (Behrman, 1988; Black vd., 2005; Booth ve Kee, 2009; de Haan, 2010; Price, 2008). Buna göre, ilk doğan çocuklar hane-içi kaynaklarından daha fazla yararlanırken; sonra doğan çocuklar görece daha az yararlanmaktadır. Diğer taraftan çocukların hane-içi kaynak dağılımındaki paylarını etkileyen en önemli husus; hanedeki kadının ve/veya annenin kaynak dağılımındaki pazarlık gücüdür. Annelerin çocuklarına babalardan daha fazla kaynak ayırdığı yaygın olarak kabul edilmektedir. Hane-içi kaynakların kadınların kontrolünde olması durumunda, çocukların daha iyi şartlarda hayatlarını sürdürdükleri yapılan çalışmalarla ortaya konulmuştur (bkz. Desai, 1992; Han vd., 2003; Handa, 1994; Lundberg vd., 1997; Messer, 1983; Thomas, 1990, 1994). Örneğin, hanedeki kadının gelirindeki artış, gıdanın bütçedeki payının artmasına ve yetişkin harcamalarının azalmasına neden olmaktadır (Armand vd., 2020; Attanasio ve Lechene, 2010; Tommasi, 2018; Ziol-Guest vd., 2006). Diğer taraftan babanın gelirinin artması; dışarda yemek, eğlence ve bazı olumsuz kişisel harcamaların (alkol veya tütün) artmasına neden olabilmektedir (Hoddinott ve Haddad, 1995: 91). Dolayısıyla aile kaynaklarının daha büyük bir bölümünü anneler kontrol ettiğinde çocukların daha iyi durumda oldukları ortaya konulmuştur. Böylece hane-içi kaynaklarının kadınların kontrolünde olması, hanedeki çocukların sağlıklı beslenmelerine ve refahlarında iyileşmeye katkıda bulunmaktadır (Bruce, 1989; Engle, 1993; Handa, 1996; Hoddinott ve Haddad, 1995; Johnson ve Rogers, 1993; Main, 2019; Messer, 1997; Meyer ve Sullivan, 2008).

Hane-içi kaynak dağılımının durumu, çocuk yoksulluğunun tespiti açısından son derece önemlidir. Öyle ki yüksek gelirli hanelerde, kaynak dağılımının adil bir şekilde gerçekleşmemesi, hane bireylerinin, ve daha dramatik şekilde çocukların, refahlarını doğrudan etkileyebilmektedir (Ciula ve Skinner, 2015; Espenshade, 1984; Whelan vd., 2001). Hane-içi kaynak tahsisindeki bu eşitsizliği çözüme adına, araştırmacılar ve kurumlar çeşitli eşdeğerlik ölçekleri (Citro ve Michael, 1995; Giles, 2004; OECD, 2012) geliştirmişlerdir. Özellikle hane-içindeki kaynaklara doğrudan

katkı yapmayan veya maddi olarak katkı sunamayan çocuklar, geliştirilen bu ölçekler yardımıyla “görünmez” olmaktan çıkarılmaya çalışılmıştır.

Sonuç olarak çocuk yoksulluğunun özgül koşulları, yoksulluğun bireysel olarak ele alınmasını gerektirmiştir. Esasında eşdeğerlik ölçekleri, yoksulluğun birey düzeyde ölçülmesi açısından önemli bir gelişme olmuştur. Ancak bu ölçekler, çocukların hane-içindeki görünürlüğü materyalist yaklaşımın ötesine geçemediğinden, karşı karşıya oldukları yoksulluk sadece gelir ve/veya tüketim gibi parasal değerler üzerinden incelenmiştir. Ayrıca parasal tanımlamalar, çocukların karşılaştıkları yoksulluğun deneyimsel farklılığına yanıt verememektedir. Bu durum yoksulluğun çok boyutlu yapısının göz ardı edilmesine yol açmakta ve çocuk yoksulluğunun çözümünde dar görüşlü ve indirgemeci bir yaklaşımın benimsenmesine neden olmuştur. Bu kısıtı aşma konusunda insani yaklaşım, çocuk yoksulluğunun çok boyutlu yapısına daha uygun bir değerlendirme imkânı sunmuştur.

2.1.2.2. İnsani Yaklaşım

Çalışmada hane geliri veya hanede çalışan bireylerin kişisel gelirleri dikkate alınarak, tek bir değişken üzerinden yapılan çocuk yoksulluğu çalışmaları “*materyalist yaklaşım*” başlığı altında özetlenmiştir. “*İnsani yaklaşım*”, materyalist yaklaşımdan farklı olarak, yoksulluğu gelir bazlı perspektiften ileri taşıyarak, hanedeki bireylerin kişisel özelliklerini, eğitim seviyelerini, çalışma durumlarını, sağlığa erişimlerini, bilgiye ulaşım durumlarını ve şiddetle olan karşılaşmalarını içeren geniş bir literatür ile analiz yapma imkânı sunmuştur. Bu sayede insani yoksulluk yaklaşımı, yoksulluğu bireysel düzeye indirgediği için çocuk yoksulluğu konusunda gelir temelli yaklaşımlara göre daha yararlı bir çerçeve sağlamaktadır. Bu kapsamlı literatürün içinde, kimi zaman birbirlerinin yerine kullanılan, “*çok boyutlu yoksulluk*”, “*temel ihtiyaçlar*” ve “*yapabilirlik*” yaklaşımının benimsenen çalışmalar yer almaktadır. Son yıllarda, özellikle de gelişmiş ülkelerde, çocukların ve hanelerinin parasal kaynaklar dışında, birçok yönden etkilendiği ve dolayısıyla materyalist yaklaşımın çocuk yoksulluğu ile ilgili tüm hikâyeyi yeterince yansıtamadığı görülmüştür.

Materyalist yaklaşım çerçevesinde ele alınan ebeveyn geliri, çocuk yoksulluğunun belirleyicileri arasında son derece önemli bir değişkendir. Mayer (1997), ebeveyn geliri ile çocukların refahı arasındaki ilişkiye dair iki teori ortaya sunmuştur; i) “*yatırım teorisi*” ve ii) “*iyi ebeveyn teorisi*”. Buna göre “*yatırım teorisi*”; ebeveynlerin çocuklarına yaptığı harcamaları (gıda, içecek, giyecek, temel

harcamalar; pedagojik harcamalar, kitap, öğrenme yardımcıları, kültürel harcamalar ve ulaşım harcamaları) kapsarken; “*iyi ebeveyn teorisi*” ise daha çok psikolojik boyutu oluşturur. Bilindiği üzere yoksulluk, bireyler üzerinde stres yaratmakta ve “*destekleyici, tutarlı ve ilgili ebeveynlik*” sağlama yeteneklerini azaltmaktadır. Para, maddi yaşam standardı sağlarken; örneğin eğitim başarısı, toplumsal farkındalık, genç yaşta evlilik vs. gibi unsurları doğrudan etkileyen bir faktör değildir (Mayer, 1997: 45-54). Özetle “*yatırım teorisi*”, ebeveyn gelirinini çocuklar üzerindeki maddi kazanımına odaklanırken, “*iyi ebeveyn teorisi*” ebeveynlerin kişisel gelişimleri ve eğitimlerine, daha doğru bir ifadeyle beşerî sermayelerine ve değer / ahlak yargılarına göre şekillenmektedir. Bu bağlamda ebeveynlerin demografik ve sosyo-ekonomik durumları, çocuk yoksulluğu literatüründe sıkça çalışılan konulardan biri olarak dikkat çekmektedir. Ebeveynlerin yaşları, eğitim ve istihdam durumları ve medeni halleri, çocuk yoksulluğunun önemli birer belirleyicisi olarak literatürde yer almıştır.

Yapılan pek çok çalışmaya göre ebeveynin yaşı ile çocukların yoksulluk riski arasında ters orantılı bir ilişki söz konusudur. Buna göre anne-baba olma yaşı düştükçe, çocukların yoksul olma riskleri artmaktadır. Örneğin, 1989 yılında ABD’de yapılan bir çalışmada, otuz yaş altı ebeveynlerin çocuklarının yoksullukla karşılaşma ihtimali yaklaşık %36 iken; 30-64 yaş arasındaki ebeveynlerin çocuklarının yoksullukla karşılaşma ihtimali %15 civarındadır (Johnson vd., 1989: 16). Erken yaşta ebeveyn olan çiftler, aile kurmanın sorumluluğu ile birlikte eğitimlerine devam edememekte ve bu durum onların yüksek ücretli işlerde istihdam edilme olasılıklarını da düşürmektedir (Enchautegui, 2013). Nitekim bu duruma ek olarak genç anne-babaların çocuk yetiştirme konusundaki tecrübesizlikleri de çocukların refahlarını doğrudan etkileyebilmektedir (Albritton vd., 2014; Aron ve Zweig, 2003; Sadler vd., 2007). Özetle, bireysel gelişimini tamamlamadan ebeveyn olan kişiler, çocuklara dair sorumlulukları almakta ve/veya karşılamakta başarısız olabilmektedirler.

Ebeveynlerin eğitim düzeyleri de çocuk yoksulluğunu doğrudan etkileyen bir diğer insani faktör olarak dikkat çekmektedir. Düşük eğitim düzeyi, yoksulların kazançlarını ve gelirlerini artırmasını engellemekte ve özellikle gelişmekte olan ülkelerde yoksulluğun devam etmesine neden olmaktadır. Bu bağlamda ebeveynin eğitim düzeyinin yüksek olması, işsizlik olasılığını düşürmekte ve daha yüksek ücretli işlere erişimini kolaylaştırmaktadır. Ebeveynlerin bu şekilde çalışma hayatında yer alması doğrudan hane-içi kullanılabilir gelirini artırmaktadır. Yapılan pek çok araştırma eğitilmiş ebeveynlerin çocuklarının, görece daha düşük eğitim düzeyine sahip

ebeveynlerin çocuklarına göre daha az yoksulluk ile karşılaştıklarını ortaya koymuştur (Bastos ve Machado, 2009; de Neubourg, Yekaterina, vd., 2012; Ellwood, 1988; Gornick ve Jäntti, 2011; Moore vd., 2007; Wüst ve Volkert, 2012). Diğer taraftan ebeveynlerin eğitim seviyeleri ve akademik başarıları arttıkça, çocukların özellikle okuma ve matematik alanlarında olumlu sonuçlar elde edildiği görülmüştür (Alexander vd., 1993; Duncan vd., 1994; Halle vd., 1997; Hess vd., 1982; Nagoshi vd., 1993; Noble vd., 2015; Pianta vd., 1990). Bununla birlikte tıpkı hane-içi kaynak dağılımında olduğu gibi, hanedeki kadınların demografik özellikleri de çocukların refahı açısından son derece önemlidir. Kadınların eğitimi uzun vadede çocukların ve/veya gelecek nesillerin üzerinde olumlu etki yapmaktadır. Kadınların eğitim seviyelerinin artması; çocuk sağlığını ve çocukların okullaşma oranlarını arttırmaktadır (Carneiro vd., 2013; Klebanov vd., 1994; Schultz, 2002; Strauss ve Thomas, 1995; Thomas vd., 1991; United Nations, 1985). Ayrıca anne-babanın eğitim düzeylerinin yükselmesi, doğurganlığı baskımlarken, çocuğun hayatta kalma olasılıkları üzerinde olumlu bir etkiye neden olmaktadır (Thomas, 1990: 641). Özetle eğitim hem bilinçli aile yapılarının oluşmasına hem de entelektüel gelişimin sağlanmasına ve dolayısıyla gelecek nesillerin potansiyellerini gerçekleştirme ihtimallerini olumlu etkileyen önemli bir değişken olarak literatürde dikkat çekmektedir.

Ebeveynlerin çalışma durumları da çocukların yoksulluğunu doğrudan etkileyebilen faktörlerden biridir. Ebeveynlerin işgücüne katılımları hem maddi olarak hem de sosyal olarak hanenin statüsünü ileriye taşıyacaktır. Mevcut kanıtlar, ebeveynleri tam zamanlı çalışan çocukların, işsiz veya yarı-zamanlı çalışan ebeveynlerin çocuklarına göre yoksulluk ile karşılaşma ihtimallerinin daha düşük olduğunu göstermektedir. (Baxter vd., 2012; Canny ve Hall, 2004; Engle, 1991; Gaffney, 2012; Gornick ve Jäntti, 2011; Grødem, 2008; Klocke vd., 2014). Ebeveynlerin aktif olarak bir işte çalışmaları, çocukların ruhsal ve fiziki sağlıkları üzerinde iyileştirici bir etkiye sahip olabilmektedirler (Kuhlthau ve Perrin, 2001). Bununla birlikte işsiz ebeveynler, hane-içinde stresli bir ortama neden olmakta ve bu durum çocukların ruhsal ve fiziki sağlıklarını olumsuz etkileyebilmektedir (Gregg vd., 2003; Okamoto, 2021; Schaller ve Zerpa, 2019; Waldfogel, 2007) Yaşanılan bu stres, çocukların okuldaki başarılarını düşürmekte ve entelektüel birikimin sekteye uğramasına neden olmaktadır (bkz. Andersen, 2013; Hill vd., 2011; Jackson, 2003; Mooi-Reci vd., 2019; Müller vd., 2017; Rege vd., 2011; Stevens ve Schaller, 2011). Sonuçta ebeveynlerin ekonomik faaliyete katılım durumlarının çocukların başta

sağlıklarının çeşitli boyutları, eğitimdeki başarıları ve uzun dönemde gelir edinimi için önemli olan beşerî sermayeleri üzerinde etkileri bulunmaktadır.

Çocuk yoksulluğunu etkileyebilen bir diğer hane-içi unsur ise, aile yapılarının durumudur. Bu bağlamda ebeveynlerin medeni halleri, çocukları doğrudan etkileyebilmektedir. Yapılan çalışmalarda tek ebeveynliğin veya yalnız ebeveynliğin, çocuğun refahını olumsuz etkilediği ortaya konulmuştur (Bradshaw vd., 2011; Campbell vd., 2016; Gillham vd., 1998; Goswami, 2014; Hübgen, 2020; Klocke vd., 2014; Murphy vd., 2008; Regan vd., 2018; Treanor, 2018). Ellwood (1988) ve Sandefur, McLanahan & Wojtkiewicz (1992), tek ebeveynli bir evde vakit geçiren çocukların büyük bir çoğunluğunun yoksulluk riskiyle karşı karşıya olduğunu dile getirmişlerdir. Bu konuda yapılan bir diğer çalışmada Eggebeen ve Lichter (1991), boşanma oranlarındaki artışların ve evlilik dışı doğurganlığın yoksulluğu tetiklediğini ifade etmişlerdir. Bu kısmen tek ebeveynli hanelerin daha düşük gelire sahip olması ve büyük ölçüde sosyal yardımlara muhtaç olarak yaşamasından kaynaklanmaktadır. Diğer taraftan söz konusu hanelerde ekstra mesai veya ek-işlerde çalışma da çocukların yeteri ilgiyi görememesine neden olabilmektedir.

Gelecek nesillerin inşası, sağlıklı anne ve çocukların varlığı ile mümkündür. İlk olarak *Binyıl Kalkınma Hedefleri*'nde yer alan (United Nations, 2000b), daha sonra *Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri*'nde de kendine yer bulan (UNDP, 2015); çocuk ölümlerinin azaltılması ve anne sağlığının iyileştirilmesi, yoksullukla ve daha özelde çocuk yoksulluğu ile mücadelede önemli birer parametre olarak dikkat çekmektedir. Dünyada önemli bir sorun olarak dikkat çeken yeni-doğan ve beş yaş altı çocuk ölümleri, doğrudan anne sağlığı ile ilişkilidir. Bu bağlamda çocuk yoksulluğu ve refahı ile ilgili çalışmaların bir kısmı ebeveynlerin sağlıklarına odaklanmıştır. Bilindiği üzere ekonomik kaynaklar ve ebeveynlerin ruh sağlıklarının girift ilişkisi, çocukların refahlarını da doğrudan etkileyebilmektedir. Bu noktada özellikle annenin yaşamış olduğu ekonomik, sosyal, psikolojik veya fiziki sorunlar çocuklar üzerinde derin izler ve etkiler bırakabilmektedir. Brown ve Harris'in (1978) öncü çalışmasını takip eden çalışmalar, anne depresyonu (*maternal depression*) ile sosyoekonomik durumun arasındaki ilişkiye ve olası sonuçların çocuklar üzerindeki etkisine odaklanmıştır.

Anne ruh sağlığı, çocukların davranışları ve depresyonları ile yakından ilgilidir (Bakeman ve Brown, 1980; Richters ve Pellegrini, 1989; Sameroff ve Seifer, 1983; Satyanarayana vd., 2011) Yapılan araştırmalar, yoksul kadınların, özellikle de küçük çocukları olan kadınların, diğer kadınlara göre psikolojik sorunlar yaşama

olasılıklarının daha yüksek olduğunu ortaya koymuştur (Chung vd., 2004; Hall vd., 1985; Kaplan vd., 1987; Liaw ve Brooks-Gunn, 1994; Pearlin ve Johnson, 1977). Özellikle erken çocukluk döneminde, annenin sosyoekonomik nedenlerden dolayı yaşadığı ruhsal bunalım, çocuklar üzerinde uzun süreli olumsuz etkiler bırakabilmektedir (Casey vd., 2004; Cogill vd., 1986; Lyons-Ruth vd., 1990, 1986; Murray, 1992; Petterson ve Albers, 2001; Teti vd., 1995; Tronick ve Reck, 2009). Erken çocukluk dönemi öncesinde diğer bir deyişle hamilelik evresinde annenin yaşadığı dengesiz ve yetersiz beslenme, içinde bulunduğu sosyal ve psiko-kültürel yetersizlikler ve düşük gelir; bebeğin doğumundan ilk iki yaşına kadar doğrudan etkilidir. Öyle ki bu etkiler neticesinde düşük vücut kitle endeksine sahip bebekler, iki yaşından sonra hızlı kilo alımı ve insülin direncinin artışıyla birlikte obezite sorunu ile karşı karşıya kalabilmektedir (Barker vd., 2005; Catalano ve Shankar, 2017; Oken vd., 2009; Williams vd., 2014). Sonuç olarak tüm dünyada büyük bir sorun olarak kabul edilen annenin sağlığa erişememesi ve çocuk ölümlerinin fazlalığı hem gelecek nesillerin inşası hem de yoksulluğun sona ermesi noktasında politika-yapıcıların üzerinde durması gereken bir politika alanı olarak dikkat çekmektedir. Bu bağlamda özellikle ebeveynlerin beşerî sermayelerine yapacakları katkı ve yatırımlar ile onların insani ihtiyaçlara kolay erişimi, çocukların gelişimi ve refahı açısından önem arz etmektedir. Nitekim ebeveynlerin yaşadığı eğitim veya sağlık yoksunluğu, çocukların potansiyellerini gerçekleştirme olasılıklarını düşürmekte ve yoksulluk ile karşılaşmalarına neden olmaktadır.

Çocuk yoksulluğunu etkileyen veya yoksulluğa neden olan pek çok farklı değişken tek başına daha önce literatürde incelenmesine rağmen; çocuk yoksulluğunun materyalist yaklaşımdan kaynaklı eksikliklerini tanıyan ve çocuk yoksulluğunun çok boyutlu bir fenomen olduğunu ileri süren öncü çalışma; UNICEF tarafından desteklenen ve Bristol Üniversitesi Townsend Uluslararası Yoksulluk Araştırmaları Merkezi (*Townsend Centre of International Poverty Research*) ve London School of Economics tarafından 2003 yılında yapılmıştır (bkz. Gordon vd., 2003a, 2003b). Amartya Sen (1992) tarafından ileri sürülen “*yapabilirlik*” yaklaşımından etkilenen ve “*Bristol Yöntemi*” olarak da bilinen bu çalışma, çocuk yoksulluğunun belirlenmesinde mutlak yoksulluk kavramını ön plana çıkarmıştır. Gordon ve arkadaşları (2003a: 6) analizlerini yaparken yoksulluk (*poverty*) ve yoksunluk (*deprivation*) kavramlarının birbirinden farklı anlamlara sahip olduğunu ve yoksulluğun doğrudan gelir ve maddi kaynaklar üzerinden, yoksunluğun ise gelirden

bağımsız çeşitli koşulları kapsadığını söyleyerek, yoksulluğun birçok farklı değişkene bağlı olduğunu ileri sürmüşlerdir. “*Bristol Yöntemi*”, 1995 yılında Kopenhag’da düzenlenen “*Dünya Sosyal Kalkınma Zirvesi*” (*World Summit for Social Development*) bünyesinde kabul edilen mutlak yoksulluk tanımındaki sekiz kriterden hareketle çocuk yoksulluğunu ele almaktadır. Gordon ve arkadaşları (2003a: 7), mutlak yoksulluk tanımında yer alan; “1) gıda, 2) güvenli içme suyu, 3) sanitasyon, 4) sağlık, 5) eğitim, 6) barınma, 7) bilgi ve 8) temel sosyal hizmetlere erişim”(United Nations, 1995: 38) gibi kriterleri, belirlemiş oldukları yoksunluk ölçeğine (bkz. Şekil 4) göre uyarlamış ve her bir kriter için belirli eşikler tespit etmişlerdir. Buna göre yoksunluk; yoksunluğun olmamasından, hafif, ortalama ve şiddetli yoksunluğa doğru uzanan ve aşırı yoksunluk ile son bulan ve süreklilik arz eden bir kavram olarak ele alınmıştır.

Şekil 4. Yoksunluk Ölçeği

Kaynak: (Gordon vd., 2003a: 7)

Örneğin “*Bristol Yöntemine*” göre; mutlak yoksulluk kriterlerinden biri olan gıda açısından, “*besin değeri açısından düşük kalitede beslenme*” hafif yoksunluk olarak nitelendirilirken; “*ara-sıra aç kalma*” ortalama yoksunluk; “*yetersiz beslenme*” şiddetli yoksunluk ve “*açlık*” durumu ise aşırı yoksunluk olarak nitelendirilmiştir. Keza bir diğer kriter olan bilgi ile ilgili ise; “*gazete veya kitap alamamak*” hafif bilgi yoksunluğu, “*televizyon alamamak ama radyo alabiliyor olmak*” ortalama bilgi yoksunluğu ve “*radyo, televizyon, kitap veya gazetelere erişimin olmaması*” ise şiddetli bilgi yoksunluğu olarak belirlenmiştir. Şiddetli yoksunluklar çocuklar üzerinde hem uzun hem de kısa vadede olumsuz gelişimsel sonuçlara yol açabilmektedir. Ayrıca şiddetli yoksunluk düzeylerinden mustarip olan çocukların mutlak yoksulluk içinde yaşama ihtimalleri daha yüksek olarak gerçekleşmektedir. Sonuç olarak “*Bristol Yöntemine*” göre, bir çocuğun sayılan temel insani ihtiyaçlardan iki veya daha fazla şiddetli yoksunluğa maruz kalması durumunda mutlak yoksulluk içinde yaşadığı varsayılmıştır (Gordon vd., 2003a: 7-9).

Çocuk yoksulluğu literatürü özellikle Gordon ve arkadaşlarının (2003a, 2003b) öncü çalışmaları ile birlikte gelir odaklı materyalist yaklaşımın ötesine; çok boyutlu, insani ve temel ihtiyaçlar çerçevesinde ele alınmaya başlanmıştır. Daha sonra yapılan pek çok çalışma, çocuk yoksulluğunun çok boyutlu yapısını mutlak yoksulluk perspektifinden incelemiştir (Delamonica ve Minujin, 2007; Kenrick vd., 2010; Li vd., 2020; Minujin vd., 2006; Pemberton vd., 2012; Qi ve Wu, 2015; UNICEF, 2005; Wu ve Qi, 2016). Benzer şekilde “*Save the Children*”, refahın üç unsuru üzerinden (sağlık, eğitim ve temel ihtiyaçlar) “*Çocuk Gelişim Endeksi*” [*Child Development Index*] (CDI) geliştirmiş ve çocukların yaşadığı yoksulluğu sağlık, eğitim ve temel ihtiyaçlar üzerinden ortaya koymayı amaçlamıştır (Save the Children, 2008). Mutlak yoksulluk çerçevesinde ele alınan ve çeşitli sayıda boyutlar üzerinden çocuk yoksulluğuna odaklanan bu çalışmalar, genellikle gelişmekte olan ülkelerdeki çocuk yoksulluğunun boyutunu ortaya çıkarmaya yönelik olmuştur. Sonuç olarak “*Bristol Yöntemi*” genel itibariyle gelire dayalı yaklaşımın genişletilmesinde literatürde önemli bir katkı yapmış olsa da, çocuk yoksulluğunun boyutlarının genişliği, derinliği ve ciddiyetini hesaba dahil etmediğinden eleştirilere maruz kalmıştır.

Alkire ve Foster (2008) tarafından önerilen çok boyutlu yoksulluk yaklaşımının yapısı ve mevcut metodolojisi, Alkire ve Roche (2011) tarafından çocuk yoksulluğuna uygun hale getirilerek, yeni bir perspektif sunmuştur. Bu bağlamda sadece mutlak yoksulluk kriterleri üzerinden değil, görelî yoksulluk ve sosyal dışlanmayı da içeren, çok daha kapsamlı gerek kurumsal gerekse kişisel çalışmalar çocuk yoksulluğu konusunda literatürde yer etmiştir. Örneğin Land ve Lamb (2013) çocuk yoksulluğunu yedi boyut üzerinden (ekonomik ve maddî refah, sağlık, güvenlik, üretken faaliyet, topluluk katılımı, sosyal ilişkiler ve duygusal refah); Alkire ve Santos (2010) “*Binyıl Kalkınma Hedefleri*” ile doğrudan bağlantılı olan sağlık, eğitim ve yaşam standartları olmak üzere üç boyut üzerinden; UNDP (2010) dokuz boyut üzerinden (güçlendirme, sürdürülebilirlik ve kırılabilirlik, insan güvenliği, bireysel refah ve mutluluk algısı, sivil ve toplum refahı, demografik eğilimler, düzenli iş, eğitim, sağlık) çocuk yoksulluğunu değerlendirmiştir. Literatürde çocuk yoksulluğunun çok boyutlu yapısını ortaya koyan benzer eğilimde birçok çalışma bulunmaktadır (bkz. Biggeri ve Cuesta, 2021; Chzhen vd., 2018; Dickerson ve Popli, 2015; Fonta vd., 2020; García ve Ritterbusch, 2015; Ge ve Wang, 2019).

Son yıllarda yapılan çalışmalar, analizlerine yeni göstergeler ekleyerek, çocuk yoksulluğu konusundaki çok boyutlu yaklaşımı bir adım daha öne taşımıştır. Gıda,

barınma, sağlık, temiz su, eğitim gibi sıklıkla üzerinde çalışılan boyutlara ek olarak, çocuk işgücü ve sosyal içerme / dışlanma gibi sosyal bileşenler çocuk yoksulluğuna dahil edilmiştir. Örneğin Roelen (2014) Vietnam özelinde yaptığı çalışmasında çok boyutlu çocuk yoksulluğu göstergeleri olarak altı boyut belirlemiştir. Roelen, sıklıkla kullanılan eğitim, sağlık, barınma, su ve sanitasyon göstergelerine ek olarak, çocuk işgücü ve sosyal içerme ve korumayı dahil etmiştir (2014: 492). Keza Apablaza ve Yalonetzky (2013: 18) ise yaptıkları çalışmayı iki ana boyut, çocuk ve hane üzerinden, toplamda ise on iki gösterge (çocuk işgücü, okula devam durumu, bağlılık, beslenme; elektrik, pişirme yakıtı, içme suyu, tuvalet, hanenin zemini, hanedeki maddi varlıklar, aşırı kalabalık ve çocuk ölümü) kullanarak çocuk yoksulluğunu değerlendirmişlerdir. Benzer şekilde Trani ve arkadaşları (2013: 391) tarafından Afganistan’da yapılan çalışmada; sağlık, bakım, ailenin maddi varlıkları, gıda güvenliği, sosyal içerme, eğitim, ekonomik özgürlük ve ekonomik olmayan sömürü ile boş zaman aktiviteleri, barınma, kişisel özerlik, hareketlilik olmak üzere toplam on boyut üzerinden çocuk yoksulluğunu incelemişlerdir.

Sosyal bileşenleri de içerisinde bulunduran ve UNCRC ile uyumlu olarak geliştirilen dört boyut ve on altı göstergeden oluşan, de Neubourg, Chai ve arkadaşları (2012) tarafından hazırlanan çalışma, çocuk yoksulluğunun belirleyicileri açısından geliştirilen en kapsamlı çalışma olarak literatürde yer etmiştir. İlgili çalışmada yer alan boyutlardan “*hayatta kalma*” boyutunda beslenme, temiz su, sağlık bakımı, barınma ve çevre / kirlilik yer alırken; “*gelişim*” boyutunda eğitim, boş zaman, kültürel aktivite ve bilgi; “*koruma*” boyutunda çocuk işgücü, diğer sömürü biçimleri, şiddet, okulda şiddet, sosyal güvenlik ve doğum kaydı; “*katılım*” boyutunda ise ifade ve düşünce özgürlüğü yer almıştır (de Neubourg, Chai, vd., 2012: 15). Benzer şekilde, yapılan bazı çalışmalarda UNCRC uyumlu göstergelere ek olarak hanehalkı boyutu (temiz su, sanitasyon ve konut) (de Milliano ve Plavgo, 2018; Ferrone ve de Milliano, 2018); çocuk oyun alan ve mekan durumları (Guio vd., 2018; Roelen ve Gassmann, 2012); subjektif refah göstergeleri ve çocukların sosyal ilişki durumları da (Bradshaw, 2007; UNICEF, 2007) eklenerek, çocuk yoksulluğunun belirleyicileri daha da genişletilmiştir.

Çocuk yoksulluğu genellikle yapılan alan çalışmaları üzerinden, yetişkinlerin perspektifi ile ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu durum bir aktör olarak çocukların, yoksulluğu nasıl deneyimlediği gerçeğini göz ardı etmektedir. Bu bağlamda çocukların öznel iyi oluşları ve deneyimleri, çocukların gözünden anlatılması

yoksulluğun derinliği ve ciddiyetini ortaya koyma noktasında önem arz etmektedir. Nitekim çocuklara yoksulluğun değerlendirilmesinde söz hakkı verilmesi ve yoksulluk göstergelerinin doğrudan onların bakış açısıyla yansıtılması, çocuk yoksulluğunu daha sübjektif bir şekilde ortaya konulmasına yardımcı olmuştur. Örneğin Bradshaw ve arkadaşları (2013: 8) tarafından yapılan çalışmada objektif ve sübjektif refahın pozitif ilişkili olduğu ve çocukların refahı ile ilgili çalışmalarda her iki bakış açısının da kullanılmasını önermişlerdir. Bu çerçevede geliştirmiş oldukları “Çocuk Refahı Endeksi” (*Child Well-being Index*); “yaşam memnuniyeti”, anne-baba ve arkadaşlarla olan “ilişki”, “sübjektif eğitim” ve “sübjektif sağlık” bileşenlerinden oluşmaktadır (Bradshaw vd., 2013: 10). Çocukların kendi beyanları, yaşamış oldukları yoksulluğun anlaşılması açısından son derece önemli olmasına rağmen, bu konuda yapılmış çalışmalar literatürde pek fazla yer alamamıştır. Ancak çocuk yoksulluğuna ilişkin çocuklarla yapılan nitel çalışmalar, çocukların gözünden yoksulluk deneyimlerinin aktarılmasına önemli katkı yapmıştır (bkz. Andresen ve Meiland, 2019; Ben-Arieh, 2005; Fattore vd., 2007; Hill vd., 2004; Neuman vd., 2021; Pemberton vd., 2013; Ridge, 2002, 2003, 2011; van der Hoek, 2005).

Sonuç olarak ilk yoksulluk çalışmalarının çoğunun odak noktası hanenin parasal geliri olsa da, ilerleyen dönemlerde yapılan çalışmalarda paranın çocukların yaşadığı yoksulluğun tek belirleyicisi olmadığı ortaya konulmuştur. Bilindiği üzere gelir/tüketim temelli materyalist yaklaşımlar, çocuk yoksulluğunun analizinde dar bir perspektif sunmuş ve politika-yapıcılarının hareket alanını sınırlandırmıştır. Çocukların yaşadığı yoksulluğu yetişkinlerden farklı olarak algıladıkları ve deneyimledikleri gerçeğinin araştırılmaya başlanması ise insani yoksulluk anlayışının literatüre hâkim olması ile mümkün olabilmektedir. Bu bağlamda insani yoksulluk anlayışı, yoksulluğu gelir/tüketim temelli materyalist yaklaşımın ötesine taşıyarak, hane-içindeki bireylerin sosyo-ekonomik, demografik, sosyo-kültürel özelliklerini de araştırmaların kapsamına girmesine yardımcı olmuştur. Dolayısıyla insani yaklaşım çerçevesinde çocuk yoksulluğu, çok boyutlu bir olgu olarak ele alınmış ve bu sayede çocukların potansiyellerini gerçekleştirme fırsatları göz önüne alınmaya başlanmıştır.

2.1.2.3. Çocuk Yoksulluğunun Toplumsal Yansımaları

Çocuk yoksulluğu konusunda, yoksulluğu hane düzeyinde gelir üzerinden ve bireysel düzeyde insani ölçütlere göre tespit etmeye çalışan geniş literatüre son yıllarda sosyal dışlanma olarak kavramlaştırılan alan eşlik etmektedir. Kimi zaman yoksullukla birlikte kimi zaman da yoksulluğun yerine kullanılan sosyal dışlanma

kavramı, her haliyle yoksulluğu içeren ya da yoksullukla ilişkili uzantıları olan bir çerçeveyi kapsamaktadır. Sosyal dışlanma yaklaşımının sağladığı analitik çerçeve ile çocuk yoksulluğuna bakıldığında ise gelire dayalı materyalist ölçütlerin ya da kapasiteye/temel ihtiyaçlara dayanan insani yaklaşımın ötesinde yeni değişkenler dikkat çekmektedir. Çocuk işçiliği, sokak çocukları ve suça itilen çocuklar üzerinde yoğunlaşan bu değişkenler toplumsal düzeyi, analizin konusu haline getirmektedir. Bilindiği üzere sosyal dışlanmaya maruz bırakılan çocuklar, içsel ve dışsal faktörlerin etkisiyle yetişkinlikte de sosyal dışlanmadan mustarip olabilmektedirler. Bu nedenle çocukların karşı karşıya olduğu sosyal dışlanma riskinin en aza indirilmesi, yetişkinlik dönemi için de önem arz etmektedir. Bu haliyle sosyal dışlanma, çocuk yoksulluğunda nedenlerin ve sonuçların ilişki sarmalı oluşturduğu karmaşık bir alanı gündeme getirmektedir.

Sosyal olarak dışlanmış çocuklar, dışlanmışlıklarının bir sonucu olarak eğitim, sağlık, barınma veya beslenme gibi temel insani ihtiyaçlardan da mahrum kalabilmektedir. Bu durum ilk olarak maruz bırakılan çocukları etkilese de eğitim ve sağlığın olumlu dışsallığı nedeniyle toplumsal bir soruna yol açabilmektedir. Sağlık ve özellikle eğitimden mahrum bırakılan çocuklar; suç, şiddet, madde bağımlılığı gibi toplumun refahını tehdit eden unsurlarla yakın ampirik ilişkilere sahip olabilmektedir. Ayrıca sosyal olarak dışlanmış çocuklar, toplumda yaratmış oldukları sosyal ve ekonomik sorunlar nedeniyle hem günümüzü hem de geleceği olumsuz olarak etkileyebilmektedir (Evans vd., 2000: 5). Bu bağlamda çocuk yoksulluğu ve yarattığı olumsuz toplumsal sonuçlar arasındaki simbiyotik ilişki araştırmacıların dikkatini çekmiştir. Özellikle sosyal dışlanma özelinde ilerleyen, ancak çocuk işgücü, sokak çocukları ve suça itilen çocuklar gibi sonuçları da kapsayan önemli bir literatür çocuk yoksulluğu bağlamında çokça ele alınmıştır.

Çocuk İşgücü (Child Labor): Çocuk emeği, çocuk işgücü, çocuk işçi, çalışan çocuklar, istihdamdaki çocuklar gibi kavramlarla ifade edilen bu olgu tarihin farklı dönemlerinde gözlemlenmiştir. Olgu, çocukların ücretli veya ücretsiz olarak çalışmaya katılan kesim olarak tanımlanabilir. Çocukların çalışması kimi zaman ailenin geçimlik faaliyetlerinde, kimi zaman hane-içi sorumluluklarında, kimi zaman da tarım veya sanayi sektöründe gerçekleşmiştir. Fakat çocuk işgücünün politika gündemine girmesi ve kısıtlı da olsa yasal çerçevede düzenlenmeye başlanması sanayi kapitalizmine dayanmaktadır.

19. yüzyıl İngiltere'si gerek yoksulluk alanında gerekse çocukların varlığının görünürlüğü noktasında pek çok yasal düzenlemeye ve akademik çalışmaya konu olmuştur. Bu bağlamda sanayi kapitalizminin yaygınlaştığı ve yoksulların bir sorun haline gelmeye başladığı dönemde, yeni bir sorun olarak, artan çocuk nüfusu ortaya çıkmıştır. “Çocuk seli” (Hair, 1982: 36) olarak nitelendirilen bu sorun hem aileleri hem de sermayenin çocuğa bakışını değiştirmiştir. Artan çocuk sayısının getirdiği bakım maliyeti aileler için maddi bir yük oluştururken, sermaye için ise fırsat haline gelmiştir. Emek ücretlerinin düşük seyrettiği bu dönemde, çocukların çalışmaması halinde bir ailenin yaşamını idame ettirmesinin güçlüğü, çocukları çalış(tır)maya mecbur bırakmıştır. Ayrıca çocukların savunmasız ve pazarlık güçlerinin zayıf olması, çocukların minik hünerli parmaklarının ve bacalara sığın küçük bedenlerinin ucuz emek olarak görülmesine neden olmuştur.

İlk olarak basit el becerisi gerektiren işlerde ve tarım sektöründe görece hafif işlerde çalıştırılmaya başlanan çocuklar, yeterince büyüdüklerinde (yedi-on yaş arasında) fabrikalarda ya da dokuma tezgahlarında yer almaya başlamışlardır (Thompson, 2015: 408-409). Yüzlerce çocuk bazen şehirlerden uzak fabrikaların emrine verilirken bazen de fabrikalar yoksulları kullanmak için belli bir ücret ödemeye bile razı olmuştur (Polanyi, 2010: 174). Canlı baca temizleyicisi olarak binlerce çocuğun alınıp satılması sık rastlanır bir durum haline gelmiştir (Phillips, 1949: 3). Örneğin, 1813-1814'te İngiltere'de tam zamanlı çalışan 213.00 dokumacının, 130.000'i 14 yaşın altındaki çocuklardan oluşmaktadır (Braudel, 2017: 516). Fabrikada çalışan çocukların yaşı 6'ya kadar düşmüştür. Yarı aç şekilde çalışan bu çocukların çalışma saatleri 12-15 saat arasında değişmiş ve çalışmaları geceleri de devam etmiştir. Çocukların yemek saatleri yetersiz ve düzensiz olarak verilmiş ve çalışma alanlarının olumsuz yan etkileri yemeklerine eşlik etmiştir (Marx, 2011: 240-243). Bu koşullara rağmen, aileler muhtaç oldukları için çocuklarını çalıştırmışlardır. Bir başka örnek, ekonominin görece canlı olduğu ve sürekli çalışmanın mümkün olduğu 1851 yılında Preston'da, çocukları çalışacak yaşa gelmemiş işçi ailelerinin %52'si yoksulluk sınırının altında yaşamlarını güçlkle sürdürebildiklerini tespit etmiştir (Anderson, 1971: 31). Aksi halde bir ailenin geçiminin mümkün olmadığı anlaşılmaktadır. Bu bağlamda çocukların çalışması, hanenin maddi olarak geçinebilmesine katkı sağlaması nedeniyle çokça tercih edilmiştir.

Kapitalizmin gelişmesi ve beraberinde yoksulluğun derinleşmesi ile ortaya çıkan çocuk işgücü olgusu, sanayileşen ülkelerde çok uzun bir süre yaygın olarak

kullanılan ucuz ve alternatif bir emek gücü olmuştur. Ancak, çocukların güvenli alanlarından koparılarak, son derece kötü ve acımasız şartlarda çalıştırılması, dönemin araştırmacılarının dikkatini çekmiştir. Örneğin Engels, çocukların karşı karşıya olduğu kötü çalışma koşullarını “... çocukların nasıl yatakta çırılçıplak... darbe ve tekmelerle fabrikaya sürüldüğü... yürüyemeyecek kadar yorgun olduğu... yorgunluktan fabrikanın kurutma odasındaki yünlere saklanıp uyumaları... yorgunluk, uykusuzluk ve iştahsızlıktan yemek yiyemeyecek durumda...” (1845: 123) ifadeleriyle anlatırken; Marx kibrit fabrikasında çalış(tırıl)an çocukların koşullarını “iş günü 12 ile 14 veya 15 saat arasında değişiyor, geceleri de çalışılıyor, yemekler düzensiz, yemekler çok kere fosfor tozlarına bulanmış... Bu işi görmüş olsaydı, Dante, kendi en dehşet verici cehennem tasvirlerini geride bıraktığını düşünürdü” ifadeleri ile dile getirmiştir (2011: 243). Benzer dönemlerde fabrikalardaki kötü çalışma koşulları üzerinde araştırma ve soruşturma yapmak üzere kurulan komisyon raporları da (Huberman, 2011: 200-202) çocukların yaşadığı zulmü ortaya çıkarma açısından önemli olmuştur.

Yapılan bu araştırmaların yarattığı kamuoyu, çocukların çalıştırılmasına yönelik yasal düzenlemelerin yapılmasını sağlamıştır. Bu kapsamda 1802 ile 1891 yılları arasında yoğun bir şekilde Fabrika Yasaları çıkarılmıştır. Çocukların çalıştırılmasına ilişkin devlet müdahalesi ilk olarak yaş ile ilgili olmuştur. 1819 Yasasında, pamuk fabrikalarında 8 yaş altının çalıştırılması yasaklanmış ve 9 yaş ve üzerinin ise çalışma saatleri 12 saat ile sınırlandırılmıştır. 1833 düzenlemesi ise sadece tekstil sektörü özelinde yapılmış ve 19 yaş altının gece çalıştırılması yasaklanmıştır. 1844 Yasasında herkes için düzenli bir çalışma saati düzenlenmeye çalışılmış ve 8-13 yaş arası çocukların çalışma süreleri günde 6.5 saate indirilmiştir. 1867 ve 1873 düzenlemelerinde ise tarım sektöründe çalışma yaşını 8 olarak belirlenmiştir. 1874 Yasasında tüm yarı-zamanlı istihdam için asgari çalışma yaşı 8’ten 10’a; tam zamanlı çalışanlar için ise 13’ten 14’e yükseltilmiştir. 1891 yılındaki düzenlemede ise tarım sektöründeki çocuklar görmezden gelinerek, diğer sektörlerde yarı-zamanlı istihdam yaşı 11’e yükseltilmiştir (Platt, 2005: 39). Yapılan bu yasal düzenlemeler özünde çocukluk ve yetişkinlik ayrımının resmileşmesini sağlamakla birlikte, bir anlamda belirlenen yaştaki çocukların emeklerinin “özgür emek” haline dönüştüğünü de ima etmiştir. Bu durum çocuk işgücünün göreceli bir anlayışla makul görülebilmesinin önünü açmıştır.

Çocuk işgücü, I. Dünya Savaşı sırasında yükselişe geçmiş olsa da daha sonraları azalmaya başlamıştır (Cunningham, 2021: 146). Dahası çocuk işgücünün, özellikle tarımda, devam ettiği bilinen bir gerçek olmasına rağmen, İngiltere’de 1918 yılında kabul edilen Eğitim Yasası⁷⁸, çocuk işgücü sorununun çözülmüş gibi görünmesini sağlamıştır. Ancak çıkarılan bu yasa çocukların yaşadığı kötü koşulların yarattığı rahatsızlıktan ziyade, I. Dünya Savaşı sırasında çok fazla kayıp veren İngiltere’nin, gelecekteki endüstriyel ve askeri gücünün daha fazla yıpranmaması için yapılan bir düzenleme olmasından öteye gidememiştir. Söz konusu yasanın çocuk işgücü ile anılmasının nedeni okul saatleri dışında genel istihdamın çocuklar lehine kısıtlanması ve düzenlemesi olmuştur (Cunningham, 1999: 141-142).

Eğitimin yaygınlaşması ve zorunlu hale gelmesi, çocukların çalıştırılmasını kısmen de olsa engellemiştir. Ancak eğitimin zorunlu hale gelmesinin yarattığı hem olumlu hem de olumsuz sonuçlar ortaya çıkmıştır. Çocukların eğitime devam etmesi, ilk olarak bu çocukların işgücü piyasalarında çalıştırılmasını engellediği için, yoksul hanelerdeki gelir seviyesi düşmüştür. Bununla birlikte işgücü piyasaları dışında, hane-içi işlerde çalıştırılan çocuklar da (çocuk bakımı veya ev hizmetlerinin görülmesi) eğitime devam ettiğinden, hanedeki işler ile daha çok anneler ilgilenmiş, bu durum onların işgücü piyasalarından çekilmesine ve yine nihai olarak hane gelirinin düşmesine neden olmuştur (Platt, 2005: 50-51). Diğer taraftan zorunlu eğitim ile yoksul çocukların karşı karşıya olduğu riskler görünür hale gelmiştir. Yetersiz beslenme ve giyinme, temel ihtiyaçlardan mahrum kalma gibi temel yoksunlukların, tespiti kolaylaşmış ve buna yönelik politika oluşturulmasının önü açılmıştır.

Görüldüğü üzere Sanayi Devrimi döneminde başlayan ve neredeyse 20. yüzyılın başlarına kadar devam eden çocuk emeği sömürsünün tarihsel kaydı; acımasızlık, şiddet, istismar ve son derece sert olaylara ve düzenlemelere tanıklık etmiştir. Çocuk işgücüne ilişkin pek çok yerel düzenleme yapılsa da uluslararası arenada gündeme gelmesi ancak 1919 yılında kurulan ILO ile mümkün olmuştur. ILO’nun çıkardığı 5. düzenleme olan “*Asgari Yaş (Sanayi) Sözleşmesine*” göre, on dört yaş altı çocukların çalıştırılması yasaklanmıştır (ILO, 1919, madde 2). Çocuk işgücü konusunda genellikle görmezden gelinen tarım sektörü, 1921 yılında yapılan

⁷⁸ İngiltere’de çıkarılan ilk Eğitim Yasası 1870 yılında yapılan düzenleme olmuştur. Bu yasal düzenleme, nüfusun eğitim seviyesinin artırılması amacıyla ziyade, sanayide kullanılan emeğin vasıflı hale dönüşmesinden kaynaklanmıştır (Fraser, 1984: 86). Zira söz konusu eğitim yasası ile çocukların fabrikalarda ve sanayi alanlarında teknik becerilerini kullanabilmesini amaçlamıştır.

düzenleme ile yasal güvence altına alınmaya çalışılmıştır. Bu düzenleme de tıpkı sanayi sektöründe olduğu gibi, on dört yaşın altındaki çocukların tarım sektöründe çalıştırılmaması ve bu yaş grubundaki çocukların okula devam etmeleri gerektiği dile getirilmiştir (ILO, 1921, madde 1). Sektör bazlı yapılan asgari yaş düzenlemeleri, ancak 1973 yılında geneli kapsayan bir sözleşme ile mümkün olabilmiştir. ILO tarafından çıkarılan 138 sayılı sözleşmede “*niteliği veya yürütüldüğü koşullar nedeniyle gençlerin sağlığını, güvenliğini veya ahlakını tehlikeye atabilecek herhangi bir iş veya işe kabul için asgari yaş 18 yaşından küçük olamaz*” (1973, madde 3) hükmü getirilmiştir. Buna göre ILO, üye ülkelerin kendi içi hukuklarında asgari çalışma yaşını on sekiz olarak güncellemesini istenmiştir. ILO’nun çıkardığı yasal düzenlemeler, bir anlamda uluslararası çocuk yaşının da 21. yüzyıldaki tarihsel gelişimini ortaya koymuştur. Neticede on sekiz yaşın altındaki bireylerin çalışmaması gerektiği ve eğitimlerine devam etmesi gereken birer “*çocuk*” oldukları görünür hale gelmiştir.

Çalışma yaşını belirleyen ulusal ve uluslararası sözleşmeler çocuk işgücünün kontrol altına alınmasını, “*teoride*”, sağlamıştır. Fakat uygulamada, sözleşmelerde istihdam için gerekli olan asgari yaş genel olarak belirlerken, sözleşmelerin ayrıntılarında bazı istisnai durumlarda tespit edilen asgari yaşın altında da çalışmanın serbest olduğu üzerinde durulmuştur. Örneğin küresel anlamda çocukların çalışma yaşının belirlendiği ilk düzenleme olan ILO’nun 138. Sözleşmesi’nin (1973) 2. maddesinde, “... *zorunlu eğitimin tamamlanma yaşından ve her halükârda 15 yaşından küçük olamaz*”; 3. maddesinde “... *ulusal kanunlar veya yönetmelikler veya yetkili makam, varsa ilgili işveren ve işçi örgütlerine danıştıktan sonra, 16 yaşından itibaren istihdama veya çalışmaya izin verilebilir*”; 7. maddesinde “*ulusal yasalar veya yönetmelikler, 13 ila 15 yaş arasındaki kişilerin hafif işlerde çalıştırılmasına veya çalışmasına izin verilebilir*” hükümlerine yer verilmiştir. Buna göre her ne kadar asgari çalışma yaşı 18 olarak belirlenmiş olsa da yerel birimlerin uygun görmesi halinde çalışma ve/veya çalıştırılma yaşı 13’e kadar düşürülmesi mümkündür. Bu durum çocuk işgücü sorununun ortadan kaldırılmasının ötesinde, meşru zemine oturtulmasının önünü açmıştır.

Çocuk işgücü, çocukların fiziksel ve zihinsel gelişimini engelleyen, eğitim ve öğrenim fırsatlarını ve gerekli dinlenmeyi engelleyen her türlü iş olarak tanımlanmaktadır (Stein ve Davis, 1940’tan aktaran Chatterjee ve Ray, 2019: 1). Bu tanımdan hareketle literatürde çocukların çalışması, genel itibariyle iki temel

kavramsal ayrıma tabi tutulmuştur. Bu ikili ayrım en yalın haliyle; i) ücret karşılığı işgücü piyasalarında çalışan ve karşılığında ücret elde eden çocuklar ve ii) ebeveynlerinin yanında veya hane-içinde çalışan çocuklar olarak kendini göstermiştir. Bu bağlamda çocuk işgücü ilk olarak “sömürücü” (*exploitative*) ve “sömürücü olmayan” (*non-exploitative*) çocuk işgücü olarak ayrılmıştır. Bu ayrıma göre “sömürücü” çocuk işgücü”; “*en uçta, borç karşılığı çalışma, yarı kölelik veya feodal ilişkiler biçimi... çocuğun çok erken yaşta tam zamanlı çalışmaya başlaması veya çok fazla saat çalışması veya işin çocuğa fiziksel, sosyal ve psikolojik baskı yapması...*” (Grootaert ve Kanbur, 1995: 5) olarak görünürken; “sömürücü olmayan” çocuk işgücü ise, genellikle eğitimlerine ve sağlıklarına olumsuz etki etmeyen işlerde kısa süreli çalışma olarak nitelendirilmiştir. Daha sonra yapılan çalışmalarda ise bu ayrım, çocuk işgücü (*child labor*) ve çocuğun çalışması (*child work*) üzerinden yapılmıştır. Nitekim günümüzde, uluslararası kurumların da kabul ettiği çocuk işgücü bu ikili ayrıma dayanmaktadır.

ILO çocuk işgücünü “...genellikle çocukları çocukluklarından, potansiyellerinden ve benliklerinden yoksun bırakan, fiziksel ve zihinsel gelişimleri açısından zararlı işler” olarak tanımlamaktadır (ILO, 2021a). Bu tanıma göre çocukların sağlıklarını ve eğitimlerini olumsuz etkilemeyen işler ise ILO tarafından olumlu karşılanmıştır. Nitekim ILO tarafından çıkarılan 138. Sözleşmeden hareketle; minimum 13-15 yaş aralığında olmak üzere hafif ve zararsız işlerde, haftalık 14 saati geçmeyecek şekilde, çalışan çocuklar ise “*child work*” olarak kabul edilmiştir (ECLT Foundation, 2021; Zamfir, 2019: 3) Okul saatleri dışında harçlık kazanmak, ailenin faaliyetlerine yardımcı olmak gibi “zararsız” faaliyetler, ILO tarafından “*child work*” olarak görülmekte ve bu tür çalışmaların çocukların gelişimine ve potansiyellerini gerçekleştirilmesine yardımcı olduğu dile getirilmektedir (ILO, 2021a). Aynı şekilde çocuk işgücü; uluslararası çocuk anlaşmalarına göre de “*tehlikeli*” olmadığı ve çocuğun eğitimine müdahale etmediği sürece kabul edilebilir olarak görülmektedir (United Nations, 1989: 9). Hatta “*Afrika Çocuk Hakları ve Refahı Sözleşmesinde*” (*African Charter on the Rights and Welfare of the Child*) “*anne ve babasına, üstlerine ve büyüklerine her zaman saygı göstermek ve ihtiyaç halinde onlara yardım etmek*” (African Union, 1990: 23) ifadeleri ile çocuklara birtakım sorumluluklar yüklenmiştir. Bu durum çocukların aileye ekonomik olarak yardım etmesinin önünü açmakta ve bu nedenle belirli durumlarda belirli çocuk işgücü biçimlerinin zımnen kabul edilmesi olarak algılanmasına yol açmaktadır.

Dolayısıyla asgari çalışma yaşının üzerinde çalışan “çocuklar” istihdam rakamlarında yer alırken; altında çalışan ve zararlı etkileri olan işlerde faaliyette bulunan çocuklar ise “çocuk işgücü” (*child labor*) olarak; zararsız ve hafif işlerde faaliyette bulunanlar ise “çocuğun çalışması” (*child work*) olarak nitelendirilmiştir. Buna rağmen çocuk işgücünü tam ve net olarak tanımlamaktan kaçınan ILO, çocuk işgücü tanımlarını ulusal hükümetlere ve sektörlerle bırakarak, bir anlamda çocuk işgücünü çok kısıtlı bir alana ve daha çok kayıt-dışı ekonominin alanına bırakmaktadır. Dahası ILO çocuk işgücü ile mücadele planları doğrultusunda “çocuk işgücünün en kötü hallerini” (*the worst forms of child labor*) 1999 tarihli 182. Sözleşmesi ile tanımlanmıştır; kölelik, insan ticareti, borç esareti ve diğer zorla çalıştırılma halleri, fuhuş ve pornografi ve diğer yasadışı faaliyetler (1999, madde 2) “çocuk işgücünün en kötü halleri” olarak tanımlanmış ve bunların yasaklanması, ortadan kaldırılması için kararlar alınmıştır.

Kavramlar masum değildir ve uluslararası kuruluşlar tarafından kabul edilen “*child labor*” ve “*child work*” ayrımı ideolojik kaygılar nedeniyle tercih edilmiştir. Yapılan bu ikili ayırım, yapısı ve inşası itibarıyla sorunludur. Zira bu ayırım “zararlı iş” tanımı üzerinden yapılmıştır. Ancak hangi işin zararlı hangi işin hafif olduğu, son derece subjektif değerler üzerinden kararlaştırılabilir. Örneğin; Avrupa’da okul saatleri dışında ailesinin çiftliğinde tarım faaliyeti ile uğraşan bir çocuk ile aynı şartlarda Afrika’da çalışan çocuğun “zararsız, hafif iş” yaptığını ileri sürmek çok da doğru olmayacaktır. Aynı şekilde ILO tarafından yapılan “çocuk işgücünün en kötü halleri” tanımlaması da, sayılan faaliyetlerin gayri-insani olması açısından, bir anlamda çocuk “sömürüsü” olarak nitelendirilmemiş, “işgücü” olarak kavramsallaştırılmıştır. Bu durum sayılan faaliyetlerin bir iş sektörü olarak algılanmasına neden olabilmektedir. Sonuç olarak evrensel olarak on sekiz yaşın altındaki bireyler çocuk olarak kabul edilse de çocuk işgücü olgusu için benzer bir tanımlamanın mümkün olmadığı görülmektedir. Çocuklar farklı saikler ile işgücü piyasalarına dahil olabilmekte ve bu durum onların gelişimlerini, sağlıklarını ve geleceklerini doğrudan etkileyebilmektedir.

Genel olarak sosyoekonomik faktörler çocukların işgücü piyasalarına girmesine neden olmakla birlikte; çevresel, kültürel, ailesel ve bireysel faktörler de bu eğilimi hızlandırmaktadır. Söz konusu faktörler genel olarak, bu sorunun yaşandığı ülkelerde benzer şekilde gelişirken; kültürel faktörler açısından farklılaşmaktadır. Bazı kültürlerde çalışmanın sosyalleşmeye yardımcı olduğu veya eğitici bir rolünün

olduğu inancı nedeniyle çocuklar çalıştırılırken; bazılarında çocuğun sorumluluk bilincinin yükseltilmesi veya hayatı öğrenmesi / tecrübe kazanması nedeniyle çalıştırılmaktadır. Ancak çocuk işgücünün en temeldeki nedeni, ekonomik durumdan kaynaklanmaktadır. Nitekim çocuk işgücü, literatürde genellikle doğrudan yoksulluğa ait bir olgu olarak ele alınmıştır (Baland ve Robinson, 2000: 665; Basu ve Van, 1998: 413; Cockburn ve Dostie, 2007: 519; Edmonds ve Turk, 2002: 2; Eswaran, 1996: 3; Naeem vd., 2011: 48). Yoksulluk ve ekonomik sorunlar yaşayan hanelerdeki çocuklar, ailelerine yardımcı olabilmek adına işgücü piyasalarına kayıt-dışı bir şekilde dahil olabilmektedir.

Yoksulluğun azalması çocuk istihdamını ciddi oranlarda düşürdüğü; iktisadi kalkınma ve büyümenin de çocuk işgücüne olan talebi azalttığı bilinmektedir (Thévenon ve Edmonds, 2019: 29-34). Bununla birlikte hane gelirinin artması da çocukların çalışması yönündeki eğilimi azaltmaktadır (Edmonds, 2007: 56; Kambhampati ve Rajan, 2006: 427). Bu bakımdan çocuk işgücü sorununun ortadan kaldırılabilmesi daha çok gelir seviyesi ile ilgilidir. Ekonomik anlamda refah içinde yaşayan hanelerde, çocukların çalışmak zorunda olmadığı bilinmektedir. Diğer taraftan üretim alanındaki dönüşümler de çocuk işgücünün azalmasını sağlamıştır. Örneğin 19. yüzyılda sanayide ve üretim aşamalarında teknolojinin kullanılmaya başlanması çocuk işgücüne olan talebi azaltmıştır (Nardinelli, 1980: 750). Bu durum günümüz için de geçerliliğini sürdürmektedir. Bu anlamda kalkınmış ülkelerde çocuk işgücü sorunu bulunmamakla birlikte; çocuk işgücü olgusu daha çok az gelişmiş ülkelerin çözmesi ve mücadele etmesi gereken bir sorun olarak görülmektedir.

Yoksulluk ve geri kalmışlığın getirdiği sosyoekonomik durumlar, Afrika ülkelerinde çocuk işgücünün çokça “*tercih*” edilmesine neden olmuştur. Literatürde Afrika ülkeleri özelinde çocuk işgücü sorununa ilişkin pek çok çalışma mevcuttur (bkz. Admassie, 2002; Burke ve Beegle, 2004; Chant ve Jones, 2005; Edmonds, 2006; Keita, 2008; Sundjo, 2020; Ukpadi, 1979). Keza Latin Amerika ve Karayip ülkelerinde (Almeida, 2020; Cuevas ve Costa, 2020; Gunnarsson vd., 2006; Psacharopoulos, 1997; Zapata vd., 2011) ve Hindistan özelinde (Balagopalan, 2014; Burra, 1995; Chamarbagwala, 2008; Chandrasekhar, 1997; Chowdhry ve Beeman, 2001; Kurosaki vd., 2006; Mitra, 2020), özellikle tarım sektöründe çalıştırılan çocuklar ile ilgili geniş bir literatür oluşmuştur. Söz konusu bölgelerde çocuk işgücünün bu denli yaygın olması, ilk olarak ülkelerin ve/veya bölgelerin kalkınmışlık düzeyleri ve gelir seviyeleri ile doğrudan ilişkidir. Diğer yandan bu ülkelerde; üretim

süreçlerinde çocuk işçiler çalıştırarak hem maliyetleri düşürülmekte hem de çocukların “*itaatkâr, sorun çıkarmayan*” hallerinden faydalanılmaktadır. Bununla birlikte çocuk işgücü olgusu gelişmiş ülkelerde daha çok politik bir faktör olan “*göç*” üzerinden çalışılmıştır (Arcury vd., 2019; Cooper vd., 2005; Mai, 2011; Quandt vd., 2019; Song, 1997; van de Glind, 2010). Göçmen çocuklar üzerinden gelişen ve kayıtdışı ekonomi bağlamında ele alınan bu çalışmalar daha çok yerel politika önerisi sunmaktadır. Sonuç olarak ülkelerin gelişmişlik düzeyleri ile çocuk işgücü arasında istatistiki olarak ters korelasyon söz konusudur ve durum yapılan çalışmalarla ortaya konulmuştur.

Çocukların işgücü piyasalarında çalışmasının, onların gelişimleri üzerinde olumsuz etkiler bıraktığı bilinmektedir. Bu bağlamda literatürde çocuk işgücünün okullaşmayı ve çocukların eğitim durumlarını olumsuz etkilediği (Amin vd., 2006; Duflo, 2001; Gunnarsson vd., 2006; Heady, 2003; Ravallion ve Wodon, 2000), ayrıca genç yaşta işgücü piyasalarında yer alan çocukların sağlık problemlerinin arttığı, fiziksel ve zihinsel gelişimlerinin olumsuz etkilendiği (Ambadekar vd., 1999; Brooks vd., 1993; Esin vd., 2005; Fassa vd., 2000; Sughis vd., 2012; Wolff ve Maliki, 2008; Woolf, 2002) görülmektedir.

Çocuk işgücünün nedenleri arasında en yaygın görüş ekonomik sorunlar olarak görülmekte ve yoksulluk ile doğrudan bir ilişki kurulmaktadır. Dünya çapında birçok çocuk, ailelerinin ekonomik ihtiyaçları/sıkıntıları nedeniyle işgücü piyasalarına yönelmektedir. Literatürden de anlaşıldığı üzere, bu durum daha çok az-gelişmiş ülkelerde yaygın olarak görülmektedir. Az-gelişmiş ülkelerde, işgücü piyasalarındaki ücret düzeyleri düşük olduğundan, hane gelirleri de düşük seviyelerdedir. Bu nedenle düşük gelirli ülkelerdeki haneler, hane gelirini artırmak adına çocuğun çalışmasını “*makul*” olarak görebilmektedir. Ancak çocukların işgücü piyasalarında yer alması, başta onların eğitimlerini ve sosyal ilişkilerini olumsuz etkilemektedir. Bununla birlikte çalışma hayatındaki koşullar nedeniyle pek çok çocuk sağlık sorunları ile karşılaşmaktadır.

Çocuk yoksulluğunun olası sonuçlarından biri olan çocuk işgücü, çocukların çocukluklarını yaşamadan çalışmaya başlamasına, erken yaşta yetişkin sorumlulukları almalarına; psikolojik ve fiziksel birtakım sorunlar yaşamalarına neden olabilmektedir.

Sokak Çocukları (Street Children): Çocuk yoksulluğunun toplumsal yansımalarından biri olan sokak çocuklarının, yapısı itibariyle net bir tanımlanamamaktadır. Bu durum sokak çocukları olarak sınıflandırılan kesimin homojen bir yapıda olmaması, belirli koşullara ve ortamlara göre farklılık göstermesinden kaynaklanmaktadır. Sokak çocuklarının heterojen bir popülasyon olduğu, pek çok çalışmada yapılan farklı ayrımlar ile ortaya konulmuştur. Nitekim çocuk yoksulluğunun yarattığı olumsuz toplumsal sonuçların girift ilişkisi, yoksulluk riski altındaki çocuklar ile sokak çocukları arasında da görülmektedir. Zira yoksulluk riski ile karşı karşıya olan çocuklar, “sokağa” çıkararak, kimi zaman “çocuk işgücü” formunda, kimi zaman da “sokak çocuğu” formunda bu sorun ile mücadele etmeye çalışmaktadır. de la Barra tarafından; “yoksul olmak kendi başına bir sağlık tehdididir, buna rağmen daha kötüsü şehirli ve yoksul olmaktır. Daha da kötüsü yoksul, şehirli ve çocuk olmaktır. Ama hepsinin en kötüsü kentsel bir alanda sokak çocuğu olmaktır” (1998: 46) şeklinde ifade edilen sokak çocuğu olgusu, temelde ekonomik sorunlar ve aile bağlarının zayıflaması neticesinde ortaya çıkmakta ve dünyanın pek çok bölgesinde artarak devam etmektedir.

Çocuk işgücü ve sokak çocukları olguları başlangıçta, uluslararası kuruluşlar tarafından birlikte ele alınmıştır. Buradan hareketle sokaklar ve endüstriyel fabrikalar, çocuklar için “doğal olmayan alanlar” olarak görülmektedir (Llyod-Evans, 2002: 313). Bu bağlamda UNICEF, üç kategori üzerinden; i) aileleriyle sürekli iletişim içinde olan çocuklar, ii) aileleriyle ara sıra iletişim içinde olan çocuklar ve iii) aileleriyle teması olmayan çocuklar (1986b: 13); politika geliştirmeyi uygun bulmuştur. Akademik yazında da sokak çocuklarına ilişkin çeşitli kategori ve ayrımlar yapılmıştır. Cosgrove, sokak çocuklarını “çoğunlukla topluluk normlarına aykırı davranışları olan ve gelişim ihtiyaçları için birincil desteği bir aile veya aile ikamesi olmayan, reşit olma yaşının altındaki herhangi bir birey” (1990: 192) olarak tanımlamış ve bir anlamda aile katılım durumu ve norm-dışı davranışların miktarı üzerinden sokak çocuklarını kategorilendirmiştir.

Sokak çocuklarına ilişkin kabul gören en yaygın ayırım ise Lusk (1992) tarafından yapılmıştır. Ona göre sokakta bulunan dört farklı çocuk tipi bulunmaktadır. Bunlar; i) geceleri ailelerine dönen yoksul ve çalışan çocuklar, ii) bağımsız sokak

işçileri, iii) sokakta ailesiyle birlikte yaşayan ve/veya çalışan çocuklar⁷⁹ ve iv) aileleri ile iletişimi kopmuş çocuklar (Lusk, 1992: 298). Bu ayrıma göre ilk grupta olan çocukların aile bağları güçlü ve eğitim durumları devam etmektedir ve genellikle ekonomik sıkıntılar nedeniyle, aileye yardımcı olmak amacıyla sokakta çalışan çocukları kapsamaktadır. Lusk tarafından yapılan dördüncü ayrıma göre; birden dördüncü gruba doğru gidildikçe, aile bağları zayıflamakta, okula devam azalmakta ve suça eğilim artmaktadır. Bu anlamda dördüncü tipoloji olan aileleri ile iletişimi kopmuş çocuklar, gerçek manada “*sokak çocukları*” olgusunun yansıması olarak görülebilmektedir. Nitekim söz konusu çocuklar, aileleriyle görüş(e)memekte, tüm gün sokakta yaşamakta ve genellikle zararlı bir madde bağımlısı ve suça meyilli bireyler olarak hayatlarını sürdürmektedirler.

Lusk'a göre (1992) dördüncü tipolojide olan “*gerçek sokak çocukları*”, günlerinin bir kısmını veya tamamını, örneğin çiçek satarak, dilenerek veya ayakkabı boyayarak kayıt dışı ekonomide çalışarak geçirebilirler (Glasser, 1994: 54-55). Diğer taraftan sokak çocukları genellikle yoksul, ailesi olmayan, madde bağımlısı, kirli ve kötü giyimli, çöp veya artıkları tüketen, sokakta uyuyan, dilenen çocuklar olarak algılanmaktadır (Kilbride vd., 2000: 12). Toplum tarafından dışlanan, ötekileştirilen ve “*görünür*” olmasına rağmen görmezden gelinen bu çocuklar, çeşitli kültürlerde farklı şekillerde isimlendirilmektedir. Genellikle olumsuz anlamları olan bu “*yakıştırmalar*”⁸⁰, söz konusu çocukların toplumla olan sosyal ağlarının bozulmasına ve toplumdan uzaklaşmasına neden olmaktadır.

Çocukların evden sokağa yolculuğuyla ilgili çeşitli nedenler bulunmaktadır. Literatürde çocukların sokaklara itilmesinin sebepleri genellikle ekonomik, sosyal, politik ve kişisel faktörler olarak belirlenmiştir. Daha özelden ise yoksulluk, istismar, aile içi çatışma, suç eğilimi veya psiko-sosyal sağlık sorunları (Embleton vd., 2016: 435) nedeniyle çocuklar evden uzaklaşarak sokaklara çıkmaktadır. Aptekar (1994) ise, sokak çocukları olgusunu üç temel nedenden ortaya çıktığını savunmuştur. Ona göre çocukların sokaklara itilmesinin nedenleri i) kentsel yoksulluk, ii) aile istismarı ve iii) kentleşme ve göç temellidir (Aptekar, 1994: 195).

⁷⁹ Genellikle göç ve ekonomik sıkıntılar nedeniyle görülen bu tipoloji pek çok gelişmekte olan ülkede görülmektedir. Örneğin Hindistan’da bu tür ailelere “*kaldırım sakinleri*” (*pavement dwellers*) denilmektedir (Patel, 1990: 11).

⁸⁰ Sokak çocukları, Kolombiya’da “*gamina*” [evsiz], Nepal’de “*khates*” [çöp toplayan], Güney Afrika’da “*malunde*” [kusurlu], Vietnam’da “*bui doi*” [hayatın tozu], Etiyopya’da “*vermin*” [haşarat] gibi benzetmelere maruz kalmaktadır (Hartjen ve Priyadarsini, 2012: 55; McIlwaine, 2002: 707).

Sanayileşmenin beraberinde getirdiği hızlı ve çarpık kentleşme, aile yapılarının bozulmasına ve çocukların ev yerine sokakları tercih etmesine neden olmuştur. UNICEF'e göre sokak çocukları, büyüyen gecekondu mahalleriyle gelişen şehirlerin ortaya çıkardığı bir olgudur (UNICEF, 1986b: 16). Bununla birlikte hızlı kentleşmenin çocukların sokağa olan eğilimini arttırdığı bilinmektedir (Bibars, 1998: 203; le Roux ve Smith, 1998: 685). Çocukların sokağa çıkmasında kentleşmeyle ilişkili başka bir neden ise göç olarak ifade edilmektedir. Şehirlerarası demografik yapının değişmesi nedeniyle kırdan kente olan göç, sokak çocuklarının artışında itici bir diğer faktör olarak görülmektedir (Altanis ve Goddard, 2004: 302; Bourdillon, 1994: 520; de Moura, 2002: 353; le Roux, 1996: 965). Diğer taraftan sosyoekonomik nedenlerle bir trend haline gelen uluslararası göç, sokak çocuklarının makro bir nedeni olarak dikkat çekmektedir. Ekonomik nedenlerle veya siyasi istikrarsızlık, savaş ve çatışmalar (Kilbride vd., 2000: 5; Kok vd., 2010: 21; Terrio, 2004: 6; Veale ve Donà, 2003: 254) nedeniyle çevreden merkeze artan göç, göçmen çocukların sokak şartlarıyla yüzleşmesine neden olmaktadır.

Sokak çocuklarının artmasında bir diğer itici neden ise aile içi istismardır. Ailede yaşanan şiddetin çeşitli formasyonları evi çocuklar için güvenli bir alan olmaktan çıkarmakta ve çocukları kaçış arayışına itmektedir. Bu anlamda aile içi istismar, çocukların sokağa itilmesindeki önemli bir faktör olduğu çıkarımını doğrulayan birçok çalışma bulunmaktadır (bkz. Conticini ve Hulme, 2007; Julien, 2008; Matchinda, 1999; Mello vd., 2014; Patel, 1990; Sullivan ve Knutson, 2000; Tyler vd., 2004). Aile içi fiziksel, psikolojik ve cinsel şiddete maruz kalan çocuklar sokakları bir "*kurtuluş*" yeri olarak görebilmektedir.

Belirtilen tüm bu nedenler dışında çocuğun sokaktaki bir yaşamla ilişkilendirilmesine neden olan en büyük etken ise yoksulluktur. Pek çok araştırmacı, özellikle azgelişmiş ülkelerdeki çocukların çoğunun yoksulluk nedeniyle sokaklarda olduğunu tespit etmiştir (Helander, 2008: 67; Lusk, 1992: 296; Panter-brick, 2004: 83). Yoksulluk nedeniyle ailenin yaşamını idame ettirebilmesine destek olmak ya da kendi yaşamını karşılamak zorunluluğuyla sokakta çalışan çocuklar, sokak çocuklarının ciddi bir çoğunluğunu oluşturmaktadır. Bu konuda yapılan nitel çalışmalar, sokakta çalışan çocukların ayakkabı boyacısı, mendil satıcısı, atık toplayıcısı olarak veya arabaların camını silerek, su satarak hayatlarını kazanmaya çalıştıklarını göstermektedir (Ali vd., 2004; Altuntaş, 2018; Glasser, 1994; Hayami vd., 2006; Rubenson vd., 2004). Sokakta çalışmak tüm olumsuz koşullarına ve

tehlikelerine karşın sokak çocukları başlığı altında nitelenen çocukların “görece” iyi konumda olanlarını temsil etmektedir. Sokakta para kazanmaya çalışmanın dilencilik ve hırsızlık (Abebe, 2008; Eliaz, 2019; Ojanuga, 1990; Shahraki vd., 2020; Sherman vd., 2005) gibi toplumsal anlamda kabul görmeyen ve suç unsuru oluşturan yöntemlerle yapılmaya çalışılması, çocukların hayatında daha yapısal ve kalıcı sorunlara yol açmaktadır. Damgalanan bu çocukların olumsuz imajlarını, onların yaşlarının ve algılamalarının önüne geçtiği için söz konusu çocuklar fiziksel, psikolojik ve cinsel şiddetin daha fazla hedefi haline gelme potansiyeline sahiptir. Kalıcı hasarlar veren bu saldırı biçimleri ve cezai yaptırımlar çocukların ilerde normal bir hayat kurmasını engellemektedir. Bu engelin en temel biçimini ise sağlık sorunları oluşturmaktadır.

Sokakta maruz kalınan olumsuz fiziksel ve yapısal koşulların çocukların sağlıkları üzerinde uzun ve kısa vadeli sonuçları olmaktadır. Bu bağlamda sokakta yaşayan çocukların yaşam tarzı, onları evde yaşayan çocuklara göre sağlık risklerine ve sorunlarına karşı daha savunmasız yapmaktadır. Dolayısıyla sokaktaki zorlukların bir sonucu olarak sokak çocukları için birçok sağlık tehlikesi söz konusudur (Abdullah vd., 2014; le Roux ve Smith, 1998: 683; Panter-brick, 2002: 147). Öncelikle sokak çocuklarının içinde bulunduğu kötü barınma ve beslenme koşulları, onların fiziksel gelişimlerini etkileyerek bodurluk ve zayıflık gibi sorunlarla karşılaşmalarına yol açmaktadır (Ali vd., 2004; Ayaya ve Esamai, 2001; Mulu vd., 2022; Türkmen vd., 2004). Ayrıca sokak çocuklarının barınma koşullarının kötü olmasından kaynaklı solunum yolu rahatsızlıkları ve deri hastalıklarına yakalanma riskleri de bir hayli yüksektir (Ayaya ve Esamai, 2001; Cumber ve Tsoka-Gwegweni, 2015; Thapa vd., 1970).

Sokak çocuklarının maruz kaldığı diğer sağlık sorunları ise genellikle kötü ve zararlı alışkanlıklardan kaynaklanmaktadır. Sokak çocuklarının sigara ve alkol bağımlılığının yanı sıra (Embleton vd., 2013; Olley, 2006; Türkmen vd., 2004); uçucu madde⁸¹ ve uyuşturucu (Huang vd., 2004; Praharaaj vd., 2008; Sherman vd., 2005; Towe vd., 2009) kullanımları da sağlıklarını olumsuz etkilemektedir. Diğer taraftan aile bağları kopmayan ve düzenli olarak okula giden sokak çocuklarının ise kötü ve zararlı madde alışkanlıklarının daha düşük olduğu tespit edilmiştir (Forster vd., 1996: 57).

⁸¹ Sıvı yapıştırıcı, boya sökücü (tiner), oje, gazyağı, benzin, daktilo düzeltme sıvısı (daksil) gibi kimyasallar.

Çocukların yüzleştikleri başka bir sağlık sorunu kaynağı ise sokak koşullarının sorunlarından biri olan şiddettir. Şiddet kendi başına bir sorunken, çocuklar üzerinde bıraktığı fiziksel ve psikolojik hasarlar kalıcı sağlık sorunlarına dönüşmektedir. Sokak çocukları maruz kaldıkları fiziksel ve cinsel istismar⁸² (Lalor, 1999: 759) neticesinde birtakım sorunlarla karşılaşmaktadır. Sokaktaki fiziksel şiddet yaralanmalara yol açarken (Cumber ve Tsoka-Gwegweni, 2015; Ribeiro, 2008; Thapa vd., 1970); cinsel şiddet ise ölümlere, hamileliğe ve HIV-AIDS gibi bulaşıcı hastalıklara (Anarfi, 1997; de Carvalho vd., 2006; Evans, 2002; Luna, 1991; Nada ve Suliman, 2010; Sohail vd., 2021) yol açabilmektedir. Bununla birlikte toplumların sokak çocuklarının maruz kaldığı istismarlara ve bu durumdan etkilenen çocuklara yönelik kayıtsız tutumları da söz konusu durumu daha da kötüleştirmektedir.

Sonuç olarak sokak çocukları maruz bırakıldıkları ve sürekli tekrarlanan ihmal, istismar ve sömürü nedeniyle toplumdan uzaklaştırılmakta ve marjinalleştirilmektedir. Söz konusu çocuklar, “*çocuk*” olmanın getirdiği tüm değer ve imkanlardan yoksun olarak yaşamlarını sürdürmektedir. Dahası toplumdan dışlanan ve marjinalleştirilen bu çocuklar, kimi zaman “*varlıklarını ispatlamak*” için, kimi zaman da içinde buldukları duruma bir “*tepki*” göstermek amacıyla suç işleme yoluna girebilmektedir.

Suçta İtilen Çocuklar (Juvenile Delinquency): Çocukların işlediği suçlar ile yoksulluk arasında dolaylı bir ilişki söz konusudur. Yoksulluk ve beraberinde görülen diğer tüm risk faktörleri çocuğun suç işleme eğilimini etkileyebilmektedir. Yabancı literatürde “*juvenile delinquency*” olarak isimlendirilen bu kavram “*çocuk suçluluğu*” veya “*suçlu çocuklar*” anlamlarına gelmektedir. Ancak bu kullanım çocukluğun doğası itibariyle çok uygun değildir. Zira çocuklar doğaları itibariyle savunmasız ve belirli bir evreye kadar da yaptıklarından sorumlu değillerdir. Ancak “*suçlu çocuk*” nitelemesi sorumluluğu çocuklara bıraktığından ve yapılan eylemden dolayı

⁸² Bazı toplumlarda uygulanan gelenekler nedeniyle de çocuklar, cinsel istismara maruz bırakılmaktadır. Örneğin Afganistan’da ekonomik sıkıntılar nedeniyle ailelerin sıklıkla başvurduğu “*bacha bazi*” geleneğinde, küçük erkek çocuklar zengin ailelere seks kölesi olarak satılmaktadır (Borile, 2019; Essar vd., 2021). Yine Afganistan’da uygulanan bir diğer gelenek olan “*bacha posh*” uygulamasında ise kız çocukları küçük yaşta itibaren erkek gibi giyindirilmekte ve erkek gibi davranması dayatılmaktadır (Corboz vd., 2020; Lalthlamuanpui ve Suchi, 2020; Swain ve Dwivedi, 2020). Hindistan’da ise “*devadasi cults*” isimli gelenek dini tapınak fahişeliği yapan kız çocuklarını kapsamaktadır (Helander, 2008: 73). Moritanya’da uygulanan yerel bir gelenek olan “*gavage*” ise kız çocuklarının kolay evlenebilmesi için, zorla beslenerek şişmanlatılmasını dayatmaktadır (Ouldzeidoune vd., 2013). Bütün bu gelenekler çocukların kendilerine ve topluma yabancılaşmasına neden olmakta ve çocukların psiko-sosyal sağlıklarını olumsuz etkilemektedir.

çocukların fail olması itibariyle çok uygun bir kavramsallaştırma olmamaktadır. Bu kullanımın yerine “suça itilen çocuk” veya “suça sürüklenen çocuk” kavramlarının kullanılması hem anatomik hem fizyolojik hem de sosyolojik açıdan daha uygun olacaktır. Çünkü çocukların suça karışması, bireysel yatkinliklarından ziyade çevresel faktörler ile doğrudan ilişkilidir.

Çocukların suça sürüklenmesinin nedenleri genellikle aile, çevre ve eğitim olmak üzere üç⁸³ unsur üzerinden incelenmiştir. Söz konusu çocukların aile profilleri, suça sürüklenmelerinde en önemli faktör olarak dikkat çekmektedir (Hoeve vd., 2009; Kvetenska, 2016; Remschmidt ve Walter, 2010a; Shong vd., 2019; Sogar, 2017). Örneğin ebeveynlerin eğitim düzeyleri, gelirleri (Okpa vd., 2021) ve medeni halleri çocukların suça olan eğilimlerini etkileyebilmektedir. Yapılan çalışmalarda tek ebeveynli ailelerdeki çocukların suça eğilimleri, iki ebeveynli ailelerdeki akranlarından daha yüksek olduğu ortaya çıkarılmıştır (Pagani vd., 1999). Yine benzer şekilde ailesinde suça karışan veya tutuklanan birey bulunan çocukların, suça karışma ihtimalleri de diğer çocuklara göre daha yüksek tespit edilmiştir (Farrington, Coid, vd., 2009; Farrington, Jolliffe, vd., 2001). Bununla birlikte suça itilen çocukların genellikle ailelerinde istismar, şiddet veya aile içi huzursuzluğa maruz kaldığı ve bunların çocukların bu eğilimlerini artırdığı yapılan çalışmalar ile ortaya konulmuştur (Fox vd., 2015; Maughan ve Moore, 2010; Ryan ve Testa, 2005; Veneziano ve Veneziano, 2002). Bu bağlamda çocukların suça itilmesinde en önemli faktörün ailesel etmenler olduğu görülmektedir.

Çevresel ve sosyal faktörler de çocukların suça karışmasında veya saldırgan davranışlarda / eylemlerde bulunmasına neden olabilmektedir. Örneğin Gold (2020) tarafından yapılan çalışmada, barınma konusunda zorluk yaşayan çocukların, bu konuda zorluk yaşamayan akranlarına göre suça meyletme olasılığın daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Yine barınma ile ilgili olarak, kötü şartlarda büyüyen ve bu nedenle kurşun zehirlenmesine maruz kalan çocukların, ileriki dönemlerde suça yönelimi daha yüksek oranlarda gerçekleşmektedir (Dietrich vd., 2001). Benzer şekilde çocukların yaşadığı mahalle şartları da suç ile olan ilişkileri bağlamında önemli bir yer tutmaktadır (Fagan vd., 1986; Hirschfield, 2008; Loeber ve Hay, 1997;

⁸³ Çocukların suça itilmesindeki diğer önemli neden ise bireysel faktörler olarak ele alınabilir. Özellikle çocukların erken yaşta maruz kaldıkları olumsuz durumların yarattığı psiko-sosyal rahatsızlıklar ve psikolojik durumları suça olan eğilimleri etkileyebilmektedir. Ayrıntılı bilgi için lütfen bkz: Ferguson vd. (2009); Lewis vd. (1979); Teplin vd. (2002); Underwood ve Washington (2016); Yoshikawa (1995).

Peeples ve Loeber, 1994). Çevresel ve sosyal faktörler arasındaki en önemli etmen ise arkadaş çevresi olarak dikkat çekmektedir. Araştırmalar, suça karışan arkadaşlara sahip olmanın suça yönelimi artırdığını ortaya koymaktadır (bkz. Fagan vd., 1986; Gillmore vd., 1992; Keenan vd., 1995; Leve ve Chamberlain, 2005; Warr, 2005). Diğer taraftan eğitime devam etmenin suç teşkil eden eylemleri gerçekleştirme ihtimalini azalttığı bilinmektedir. Bu anlamda suça itilen çocukların genellikle okula devam etmeyen, okuldan kaçan veya okulda başarısız olan çocuklar olduğu tespit edilmiştir (Jagers vd., 2016). Görüldüğü üzere arkadaş çevresinin ve yaşam alanlarının kötü olması ve eğitime devam edilmemesi gibi durumlar suç-çocuk ilişkisini olumsuz anlamda etkilemektedir. Söz konusu koşullarda yetişen çocuklar genellikle şiddet ve saldırganlık davranışları gösterme eğilimleri göstermektedir.

Çocukların suça itilmesindeki en temel neden ise sosyoekonomik durumdur. Yapılan pek çok çalışma çocukların yaşadığı yoksulluk ile suç eğiliminin güçlü nedensellik barındırdığını ortaya koymaktadır (bkz. Bjerk, 2007; D'Onofrio vd., 2009; Jarjoura vd., 2002; Ozen vd., 2005; Rekker vd., 2015; Remschmidt ve Walter, 2010b; Shubin ve Sowgat, 2020). Yoksulluğa ek olarak, özellikle daha büyük yaşlardaki sokak çocuklarının toplumsal dayanışma ağının dışında kalması hızlandırıcı bir faktör oluşturmaktadır. Çocukların fiziksel görüntülerinin yetişkinliğe yaklaştığından, suça karışmaya ya da hayatta kalmak için yetişkin yoksullarla aynı tür işleri yapmaya zorlandıkları tespit edilmiştir. Küçük çocuklar daha sevimli ve bu nedenle yardıma açık olarak görülürken, yetişkin olarak algılanmaya başlayacakları fiziksel erişime ulaştıkların bir tehlike olarak görülmekte ve yardım kapsamının dışında görülmektedir (Aptekar, 1994: 198). Bu nedenle ergenlik dönemindeki sokak çocukları daha fazla suça açık yaşam koşullarına karşı savunmasız bırakılmaktadır (Aptekar, 1988: 47). Dolayısıyla suça itilen çocukların kriminolojik bir vakadan ziyade, sosyal bir olgu olarak ele alınması gerekmektedir.

Sonuç olarak çocukların suça itilmesinde aile, çevre ve okul önemli birer faktör olarak literatürdeki çalışmalarda çokça yer etmiştir. Ancak çocuk-suç ilişkisi, doğrudan ilişkilendirilmese de, yoksulluk ile güçlü bir neden-sonuç bağına sahiptir. Zira daha önce de bahsedildiği gibi çocukların yaşadığı yoksulluk yarattığı sonuçlar itibariyle çocuklar üzerinde bir anlamda kelebek etkisi yaratmaktadır.

2.2. Yaşlı Yoksulluğu

Günümüzde ülkelerin karşı karşıya olduğu önemli bir sorun olan nüfusun yaşlanması hem demografik hem sosyal hem de ekonomik bağlamda önemli sonuçlar doğurmaktadır. Nüfus piramidinin değişimi ve yaşlı nüfusun artması, yaşlıların daha “görünür” hale gelmesine neden olmuştur. Bu bağlamda yaşlıların yaşadığı sosyoekonomik ve sosyokültürel sorunlar, politika-yapıcılarının öncelikli gündem maddeleri arasına girmeye başlamıştır. Bu bağlamda çalışmada yaşlı yoksulluğu kavramsal çerçeve ve literatür olmak üzere iki başlık altında incelenmiştir. Yaşlanma, yaşlılık, nüfus yaşlanması, yaşlı ve gümüş ekonomi kavramlarının incelendiği ilk bölümde yaşlı yoksulluğuna ilişkin kavramsal çerçeve sunulmuştur. İkinci başlıkta ise yaşlı yoksulluğu literatürü dört farklı faktör ekseninde incelenmiştir. Yaşlılık öncesi çalışma durumu, yaşlı yoksulluğuna ilişkin literatürün ilk adımını oluştururken, kamusal faktörler bu anlamda en geniş yazına sahip alan olarak dikkat çekmiştir. Bununla birlikte toplumsal faktörler ile bireysel ve çevresel faktörler çerçevesinde gelişen literatürün de yaşlı yoksulluğu için önemli sonuçlar ortaya koyduğu görülmüştür.

2.2.1. Kavramsal Çerçeve: Yaşlı

İnsan ömrünün son evresi olan yaşlılık, birey kadar toplumlar için de önemli bir soruna işaret etmektedir. Bireyin yaşlılığı kendisi için bir sorun iken; toplumların yaşlılığı devletler için bir sorun haline gelebilmektedir. Bu nedenle yaşlılığın hangi yaş grubunu kapsadığı, yaşlıların toplumla, işgücü piyasalarıyla ve sosyal politika ile ilişkisi politika yapımının gündem maddelerinden biri olmaya başlamıştır. Bu politika gündemindeki önemi, toplumların demografik yapılarına göre değişiklik göstermektedir. Örneğin gelişmiş toplumlarda yaşlı nüfusu fazla iken; azgelişmiş ülkelerde yaşlı nüfus görece daha düşük seviyelerdedir. Fakat bununla birlikte teknolojinin gelişmesi, tıbbın ilerlemesi, gıda devrimi gibi unsurların ortaya çıkardığı ortak sonuç dünya nüfusunun yaşlanma eğiliminde olduğudur. Bu nedenle yaşlılık, sosyal bilimlerde üzerinde durulması gereken önemli bir konu olarak dikkat çekmektedir.

Terminolojisini “yaşlanma”, “yaşlılık”, “yaşlı”, “gerontoloji” kavramlarının oluşturduğu bu konu; ekonomi, sosyoloji, antropoloji, psikoloji ve tıp gibi farklı çalışma alanlarının kapsamına giren çok yönlü bir fenomendir. “Yaşlanma” (*aging*)

bir süreci, “yaşlılık” (*old-age*) bir dönemi, “yaşlı” (*elderly*) yaşlılık dönemindeki bireyi ve “gerontoloji” ise bu süreci inceleyen bilim dalı olarak özetlenebilir.

2.2.1.1. Yaşlanma

Yaşlanma olgusu, barındırdığı süreç itibarıyla karmaşık bir yapıdadır ve bu nedenle tanımlanması da pek kolay değildir. Yaşlanma; biyolojik, psikolojik ve sosyolojik boyutlarla birlikte ele alınması gereken bir olgu olarak bilinmektedir (Tufan, 2016: 4). Dolayısıyla yaşlanma olgusunun barındırdığı karmaşık yapı (Carnes vd., 2008: 693), tanımları da farklılaştırmaktadır. Rockstein ve Sussman, yaşlanmayı “*bireyin anatomisinde ve fizyolojisinde zamanla ilgili değişiklikler*” (1979: 9) olarak tanımlarken; Kalıncara, “*her canlı için intrauterin yaşamda (bebeğin uterus içerisinde bulunduğu dönem) başlayıp, ölüme kadar süren bir değişim süreci*” (2016: 1); Gruca ve Schewe ise “*bireyin psikolojisinde, zihinsel yeteneklerinde ve sosyal ilişkilerinde değişikliklere neden olan normal ve kaçınılmaz bir süreç*” (1992: 18) olarak tanımlamıştır. Literatürde özellikle tıp alanında yapılan çalışmalarda ise yaşlanma, “*dokuların bileşiminde biyokimyasal değişimler, giderek artan ölçüde düşen fizyolojik kapasite, çevresel uyaranlara uyumsal cevaplar verme yetisinde düşüş, hastalıklara hassasiyet ve yatkınlıkta artış ile ölüm olasılığında artış*” (Troen, 2003: 5) olarak ve daha genel formda ise, “*işlevlerde kayıplar ve ölüm riskinde artış*” (Ackermann vd., 2003: 1920; Adams ve White, 2004: 331; Partridge ve Barton, 1993: 305) şeklinde tanımlanmıştır. Bu bağlamda en genel ifadeyle yaşlanma, tüm canlıların hücrelerinde ilerleyici bir azalmaya yol açan, geri döndürülemez bir süreç olarak ifade edilebilmektedir (Brocklehurst, 1978: 149). Sonuç olarak doğan her canlı, yaşlanma sürecine dahil olmakta ve bu döngü kesintisiz şekilde gerçekleşmektedir.

Yaşlanma, gerçek hayatta çok az sayıda bireysel organizma tarafından deneyimlenmektedir, örneğin insanlarda yaşanan ve gözlenebilen aşırı yaşlanma veya bu süreçte geçirilen dönüşümler ve değişiklikler hayvanlarda görülmemekte (Magalhães ve Toussaint, 2002: 769) ve yalnızca insana özgü olarak gerçekleşmektedir. Bu bağlamda yaşlanmanın biyolojik, psikolojik ve sosyolojik olmak üzere yarattığı farklı sonuçlar olabilmektedir. Örneğin yaşlanma ile ortaya çıkan; hastalık süreçleri veya genetik biyolojik iken; hafıza değişimi, sosyal ilişki, yaşam memnuniyeti psikolojik etkileri; kuşak, üretkenlik, nesil ise sosyolojik etkileri açıklamak için kullanılmaktadır (Tufan, 2016: 4). Özetle bireyin fiziksel yapısında, psikolojisinde, bilişsel yetkinliklerinde ve sosyal ilişkilerinde değişikliklere yol açan ve kaçınılmaz bir süreç olan yaşlanma, çok boyutlu bir fenomen olarak ele alınmalıdır.

Buradan hareketle geliştirilen “gerontoloji⁸⁴”, yaşlanma olgusunu inceleyen bir bilim dalı olarak ortaya çıkmıştır.

2.2.1.3. Yaşlılık

Yaşlılık ise insanın ömründe sadece bir kere deneyimlediği ve tıpkı yaşlanma süreci gibi geri döndürülemeyen ve kaçınılmaz olan bir dönemi ifade etmek için kullanılmaktadır. Bu noktada “yaşlı kimdir?”, “kime yaşlı denilmelidir?”, “yaşlılık ne zaman başlar?” gibi soruların yanıtının verilmesi gerekmektedir, ancak bu soruların cevapları kesin değildir. Tarih boyunca “yaşlı” veya “ihtiyar” nitelemesi kullanılmasına rağmen, tam olarak taşıdıkları anlam kültüre, mekâna ve zamana göre farklılık göstermiştir.

Yaşlılık biyolojik süreçlerin son aşaması olarak tanımlandığında, ortalama yaşam süreleri, “kime yaşlı denir?” sorusunun cevabına ulaşmak için kullanılmıştır. Örneğin, Antik Yunan’da ortalama yaşam süresinin 25 yıl (Angel, 1947: 20), Roma döneminde ise 72 yıl olduğu (Montagu, 1994: 25), sınırlı çalışmalar neticesinde tespit edilmiştir. Keza Hipokrat insanın yaşlılığa 56 yaşında, Aristoteles 35 yaşında, Dante ise 45 yaşında eriştiğini dile getirmiştir (de Beauvoir, 1970: 26). Aynı şekilde 19. yüzyılda İngiltere’de ortalama yaşam süresi 26 iken; bu süre 2000’li yıllarda 65’e kadar çıkmıştır (Coburn, 2010: 39). Dolayısıyla yaşlı olarak nitelendirilen bireyler tarihin belirli aralıklarında farklı yaş gruplarını temsil edecek şekilde değişiklik göstermiştir.

Yaşlılığı kronolojik veya biyolojik yaş üzerinden değil de işlev üzerinden tanımlayan görüşler de olmuştur. Bu tanımlamalar genellikle toplumların kültürlerinin bir yansıması olarak gelişmiş ve daha çok ilkel topluluklarda kabul edilmiştir. Örneğin, Kaliforniya’da yaşayan “Calinomero” isimli ilkel kabileye göre yaşlı, “palamut sepetini dolduramayacak kadar güçsüz kalan kimse” (Kalınkara, 2016: 60) olarak tanımlanmıştır. Dolayısıyla sanayileşme öncesinde yaşlı tanımı genellikle bedensel güç kaybına uğrayan kişileri kapsayacak şekilde kullanılmış ve yapılan tanımlamalar da fizyolojik unsurlar üzerinden yapılmıştır. Bu bağlamda “yaşlı

⁸⁴ Bilindiği gibi yaşlanma; biyoloji, psikoloji ve sosyoloji gibi birçok disiplinin konusu olabilmektedir. Ancak gerontoloji, yaşlanma sürecini sistematik ve bir bütün olarak incelemektedir (Katz, 1996). Bu bağlamda gerontoloji, yaşlanmayı ve pek tabii yaşlılığı fiziksel, psişik, sosyal ve kültürel yönleriyle açıklamaya çalışmaktadır. Bu çerçevede gerontoloji çalışmaları çeşitli alanlara göre alt-disiplinlere ayrılabilir. Örneğin “geriatri”, yaşlılık döneminde ortaya çıkan ve yaşlıların maruz kaldığı hastalıkları inceleyen tıp dalı (Evans, 1997); “geronteknoloji”, yaşlanma ve teknoloji arasındaki ilişkiyi ve buna uygun teknolojik gelişimleri inceleyen bir alt-disiplin (Burdick, 1996) olarak ortaya çıkmıştır.

kimdir?” sorusunun cevaplandırabilmek tarihsel bir okumayı beraberinde getirmektedir, zira tarih boyunca kimlerin yaşlı olarak nitelendirildiği, yaşlıların nasıl algılandığı ile doğrudan ilgilidir.

İnsanlık tarihi boyunca yaşlılara bakış ve algılanış temelde kültür olmak üzere çeşitli faktörlerin de etkisiyle farklı şekillerde gerçekleşmiştir. Yaşlılar kimi zaman hasta, düşkün, gereksiz bir yük olarak görülürken, kimi zaman da değerli, saygıyı hak eden, bilgin bireyler olarak algılanmıştır.

Antik Yunan filozoflarından Platon yaşlıları, hayat tecrübelerinden dolayı bilge olarak nitelemiş ve 50 yaşından küçüklerin kamu hizmetlerinde yer almamasını önermiştir (Achenbaum, 2002: 561). Ancak öğrencisi Aristoteles ise yaşlılara karşı daha önyargılı söylemlerde bulunmuştur. Örneğin Aristoteles, ölümü iki neden üzerinden açıklamıştır. Buna göre ilk neden dış etkenlerden ki Aristoteles böyle bir sonu “*yok olma*” olarak nitelendirirken, ikinci neden olarak yaşlılığı görmüştür. Aristoteles’e göre yaşlılık, bir “*tükenme*” (Diamandopoulos, 2017: 327) ve hatta doğal bir “*hastalık*” (Schäfer, 2002: 528) olarak algılanmıştır. Antik Roma’da ise yaşlılar genellikle erdemli ve bilge kişiler olarak kabul edilmiştir. Ünlü devlet adamı Çiçero, insanın yaşlandıkça fiziksel güç olarak gerilediğini ve fakat zihinsel gücünün arttığını ileri sürmüştür (Levine, 2017). Kaldı Antik Roma’da yaşlıların önemi, Roma Senatosu’nun adının Latince “*senex*” yani “*yaşlı*” kelimesinden türemiş (Achenbaum, 2002: 561) olmasından anlaşılmaktadır.

İlkel toplumlarda yaşlılık ve yaşlılar, genellikle “*kurtulunması*” gereken bir “*yük*” olarak algılanmıştır. İlkel topluluklar genellikle göçebe yaşam sürdürdüklerinden, güç, kuvvet, fiziki yapı kabile üyeleri için hayati öneme sahip olmuştur. Bu noktada kabiledede fiziki gücünü yitirmeye başlayan bireylere yönelik farklı çözümler uygulanmıştır. Bu çözümlerin başında yaşlı insanların öldürülmesi (*senicide*) veya terk edilmesi gelmektedir. Örneğin, Kuzey Avrupa’da ilkel bir topluluk olan *Lappler*, yaşlılarını dağdaki bir kulübeye terk ederek yollarına devam etme yolunu tercih etmişlerdir. Keza aynı şekilde Japonya’da çok yaşlı insanlar kulübeye yerleştirilerek, onları ölene kadar beslemek bir gelenek olarak uzun yıllar boyunca uygulanmıştır (Simmons, 1945: 226-227). Sonuç olarak ilkel pek çok toplum yaşlıları fiziki yeterliliğine göre ayırmış ve “*gözden çıkarılması*” gerekenleri farklı yöntemlerle elemine etmiştir. Ancak bazı topluluklar da yaşlıları dışlamak ve terk etmek yerine, onlara saygı duyarak şereflendirme yolunu tercih etmiştir.

Eski ve ilkel bir uygarlık olan *İnkalar*, yaşlılara yönelik yiyecek ve giyecek yardımı yapılmasını sağlayan kanunlar çıkarmışlardır (Simmons, 1945: 25). Yeni Zelanda'nın yerli halklarından olan *Maoriler* de yaşlılarına büyük saygı duymuş ve onları önemli toplumsal olaylarda (düğün, cenaze, siyasi işler) yönetici olarak şereflendirmiştir (Simmons, 1945: 60). Çinli filozof Konfüçyüs ise astların üstlerle olan ilişkisini aile üzerinden açıklamış ve bir ailede yaşayanların hanedeki en yaşlıya itaat etmek zorunda olduğunu dile getirmiştir (de Beauvoir, 1970: 135). Görüldüğü üzere yaşlılar, genellikle olumsuz, yük, gereksiz olarak nitelendirilmiş, ancak bazı toplum ve kültürde erdem ve tecrübe ile eşanamlı da kullanıldığı olmuştur.

Tarih boyunca, yaşlı, yaşlılık ve yaşlanma dinlerde de çok fazla yer tutmuştur. Çeşitli inanç ve dinlerde yaşlanmanın bir erdem olduğu, yaşlılara saygılı davranılması gerektiği sıklıkla tekrarlanmıştır. Yahudi öğretilerinde yaşlılar "*hikmetli kimseler*" (Job 12:12) olarak görülmüş ve yaşlılara değer verilmesi gerektiğinin üzerinde durulmuştur (Sedley, 2012: 3). Aynı şekilde Hristiyan dininin öğretilerinde de yaşlanma ve uzun ömür insanlar tarafından arzulanması ve hak edilmesi gereken bir ayrıcalık olarak görülmüştür. Nitekim Hristiyan dininin kutsal kitabı İncil'de Hz. İbrahim'in uzun yaşamasına değinilmiş, "*İbrahim yüz yetmiş beş yıl yaşadı...*" (Genesis 25:7), ve *On Emir*'den biri olan "*babana ve annene hürmet et ki, Rabbin sana vereceği memlekette ömrün uzun olsun*" (Exodus 20:12) ayetinde de uzun ömürlülük için yaşlılara saygı önkoşul olarak sunulmuştur. Müslüman öğretilerinde ise yaşlılar, değer verilmesi ve saygı gösterilmesi gereken bireyler olarak yer almıştır. Kur'an-ı Kerim'de yaşlılara bakmak, genellikle hayırlı bir insan olmanın gerekliliği olarak dile getirilmiş ve yaşlılar aile ve akrabalık bağları üzerinden temsil edilmiştir. Kur'an'da "*Rabbin, sadece kendisine kulluk etmenizi ve anne babanıza iyi davranmanızı emretti. Onlardan biri veya ikisi senin yanında yaşlanırsa onlara öf bile deme! Onları azarlama! İkisine de gönül alıcı güzel sözler söyle*" (Kur'an, 17:23) ve "*... Allah adaleti, iyilik yapmayı, yakınlara yardım etmeyi emreder...*" (Kur'an, 16:90) ayetleri yaşlılara verilen önemi göstermektedir. Sonuçta dinlerin yaşlılara dair salık verdiği davranışsal öğreti, onların bakımının sağlanması ve onlara saygı gösterilmesi yönünde olmuştur.

Yaşlıların nasıl algılandığı tarihin her aşamasında iki uç tutum çerçevesinde şekillenmiştir. Daha çok ilkel toplumlara uzanan ilk tutum, yaşlıların bir "*yük*" olarak algılanması ve bu nedenle öldürülmesi ya da terk edilmesi olarak uygulanmıştır. Daha çok dinlerde belirgin şekilde görülen diğer tutum ise, yaşlıların yaşam

deneyimlerinden kaynaklı olarak onlara saygı gösterilmesi ve bakımlarının üstlenilmesi şeklinde pratik bulmuştur.

Sanayileşme ile değişen üretim ve toplumsal ilişkiler nüfus yapılarını da etkilemiştir. Zira sanayileşme yaşlı bireylerin toplumdan dışlanmasına neden olmuştur. Aile birliğinin sürekliliğinin sembolü olarak görülen yaşlılar (de Beauvoir, 1970: 277), kırdan kente göçün etkisiyle genellikle köylerde bırakılmıştır. Bu durum kır-kent arasındaki üretim ve yaşam ilişkisinin bozulmasına neden olmuştur. Bu bağlamda yaşlıların aile ve toplumdaki yerinin belirlenmesinde ekonomik faktörler her daim önemli bir unsur olarak ortaya çıkmıştır. Yaşlılar 19. yüzyılda da tıpkı tarihte pek çok defa maruz kaldıkları gibi, bir “yük” olarak görülmeye başlanmıştır. Ancak nüfusun hızlı artışı ve yaşlı nüfusun toplumda “görünür” hale gelmesi devletlerin bu kesime yönelik politikalar üretmelerini sağlamıştır. Örneğin İngiltere’de çıkarılan “*Yoksul Yasaları*”⁸⁵ yaşlıları da kapsayacak şekilde düzenlenmiş ve yaşlıların bakımı kamunun sorumluluk çerçevesi içine alınmıştır.

Sonuç olarak bireylerin doğumdan nihai son olan ölüme dek süren yaşlanması, belli bir noktada yaşlılık olarak kendini göstermektedir. Yaşlılık, yaşamın bir dönemi olmasının yanında yarattığı gerek bireysel gerekse toplumsal etkileri bakımından oldukça önemli sonuçlar doğurmaktadır.

2.2.1.4. Bir Sorun Olarak Nüfus Yaşlanması

Yaşlanma ve yaşlılık, bireyleri etkilediği gibi ülke nüfuslarını da doğrudan etkileyebilmektedir. Bu bağlamda nüfus yaşlanması, demografik dönüşümün bir parçası olarak son elli yıldır ülkeler için dikkat edilmesi ve önlem alınması gereken bir sorun olarak görülmektedir. Demografik yapıdaki değişimlerin, tarihten bağımsız olarak değerlendirilebilmesi mümkün değildir. Bu amaçla geliştirilen “*demografik geçiş teorisi*” (*demographic transition theory*), ölüm ve doğum oranlarındaki değişim mekanizmalarının, gelecekte dünyanın demografik yapısını nasıl etkileyeceğine ilişkin görüşleri (Chesnais, 1990; Davis, 1945; Notestein, 1945) ortaya koymaktadır. Özetle “*demografik geçiş*”, doğum ve ölüm oranlarının yüksek seviyelerden düşük seviyelere kayma süreçlerini içermektedir. Pek tabi bu söz konusu süreçler salt nüfus ile açıklanabilecek dönüşümler değil, sosyal ve ekonomik kalkınma süreçlerinin de bir örüntüsünü içeren değişimlerdir.

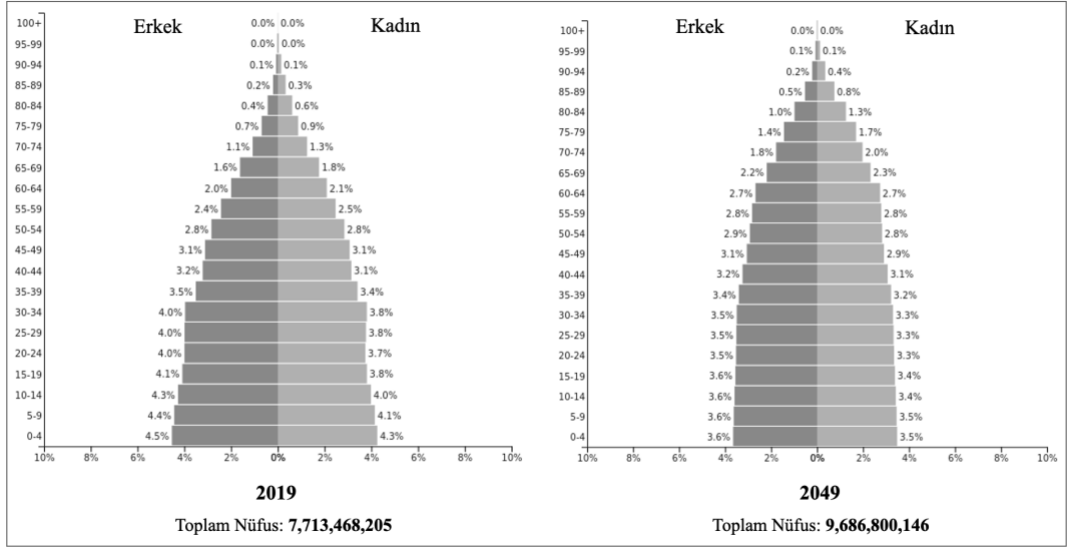
⁸⁵ Yoksul Yasaları, 1.1.1. Kapitalizmin Ortaya Çıkış Sürecinde Yoksulluk Olgusu başlığında ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

“*Demografik geçiş*”, geliştirildiği dönemde üç aşama olarak gözlenmiş ve yorumlanmıştır (Davis, 1945; Notestein, 1945). Buna göre ilk aşama, sanayileşme öncesi toplumlarda görülen doğum ve ölüm oranlarının yüksek ve dengeli seyrettiği dönemi kapsamaktadır (Kirk, 1996: 369). 19. yüzyılda görülmeye başlanan sanayileşme, beraberinde daha iyi yaşam koşulları (gıda arzı ve sanitasyon) getirmiş ve bu durum da ölüm oranlarının düşmesine, bireylerin yaşam sürelerinin yükselmesine neden olmuştur. nc aşama ise genellikle 20. yüzyılın getirdiği kentleşmenin ve çalışma hayatının bir sonucu olarak doğurganlık oranlarındaki düşüş dönemini kapsamaktadır. Yapılan analizler ve hesaplamalar neticesinde “*demografik geçişin*” üç aşama ile sınırlı kalmadığı, dördüncü bir aşamanın da görüleceği iddia edilmiştir. Buna göre dördüncü aşamada, gelişmiş ülkelerde gözlemlenen düşük doğum ve ölüm oranlarının birlikte görülmesidir (Salvati vd., 2019: 2). Dolayısıyla nüfus piramidinin bu değişimi yaşlanma olgusunun bireysel bir sorundan, toplumsal bir gerçekliğe dönüşmesini sağlamıştır.

Sanayileşme ve beraberinde gelen kentleşme ile başlayan demografik dönüşüm, teknolojinin ve tıbbın gelişmesi ile hızlanmış, hastalıkların kontrol altına alınması, doğum kontrol ve okuryazarlığın yaygınlaşması ile de 20. yüzyıldaki yapısına brnmştir. Doğum oranlarının düştüğü, anne-bebek ölümlerinin azaldığı, sağlık imkanlarının ve tıbbın geliştiği ve bu sayede yaşam beklentisinin uzamaya başladığı bu demografik yapı, günümüze kadar daha çok gelişmiş ülkelerde, sabit bir Şekilde seyretmiştir. Ancak “*demografik geçişin*” dördüncü aşaması olan bu süreç, dünya genelinde de görülmeye başlamıştır. Bu durumun etkisiyle nüfus artış hızı azalırken, yaşlı nüfus ise sürekli olarak artış göstermiştir. Öyle ki 1950-1975⁸⁶ yıllarında 0-21 yaş grubunda, 1975-2015 yılları arasında 25-29 yaş grubunda ve 2015 sonrası ise 60 yaş ve üzeri grupta artış gözlemlenmiştir (Lee vd., 2010). Bütün bu değişim ve dönüşümler alişilmış nüfus piramidinin yapısının değişmesine ve dörtgen hale gelmesine neden olmuştur (bkz. *Grafik 1*).

⁸⁶ II. Dünya Savaşı sonrasında dünya nüfusunda hızlı bir artış yaşanmıştır. Bu durum literatürde “*baby boom*” (ocuk/bebek patlaması) olarak geçmektedir (Chesnais, 1992).

Grafik 1. 2019 ve 2049 Nüfus Piramidi

Kaynak: Population Pyramid (2022).

Anne-bebek ölümlerinin azalması ve ortalama yaşam ömrünün uzaması, insanların hayattan beklentilerini de değişime uğratmıştır. Daha uzun bir ömür, toplum ve devletlerde sosyoekonomik değişiklikleri de beraberinde getirmiştir. İlk olarak nüfus yaşlanması, kapitalist üretim sisteminin ana çarkını oluşturan üretim mekanizmasını olumsuz etkilemektedir (World Bank, 1994). Bununla birlikte yaşlanan nüfusun tüketimleri düşerken, tasarrufları yükselmektedir (Prettner, 2013: 812). Dolayısıyla tüketim ve talep alışkanlıkları nedeniyle mevcut işgücü, verimli alanlardan görece verimsiz alanlara yönelebilmekte (Serban, 2012: 361) ve ülkelerin kalkınma hızlarının düşmesine neden olabilmektedir. Diğer taraftan yaşlı nüfusun artma eğilimi, refah devleti uygulamalarının da artmasına neden olmaktadır. Buna göre yaşlanan nüfus, yüklü bir sosyal güvenlik ve sağlık harcamasını beraberinde getirmektedir (Carone vd., 2005; Gruber ve Wise, 2002; Lee ve Mason, 2011). Nüfus yaşlanması, yarattığı etkiler bakımından son yüzyılda ülkelerin politika üretimlerini doğrudan etkileyen bir unsur olarak dikkat çekmektedir. Öyle ki nüfus dinamiklerinin değişimi, ekonomiyi emeklilik ve sosyal güvenlik başta olmak üzere etkilemekte, uygulanacak maliye, vergi, istihdam, göç ve sağlık politikalarının yeniden şekillenmesini sağlamaktadır.

Sonuç olarak 20. ve 21. yüzyılın en önemli demografik olaylarından biri nüfus yaşlanması olmuştur. Nüfus yaşlanması, bireylerin yaşlanmasından ziyade, toplumların ve/veya ülkelerin “yaşlı” olarak tanımladığı kesimlerin nüfus

dağılımındaki oranlarının artması anlamına gelmektedir. Bu bağlamda “yaşlı” olarak nitelendirilen bireylerin kim olduğu önem kazanmaktadır.

2.2.1.5. Yaşlı

Yaşlanma sürecinin bir dönemi olan yaşlılık tam olarak ne zaman başlamaktadır? Hangi yaş, yaşlıyı tanımlar? Yaşlı kimdir? Hangi kritere göre insanlar “yaşlı” olarak nitelendirilir? Bu ve benzeri soruların cevapları tarih boyunca değişiklik göstermiştir. “Yaşlı” nitelemesi özünde yaşlıların bir aktör olarak kamusal alanlarda görünür hale gelmesi ve kabul edilmesiyle gündeme gelmiş ve kullanılmaya başlanmıştır.

Yaşam kalitesi düşen ve adaptasyon eksikliği yaşayan bireyler olarak bilinen “yaşlıların” (Flatt, 2012: 1) kültürel ve sosyal tanımlarının yanında resmi tanımları, uygulanacak olan politikalar bağlamında önem arz etmektedir. Bu bağlamda kullanılan tanımlayıcı ölçüt genellikle kronolojik yaş olmuştur. Zira “yaşlı” nitelemesinin göreceli yapısı, politika-yapıcılarının geçen zamana göre birer yıllık birimlerin dikkate alındığı ve “yaş” üzerinden ilerleyen kronolojik bir tanımı kabul etmesine neden olmuştur.

Nüfusun yaşlanması, aile yapılarının geniş aileden çekirdek aile formuna dönüşmesi, kırdan kente göçün hızlanması devletlerin “yaşlılar” konusunda aksiyon almasını sağlamıştır. Yaşlıların korunması, bakımı ve hayatlarını idame ettirebilmelerinin sağlanması refah devleti uygulamalarının zeminini oluşturan sosyal güvenlik sistemleri ile mümkün olabilmiştir. Bu bağlamda “yaşlıların” diğer bireylerden hangi kriterlere göre farklılaştığının tespit edilmesi gerekliliği doğmuş ve kronolojik yaşa göre ayırım yapılması yaygın olarak kabul edilmiştir.

Yaşlıların resmi olarak diğer bireylerden ayrıldığı ilk düzenleme sosyal yardımlar kapsamında gerçekleşmiştir. Buna göre sosyal güvenlik uygulamaları kapsamında yaşlılara yönelik ilk düzenleme olan ve 1899 yılında Almanya’da yürürlüğe giren yaşlılık ve malullük aylığı sisteminde, yaşlı, 70 yaş ve üstü bireyler olarak kabul edilmiştir (Williamson ve Pampel, 1993: 27). Bir anlamda emeklilik ve sosyal sigorta sistemlerinin başlamasıyla yaşlılık, kronolojik yaş çerçevesinde belirlenen bir dönem olarak resmiyet kazanmıştır. Bu durumu Borscheid, “*eskiden insana yaşlı damgasını tabiat vururdu, bugün bir kurum tarafından vuruluyor*” (1994’ten aktaran Tufan, 2016: 104) şeklinde dile getirmiştir. Sonuç olarak “yaşlı”

bireyler, sosyal güvenlik üzerinden tespit edilen ve ayrıştırılan kesimler olarak kabul edilmiştir.

Yaşlılık için uygun görülen yasal sınır ulusal düzeylerde farklılık gösterse de (60-70 yaş arası), genel kabul görmüş yasal sınır ilk olarak, Rubinow (1913)'dan hareketle, 65 yaş üzerinden belirlenmiştir. “*Yaşlı kimdir?*” sorusunun yasal zemine oturtulması, yaşlılık eşiği ve/veya sınırının tespiti ile mümkün olabilmüş ve bu sayede uygulanacak politikalar hız kazanmıştır. Yaşlı bireylerin yasal eşiği belirlendikten sonra, yaşlılarla ilgili uluslararası boyutta çalışmalar yaygınlaşmaya başlamıştır.

Sosyal güvence kapsamında ve emeklilik özelinde tanımlanan yaşlılara yönelik ilk düzenlemeler çalışma hayatları ve sigorta konularında olmuştur. ILO (1933a, 1933b) çıkardığı sözleşmelerle, sanayi ve tarım sektörlerindeki yaşlıların sigorta haklarını düzenlemiştir. Devamında 1948 yılında, “*İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi*” öncesinde UN Genel Kurulu “*Yaşlılık Hakları Beyannamesi*” (*Declaration of the Old Age Rights*) yayımlamış ve fiziksel gücünün sona erdiği, yoksulluk ve ihmale maruz bırakılan yaşlı “*işçilerin*” yaşam koşullarının iyileştirilmesi gerektiğini beyan etmiştir (United Nations, 1948). Söz konusu beyannamede “*yaşlı*” olarak nitelenen kesimler, kronolojik ve fizyolojik yaş dikkate alınarak belirlenmesine rağmen, sadece işgücü piyasalarındaki işçileri kapsayacak şekilde düzenlenmiştir. Bu durum ülkelerin “*yaşlı*” algılarının çok kısıtlı olduğunu ve nüfusun yaşlı kesiminin tümünün dikkate alınmadığını göstermektedir.

WHO, 1963 yılında gerçekleşen seminerde yetişkinlik sürecini sınıflandırma yoluna giderek; kalp-damar rahatsızlıklarının, tansiyonun ve diyabetin yoğun olarak görüldüğü 45-59 yaş aralığını “*orta yaş*” ve buna bağlı rahatsızlıkların kalıcı hale geldiği 60-75 yaş aralığını ise “*yaşlı*” olarak nitelendirmiştir (WHO, 1973: 1-2). WHO tarafından yapılan “*yaşlı*” sınıflandırması, herhangi bir kriter aramaksızın 60 ve üzeri yaştaki insanları kapsamıştır. Nitekim 1969'da UN Genel Kurulu'nca ilan edilen “*Sosyal İlerleme ve Kalkınma Bildirgesi*” (*Declaration on Social Progress and Development*) madde 11, sosyal güvenlik ve refah hizmetlerinin tüm yaşlıları kapsayacak şekilde düzenlemesini içermiştir (United Nations, 1969). Fakat UN, yaşlılar için herhangi bir yaş ölçütü belirlemekten kaçınmıştır.

Literatürde yaygın olarak 45-59 yaş grubunun “*orta yaş*”, 60 ve üstünün genel olarak “*yaşlı*” olarak kabul edilmekte ve hatta 65-74 yaş aralığının “*erken yaşlı*”, 75 yaş ve üstünün ise “*geç yaşlı*” şeklinde isimlendirilmekte ve sınıflandırılmaktadır.

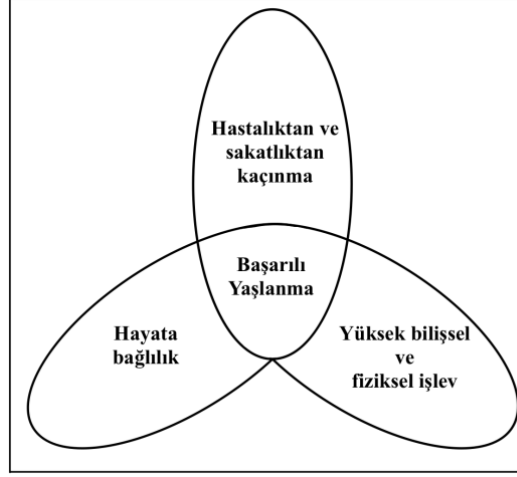
Ancak sıklıkla kullanılan bu sınıflandırmanın dayandığı kanıtlar bilinmemektedir (Orimo vd., 2006: 149). Bununla birlikte yaşlılığa ve yaşlılığın aşamalarına ilişkin yaş standardı üzerinde bir uzlaşma bulunmadığı görülmektedir. Dayanıklılık ölçütüne, sağlık standartlarına ve sosyal ilişkilere göre yaşlılığı tanımlayan birçok antropometrik ve geriatrik akademik çalışma bulunmaktadır (Akatsuka ve Tadaka, 2021). Bu çalışmaların geneline göre yaş standardı, kullanılan verilerin yaşlara göre dağılımına ve topluma göre değişiklik göstermektedir. Bu nedenle yaşlı sınırına ilişkin evrensel ve mutlak bir kabul bulunmamaktadır. Bununla birlikte uluslararası örgüt ve kuruluşların karar ve raporlarında ve ülkelerin ulusal istatistik verilerinde 65 yaşın kullanıldığı görülmektedir. OECD (2022a) ve WB (2022) 65 yaş, yaşlılar için referans yaş olarak kullanırken; UN ve WHO teoride yaşlıyı 60 yaş üzerinden tanımlamasına rağmen (UNHCR, 2022; WHO, 2022a), istatistiklerinde 65 yaş kullandığı görülmektedir (United Nations, 2020). Sonuç olarak 65 yaş ve üstü, “yaşlı” olarak, ulusal ve uluslararası kamuoyu tarafından benimsenmiş ve bu sınır üzerinden politikalar üretilmiştir.

Nüfusun yaşlanmasının bir sonucu olarak, yaşlı kesimin nüfus içindeki payının yükselmesi, yaşlıların toplumsal olarak dikkate alınması ve politika üretilmesini zorunlu kılmıştır. Bu anlamda yaşlıların refahı ve yaşam koşullarının iyileştirilmesi önemli bir politika önceliği haline gelmiştir. Uluslararası boyutta yaşlılara ilişkin çok yönlü ilk hareket, 1982 yılında UN tarafından gerçekleştirilen “*Birinci Dünya Yaşlanma Toplantısı*” (*First World Assembly on Ageing*) olmuştur. Söz konusu toplantıda 65 yaş ve üstü yaşlı nüfusun artışının sadece gelişmiş ülkelerde değil, tüm dünya için bir sorun olacağına altı çizilmiş ve yaşlı nüfusun yaşam koşullarına dair geniş perspektifli (sağlık, beslenme, barınma, aile, sosyal refah, gelir güvenliği, eğitim ve tüketici hakları) öneriler sunulmuştur (United Nations, 1982). Ardından UN Genel Kurulu, yaşlıların önemini vurgulamak amacıyla 1 Ekim tarihini “*Uluslararası Yaşlılar Günü*” (United Nations, 1990) olarak kabul etmiş ve 1991 yılında ise “*bağımsızlık, katılım, bakım, kendini gerçekleştirme ve itibar*” başlıklarından oluşan “*yaşlı ilkelerini*” yayımlamıştır (United Nations, 1991).

UN çerçevesinde yaşlı ilkelerinin gündeme gelmesi, akademik yazında da yaşlıların yaşam biçimlerine ilişkin farkındalık başarı ve aktif yaşlanma olarak kavramlaştırılmaya başlanmıştır. Rowe ve Kahn (1997) başarılı bir yaşlılık dönemini, “*hastalık ve sakatlığın olmaması, bilişsel ve fiziksel fonksiyonların korunması ve*

hayata bağlılığın sürdürülmesi” olarak üç boyut üzerinden mümkün olabileceğini iddia etmişlerdir.

Şekil 5. Başarılı Yaşlanma Modeli

Kaynak: Rowe ve Kahn (1997: 434).

Yaşlılara yönelik kamusal farkındalığın artmasıyla paralel bir şekilde evrilen başarılı yaşlanma, barındırdığı üç boyutuyla aslında devlet, toplum ve birey düzeyinde uygulanması gereken eylemlere işaret etmektedir. Bu bağlamda yaşlı bireylerin fiziksel ve bilişsel işlevlerini ve hayata bağlılıklarını belirleyen, sosyal ilişkileri ve kişisel dikkat ve özellikleri iken; hastalıktan ve sakatlıktan kaçınma ise yine bireysel olmakla birlikte devletin sağladığı ve/veya sunduğu sağlık hizmetleri ile doğrudan ilişkilidir. Sonuç olarak yaşlı bireylerin toplumsal bir “yük” olarak görülmesinden ziyade, başarılı yaşlanma ile söz konusu kesimlerin olası riskleri devlet, toplum ve bireyin kendisi tarafından bertaraf edilerek, yaşlılık dönemini en verimli şekilde geçirmeleri amaçlanmıştır.

Başarılı yaşlanmaya yönelik yapılan teorik çalışmalar, yine UN nezdinde geliştirilmeye devam ettirilmiştir. 2002 yılında düzenlenen “İkinci Dünya Yaşlanma Toplantısı” (*Second World Assembly on Ageing*) ise UN, yaşlıların 21. yüzyıldaki sorunlarının çözümlerine ilişkin eylemlerin hayata geçirilmesini vurgulamıştır (United Nations, 2002b). Söz konusu toplantıda kabul edilen eylemler arasında başarılı ve aktif yaşlanma vurgusu dikkat çekmektedir. Buna göre yaşlıların temel hak ve özgürlükleri, sosyal ve ekonomik bağımsızlıklarının yanında, yaşlıların aktif olarak toplumda yer etmelerinin üzerinde durulmuştur.

Özetle yaşlılığın bireysellikten çıkarak, toplumsal bir fenomene dönüşmesi, yaşlı bireyin tanımlanmasını zorunlu kılmıştır. “Yaşlının kim olduğu” modern

zamanların bir sorunu olarak dikkat çekmektedir. Özünde sosyal olarak inşa edilen “yaşlı” nitelemesi, doğası gereği göreceli bir kavramdır. Kamu politikaları bağlamında, çalışma çağının tamamlandığı bir yaş sınırının belirlenmesi ve emeklilik sisteminin bu belirlenen referans yaş ile başlaması, yaşlı kavramının göreceli yapısını mutlak hale getirmektedir. Bu sayede ulusal ve uluslararası kamuoyu tarafından kabul edilen 65 yaş, yaşlılığın başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Yaşlılığın kim olduğunun tespitinin ardından, yaşlılara yönelik politika ve söylemler de hızlıca gündeme gelmeye başlamıştır. Nüfus yaşlanmasının olumsuz etkilerini silmek ve tek yönlü çıkmaz bir sokağa benzetilen yaşlanmanın aslında çok boyutlu bir yapıda olduğunu vurgulamak adına, yaşlı bireylerin başarılı ve aktif bir yaşlılık dönemi geçirmelerinin önemi üzerinde durulmaktadır.

2.2.1.6. Gümüş Ekonomi

21. yüzyılda nüfus yaşlanmasının bireysel bir sorundan toplumsal bir olguya dönüşmesi, yaşlılara yönelik algıyı ve uygulanacak olan eylem ve politikaları da değiştirmiştir. Özellikle “*İkinci Dünya Yaşlanma Toplantısı*” bünyesinde alınan başarılı ve aktif yaşlanma vurgusu, yaşlıların toplumda aktif birer aktör olarak var olmalarının önemini ortaya koymuştur.

Başarılı bir yaşlılık dönemi aktif bir yaşlanmayı da beraberinde getirmektedir. WHO aktif yaşlanmayı; “*bireylerin yaşlandıkça yaşam kalitelerini artırmak için sağlık, katılım ve güvenlik fırsatlarının optimize edilme süreci*” (2002: 12) olarak tanımlamaktadır. Başarılı ve aktif yaşlanma ile yaşlı bireylerin, fiziksel, sosyal ve bilişsel potansiyellerini kullanabilecek duruma gelmeleri amaçlanmıştır. Bununla birlikte aktif yaşlanma, bireylerin daha uzun işgücü piyasalarında yer almasını bir politika önceliği olarak sunmaktadır (Boudiny, 2013: 1078). Diğer taraftan nüfus yaşlanması, demografik yapının değişmesine ve yaşlı kesimin nüfus içindeki payının yükselmesine neden olmuştur. Bu durum ise toplumlardaki tüketim ve tasarruf yapılarının değişmesine (Börsch-Supan vd., 2019: 193-194) ve dolayısıyla ekonomik arz-talep dengelerinin dönüşüme uğramasına yol açmıştır. Söz konusu değişim ve dönüşümün olumsuz etkilerini silmek adına Fransa, 2012 yılında “*gümüş ekonomi*” (*silver economy*) girişimini başlatmıştır (Le Deist ve Latouille, 2016: 285). Yaşlandıkça saçların gri veya gümüş bir renk almasından yola çıkılarak oluşturulan “*gümüş ekonomi*” (Zsarnoczky vd., 2016: 225), kısa süre içinde EU ülkelerinin gündem maddelerinden biri haline gelmiştir.

“Gümüş ekonomi” kavramının üzerinde mutabık kalınan bir tanımı olmamakla birlikte, genellikle yaşlı insanların ihtiyaçlarına ve tüketim yönelimlerine göre yeni pazarların oluşturulması olarak açıklanmaktadır (Eatock, 2015: 2). Yaşlı bireylerin tüketimlerinin düşmesi ve tasarruf etme eğilimlerinin artmasının önüne geçmek adına, yaşlı nüfusun tekrardan tüketim faaliyetine dahil edilmesini amaçlayan ve bunu aktif yaşlanma politikalarıyla destekleyen “gümüş ekonomi”, hem yaşlıların tüketimlerini artırmayı hem de yaşlıların hayat standartlarını iyileştirmeyi hedeflemektedir.

Gümüş ekonomi en genel anlamıyla; yaşlı bireylere yönelik mal ve hizmetlerin üretilmesini, yaş ayrımının giderilmesini, çalışma ömürlerinin uzatılmasını, aktif bir yaşlanma süreci yaşanmasını ve yaşlanma ile ortaya çıkan ihtiyaçların giderilmesini amaçlayan ve buna göre yeni pazar ve politika üretilmesini sağlayan eylemleri içermektedir (Klimczuk, 2015: 77). Bununla birlikte yaşlı bireylerin gümüş ekonomi ile artan tüketim harcamalarının, ülkelerin ekonomik büyümelerini olumlu etkileyeceği hedeflenmektedir (Cornet, 2014: 320; Fachinger, 2019a: 95). Bu nedenle gümüş ekonomi, özellikle demografik geçişin dördüncü aşamasında olan ülkelerde önemli bir pazarın doğmasına neden olmuştur.

Yaşlı bireylere yönelik inovatif ürün ve hizmetlerin sunulmasında, “geronteknoloji” önemli bir yer tutmaktadır (Anderberg, 2020). Geronteknoloji, yaşlılara yönelik sağlık ve bakım hizmetlerinin teknolojik ilerleme ile modern ve dijital hale gelmesi, barınma ortamlarında yaşlıların kullanımını kolaylaştırıcı robot ve teknolojik ev aletlerinin üretilmesi, yaşlıların yaşamlarını daha rahat ve ergonomik sürdürebilmeleri için yapılan her tür teknolojik ve inovatif ürünü kapsamaktadır. Gümüş ekonomi ile geronteknolojik bu ürün ve hizmetlerin yaşlı bireylerin kullanımına sunulması, önemli bir ekonomik pazar yaratılmasını sağlamaktadır.

Gümüş ekonominin barındırdığı potansiyel, özellikle EU ve OECD gibi uluslararası kuruluşların bu konuyu politika gündemine almalarında itici güç oluşturmuştur. Bu bağlamda özellikle OECD, 50-64 yaş grubundaki “yaşlı işgücüne” ve 65 ve üstü yaş grubundakilere yönelik; “yaşlı insanların doğuştan gelen ihtiyaçları, yaşlı çalışanların ihtiyaçları, gümüş tüketicilerin ihtiyaçları ve gümüş tüketicilerin ihtiyaçlarına odaklanan işverenlerin ihtiyaçları” (OECD, 2013: 89) olarak geniş perspektifte tanımladığı gümüş ekonominin önemli bir politika alanı olduğunu iddia etmiştir. Aynı şekilde EU da gümüş ekonomi bağlamında sağlıklı yaşlanmanın ve dijitalleşmenin önemine değinerek, yaşlıların hem işgücü piyasalarında hem de sosyal ilişkilerde aktif birer bağımsız aktör olmalarının ekonomik olarak olumlu etkilerini

ortaya koymuştur (European Commission, 2015: 43-50). Bu politika önerilerinin sonucu olarak, son yirmi yılda gümüş ekonomi bağlamında girişimci faaliyetler hızlanmıştır (Klimczuk, 2016; Kurek ve Rachwał, 2011; Laperche vd., 2019). Buna paralel olarak, yaşlılara yönelik ürün ve hizmetlerin reklam ve tanıtımlarına ağırlık verilmiş ve bu sayede yaşlı tüketicilerin tüketim yapmaları teşvik edilmeye çalışılmıştır (Berthelot-Guiet, 2019).

Sonuç olarak nüfus yaşlanmasının getirdiği maliyet, piyasa ekonomisi bağlamında yaşlı nüfusa yönelik mal ve hizmetlerin üretilmesi ve kullanımının artırılması ile giderilmeye çalışılmaktadır. Gümüş ekonomi olarak adlandırılan bu politika; yaşlılara yönelik teknolojik ürünlerden inovatif sağlık hizmetlerine, robotik ve akıllı izleyicilerden sağlık turizmine kadar geniş bir alanı kapsamaktadır. Bu anlamda söz konusu sektör, barındırdığı tüketici kitlenin artmasıyla önemli bir potansiyel taşımaktadır. Ancak diğer taraftan söz konusu ürünlerin tüketici kitlesinin, bu ürünleri alabilecek maddi güçte olmaları durumunda gümüş ekonomi iktisadi olarak başarılı olabilecektir. Gelişmiş ülkelerde önemli bir tüketici kitlesi olabilecek olan yaşlılar, azgelişmiş ülkelerde hem bu ürünlere ulaşmada hem de bunları edinmede ciddi maddi güçlük çekebilmektedir.

2.2.2. Yaşlı Yoksulluğuna Yönelik Yaklaşımlar

Nüfus yaşlanması ile ülkelerin politika öncelikleri arasında yer edinmeye başlayan yaşlı bireyler, insanlık tarihi boyunca dezavantajlı gruplar içerisinde yer almıştır. Değişen ve dönüşen nüfus yapıları, onların “görünür” hale gelmesini ve algılanmalarını sağlamıştır. Bu sayede yaşlı bireylerin karşı karşıya olduğu riskler, toplum ve devlet nezdinde dikkat çekmeyi başarmıştır. Yaşlıların yaşadığı ve/veya karşı karşıya olduğu en önemli risk, yoksulluk durumudur. Yaşlı ve yoksulluk kavramlarının çok yönlü doğaları itibariyle yarattığı sonuçlar da çoklu bir dezavantajlılık içermektedir. Literatürde “yaşlı yoksulluğu”, “yaşlılık yoksulluğu”, “yaşlıların yaşadığı yoksulluk” şeklinde yer bulan bu olgu hem yoksulluk hem de yaşlılığın kendine özgü ortaya çıkan olumsuz durumlardan dolayı çok yönlü bir dezavantaj yaratmaktadır. Yoksulluk, yaşamın her evresinde ciddi sorunları beraberinde getirmekle birlikte, yaşlılık evresinde bu durum, kalıcı olması nedeniyle daha keskin ve yıpratıcı olabilmektedir. Bu çalışmada yaşlıların yoksulluğunu tanımlamak için “yaşlı yoksulluğu” kavramı tercih edilmiştir.

Bir insan hakları ihlali olan yoksulluk, yaşlıların hayatlarını çok daha derin ve kalıcı şekilde etkilemektedir. Yaşlılık ile ortaya çıkan fizyolojik ve bilişsel değişiklikler, yoksulluk hali ile birleşince, sorun akut hale gelmektedir. Yaşlı yoksulluğunun ön plana çıkmasında ilk olarak sanayileşme ve hızlı kentleşme ve daha sonra ise demografik geçiş ile nüfus yapılarının değişimi etkili olmuştur. Uluslararası kapsamda yapılan çeşitli çalışmalar, yoksulluğun yaşlanan toplumların ortak bir sorunu olduğunu ortaya koymaktadır. Son yüzyılda hızla gelişen sosyal devlet uygulamalarına rağmen yoksulluk, gelişmiş ve azgelişmiş ülkelerde yaşlıların karşı karşıya kaldığı önemli bir risk olarak dikkat çekmektedir.

Dünya nüfusunun yaşlanması ve yaşlı nüfusun yoksulluk riski, günümüzün ve geleceğin en başat sorunlarından biri olarak görülmelidir. Dünya Bankası tarafından yapılan bir araştırma, gelişmekte olan ülkelerin çoğunda yaşlıların ve bağımlı kişilerin yoksul ve savunmasız olduğunu ortaya koymaktadır (World Bank, 1994). Yaşlı nüfusun artması, yaşlıların toplum ve devlet tarafından dikkate alınmasını zorunlu kılmıştır. Bu nedenle yaşlıların sosyoekonomik durumlarının iyileştirilmesi önemli bir politika amacı olmaktadır. Söz konusu kesimlerin sosyoekonomik durumlarının iyileştirilmesi ilk olarak doğrudan devlet yardımları ile daha sonra ise sosyal güvenlik sistemlerinin kurulmasıyla emeklilik mekanizması ile yapılmaya çalışılmıştır. Ancak artan yaşlı nüfusun karşı karşıya kaldığı yoksulluğun, söz konusu politikalar ile çözülebilmesi çok mümkün olmamıştır. Bu nedenle yaşlı yoksulluğu spesifik bir çalışma alanı olmaya başlamıştır. Konunun özgül bir çalışma alanı haline gelmesi, yaşlı yoksulluğunun kavramsal olarak neyi karşıladığını önemli hale getirmiştir.

Yaşlı yoksulluğu, 60 ve/veya 65 yaş üstü bireylerin sosyoekonomik durumunu ifade etmek için kullanılmaktadır. Yaşlılığın çok yönlü yapısı, yaşanan yoksulluğu da doğrudan etkilemekte ve söz konusu durumu daha da karmaşık hale getirebilmektedir. Genellikle gerontoloji literatüründe kısıtlı bir şekilde yer edinmiş olan yaşlı yoksulluğu, ölçüm ve tahmin özelinde çalışılmıştır (Barrientos, 2002; Barrientos ve Lloyd-Sherlock, 2002; Hooyman ve Kiyak, 2018). Literatürde yaşlı yoksulluğu ile ilişkili çalışmaların, konuyu bir bütün olarak ele almaktan ziyade, yaşlı yoksulluğunun belirli alanlarına odaklandığı görülmektedir.

İlk olarak öne çıkan çalışmaları, yaşlıların gelir yoksulluğunu merkeze alan ve bunu emekli maaşı çerçevesinde inceleyen araştırmalar oluşturmaktadır. Yoksulluk çalışmaları ile paralel bir geçmişe sahip olan yaşlıların yaşadığı yoksulluk, sistematik olarak olmasa da ilk olarak Booth (1889) ve Rowntree (1901) tarafından yapılan

hanehalkı araştırmalarında ele alınmıştır. Daha sonra yine Rowntree, Lavers ile birlikte yaptığı çalışmada (1951) yoksulluğun nedenlerinden biri olarak yaşlılığı ön plana koymuştur. Aynı Şekilde benzer dönemlerde P. Townsend (1955), yaşlı bireylerin deneyimleri üzerine bir araştırma yayımlamıştır. Bu dönemde yapılan çalışmalar genellikle yaşlı bireylerin gelir yoksulluğu üzerine yoğunlaşmakla birlikte, daha güncel çalışmalar sosyal güvenlik sistemleriyle bağlantılı olarak emekli maaşlarında yoğunlaşmıştır.

Yaşlı yoksulluğunun parasal yaklaşımından sağlık boyutuna kayması ise yaşlılığın kaçınılmaz sonuçlarından biri olan sağlık problemleri nedeniyle olmuştur. Bu sayede yaşlı yoksulluğu, temel ihtiyaçlar perspektifiyle ele alınmaya başlanmıştır. Yoksulluğun sağlık boyutu üzerinden yaşlıların sağlık yoksunluklarını ele alan bu literatür, sağlık hizmetlerine erişim, hastalık durumu ve ölüm gibi çeşitli konularla ilgilenmektedir. Bu çerçevede gelişen literatüre göre; yaşlılıkla birlikte ortaya çıkan hastalık riski, fiziksel yetersizlik ve para kazanma kapasitesinin azalması yoksulluğun ana nedenleri olarak kabul edilmiştir. Yaşlanmayı ve yaşlılığı bireysel Şekilde ele alan biyolojik yorum, 1960'lara kadar yaşlılık ve yoksulluk araştırmalarında sıkça kullanılmıştır.

1970'lerde artan sosyal devlet uygulamalarının da etkisiyle, yaşlanmanın politik ekonomisi tartışılmaya ve araştırılmaya başlamıştır. Bunun etkisiyle yaşlılıkla ilgili çalışmalar, bireyselleştirilmiş ve tıp alanına sıkıştırılmış bir perspektiften, yaşlanmanın politik ekonomik yapısına doğru kaymıştır (Minkler ve Estes, 1991; Phillipson, 1998; Walker, 1981). Bu bağlamda daha güncel bir yaşlı yoksulluğu literatürü olan sosyal dışlanma ön plana çıkmaya başlamıştır. Yaşam kalitesini etkileyen unsurların içine sosyal boyutların dahil edilmesi, bu literatürün analitik çerçevesini oluşturmuştur. Ekonomik refah, sağlık ve barınma gibi temel ihtiyaçların yanına kişisel özgürlükler, sosyal içerme ve yasalar gibi toplumsal değişkenler yaşam kalitesi göstergesi olarak kullanılmaya başlanmıştır (Schalock, 2004). Bu gelişmeyle bağlantılı Şekilde, yaşlı yoksulluğunu, sosyal yoksunluklar üzerinden değerlendiren literatür, yaşlı yoksulluğunun kapsamını gelirden sosyal ilişkilere doğru genişletmiştir.

Yaşlı yoksulluğuna dair güncel çalışmalar ekonomik, mali ve demografik değerkenlerin yanına sosyal destek ağları, aile ve toplum gibi sosyal faktörleri de dahil etmiştir (Khan vd., 2017: 7). Dolayısıyla gelişen bu yeni literatür; yaşlı bireylerin yoksulluk, sosyal dışlanma, sağlık yoksunluğu, ihmal ve istismar gibi sosyal riskler

ile karşı karşıya kaldığını ortaya çıkarmıştır. Sonuç olarak yaşlı yoksulluğu gelirden temel ihtiyaçlara, temel ihtiyaçlardan da sosyal dışlanmaya doğru genişleyen kapsamlı bir çalışma alanı haline gelmiştir.

Literatürün tarihsel gelişimini yansıtmaya uygun şekilde çalışmada literatür dört başlık üzerinden sınıflandırılmıştır. İlk başlık tüm yoksulluk çalışmalarının başlangıç noktası olan ücretli çalışmaya odaklanmaktadır. Yaşlı yoksulluğunu gelir üzerinden değerlendiren bu literatür, yaşlıların çalışma dönemindeki emek piyasasında karşılaşılan yoksunluk ve dezavantajlarını konu edinmektedir. İkinci başlık sosyal güvenlik sistemlerinin yaşlı yoksulluğu üzerindeki etkisini ele almaktadır. Bu başlığın iki temel odak noktası bulunmaktadır. Ücretli çalışmayla ilişkili olarak emeklilik sistemlerinin, sosyal transferlerin ve yardımların belirleyici aktörü olan devletin rolü bu başlığın ilk odak noktasını oluşturmaktadır. İkincisi ise, kamunun sağlık hizmeti sunumundaki etkisinden kaynaklanmaktadır.

Üçüncü başlık yoksulluk ve sosyal dışlanma literatürü ile bağlantılı olan sosyal destek ağları ve toplumsal hayata katılım gibi toplumsal değişkenlerin analizini içermektedir. Dördüncü ve son başlık ise yaşlı bireylerin özgün koşullarına göre yoksulluk deneyimlerine ışık tutmaktadır. Medeni durum, yaş, yaşanılan çevre ve aile yapısı gibi bireye içkin özelliklerin yaşlı yoksulluğuna etkisi bu bölümün içeriğini oluşturmaktadır.

2.2.2.1. Yaşlılık Öncesi Çalışma Durumu

İnsan ömrünün kronolojik yaş çerçevesinde, “45-59 yaş orta yaş, 60-74 yaş yaşlı, 75-89 yaş ileri yaşlı, 90 yaş ve üzeri ise ihtiyar” şeklinde sınıflandırılması veya emeklilik yaşı bağlamında ele alınması bireylerin çalışma hayatlarını doğrudan etkilemektedir. Emeklilik yaşının 65 yaş olduğu bir ülkede insanlar, fiziksel yeterlilikleri devam ediyor olsa bile resmi olarak çalışmamakta ve emekli olarak hayatlarına devam etmeleri istenmektedir. Bu durum yaşlılık döneminde yaşanan yoksulluğun yapıtaşı nedenlerinden biri olan ekonomik durumu doğrudan etkilemektedir. İnsanların aktif çalışma hayatları boyunca kayıt-dışı çalışmaları ileriki yaşlarda güvencesiz bir yaşamı beraberinde getirmektedir. Bu nedenle ücretli çalışma, yaşlı yoksulluğunun önemli bir belirleyicisi olarak görülmektedir.

Aktif çalışma yaşında olan bireylerin meslek seçimleri ve iş hayatları, onların yaşlılık dönemlerindeki ekonomik refahlarının önemli yordayıcıları olarak görülmektedir. Aktif çalışma yaşının sona ermesi, ya da diğer bir deyişle emeklilik ile

bireylerin ekonomik refahı düşmektedir. Bilindiği üzere emekli maaşları, bireylerin hayatlarını sürdürebilmeleri için genellikle yetersiz kalmaktadır (Mohyuddin ve Rehman, 2015: 7056). Bu yetersizliği ortadan kaldırmak adına çoğu kez emekliler, maddi anlamda yetebilmek için çalışmak zorunda kalabilmektedir (Jenn-Jaw, 2020: 199). Bu nedenle bireylerin işgücü piyasalarındaki deneyimleri bu düşüşün etkisini azaltabilmektedir (Campbell ve Henretta, 1980; Crystal ve Shea, 1990; Henretta ve Campbell, 1976). Düşük nitelikli işlerde veya kayıt-dışı sektörlerde çalışan bireyler, yaşlılık döneminde güvencesiz kalabilmekte veya düşük gelirler ile hayatlarını idame ettirmeye çalışmaktadır. Düşük ücretli ve niteliksiz işlerde çalışan bireyler, genellikle tehlikeli veya zor çalışma şartları nedeniyle çeşitli sağlık sorunları yaşayarak, daha erken zamanlarda çalışma hayatlarını noktalamak zorunda kalabilmektedir. Bu anlamda düşük ücretli işlerde çalışan bireyler hem normalden daha kısa kayıtlı çalışmak zorunda kalabilmekte hem de bu durumun bir sonucu olarak emeklilik döneminde daha düşük emeklilik geliri elde etmektedir. Diğer yandan çalışma hayatındaki cinsiyet eşitsizliğinden kaynaklı olarak kadınlar daha düşük ücretlerle çalışmakta ve bu da yine emeklilik dönemindeki gelirin düşük olmasına neden olabilmektedir. Neticede bu durumun doğal bir sonucu olarak yoksulluk artmakta ve yaşlılık dönemindeki bireyler çalışmak zorunda kalmaktadır. Diğer taraftan aktif çalışma yaşında iken beşerî sermayesine yatırım yapan, nitelikli ve kayıtlı sektörlerde çalışan bireyler, yaşlılık döneminde daha az yoksunluklar ile karşılaşmaktadır.

Yaşlanma, vücutta yarattığı olumsuz etkiler nedeniyle çalışma kapasitesini zamanla azaltmaktadır. Bu durum bireylerin gelir elde kapasitelerinin azalmasına ve birtakım ciddi sağlık sorunlarının artmasına neden olabilmektedir (Lloyd-Sherlock, 2002: 754). Buna ek olarak aktif çalışma döneminin (15-64 yaş) belli bir aralığında, yaşlanmanın somut etkileri nedeniyle çalışma hayatları da değişebilmektedir. Dünya genelinde pek çok ülkede işgücüne katılım 50-55 yaş aralığı itibariyle düşüşe geçmeye başlamaktadır (OECD, 2006). Genellikle 50 yaşından sonra gözlemlenen bu durum, bireylerin sosyoekonomik profillerini doğrudan etkileyebilmektedir. “Yaşlı çalışan” veya “yaşlı işçi” (Martin, 2018: 2) olarak adlandırılan bu kesimler, işgücü piyasalarında birtakım zorluklarla karşılaşabilmektedir. Bu bağlamda OECD ve EU gibi uluslararası kuruluşlar yaşlı çalışan kesim olarak “55-64 yaş” aralığını dikkate almıştır (Eurofound, 2022; OECD, 2020). Söz konusu yaş grubunda yer alan kişiler, çalışma hayatında belirli zorluklarla karşılaşabilmekte ve bu durum onların çalışma motivasyonlarını da etkileyebilmektedir. Genellikle “yaş ayrımcılığı” veya “yaşçılık”

(*ageism*) olarak ele alınan ve yaşlı çalışanların maruz bırakıldığı bu durum, bireylerin motivasyonlarının düşmesindeki en önemli etken olarak görülmektedir.

Yaşlı çalışanlar gerek kamuda gerekse özel sektörde efektif ve aktif çalışma alanlarının dışında, genellikle yoğunluğun olmadığı birim veya sektörlerde tercih edilmektedir. Bu durumun nedeni bireysel üretkenliklerin düşmeye başlaması olarak gösterilmektedir (Cremer ve Pestieau, 2003; Hellerstein ve Neumark, 2004). Yapılan bir araştırmada yaşlı çalışanların; eğitime düşük katılım, yetersiz kamu istihdam politikaları ve esnek olmayan kötü çalışma koşulları nedeniyle çalışma hayatında zorluklar yaşadıkları tespit edilmiştir (OECD, 2006: 73). Çalışan yaşlıların yaşadığı bu sorunlara ek olarak, yaşları nedeniyle ayrımcılığa maruz bırakılmaları da sosyal yoksunluklarını artırmaktadır. Bu durumu engellemek adına 1980 yılında ILO yaşlı çalışanlara yönelik tavsiye kararında, yaşları nedeniyle çalışanların herhangi bir ayrımcılığa maruz bırakılmaması ve yaşlı çalışanlara fırsat eşitliğinin sağlanması gibi hususları ele almıştır (ILO, 1980). Bununla birlikte yaş ayrımcılığı sadece çalışma hayatında görülen bir sorun değildir. Pek çok toplumda çalışan yaşlılar genellikle 50-55 yaşından itibaren “*fiili*” emekliliğe zorlanmaktadır (Wiles, 1987: 24). Sonuç olarak yaş, ücretli çalışmada bireyleri farklı yönlerden etkileyen olumsuz bir etken olarak görülmektedir.

Yaşlı çalışanlar, diğer yaş gruplarına göre iş bulma konusunda da çeşitli sorunlar yaşayabilmektedir. Bu bireylerin yaşları nedeniyle hem iş bulmaları zorlaşmakta hem de önerilen ücretler çok düşük seviyelerde olmaktadır (OECD, 2006: 35). Ayrıca yaşlı çalışanlar bu nedenlerden dolayı, genellikle serbest meslek sahibi ve yarı-zamanlı çalışma eğiliminde olmayı daha çok tercih etmektedirler (Cox vd., 2014: 32). Bu durum ise yaşlı aday bireylerin genellikle kayıtsız ve güvencesiz işlerde çalışmalarına neden olmaktadır (Barrientos vd., 2003: 562; Fachinger, 2019b). Diğer taraftan çoğu ülkede emeklilik yaşı olan 65 yaş sonrasındaki yaşlı bireyler, bu sorunlarla daha fazla yüzleşmekte, güvencesiz çalışma hayatının getirisi olan düşük gelir ve yaşam standartları ile yaşamlarını sürdürmeye çalışmaktadır.

Yaşlanmanın beraberinde getirdiği sağlık, bakım, barınma ve sigorta gibi maliyetlerin emekli maaşları ile karşılanması günümüzde birçok ülkede mümkün olamamaktadır. Bu durum ise yaşlıları emeklilik sonrasında da ücretli çalışmada aktif olmaya zorlamaktadır (Cuong vd., 1999: 11). Diğer taraftan kırsal nüfusun genelinde herhangi bir sosyal güvence olmadığından, bu yaşlı bireyler kendilerine veya ailelerine bakmak ve geçimlerini sürdürebilmek için fiziksel olarak mümkün olduğu

sürece aktif olarak çalışmaya devam edebilmektedir. Ancak pek çok yaşlı birey tekrardan işgücü piyasalarına çeşitli nedenlerden dolayı girememekte (Muller ve Turner, 2021: 16) ve bu nedenle de gelir açısından yoksulluk yaşamaktadırlar. Birçok çalışma düşük gelir nedeniyle yaşlıların yaşadığı yoksulluğun boyutlarını ortaya koymuştur. Örneğin Kakwani, Soares ve Son (2005), Sahra-Altı Afrika ülkelerinde yaptıkları çalışmada, yaşlı insanların bulunduğu hanelerin, diğer hanelere göre yoksul olma eğilimlerinin daha yüksek olduğunu tespit etmiştir. Priebe (2017) ise yaşlılar arasındaki yoksulluğun, yaşla birlikte istikrarlı bir şekilde arttığını ve 75 yaş üstü yaşlıların en yoksul kesimler olduğunu iddia etmiştir. Aynı şekilde Evans ve arkadaşları (2013), Vietnam özelinde hazırladıkları çalışmada yaşlılar arasında yoksulluğun önemli bir sorun olduğunu ve emeklilik maaşının kaldırılması durumunda söz konusu yaşlıların yaşadığı hanelerin daha da yoksul olacağı sonucuna varmışlardır.

Sonuç olarak aktif çalışma döneminde güvenceli ve kayıtlı bir çalışma hayatı olan bireyler, yaşlılık döneminde gelirlerinde ciddi bir azalma yaşasa da derin ve kalıcı bir yoksulluk yaşamamaktadır. Diğer taraftan kayıt-dışı çalışan bireylerin, gelecekte gerek sağlık gerekse ekonomik alanlarda güvencesiz kalmalarına ve onları kalıcı bir yoksulluk dehlizine kapılmalarına neden olabilmektedir. Bu yoksulluk halinden yaşlıların durumunu düzenleyebilecek araç ise emeklilik sistemidir. Bu da yaşlı yoksulluğu ile mücadelede önemli bir aktör olan kamunun etkisini gündeme getirmektedir.

2.2.2.2. Kamu Politikalarının Etkisi

Yoksulluk, küresel anlamda güvenli bir yaşlılık döneminin önündeki en büyük engel olarak dikkat çekmektedir. Sosyal güvenlik sisteminin inşası ve devamında süregelen sosyal devlet uygulamaları, devletlerin vatandaşlarına paternalist politikalar geliştirmesinin önünü açmıştır. Bu bağlamda sosyal güvenlik sistemlerinin varlığı yoksulluğun ve daha özeldir gelir yoksulluğunu önleme noktasında önemli bir mekanizma olarak kullanılmaktadır. Emeklilik sistemleri, sosyal transferler, sağlık ve bakım hizmet sunumu gibi yaşlılar için hayati öneme sahip unsurlar, yaşlı yoksulluğunun önemli birer göstergesi olarak dikkat çekmektedir.

İlk olarak Otto von Bismarck tarafından 1889 yılında Almanya'daki yaşlı vatandaşları kapsayan ve çalışan her işçinin bireysel kazanç kaydına dayanan bir sosyal sigorta programı uygulamaya koymuştur. Pek çok Avrupa ülkesi 20. yüzyılın

başlarında yaşlıların yaşadığı yoksulluğu tasarladıkları benzer kamusal politikalar ile çözmeye çalışmıştır (Watts-Roy ve Williamson, 2009: 421). Bu uygulamaların başında gelen kamusal emeklilik sigortası, hem çalışanlardan maaşlarının belirli bir miktarın hem işverenlerden çalışan başına belirli bir miktarın kamusal emeklilik fonuna aktarılması ve devlet tarafından tespit edilen yaş sonrası çalışamayan kişilere bu fondan ödeme yapılmasını öngörmektedir. Bu anlamda kamusal emeklilik sistemleri yaşlanma sonucunda ortaya çıkan gelir kaybının telafi edilebilmesi için devletlerin tasarladığı politika uygulaması olarak geliştirilmiştir.

Devletler sosyal güvenlik sistemleri ile ekonomik kaynakları, istihdamdan emeklilik aşamasına aktararak bir anlamda gelir güvencesi sağlamakta ve bu sayede tüketimin pürüzsüzleştirilmesini ve yaşlıların yoksulluk riskini hafifletmeyi amaçlamaktadır (Barr ve Diamond, 2008). Bu mekanizma ile gelirin yeniden dağıtımı sağlanarak, ücret gelirinden mahrum kalan kesimlerin sigorta kapsamına dahil edilmesi hedeflenmiştir. Günümüzde sosyal güvenlik sistemleri genellikle işsizlik, hastalık ve emekli maaşı gibi durumlarda devreye girmektedir (Scruggs ve Allan, 2005: 11). Bununla birlikte ülkelerarası farklılık gösterse de dul, ölüm, yetim, yaşlılık adlarıyla verilen sosyal yardımlar da mevcuttur. Bu sosyal güvenlik enstrümanları ile toplumdaki yoksul kesimlerin maddi refahının iyileştirilmesi amaçlanmaktadır.

Pek çok ülkede sosyal güvenlik sistemleri kapsamı genişletilmekte ve bu da yaşlıların çoğunun emeklilik geliri elde etmesini sağlamaktadır. Fakat bu durum yine de yaşlı yoksulluğu olgusunun ortadan kaldırılmasına yetmemektedir (European Commission, 2018). Dahası ülkelerde, kapsamlı bir kamu emeklilik sisteminin olmaması, nüfusun en yoksul ve savunmasız kesimlerinin yaşlılar olmasına neden olmaktadır (Holzmann vd., 2009: 53). Bu bağlamda yaşlıların kamusal gelir güvencesi olarak emeklilik gelirinin, yaşlı yoksulluğunu hafifletmede önemli bir araç olduğu görülmüştür (Gasparini vd., 2007: 24; Kakwani ve Subbarao, 2007: 987; Kuitto vd., 2021: 2). Diğer taraftan söz konusu kamusal emeklilik sistemlerinin, bireylerin aktif çalışma döneminde ödedikleri primler üzerinden işlemesi, kayıt-dışı çalışan veya çalışabilecek durumda olmayan bireylerin yaşlılık döneminde bu sistemin dışında bırakılmasına neden olabilmektedir. Bu gibi durumlarda gelir güvencesi olmayan yaşlı bireyler, genellikle düşük ücretlerle çalışmaya devam etmekte ve yaşlı yoksulluğunu hem maddi hem sosyal hem de bireysel sıkıntılarına daha fazla maruz bırakılmaktadır. Bu durumu engellemek adına bazı ülkeler, primsiz sosyal emeklilik gibi hak temelli sosyal koruma programlarını uygulamaya koymuştur (ILO, 2021b). Daha çok

gelişmekte olan ülkelerde, yaşlı nüfusun büyük çoğunluğunu kapsayan primsiz emeklilik veya sosyal emeklilik, yaşlı yoksulluğu üzerinde önemli pozitif etkiler yaratmaktadır (bkz. Holzmann vd., 2009: 53; Jacques vd., 2021: 24; Kidd ve Whitehouse, 2009: 41).

Kamusal emeklilik gelirinun yaşlı yoksulluğunu önemli ölçüde hafiflettiği yapılan çalışmalarla ortaya konulmuştur. Örneğin House ve arkadaşları (1988) tarafından yapılan bir çalışmada, sosyal güvenliğin yaşlıların yaşam koşullarını iyileştirdiği ve yoksulluk ihtimalini azaltabileceği öne sürülmüştür. Keza Bertranou ve arkadaşları da (2004) Latin Amerika özelindeki çalışmalarında emekli maaşlarının yaşlı yoksulluğunun azaltılmasında önemli bir rol oynadığını tespit etmişlerdir. Avrupa ve OECD genelinde yapılan çalışmalarda da emekliliğin yoksulluğa karşı koruyucu etkisi ortaya konulmuştur (Fonseca vd., 2014; Kuitto vd., 2021). Aynı şekilde Çin'in kırsal bölgelerindeki yaşlılar üzerine yapılan çalışmada da benzer sonuçlara ulaşılmış ve 60 yaş üzeri bireyler için sosyal güvencenin önemli olduğu vurgusunda bulunulmuştur (Hu vd., 2022). Bununla birlikte yaşlıların önemli çoğunun çocuklarından veya yakın çevresinden maddi destek aldığı bilinmektedir. Zimmer ve Kwong (2003) bu husus üzerinde durmuş ve sosyal güvenliğin yaşlılar arasındaki yoksulluğu azalttığını ve çocuklardan gelen maddi destek eksikliğini telafini ettiğini ortaya koymuştur. Özetle sosyal güvenlik programlarının ve nakit transferlerin dünyadaki yaşlı yoksulluğunu azaltmada temel bir rol oynadığı görülmektedir (bkz. Case ve Deaton, 1998; Engelhardt ve Gruber, 2004; Kakwani vd., 2006; Pal ve Palacios, 2008; Subbarao, 2005; Zhang vd., 2020).

Yaşlı yoksulluğu ile mücadelede önemli bir araç olan emeklilik sistemi, pek çok ülkede düşük seviyelerde olduğundan yoksulluğu önleme noktasında yetersiz kalabilmektedir. Kötü yönetim veya politika önceliklerinin farklı olması nedeniyle emekli maaşları ya yetersiz kalmakta ya da sağlıklı bir şekilde ödenememektedir. Örneğin Nijerya'da yaşlı yoksulluğunun en önemli nedeni olarak emekli maaşlarının zamanında ödenememesi yer almaktadır (Kola ve Owumi, 2019: 478). Aynı şekilde emekli maaşlarının düşük ve yetersiz olması da yaşlı bireylerin sosyoekonomik durumlarını doğrudan etkileyebilmektedir (Been vd., 2017; Li ve Zhang, 2021; Zhang vd., 2018). Bununla birlikte yaşlılık dönemindeki bazı harcama türleri; örneğin sağlık, tedavi ve bakım harcamaları; gelirlerinin önemli bir oranını kapsamaktadır. Yaş arttıkça yaşanabilecek sağlık riskleri de artacağından, sağlık harcamalarına ayrılan harcama miktarı da artacak (Butrica, 2007) ve dolayısıyla yaşlılık döneminde gelirin

sınırlı olması nedeniyle temel insani ihtiyaçların kısılmasına ve dolayısıyla yoksulluğa neden olabilmektedir (Mohd vd., 2018: 90).

Sosyal güvenlik sistemleri içerisinde yer alan ve sosyal transferler / yardımlar arasında yaşlı yoksulluğu ile doğrudan ilişkili iki ödeme dikkat çekmektedir. Bunlardan ilki emeklilik primi ödememiş olan ve genellikle 65 yaş ve üstünde olan, herhangi bir kayıtlı geliri olmayanlara ödenen “*yaşlı aylığı*”, diğeri ise aynı şartların geçerli olduğu “*dul aylığıdır*”. Yaşlı yoksulluğu literatüründe dul aylığı-yoksulluk ilişkisi sık çalışılan bir konu olarak görülmektedir. Yaşlı kadınların dul veya boşanmış olmaları daha olasıdır (Rupp vd., 2003) ve ayrıca kadınların erkeklerden daha uzun bir ömür sürmesi, kamusal kaynaklardan daha fazla süre yararlanmalarını doğurmaktadır. Bu noktada dul aylıkları önemli bir kamusal yük olarak literatürde yer etmiştir. Ancak söz konusu aylıkların emeklilik gelirinden de düşük seviyelerde olması (Dodge, 1995; Marulasiddappa vd., 2014), yaşlı ve güvencesiz bireylerin yoksulluğunu daha da derinleştirmektedir.

Devletler yetersiz olan sosyal güvenlik ödemelerini düzenlemek etmek adına iki temel politika yürütmeyi tercih etmektedir. Bunlardan ilki emekli maaşlarının yükseltilmesi, diğeri ise emeklilik yaşının yukarı çekilmesi şeklinde olmuştur. Pek çok ülke ikinci seçenek olan yasal emeklilik yaşını yükseltilmesi yolunu tercih etmiştir (Börsch-Supan, 2005; Diaz-Gimenez ve Diaz-Saavedra, 2014; Fouejieu vd., 2021; Natali ve Stamati, 2013; Pacolet, 2012). Yasal emeklilik yaşının artırılmasının emeklilik sistemlerinin sürdürülebilirliği üzerinde emekli sayısını azaltarak emekli ödemelerinin azalmasını sağlamasının dışında, sosyal güvenlik sisteminin finansal-aktüeryal dengesinin de iyileşmesini sağladığı için daha çok tercih edilmektedir (Encinas-Goenechea vd., 2020: 71). Diğer taraftan yapılan araştırmalar emeklilik katkı paylarının veya maaşlarının yükseltilmesinin, yaşlıların yoksulluk yaşama ihtimallerini azalttığını ortaya koymuştur (Colín, 2019: 51; Ogg ve Rašticová, 2020: 7; Zhang vd., 2018). Özetle çalışmalar, yaşlı yoksulluğunun hafifletilmesi iyi kurgulanmış, kapsamlı bir kamusal ve sosyal emeklilik sistemi ile mümkün olabileceğini göstermektedir.

Yaşlanan ve bu süreçte yalnızlaşan ve yoksullaşan bireyler, çeşitli alanlarda sorunlarla karşı karşıya kalabilmektedir. Güvencesizlik, yalnızlık ve sosyal dışlanma gibi çok geniş bir sorunlar ağıyla karşılaşan yaşlı bireylerin, en temel sorunlarının başında düşük gelir ve sağlık durumu gelmektedir. Buradan hareketle yaşlı yoksulluğunda hem kamusal ve/veya sosyal emekli maaşlarının hem de kamunun

etkili olduğu daha temel bir alanı ise sağlık yoksunluğu ve sağlık hizmetlerine erişim oluşturmaktadır. Düşük gelir ve dolayısıyla düşük emekli maaşları sağlık hizmetlerine erişimde sınırlayıcı bir etken oluşturmaktadır. Yaşlanan bireyler tedavi, ilaç ve bakım hizmetlerini karşılama noktasında hem erişim hem de maliyet açasından sorunlarla karşılaşabilmekte ve bu durum da yaşlı yoksulluğunun farklı bir alanda kendini göstermesine neden olmaktadır. Diğer taraftan daha önemli bir diğer etken ise kamunun sağlık hizmeti sunma kapasitesi ile ilişkili olmaktadır.

Yoksulluğun tanımlanmış fiziksel nedenleri arasında yaşlanma ve buna bağlı sağlık problemleri önemli bir yer tutmaktadır. Genel olarak sağlık ve sosyoekonomik durum arasındaki ilişki genç veya orta yaşlı bireylerde daha az gündeme gelmektedir. Ancak morbidite (hastalık) ve mortalite (ölüm) yaşlı bireylerde daha fazla görüldüğünden, söz konusu ilişki bu bireyler için hayati bir önem kazanmaktadır. Nüfusun yaşlanması ve yaşam sürelerinin uzaması, ölümlerin ileri yaşlarda yoğunlaşmasına neden olmaktadır. Bu nedenle yaşlılar, nüfusun geri kalanından daha fazla sağlık sorunu yaşamaktadır.

Yaşlanma süreciyle birlikte, toplumdaki hastalıkların dağılımı ve değişimi “*epidemiolojik geçişe*⁸⁷” neden olmaktadır (Omran, 2005). Daha önceleri toplum genelinde farklı hastalık türleri görölmesine rağmen, nüfus yaşlanmasının sonucu olarak daha çok dejeneratif hastalıklar ön plana çıkmaktadır (Doll, 1995; Fries, 1980). Elbette yaşla birlikte artan sağlık sorunlarının kaynağı olarak sigara, alkol, hareketsiz yaşam tarzı, obezite, sağlık ve bilinçsiz beslenme gibi diğer etkenler de görölmektedir (WHO, 2015). Fakat bu hızlandırıcı etkenlerden bağımsız olarak yaşlanma ile gelen biyolojik, fizyolojik ve nörolojik dejenerasyon belli yaş grubundaki bu bireylerin tamamını etkilemektedir. Dejeneratif hastalıklar, dokuların veya hücrelerin normal yapılarının bozulması ve fonksiyonlarını yerine getirememesi nedeniyle ortaya çıkan kalp krizi, kardiyovasküler hastalıklar, kanser ve felç gibi sağlık sorunlarını kapsamaktadır ve bu tip rahatsızlıklar yaşlılar arasında çok sık görölmektedir. Morbidite örüntülerinde meydana gelen bu değişiklikler, talep edilen hizmet ve tedavi

⁸⁷ Epidemiyoloji, genel olarak toplumdaki sağlık ile ilgili hastalık veya kazaların sıklığını, dağılımını ve nedenlerini inceleyen tıp bilimi olarak bilinmektedir (Frérot vd., 2018). Buradan hareketle Omran tarafından 1971 yılında kavramsallaştırılan “*epidemiolojik geçiş teorisi*”, sağlık ve hastalık kalıplarındaki değişime ve bu kalıplar ile bunların demografik, ekonomik ve sosyolojik belirleyicileri ve sonuçları arasındaki etkileşimine odaklanmaktadır (Omran, 2005: 734).

türlerini de değiştirmiştir. Bu noktada yaşlı bireylerin sağlık hizmetlerine erişimlerinin sağlanması önem kazanmaktadır.

Yaşlılıkta en sık görülen hastalıklar dejeneratif hastalıklar, psikolojik veya nörolojik hastalıklar ve düşmeden kaynaklı fiziksel yaralanmalar olarak dikkat çekmektedir. Kalp-damar hastalıkları (Chae vd., 1999; Gottdiener vd., 2000; Heiat vd., 2002), kanser (Fentiman vd., 1990; Owonikoko vd., 2007; Shibata vd., 1992), felç/inme (Browner vd., 2001; Hollander vd., 2003; Munoz vd., 2006) ve diyabetin (Bertoni vd., 2004; Davidson, 1979; Meneilly ve Tessier, 2001) yanı sıra nüfus yaşlanması ile daha çok görünür hale gelen demans (bunama) (Laurin vd., 2001; Oswald vd., 2006; Vergheze vd., 2003) ve buna bağlı Alzheimer (Buchman vd., 2007; Fratiglioni vd., 1991) gibi hastalıklar yaşlıların sağlık sorunlarının başında gelmektedir. Bununla birlikte yaşlılıkta yaşam kalitesini doğrudan etkileyen ve yeme-içmeyi ilgilendiren önemli bir hastalık ise ağız-diş rahatsızlıklarıdır (Macentee vd., 1997). Yine dejeneratif bozulmaların bir sonucu olarak yaşlı bireyler fiziksel birtakım sorunlar yaşayabilmekte, denge kaybı veya kas-iskelet sistemindeki deformeler nedeniyle düşerek zarar görebilmektedir (bkz. Blake vd., 1988; O'Loughlin vd., 1993; Tinetti vd., 1986, 1988).

Yalnızlaşan yaşlı bireyler, bir yandan dejeneratif bozulmalar ile uğraşırken, diğer yandan psiko-sosyal yıpranmalara da açık duruma gelebilmektedir. Günümüzde yaşlıların büyük bir çoğunluğu çeşitli nedenlerden dolayı depresyon ve bunalım gibi rahatsızlıkları yaşamaktadır (Alexopoulos, 2005; Djernes, 2006; Kraaij vd., 2002; Vink vd., 2008). Yaşlı bireylerin uzun süreler boyunca savunmasız olmaları, yaşadıkları depresyon ve anksiyetenin kronik bir soruna dönüşmesine neden olabilmektedir (Schoevers vd., 2005: 31).

Yaşlıların maruz kaldığı sağlık problemlerinin çeşitliliğini bu problemlerin üst üste binme riski eşlik etmektedir. Literatürde “*multimorbidite*” olarak kavramsallaştırılan bu sorun, yaşlıların birden fazla sağlık problemini eş-zamanlı olarak yaşamasını ifade etmektedir. Yapılan araştırmalar yaşlıların büyük çoğunluğunun multimorbidite riskiyle karşılaştığını tespit etmiştir (Fortin vd., 2007; van den Akker vd., 1998). Multimorbidite yüksek ölüm ve engellilik riskini, düşük yaşam kalitesini beraberinde getirmektedir (Salive, 2013: 75). Buna ek olarak birden fazla kronik sağlık sorununa sahip olmak daha yüksek bakım maliyetinin doğmasına neden olmaktadır. Literatürde yer alan pek çok çalışma, multimorbidite durumunu yaşayan yaşlı bireylerin sağlık harcamalarına yüksek miktarlarda harcama yaptığını

ve ayrıca multimorbidite nedeniyle kamunun sağlık harcamalarının da aşırı derecede arttığını ortaya koymuştur (Glynn vd., 2011; McPhail, 2016; Picco vd., 2016; Tinetti vd., 2012; Wang vd., 2018). Diğer taraftan bireylerin sosyoekonomik durumlarının multimorbidite riskini artırıp artırmadığı da önemli bir husus olarak literatürde yer etmiştir (Chan vd., 2019). Bu minvalde yapılan çalışmalar yüksek sosyoekonomik duruma sahip yaşlı bireylerde multimorbidite görülme olasılığının daha düşük seyrettiğini göstermiştir (Brinda vd., 2016; Kuo ve Lai, 2013; Marengoni vd., 2011; Schäfer vd., 2012; Zhao vd., 2020). Örneğin, WHO tarafından yapılan geniş çaplı bir araştırmada multimorbidite riskinin düşük gelir, düşük eğitim seviyesi ve işsizlik ile doğrudan ilişkili olduğu ortaya konulmuştur (Boutayeb vd., 2013). Aynı şekilde Arokiasamy ve arkadaşları (2015) multimorbidite riskinin ileri yaştaki bireylerde daha sık görüldüğünü ve yüksek sosyoekonomik durumun bu riski azalttığını tespit etmişlerdir. Canizares ve arkadaşları (2018) tarafından yapılan çalışmada ise kronik rahatsızlıkların ve multimorbidite riskinin daha çok düşük gelirli yaşlılar arasında yaygın olduğu ve sigara, sağlıksız beslenme, hareketsiz yaşam gibi düşük hayat standartlarının bu riskleri arttığı sonucuna erişilmiştir. Ayrıca yapılan çalışmalarda yaşlı bireylerin eğitim düzeylerinin yüksek olmasının multimorbidite riskini azalttığı da görülmektedir (Afshar vd., 2015; Nagel vd., 2008).

Çoklu hastalık deneyimlerinin yaşam kalitesi üzerindeki negatif etkisine ek olarak ekonomik maliyeti de başka bir sorun olarak yaşlıların karşına çıkmaktadır. Nitekim çoklu hastalık tedavileri kaçınılmaz olarak çoklu ilaç kullanımını gerektirmektedir. “*Polifarmasi*” olarak adlandırılan çoklu ilaç kullanımı yaşlı bireyler arasında oldukça fazladır (Çakmur, 2015; Hajjar vd., 2007; Maher vd., 2014; Masnoon vd., 2017; Sergi vd., 2011). Polifarmasi bireyleri gerek ekonomik gerekse sağlık⁸⁸ bakımından (Nwadiugwu, 2021; Riordan vd., 2018; Unutmaz vd., 2018), devletleri ise genellikle yarattığı maliyet yükü nedeniyle ekonomik yönden olumsuz etkileyen önemli bir durum olarak görülmektedir (Chiatti vd., 2012; Isenalumhe ve Oviawe, 1988). Diğer taraftan polifarmasi ve multimorbidite sağlığın ekonomik durumla ilişkisini öne çıkarmaktadır. Hastalık ve ilaç sayısının artışı, doğal olarak sağlık ve tedavi hizmetlerinin maliyetini de artırmaktadır. Bu sorunlarla sıklıkla karşılaşan yaşlıların gelir düzeyleri sağlığa erişimde birincil etken haline gelmektedir. Düşük

⁸⁸ Çoklu ilaç kullanımlarında ilaçların kendi aralarındaki etki, uygulama dozları veya sıklıkları çoğunlukla dikkate alınmamakta, bu da uygunsuz reçeteleme veya advers ilaç durumları adıyla literatürde yer almaktadır (Cahir vd., 2010; Wu vd., 2012). Bu durum gereksiz sağlık maliyetlerine yol açtığı gibi, bireylerin sağlık durumlarını da yarattığı etkiler bakımından bozabilmektedir.

gelir düzeyi sağlık hizmetlerine erişimi zorlaştırırken, literatürde bulunan çalışmalar yoksulluk ve sağlık arasındaki ilişkinin daha karmaşık bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir.

Yoksulluk ile yaşlıların yaşadıkları sağlık problemleri arasında simbiyotik bir ilişki söz konusudur. Birtakım hastalıklar yoksulluğun nedeni veya sonucu olmamakla birlikte yoksulluğu derinleştirirken, birtakım hastalıklar ise doğrudan yoksulluğun sonucu veya nedeni olarak görülebilmektedir. Örneğin dejeneratif hastalıklar, bireylerin sosyoekonomik durumlarından çok az etkilenmekte ve fakat yarattığı etkiler bakımından yaşlı bireylerin yaşadığı yoksulluğu derinleştirip, yaşam kalitesini düşürmektedir. Diğer taraftan yaşlı bireylerin sosyoekonomik durumları, demans gibi nörolojik hastalıkları tetikleyebilmektedir. Zira bilişsel duyuların kaybının önüne geçilebilmesi, bireylerin aktif ve sağlıklı beslenmeleri ile mümkün olabilmektedir (Abbott vd., 2004; Bauman vd., 2016; Santos-Lozano vd., 2016; Taaffe vd., 2008; Verdelho vd., 2012). Örneğin, 70 yaş ve üzeri bireylere yönelik 8 haftalık bir kondisyon antrenmanı, söz konusu bireylerin kas kuvvetini %100 oranında arttığı görülmüştür (Tufan, 2016: 90). Sonuç olarak yaşlılık döneminde bedensel ve fiziksel aktiflik, sağlığın korunmasında önemli bir yer tutmaktadır.

Sağlık ve ekonomik durum arasındaki ilişki iki nedensel hipotez üzerinden açıklanabilmektedir. Bunlardan ilki “önleme” olarak bilinen ve bireylerin ekonomik durumunun doğrudan sağlık durumlarını etkileyebileceği hipotez; diğeri ise ters nedensellik çerçevesinde bireylerin sağlık durumlarının onların ekonomik durumunu etkileyebileceğini öne süren “yoksunluk” hipotezidir (Thiede ve Traub, 1997: 867). Bu iki hipotez bağlamında yaşlılar üzerine yapılmış çalışmalarda, sağlık ile sosyoekonomik durum arasında güçlü ilişkiler olduğu görülmüştür. Bu bağlamda yaşlı bireylerin gelir ve refah durumlarının yeterli düzeyde olması, söz konusu hastalıkların ortaya çıkışını engellemese de geciktirebilir veya düşük seviyelerde yaşanmasını sağlayabilmektedir.

Yaşlı bireylerin karşı karşıya olduğu bu hastalıklar ve sağlık riskleri, sağlık hizmetlerine olan talebi de artırmaktadır. Yaşlanma, tanımı gereği morbiditeyi artıran bir süreç olduğundan, bireyler yaşlandıkça uzun vadeli sağlık ve bakım hizmetlerine daha fazla ihtiyaç duymaktadır. Bilindiği üzere yaşlı bireyler bir veya daha fazla kronik hastalık sorunu yaşamakta ve bunun sonucunda da sağlık hizmetlerinden çok sık yararlanmaktadırlar. Yaşlı bireyler, yaşadıkları sağlık problemleri nedeniyle daha sık hastane veya kliniklere gitmekte, daha fazla ilaç ve tedavi masrafına

katlanmaktadır. Bu durum yaşlı bireylerin tasarruflarının erimesine yol açmakta (Kola ve Owumi, 2019: 476) ve hatta bir süre sonra gelir eksikliği nedeniyle bu hizmetlerden yararlanmalarını engelleyebilmektedir.

Sağlık hizmeti alamamak veya kısıtlı şekilde bu hizmetlere erişim sağlamak mevcut hastalıkların şiddetini artırabilmekte, farklı komplikasyonlara neden olabilmekte ve hatta mortaliteyi artırabilmektedir (Alonso vd., 1997: 369). Örneğin Avan ve arkadaşları (2019), sağlık hizmetlerine sınırlı erişimin, düşük sosyoekonomik durumun ve kötü sağlık yönetiminin yaşlı bireylerde felç/inme olasılığını önemli ölçüde artırdığını tespit etmişlerdir. Diğer taraftan Hao ve diğerleri (2020) tarafından hazırlanan çalışmada, sağlık hizmetlerine erişim sıkıntısı olmayanların olanlara nazaran 2-2,5 yıl daha fazla yaşam beklentisi içinde olduğu bildirilmiştir. Bununla birlikte bireylerin düşük sosyoekonomik durumları ve cepten yapılan sağlık harcamaları nedeniyle de sağlık hizmetlerine erişimde kalıcı eşitsizlikler oluşabilmektedir (Park, 2012: 953). Öyle ki ekonomik olarak dezavantajlı yaşlıların sağlık hizmetlerinde birinci basamak hizmetlere erişiminde bile çeşitli güçlüklerle karşılaştığı bilinmektedir (Huang vd., 2018: 101). Dolayısıyla sağlık hizmetlerine erişimi ve bu anlamda yaşlı bireylerin hayatta kalmasını sağlayan en önemli faktörün bireylerin sosyoekonomik durumları olduğu görülmektedir (Ribeiro vd., 2017: 252). Diğer bir deyişle gelir düzeyi ile sağlık hizmetlerine erişim arasında anlamlı bir ilişki olduğu yapılan çalışmalarla ortaya konulmuştur (Adena ve Myck, 2014; Hamiduzzaman vd., 2017; Hoffmann, 2008; Wandera vd., 2015; Zhou vd., 2015). Sonuç olarak sağlık hizmetlerine olan yüksek talep, düşük ödeme gücü ve hastalıklar, yaşlı bireylerin yoksulluk ve hastalık kısır döngüsüne girmesine neden olmaktadır (Ma vd., 2022: 2). Bu bağlamda sağlık hizmetlerinin sunumu literatürde bireylerin sağlıklarının kötü olması, sağlık hizmetlerine erişimde sorun yaşaması veya yeterli düzeyde erişememesi özelinde ortaya çıkan sağlık yoksunluğu çerçevesinde önemli bir yer tutmaktadır.

Yaşlı bireylerin sağlık hizmetlerinden tam ve etkin olarak yararlanmalarını sağlamak için temel aktör olarak kamunun rolü üzerinde durulmaktadır. Bu bağlamda devletlerin sağladığı ulusal sağlık politikalarının yaşlı yoksulluğu riskini azaltıcı etkileri olduğu bilinmektedir. Bireylere yönelik ulusal sağlık politikalarının başında sağlık sigortaları gelmektedir. Yaşlı bireylerin genellikle emekli veya düşük gelirli olduğu varsayımı altında, kamunun sağladığı sağlık sigortası, yaşlıların en fazla sorun yaşadığı sağlıklarının finansmanı noktasında hayati bir rol oynamaktadır. Örneğin

Chen ve arkadaşlarının (2007) Tayvan özelinde yaptıkları çalışmada, ulusal sağlık sigortasının özellikle düşük gelirli yaşlıların sağlık hizmetlerinden yararlanma oranını önemli ölçüde artırdığı tespit edilmiştir. Keza Cheng ve diğerleri de (2015) sağlık sigortalarının yaşlıların maruz kaldığı sağlık eşitsizliklerini azaltmaya yardımcı olduğunu dile getirmişlerdir. Dolayısıyla sağlık sigortalarının yaşlıların sağlık yoksunluğunu azalttığı veya hafiflettiği görülmektedir (Cafferata, 1984; Hadley ve Waidmann, 2006; Sood vd., 2014; Zhang vd., 2017). Ancak literatürde sağlık sigortası ve yaşlıların sağlık durumu ilişkisini söz konusu sigortaların yetersiz ve dar kapsamlı olduğuna dair eleştiren çalışmalar da görülmektedir (Li ve Zhang, 2013; Meng vd., 2015). Özetle kamunun sağlık hizmet sunumu ve sigorta hizmeti yaşlılar için hayati öneme sahip bir olgu olarak ülkelerin politika gündemlerinde yer almaktadır.

Sağlık problemleri sonucunda ortaya çıkan maliyet mikro düzeyde bireylerde olduğu gibi makro düzeyde de ülkelerin harcama eğilimlerini artırmaktadır. Yaşlılık döneminde değişen morbidite yapısı yaşlılar için yüksek sosyal maliyet anlamına gelirken, morbidite riskinden kaçınmak için sağlık hizmetlerinin genişletilmesi ise sağlık sistemi üzerinde yük oluşturmaktadır. Yaşlılara yönelik sağlık hizmeti sunumunun kamu üzerinde yarattığı bu yük, kamunun hizmet sunma kapasitesini daraltmaktadır. Kamu tarafından sunulan sağlık hizmetleri genellikle, yoksul yaşlıların sosyoekonomik refahını düzeltici, uzun vadeli ve toplum temelli bakım yerine; fiziksel sağlık sorunlarını kısa vadede çözebilecek tıbbi bakım hizmetlerine dayanmaktadır (Shone, 1991: 854). Dolayısıyla kamunun sağlık hizmeti sunumu mevcut ve sürdürülebilir olmayan alanlar üzerinde yoğunlaşmaktadır.

Artan sağlık hizmetleri talebi makro düzeyde, maliyetlerin önemli ölçüde artmasına ve sağlık hizmetlerinin yapısının değişmesine neden olabilmektedir. Ülkelerin ulusal sağlık politikaları tedavi etmeye yönelik geliştirilirken; WHO sağlık sorunlarının önlenmesine odaklanmaktadır. WHO temel halk sağlığını koruyucu ve önleyici tedbirleri ön plana alarak, hastalıkların başlamadan önlenmesini amaçlamaktadır. Bu niyetle üç düzey önleme/koruma belirlenmiştir. Bunlardan ilki birincil koruma yolları olarak bilinen ve nüfusun genel sağlığının iyileştirilmesini amaçlayan yöntemlerdir. İkincil korunma yolları ise daha çok erken tanı olarak bilinen yöntemlerin uygulanmasını içermektedir. Üçüncül korunma yolları ise tedavi ve rehabilitasyon süreçlerini kapsayacak şekilde düzenlenmiştir (WHO, 2022b). WHO'nun bu politikası sayesinde yaşlı bireylerin hayat standartları ve hayattan beklentileri iyileştirilebilmekte ve dolayısıyla yaşlı kesimlerin toplum üzerinde bir

“yük” olmasının önüne geçilmeye çalışılmaktadır. Nitekim WHO tarafından 1998 yılında kabul edilen “*Yirmi Birinci Yüzyılda Herkes için Sağlık*” (*Health for All in the Twenty-First Century*) politikası çerçevesinde belirlenen 26 hedeften beşincisi yaşlı sağlığı ile ilgilidir (WHO, 1998: 16). Söz konusu hedef kapsamında sağlık politikalarının sağlıklı yaşlanmayı teşvik edecek şekilde düzenlenmesi gerektiği ve fiziksel aktivite ile birlikte sosyal, eğitsel ve mesleki alanlarda yaşlı kesimlere fırsatlar sunulması tavsiye edilmiştir.

Yaşlıların sağlık yoksunluğu üzerine oluşan literatür sağlık hizmeti sunumunda kamunun etkin olmasının gereğinin altını çizmektedir. Nitekim bireysel düzeyde yaşlıların karşılayamadığı ve yoksulluğun temel bir boyutu olması nedeniyle topluma bırakılamayacak bu ihtiyaç kamuyu yaşlı yoksulluğunun merkezine koymaktadır. Yaşlı yoksulluğu konusunda birey, toplum ve kamu çerçevesinde yoğunlaşan başka bir alanı ise bakım hizmeti oluşturmaktadır.

Yaşlıların bakımı az gelişmiş / gelişmekte olan ülkelerde genellikle ailenin sorumluluğuna bırakılmıştır. Ancak kamu da bakımevleri ve huzurevleri gibi hizmetlerle bu alanda uygulamalar yürütmektedir. Bakım hizmeti yaşlıların sağlığı ile ilişkili olarak yaşlı yoksulluğunu etkilerken, bundan bağımsız olarak yaşlıların doğrudan yaşamlarını idame ettirebilme biçimlerini de belirleyebilmektedir. Bu noktada yaşlı bakımının ailenin mi yoksa devletin mi sorumluluğunda olması gerektiği sorusu tartışılmaktadır. Evde özel bakım, evde kamusal bakım, evde ailenin bakımı, ev dışında özel veya kamusal bir bakımevinde bakım gibi çeşitli seçenekleri bulunan yaşlı bakımı, ülkelere ve toplumlara göre farklılık göstermektedir.

Refah devleti uygulamalarının bir ürünü olan kamusal bakım hizmetleri, günümüzde yaygın neoliberal politikalarından etkilenerek etkisini kaybetmekte, yaşlıların bakımları daha çok ailenin ve özel sektörün sorumluluğuna devredilmeye çalışılmaktadır. Bu durum ise daha çok kamusal bakım harcamalarının azaltılması ile ilişkilendirilmektedir. Örneğin Kehusmaa ve diğerleri (2013) tarafından Finlandiya’da yapılan çalışmada, aile-içi bakımın kamu bakım harcamalarını önemli ölçüde azalttığı tespit edilmiştir. Ancak bu noktada yaşlıların yaşam memnuniyeti ve refahların öncellenmesi gerektiği unutulmamalıdır. Zira sunulan bakım hizmeti, en başta yaşlı bireylerin kişisel refahlarının iyileştirilmesini amaçlanmalı ve bu sayede toplumsal düzeyde yaşlıların sorunlaşmasının önüne geçmesi hedeflenmelidir.

Sunulan bakım hizmet kalitesinin önemi yaşlıların refahlarını doğrudan etkileyen bir unsur olarak dikkat çekmektedir. Yapılan çalışmalar kamu bakım hizmetlerinde (huzurevleri ve evde bakım hizmetleri) kalite ile bakım memnuniyeti ve kişisel refah arasında pozitif bir ilişki olduğunu göstermiştir (bkz. Grøndahl ve Fagerli, 2017; Karlsson vd., 2013; Rantz vd., 1998, 1999; Schnelle vd., 2006; Simmons ve Schnelle, 2001). Bununla birlikte yaşlıların bakım tercihlerinin genellikle “*yerinde yaşlanma*” anlayışının ve bağımsız yaşama isteğinin de etkisiyle ilk olarak ev olduğu (Victor, 2005: 278), daha sonra sırasıyla kamu ve özel bakımevi hizmetlerini tercih ettiği görülmüştür (Garavaglia vd., 2011; Hjelmar vd., 2018; Mercille, 2018; Winblad vd., 2017). Özetle kamunun yaşlılara yönelik hizmet sunumlarından biri olan bakım hizmeti, yaşlıların gerek ekonomik gerekse sosyal refahlarının iyileştirilmesinde önemli bir uygulama olarak kullanılmaktadır.

Sonuç olarak kamu, sunduğu mal ve hizmetlerle yaşlı yoksulluğunun önemli bir belirleyicisi konumundadır. Devletlerin yaşlılara yönelik hizmet sunumları, yaşlı yoksulluğunu doğrudan etkileyen en önemli unsurlar arasında yer almaktadır. Yaşlanmanın beraberinde getirdiği güvencesizlik, sağlık sorunları, bakım ihtiyacı gibi yaşlılar için temel olan bu ihtiyaçlar, sosyal devlet anlayışı çerçevesinde giderilmeye çalışılmaktadır. Bu bağlamda devletlerin uygulayacakları sosyal politikaların yaşlıları da kapsayıcı nitelikte olması, yaşlı yoksulluğunu hafifletme ve/veya azaltmada önemli bir politika olarak görülmektedir.

2.2.2.3. Toplumsal Faktörler

Yoksulluğun çok boyutlu doğası, yaşlı yoksulluğunun ekonomik ve temel ihtiyaçların ötesinde algılanmasını gerektirmektedir. Yaşlıların yaşadığı yoksulluk deneyimlerinin toplumsal değişimlerle doğrudan ilişkili yönleri bulunmaktadır. Hem yoksulluğun hem de yaşlılığın toplumsal dinamiklere duyarlı olması, bu değişimleri, yaşlı yoksulluğunun içeriğinin ve nitel yönlerinin önemli kaynakları haline getirmektedir. Toplumsal dinamikler bazı yönlerden yaşlı yoksulluğunun nedeni olmakta kimi yönlerden ise yaşlıların yaşadıkları yoksunluklar haline gelebilmektedir. Aynı zamanda bu faktörlerin bazılarının etkilerinin evrensel düzeyde gözlenebileceği gibi bazılarının ise bölgesel özgün koşullardan kaynakladığı anlaşılmaktadır.

Yaşlı yoksulluğuyla ilişkili evrensel düzeyde etkili olan toplumsal faktörlerin başında aile yapısındaki değişim gelmektedir. İnsanlık tarihi boyunca, aile yaşlılar için önemli bir konfor alanı oluşturmuştur. Üyelerinin bağlarının yakın ve nesiller arası

aktarmasıyla kalıcı olması nedeniyle aileler yaşlılar için bir güvence olarak görülmüştür (Sokolovsky, 2001). Çok kuşaklı haneler olarak ifade edilen geniş aileler, sosyal korumanın yetersiz kaldığı birçok ülkede bakım ihtiyacının karşılanmasında kısa vadeli strateji olarak değerlendirilmiştir. Aile yaşlıların ihtiyaçlarının karşılanmasında kamunun eksikliğini kapatan bir güvenlik ağı olmuştur. Ancak modernleşen toplumlarda çok kuşaklı haneler gittikçe “geçmişe ait bir başa çıkma stratejisi” haline gelmektedir (Verbist vd., 2020: 330). Toplumun geniş aileden çekirdek aileye doğru daha küçük üniter birimler olarak yapılanması yönündeki değişim yaşlılar üzerinde olumsuz bir etki yaratmaktadır (Achenbaum, 1978). Çekirdek aile yapılanması içerisinde yer almayan büyükanne-babalar bir “yük” olarak görülebilmektedir. Aile üyeleri böyle görmese de bu yöndeki toplumsal konsensüsün rahatsızlık oluşturmamak düşüncesiyle yaşlıların kendi istekleriyle ayrı yaşamalarına neden olabilmektedir. Bu durum yaşlıları iki açıdan zorlayarak yoksunluklarını derinleştirmektedir.

İlk olarak yaşlıların “yük” olarak algılanması, yaşlı ihmali olarak ifade edilen sorunu tetiklemektedir. Yaşlı ihmali, yaşlı bakım ihtiyaçlarını karşılamada ihmali fiziksel yeterliliğin olmadığı, ekonomik olarak düşük gelir düzeyi ve sosyal değişimlerin olumsuzluğunun birleşmesi zemininde gündeme gelmektedir (Kalınkara, 2016: 135). Bu çerçevede yaşlı ihmali, yaşlıların bakımından sorumlu olan kişilerin, yaşlıların günlük ihtiyaçlarını karşılamamasını ifade etmektedir. Yaşlının fiziksel zayıflık ve bilişsel rahatsızlıklar gibi günlük bakım ihtiyaçlarını karşılamada yetersiz kalması durumunda, ihtiyaç duyduğu bakım desteğini alamaması olarak tanımlanmaktadır. Yaşlı bakımından sorumlu bireyler ise kurum personelleri ve özel bakıcılar dışında aile üyelerinden oluşmaktadır (Kıssal ve Beşer, 2009: 357-358). Yaşlanmanın olumsuz etkilerinin tamamen yaşlıların omuzlarında kaldığı ve yaşlı çiftleri yalnız, kısmen de izole bir yaşama bırakan çekirdek aile yapısı, yaşlıların aile üyelerinin desteğinden mahrum kalmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla yaşlı yoksulluğun derinleştiren ilk toplumsal dinamik aile de başlamaktadır (Alter vd., 1996; Hareven ve Adams, 1996). Çekirdek ailelerde çocuklarının bakım desteğinden uzak kalan yaşlılar, günlük bakım ve ev ihtiyaçlarını kendileri karşılamak zorunda kalmaktadır. Yaşlıları fiziksel olarak zorlayan bu durum yaşlanmanın beden üzerindeki olumsuz etkilerine eklenerek yaşlıların yoksunluklarını derinleştirmekte ve sağlıklarını olumsuz etkilemektedir.

Çekirdek aile rejiminin yaşlı yoksulluğu üzerindeki diğer olumsuz etkisi ise nesiller arası iletişim ve aktarımı zayıflatmasından kaynaklanmaktadır. Aile ilişkilerinin küçük birimler halinde yoğunlaşması, yaşlıların çocuk ve torunlarıyla sosyalleşme imkanlarını sınırlayarak yalnızlaştırmaktadır. Bu nedenle yalnızlık, yaşlılıkla ilişkili önemli ve yaygın bir sorun haline gelmektedir. Örneğin, İngiltere özelinde yapılan bir çalışma toplumsal hizmetlerden yararlanmak isteyen yaşlıların ortak sorunlarının yalnızlık olduğunu göstermiştir. Bu çalışmaya göre yaşlıların kurum bakımı talep etmesinin en önemli nedenini yalnızlıktan kurtulma isteği oluşturmaktadır (Wenger vd., 1996). Yakın aile üyeleriyle ilişkileri kısıtlayan çekirdek aile rejiminin, yaşlıları sosyal yoksunluklarıyla ilişkili olduğu anlaşılmaktadır. Çekirdek aile aynı zamanda yaşlıları psikolojik rahatsızlıklara karşı da kırılgan bir konumda bırakmaktadır. Çalışmalarda yalnız yaşayan yaşlılar arasında panik, obsesif-kompulsif bozukluk ve anksiyete gibi sorunların önemli derecede yaygın olduğu tespit edilmiştir (Lee vd., 2017; National Institute on Aging, 2019; Ranson, 1988). Dolayısıyla yaşlıların yalnızlık riskini arttıran çekirdek aile yapısı bu yönüyle de yaşlıların psikolojik sağlıklarını olumsuz etkilemektedir. Genel olarak, çekirdek aile yapısı, yaşlıları ihmal tehdidinde açık hale getirmekte ve yaşamdan tatmin duymalarını zorlaştırmaktadır.

Yaşlıların yaşam tatmini üzerindeki olumsuz etkiye sahip başka bir toplumsal faktör ise toplum yapısının değişiminden kaynaklanmaktadır. Tüketim toplumunun gittikçe artan oranlarda fit olmayı, gençliği ve güzelliği değer olarak vurgulaması yaşlılığı olumsuzlamaktadır. Yaşlılığın deneyim ve bilgi birikimi gibi zamanın kazanımlarıyla anılmasının aksine tüketim toplumunun medyası yaşlıları sürekli olarak fiziksel görünümle gündeme getirmektedir. Yaşlanma ile ilgili basit bir *Google* taramasında, “*anti-aging kremler*”, “*yaşlanma karşıtı bakım ürünleri*”, “*yaşlılık karşıtı besinler*” ve “*yaşlanma karşı en iyi 10 besin*” gibi ifadelerin gündemi meşgul ettiği görülmektedir (Çayır, 2018: 84). Medyanın gündeminden anlaşıldığı gibi tüketim toplumu için yaşlılık, mücadele edilmesi gereken görsel bir sorun olarak sunulmaktadır. Bu nedenle yaşlılık istenmeyen bir durum ve yaşlılar da bu olumsuzluğu taşıyan kesimler haline gelmektedir.

Yaşlıların bu şekilde etiketlenmesini esasında bir çeşit yaş ayrımcılığı olarak değerlendirmek mümkündür. İlk kez 1960 yılında Amerikalı gerontolog Robert Butler tarafından kullanılan yaş ayrımcılığı (*ageism*) kavramı (Macnicol, 2005: 7), yaşı nedeniyle bir gruba karşı oluşan önyargı ve ayrımı ifade etmektedir (Palmore, 1999:

4). Dolayısıyla tüketim toplumunun yaşlılık karşısında benimsediği olumsuz imaj hem toplumun yaşlıları hem de yaşlıların kendilerini olumsuz biçimde algılamalarına neden olmaktadır. Yaşlılık sıklıkla acıma, korku ve kaçınma gibi olumsuz duygular çerçevesinde anılmaktadır. Bu nedenle bir aktör olarak yaşlıların sosyal ilişkilerde etkin olması ve yaşlı bireylerin de bu yöndeki istek ve özgüvenleri de düşmektedir.

Tüketim toplumun yaşlılığı olumsuzlamasına ek olarak, bireyselleşme vurgulanması da yaşlıları olumsuz etkilemektedir. Bireysel değerlerin norm olarak yerleştirilmesi sonucunda toplumsal ilişkilerin azalması, dayanışmanın zayıflaması ve sosyal destek ağlarının çözülmesi çeşitli yönlerden yaşlı yoksulluğuna kapı aralamıştır. İlk olarak, sosyal destek ile yaşlı bireylerin yaşam tatmini arasında güçlü bir ilişki olduğu bilinmektedir. McAuley ve arkadaşları (2000) tarafından sosyal ilişkilerin sürdürülmesi, yaşlı bireylerin algıladıkları yaşam memnuniyetini artırması nedeniyle öznel / sübjektif refahın önemli bir göstergesi olarak kabul edilmiştir. Benzer şekilde, sosyal destek ile yaşam tatmini arasında paralel bir ilişki olduğu tespit edilmiştir (Abu-Bader vd., 2003). Bu konu üzerine yapılan birçok çalışma sınırlı düzeyde sosyal desteğe sahip olan yaşlıların sosyal olarak izole bir yaşam sürdürdüklerini göstermektedir (Armitage ve Nellums, 2020; Blazer, 1982; Cattan vd., 2005; Tomaka vd., 2006). Algılanan iyi oluşla birlikte, sosyal desteğin bilişsel sağlığın da önemli bir belirleyicisi olduğu ifade edilmiştir (McCulloch, 1995). Bu nedenle sosyal destek ağlarından mahrumiyet yaşlılar için doğrudan bir yoksunluk haline gelmektedir.

Bir bütün olarak, yaşlılığın pazarlama stratejisi haline gelmesi ve bireyselleşmenin yüceltilerek sosyal destek ağlarının azalması, içinde bulunduğumuz tarihsel dönemin yaşlılarla ilişkili toplumsal formasyonu olarak öne çıkmaktadır. Bu özellikleri barındıran modern toplumun kaçınılmaz sonucu ise, literatürde yaşlıların istismarı çerçevesinde toplanan sorunları ortaya çıkarmaktadır. Esasında yaşlı istismarı, sorumlu aktöre göre bireysel ve toplumsal olmak üzere ikili bir ayrım ile ele alınmaktadır. Bireysel istismar, fiziksel acı, üzüntü, duygusal çöküntü, korku ve ekonomik kayıpla sonuçlanan kötü davranış pratiklerini içermektedir (Little, 2016: 552). Bu yönüyle bireysel istismar yaşlıyı hedef alan münferit istismar biçimlerini kapsamaktadır.

Toplumsal istismar ise yaşlıların içinde yaşadıkları toplumda kendilerini gerçekleştirme potansiyelinden yoksun olmalarını ifade etmektedir. Aile ve toplumun fiziksel, duygusal ve ekonomik yardımlarını alsalar da onlardan bağımsız olmaları ve değerli bir üyesi olarak aidiyet hissedememelerini içermektedir. Bu nedenle toplumsal

istismarı yaşlıların, aile ve toplumla iç içe yaşamasını engelleyen veya sınırlayan tüm toplumsal kalıp yargılar, kamu politikaları ve kurumsal hizmet eksiklikleri olarak tanımlanabilmektedir (Kalınkara, 2016: 142). Dolayısıyla toplumsal istismarı, yaşlıların içinde yaşadıkları toplum tarafından içerilmesinin önündeki engeller ve bu yöndeki çabaların eksikliği biçiminde algılamak mümkündür.

Yaşlı istismarı farklı alanlarda etkili olabilmektedir. Örneğin yaşlılara yönelik istismar; ekonomik, fiziksel, duygusal/psikolojik ve cinsel istismar, ihmal ve terk edilme olarak beş kategoride sınıflandırılmaktadır (WHO, 2021). Bu istismar türlerinin bir kısmı doğrudan şiddetin bir konusunu oluştururken, ihmal ve terk edilme yaşlıları yalnızlığa iterek yapısal bir şiddet biçimine dönüşmektedir. Bu sorunla mücadeleyi amaçlayan “*Uluslararası Yaşlı İstismarının Önlenmesi Ağı*” (*The International Network for the Prevention of Elder Abuse*) ve WHO Toronto Deklarasyonu’na göre yaşlı istismarı “*güven beklentisi olan herhangi bir ilişkide yaşlıya zarar veren veya strese sokan tek ya da tekrarlayan uygunsuz davranışlarda bulunulması*” (WHO, 2002b) olarak tanımlanmıştır. Yaşlının sağlık ve iyi oluş durumuna zarar veren veya bu tehdidi barındıran davranış veya yetişkin bir birey tarafından yaşlının içinde yaşadığı toplumun kültüründe kabul görmeyen bir davranış biçimine maruz bırakılması olarak tanımlanabilmektedir.

İstismarın yalnızlıkla ilişkili bir başka türünü ise sosyal izolasyon/dışlanma oluşturmaktadır. Özellikle yaşlı bireylerin yaşadığı yoksulluk, sağlık durumları, maddi yoksunlukları, emeklilik hali, iş yaşamının sona ermesi veya birtakım istikrarsızlaştırıcı olayların (boşanma, ölüm, yaşanılan çevrenin değişimi gibi) yaşanması sosyal dışlanmayı beraberinde getirmektedir. Bunun sonucu olarak da yaşlı bireyler, toplumdaki izole bir hayatı tercih edebilmektedir. Çok boyutlu bir fenomen olan sosyal dışlanma ve beraberinde oluşan sosyal izolasyon, yaşlanan toplumlar için bir sosyal ve halk sağlığı sorunu olarak görülmektedir.

Sosyal dışlanma günümüzde yoksulluk kavramı ile eş-anlamli kullanılmakta ve yoksulluk ile birlikte ülkelerin politika gündeminde yer almaktadır. Ancak sosyal dışlanma ile mücadeleye yönelik politikalarda çoğunlukla yaşlı bireyler dışındaki kesimler hedeflenmektedir. “*Çocuk patlaması*” nüfusunun yakın zamanda yaşlılığa geçişi ve dolayısıyla nüfus yaşlanması, yaşlı bireylerin karşı karşıya olduğu sosyal dışlanmanın boyutlarına ilişkin endişeleri artırmıştır (Scharf vd., 2001). Yapılan çalışmalar da özellikle kümülatif dezavantajlar yaşayan yaşlı bireylerin sosyal dışlanmaya daha fazla maruz bırakıldığını göstermektedir (Filipovic-Hrast vd., 2013;

Park vd., 2019; Patsios, 1999; Scharf vd., 2005; Van Regenmortel vd., 2018; Wong vd., 2017). Bununla birlikte yapılan nitel çalışmalar yaşlı bireylerin yaşadığı sosyal dışlanma gerçeğini doğrulamaktadır (bkz. Dwyer ve Hardill, 2011; Finlay ve Kobayashi, 2018; Mulumba vd., 2014). Yaşlı bireyler genellikle seslerinin karar vericiler ve politika-yapıcılar tarafından nadiren duyulduğundan şikâyet etmekte ve bu doğrultuda bir dışlanmışlık hissetmektedirler (Sinclair, 2007: 571). Bununla birlikte sosyal dışlanmanın yalnızca bir sosyal yoksunluk oluşturmadığı da bilinmektedir. Örneğin Schönfelder ve Axhausen (2003), dışlanma neticesinde yalnız ve izole yaşayan yaşlı bireylerin tüketim alışkanlıklarını en ucuz / uygun ürünlere göre değil, en yakın ve ulaşılabilir ürünlere göre şekillendirdiğini tespit etmiştir. Bu durum ise daha sosyal dışlanmaya maruz bırakılan yaşlı bireylerin daha yüksek yaşam maliyetlerine katlanması sonucunu doğurmaktadır.

Sosyal dışlanmayı tetikleyen en önemli olayların başında sosyoekonomik düzeyin yetersizliği gelmekle birlikte, “*rolsüz bir rol*” (Burgess, 1950'den aktaran Perkinson, 1980: 219) olarak tanımlanan emeklilik durumunun etkisi de göz ardı edilmemelidir. Zira belirli bir yaş sonrası sosyal ve ekonomik çevrenin değişimini gerektiren bu durum, bireylerin topluma entegrasyonunu etkileyebilmekte ve onların daha izole yaşamalarına neden olabilmektedir. Ancak yaşlı bireylerin yaşadığı bu tür sosyal dışlanmanın veya toplumdan kendini geri çekme isteğinin kentsel hayatın bir örüntüsü olduğu da unutulmamalıdır. Nitekim sosyal dışlanma konusunda kırsal bölgelerin daha kötü olduğuna dayanan önyargıya rağmen, araştırmalar kentsel bölgelerin yaşlıları daha fazla yalnızlığa maruz bıraktığını göstermektedir (Dahlberg ve McKee, 2018; Phillipson ve Scharf, 2005; Prattley vd., 2020). Anlaşıldığı üzere sosyal dışlanma yaşlı bireylerin sosyoekonomik ve demografik durumlarına göre değişiklik göstermektedir.

Yaşlı bireylerin maruz kaldığı sosyal dışlanmanın etkileri kırmak adına, sosyal entegrasyon önemli bir politika olarak kullanılabilir (Goswami vd., 2010). Bu sayede sosyal dışlanmaya daha yatkın olan yaşlıların genel refahının iyileştirilmesi sağlanabilmekte ve bu durum hem toplum hem birey hem de devletler için olumlu sonuçlar doğurabilmektedir. Diğer taraftan sosyal dışlanmanın bireysel mücadele stratejileri de önemli birer unsur olarak dikkat çekmektedir. Örneğin eğitim seviyesi ve süresinin sosyal dışlanma yaşama olasılığın azalttığı bilinmektedir (Ogg, 2005). Aynı şekilde internet ve teknoloji kullanımının sosyal dışlanma riskine karşı yaşlı bireyleri koruduğu da görülmüştür (Sacker vd., 2017). Buradan hareketle sosyal

dışlanma riskini azaltmak gerek kamusal düzenlemeler gerekse bireysel faktörler ile mümkün olabilmektedir.

Modern toplumların yaşlıları ihmal ve dışlama yönündeki yapısal özellikleri yaşlılar arasında yoksulluk ve sefaletin en önemli nedenlerinden biri haline gelmiştir. Bu nedenle yaşlılarla ilgili mücadele edilmesi gereken alanlardan biri haline gelmiştir. Bu çerçevede, yaşlıların sosyal korunma hakkını etkili bir biçimde kullanmalarını sağlamak 18 Ekim 1961 yılında Torino’da imzalanan “*Avrupa Sosyal Şartı*”nın amaçlarından biri olarak kabul edilmiştir. 23. maddesinde yaşlıların sosyal korunma hakkını düzenleyen Avrupa Sosyal Şartı yaşlıların sosyal hayata katılımlarını arttırmayı amaçlamaktadır. Bu amaca ulaşmak için iki temel strateji üzerinden hareket edilmektedir. İlki kaynak ve bilgi sağlamak yoluyla yaşlıların sosyal hayata katılıma imkanlarını genişletmeye odaklanmaktadır. Bu çerçevede “*yaşlılara iyi bir yaşam sürmeleri ve kamusal, sosyal ve kültürel yaşama etkin olarak katılmalarına olanak sağlayan yeterli kaynaklar*” ve “*yaşlılar için var olan hizmetler ve kolaylıklar ve onların bunlardan yararlanma olanakları konusunda bilgi sağlamak yoluyla, yaşlıların olabildiğince uzun bir süre toplumun bütün haklara sahip üyesi olarak kalabilmelerine olanak sağlama*” taahhüt edilmiştir. Yaşlıların buna uygun şekilde barınması ise ikinci stratejinin konusunu oluşturmuştur. Yaşlıların ihtiyaç ve sağlıklarına uygun konutta yaşama, kendi yaşam biçimlerini özgürce seçme ve alıştikları çevrede yapabildikleri sürece bağımsız yaşamlarını sürdürme olanaklarının sağlanması üzerinde durulmuştur. Kurumlarda yaşayan yaşlılar için ise özel yaşamlarına saygı içinde, kurumdaki yaşam koşullarına ilişkin karar alma süreçlerine katılımlarının sağlanması yönünde adımların atılması istenmiştir (European Council, 1961).

Sonuç olarak önemli bir sosyal olgu olan yaşlılık, çok boyutlu doğası itibariyle pek çok farklı toplumsal unsuru içinde barındırmaktadır. Toplumun en ufak birimi olan aile formunun değişime uğraması ve genellikle çekirdek bir yapıya bürünmesi, yaşlıların yoksulluk riski ile karşılaşmalarında başat bir yere sahiptir. Yalnızlaşan ve kendini bir “*yük*” olarak algılayan yaşlılar, toplumdan kendilerini çekerek izole bir hayat sürmeyi tercih edebilmektedir. Bununla birlikte toplumdaki yaşlı algısının olumsuz bir görünüme sahip olması ve çeşitli alanlarda kendini gösteren yaş ayrımcılığı, yaşlı bireylerin yaşadığı yoksulluğu derinleştirmektedir. Ayrıca bütün bu unsurların dışında maruz kalınan ihmal ve istismarlar neticesinde yaşlıların yaşadığı dışlanmışlık, onların yaşama arzularını azaltmaktadır. Bu bağlamda yaşlı

yoksulluğunun tek başına bireysel veya kamusal bir sorun olmadığı, toplumun bu sorunla baş etmede önemli bir aktör olduğu görülmüştür.

2.2.2.4. Bireysel ve Çevresel Faktörler

Toplumsal faktörler yaşlı yoksulluğunu genel olarak etkilerken, bireysel özgün koşullar yoksulluk deneyimlerinin yaşlı bireyler arasında değişiklik göstermesine neden olmaktadır. Cinsiyet ve eğitim düzeyi gibi sosyal faktörlerden, konuttan yerleşim birimine kadar barınma koşulları gibi daha materyalist unsurlarına uzanan bu değişkenler yaşlılar arasında yoksulluğun içeriğini ve derinliğini etkilemektedir. Bu nedenle her bir değişken yaşlı yoksulluğunun bir belirleyicisi haline gelmektedir.

Bireysel faktörlerin başında literatürde genişçe bir alanı kaplayan cinsiyet gelmektedir. Toplumsal cinsiyet ideolojisinden kaynaklanan eşitsizlikler nedeniyle yaşlılık döneminde yoksulluk ciddi oranda yaşlı kadınların üzerinde yoğunlaşmaktadır. Kadınların yaşlılıkta yoksulluğa düşmesinin ardında ise ekonomik faaliyete katılım ve medeni durum olmak üzere iki temel alt değişken bulunmaktadır. Yaşlı kadınların yoksulluk standartlarında yaşamasının ilk nedenini üretken oldukları dönemde ücretli çalışmaya katılımda yaşadıkları dezavantajlar oluşturmaktadır. Kadınlar toplumsal cinsiyet ideolojisinden kaynaklanan karşılıksız çalışma yükleri nedeniyle işgücüne katılımda erkeklerin gerisinde kalmaktadır. Hane üyelerinin temizlik ve yemek gibi günlük ihtiyaçları karşılamanın ve çocuk ve yaşlı bakım sorumluluğunun kadınların omuzlarında kalmasının neden olduğu zaman ve enerji maliyeti kadınların ücretli çalışmaya katılmasını engellemektedir. Toplumsal cinsiyet ideolojisinin neden olduğu eşitsizliğe, bireyin yaşadığı toplumun özelliklerine göre değişen derecelerde dini ve kültürel kısıtlar eklendiğinde kadınların işgücüne katılarak gelir edinimi engellenmektedir (Bussemaker ve van Kersbergen, 1999; Fukuda-Parr, 2003; Rodenberg, 2004; United Nations, 2019a). Bu nedenlerle kadınların üretken çağları gelir elde etme potansiyelinden yoksun geçmektedir.

Toplumsal cinsiyet rolleri ve toplumsal kısıtlamalar, diğer taraftan işgücüne katılsalar bile kadınları işgücü piyasasında kırılgan bir konumda bırakabilmektedir. Kadınlar evdeki sorumluluklarını aksatmamak için güvencesiz ve düşük ücretle çalışma biçimiyle karakterize olan ev eksenli çalışmada yoğunlaşabilmektedir. Benzer şekilde, yarı zamanlı çalışma yine karşılıksız çalışma yükü nedeniyle kadınlar arasında yaygınlık göstermektedir. Kadınların işgücü piyasasının birincil aktörleri olarak görülmemesi, işverenlerin kadın çalışanlara karşı kayıtsız veya düşük ücretle

çalıştırma, işten çıkarma gibi keyfi uygulamalarıyla sonuçlanabilmektedir. Özellikle eğitim düzeyi düşük ve ekonomik olarak alt sınıflara mensup olan kadınlar, ihtiyaçlarını karşılamak için bu olumsuz çalışma ilişkilerine razı olmaktadır. Sonuçta kadınlar büyük oranda güvencesiz ve düşük ücretli ekonomik faaliyetlerde yoğunlaşmaktadır.

Kadınların işgücü piyasasında yaşadıkları eşitsizliklerin nihai sonucu ise yaşlılık döneminde kadınlar için emekli maaşından yoksunluk ya da düşük emekli maaşları olarak görülmektedir. Kayıtsız çalışma doğrudan emekli olmanın önündeki en büyük engeli oluşturmaktadır. Ev eksenli çalışma, düşük ücret getirisi nedeniyle prim ödemesini imkânsız hale getirirken yarı zamanlı çalışma ise, emeklilik için gerekli gün sayısını doldurmayı zorlaştırmaktadır. Bununla birlikte, kayıtlı çalışsalar ve sosyal güvenlik primleri ödense dahi, kadınlar düşük ücretli çalışma alanlarında yoğunlaştıkları için emekli maaşları da düşük olmaktadır (Herd vd., 2018; Morgan, 2000; Rupp vd., 2003; Warlick, 1985). Bu durum yaşlılık döneminde kadınların gelir açısından ciddi yoksunluklar yaşamasına neden olmaktadır.

Emekli maaşlarından kaynaklanan gelir yoksulluğuna ise kadınların çalışma döneminde tasarruf yapma imkanlarının sınırlı olması ve ekonomik kaynaklara eşitsiz erişimleri eşlik etmektedir. Çalışma hayatında daha kısa süre kalan ve düşük ücretlere çalışan kadınlar, gelirlerini tasarruf ve gelecek için yatırım amacıyla kullanamamaktadır. Ayrıca miras dağılımında görülen eşitsizlik de ekonomik dezavantajı sürdürmektedir. Bu nedenlerle değişen oranlarda da olsa dünyanın genelinde kadınlar gelir ve servet açısından erkeklerin gerisinde kalmaktadır. Gençlik döneminde kadınlar için ekonomik faaliyete katılarak yoksulluktan kurtulma, kısıtları da olsa, bir seçenekken yaşlı kadınlar için böyle bir olasılık da bulunmamaktadır (Anzick ve Weaver, 2001). Bu durum yaşlılık döneminde yoksulluğa karşı kadınları savunmasız bırakmaktadır.

Kadınlar için yaşlılık döneminde yoksulluk riskini arttıran ve ücretli çalışmayla da ilişkili yönleri bulunan diğer önemli etken ise medeni durumdur. Yaşlılıkta sosyalleşme imkanlarının sınırlılığı ve dolayısıyla yalnızlık ciddi bir sorunken, yaşlı bireyin partnerini kaybetmesi ya da boşanma bu sorunu akut hale getirmektedir. Araştırmalar eşlerini kaybeden yaşlıların düşük destek algısı, duygusal boşluk ve sosyal anlamda yalnızlık içinde yaşadıklarını göstermektedir (van Baarsen, 2002). Eşlerini kaybetmiş, boşanmış ya da hiç evlenmemiş yaşlıların eşleriyle birlikte yaşayanlara göre daha yalnız hissettikleri tespit edilmiştir (Cacioppo vd., 2006; Victor

vd., 2005). Bu nedenle eşin kaybı, yaşlıların yaşamdan duydukları tatmini ve yaşam kalitelerini doğrudan etkilemektedir. Fakat yaşam memnuniyetinin düşüşü yaşlı kadınlar arasında daha farklı olarak hissedilmektedir. Pek çok kültürde dulluğu bir statü haline getiren sosyal inşa, eşi olmayan kadınların toplumdaki konumunu belirlemektedir. Ataerkinin güçlü olduğu Ortadoğu, Afrika ve başta Hindistan olmak üzere Güney Asya bölgelerinde eşi olmayan kadınlar belirgin şekilde sosyal hayattan izole bir yaşam sürmek zorunda kalmaktadır (Fuwa vd., 2006; Houston vd., 2016; Kumar ve Bhakat, 2021; Moses, 2018; Yeung ve Cheung, 2015). Yalnız kadınların sosyal ilişkilerinin denetim ve kısıtlama altında olduğu bu toplumlarda yapılarında dulluk “sosyal ölüm” anlamına gelmektedir (Mohindra vd., 2012: 1). Bireyin hane içinde yalnızlığına toplumdaki kaynaklanan dışlanma eğilimi, yalnız yaşlı kadınlar için destek ağının çok daha zayıf olmasına neden olmaktadır. Diğer taraftan, yalnız yaşamak Batı toplumlarında yaşlı kadınlar için her zaman sosyal anlamda yoksunluk anlamına gelmemektedir. Aksine ataerkinin etkilerinin daha sınırlı olarak hissedildiği bu toplumlarda yalnız yaşam yaşlı kadın için toplumsal cinsiyet rollerinden özgürleşme ve karşılıksız çalışma yükünde hafifleme anlamına gelebilmektedir (Knodel ve Ofstedal, 2003). Ancak ataerkinin dünya genelinde güçlü olduğu düşünüldüğünde, dulluk veya yalnızlık yaşlı kadınlar arasında ciddi bir sorun haline gelmektedir.

Kadınlar için eşin olmaması sosyal yoksunluğun ötesinde gelir yoksulluğuna ve bununla ilişkili olarak temel ihtiyaçlardan yoksunluklara dönüşebilmektedir. Eşin ölümü ya da boşanma nedeniyle evlilik birliğinde yaşanan değişim kadınların ekonomik refahında belirgin bir düşüşe neden olabilmektedir. Özellikle emekli maaşı gibi bireysel geliri veya varlığı olmayan yaşlı kadınlar için evliliğin çözülmesi gelirin ortadan kalması veya azalması anlamına gelmektedir. Bu durumdaki kadınlar için evlilikte yaşanan yapısal değişimler yoksulluk riskini arttıran önemli bir faktör haline gelmektedir. Fakat aynı faktör emekli maaşı konusunda kadınlardan çok daha iyi bir profile sahip yaşlı erkeklerin ekonomik durumunda daha az etki yaratmaktadır (Burkhauser vd., 1991; Holden vd., 1988). Birçok çalışma yoksulluğun yaygınlığında önemli bir etken olarak medeni durumun yaşa eşlik ettiğini göstermektedir. Örneğin, birçok gelişmekte olan ülkede, yoksulluk oranlarının yaşla birlikte arttığı ve yalnız yaşayan kadınlar arasında yoksulluğun erkeklere göre daha yaygın olduğu görülmektedir (Thakur vd., 2009). Evli olmayan yaşlı kadınların evli yaşlı kadınlara göre ve eşini kaybetmiş, boşanmış ya da hiç evlenmemiş kadınların ise aynı

durumdaki erkeklere göre daha yoksul olduğu birçok çalışma tarafından ortaya konulmuştur (Choudhury ve Leonesio, 1997; Davies ve Denton, 2002; Holden vd., 1988; Weaver, 1997). Ayrıca çocuk sayısının da yaşlı kadınların yoksulluk riskiyle ilişki olduğu ifade edilmiştir. Çocuk sayısının az olması yalnızlık olasılığını arttıracığı için yaşlı kadının yoksulluk riskini de olumsuz yönde etkilemektedir (Peeters ve de Tavernier, 2015: 1173). Yaşlı kadınlar arasındaki yoksulluğun eşini kaybetmiş, boşanmış ve hiç evlenmemiş kadınlar arasında yoğunlaştığını gösteren başka bir çalışma ise bu yoksulluk trendinin önümüzdeki birkaç on yılda artacağını öngörmektedir (Smeeding ve Sandström, 2005: 13-14). Bu anlamda literatür, yaşlı kadınların yoksulluğa karşı kırılganlığının sosyokültürel faktörlere göre artabileceğini göstermektedir.

Yaşlı kadınların yoksulluğunun toplumsal değişkenlerden etkilendiğini gösteren başka bir örneği ise göç oluşturmaktadır. Üçüncü dünya ülkelerinde işsizlik, ekonomik ve askeri istikrarsızlık, HIV/AIDS gibi yaygın hastalıklar nedeniyle merkez ülkelere doğru artan göç, geri de kalan yaşlıları daha özeldir ise yaşlı kadınları etkilemektedir. Genç ebeveynlerin çocuklarını büyükannelere bırakarak göç etmeleri, çocukların bakım sorumluluğunu geride kalan yaşlı kadınlara bırakmaktadır (Lund ve Srinivas, 2000: 4; Nyesigomwe, 2006). Çocuklarının uzakta yaşaması ve eşlerinin olmaması halinde seçim şansları ortadan kalkan yaşlı kadınlar için yoksulluk riski artmaktadır.

Genel olarak, sosyoekonomik ve demografik etkenlerin birleşimi ile yaşlı kadınlar için yoksulluk yapısal bir fenomen haline gelmektedir. Kadınların ortalama yaşam süresinin erkeklerden uzun olması da bu konuda etkili olmaktadır. Daha uzun yaşam yılı yaşlı kadınlar için hayatının bir döneminde yalnızlık ve dolayısıyla da yoksulluk riskini arttırmaktadır (Hurd ve Wise, 1989; Rupp vd., 2003). Sonuç olarak, yaşlılık döneminde yoksulluk cinsiyetçi boyutları olan bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Yaşlı kadınların yoksulluk riskinin yaşlı erkeklere göre genel olarak daha yüksek olduğu çalışmalarda desteklenmektedir (Burkhauser ve Smeeding, 1994; Price ve Ginn, 2003; Zaidi, 2010). Yaşlı kadınların öznel ve nesnel ekonomik yoksunluklarının ve çok boyutlu yoksulluklarının yaşlı erkeklere oranla daha yüksek olduğu ve yaşlı kadınların yoksulluk oranlarının yaşlıları erkeklere göre neredeyse iki katına ulaşabileceği tespit edilmiştir (Choudhury ve Leonesio, 1997; Nygård vd., 2017; Rupp vd., 2003; Zhao, 2021). Üstelik yaşlılar arasında ekonomik refahın yükselmesi halinde dahi aynı iyileşmenin yaşlı kadınlar için söz konusu olmadığı

görülmektedir (Burkhauser ve Holden, 1982; Minkler ve Stone, 1985; Morgan, 2000; Rupp vd., 2003). Birçok çalışma yoksulluğun cinsiyete göre değişen yaygınlığını ve derinliğini kanıtlamaktadır. Bu nedenle yoksulluğun yaşlı kadınlar için temel sorun alanlarında birini oluşturduğu anlaşılmaktadır.

Literatürde yaşlıların yoksulluk deneyimlerini etkileyen başka bir bireysel değişken olarak eğitim düzeyinin üzerinde durulmaktadır. Yaşlılar çoğunlukla emekli oldukları ve ekonomik aktiviteye katılmadıkları için eğitim konusunda hedef kitle arasında görülmemektedir. Bu nedenle genel olarak, yaşlılar eğitim almaları yönünde teşvik edilmemektedir. Benzer şekilde, yaşlılar da eğitimin artık iş fırsatı yaratmayacağı ve bu nedenle gerekmediği düşüncesiyle eğitim düzeylerini yükseltmeye çalışmamaktadır. Üretken çağdaki nüfus için eğitim düzeyi ile yoksulluk riskinin ters orantılı olduğu bilinmektedir (Mohd vd., 2018: 99-100, 104). Buradan hareketle çalışmalar eğitimin, iki açıdan yaşlılıkta da yoksulluktan kurtulmayı sağlayabilen bir unsur olduğunu göstermektedir.

Eğitimin yoksullukla ilk ilişkisi yaşlıların ekonomik durumları üzerindeki iyileştirici etkisinden kaynaklanmaktadır. İşgücü piyasasına katıldığı dönemde eğitim düzeyi yüksek olan bireyin kariyer imkanları olan veya iyi ücretli ve güvenceli çalışma biçimlerine erişim fırsatlarının artması yaşlılıkta da yoksulluğa düşme olasılığını azaltmaktadır. İyi koşullarda çalışma, ileriki yaşlar için tasarruf ve yatırımın fazla olması ve ek olarak, yüksek emekli maaşları anlamına gelmektedir. Bu yönde yapılan çalışmalarda eğitimin yaşlı yoksulluğu ile mücadele merkezi bir faktör olabileceğini göstermektedir. Eğitim düzeyindeki genel artış ve emeklilik sistemi uygulaması, son otuz yılda, yaşlı yoksulluğunun azalmasında itici güçler olarak öne çıkmıştır (Mohd vd., 2018: 99-100; Oris vd., 2017: 68). Böylece eğitim önce üretken çağda ve sonra yaşlılıkta olmak üzere iki aşamalı olarak yoksulluğa karşı savunma oluşturmaktadır.

Eğitimin yaşlı yoksulluğu üzerindeki diğer etkisi, çocukların eğitim düzeyi ile ilişkili olarak ortaya çıkmaktadır. Çocukların eğitim düzeyi, yaşlılık döneminde ebeveynlerini doğrudan etkilemektedir. Çocuğun eğitim düzeyinin artışı işgücü fırsatlarını arttırmakta, çocuğun ekonomik refah düzeyini yükseltmekte ve yaşamını idame ettirmesini sağlamaktadır. Aksi halde, çocuk yetişkinlik çağında ihtiyaçlarını karşılayamayacak ve ebeveynlerine bağımlı olmasa da onlara destek olacak ekonomik güce sahip olamayacaktır. Ayrıca bu konu üzerine yapılan bir çalışma eğitim düzeyi düşük çocukların, yaşlılık döneminde ebeveynlerine bakacak sorumlulukta olmadığını göstermiştir. Buna iyi yetiştirilmiş ve eğitilmiş çocukları yaşlı ebeveynlerini ihmal

etme eğilimlerinin düşük olduğu görülmektedir. Gençlik yıllarında çocuklarını iyi yetiştiren ebeveynlerin yaşlılıkta çocuklarının bakım desteğinden daha fazla yararlandıkları sonucuna ulaşılmıştır (Kola ve Owumi, 2019: 474-475). Bireyin çocuğuna yaptığı eğitim yatırımı, yaşlılık döneminde kendisi için ekonomik yardıma ve bakım desteğine dönüşmektedir.

Eğitimin yaşlı yoksulluğuna son etkisi ise, toplumsal hayata katılımı ve kamusal alan kullanımını artırıcı niteliğinden kaynaklanmaktadır. Eğitim bireylerin iletişim kurdukları kanalları ve arttırarak yaşlıların sosyal yoksunluklardan kaçınmalarına yardımcı olmaktadır. Eğitim, emekli olsa da iş ortamından çalışma arkadaşlarıyla ilişkilerin sürdürülmesine altyapı oluşturması, eğitim merkezleri ve sosyalleşme alanları konusunda bilgiye erişimi arttırması ve bireyin aktör olarak özerkliğini güçlendirmesi yollarıyla yaşlıların yalnızlığa düşmelerini engelleyebilmektedir. Boş zaman aktiviteleri, hobi edinimi ve sosyalleşme yoluyla topluma katılma imkanları elde eden yaşlı bireyler, sosyal dışlanmadan kaçınma imkânı elde etmektedir. Böylece yaşlı bireyin toplumun bir parçası olduğunu hissederek yaşam kalitesini ve memnuniyetini üst düzeyde tutabilmek mümkün olmaktadır.

Bireyin gelir düzeyiyle ilişkili olarak konutun fiziksel ve çevresel özellikleri ve yerleşim yerini ifade eden barınma koşulları başka bir bireysel değişkeni oluşturmaktadır. Yaşlılık döneminde bireyin evde geçirdiği zaman arttığı için, ev günlük yaşamın temel mekânı haline gelmektedir. Yaşlıların hareketliliklerinin azalması, onların faaliyetlerinin ev ve yakın çevresinde yoğunlaşmasına neden olmaktadır (Sixsmith vd., 2014: 3; Tufan, 2016: 7). Bu nedenle ev, yaşlı için barınmayı sağlayan temel ihtiyacın ötesinde bir kimlik, yaşam merkezi ve özerklik haline gelmektedir (Sixsmith, 1986: 281). Böylece ev ve çevresi yaşlıların kimliklerini teyit edebildikleri ve aidiyet hissettikleri güvenlik ve konfor alanlarını oluşturmaktadır (Feng vd., 2018: 4). Yaşlıların taşınma konusundaki yaklaşımları üzerine yapılan çalışmalar, yaşlıların mekânsal hareketliliğe sıcak bakmadığını göstermektedir. Araştırmalar yaşlıların ev çevresindeki düzenlerini bozmamak ve sosyal ağlarını kaybetmemek için mekân değişimine mesafeli yaklaştığına işaret etmektedir (Guzman vd., 2017). Yaşlıların uzun süre yaşadıkları konuttan ayrılmak istemedikleri birçok çalışma tarafından açığa çıkartılmaktadır. Yaşlıların taşınma konusundaki isteksizliklerinde ise ekonomik maliyet kadar mekâna hissettikleri duygusal bağlılık etkili olmaktadır (Ewen vd., 2014: 290; Ossokina vd., 2020: 849; Roy vd., 2018: 2;

Stoller ve Longino, 2001: 97). Yaşlıların evlerine ve çevreleriyle kurdukları aktörlük ilişkisi, doğrudan yoksulluğun sosyal boyutunu gündeme getirmektedir. Literatürde yer alan çalışmalar konut ve çevresiyle yaşam tatmini arasındaki ilişkinin altını çizmektedir. Örneğin Rioux (2005), yaşlıların hissettikleri aidiyet duygusu ile yaşadıkları yerde güvende ve rahat hissetmeleri arasındaki ilişki ortaya koymuştur. Aynı şekilde başarılı yaşlanma için konutun yakın çevresinden duyulan tatmin düzeyinin önemli bir bileşen olduğu tespit edilmiştir (Phillips vd., 2004). Yaşlıların özel alanları olan eve verdikleri önem ve mekânsal bağlılık konutun yapısını ve fiziksel özelliklerini de önemli hale getirmektedir. Fakat sosyal yoksunluğun ötesinde barınma koşulları yaşlıların sağlıkları üzerindeki etkisiyle, yaşlı yoksulluğunun başka bir boyutunu gündeme getirmektedir.

Yaşlıların günlük yaşamlarını sürdürdükleri konutun ve çevresinin fiziksel ve yapısal koşulları yaşlıların sağlığının belirleyicisi olabilmektedir. Çalışmalar yerleşim yerinin fiziksel koşullarının yaşlıların sağlık durumunu ve yaşam beklentisini yönlendirdiğini göstermiştir (Chen vd., 2016; Lawler, 2001; Linn, 1974; Sanford, 2010). Öncelikle konutun ve çevresinin fiziksel yapısı, hareket kaybı ve kısıtlamalarının yaşandığı yaşlılık döneminde, düşme riskinden dolayı önemli hale gelmektedir. Olası kırık ve yaralanmalar yaşlıların günlük ihtiyaçlarını karşılamalarına engel olacak ciddi sorunlara dönüşme potansiyelini taşımaktadır. Bunun ötesinde konutun fiziksel yapısı yaşlıların sağlığını birçok yönden tehdit etmektedir. Örneğin, özellikle yaşlıların soğuk evlerde; hipotermi, solunum yolu rahatsızlıkları ve kalp hastalıkları sıklığının arttığı belirtilmektedir (Marsh vd., 2000: 413). Ayrıca grip ve soğuk algınlığı gibi hastalıklar, kaza ve yaralanma riskleri ve psikolojik sağlıkta bozulmaların da arttığı görülmüştür (Orr vd., 2016: 1). Avustralya ve Yeni Zelanda özelinde yapılan çalışmalarda, kalitesiz bir konutta barınmanın stres ve endişeye neden olabileceğini saptamıştır (Coleman vd., 2016: 966; Morris, 2018: 80). Ayrıca evin kalabalık olması, hava, çevre ve gürültü kirliliği, kötü koku ve olumsuz iklim koşulları gibi kötü barınma koşullarının yaşlılarda iştahsızlık, uyku bozuklukları, endişe, mutsuzluk ve düşük benlik saygısıyla sonuçlandığı anlaşılmıştır (Marsh vd., 2000: 413; Oswald ve Wahl, 2004: 224). Bu etmenlerin solunum ve kardiyovasküler hastalıkların, bazı kanser türlerinin ve diyabetin görülme tehdidini tetiklediği ve yaşam süresini kısalttığı çalışmalara konu olmaktadır (Andersen vd., 2015: 557). Kalabalık bir evde yaşamının enfeksiyon hastalıklarına yakalanma sıklığını arttırması da bu hastalıklara ek olmaktadır (Marsh vd., 2000: 413). Diğer

tarafından stresli barınma koşulları var olan ya da atlatılmış psikiyatrik patolojileri de tırmandırabilmektedir (Evans, 2003). Dolayısıyla konutun ısınma ve yalıtım sistemleri, sanitasyon, hijyen, inşaat malzemesi, küf ve haşere gibi fiziksel özellikleri yaşlıların sağlık açısından yoksulluğunu belirleyen temel bir unsur temsil etmektedir.

Yaşlıların sağlık yoksunluğunu etkileyen ilişkili bir konu da konutun sağlık hizmetlerine erişime elverişli bir çevrede olmasıdır. Örneğin, araştırmalar ev ve toplum temelli bakım hizmeti sağlayıcılarının güvenlik sorunu yaşadıkları mahallelerde, sunulan bakım hizmetin kalitesinin düşebileceğini göstermektedir (Scharer vd., 1990). Kırsal alanlarda yaşayan yaşlılar ise sağlık hizmetlerine erişimde kentlerde yaşayanların gerisinde kalmaktadır (Dong ve Simon, 2010). Ayrıca genel olarak, kırsal kesimlerde ikamet eden yaşlılar yoksulluğa ve düşük yaşam kalitesine, metropolde yaşayan yaşlılarına göre daha eğilimli oldukları pek çok çalışma tarafından ifade edilmektedir (Glasgow, 1988; McLaughlin ve Holden, 1993; McLaughlin ve Jensen, 1993; Urosevic vd., 2015; Vu ve Nguyen, 2021).

Yaşlı yoksulluğu ve barınma koşulları arasındaki çok yönlü ilişki ekonomik geliri düşük düzeylerde olan yaşlılar arasında daha fazla artış göstermektedir. Çünkü ekonomik durumu konut sahibi olmaya elverişli olmayan yaşlılar, belirtilen sıkıntılara ek olarak konut maliyetiyle yüzleşmektedir. Barınma öncelikli bir temel ihtiyaç olduğundan, karşılanması kaçınılmaz olmaktadır. Gelir düzeyi düşük yaşlıların, gelirlerinin önemli bir kısmının barınma maliyetine harcanabilmektedir. Ayrıca konut maliyetlerinin yüksek olması kiracı yaşlıların mali durumlarını dar boğaza sokmaktadır (Lozano-Alcántara ve Vogel, 2021: 5). Bu nedenle yaşlılar diğer ihtiyaçlarını karşılarken güçlük çekebilmektedir. Özetle yaşlıların sağlıklı ve bağımsız yaşam sürebilmeleri için güvenli, fonksiyonel, erişilebilir ve uygun fiyatlı konutların sağlanması gerekmektedir (Kim vd., 2014: 648). Konutların ve yaşam alanlarının iyileştirilmesi, yaşlıların fiziksel hareket düzeyleri ve sağlık durumlarına göre uyarlanabilir olması yaşlıların sağlıklı ve mutlu bir yaşam sürmeleri için temel stratejilerden biri olmaktadır.

Sonuç olarak yaşlı yoksulluğunun nedenleri arasında bireysel faktörler önemli bir yer tutmakla birlikte, genellikle gelir temelli yoksunlukların bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte toplumsal değer ve normlar da yaşlıların yaşadığı yoksulluğu bireysel düzeyde etkileyebilmektedir. Bu anlamda yoksulluğun çok boyutlu doğası yaşlıları daha kalıcı ve derin bir kıskaca alarak, yaşam kalitelerini, sağlıklarını ve refahlarını olumsuz hale getirebilmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÇOCUK VE YAŞLI YOKSULLUĞUNUN BELİRLEYİCİLERİ

Çalışmanın özgün katkısını oluşturan bu bölümün temel amacı, Türkiye’de çocuk ve yaşlı yoksulluğunun belirleyicilerinin tespit edilmesi olmuştur. Bu analize arka plan oluşturması için öncelikle yoksulluğun ele alınan iki aktörünün ortaklıkları ve farklılıkları üzerinde durulmuştur. Ardından Türkiye’de ve dünyada çocuk ve yaşlı yoksulluğunun genel durumu analiz edilmiştir. Bu çerçevede çocuk ve yaşlı yoksulluğunun nedenlerini ekonometrik yöntemler ile analiz eden literatür verilerek, analizlerdeki eksiklikler belirlenmeye çalışılmıştır. Bu sürecin sonucunda elde edilen değişkenlere göre çocuk ve yaşlı yoksulluğunun belirleyicileri çok boyutlu olarak analiz edilmiş ve elde edilen bulgular açıklanmıştır.

3.1. Çocuk ve Yaşlı: Ortaklıklar ve Farklılıklar

Küçük çocuk, "Bazen kaşığımı düşürürüm" dedi.

Yaşlı adam, "Bunu ben de yapıyorum" dedi.

Küçük çocuk, "Pantolonumu ıslattım" diye fısıldadı.

"Bunu ben de yapıyorum," diye güldü küçük yaşlı adam.

Küçük çocuk, "Sık sık ağlarım" dedi.

Yaşlı adam başını salladı, "Ben de."

"Ama hepsinden kötüsü," dedi çocuk, "büyüklerin beni dikkate almadığı anlaşılıyor."

Ve kırışmış yaşlı bir elin sıcaklığını hissetti.

"Ne demek istediğini anlıyorum," dedi küçük yaşlı adam.

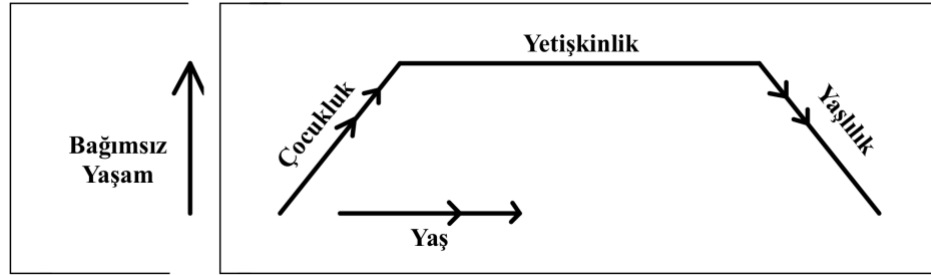
Shel Silverstein (1981)

İnsan yaşamını en temelde doğum, yaşam ve ölüm olarak üç döneme ayırabilmek mümkündür. Hayata gelmeyi ifade eden doğum ve hayatın sona ermesini ifade eden ölüm, yaşam çizgisinin iki uç gerçeği olarak bilinmektedir. Bu iki uç gerçek, insan ömrünün sınırlarını ifade etmekle birlikte, pek çok yönüyle benzerlik göstermektedir. Bu bağlamda insanın doğumundan yetişkin olana kadar geçen dönem olan çocukluk ve insan ömrünün son dönemini ifade eden yaşlılık, barındırdıkları özellikler nedeniyle benzer süreçlerden geçebilmekte ve benzer sorunlarla karşılaşabilmektedir. Bu anlamda insan ömrünün biyolojik, psikolojik, sosyolojik ve ekonomik yönlerinin güçlü olması, bu iki uç dönemin nasıl yaşandığı ile doğrudan ilişkilidir. Dolayısıyla çocukluk ve yaşlılık dönemleri, göz ardı edilemeyecek kadar önemli birer evreyi ifade etmektedir.

İlk olarak her iki kesimin de aktörlüğü bağlamında birtakım sınırlar ve belirsizlikler bulunmaktadır. Çocuk, belirlenen yasal yetişkinlik sınırı nedeniyle, yaşlı ise fiziksel ve bilişsel olumsuzluklar nedeniyle aktör olarak kendi kaderine yöne verebilecek özerklikten mahrum kalabilmektedir. Diğer bir ifadeyle, çocuk yaş

almamaktan, yaşlı ise yaş almaktan dolayı aktör olarak gerekli özerk alanı bulmakta sorun yaşamaktadır. Bununla birlikte bu kesimlerin aktör olarak bağımsız bir yaşama sahip olmaları da bir hayli zordur. Yaş ile bağımsız yaşam arasındaki ilişki Şekil 6'da gösterilmiştir. Buna göre çocukluk döneminde yasal sınırlılıklar nedeniyle, ebeveyn veya yasal vasisine bağımlı olan çocuklar bağımsız yaşam sürdürme konusunda kısıtlı bir alana sahipken, yetişkinlikle birlikte bağımsız yaşam alanı artış göstermektedir. Çocukların yaşadığı benzer kısıtlanma yaşlılık döneminde de görülmektedir. Ancak yaşlılıkta çocukluk dönemindeki saikler dışında, fiziksel ve bilişsel yeterliliklerinin azalması nedeniyle bağımsız hayat sürdürme eğilimi azalmakta ve ailelerine veya diğer kimselere bağımlı hale gelebilmektedir.

Şekil 6. Yaş ve Bağımsız Yaşam İlişkisi

Kaynak: Yazar tarafından hazırlanmıştır.

Çocuklar ve yaşlılar, aktörlük bağlamında genellikle politika-yapıcıların öncelikli hedefleri arasında yer almamaktadır. Üretken nüfus üzerine yoğunlaşan politikalar, bu anlamda bu iki kesimi kapsamamaktadır. Nitekim her iki kesimin de yer aldığı politika hedefleri sadece sosyal politika ile sınırlı kalmaktadır. Bu durumun en temel nedeni yine çocuk ve yaşlı bireylerin aktörlükleri ile açıklanabilmektedir. Zira çocuk siyasi bir aktör olmadığı ve yaşlı ise siyasi aktör etkinliği azaldığı için politika yapım süreçlerindeki pazarlık güçleri oldukça düşüktür. Bu bağlamda gerek çocuklar gerekse yaşlılar, siyasal süreçlere katılmada üretken nüfusa bağımlı hale gelmektedir.

İnsan yaşamı üç dönem üzerinden düşünüldüğünde; ilk dönem çocukluk ve eğitim ile geçen süreyi, ikinci dönem ücretli çalışmayı ve üçüncü dönem ise genellikle emeklilik durumunu ifade edilmektedir. Bu anlamda ücretli çalışma dönemi olan ikinci dönem, diğer dönemlerin sosyoekonomik durumunun başlıca belirleyicisi olarak dikkat çekmektedir. Buradan hareketle nüfusu temelde iki gruba ayırabilmek mümkündür; “*üretken nüfus*” ve “*üretken olmayan nüfus*” ...

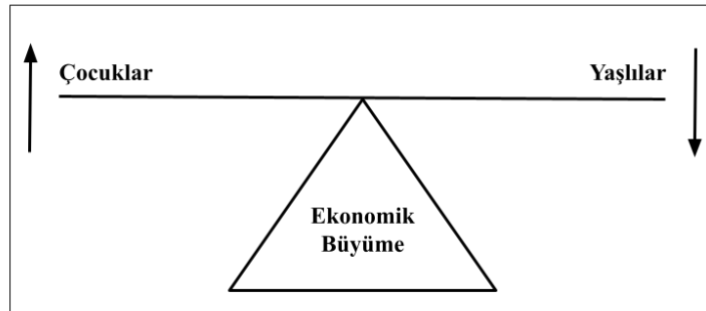
Üretken olmayan nüfus, çalışmanın konusunu oluşturan 15 yaş altı ve 65 yaş üstü bireyleri kapsarken, üretken nüfus yasal sınırlar içerisinde işgücü piyasalarına dahil olabilecek olan 15-64 yaş arasındaki nüfusu nitellemek için kullanılmaktadır. Buradan hareketle oluşturulan “*bağımlılık oranı*”, çalışan nüfusa ekonomik olarak bağımlı olan nüfusun oranını vermektedir (Sanderson ve Scherbov, 2015: 687). Diğer bir deyişle, üretken olmayan olarak nitelenen nüfus, ekonomik olarak üretken nüfusa bağımlıdır ve bu nedenle bağımlılık oranı, politika-yapıcıları tarafından üzerinde durulması gereken bir parametre olarak görünmektedir.

Bağımlılık oranı aşağıdaki (denklem 2.1) gibi gösterilmektedir (Bartram ve Roe, 2005). Bu denkleme göre, nüfus yapısı değiştikçe, bağımlılık oranı da değişmekte ve çocuk nüfusu (0-14 yaş) ile yaşlı nüfusun (65+ yaş) toplamı “*bağımlı nüfus*” (Calasanti ve Bonanno, 1986: 1230) olarak nitelendirilmektedir.

$$\text{Bağımlılık oranı} = \left(\frac{\text{çocuk nüfus [0 - 14]} + \text{yaşlı nüfus [65+]}}{\text{çalışma yaşındaki nüfus [15 - 64]}} \right) \quad (2.1)$$

Çocuk nüfusun (0-14 yaş), çalışma yaşındaki nüfusa oranı “*çocuk bağımlılık oranını*” verirken; yaşlı nüfusun (65+ yaş), çalışma yaşındaki nüfusa oranı ise “*yaşlı bağımlılık oranını*” göstermektedir. Diğer taraftan bağımlılık oranları gelişmiş ülkelerde nüfus yapısının etkisiyle yüksek, az gelişmiş ve/veya gelişmekte olan ülkelerde ise daha düşük seviyelerde gözlemlenmektedir (World Bank, 2022a). Bununla birlikte *Denklem 2.1*'e göre çalışma yaşındaki nüfus arttıkça, bağımlılık oranı azalacaktır. Aksi durumda ise yani bağımlı nüfusun artışı, çalışma yaşındaki aktif nüfusun üzerindeki ekonomik sorumluluğu arttırmakta ve bu da ülkelerin ekonomik dengelerini olumsuz etkilemektedir. Zira üretken nüfusun fazlalığı, ülkelerin kalkınmışlık göstergeleri arasında yer almaktadır. Dolayısıyla ülkelerin nüfus yapıları, doğrudan makroekonomik dengeleri etkileyebilmektedir.

Şekil 7. Çocuk ve Yaşlı Nüfus, Ekonomik Büyüme İlişkisi

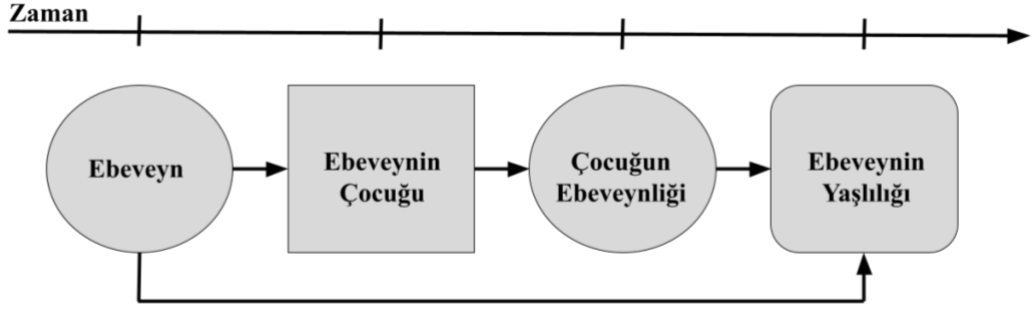

Kaynak: Yazar tarafından hazırlanmıştır.

Bağımlı nüfusun artması, diğer bir deyişle bağımlılık oranının artması, daha az çalışan ve daha az üretken kapasite manasına geldiğinden (Börsch-Supan, 2014: 2), ülkeler tarafından istenen bir durum değildir. Kaldı ki yapılan araştırmalar azalan bağımlılık oranlarının ülkelerin ekonomik büyümeleri için önemli bir potansiyeli ifade ettiğini ortaya koymuştur (Williamson, 2001: 108). *Şekil 7*'de politika hedeflerinde öncelikli olmayan çocuk ve yaşlıların, ekonomik büyüme ile olan ilişkisi gösterilmiştir. Buna göre, ülkelerin ekonomik büyümeleri ve kalkınmışlık düzeyleri, *Şekil 7*'deki kaldıraçın her iki tarafında bulunan çocuk ve yaşlı nüfusun dengede ve nitelikli olması ile mümkündür. Aksi takdirde yüksek bağımlılık oranlarının oluşması halinde ülkelerin toplam faktör verimliliğini olumsuz etkileyerek, ekonomik büyümenin önünde bir engel oluşturabilmektedir (Kögel, 2005: 147). Neticede yüksek bağımlılık oranları, çalışanların üzerindeki sosyal güvenlik paylarının yükselmesine ve bu da sosyal güvenlik sisteminde aktüeryal dengesizliklerin yaşanmasına neden olacaktır (Devesa-Carpio vd., 2020; Wang ve Shan, 2016). Bu bakımdan bağımlılık oranı, ülkelerin ekonomilerine yön verebilecek önemli bir unsurdur. Çocuk ve yaşlı kesimlerin yaşadığı veya yaşayacağı olası sorunların çözümü bu nedenle önem kazanmaktadır.

Çocuk ve yaşlı kesimlerin bir diğer ortak kaderi ise, ekonomik anlamda dezavantajlı konumda olmalarıdır. Her iki kesim de resmi olarak işgücü piyasalarının dışında yer almakta ve bireysel gelir elde etme imkanları son derece kısıtlı olabilmektedir. Bu nedenle bu iki ekonomik dezavantajlı kesimin de toplumdaki ve aile içindeki pazarlık güçleri oldukça düşük kalabilmektedir. Otonom hareketleri kısıtlı olan bu kesimler, en temelde ücretli bir işte çalışmadıkları için doğrudan bağımlı gruplar olarak görülmektedir. Bu anlamda ekonomik alanda savunmasız ve son derece kırılgan olan çocuk ve yaşlılar, yoksulluğu da en akut ve kalıcı şekilde yaşayan veya yaşama ihtimali olan kesimler olarak dikkat çekmektedir. Dolayısıyla bu kesimlerin yoksulluk bağlamında ele alınması, yoksulluğun yapısal döngüsünün kırılması için son derece önemlidir.

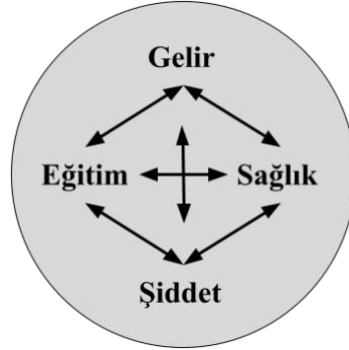
Şekil 8. Çocuk ve Yaşlı Yoksulluğunun Döngüsel İlerleyişi

Kaynak: Yazar tarafından hazırlanmıştır.

Şekil 8, yoksulluk döngüsünü bireyin çocukluk ve yaşlılık dönemleri kapsamında göstermektedir. Buna göre bir ebeveynin yaşadığı yoksulluk, onun çocuğunu doğrudan etkileyebilmektedir. Çocukluk döneminde yaşanan bu yoksulluk ve dezavantajlı durum, bireyi yetişkinlik döneminde de takip edebilmekte ve bu en temelde ebeveynin yaşlılık dönemindeki refahına doğrudan tesir edebilmektedir. Dolayısıyla ebeveynin yaşamış olduğu yoksulluk hem çocuğunu hem de kendi yaşlılığını etkileyerek, yoksulluğun bir döngü haline gelmesine neden olabilmektedir.

Şekil 9. Yoksulluğu Etkileyen Faktörler

Kaynak: Yazar tarafından hazırlanmıştır.

Çocuklar ve yaşlılar, yoksulluk karşısındaki en savunmasız ve kırılğan kesimleri oluşturmaktadır. Yoksulluğun döngüsel ilerleyişi (bkz. Şekil 8), çocuk ve yaşlı bireyleri pek çok farklı boyut üzerinden etkileyebilmektedir. Gelir, eğitim, sağlık ve şiddet boyutları arasında karşılıklı bir etkileşim içerisinde yoksulluğun derinleşmesi hem çocukların hem de yaşlıların yoksulluğunu kronikleştirmektedir (bkz. Şekil 9). Örneğin eğitim, yoksulluk ile mücadelede hayati bir öneme sahip bir unsurdur ve bilindiği üzere bir ülkede büyümenin kalkınmaya dönüşebilmesi, yeni nesillerin öncekilere nazaran daha iyi eğitim alabilmesi ile mümkündür.

Kendi karar verme imkânı bulunmayan ve bir aktör olarak görülmeyen çocuk, eğitim tercihlerinde ve erişimlerinde ekonomik gücünün de olmaması nedeniyle ebeveynlerine bağımlıdır. Aynı şekilde yaşlıların da eğitime erişimlerinde onlara yönelik hizmetlerin sınır olmasından ve harcama eğilimlerinin daha çok sağlık alanına yönelmesinden dolayı sıkıntılar yaşayabilmektedir. Yoksulluk ile mücadelede önemli bir enstrüman olan eğitimin, yaşlılara yönelik hizmet sunumlarının olmaması, toplumsal ve sektörel beklentiler ile de ilişkilidir. Neticede yaşlıların eğitime erişimi veya eğitim hizmetlerinden yararlanması, gelir getirici bir işlev taşımadığı için ne işverenlerin ne de hükümetlerin birincil hedefleri arasında yer almaktadır. Ancak eğitimin hem çocuklar hem de yaşlılar için beşerî sermayelerine yatırımdan ziyade, sosyalleşme, yaşam tatmini ve kendini gerçekleştirme için önemli fırsatlar sunduğu göz ardı edilmektedir.

Sağlık alanında ise kamunun etkisi her iki kesim için de ağırlık kazanmaktadır. Kamunun çocuk sağlığı anlayışı, genellikle toplum sağlığı gerekçesi ile önleyici sağlık hizmetlerinin sunumuna yoğunlaşırken; yaşlılarda hizmet sunma yelpazesi daha geniş olmaktadır. Bakım hizmetleri, önleyici ve koruyucu hizmetler, tedavi hizmetleri yaşlıların sıklıkla yararlandığı sağlık hizmetleri olarak görülmektedir. Ancak sağlık hizmet sunumlarının yeterli olması, bu hizmetlere yaşlıların erişimlerinin sorunsuz şekilde gerçekleştiği anlamına gelmemektedir. Nihayetinde yaşlıların sağlık hizmetleri ile ilgili yaşadıkları sorunların başında da bu hizmetlere kısıtlı erişim gelmektedir. Dolayısıyla çocukların sağlık alanındaki yeterlilikleri ebeveynlerin farkındalığı ve kamunun etkinliği ile ilişkili iken; yaşlılar daha çok bu hizmetler için kamuya bağımlı olmaktadır.

Şiddet boyutunda ise, çocuk ve yaşlılar hem toplumdan hem aileden hem de bireylerden gelecek olan şiddete karşı savunmasızdırlar. Her iki kesim de gerek yapısal gerek fiziksel gerekse psikolojik şiddetle sıklıkla karşılaşmakta ve bunlara karşı aktif bir mücadele gösterememektedirler. Dolayısıyla bu kesimlerin şiddetin her türüsüne karşı savunmasız bir yapıda olmaları, yoksulluklarını derinleştirmekte ve kendilerini gerçekleştirme potansiyellerini olumsuz etkilemektedir.

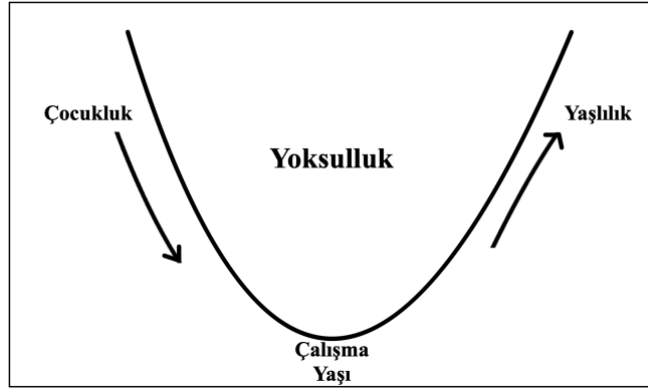
Bütün bu faktörlerin dışında gerek çocukların gerekse yaşlıların yoksulluklarını doğrudan etkileyen bir diğer faktör ise yaşadıkları çevre ile ilgili unsurlardır. Her iki kesimin de çevreye karşı duyarlılıkları son derece yüksektir ve bu nedenle çevresel faktörler yaşadıkları yoksulluk deneyimlerini etkileyebilmektedir. Bu anlamda kötü ve sağlıksız barınma, yaşanılan mahallenin sosyoekonomik durumu,

hanenin yapısı, hanede yaşayan birey sayısı gibi pek çok farklı unsur çocuk ve yaşlı bireylerin yoksulluğunu derinleştirebilmektedir. Sonuç olarak bütün bu yoksunluklar çocukları ve yaşlıları farklı çeşitlerde ve alanlarda dışlanmaya fazlaca maruz bırakmaktadır. Çocuklar genellikle gelir yoksulluğu nedeniyle, yaşlılar ise yaşları nedeniyle sosyal dışlanmaya açık konumda olabilmektedir. Dolayısıyla ülkelerin politika gündemlerinde yetişkinler kadar yer bulamayan bu iki kesim, yoksulluğu en akut şekilde yaşayan bireyler olarak dikkat çekmektedir.

Özetle çocuklar ve yaşlılar, yoksulluk karşısında en savunmasız kesimleri oluşturmaktadır. Bireysel, toplumsal ve kamusal düzeyde bu kesimlere yönelik hazırlıkların ve politikaların oluşmaması, ekonomik sorunlar, sağlık ve eğitim durumları, aktör olarak tanınmaması, potansiyellerini gerçekleştirememeleri, bağımsız yaşamdan uzaklaşmaları, şiddet ve istismara karşı savunmasız olmaları ve sosyal dışlanmaya maruz bırakılmaları nedeniyle hem çocuklar hem de yaşlılar yoksulluk olgusu ile karşılaşabilmektedir.

Ülkelerin geliştirdikleri yoksullukla mücadele politikaları, istihdam politikaları, ekonomik yardım, kredi destekleri vs. gibi uygulamalar ne çocuklara ne de yaşlılara hitap etmektedir. Bununla birlikte bu kesimlerin yoksulluğunun ölçülmesi de genellikle tercih edilmemektedir. Yoksulluk ölçümleri (bkz. 1.3.2. *Yoksulluk Ölçüm Yöntemleri*) genellikle ekonomik değişkenler üzerinden yapıldığından üretken nüfusun yoksulluğu üzerine yoğunlaşmaktadır. Ancak bağımlı nüfus, üretken olmayan nüfus veya aktif olmayan nüfus olarak nitelenen çocuk ve yaşlıların, yoksulluk riski ile karşılaşmaları daha yüksek görünmektedir. Nitekim Barrientos ve arkadaşları (2003) yaptıkları çalışmada, yoksulluğun genç ve yaşlılar arasında, çalışma çağındaki nüfusa göre daha yüksek olduğu sonucuna varmıştır. Bu durum bireylerin yaşamları boyunca yoksulluk yaşama olasılıklarının *U* şeklinde (bkz. *Şekil 10*) olduğunu göstermektedir.

Şekil 10. Yoksulluğun Yaşa Göre Yoğunluğunu Gösteren U-Eğrisi

Kaynak: Yazar tarafından Barrientos vd. (2003)'ten hareketle hazırlanmıştır.

Şekil 10'da görüldüğü üzere yoksulluk durumu çocukluk ve yaşlılık döneminde artarken, çalışma çağındaki bireylerde yoksulluk riskinin daha düşük olduğu görülmektedir. Bu sonuç, yaşamın ilk dönemlerinde bireysel nedenler dışında yoksulluk ile karşılaşılabileceğini göstermekle birlikte; çalışma yaşında yaşanan yoksulluğun sonraki dönemlerde, yaşlıların yoksulluk riskini arttırdığını ifade etmektedir.

Özetle çocukların ve yaşlıların deneyimleri, algılamaları ve bu kesimlere etki eden değişkenlerin farklı olması bu kesimlerin önemle üzerinde durulmasını gerektirmektedir. Esasen her iki kesimin de temel ihtiyaçlar bağlamında çok fazla mağduriyet yaşadığı bilinmektedir. Eğitim, sağlık, barınma ve sosyal yoksunluklar bu kesimlerin temel yoksunluklarını ifade etmekle birlikte, yaşadıkları yoksulluğu da derinleştirmektedir. Bununla birlikte söz konusu yoksunlukların çözümüne ilişkin dar kapsamlı ve tek odaklı uygulamaların sonuç vermeyeceği de bilinmektedir. Örneğin çocuk ve yaşlıların yaşadığı yoksulluğun ekonomik destek ile çözülmesi durumunda, hane-içi kaynak dağılımının adil olmaması veya söz konusu kesimlerin karar verici bir rolde olmamaları, istenilen sonuca erişmeyi engelleyebilmektedir. Diğer taraftan karar alma ve yönetsel anlamda görece sorun yaşamayan yaşlı bireyler de mobilize ve aktif birer tüketici olmadıkları için ekonomik odaklı çözüm arayışları sonuçsuz kalabilmektedir. Dolayısıyla tek başına ekonomik yardım veya mali destek, bu kesimlerin yaşadığı yoksulluğu önleyememektedir. Bu nedenle daha yapısal ve özel ilgi gerektiren ve yoksulluğun daha nitel alanlarına eğilmeyi gerektiren politikalar geliştirilmesi hem çocuk hem de yaşlı yoksulluğu için hayati önem arz etmektedir.

Sonuç olarak Şekil 8. Çocuk ve Yaşlı Yoksulluğunun Döngüsel İlerleyişine müdahale edilmemesi, yoksulluğun sadece bir zaman meselesi haline gelmesine neden

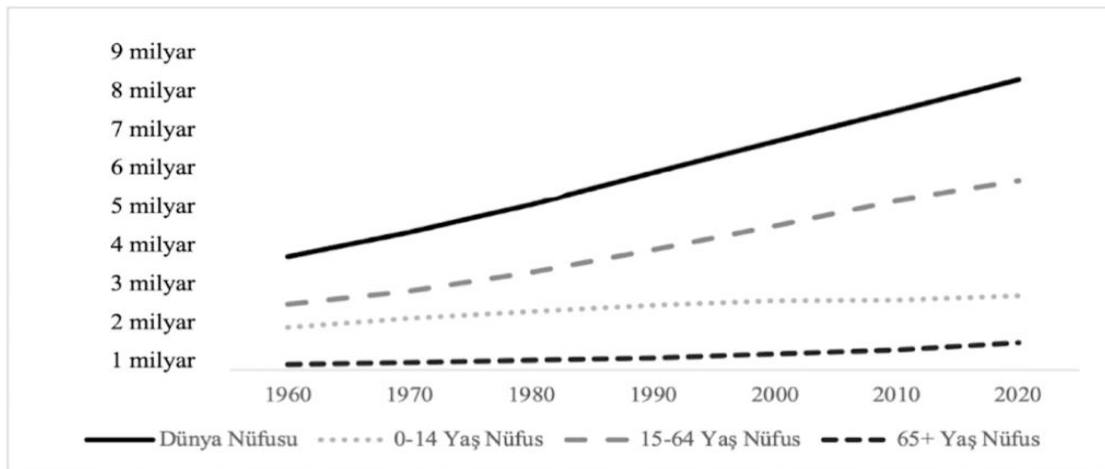
olmaktadır. Çocuk ve yaşlı nüfusa yönelik politika üretilmesi, söz konusu yoksulluk döngüsünün aşılmasında hayati öneme sahiptir. Bu nedenle söz konusu kesimleri yoksulluğa iten belirleyicilerin tespit edilmesi, yoksulluğu engellemeye yönelik politika oluşturulmasında ilk adımı oluşturmaktadır.

3.2. Çocuk ve Yaşlı Yoksulluğunun Dünya ve Türkiye'deki Durumu

Dünya genelinde ekonomik, toplumsal ve politik nedenlerden kaynaklanan kısa süreli kırılmalar dışında, nüfus sürekli olarak artma eğiliminde olmuştur. Nüfusun içeriğindeki yaş gruplarına ve cinsiyete göre dağılım, belli dönemlerde (savaşlar, kıtlıklar veya salgın hastalıklar gibi) değişiklik gösterebilmektedir. Fakat mevcut demografik trend, zamana ve mekâna bağlı bu değişimlerin dışında yerkürenin her yerini etkileyecek bir dönüşümün potansiyelini taşımaktadır. Gelecek yıllar için dünya nüfusunun niteliğinde ülkelerin sosyoekonomik durumlarını etkileyecek bazı kalıcı değişimlerin yaşanması beklenmektedir. Değişimin dünya genelinde çocuk nüfusun azalıp, yaşlı nüfusun artacağı yönünde seyretmesi beklenmektedir. Bu geçişin bağımlı nüfusu temsil eden 0-14 ve 65+ yaş gruplarında yaşanması, yoksulluk profilinde de değişimin habercisi olmaktadır. Bu nedenle öncelikle, demografik yapıdaki trendi anlamak bağımlı nüfuslar bağlamında yoksulluğu değerlendirmenin veya öngörebilmenin ilk aşamasını oluşturmaktadır.

Dünya nüfusu genel olarak artarken (bkz. *Grafik 2*), bu artışın üretken çağı temsil eden 15-64 yaş gruplarında yaşanması günümüzdeki sosyoekonomik yapı için pozitif ve arzulanan bir demografik durumu ifade etmektedir.

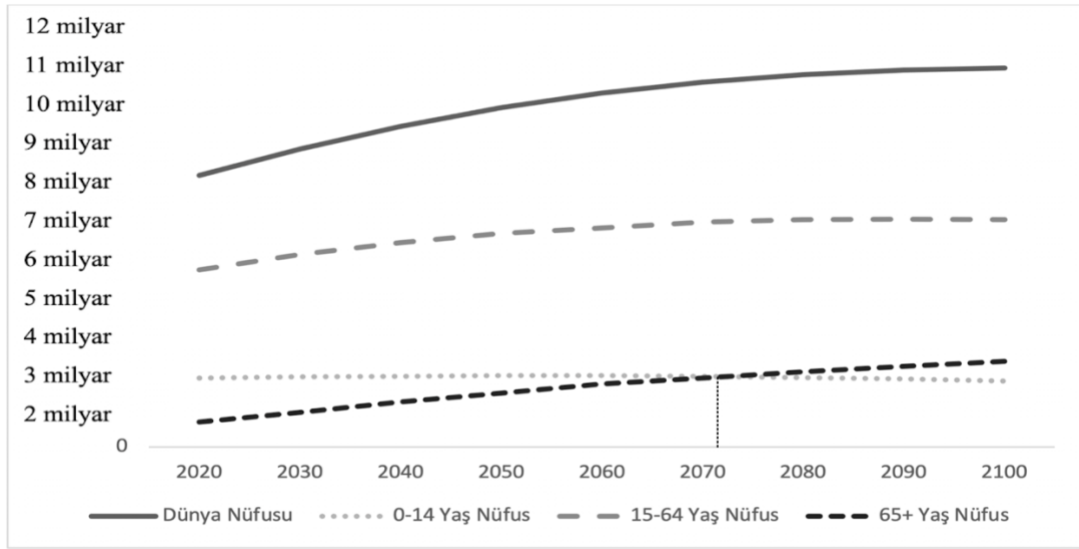
Grafik 2. Yıllara Göre Yaş-Nüfus Dağılımı, 1960-2020

Kaynak: Yazar tarafından World Bank (2022c) verileri kullanılarak hazırlanmıştır.

Grafikte görüldüğü gibi çocuk ve yaşlı nüfusu 1960'tan günümüze kadar paralel bir şekilde ilerlemiştir. Çocuk ve yaşlı nüfusun bu dengesi, üretken çağdaki nüfusun artışıyla sağlayan temel mekanizmayı oluşturmaktadır. Öyle ki *Grafik 2*'de de görüldüğü üzere 15-64 yaş arasındaki nüfus düzenli bir artış göstermektedir. Ancak önümüzdeki yıllar için yapılan nüfus projeksiyonları çocuk ve yaşlı nüfusunun değişecek olan dengesinin bir tehdit oluşturacağını öngörmektedir. 2100 yılına kadar dünya genelinde yaşa göre nüfusun dağılımının projeksiyonunu sunan *Grafik 3*, üretken çağdaki nüfusun azalabileceğinin sinyallerini vermektedir.

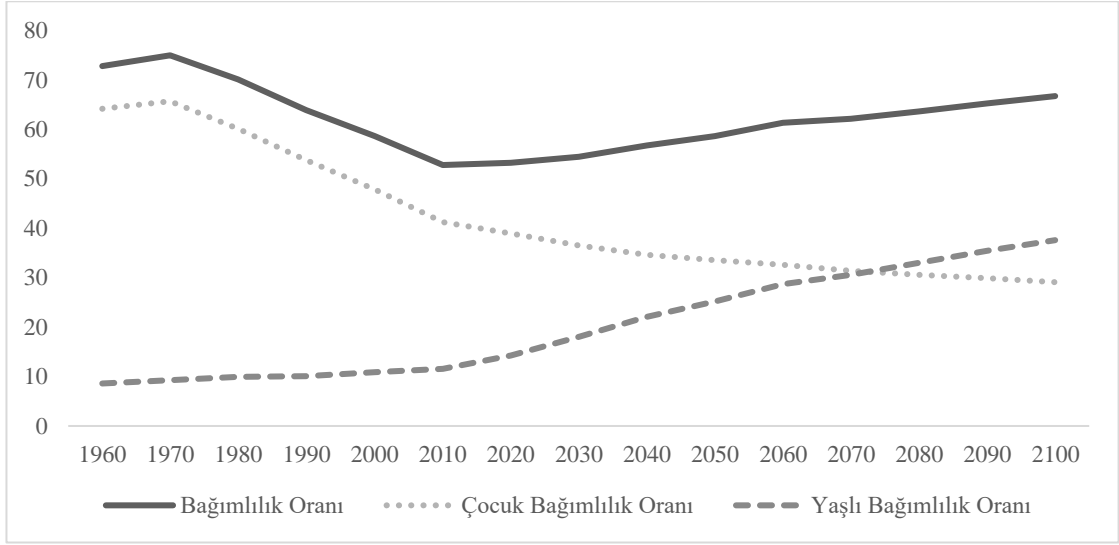
Grafik 3. Yaşlara Göre Nüfus Tahminleri, 2020-2100

Kaynak: Yazar tarafından United Nations (2019b) verileri kullanılarak hazırlanmıştır.

Görüldüğü üzere dünya nüfusunun genel olarak bir azalma eğilimi göstereceği tahmin edilmektedir. Temelde olumlu olabilecek bu beklenti, nüfus yapısındaki yaş gruplarına göre dengesizlikten kaynaklanacağı için bir tehdide dönüşmektedir. Çocuk nüfusu 2020'den sonra mevcut seyrini takip ederken, yaşlı nüfusun artmaya başlaması, nüfusun dengesini bozmaktadır. 2070'te yaşanacak olan kırılmayla, yaşlı nüfusun ilk kez çocuk nüfusu geçmesi beklenmektedir. Çocuk nüfusun azalması, yaratacağı etkiler bakımından önemli sonuçlar doğurabilecektir. Öyle ki çocuk nüfusun azalması, sonraki kuşaklar için sürekli olarak ülkelerin üretkenlik potansiyelini azaltmaktadır. Bu durum beraberinde ülkelerin bağımlı nüfuslarının da artmasına neden olmaktadır.

Grafik 4. Nüfus Bağımlılık Oranları, 1960-2100

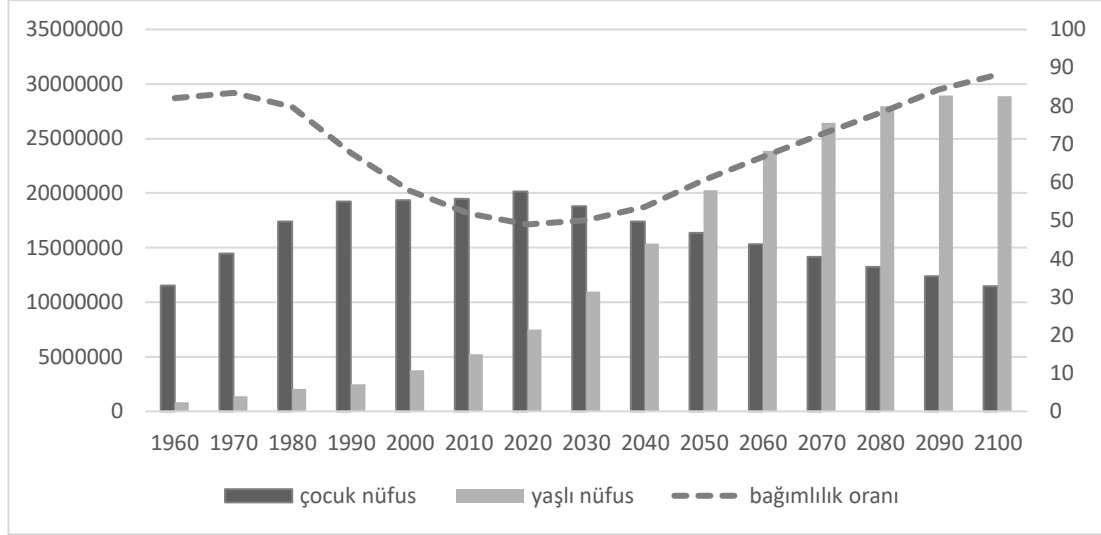
Kaynak: Yazar tarafından World Bank (2022c) ve United Nations (2019b) verileri kullanılarak hazırlanmıştır.

Grafik 4, dünya genelinde nüfus bağımlılık oranlarının seyrini göstermektedir. Buna göre 1970-2010 döneminde çocuk nüfusun azalmasının etkisiyle bağımlı nüfusun düzenli olarak azalma eğilimi gösterdiği görülmektedir. Bununla birlikte dünya nüfusunda yaşlı nüfusun payının artmasıyla bağımlılık oranları tekrar yükselmeye başlamıştır. Yapılan tahminlere göre 2070 yılı itibariyle yaşlı nüfusun çocuk nüfusu geçmesi, beraberinde bağımlılık oranlarının yükselmesini destekleyici etki yapacaktır.

Dünya genelinde demografik yapının dönüşümü ve buna bağlı olarak bağımlılık oranlarının değişimi ülkeler arasında zamansal olarak farklılık gösterebilmektedir. Çalışmanın alanını oluşturan Türkiye’de ise bu tehlikeli demografik durumun, bazı yönleriyle farklılık gösterse de kaçınılmaz olarak gerçekleşmesi beklenmektedir. İlk olarak dünya genelinden farklı olarak Türkiye’de nüfus yapısı daha genç bir yapıda olduğundan, demografik geçiş dönemi olarak daha erken bir zamanda gerçekleşecektir. *Grafik 5*’te görüldüğü üzere 1960-2020 döneminde toplam doğurganlık hızının etkisiyle çocuk nüfusu sürekli olarak artış göstermiştir. Bununla birlikte nüfus içindeki payları düşük seviyelerde olan yaşlı nüfusu da aynı dönemde düzenli olarak artma eğiliminde olmuştur. Ancak bu artış

eğilimi çocuk nüfusu için 2020 sonrasında yerini azalma eğilimine bırakmakta ve bununla birlikte yaşlı nüfusun artışı düzenli bir şekilde 2100 yılına kadar devam etmesi beklenmektedir. Bu durum Türkiye'nin genç nüfusunun 2050 yılı itibariyle yaşlı nüfusun gerisinde kalmasına neden olacaktır.

Grafik 5. Türkiye’de Çocuk ve Yaşlı Nüfusu ile Bağımlılık Oranları, 1960-2100

Kaynak: Yazar tarafından World Bank (2022c) ve United Nations (2019b) verileri kullanılarak hazırlanmıştır.

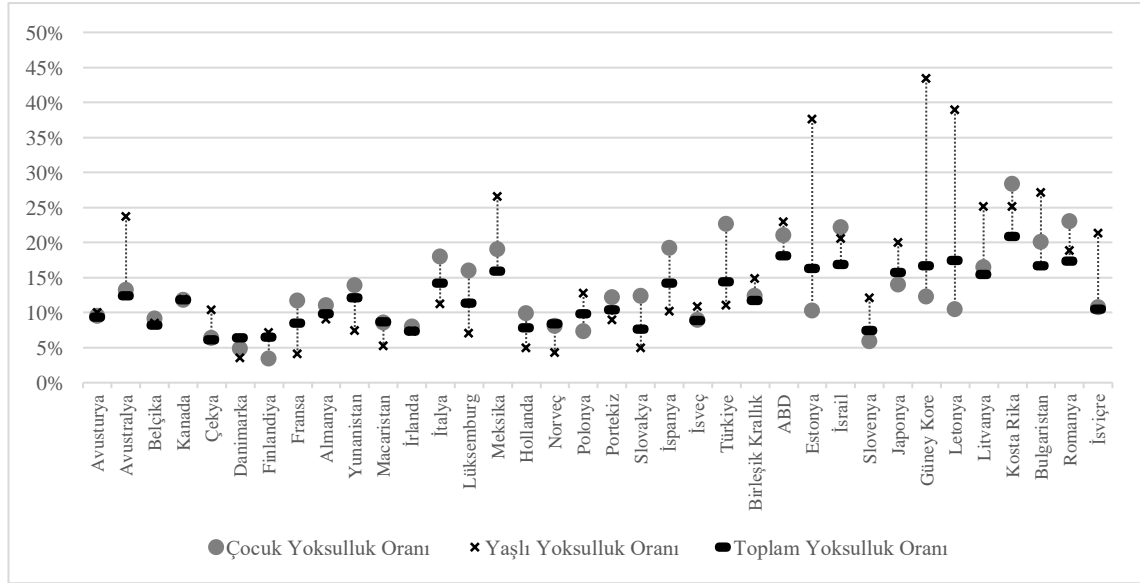
Türkiye özelinde bağımlı nüfusun seyri ise 1980 sonrası azalmaya başlasa da bu durum 2030 yılı sonrasında son bulacağı ve bağımlılık oranının sürekli olarak artmaya başlayacağı görülmektedir. 2030-2050 dönemindeki bağımlı nüfusun yaratacağı toplumsal ve ekonomik baskı ile 2050 yılı sonrasında görülecek olan baskı, değişimlerin yapıları itibariyle aynı sonuçları doğurmayacaktır. Şöyle ki 2030-2050 döneminde çocuk ve yaşlı nüfusun birlikte artış eğilimi göstermekle birlikte, 2050 yılı sonrasında çocuk nüfusun azalmaya, yaşlı nüfusun ise artmaya devam ettiği görülmektedir. Bilindiği üzere bağımlı nüfusun yarattığı toplumsal ve ekonomik baskı ve maliyetler çocuk veya yaşlıya göre farklılık göstermektedir. Çocukların gider, tüketim ve hizmet kullanımları daha kısıtlı iken, yaşlılar daha geniş bir hizmet kullanım kapasitesine sahiptir. Bu durum ise hem kamunun ve hem de üretken nüfusun (15-64 yaş) üzerindeki ekonomik yükü artıracaktır. Bu bakımdan nüfus yapılarının dağılımının ülkelerin gelecek politikalarında yer alabilmesi son derece önemlidir.

Düşük doğurganlık hızı nedeniyle çocuk nüfusun azalması yoksulluk bağlamında da önemli bir sonucu ortaya çıkarmaktadır. Bu anlamda ülkelerin çocuk nüfusa yönelik politikaları önem kazanmaktadır. Nitekim ülkelerin nüfuslarındaki çocuklara yönelik politika üretimleri ve yatırım projeleri çocukların niteliklerini,

sağlıklarını ve refahlarının iyileşmesine neden olacak ve bu durum da hem üretkenliği artıracak hem de bu çocukların gelecekte yaşlandıklarında yoksulluğa düşme ihtimalini azaltacaktır (bkz. Şekil 8). Aksi durumda ise hem çocukların bağımlılığı hem de yaşlıların bağımlılığı yoksulluk durumu ile birleşerek ülkelerin sosyoekonomik yapılarına ikili bir baskı unsuru oluşturabilmektedir.

Ülkelerin gelecekte yetiştirdikleri nesillerin nitelikli ve sağlıklı olmaları ile doğrudan ilişkilidir. Bu bağlamda çocukların yaşadığı veya yaşayacağı yoksulluk riski hem toplumsal dinamikleri hem de makro-mikro politikaları etkileyebilecek önemli bir risk unsuru olarak görülmelidir. Zira beşerî sermayenin önemli bir evresi olan çocukların yoksulluk durumu ile karşılaşmaları nesillerin yoksulluk döngüsüne sıkışmasına neden olabilmektedir. Sonuç itibariyle nüfus içerisindeki bağımlı kesimlerin yoksullukları, yarattıkları sonuçlar itibariyle incelenmesi gereken bir konu olarak dikkat çekmektedir.

Grafik 6. OECD Ülkelerinde Yoksulluk Oranları, 2018

Kaynak: Yazar tarafından OECD (2022b) verileri kullanılarak hazırlanmıştır.

Yoksulluğun tanımı ve ölçümü, yoksulluğun doğası itibariyle barındırdığı çok boyutlu yapısı nedeniyle farklılıklar göstermektedir. Bu anlamda yoksulluğun pek çok farklı ölçüm yöntemi bulunmaktadır (bkz. 1.3. Yoksulluk Ölçüm ve Yöntemleri). Dolayısıyla çocuk ve yaşlı yoksulluğu bağlamında da ölçüm yöntemleri ülkelere ve kuruluşlara göre farklılık gösterebilmektedir. Bu çerçevede WB ve EU, kullandıkları yöntemler itibariyle birbirinden ayrılmaktadır. WB, günlük 2\$ olarak mutlak bir yoksulluk çizgisini belirlerken, OECD ve EU medyan hane gelirin belirlenmesiyle göreceli yoksulluğu benimsenerek ölçümlerini yapmaktadır. Dolayısıyla

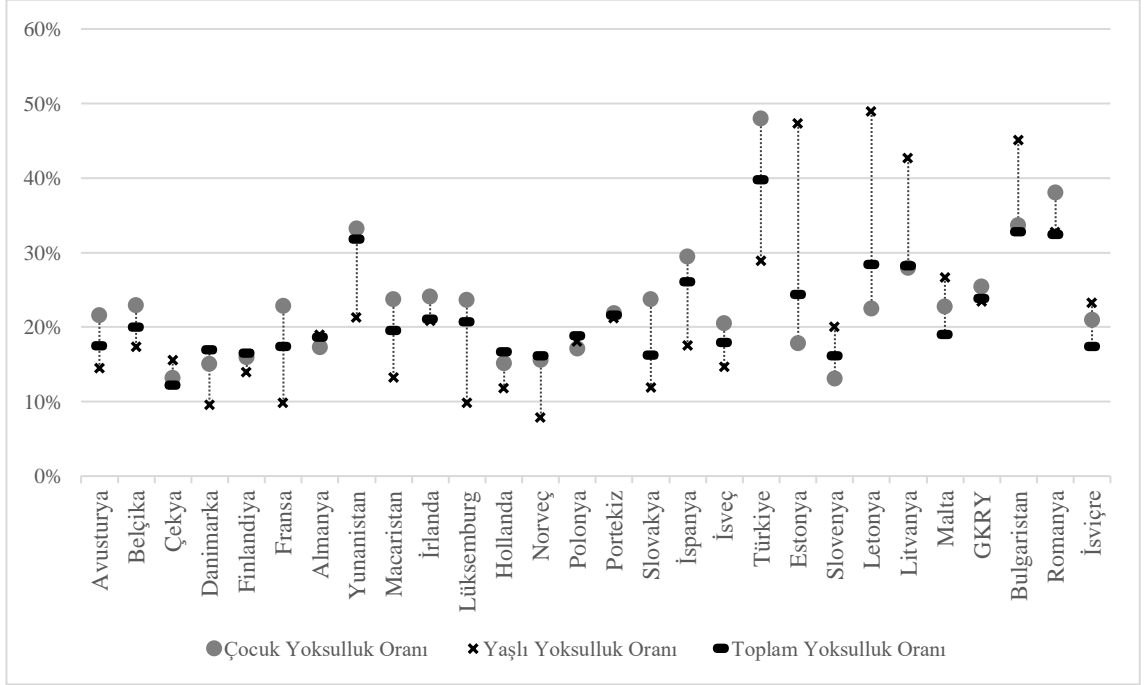
ölçüm yöntemlerinin değişimi, yoksulluğun hem derinliğinin hem de yoğunluğunun görüntüsünü farklılaştırabilmektedir. Örneğin *Grafik 6*, OECD ülkelerindeki yoksulluk oranlarını göstermektedir. OECD, yoksulluk oranlarını hesaplarken, parasal bir yaklaşım sergilemiş ve medyan hane gelirinin %50'si olarak yoksulluk çizgisini belirlemiştir.

Grafik 6'da görüldüğü üzere pek çok OECD ülkesinde çocuk yoksulluğu gerek yaşlı gerekse toplam yoksulluk oranlarının üzerinde seyretmektedir. Grafik kapsamında incelenen ülkeler arasında çocuk yoksulluğunun en fazla görüldüğü ülkeler 2018 yılında sırasıyla Kosta Rika (%28,4), Romanya (%23,1), Türkiye (%22,7), İsrail (%22,2), ABD (%21,1) ve Bulgaristan (%20,1) olarak görülmektedir. Diğer taraftan inceleme konusu olan ülkelerdeki çocuk yoksulluğu oranları genellikle toplam yoksulluk oranlarının üzerinde gerçekleşmiştir. Bu durum çocukların yoksulluğa karşı en savunmasız ve kırılgan kesimler olduğunun delili açısından önemli bir husus olarak dikkat çekmektedir.

Yaşlı yoksulluğu ise genellikle demografik geçiş aşamasını tamamlamış veya tamamlamakta olan ülkelerde yüksek seviyelerde görülmektedir. Örneğin Güney Kore nüfus yaşlanmasının sonucu olan yaşlı nüfusun yoğunlukta olduğu bir ülke olarak, yaşlı yoksulluğunu en derinden yaşayan ülkelerden biri olarak *Grafik 6*'da göze çarpmaktadır. Aynı şekilde Doğu Avrupa ülkeleri de yaşlı yoksulluğunun yoğun olarak gözlemlendiği yerler olarak dikkat çekmektedir. Başta Güney Kore (%43,4), Letonya (%39), Estonya (%37,6), Bulgaristan (%27,2), Meksika (%26,6), Kosta Rika ve Litvanya (%25,2) yaşlı yoksulluğunun yoğun olarak yaşandığı ülkeler olarak görülmektedir.

Yoksulluğu sosyal dışlanma ve maddi yoksunluk perspektifinden ele alan EU, Eurostat bünyesinde yaptığı hesaplamalarda, OECD ve WB gibi kuruluşlardan belirli noktalarda ayrılmaktadır. İlk olarak yoksulluğun çok boyutlu yapısını tam olarak yansıtamasa da sosyal dışlanmayı hesaplamaya dahil etmesi ve ikinci olarak da mal ve hizmetlere erişimi dikkate alması nedeniyle yoksulluğu diğer kuruluşlara göre daha kapsamlı şekilde ele almaktadır. Bu bağlamda *Grafik 7*'de Eurostat verilerinde yer alan ülkelerin 2018 yılındaki yoksulluk oranları yer almaktadır.

Grafik 7. Eurostat Verilerine Göre Yoksulluk Oranları, 2018

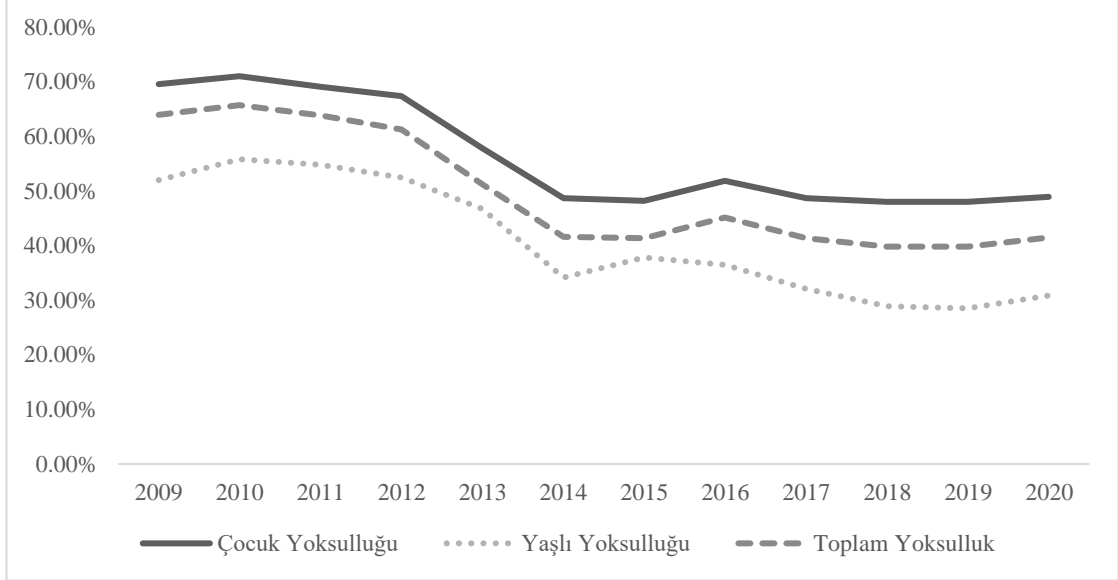

Kaynak: Yazar tarafından Eurostat (2022) verileri kullanılarak hazırlanmıştır.

Sosyal dışlanma ve yoksulluk riskinin bir arada ele alındığı *Grafik 7*, OECD perspektifinden hazırlanan *Grafik 6*'ya nazaran daha yüksek yoksulluk oranlarını göstermektedir. Bu anlamda yoksulluğun derinliği, EU perspektifi çerçevesinde daha net şekilde görülebilmektedir. Örneğin OECD ölçümlerinde çocuk yoksulluğu oranı Romanya'da %23,1; Türkiye'de %22,7 iken Eurostat ölçümlerinde bu oran Bulgaristan için %38,1; Türkiye için %48 olarak hesaplanmıştır. Yoksulluk sorununun vahametinin gösterimi ve uygulanacak politikaların genişlik ve kapsamı noktasında, Eurostat perspektifinin daha ikna edici sonuçlar verdiği görülmektedir.

Grafik 7'ye göre 2018 yılında çocuk yoksulluğu en fazla %48 ile Türkiye'de görülmekteyken; en düşük %13,1 ile Çekya'da gerçekleşmiştir. Yaşlı yoksulluğu ise OECD ölçümlerinde olduğu gibi yine en yüksek Doğu Avrupa ülkelerinde yoğun bir şekilde göze çarpmaktadır. Letonya (%49), Estonya (%47,4), Bulgaristan (%45,1), Litvanya (%42,7) ve Romanya (%32,8) yaşlı yoksulluğunun en fazla görüldüğü ülkeler olarak görülmektedir.

Grafik 8. Türkiye’de Yoksulluk Oranları, 2009-2020

Kaynak: Yazar tarafından Eurostat (2022) verileri kullanılarak hazırlanmıştır.

Türkiye’de yoksulluk önemli bir sorun olarak uzun yıllardır süregelmektedir. Özellikle genç ve dinamik nüfus yapısı, çocuk yoksulluğunun daha yoğun yaşanmasına neden olmaktadır. Öyle ki Avrupa ülkeleri arasında 2020 yılı verilerine göre Türkiye çocuk yoksulluğu bağlamında %48,9 ile ilk sırada yer almaktadır (Eurostat, 2022). 2018 yılında 10.983.978 çocuk yoksulluk içerisinde yaşamaktayken, 2020 yılında 11.209.631 çocuk yoksulluk durumuyla karşılaşmıştır. Diğer taraftan Türkiye, yaşlı yoksulluğu konusunda ilgili özellikle Doğu Avrupa ülkelerine nazaran biraz daha iyi durumda olduğu söylenebilir. Ancak Türkiye’de yaşlı yoksulluğunun 2020 yılında bir önceki yıla göre yaklaşık %8,5’luk artışla %30,9 oranında gerçekleştiği görülmektedir. Bu oran 2.338.235 yaşlının yoksulluk içerisinde yaşadığını ortaya koymaktadır. Türkiye’deki yoksul yaşlı oranı görece düşük seyretse de sayı olarak çoğu Avrupa ülkesinin toplam nüfuslarından fazla olduğu görülmektedir. Bu nedenle şu an için oransal olarak “görece” bir sorun olarak görülmeyen yaşlılar, gelecekte demografik yapının değişimiyle Türkiye’de önemli yoksul kesimler arasında yer alabilir.

Çalışmanın kapsamını oluşturan çocuk ve yaşlıların diğer bir deyişle bağımlı nüfusun yoksulluk oranlarına bakıldığında, toplam Türkiye nüfusunun %17-18’i seviyelerinde seyrettiği görülmektedir. *Grafik 8*’de de görüleceği üzere Türkiye’de

çocuk yoksulluğu oran olarak toplam yoksulluğun üzerinde seyretmektedir. Ancak yaşlı nüfusun payının düşüklüğü nedeniyle yaşlı yoksulların oranı toplam yoksulluk oranının altında görülmektedir. Bu iki kesimin yoksulluğu bir arada incelendiğinde ise durumun vahameti daha net şekilde görülmektedir.

Tablo 4. Türkiye’de Çocuk ve Yaşlı Yoksulluğu Oranları, 2014-2020

	<i>Toplam Nüfus</i>	<i>Bağımlı Yoksul Nüfus</i>	<i>Bağımlı Yoksul Nüfus/Bağımlı Nüfus</i>	<i>Bağımlı Yoksul Nüfus/Toplam Nüfus</i>	<i>Bağımlı Yoksul Nüfus/Toplam Yoksul Nüfus</i>
2014	76.667.864	13.098.016	%45,69	%17,08	%41,06
2015	77.695.904	13.357.672	%45,97	%17,19	%41,62
2016	78.741.053	14.226.604	%48,50	%18,06	%40,06
2017	79.814.871	13.274.492	%44,97	%16,63	%40,27
2018	80.810.525	12.975.957	%43,59	%16,04	%40,32
2019	82.003.882	13.058.459	%43,33	%15,92	%40,01
2020	83.154.997	13.554.433	%44,42	%16,24	%39,19

Kaynak: Yazar tarafından Eurostat (2022) verileri kullanılarak hazırlanmıştır.

Türkiye’deki yoksul çocuk ve yaşlı nüfus, ülkedeki toplam yoksulların yaklaşık %40’ını oluşturmaktadır. Dolayısıyla yoksulların yaklaşık yarısının bağımlı olduğu görülmektedir. Bu durum bağımlı nüfusa yönelik politika eksikliğinin bir yansıması olarak görülebilmektedir. Bununla birlikte bağımlı nüfusun da ortalama %45’i yoksulluk durumu ile karşı karşıyadır. Hem oran olarak hem de nüfus olarak oldukça büyük bir paya sahip olan yoksul çocuk ve yaşlılar, gelecekteki demografik yapıyı değiştirecekleri gibi sosyoekonomik parametreleri de köklü şekilde değişime uğratacaktır.

Kasım 2019 tarihinde tüm dünyayı etkisi altına alan Covid-19 Pandemisi son 3 yılda ülkelerin nüfus yapılarını, ekonomik durumlarını ve toplumların sosyo-psikolojik ve sosyoekonomik durumlarını derinden etkilemiştir. *Tablo 4*’te de görüldüğü üzere Türkiye’de 2020 yılında çocuk ve yaşlı yoksulluğu bir önceki yıla göre artış göstermiştir. Pandemi süreci çocuklar ve yaşlılar açısından yıkıcı etkiler yaratmış ve onların yoksulluk risklerinin artmasına neden olmuştur. Özellikle Türkiye’de 18 yaş altı ve 65 yaş üstünün pandemiyle mücadele kapsamında tam kapanma sınırlamalarına maruz bırakılmaları, onların sosyal olarak toplumdan izole olmalarına yol açmıştır. Sosyal izolasyon özellikle yaşlıları etkilerken, çocuklar ise okuldan uzaklaşmaları ve öğretimin uzaktan (*online*) yürütülmesinin sonuçlarını yaşamıştır. Eğitimin uzaktan yapılması ilk olarak çocukların sosyalleşmelerine ket vurmuş, daha da önemlisi yoksul çocukların birtakım yoksunluklarının görünür hale gelmesine neden olmuştur. Örneğin, eğitimin uzaktan yapılması hanelerin internet

erişimlerinin olmasını, en az bir telefon veya tablet veya bilgisayarın bulunması gerektiğini zorunlu kılmıştır. Bu durum bazı yoksul çocukların eğitimlerden kısıtlı şekilde yararlanmalarına yol açmıştır. Bu bakımdan pandeminin var olan yoksulluğu derinleştirdiği bir gerçektir. Diğer taraftan Covid-19'un yarattığı yoksulluğun analizinin yapılabilmesi ise gelecek yılların konusunu oluşturmaktadır. Ancak yapılan erken analizler⁸⁹ yoksulluğun önümüzdeki birkaç yıl içinde artacağını ve düşük gelirli hanelerin yoksulluk karşısında en savunmasız kesimler olduğunu ortaya koymuştur.

3.3. Çocuk ve Yaşlı Yoksulluğunun Belirleyicileri: Literatür

Çocuk ve yaşlı yoksulluğunun belirleyicilerini tespit etmek yoksullukla mücadele politikaları bağlamında oldukça önemlidir. Bu amaca yönelik ampirik çalışmalar değişkenler arasındaki ilişkiyi test ettiği için genellikle olasılık modelleri kullanılmaktadır. Literatürde verinin kaynağına ve örnekleme göre belirleyicilerin değiştiği birçok çalışma bulunmaktadır. Bununla birlikte doğrudan bir faktörün yoksulluğa etkisini değil de yoksullukla ilişkili konuların veya örneğin beslenme gibi yoksulluğun sadece bir boyutunun etkenlerini belirlemeye yönelik çalışmalar da yoksulluğun belirleyicilerini anlamaya yardımcı olmaktadır. Literatürdeki çoğulculuğun karmaşaya dönüşmemesi için öncelikle analiz birimine göre çocuk ve yaşlı olmak üzere ikili bir ayırım yapılmıştır. Bu iki ayrı literatürde kendi içinde yoksulluk ve ilişkili konular olarak sınıflandırılmıştır.

Yoksulluğun zamansal olarak ilk deneyimlendiği dönemi temsil eden çocuk yoksulluğunun ölçümüne ilişkin oldukça geniş bir literatür yer alırken; belirleyicilerine yönelik yazın kısıtlıdır. İlk olarak doğrudan çocuk yoksulluğunu etkileyen faktörleri tespit eden temel çalışmalar *Tablo 5*'te derlenmiştir. *Tablo 5*'te yer alan çalışmalar saha ve örneklem yaş grubu, yöntem ve belirleyicilere göre düzenlenmiştir. Tabloda görüldüğü gibi genel eğilim 18 yaş altı tüm çocukları ya da 5 yaş ve altı yaş grubundaki çocukların yoksulluk deneyimlerine odaklanmaktadır. 8-13 yaş, 6-17 yaş veya 7-15 yaş aralıkları gibi spesifik gruplara odaklanan çalışmalar da bulunmaktadır.

⁸⁹ Covid-19 Pandemisinin ülkelerin sağlık sistemlerine bir yük oluşturduğu gibi, toplumların sosyoekonomik durumlarını da derinden etkilemiştir. Yapılan birtakım çalışmalar Covid-19 sürecinin yoksulluğu kronikleştirerek, daha kalıcı hale gelmesine neden olduğunu ve özellikle toplumdaki en savunmasız kesimler olan çocuk ve yaşlıların bu durumdan çok fazla etkilendiğini ortaya koymuştur (bkz. Buenaventura vd., 2020; Cox, 2020; Headey vd., 2020; Henning-Smith, 2020; Masonbrink ve Hurley, 2020; Simba vd., 2020; Sinha vd., 2020; Van Lancker ve Parolin, 2020; Zar vd., 2020).

Tablo 5. Çocuk Yoksulluğunun Belirleyicileri, Literatür Özeti

<i>Yazar (Yayın Yılı)</i>	<i>Ülke (Kapsam)</i>	<i>Yöntem</i>	<i>Belirleyiciler</i>
Dayıoğlu (2007)	Türkiye (0-17 yaş)	Probit model	Ebeveynlerin çalışma durumu Hane reisinin eğitim düzeyi Hane büyüklüğü Hane geliri Yaş (hane üyeleri ve çocuk) Konum (kır/kent)
Bastos ve Machado (2009)	Portekiz (0-17 yaş)	Probit model	Etnik köken Ebeveynlerin eğitim düzeyi Ebeveynlerin çalışma durumu Ebeveynlerin meslekleri Konum
Oshio vd. (2010)	Japonya (15 yaş)	Probit model	Aile yapısı Ebeveynlerin eğitim düzeyi Ebeveynlerin çalışma durumu Konum (kır/kent)
Kabubo-Mariara vd. (2011)	Kenya (0-5 yaş)	Probit model	Annenin eğitim durumu Fiziksel çevre Eğitim durumu Konum
Adetola ve Olufemi (2012)	Nijerya (0-5 yaş)	Logit model	Yaş Cinsiyet Ebeveynlerin eğitim düzeyi Ebeveynlerin mesleği Hane reisinin cinsiyeti Ekonomik durum Annenin doğum yaşı Hane büyüklüğü Konum
Lee ve Kim (2012)	Güney Kore (0-17 yaş)	Logit model	Ebeveynlerin eğitim düzeyi Ebeveynlerin yaşları Aile yapısı Ebeveynlerin çalışma durumu
Ranjith ve Rupasingha (2012)	ABD (0-17 yaş)	En küçük kareler yöntemi (EKK/OLS)	Aile yapısı Ebeveynlerin çalışma durumu
Fernandes vd. (2013)	Portekiz (8-13 yaş)	En küçük kareler yöntemi (EKK/OLS)	Ebeveynlerin eğitim düzeyi Ebeveynlerin çalışma durumu Etnik köken Eğitim durumu (özel/kamu) Yaş
Batana vd. (2014)	Uganda (0-4 ve 6-17 yaş)	İkili (binary) lojistik regresyon	Cinsiyet Ebeveynlerin hayatta olup olmaması Eğitim durumu Hane büyüklüğü Konum (kır/kent)
Makhalima vd. (2014)	Güney Afrika (0-17 yaş)	İkili (binary) lojistik regresyon	Hane reisinin çalışma durumu Hane büyüklüğü Hane geliri
Singh ve Sarkar (2015)	Hindistan (12 ve 15 yaş)	Sıralı (ordered) Probit model	Cinsiyet Ebeveynlerin eğitim düzeyi Hane büyüklüğü Sosyal sınıf (kast) Hane tüketimi (aylık) Konum (kır/kent)

Dayıoğlu ve Demir-Şeker (2016)	Türkiye (0-6 yaş)	Çok değişkenli (multivariate) lojistik regresyon	Ebeveynlerin eğitim düzeyi Hane reisinin çalışma durumu Hane büyüklüğü Hane geliri
Leu vd. (2016)	Tayvan (İlköğretim 5. ve 6. sınıf çocukları)	Görünüşte ilişkisiz regresyon	Hane geliri Aile yapısı Çocuk sayısı
Nguetse-Tegoum ve Hevi (2016)	Kamerun (0-5 yaş)	Çoklu bileşen analizi (MCA)	Hanenin yoksulluk durumu Eğitim durumu Ebeveynlerin yaşları Annenin varlığı
Ballón vd. (2018)	Tanzanya (7-15 yaş)	Doğrusal olasılık modeli (DOM/LPM)	Eğitim durumu Ebeveynlerin eğitim düzeyi Ebeveynlerin çalışma durumu Çocuk işgücü durumu Konum (kır/kent)
Chiang ve Chiang (2018)	Tayvan (0-5 yaş)	Çok terimli (multinomial) lojistik regresyon	Annenin yaşı Ebeveynlerin eğitim düzeyi Ebeveynlerin sağlık durumu Ebeveynlerin çalışma durumu Çocuk sayısı Konum (kır/kent) Aile yapısı
Kim ve Nandy (2018)	Güney Kore (0-17 yaş)	Logit model	Aile yapısı Ebeveynlerin çalışma durumu Ebeveynlerin eğitim düzeyi Konum (kır/kent) Hane büyüklüğü
Roelen (2018)	Etiyopya ve Vietnam (0-17 yaş)	Çok terimli (multinomial) lojistik regresyon	Hane büyüklüğü Eğitim düzeyi Hane reisinin çalışma durumu
Limanlı (2020)	Türkiye (0-5 yaş)	Logit model	Ebeveynlerin eğitim düzeyi Hane geliri Aile yapısı Hane büyüklüğü Politik şiddet Etnik köken
Makhalima (2020)	Güney Afrika (0-17 yaş)	İkili (binary) lojistik regresyon	Hane büyüklüğü Ebeveynlerin çalışma durumu Aile yapısı
Pinilla-Roncancio vd. (2020)	Kolombiya (0-5 yaş)	Probit model	Yaş Cinsiyet Engellilik durumu Konum
Agyire-Tetty vd. (2021)	Gana (15-49 yaş kadınlar)	En küçük kareler yöntemi (EKK/OLS)	Çocuk sayısı Annenin yaşı Aile yapısı Annenin çalışma durumu Annenin eğitim düzeyi Annenin çalışma durumu Annenin dini inancı
Byegon vd. (2021)	Kenya (0-5 ve 6-17 yaş)	Sıralı (ordered) lojistik regresyon	Ebeveynlerin eğitim düzeyi Ebeveynlerin çalışma durumu Aile yapısı Dini inanç Yaş Hane büyüklüğü Konum (kır/kent) Hanenin elektrik durumu
González vd. (2021)	İspanya (8 ve 11 yaş)	Çok değişkenli (multivariate) lojistik regresyon	Ebeveynlerin çalışma durumu Ebeveynlerin eğitim düzeyi Yaş (hane üyeleri ve çocuk) Çocuk sayısı Ebeveynlerin tütün alışkanlıkları

Kaynak: Yazar tarafından hazırlanmıştır.

Çalışmaların yaş grupları tercihinde veri setinden kaynaklanan kısıtlar ya da sahanın sosyoekonomik dinamiklerindeki farklılık etkili olmaktadır. Ayrıca çalışmada kullanılan yoksulluk yaklaşımlarına göre de yaş grupları değişebilmektedir. Örneğin çocukluğun en savunmasız ve anneye bağımlı olduğu döneme yoğunlaşan çalışmalar 5 yaş ve altına odaklanırken; örneğin eğitim gibi yoksulluğun diğer boyutlarını da değerlendirmek isteyen çalışmalar, örneklem yaş grubunu okul çağını kapsayacak şekilde genişletmektedir. Yaş grubunu belirlemede etkili olan tüm bu unsurlar aynı zamanda belirleyicilerin farklılaşması üzerinde de etkili olmaktadır.

Tablo 5'te görüldüğü gibi literatürün üzerinde uzlaştığı belirleyiciler olarak sırayla; ebeveynlerin çalışma durumu, eğitim düzeyi, aile yapısı ve konum gelmektedir. Ebeveynlerin çalışma durumu sadece istihdama katılımı içerebileceği gibi meslek, düzenli ve formel çalışma gibi daha ayrıntılı unsurları kapsayabilmektedir. Dolayısıyla bu belirleyici sadece hanenin gelir ediniminden bu gelirin yoksulluk riski karşısında koruma potansiyeline kadar derinleşebilmektedir. Ebeveynlerin işsizliği çocuk yoksulluğu üzerinde negatif yönlü bir artış tetiklemektedir. Nitelikli, düzenli ve kayıtlı istihdam biçimlerinde çalışma ise, hanenin gelir güvencesini sağlayarak çocuk yoksulluğunun düşmesinde kilit rol oynamaktadır.

Literatürde ebeveynlerin eğitim düzeyine belirleyici olarak işaret eden çalışmalar ise, sadece ebeveynin en son mezun olduğu eğitim derecesini kullanmaktadır. Yapılan çalışmalar ebeveynin eğitim düzeyi ile çocuk yoksulluğu arasında ters yönlü bir ilişki olduğunu tespit etmektedir. Ebeveynin eğitim düzeyindeki artış ile çocuğun yoksulluk riskindeki düşüş arasında anlamlı bir korelasyon bulunmaktadır. Bu nedenle ebeveynin yüksek eğitim düzeyi, çocuk yoksulluğunun karşısında önemli bir faktör haline gelmektedir.

Diğer bir etken olan aile yapısı, *Tablo 5*'te yer alan belirleyiciler arasında en karmaşık bileşeni temsil etmektedir. Aile yapısı, ebeveyn sayısı ve çocuğun ebeveynliğini üstlenen yakına odaklanmaktadır. Ebeveyn sayısını kullanan çalışmalar, iki ebeveynli, tek ebeveynli ya da kadın ebeveynli hane olmak üzere üç tipolojiyi değerlendirmektedir. Bazı çalışmalar da ise, tek ebeveynli haneler için dulluk, boşanma ve hiç evlenmemiş olma gibi özel durumlara da yer verilmektedir. Literatürde yer alan kimi çalışmalar ise ebeveyn sayısına ek olarak çocuğun ebeveynliği üstlenen büyükanne-babaları analize dahil etmektedir. Çalışmaların

ekseriyeti tek ebeveynli hanelerdeki çocukların, iki ebeveynli hanelere nazaran daha fazla yoksulluk riski ile karşı karşıya kaldığını ortaya koymaktadır. Diğer taraftan tek ebeveynli hanelerde cinsiyet de çocuk yoksulluğunun önemli bir belirleyicisi olarak dikkat çekmektedir. Buna göre kadın ebeveynli hanelerde yaşayan çocuklar, erkek ebeveynli hanelere göre daha az yoksulluk riski altındadır.

Çalışmalarda kullanılan bir diğer etken ise hane büyüklüğüdür. Söz konusu etken, hanede yaşayan birey sayısını ve aile rejimine ilişkin verileri içermektedir. Çocukların kalabalık hanelerde yaşamaları durumunda yoksulluk riskleri artmaktadır. Diğer taraftan büyükanne-babaların yer aldığı geniş aile rejimlerinin çocuk yoksulluğu üzerinde, emekli veya yaşlılık aylığı sayesinde, hanenin gelirini arttırarak ve iki ebeveynin de çalışmasına olanak sağlayarak azaltıcı bir etkisi olduğu görülmektedir.

Literatürdeki çalışmalarda kır/kent ayrımına dayanan konum, etnik köken, yaş, hanenin fiziksel yapısı, cinsiyet, sosyal sınıf gibi görece çocuk yoksulluğunu daha az etkileyen diğer belirleyiciler de kullanılmaktadır. Bu belirleyicilerin etkisi örneklemin, yaşadığı toplumun sosyoekonomik özelliklerine göre değişiklik gösterebilmektedir. Dolayısıyla toplumun özgün koşullarına göre değişen bu belirleyiciler özel olarak bir bölgedeki çocukların yoksulluk deneyimlerini anlamaya yardımcı olmakta ve bu yönüyle de uluslararası kıyaslamalara imkân tanımamaktadır.

Yoksulluk literatürüne ek olarak çocuk yoksulluğu ile ilişkili daha özel konulara odaklanan çalışmalar da çocuk yoksulluğunun boyutlarına ilişkin önemli ipuçları barındırmaktadır. Belli bir konuda derinlemesine analiz imkânı tanıyan bu çalışmalar, çocuk yoksulluğunun belirleyicilerini de aydınlayabilmektedir. Örneğin Cuartas ve Rey-Guerra (2019), Türkiye dahil farklı kıtalardan toplamda 16 ülke üzerine yaptıkları çalışmada, çocuk yoksulluğunun beslenme boyutunu ele almışlardır. Sıralı (ordered) Probit model kullanılan bu çalışmada; bireysel özellikler, ev ve aile hayatı, mahalle ve okul etkisi, akran ilişkileri üzerinden yetersiz beslenmenin belirleyicileri tespit edilmeye çalışılmıştır. Hindistan özelinde Mazumdar (2010) tarafından en küçük kareler yöntemi (OLS) kullanılarak yapılan çalışmaya göre; çocukların yetersiz beslenmelerini etkileyen belirleyicilerin, hanenin yoksulluğu, doğum sırası, ebeveynlerin eğitim düzeyi, annenin beslenme durumu ve sağlık hizmet kullanımı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Daha farklı belirleyicileri inceleyen Ekbrand ve Halleröd'ın (2018) çalışmasında çocukların yetersiz beslenmesi ve sağlık durumları cinsiyet eşitsizliği ile

ilişkilendirilmiştir. Logit model uygulanan bu çalışmaya göre, eğitim ve istihdamdaki cinsiyet eşitliği çocukların yetersiz beslenme riskini azaltırken, kadın yöneticilerin politika yapımında etkin olmasının çocuklarda sağlık yoksunluğunu azalttığı tespit edilmiştir. Meksika’da aşırı yoksul koşullarda yaşayan çocukların fiziksel gelişimleri üzerinden yoksulluğun sağlık boyutuna odaklanan ve Logit model kullanılan bir diğer çalışmaya göre başta beslenme olmak üzere, ebeveynlerin yaşı, çalışma durumu, konum, çocuğun yaşı ve cinsiyeti ve hane gelirinin çocukların bodurluğunu belirleyen temel yordayıcılar olduğu anlaşılmıştır (Reyes vd., 2004).

Çocuk yoksulluğunu işgücü piyasaları üzerinden Probit model yardımıyla inceleyen Gradín ve Cantó (2012) tarafından kaleme alınan çalışmaya göre, yüksek işsizliğin ve geçici iş imkânlarının çocuk yoksulluğuna neden olduğu bulunmuştur. Çocuk yoksulluğu ile yakından ilişkili olan çocuk işgücü de literatürde geniş bir ilginin kaynağı olan başka bir konuyu oluşturmaktadır. Zambiya’da çocuk işgücü ve okula devam ilişkisini Logit model kullanarak ortaya koymaya çalışan Jensen ve Nielsen (1997), çocuk yoksulluğunu anlamaya bu iki durum üzerinden yardımcı olmuştur. Yapılan analiz neticesinde okula uzaklık ve kişi başına düşen harcamalar, okula devamın önemli yordayıcıları olarak tespit edilmiştir. Hanedeki çalışan birey sayısının, eğitim düzeylerinin, hane gelirinin, hane reisinin çalışma durumunun ve konumun (kır/kent) çocuk işgücünün belirleyicileri olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bangladeş’teki çocuk işgücünün belirleyicilerinin tespitini Logit model ile tespit etmeye çalışan Amin ve arkadaşları (2004) ise, hane gelirinin çocukların çalışmasında başlıca neden olduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca yaş, cinsiyet, eğitim ve konum (kır/kent) önemli belirleyiciler olarak gösterilmiştir. Aynı amaçla Türkiye’de Probit model kullanılarak Dayıoğlu ve Assaad (2006) tarafından yapılan çalışmada ise; babanın çalışma durumunun, çocukların ve ebeveynlerin eğitim düzeylerinin, çocukların yaşlarının ve hane gelirinin önemli belirleyiciler olduğu ortaya konulmuştur.

Sonuç olarak çocukların yoksulluk deneyimleri yaşamın ilk dönemlerinde aktör olarak otonomileri oldukça kısıtlı olduğu için çoğunlukla ebeveynleri ile ilişkili belirleyiciler üzerinden analiz edilmiştir. İnsan ömrünün son dönemi olan yaşlılıkta ise, yoksulluk doğrudan birey üzerinden ölçülmektedir. Bu farklılık yaşlı yoksulluğunu etkileyen yeni belirleyicileri analizlere dahil ederken, çocuk yoksulluğunun belirleyicileri ile birtakım ortaklıkları bulunmaktadır. *Tablo 6*’da yaşlı yoksulluğunun belirleyicilerini inceleyen temel literatür listelenmiştir. Görüldüğü gibi

konum, hane büyüklüğü, yaş ve cinsiyet gibi çocuk yoksulluğunda gündeme gelen faktörler, yaşlı yoksulluğunda da yer almaktadır. Fakat ergin bir birey olan yaşlıların deneyimleri, başlıca medeni durum ve işgücü piyasasına ilişkin belirleyiciler de dahil edilmiştir.

Tablo 6. Yaşlı Yoksulluğunun Belirleyicileri, Literatür Özeti

<i>Yazar (Yayın Yılı)</i>	<i>Ülke (Kapsam)</i>	<i>Yöntem</i>	<i>Belirleyiciler</i>
Anderson ve Becker (1999)	Kırgızistan (55+ yaş kadınlar ve 60+ yaş erkekler)	Probit model	Eğitim durumu Konum (kır/kent) Emeklilik durumu Cinsiyet Yaş
Phua vd. (2007)	ABD (60+ yaş)	Çok değişkenli (multivariate) lojistik regresyon	Uyruk Göçmen/yerleşiklik durumu Aile yapısı Eğitim düzeyi
Dewilde ve Raeymaeckers (2008)	15 EU Ülkesi (65+ yaş)	Çok terimli (multinomial) lojistik regresyon	Cinsiyet Barınma durumu Medeni durum Hane geliri Emeklilik durumu
Giang ve Pfau (2009)	Vietnam (60+ yaş)	Probit model	Yaş Cinsiyet Medeni durum Konum (kır/kent) Hane büyüklüğü Sosyal güvenlik yardım durumu
Pal ve Palacios (2011)	Hindistan (60+ yaş)	İkili (binary) lojistik regresyon	Hane büyüklüğü Cinsiyet
Sulaiman ve Masud (2012)	Malezya (55-75 yaş)	Logit model	Cinsiyet Etnik köken Çalışma durumu
Cho ve Yeoo (2017)	Güney Kore (55-64 yaş ve 65+ yaş)	Panel Logit model	Cinsiyet Eğitim durumu Gelir Çalışma durumu Barınma maliyeti
Nygård vd. (2017)	Finlandiya ve İsveç (65+ yaş)	Logit model	Cinsiyet Yaş Medeni durum Sağlık durumu Eğitim durumu
Mohd vd. (2018)	Malezya (65+ yaş)	Logit model	Eğitim durumu Medeni durum Konum (kır/kent)
Kuznetsova (2019)	Rusya (55+ yaş)	Probit model	Aile yapısı Konum (kır/kent) Yaş Medeni durum Hanedeki bireylerin çalışma durumu Eğitim durumu Cinsiyet
Rodrigues ve Rueanthip (2019)	Tayland (60+ yaş)	İkili (binary) Probit model	Medeni durum Eğitim durumu Çalışma durumu Konum (kır/kent)
Pieńkowska- Kamieniecka vd.	Polonya	Logit model	Cinsiyet Yaş

(2019)	(60+ yaş kadınlar ve 65+ yaş erkekler)		Eğitim durumu Konum (kır/kent) Hane büyüklüğü Gelir
Vu ve Nguyen (2021)	Vietnam (60+ yaş)	Probit ve Tobit model	Konum (kır/kent) Emeklilik durumu Yaş Medeni durum Eğitim durumu Etnik köken Hane büyüklüğü Barınma durumu
Mohaqqi Kamal vd. (2022)	İran (60+ yaş)	Çok düzeyli (multilevel) lojistik regresyon	Cinsiyet Sağlık sigortası durumu Sosyal sigorta durumu Medeni durum Çalışma durumu

Kaynak: Yazar tarafından hazırlanmıştır.

Tablo 6'da görüldüğü gibi, çalışmaların yaş aralığı 55 yaş ve üzeri yaş grubundan başlarken, yoğunluk 60 yaş ve üstünde bulunmaktadır. Bu yaş grupları çoğunlukla çalışmanın yapıldığı ülkenin emeklilik yaşını temsil etmektedir. Yaşlı yoksulluğunda literatürün öne çıkarttığı belirleyiciler; gelir, yaş, cinsiyet ve medeni durumdan oluşmaktadır. Gelir düzeyi, yaşlı yoksulluğunun en temel yordayıcısı olarak çalışmaların merkezinde yer almaktadır. Yaşlılar için gelir; emekli aylığı, yaşlılık aylığı, sosyal yardımlar gibi çoğunlukla sosyal güvenlik sistemi ile ilgili unsurları ve maddi varlıklardan edinilen kazançları kapsamaktadır. Gelir, başlı başına bir parasal yoksulluk standardı iken, yaşlıların sağlık hizmetlerine erişimlerini sağlayan en temel araç olduğundan, yaşlı yoksulluğunu sağlık boyutu üzerinden de doğrudan etkilemektedir. Bununla birlikte beslenme, barınma ve aktif yaşlanma olanakları da gelirle ilişkili yaşlı yoksulluğunun diğer önemli boyutlarını temsil etmektedir.

Çalışmalara göre yaş ve yaşlı yoksulluğu arasında doğrusal bir ilişki bulunmaktadır. Bu pozitif ilişkinin temel nedenini ise, yaşla birlikte gelir elde etme potansiyelinin düşmesi oluşturmaktadır. Cinsiyete göre yapılan analizlerde, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin neden olduğu dezavantajların yaşlı kadınların yoksulluk riskini artırdığı görülmektedir. Yine cinsiyetle ilişkili olarak medeni durum da yaşlı yoksulluğunun temel bir belirleyicisi olarak dikkat çekmektedir. Yalnız yaşayan yaşlı kadınların, aynı durumda olan erkeklere göre daha yoksul olduğu bilinmektedir. Kadınların üretken yaşlarında istihdama katılmamaları veya katılamamaları bu eşitsizliğin kaynağını oluşturmaktadır.

Yaşlı yoksulluğunu ele alan ampirik çalışmalar, bu belirleyiciler üzerinden analiz yapan sınırlı bir yazını oluşturmaktadır. Ancak yaşlı yoksulluğunun alt

konularına odaklanan geniş ve zengin bir literatür bulunmaktadır. Bu literatürün en fazla yoğunlaştığı alanı ise beslenmeden sağlık hizmetlerine erişime ve psikolojik sağlıktan yaşam memnuniyetine kadar uzanan sağlık çalışmaları oluşturmaktadır. Sağlığın en temel yönü olan beslenme Krzywińska-Siemaszko ve diğerleri (2021) tarafından Polonya’da çoklu (multiple) lojistik regresyon ile analiz edilmiştir. Analiz sonucuna göre öznel yalnızlığın (yaşlıların kendilerini yalnız hissetmeye ilişkin değerlendirmeleri) yetersiz beslenmedeki en önemli belirleyici olduğu görülmüştür. Ayrıca cinsiyet, medeni durum, düşük eğitim düzeyi ve kişinin bildirdiği yoksulluk (sübjektif yoksulluk) yetersiz beslenme riskini etkilemektedir. Dolayısıyla bu çalışma, beslenme gibi temel bir ihtiyacın yaşlılarda psikolojik sağlıkla ilişkili olduğunu göstermektedir.

Esasında yaşlı yoksulluğu ile yakından ilişkili olarak sosyal dışlanma, mutluluk ve yaşam memnuniyeti gibi çeşitli konular etrafında sıklıkla yaşlıların psikolojik sağlığına odaklanılmaktadır. Örneğin Yang ve diğerleri (2020) tarafından çok değişkenli (multivariate) lojistik regresyon yönteminin uygulandığı çalışmada yaşlıların kendilerini değerlendirmelerine dayanan sağlık durumunun (*self-rated health status*), psikolojik rahatsızlıklar için risk faktörü oluşturduğu görülmüştür. Bununla birlikte düşük eğitim düzeyi, ileri yaş ve bekarlık erkeklerin ruh sağlığı için risk oluştururken, yüksek gelirin kadınların ruh sağlığı için koruyucu bir etken olduğu tespit edilmiştir. Hindistan’daki yaşlıların depresyon nedenlerini araştıran Rajkumar ve arkadaşları (2009) ise, Logit model ile yaşın, cinsiyetin, ekonomik refah düzeyinin, eğitim ve sağlık durumunun depresyonun önemli tetikleyicileri olduğunu bulmuşlardır. Türkiye’deki yaşlıların sağlık ve mutluluk algılarını Logit model ile inceleyen Ergin ve Mandıracıoğlu (2015); cinsiyet, medeni durum ve gelirin sağlık ve mutluluk algılarının tespitinde önemli unsurlar olduğunu belirtmişlerdir.

Sağlık ve yaşlılar bağlamında yapılan çalışmaların başka bir odak noktasını sağlık durumu ve sağlık hizmetlerine erişim oluşturmaktadır. Örneğin Munsur ve diğerlerinin (2010) Bangladeş’teki yaşlı kadınların sağlık durumunu Logit model ile araştırdıkları çalışmada; gelir, medeni durum, geçmiş hastalık durumu ve çalışma durumu belirleyiciler olarak tespit edilmiştir. İsveç’te yaşlılar arasında sağlığın belirleyicilerini sıralı (ordered) lojistik regresyon analizi ile tespit eden Darin-Mattsson ve arkadaşları (2017); eğitim, sosyal sınıf, çalışma geçmişleri, gelir, yaş, cinsiyet, çalışma durumu üzerinde durmuşlardır. Crimmins ve arkadaşları (2009) tarafından yaşlıların mortalite risklerinin Logit model ile tahmin edildiği çalışmada;

biyolojik riski (sigara, alkol, fazla kilo gibi) daha fazla olan, yoksulluk içinde veya sınırında yaşayan yaşlıların mortalite olasılığının daha yüksek olduğu görülmüştür.

Sağlık ihtiyaçlarının belirleyicilerini Güney Kore özelinde çok terimli (multinomial) lojistik regresyon yardımıyla inceleyen Park ve diğerleri (2016), yoksulluğun en önemli neden olduğunu tespit etmişlerdir. Ayrıca çalışma durumu, eğitim düzeyi ve medeni durum yoksulluğa eşlik eden belirleyiciler olarak gösterilmiştir. Banerjee (2021) tarafından Hindistan'daki yaşlıların sağlık hizmeti kullanımının belirleyicileri Logit model ile analiz eden çalışmaya göre; konum (kır/kent), eğitim düzeyi ve ekonomik durum önemli yordayıcılar olarak gösterilmiştir. Gana'daki yaşlıların sağlık hizmetinden yararlanmada hareket ettikleri saikleri Logit model yardımıyla açıklayan çalışmaya göre; en temelde sağlık durumu olmak üzere, gelir düzeyi, eğitim seviyesi, sağlık güvence durumu, meslek, cinsiyet ve konum belirleyiciler olarak ortaya konulmuştur (Saeed vd., 2016).

Yaşlı yoksulluğu ile ilişkilendirilebilen başka bir literatürü de yaşam koşulları ve aktif yaşlanma üzerine yapılan çalışmalar oluşturmaktadır. Yaşlıların yaşamını yönlendiren unsurları ele alan bu çalışmalara Dewilde (2012) tarafından en küçük kareler yöntemi (OLS) kullanılarak yapılan araştırma örnek oluşturmaktadır. Dewilde yaşlıların yaşam seyrini yönlendiren belirleyiciler olarak hane büyüklüğünü, medeni durumu, evlilik yaşını, eğitim durumunu, cinsiyeti, çocuk sayısını, çalışma geçmişini ve emeklilik durumunu göstermiştir. Yaşlı kadınların yaşam koşullarına odaklanan Munsur ve diğerleri (2010) ise gelir, ekonomik bağımsızlık ve medeni durumun en önemli yordayıcılar olduğuna dikkat çekmişlerdir. Aktif yaşlanmayı konu alan Hsu ve arkadaşları (2019) ise, Logit model kullanarak yaptıkları analizde; yaş ve konumun (kır/kent) aktif yaşlanmanın en önemli belirleyicileri olduğunu tespit etmişlerdir. Ayrıca analiz sonucunda eğitimin yaşlıların sosyal katılımlarını kolaylaştırdığı, bağımsız yaşamı artırdığı ve bilişsel problemlerin yaşanma olasılığını düşürdüğü de görülmüştür.

Sonuç olarak çocuk ve yaşlıda yoksulluğun belli boyutlarının öne çıktığı görülmektedir. İlk olarak yoksulluğun parasal boyutunu temsil eden gelir, çalışmalarda kimi zaman bağımlı değişken kimi zaman da bağımsız değişken olarak yaşanan yoksulluğun önemli bir unsuru olarak dikkat çekmektedir. Bununla birlikte çocukların savunmasız ve aktörlük rollerinin sınırlı olması nedeniyle yaşamış oldukları veya olacakları muhtemel yoksulluk durumlarının belirleyicileri, kendi özelliklerinden ziyade ebeveynlerinin özelliklerine göre değişiklik göstermektedir. Bu

noktada çocuk yoksulluğunun önemli belirleyicileri olarak ebeveynlerin eğitim düzeyleri ve çalışma durumları göze çarpmaktadır. Diğer taraftan toplumdaki bir diğer bağımlı nüfus olan yaşlılar ise, çocuklardan aktörlük bağlamında ayrılmakta ve bu da yaşadıkları veya yaşayacakları yoksulluk durumunun faileri olarak kendi özelliklerinin önem kazanmasına neden olmaktadır. Yaşlı yoksulluğunun temel belirleyicileri olarak yaşlıların çalışma geçmişleri, yaşları, emeklilik veya sosyal güvenlik durumları ve medeni durumları dikkat çekmektedir. Dolayısıyla yaşlılarda da yoksulluğun belirleyicileri yaşlanmadan önceki dönemde şekillenmektedir. Bu anlamda iki bağımlı nüfus da mevcut dönemdeki yoksulluklarını ortadan kaldıracak potansiyelden yoksundur. Bu nedenle her iki kesimin de yoksulluğa karşı korunması için altta yatan belirleyicilerin tespit edilmesi politika yapımının ilk aşamasını oluşturacak öneme sahiptir.

3.4. Çalışmanın Amacı, Önemi ve Hipotezleri

Yoksulluğun gelir yoksunluğu / yetersizliği olarak algılandığı materyalist yoksulluk yaklaşımlarını aşan insani yoksulluk çerçevesi, çok boyutlu yapısına odaklanarak, yoksulluğun kapsamı ve analizine maddi olmayan değişkenleri eklemiştir. Bu yönüyle çok boyutlu yoksulluk analizleri yoksulluğun boyutları, derinliği ve yoksulluğun nedenleri hakkında daha derin çıkarımlar yapmaya imkân sağlamaktadır. Çok boyutlu yoksulluk analizlerinin bu katkısı, gelir desteğinin yoksullukla mücadelede yetersiz kaldığı çocuklar ve yaşlılar için ayrıca önemli olmaktadır. Nitekim literatürde yer alan birçok çalışma, çocuğun yoksulluğunun büyük oranda hanenin ve hane üyelerinin yapısına bağlı olduğunu göstermektedir. İleriki yaşlardaki bireyler için de hane ve üyelerinin özelliklerinin yanında toplumsal hayatla olan ilişkilerin de öne çıktığı pek çok çalışma tarafından tespit edilmiştir. Dolayısıyla toplumun gelir ediniminden en dezavantajlı ve hanenin, hane üyelerinin ve toplumun etkilerine en açık olan bu kesimlerin yoksulluğuyla mücadele edebilmek için, hedef kitlesini çocuğun ve yaşlının ötesine taşımak gerekmektedir. Bununla birlikte, yine çocuk ve yaşlı yaş gruplarının haneye ve topluma duyarlı özgül koşulları dikkate alınarak, yoksulluk analizlerinde kullanılan değişkenlerin de genişletilmesi gerekmektedir. Bu çerçevede çalışmanın hipotezleri şu şekilde belirlenmiştir;

1. Ekonomik, hukuki ve sosyal aktörler olarak özerkliklerinin zayıf olması nedeniyle haneye, hane üyelerine ve çevresel koşullara bağlılıkları çocukların ve yaşlıların yoksulluk deneyimlerinde ortak alanlar oluşturmaktadır.

2. *Çocuk ve yaşlı yoksulluğu ekonomik durum, eğitim, sağlık ve barınma koşulları olmak üzere çok boyutlu bir olgu olarak deneyimlenmektedir.*

3. *Çocuk yoksulluğunun şekillenmesinde ve derinliğinde ebeveynler ile hanenin yapısal ve fiziki özellikleri önemli belirleyicileri oluşturmaktadır.*

4. *Yaşlı yoksulluğunun şekillenmesinde ve derinliğinde üretken çağda ekonomik aktiviteye katılım ile hanenin yapısal ve fiziki özellikleri önemli belirleyicileri oluşturmaktadır.*

Çocuk ve yaşlı yoksulluğu yoksulluk deneyimlerinde özel bir grubu temsil etmektedir. Aynı zamanda çocuk ve yaşlı yoksulluğu önemli sosyoekonomik yansımaları olan bir sorun olduğu için, öncelikli bir sosyal politika konusunu da oluşturmaktadır. Nitekim çocuk ve yaşlı, yoksullukla kendi başlarına mücadele etmeleri yetersiz kalacak iki grup olmanın yanında, nüfus çoğunlukları nedeniyle toplumun genel refahına da etki etmektedir. Toplumun önemli bir kesimini oluşturan ve işgücü piyasasının dışında kalarak aynı zamanda topluma maddi bir yük oluşturma potansiyeline sahip çocuk ve yaşlı nüfusu için yoksulluk temel bir sosyal politika gündemi oluşturmaktadır. Bu nedenle çocuk ve yaşlı yoksulluğunun belirleyicilerinin kapsamlı bir analizini yapmak, toplumun genelinin refahında gerekli olan yapısal iyileştirmelere de ışık tutacaktır.

Yoksullukla mücadelede, politika yapım süreci kaçınılmaz olarak, öncelikle yoksulluğa neden olan ya da yoksulluğu yönlendiren belirleyicilerin tespit edilmesini gerektirmektedir. Daha özelde hedefi çocuk ve yaşlı yoksulluğu ile mücadele etmek olan bir politika üretiminin ise çok boyutlu bir yoksulluk analizi ile başlaması gerekmektedir. Bu nedenle çalışmada yoksullukla mücadelede iki dezavantajlı grup olan çocuk ve yaşlı yoksulluğunun belirleyicilerinin tespit edilmesi amaçlanmaktadır. Böylece çocukluk döneminden başlayarak döngüsel şekilde yaşlılığa etki eden yoksulluk nedenleri tespit edilerek, yoksullukla mücadele stratejilerinin odaklanması gereken alanlar değerlendirilmiştir. Bu yönüyle çalışmanın önemi yoksulluk çerçevesinde ortaklıklara sahip olan bu iki grubun birlikte ve çok boyutlu yoksulluk analizinin yapılmasından kaynaklanmaktadır.

3.5. Materyal ve Yöntem

Ülkelerin nüfus yapılarında iki uç noktayı temsil eden, ekonomik olarak bağımlı nüfus olarak adlandırılan çocuk ve yaşlılar, her ne kadar toplam nüfus içinde önemli bir paya sahip olsa da politika gündemlerinde yeterince “görünür” aktörler

değillerdir. Bu çalışma söz konusu iki kesimin politika yapım sürecinde öncellenmesinin önemini göstermek adına, onların yoksulluk riskinin belirleyicilerinin tespitine yöneliktir. Bu bağlamda gerek çocuk gerekse yaşlılar, hane özelinde değerlendirilmiştir ve onları yoksulluğa iten belirleyiciler ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çocuk ve yaşlı yoksulluğunun belirleyicilerinin tespiti, söz konusu bağımlı nüfusa yönelik yapılacak olan politikaların temelini oluşturacağı için önem arz etmektedir.

Çalışmada çocuk ve yaşlı yoksulluğu ayrı ayrı, hane düzeyinde, gelir ve tüketim üzerinden ölçülmüştür. Türkiye özelinde bağımlı nüfusun (0-14 yaş ve 65+ yaş) yoksulluk riski ve bu kesimleri yoksulluğa iten belirleyicilerin tespitinin yapılması, çalışmanın özgün tarafını oluşturmaktadır. Sonuç olarak bu çalışmada günümüzün başat sorunlarından biri olan yoksulluğun çocuk ve yaşlı nüfus üzerinden incelenmesi ve yoksullukla ilişkili etkenlere yönelik politika önerilerinin yapılması amaçlanmaktadır.

3.5.1. Veri Kaynağının Niteliği ve Kısıtları

Türkiye’de çocuk ve yaşlı yoksulluğunun belirleyicilerinin tespitine yönelik bu çalışmada Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından yapılan ulaşılabilir en güncel araştırma olan 2019 yılı “*Hanehalkı Bütçe Anketi*” verilerinden yararlanılmıştır. Söz konusu anketler hem birey hem de hane düzeyinde sosyoekonomik durum, yaşam düzeyi ve tüketim alışkanlıkları hakkında bilgileri içermekte ve bu sayede geniş ölçekli analizler yapılmasını mümkün kılmaktadır. Bu açıdan söz konusu anketlerin kullanılması uygulanabilecek politikaların geçerliliklerinin test edilmesine de imkân vermektedir.

Anket kapsamı, Türkiye Cumhuriyeti sınırları içerisinde yer alan hanelerdeki bireylerdir. 1 Ocak-31 Aralık 2019 tarihleri arasında tabakalı iki aşamalı küme örnekleme yöntemi ile bir yıl ile her ay değişen 1.296 hane, yıllık toplam 15.552 örnek hanehalkına uygulanmış ve geçerli 11.521 hanehalkı anketinden veriler derlenmiştir (TÜİK, 2020: 22). Bir takvim yılı (1 Ocak-31 Aralık) esas alınarak oluşturulan ankette kurumsal nüfus ve göçer nüfus, kapsam dışında tutulmuştur. “*Hanehalkı Bütçe Anketi*” (HBA) özünde üç temel veri setinden oluşan anket sonuçlarını göstermektedir. Hane, fert ve tüketim veri setinde hanehalkının sosyoekonomik durumunu açıklayan, tüketim alışkanlıklarını gösteren ve bireylerin demografik ve sosyoekonomik durumlarını ortaya koyan çok çeşitli değişkenleri içermektedir.

Diğer taraftan çalışmada kullanılan veri seti, birey düzeyinde sınırlı bilgi içermektedir. Öyle ki yoksulluk analizlerinin önemli bir boyutu olan hane-içi kaynak dağılımı hakkında bu verilerden çıkarım yapmak mümkün değildir. Esasında verilerin bu kısıtı aynı zamanda çalışmanın temel kısıtını da oluşturmaktadır. Gerek çocuk gerekse yaşlı yoksulluğunda hane içinde dağılım stratejilerinin ve pazarlık gücünün önemli olduğu literatürde ortaya konulmuştur. Ancak kapsamlı bir nicel analiz yapmak için gereken örneklem büyüklüğüne saha çalışması ile ulaşmak güç olduğundan TÜİK tarafından yapılan HBA mikro veri seti tercih edilmiştir. Ek olarak TÜİK veri setinin güvenilirliğinin test edilmiş olması yapılacak analizin sağlıklı sonuçlar vermesini imkân vermektedir.

3.5.2. Yöntem

Çalışmada TÜİK tarafından yapılan HBA verileri kullanılarak günümüz toplumlarının geçmiş ve geleceklerini doğrudan ilgilendiren iki farklı nüfus kesiminin, çocuk ve yaşlıların, yoksulluk riskini etkileyen belirleyicilerinin Türkiye özelinde ortaya koyulması amaçlanmaktadır.

Gelir veya tüketim gibi parasal değerler üzerinden ölçülen refah düzeyi, yoksulluk çalışmalarında yaygın olarak tercih edilmektedir. Bu çalışmada hane geliri üzerinden belirlenen yoksulluk sınırı dikkate alınarak; hane düzeyinde yoksulluk durumu (yoksul veya yoksul değil) analiz edilmiştir. Çalışmanın konusunu oluşturan yoksulluğun belirleyicileri ise ikinci aşama olarak ele alınmıştır. Yoksulluğun belirleyici ve yoksulluk riskine etki eden faktörler literatürde yaygın olarak lojistik regresyon yöntemi ile analiz edilmektedir.

Bağımlı değişkenin kategorik veya iki durumlu kesikli bir yapıda olması doğrusal regresyon yönteminin kullanımını engellemektedir (Cramer, 2003: 1). Bağımlı değişkenin nitel değerlere sahip olması, analizde nitel tercih modellerinin kullanılmasını zorunlu kılmaktadır. Söz konusu durumda bağımlı değişken, farklı alternatif durumları ifade etmek amacıyla kukla değişken (*dummy variable*) ile analize dahil edilen nitel yapıdadır. Özünde kukla değişkenin kendisi sayısal olmamakla birlikte ifade ettiği seçimlerden dolayı “0”, “1”, “2” gibi değerler verilerek sayısallaştırılan değişkenlerdir. Örneğin çalışmada tercih edilen analizde bağımlı değişken, iki farklı alternatifi yansıtmakta ve yoksul olma veya olmama durumunu ifade etmektedir. Bu iki farklı seçenek, “0” ve “1” olarak tanımlanarak sayısallaştırılıp analize dahil edilmiştir.

Bağımlı değişkenin iki seçenekli veya kategorik olması durumunda doğrusal olasılık modeli (*DOM*), lojistik regresyon modeli (*Logit*), Probit veya Tobit modeller kullanılmaktadır (Gujarati, 2004: 582). Özellikle anket çalışmalarında yer alan verilere uygun olması nedeniyle Logit ve Probit modeller ikili tercih modelleri arasında en çok tercih edilen modeller olarak dikkat çekmektedir (Hahn ve Soyer, 2005: 1). Özellikle lojistik regresyon yönteminin sıklıkla tercih edilmesinde temelde iki neden yer almaktadır. Bunlardan ilki, söz konusu yöntemde varsayım sınırlandırılmasının olmaması ve ikincisi ise kolay yorumlanabilmesinden kaynaklanmaktadır. Bu hususlar, kullanım kolaylığı ile birleştiğinde, lojistik regresyon yöntemi çalışmalarda cazip hale gelmektedir (Hosmer ve Lemeshow, 2000: 6). Bu nedenle çalışmada bağımlı değişkenin “*yoksul olma*” ve “*yoksul olmama*” gibi ikili bir kukla değişken olması nedeniyle lojistik regresyon yöntemi tercih edilmiştir.

İlk olarak tıp alanında kullanılmaya başlanan lojistik regresyon yöntemi, daha sonraki yıllarda ekonomi alanında da sıklıkla tercih edilmiştir. Yöntem ilk olarak ise 1968 yılında Gordon ve Kannel tarafından kardiyolojik hastalıklar üzerine yapılan çalışmada kullanılmıştır (Carroll vd., 1984: 19). White, Long ve Tansey (1997) ise sosyal bilimlerde lojistik regresyonun kullanımının önünü açmış ve son otuz yılda bu yöntem çok sayıda sosyal bilimcinin çalışmalarında yer almıştır. Lojistik regresyon analizinin matematiksel gösterimi aşağıda yer almaktadır (Gujarati, 2004):

$$P_i = E(Y = 1|X_i) = \frac{1}{1 + e^{-(\beta_1 + \beta_2 X_i)}} \quad (4.1)$$

Anlatım kolaylığı sağlamanın amacıyla *Eşitlik (4.1)* şöyle gösterilmektedir;

$$P_i = \frac{1}{1 + e^{-Z_i}} = \frac{e^Z}{1 + e^Z} \quad (4.2)$$

Eşitlik (4.2)'de $Z, (\beta_1 + \beta_2 X_i)$ denkleğini ifade etmektedir. $Z, -\infty$ ile $+\infty$ arasında sınırsız bir aralığı temsil ederken; P_i ise “0” ile “1” aralığında değer almaktadır. Buradan hareketle *Eşitlik (4.2)*'de yer alan P_i , modele konu olan olayın gerçekleşme olasılığını; β_1 eşitlikteki sabit katsayıyı, β_i değişken katsayılarını, X_i modelde yer alan bağımsız değişkenleri ve e ise doğal logaritmik değeri yani 2,718'i ifade etmektedir.

Modele konu olan olayın gerçekleşme olasılığı P_i iken, gerçekleşmeme olasılığı $1 - P_i$ olacaktır. Aynı şekilde $1 - P_i$ durumu ise aşağıdaki gibi gösterilmektedir:

$$1 - P_i = \frac{1}{1 + e^{-Z_i}} \quad (4.3)$$

Bir olayın gerçekleşip gerçekleşmeme ihtimali lojistik regresyon yönteminin temeli oluşturmaktadır. Buradan hareketle olayın gerçekleşme olasılığı olan P_i , gerçekleşmeme olasılığı olan $1 - P_i$ 'e bölünmesi, lojistik regresyon analizi sonucunda ortaya çıkan “bahis oranını” (*odds ratio, OR*) vermektedir. Bu durum *Eşitlik (4.4)*'te gösterilmiştir;

$$\frac{P_i}{1 - P_i} = \frac{1 + e^{Z_i}}{1 + e^{-Z_i}} = e^{Z_i} \quad (4.4)$$

Eşitlik (4.4)'ün doğal logaritması alındığında söz konusu eşitlik;

$$L_i = \left(\frac{P_i}{1 - P_i} \right) = Z_i \quad (4.5)$$

halini almaktadır. Bu sayede söz konusu model hem parametrelerine hem de değişkenlerine göre doğrusallaştırılmıştır. *Eşitlik (4.5)*'te yer alan L_i Logit olarak adlandırılmaktadır.

Çalışma, iki ayrı örneklem üzerinden yoksul haneleri incelemektedir. Buna göre oluşturulan modelde bağımlı değişken (yoksul), hanelerin belirlenen yoksulluk sınırının altında olup olmadığına göre iki uçlu değerler (“0” veya “1”) almaktadır. Bu bağlamda yoksulluk çizgisinin altında kalan, diğer bir deyişle yoksul olan haneler “1”, yoksul olmayan haneler ise “0” olarak tanımlanmıştır. Sonuç olarak hanelerin yoksulluk durumu ile karşı karşıya olma olasılığı *Eşitlik (4.6)*'daki gibi gösterilebilmektedir;

$$OR = \frac{P(\text{yoksul} = 1|X)}{P(\text{yoksul} = 0|X)} = \frac{P(\text{yoksul} = 1|X)}{1 - P(\text{yoksul} = 1|X)} \quad (4.6)$$

Eşitlik (4.6)'nın Logit dönüşümü gerçekleştirildiğinde ise eşitlik aşağıdaki son halini almaktadır:

$$\ln = \frac{P(\text{yoksul} = 1|X)}{1 - P(\text{yoksul} = 1|X)} = X\beta \quad (4.7)$$

Eşitlik (4.7)'de yer alan β , değişken katsayılarını ifade etmektedir. Bununla birlikte *Eşitlik (4.6)*'da oluşturulan OR, bir hanenin yoksul olup olmama olasılığını ortaya koymaktadır. Söz konusu oranın herhangi bir X değişkeni için “1”den küçük çıkması, değişkenin haneyi olası yoksulluk riskinden koruduğunu, “1”den büyük

çıkması ise söz konusu değişkenin hanenin yoksulluk riskini artırdığını ifade etmektedir. Böylece oluşturulan Logit Model ile her değişkenin, hanenin yoksulluk olasılığını ne ölçüde etkilediği belirlenebilmektedir.

3.6. Örneklem

Çalışmanın örneklemini bağımlı nüfus olan 0-14 yaş grubundaki çocuklar ve 65 ve üstü yaştaki yaşlılar oluşturmaktadır. Kullanılan veri setinde 0-14 yaş grubunda çocuğun yer aldığı toplamda 4.923 hane bulunmaktadır. Araştırmanın amacı çok boyutlu yoksulluğun belirleyicilerine odaklandığı için çocuk yoksulluğunda ebeveynlerin özellikleri analize dahil edilmiştir. Bu nedenle veri setinde ebeveyni tespit edilemediği için çocukların dışlandığı 143 hane bulunmaktadır. Sonuçta 4.780 haneden toplamda 8.863 çocuk çalışmanın çocuk örneklem grubunu oluşturmaktadır.

65 yaş ve üstü bireylerin yoksulluğu ise yetişkin oldukları için tamamen kendi kişisel özellikleri ve hane düzeyindeki değişkenler göz önüne alınarak değerlendirilmiştir. Bu nedenle bu yaş grubunda dışlanan hane bulunmamaktadır. Böylece veri setinde yer alan 3.042 sayıda 65 yaş ve üstü bireyin bulunduğu hane analize dahil edilmiştir. Bu hanelerde toplamda 4.092 yaşlı, yaşlı yoksulluğunun örneklem kitlesini oluşturmaktadır.

Tablo 7. Çalışmanın Örneklem Kitlesi

	<i>Hane Sayısı</i>	<i>Kişi Sayısı</i>
2019 HBA (Toplam)	11.521	38.744
0-14 yaş ⁽¹⁾	4.780	8.863
65+ yaş ⁽²⁾	3.042	4.092
Bağımlı Nüfus ⁽¹⁺²⁾	7.822	12.955

Kaynak: (TÜİK, 2020)

Tablo 7’de HBA 2019’da yer alan toplam hane ve birey sayısı ile çalışmanın örneklem grupları bulunmaktadır. Buna göre HBA 2019 kapsamında çocuk ve yaşlıların toplamı 12.955 kişi olarak görülmektedir.

3.7. Çalışmada Kullanılan Değişkenler ve Özellikleri

Çalışmanın örneklem gruplarının (0-14 yaş ve 65+ yaş) ekonomik bağımsızlıklarının sınırlı olması, diğer bir deyişle örneklemin nüfusun bağımlı kesimini ifade etmesi, yoksulluğun bireysel olarak tespitine imkân vermemektedir. Bu nedenle çalışmada yoksulluk ölçümü hane düzeyinde gerçekleştirilmiştir. Buradan hareketle çalışmanın bağımlı değişkeni olarak, hanenin yoksulluk durumu kabul edilmiştir. Yoksulluk durumu hane düzeyinde (*HBA toplam hane sayısı*) belirlenen

yoksulluk sınırına göre tespit edilmiştir. Bilindiği üzere yoksulluk sınırı gelir veya harcama üzerinden ölçülebilmektedir.

Çalışmanın ön-analizinde yoksulluk sınırı hane bazında hem tüketim hem de gelir üzerinden tespit edilmiş ve iki ayrı model ile sonuçlar karşılaştırılmıştır. Elde edilen ön-analiz sonuçlarına göre her iki örneklem kitlesi için farklı yoksulluk sınırlarının kullanılmasının yapılacak modeller için daha sağlıklı sonuçlar vereceği görülmüştür. Buna göre çocuk yoksulluğu için hane tüketimi üzerinden belirlenen model, AIC ve BIC değerleri⁹⁰ daha düşük olduğundan bağımlı değişken olarak hane tüketimi üzerinden elde edilen yoksulluk sınırı dikkate alınmıştır. Diğer bir örneklem kitlesi olan yaşlılar için oluşturulan modelde ise, hane geliri üzerinden belirlenen bağımlı değişkenin AIC ve BIC değerlerinin düşük olması, bu örneklem kitlesi için modelde hane gelirinin dikkate alınmasını gerektirmiştir. Gelir / tüketim üzerinden belirlenen yoksulluk sınırı, hanehalkı bazında eşdeğer⁹¹ hanehalkı kullanılabilir gelirin / tüketimin medyan değerinin %60'ı olarak hesaplanmıştır. Çocuk yoksulluğu için tespit edilen yoksulluk sınırı tüketim harcamasına göre aylık 1.151,918 ₺ olarak gerçekleşmiştir. Yaşlıda ise gelir üzerinden yoksulluk sınırı 1.237,215 ₺ olmuştur. Buna göre çocukların yer aldığı hanelerde aylık 1.151,918 ₺'nin altında tüketim harcaması yapan haneler yoksul olarak nitelendirilirken; yaşlılarda ise aylık 1.237,215 ₺ hane gelirinin altındaki haneler yoksul olarak belirlenmiştir.

Tablo 8. Çalışmada Kullanılan Bağımlı Değişkenler

<i>Bağımlı Değişken</i>		
Çocuk (0-14 yaş)	Hanenin yoksul olup olmaması (tüketim)	1- Yoksul / 0- Yoksul Değil
Yaşlı (65+ yaş)	Hanenin yoksul olup olmaması (gelir)	1- Yoksul / 0- Yoksul Değil

Analize dahil edilen bağımsız değişkenler ise, örneklem gruplarının özgül koşullarına bağlı olarak değişiklik göstermektedir. Bu nedenle çocuk ve yaşlı için kimi

⁹⁰ AIC (*Akaike Information Criterion*) olarak bilinen Akaike Bilgi Kriteri ve BIC (*Bayesian Information Criterion*) olarak bilinen Bayes Bilgi Kriteri, model seçim kriterleri arasında sıkça kullanılan bilgi istatistikleridir. Buna göre yapılan modellemelerden sonra AIC ve BIC sonuçları, hangi modelin daha kullanılabilir olduğunu ortaya koymaktadır. Çalışmada çocuk yoksulluğu için hanenin tüketim harcaması, yaşlı yoksulluğu için ise hane geliri üzerinden oluşturulan bağımlı değişkenin yer aldığı model, daha düşük değer aldığı için tercih edilmiştir. (bkz. Ek-1).

⁹¹ Çalışmada TÜİK tarafından da kabul edilen OECD eşdeğerlik ölçütü kullanılmıştır. Buna göre 14+ yaş üstü hane sorumlusuna 1, her bir yetişkine 0,5 ve her bir çocuğa (14 yaş altı) 0,3 değeri (OECD, 2012) verilerek kullanılabilir gelir hesaplanmıştır.

yönleriyle ortaklaşan veya ayrılan bağımsız değişkenler belirlenmiştir. Aşağıda yer alan *Tablo 9*'da çocuk yoksulluğu için seçilen bağımsız değişkenler listelenmektedir.

Tablo 9. Çocuk Yoksulluğunun Bağımsız Değişkenlerine Ait Bilgiler

<i>Değişkenler</i>	<i>Açıklaması</i>	
aile_tipi	Hanenin tek ebeveynli olup olmaması (Kategorik değişken)	1-Evet / 0- Hayır
egt_anne1	Annenin en az bir okul bitirip bitirmeme durumu (Kategorik değişken)	1- Bitirmedi / 0- Bitirdi
egt_anne2	Annenin lise ve üstü eğitim seviyesine sahip olması (Kategorik değişken)	1- Evet / 0- Hayır
anne_calisma	Annenin çalışma durumu (Kategorik değişken)	1- Çalışıyor / 0- Çalışmıyor
c_engelli	Çocuğun engelli olup olmaması (Kategorik değişken)	1- Evet / 0- Hayır
a_engelli	Annenin engelli olup olmaması (Kategorik değişken)	1- Evet / 0- Hayır
h_engelli	Hanede anne ve çocuk dışında engelli bireyin olup olmaması (Kategorik değişken)	1- Evet / 0- Hayır
c_yas	Çocuğun 5 yaşından büyük olma durumu (Kategorik değişken)	1- Evet / 0- Hayır
cinsiyet	Çocuğun cinsiyeti (Kategorik değişken)	1- Erkek / 0- Kız
evsahibi	Oturulan hanenin sahiplik durumu (Kategorik değişken)	1- Ev sahibi / 0- Diğer durumlar
fert_sayi	Hanedeki kişi sayısı (Kategorik değişken)	1- 6+ kişi / 0- 5 kişi ve altı
cocuk_sayi	Hanedeki çocuk sayısı (Kategorik değişken)	1- 1+ çocuk / 0- 1 çocuk
egt_harcamasi	Hanede eğitim harcaması yapılıp yapılmaması (Kategorik değişken)	1- Evet / 0- Hayır
okula_yakinlik	Hanenin ilköğretim okuluna yakın olup olmaması (Kategorik değişken)	1- Evet / 0- Hayır
varlik_endeksi	Bir maddi varlık endeksi oluşturmak için temel bileşen analizi (PCA) yapılmıştır. (Sürekli değişken)	
konut_kalite_endeksi	Bir konut kalite endeksi oluşturmak için temel bileşen analizi (PCA) yapılmıştır. (Sürekli değişken)	
kotu_aliskanlik_endeksi	Bir kötü alışkanlık endeksi oluşturmak için temel bileşen analizi (PCA) yapılmıştır. (Sürekli değişken)	

Kaynak: Yazar tarafından HBA 2019 (TÜİK, 2020) verileri kullanılarak oluşturulmuştur.

Tablo 9'da görüldüğü üzere 17 değişken, çocuk yoksulluğunun belirleyicileri olarak tespit edilmiştir. Bilindiği üzere bağımlı nüfus içerisinde yer alan 0-14 yaş grubu çocukların, genel itibarıyla maternal bağımlılıkları yüksektir. Çocuk yoksulluğunun birincil belirleyicileri olarak literatürde tespit edilen ebeveynin eğitim seviyesi, çalışma durumu gibi unsurlar; bu nedenle çocuğun annesi dikkate alınarak analize dahil edilmiştir. Ancak annenin bulunmadığı 61 hanede, çocuktan sorumlu

olan babanın bilgileri kullanılmıştır. *Tablo 10*'da söz konusu değişkenlere ait tanımlayıcı istatistiklere yer verilmiştir.

Tablo 9'da yer alan 17 değişkenin 14 tanesi iki kategoriden oluşurken, son 3 değişken ise sürekli değişken olarak oluşturulmuştur. Çocuk yoksulluğuna etki edebileceği düşünülen değişkenler temel bileşen analizi (PCA⁹²) yardımıyla endeks haline getirilmiştir. İlk olarak HBA 2019'da yer alan 10 unsur bir araya getirilerek maddi varlık endeksi oluşturulmuştur. Bu değişkenler; (1) cep telefonu sahipliği, (2) kişisel bilgisayar (PC) sahipliği, (3) internet sahipliği, (4) televizyon sahipliği, (5) buzdolabı sahipliği, (6) derin dondurucu sahipliği, (7) bulaşık makinesi sahipliği, (8) mikro dalga fırın sahipliği, (9) çamaşır makinesi sahipliği ve (10) klima sahipliği olarak belirlenmiştir. Daha sonra yoksulluk ile doğrudan ilişkili olduğu düşünülen yaşanılan konutun fiziksel ve yapısal özelliklerinin yer aldığı konut kalite endeksi oluşturulmuştur. Konut kalite endeksi ise HBA 2019'da yer alan 12 farklı değişkenin bir araya getirilmesi ile ortaya çıkmıştır. Bu değişkenler; hanede (1) tuvaletin varlığı, (2) banyonun varlığı, (3) borulu su sisteminin varlığı, (4) sıcak suyun varlığı, (5) kaloriferin varlığı, (6) doğalgazın varlığı, (7) ısıtma sisteminin varlığı, (8) çocuk oyun alanının varlığı ile hanenin (9) üç ve üstü oda sayısı, (10) alışveriş merkezlerine yakınlığı⁹³, (11) sağlık merkezine yakınlığı ve (12) toplu ulaşımına yakınlığı olarak belirlenmiştir. Son olarak ise çocuk yoksulluğunu tetikleyen hanedeki zararlı alışkanlıklar kötü alışkanlık endeksi ile analize dahil edilmiştir. Söz konusu endeks; hanede (1) sigara, tütün, puro içme alışkanlığı olan bireyin varlığı, (2) alkollü içecek kullanma alışkanlığı olan bireyin varlığı, (3) şans oyunu (loto, piyango vs.) oynayan bireyin varlığı ve (4) kahvehane, lokal gibi yerlere gitme alışkanlığı olan bireyin varlığından oluşmaktadır. Söz konusu üç endeks, veri setinin izin verdiği ölçüde temel bileşen analizine (PCA) tabi tutulmuş ve en kapsamlı şekilde oluşturulmuştur.

⁹² PCA, bir veri setindeki değişkenlerin sayısını daha az sayıda boyuta indirgemek amacıyla geliştirilen çok değişkenli bir istatistik teknik olarak bilinmektedir (Vyas ve Kumaranayake, 2006: 460). Son 20 yılda endeks oluşturmanın birincil yöntemi olarak PCA kullanılmaktadır (Bell vd., 2007).

⁹³ Endeks kapsamında kullanılan “alışveriş merkezlerine yakınlık, sağlık merkezlerine yakınlık, toplu ulaşımına yakınlık”, HBA 2019 hane verilerinde yer alan “olcek_alisveris, olcek_saglik_merkezi, olcek_ulasim” gibi ölçek değişkenlerinden oluşturulmuştur. HBA'da yer alan ölçek değişkenleri “1-çok kolay, 2-kolay, 3-orta, 4-zor, 5-çok zor” şeklinde yer düzenlenmiştir. Çalışmada kullanılan yakınlık değişkenleri ise “1- çok kolay, 2-kolay, 3-orta” durumlarının hanenin ilgili hizmete yakın olması durumunu ifade eden 1 ile, “4-zor ve 5-çok zor” durumları ise hanenin ilgili hizmete yakın olmaması durumunu ifade eden 0 ile temsil edilecek şekilde düzenlenmiştir.

Tablo 10. Çocuk Yoksulluğuna İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

<i>Değişkenler</i>	<i>Gözlem</i>	<i>Ortalama</i>	<i>Standart Sapma</i>	<i>En Küçük Değer</i>	<i>En Büyük Değer</i>
aile_tipi	8.863	0.0696153	0.2545118	0	1
egt_anne1	8.863	0.2180977	0.4129774	0	1
egt_anne2	8.863	0.1708225	0.376375	0	1
anne_calisma	8.863	0.3134379	0.4639169	0	1
c_engelli	8.863	0.0220016	0.1466968	0	1
a_engelli	8.863	0.0139907	0.1174588	0	1
h_engelli	8.863	0.0824777	0.2751067	0	1
c_yas	8.863	0.6176238	0.4859951	0	1
cinsiyet	8.863	0.5182218	0.499696	0	1
evsahibi	8.863	0.5489112	0.49763	0	1
fert_sayi	8.863	0.3174997	0.4655299	0	1
cocuk_sayi	8.863	0.8354959	0.3707533	0	1
egt_harcamasi	8.863	0.2482229	0.4320062	0	1
okula_yakinlik	8.863	0.787995	0.4087514	0	1
varlik_endeksi	8.863	5.86e-10	1.509833	-7.024977	2.548554
konut_kalite_endeksi	8.863	1.77e-08	2.079274	-7.601128	2.105362
kotu_aliskanlik_endeksi	8.863	2.33e-09	1.141396	-0.8963553	7.209158

Değişkenler incelendiğinde, çocuk yoksulluğu riskini etkileyen faktörlerin oluşturulan endeksler haricinde 0 ve 1 değerlerini alan kategorik değişkenler olduğu görülmektedir. *Tablo 10*'da yer alan ve temel bileşen analizi ile oluşturulan endekslerin ise PCA skorlarının en küçük ve en büyük değerleri göze çarpmaktadır.

Bir diğer örneklem kitlesi olan 65+ yaş bireylerin yaşadığı yoksulluk ise, söz konusu bireylerin ekonomik ve sosyal bağımsızlıkları nedeniyle çocuklardan farklılaşarak deneyimlenmektedir. Bu nedenle yaşlı yoksulluğuna etki eden faktörler, çocuk yoksulluğuna nazaran birtakım farklı değişkenler içerebilmektedir. *Tablo 11*'de yaşlı yoksulluğu için seçilen bağımsız değişkenler görülmektedir.

Tablo 11. Yaşlı Yoksulluğunun Bağımsız Değişkenlerine Ait Bilgiler

<i>Değişkenler</i>	<i>Açıklaması</i>	
cinsiyet	Bireyin cinsiyeti (Kategorik değişken)	1- Erkek / 0- Kadın
yas	Bireyin yaşı (Kategorik değişken)	1- 75+ yaş / 0- 65-74 yaş
aile_tipi	Bireyin yalnız yaşaması (Kategorik değişken)	1-Evet / 0- Diğer durumlar
egt	Bireyin en az bir okul bitirip bitirmemesi (Kategorik değişken)	1- Bitirdi / 0- Bitirmedi
medeni	Bireyin evli olup olmaması (Kategorik değişken)	1- Evli / 0- Diğer durumlar
calisma_durumu	Bireyin çalışma durumu (Kategorik değişken)	1- Çalışıyor / 0- Çalışmıyor
emeklilik	Bireyin emeklilik durumu (Kategorik değişken)	1- Evet / 0- Hayır
yaslilik_yard	Bireyin yaşlılık yardımı alıp almama durumu (Kategorik değişken)	1- Evet / 0- Hayır
barinma	Bireyin barınma için para ödeyip ödememe durumu (Kategorik değişken)	1- Evet / 0- Hayır
k_karti	Bireyin kredi kartı kullanma alışkanlığı (Kategorik değişken)	1- Evet / 0- Hayır
h_calisan	Hanede aktif çalışan olup olmaması (Kategorik değişken)	1- Evet / 0- Hayır
fert_sayi	Hanedeki kişi sayısı (Kategorik değişken)	1- 3 kişi ve altı / 0- 4+ kişi
varlik_endeksi	Bir maddi varlık endeksi oluşturmak için temel bileşen analizi (PCA) yapılmıştır. (Sürekli değişken)	
konut_kalite_endeksi	Bir konut kalite endeksi oluşturmak için temel bileşen analizi (PCA) yapılmıştır. (Sürekli değişken)	
kotu_aliskanlik_endeksi	Bir kötü alışkanlık endeksi oluşturmak için temel bileşen analizi (PCA) yapılmıştır. (Sürekli değişken)	
topluma_katilim_endeksi	Bir topluma katılım endeksi oluşturmak için temel bileşen analizi (PCA) yapılmıştır. (Sürekli değişken)	

Yaşlı yoksulluğunun belirleyicileri olarak toplam 16 değişken tespit edilmiştir. Bunlardan 12 tanesi kategorik (ikili) değişkenken, 4 tanesi PCA yöntemi ile oluşturulmuştur endekslerden oluşan sürekli değişkenlerdir. Bireyin yaşı, cinsiyeti, medeni durumu, eğitim seviyesi, yalnız yaşayıp yaşamama durumu, yaşlı aylığı alıp almaması, emeklilik durumu, çalışmaya devam edip etmediği, barınma için ödeme yapılıp yapılmadığı, yaşadığı hanede 5 kişiden fazla bireyin yaşayıp yaşamaması, hanedeki çalışan birey olup olmaması ve kredi kartı kullanma durumu daha önce yapılan yaşlı yoksulluğu çalışmalarında da sıklıkla belirlenen değişkenler olması nedeniyle tercih edilmiştir. Bununla birlikte çocuk yoksulluğunda olduğu gibi ilgili örneklem kitlesine göre bazı değişkenler PCA yöntemi ile bir araya getirilerek endeksler oluşturulmuştur. Maddi yoksunluk endeksi, çocuk ve yaşlı için aynı değişkenlerin (10 değişken) bir araya getirilmesi ile elde edilmiştir. Kötü alışkanlık endeksinde ise hanede (1) sigara, tütün, puro içme alışkanlığı olan bireyin varlığı, (2)

alkollü içecek kullanma alışkanlığı olan bireyin varlığı ve (3) kahvehane, lokal gibi yerlere gitme alışkanlığı olan bireyin varlığı olmak üzere toplam 3 farklı değişken kullanılmıştır.

Çocuk yoksulluğu için tasarlanan konut kalite endeksi yaşlı yoksulluğu için bazı yönleriyle farklılık göstermiştir. Hanede (1) tuvaletin varlığı, (2) banyonun varlığı, (3) borulu su sisteminin varlığı, (4) sıcak suyun varlığı, (5) kaloriferin varlığı, (6) doğalgazın varlığı, (7) ısıtma sisteminin varlığı, (8) üç ve üstü oda sayısı, (9) alışveriş merkezlerine yakınlık, (10) sağlık merkezlerine yakınlık ve (11) toplu taşımaya yakınlık yaşlılar için oluşturulan konut kalite endeksinde de yer alırken; endeks kapsamında kullanılan çocuk oyun alanının varlığı, endeksten çıkarılmış ve onun yerine yaşlı bireylerin hayatlarını doğrudan etkilediği düşünülen; hanede (12) asansörün varlığı, (13) balkonun varlığı, (14) bahçenin varlığı ile hanenin (15) postane hizmetlerine yakınlığı ve (16) banka hizmetlerine yakınlığı dahil edilmiştir. PCA ile oluşturulan son endeks ise toplumsal hayata katılım endeksidir. Burada ise hanede (1) aylık/haftalık dergi satın alma durumu, (2) günlük gazete satın alma durumu, (3) sinema, tiyatro veya spor müsabakasına gitme durumu ile (4) pazara gitme durumu dikkate alınmıştır. Bu değişkenler yaşlıların toplum ile karşılaşabilecekleri, iletişim kurabilecekleri ve toplumla ilgili güncel gelişmelerden haberdar olabilecekleri kanallar olarak bir araya getirilmiştir. Söz konusu değişkenlere ait tanımlayıcı istatistiklere ise *Tablo 12*'de yer verilmiştir.

Tablo 12. Yaşlı Yoksulluğuna İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

<i>Değişkenler</i>	<i>Gözlem</i>	<i>Ortalama</i>	<i>Standart Sapma</i>	<i>En Küçük Değer</i>	<i>En Büyük Değer</i>
cinsiyet	4.092	0.46261	0.498661	0	1
yas	4.092	0.3223363	0.4674281	0	1
aile_tipi	4.092	0.1331867	0.3398179	0	1
egt	4.092	0.4227761	0.4940609	0	1
medeni	4.092	0.6659335	0.4717207	0	1
calisma_durumu	4.092	0.1554252	0.3623538	0	1
emeklilik	4.092	0.4511241	0.4976662	0	1
yaslilik_yard	4.092	0.1202346	0.3252754	0	1
barinma	4.092	0.0698925	0.2549969	0	1
k_karti	4.092	0.3196481	0.4663972	0	1
h_calisan	4.092	0.3355327	0.4722341	0	1
fert_sayi	4.092	0.7563539	0.4293341	0	1
maddi_yoksunluk_endeksi	4.092	-0.2778616	1.670077	-7.327685	3.136127
konut_kalite_endeksi	4.092	-3.80e-09	2.335576	-6.528312	2.995775
kotu_aliskanlik_endeksi	4.092	-3.39e-09	1.133891	-0.9239791	4.486688
topluma_katilim_endeksi	4.092	5.70e-09	1.130652	-0.7111144	9.943465

3.8. Bulgular

Çocuk ve yaşlı yoksulluğunu etkileyen faktörleri incelemek amacıyla Logit Model ile tahminler yapılmıştır. Fakat bu aşamaya geçilmeden önce modelde kullanılabilecek bağımsız değişkenlerin belirlenmesi için iki testin uygulandığı bir süreç takip edilmiştir. İlk olarak “*likelihood ratio statistics*” (olabilirlik oran istatistiği) kullanılarak bağımsız değişkenler belirlenmiştir. Buna göre bağımsız değişkenlerin dışlandığı model ile söz konusu model karşılaştırılmakta ve bu karşılaştırma sonucunda anlamlı bir farkın tespit edilmesi durumunda bağımsız değişken modelde kullanılmıştır. Böylece “*likelihood ratio statistics*” ile bağımsız değişkenlerin modele uyumu test edilmiştir (Kleinbaum ve Klein, 2010: 120). Bağımsız değişkenlerin modele uyumluluğunu test eden bir sonraki aşamayı ise “*Wald Testi*” oluşturmaktadır. Esasında model sonucunda elde edilen β katsayısının anlamlılık testi olarak da bilinen “*Wald Testine*” göre, herhangi bir lojistik katsayısının sıfıra eşit olduğu boş (*null*) hipotez test edilmiştir (Hosmer vd., 2010: 14). Bu test sonucunda istatistiki olarak anlamlı olmayan değişkenler modelden dışlanmıştır.

Bağımsız değişkenlere ilişkin bir sonraki aşamayı ise değişkenler arası “*multicollinearity*” (çoklu bağlantı) sorununun tespiti oluşturmaktadır. Çoklu bağlantı problemi “*Variance Inflation Factor*” (VIF) ve “*Wald Testi*” ile değerlendirilmiştir (Rawlings vd., 1998: 372). *Tablo 13*'te çocuk yoksulluğuna ilişkin söz konusu değerler yer almaktadır.

Tablo 13. Bağımsız Değişkenler Arası Çoklu Bağlantı Probleminin VIF, Tolerans ve Wald Değerleriyle İncelenmesi (Çocuk Yoksulluğu)

<i>Değişkenler</i>	<i>VIF</i>	<i>Tolerans (1/VIF)</i>	<i>Wald</i>	<i>p</i>
aile_tipi	1.11	0.897632	5.350	0.021**
egt_anne1	1.84	0.544855	17.625	0.000*
egt_anne2	1.29	0.776743	7.051	0.008**
anne_calisma	1.50	0.667076	46.565	0.000*
c_engelli	1.04	0.964007	0.101	0.751
a_engelli	1.05	0.955384	0.231	0.631
h_engelli	1.18	0.850117	6.679	0.010**
c_yas	2.63	0.380643	0.031	0.860
cinsiyet	1.96	0.510340	0.224	0.636
evsahibi	2.28	0.437661	11.207	0.001**
fert_sayi	2.16	0.463985	198.724	0.000*
cocuk_sayi	4.95	0.202023	58.555	0.000*
egt_harcamasi	1.52	0.658465	107.573	0.000*
okula_yakinlik	4.89	0.204558	45.809	0.000*
maddi_yoksunluk_endeksi	1.75	0.570964	498.490	0.000*
konut_kalite_endeksi	2.32	0.430477	271.687	0.000*
kotu_aliskanlik_endeksi	1.03	0.966721	107.573	0.000*
<i>Ortalama VIF</i>	<i>2.03</i>			

*p<0.001, **p<0.05, ***p<0.1

Düşük VIF değeri (<10), yüksek tolerans değeri ve ortalama VIF değerinin ise 1'e yakın olması; değişkenler arasında “*multicollinearity*” sorununun bulunmadığını ifade etmektedir. Aynı şekilde Wald değeri ve Wald testi sonucu ortaya çıkan *p* değerinin 0.001, 0.05 ve 0.1 anlam düzeylerinde yer alması, söz konusu değişkenlerin modelde kullanılabileceğini göstermektedir. *Tablo 13*'te görüldüğü üzere, değişkenlerden çocuğun engel durumu (*c_engelli*), annenin engel durumu (*a_engelli*), çocuğun yaş aralığı (*c_yas*) ve çocuğun cinsiyeti (*cinsiyet*) *p* değerinin istatistiki olarak anlamsız çıkması ve Wald değerlerinin 0'a yakın çıkması nedeniyle dışlanmıştır. Geriye kalan 13 değişken, çocuk yoksulluğu üzerinde etkili olduğu için modelde yer almıştır.

Yaşlı yoksulluğuna ilişkin literatürde yer alan çalışmalardan ve veri setinin yapısına uygun olarak tespit edilen 16 değişken için de “*multicollinearity*” sorunu ve istatistiki olarak anlamlı olup olmadığı durumları analiz edilmiştir. *Tablo 14*'te yaşlı yoksulluğuna ilişkin bağımsız değişkenlere ait söz konusu değerler yer almaktadır.

Tablo 14. Bağımsız Değişkenler Arası Çoklu Bağlantı Probleminin VIF, Tolerans ve Wald Değerleriyle İncelenmesi (Yaşlı Yoksulluğu)

<i>Değişkenler</i>	<i>VIF</i>	<i>Tolerans (1/VIF)</i>	<i>Wald</i>	<i>p</i>
cinsiyet	4.28	0.233766	45.509	0.000*
yas	1.65	0.607695	5.637	0.018**
aile_tipi	1.74	0.575847	10.339	0.001**
egt	2.25	0.444779	10.995	0.001**
medeni	4.32	0.231465	0.001	0.978
calisma_durumu	1.35	0.740440	27.481	0.000*
emeklilik	4.35	0.229832	66.723	0.000*
yaslilik_yard	1.48	0.675289	98.947	0.000*
barinma	1.12	0.895060	46.949	0.000*
k_karti	1.93	0.516946	22.620	0.000*
h_calisan	2.02	0.495604	31.058	0.000*
fert_sayi	4.55	0.219722	137.403	0.000*
maddi_yoksunluk_endeksi	1.84	0.545066	154.268	0.000*
konut_kalite_endeksi	1.56	0.641512	42.341	0.000*
kotu_aliskanlik_endeksi	1.14	0.877697	14.262	0.000*
topluma_katilim_endeksi	1.18	0.850389	12.647	0.000*
<i>Ortalama VIF</i>	<i>2.30</i>			

p*<0.001, *p*<0.05

Tablo 14'te yer alan istatistiki değerlere göre bireyin evli olma durumunu ifade eden “*medeni*” değişkeni, Wald değerinin 0'a yakın olması ve *p* değerinin istatistiki olarak anlamlı çıkmaması nedeniyle modelden çıkarılmıştır. Buna göre yaşlı yoksulluğunun belirleyicileri olarak toplam 15 değişken modele dahil edilmiştir.

Bağımsız değişkenlerin modele uygunluğunun test edilmesinin ardından, uygulanan Logit Modelin uyumunun incelenmesi gerekmektedir. Bu bağlamda Logit Modele uygun olarak, “Cox-Snell / ML”, “Cragg-Uhler / Nagelkerke”, “McFadden” gibi model uyum iyiliği testleri yapılmıştır. İlgili testler sonucunda elde edilen R^2 değerlerinin 1 olması durumu model uyumunun sağlıklı olduğunu ifade etmektedir (Allison, 2013). Logit Modelin bir bütün olarak uyumunun ölçümü için ise “Hosmer-Lemeshow Testi” yapılmıştır. Söz konusu test ile modelin anlamsız olduğunu ifade eden H_0 hipotezi değerlendirilmektedir. Buna göre elde edilen sonucun anlamlı çıkmaması ($p > 0.05$), model ve veri uyumunun yeterli seviyede olduğunu göstermektedir (Hosmer vd., 2010: 158).

Uygulanan modelin uyumunun ve performansının değerlendirilmesine ilişkin yapılan diğer göstergeler ise “Classification Table” (sınıflandırma tablosu) ve “ROC” eğrisidir. Modelden elde edilen çıkarımlar ile verilerin gerçekte var olan sonuçlarının karşılaştırılmasını ifade eden “Classification Table” sonucunda ortaya çıkan “doğru sınıflandırma yüzdesi”, model uyumunun iyiliğini göstermektedir (Kleinbaum ve Klein, 2010: 348). Bir diğer sınıflandırma performans ölçüsü ise “ROC” eğrisi yöntemidir. Bu eğri, y koordinat ekseninde duyarlılık (*sensitivity*), x koordinat ekseninde ise özgüllük (*specificity*) değerlerinin yer aldığı bir grafik sonucunu ortaya koymaktadır. Buna göre 0,5 ile 1 arasında değişen ROC eğrisinin grafikte yukarı (yüksek duyarlılık) ve sola (düşük özgüllük) yakın olması modelin uyum iyiliğinin yüksek olduğunu göstermektedir (Hosmer vd., 2010: 174).

Çocuk ve yaşlı yoksulluğuna yönelik lojistik regresyon sonuçları⁹⁴ aşağıda ayrı ayrı tablolar halinde gösterilmiştir. Tabloların alt kısımlarında ise ilgili modelin uyumunun ölçüldüğü söz konusu test sonuçları yer almaktadır.

⁹⁴ Logit Model sonuçlarının gösterildiği 15. ve 16. tablolarda, Logit Model sonucu elde edilen regresyon katsayısı ve sonrasında hesaplanan bahis oranları yer almaktadır. Ancak bağımsız değişkenlerin bağımlı değişken üzerindeki etkisini ölçmek için kullanılan diğer bir araç olan marjinal etki (*marginal effect*) değerlerine yer verilmemiştir. Her bir bağımsız değişkenin birim değişiminin bağımlı değişken üzerindeki etkisini gösteren marjinal etki, sürekli değişkenlerde daha makul sonuçlar vermektedir. Modelde yer alan değişkenler genel itibarıyla kukla/kategorik değişken olduğundan, marjinal etki yorumunun yapılmasının fazla bir anlamı bulunmamaktadır (Gujarati, 2016: 240). Bu nedenle elde edilen sonuçlar bahis oranları dikkate alınarak yorumlanmıştır. Model analizine ilişkin marjinal etkiyi gösteren sonuçlar Ek-2 ve Ek-3’te yer almaktadır.

Tablo 15. Çocuk Yoksulluğunun Belirleyicilerine İlişkin Logit Model Analiz Sonuçları

<i>Bağımsız Değişkenler</i>	<i>Regresyon Katsayısı (β)</i>	<i>Odds Ratio (OR)</i>	<i>Standart Sapma</i>	<i>p</i>	<i>%95 Güven Aralığı</i>	
aile_tipi	0.279	1.321	0.158	0.02**	1.046	1.67
egt_anne1	0.328	1.388	0.108	0.000*	1.191	1.616
egt_anne2	-0.258	0.773	0.074	0.007*	0.64	0.933
anne_calisma	-0.481	0.618	0.044	0.000*	0.538	0.71
h_engelli	0.267	1.306	0.136	0.01**	1.065	1.601
evsahibi	-0.216	0.806	0.052	0.001*	0.71	0.914
fert_sayi	0.989	2.687	0.188	0.000*	2.343	3.082
cocuk_sayi	0.783	2.189	0.223	0.000*	1.793	2.672
egt_harcamasi	-0.9	0.407	0.035	0.000*	0.343	0.482
okula_yakinlik	0.616	1.852	0.168	0.000*	1.55	2.213
varlik_endeksi	-0.606	0.546	0.015	0.000*	0.517	0.575
konut_kalite_endeksi	-0.365	0.694	0.015	0.000*	0.665	0.725
kotu_aliskanlik_endeksi	-0.365	0.694	0.025	0.000*	0.647	0.744

Log Likelihood: -3432.7934 N: 8.863 LR chi2 (13): 4541.39 Prob>chi2: 0.0000
Pseudo R2: 0.3981 McFadden's Adj R2: 0.396 Nagelkerke R2: 0.554 ML (Cox-Snell) R2: 0.401
Hosmer-Lemeshow (8): 12.97 Prop>chi2: 0.1131
Doğru Sınıflandırma Yüzdesi: %82,64

*p<0.001, **p<0.05

Tablo 16. Yaşlı Yoksulluğunun Belirleyicilerine İlişkin Logit Model Analiz Sonuçları

<i>Bağımsız Değişkenler</i>	<i>Regresyon Katsayısı (β)</i>	<i>Odds Ratio (OR)</i>	<i>Standart Sapma</i>	<i>p</i>	<i>%95 Güven Aralığı</i>	
cinsiyet	1.097	2.996	0.475	0.000*	2.196	4.087
yas	-0.275	0.76	0.086	0.015**	0.609	0.948
aile_tipi	-0.645	0.525	0.086	0.000*	0.38	0.724
egt	0.408	1.505	0.185	0.001*	1.182	1.915
calisma_durumu	-0.89	0.411	0.07	0.000*	0.294	0.572
emeklilik	-1.429	0.24	0.042	0.000*	0.17	0.337
yaslilik_yard	1.432	4.187	0.598	0.000*	3.165	5.539
barinma	1.37	3.934	0.784	0.000*	2.662	5.815
k_karti	-0.777	0.46	0.075	0.000*	0.334	0.633
h_calisan	-1.067	0.344	0.065	0.000*	0.238	0.497
fert_sayi	-2.234	0.107	0.02	0.000*	0.074	0.156
maddi_yoksunluk_endeksi	-0.531	0.588	0.025	0.000*	0.541	0.64
konut_kalite_endeksi	-0.17	0.844	0.022	0.000*	0.801	0.888
kotu_aliskanlik_endeksi	-0.222	0.801	0.047	0.000*	0.714	0.899
topluma_katirim_endeksi	-0.406	0.666	0.076	0.000*	0.533	0.833

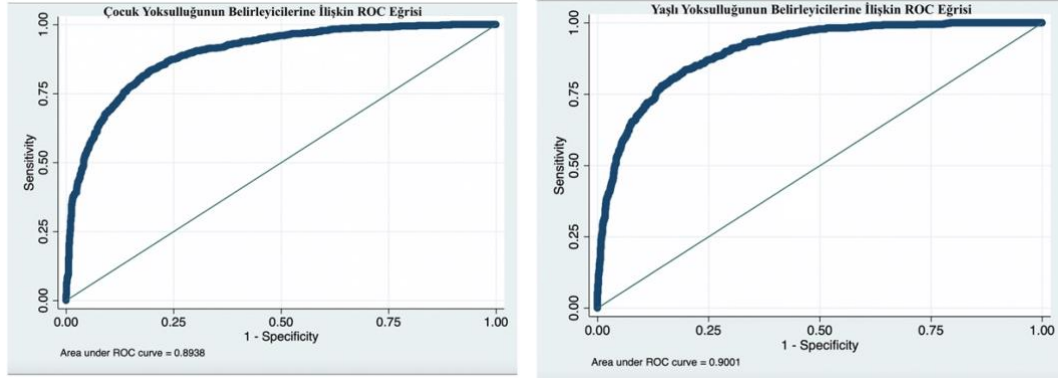
Log Likelihood: -1223.5571 N: 4.092 LR chi2 (15): 1565.33 Prob>chi2: 0.0000
Pseudo R2: 0.3901 McFadden's Adj R2: 0.382 Nagelkerke R2: 0.509 Prob>LR: 0.0000
Hosmer-Lemeshow (8): 13.62 Prop>chi2: 0.0922
Doğru Sınıflandırma Yüzdesi: %87,44

*p<0.001, **p<0.05

Tablo 15 ve Tablo 16'da yer alan modellere ilişkin ROC eğrisini gösteren grafikler ise aşağıda yer almaktadır. *Grafik 9*'da görülmekte olan ROC eğrileri genel itibariyle $y = x$ fonksiyonundan uzakta ve (0,1) / (1,1) noktalarına ise yakın seyretmektedir. Çocuk yoksulluğuna ait modelin ROC eğrisi altında kalan alan 0.8938 iken, yaşlı yoksulluğuna ilişkin modele ait ROC eğrisi altında kalan alan ise 0.9001

olarak gerçekleşmiştir. Çalışmada uygulanan modellerin genel olarak etkin olduğu ve ayırım gücünün yaklaşık %90 olduğunu göstermektedir.

Grafik 9. Modellere İlişkin ROC Eğrileri

Bağımlı nüfus içerisinde yer alan 0-14 yaş grubundaki çocuklar ile 65+ yaş grubundaki yaşlıların yaşadıkları yoksulluk deneyimlerinin belirleyicileri, her iki örneklem kitlesi için ayrı ayrı belirlenen yoksulluk sınırı dikkate alınarak ayrı ayrı analiz edilmiştir. *Tablo 15*'te çocuk yoksulluğuna etki eden, *Tablo 16*'da ise yaşlı yoksulluğuna etki eden faktörlerin analiz sonuçları gösterilmiştir.

Çocuk yoksulluğunun belirleyicilerine ilişkin yapılan Logit Model analizinde (*bkz. Tablo 15*) yer alan 13 bağımsız değişkenin tümü, çocuk yoksulluğu üzerinde istatistiki olarak anlamlı sonuçlar vermiştir. Annenin çalışma durumu, annenin lise ve üstü eğitim alma durumu, hanede yapılan eğitim harcaması, ev sahibi olma durumu, maddi varlık endeksi, konut kalite endeksi ve kötü alışkanlık endeksi çocuk yoksulluğu üzerinde negatif yönlü etkiye sahipken; çocuğun tek ebeveyne sahip olması, annenin okul bitirip bitirmeme durumu, hanede engelli bireyin varlığı, hanedeki birey sayısı, hanedeki birden fazla çocuğun varlığı ve hanenin ilköğretim okuluna yakınlığı ise çocuk yoksulluğu üzerinde olumlu (pozitif) etkiye sahiptir. Bununla birlikte Logit Model sonucunda hesaplanan regresyon katsayıları (β), bulguların yorumlanmasında doğrudan dikkate alınmadığından, söz konusu β katsayılarının doğal logaritmaları alınarak hesaplanan "*Odds Ratio, OR*" (bahis oranı) kullanılmaktadır.

Tablo 15'e göre çocuk yoksulluğu üzerindeki riski arttıran en önemli faktör olarak hanedeki birey sayısı gelmektedir. Hanede yaşayan üye sayısının 6 ve üzerinde olması çocuğun yoksulluk riskini 2.687 kat arttırmaktadır. Benzer şekilde hanedeki çocuk sayısı da yoksulluk riskini arttırıcı bir etki yaratmaktadır. Hanede birden fazla

çocuk olması çocuk yoksulluğunu 2.189 kat arttırmaktadır. Bir okul bitirmeyen annelerin olduğu hanelerdeki çocukların yoksullukla karşılaşma riski, en az bir okul bitiren annelerin olduğu hanelere göre daha yüksektir. Annenin eğitim düzeyinin çocuk yoksulluğu üzerindeki önemli etkisi, lise ve üstü eğitim düzeyine sahip annelerin kapsandığı değişkenden de anlaşılmaktadır. Öyle ki lise ve üstü eğitim düzeyinde annesi olan çocukların yoksulluğa düşme riski, daha alt eğitim düzeyinde annesi olan çocuklara göre %22,7 (1-0.773) oranında daha azdır. Annenin çocuk yoksulluğu üzerindeki etkisi ücretli çalışmaya katılım durumunda da görülmektedir. Annenin çalışmadığı hanelerde çocukların yoksulluk riski, çalışanlara göre %38,2 (1-0.618) oranında daha yüksektir. Ebeveyne ilişkin son faktör ise anne ya da baba ayrımı olmaksızın çocuğun tek ebeveyne sahip olması durumudur. Buna göre tek ebeveynli ailelerde yaşayan çocukların yoksulluk yaşama riski 1.321 kat daha fazladır.

Diğer taraftan hanedeki anne ve çocuk dışında engeli bulunan bireyin çocuğun yoksulluğu ile ilişkili olduğu görülmektedir. Engeli olan üyeye sahip hanelerde çocuğun yoksullukla karşılaşma riski artmaktadır. Hanedeki tüketim kalemlerinde eğitim harcamasının yer alması beklenildiği gibi çocuk yoksulluğunu olumlu etkilemektedir. Eğitim harcaması çocuğun yoksulluk riskini %59,3 (1-0.407) oranında azaltmaktadır. Çocuğun yoksulluktan kaçınmasına olumlu yönde katkı yapan haneye ilişkin diğer değişkenleri konutun mülkiyet durumu, konutun yapısal ve çevresel koşulları ve konuttaki maddi varlıklar oluşturmaktadır. Ailenin yaşadığı konutun mülkiyetine sahip olması %19,4 (1-0.806) oranında çocuk yoksulluğunu engellemektedir. Çocuğun yoksulluğu üzerindeki daha büyük etkiye sahip olan değişken ise çocuk yoksulluğunu %30,6 (1-0.694) oranında azaltan konut kalite endeksidir. Hanenin maddi varlıklarını ifade eden maddi varlık endeksine göre, hanedeki maddi varlıkların artması, çocuk yoksulluğu riskini %45,4 (1-0.546) oranında azaltmaktadır.

Tablo 15'te yer alan değişkenlerden beklentilerin aksine sonuç veren yalnızca iki değişken bulunmaktadır. İlk olarak çocuğun yoksulluk riskini 1.852 kat arttıran, hanenin ilköğretim okuluna yakınlığı değişkeni gelmektedir. Hanenin okula yakınlığının çocuğun yoksulluğu üzerindeki negatif etkisini hanenin gelir düzeyi ile ilişkilendirmek mümkündür. Çünkü gelir düzeyi düşük bir hanede çocukların eğitime erişim seçenekleri haneye yakın okullar ile sınırlı kalmaktadır. Okula erişimde ortaya çıkabilecek yol veya servis maliyetini karşılamada güçlük çekecek haneler, kaçınılmaz olarak ikametlerine yakın okulları tercih edeceklerdir. Yine hanenin gelir düzeyi ile

ilişkilendirilebilecek beklenmedik bir değişken ise hanedeki herhangi bir üyenin kötü alışkanlığından kaynaklanmaktadır. Kötü alışkanlık endeksinin çocuk yoksulluğu üzerinde azaltıcı bir etkisinin olduğu görülmektedir. Hanenin temel ihtiyaç kategorisinde yer almayan kötü alışkanlık endeksi içerisinde yer alan harcama kalemlerinin artışını, hanenin gelir düzeyi ile açıklamak olasıdır. Zira bu kalemlere yapılan harcamaların artış potansiyelinin, hanenin gelir düzeyi ile paralellik gösterebileceğini düşünmek mümkündür. Bununla birlikte kötü alışkanlık verilerinin elde edildiği anket sorularının sıklık içermediği de gözden kaçırılmamalıdır. Nitekim üyelerin bu alışkanlıklara yapacakları muhtemel harcamaların tutarı konusunda çıkarsama yapmak mümkün değildir.

Yaşlı yoksulluğunun belirleyicilerini gösteren *Tablo 16*'da yer alan 15 değişken istatistiki olarak anlamlı sonuçlar vermiştir. Bu değişkenlerden cinsiyet, eğitim durumu, yaşlılık yardımı, barınma gideri yaşlı yoksulluğunu pozitif yönde etkilerken; yaş, aile tipi, çalışma durumu, emeklilik, kredi kartı kullanımı, hanede çalışan üye olması, hanedeki fert sayısı, maddi varlık endeksi, konut kalite endeksi, kötü alışkanlık endeksi ve toplumsal hayata katılım endeksi negatif yönde etkiye sahiptir. Söz konusu değişkenlerin "*Odds Ratio, OR*" değerleri ise değişkenlerin yoksulluğa etkisinin derinliklerini göstermektedir.

Ücretli çalışmaya ilişkin değişkenler, çalışmanın ve çalışma koşullarının yaşlı yoksulluğu üzerindeki olumlu etkisini göstermektedir. Örneğin kayıtlı çalışma biçiminin ileriki yaşlarda sağladığı emeklilik geliri yoksulluk riskini %76 (1-0.24) oranında azaltmaktadır. Ayrıca ileriki yaşlarda çalışmanın etkisini gösteren çalışma durumu değişkeni, ücretli çalışmanın yaşlı yoksulluğunu %58,9 (1-0.411) oranında azalttığını göstermektedir. Dolayısıyla emekli gelirine ek olarak çalışan ve emekli olmadan çalışmaya devam eden yaşlıların, yoksulluğa düşme olasılıkları çalışmayanlara göre daha düşüktür. Yaşlının çalışması dışında hanede herhangi bir çalışan üyenin olması, yaşlı yoksulluğu üzerinde benzer sonuç vermektedir. Öyle ki *Tablo 16* çalışan herhangi bir üyenin olduğu hanelerde yaşayan yaşlıların yoksullukla karşılaşma risklerinin %65,6 (1-0.344) oranında daha düşük olduğunu göstermektedir. Yaşlı bireylerin kredi kartı kullanımı yoksulluk riskini %54 (1-0.46) oranında azaltmaktadır. Bu sonuçtan kredi kartının ihtiyaçları hızlı karşılamada yaşlılar için işlevsel bir araç olduğunu göstermektedir. Diğer taraftan hanenin barınma giderinin olması, yaşlı yoksulluğunu 3.934 kat arttırmaktadır. Sıra dışı görünen yaşlılık yardımının yoksulluğu arttırdığı tespiti ise esasında yardımlar konusunda yoksulluk

literatüründen bir sapma göstermemektedir. Nitekim yardımların bağımlılık yaratarak, bireylerin gelir edinim potansiyelini düşürdüğünü gösteren geniş bir literatür bulunmaktadır. Ayrıca bu sonuç yaşlılık yardımından yararlanan yaşlıların geniş aile modellerinde barınmaları ve yardım gelirinin yaşlının ihtiyaçları için değil de hanenin giderleri için kullanılması olasılığını da düşündürmektedir.

Hanedeki kişi sayısı yaşlı yoksulluğunu negatif yönde etkileyen unsurlardan biri olarak görülmektedir. Bireyin yalnız yaşaması, yalnız yaşamayanlara göre yoksulluk riskini %47,5 (1-0.525) oranında azaltmaktadır. Dolayısıyla hanede yaşayan birey sayısının hanenin harcamalarını ve yaşam maliyetini artıran temel bir unsur oluşturduğu anlaşılmaktadır. Benzer şekilde hanede yaşayan fert sayısının 3 kişi ve altı olduğu hanelerde yoksulluk riski, 4 kişi ve üstünde olan hanelere göre %89,3 (1-0.107) oranında azaltmaktadır. Bireyin demografik özelliklerini yansıtan değişkenlere bakıldığında ise yaşın negatif, cinsiyet ve eğitim durumunun pozitif yönlü etkisi olduğu görülmektedir. 75+ yaş grubundaki bireylerin yoksulluk riski, 65-74 yaş aralığında yer alan bireylere göre %24 (1-0.76) oranında azalmaktadır. Dolayısıyla bu sonuç, ileri yaş grubundaki yaşlılar için aile ve sosyal destek ağlarının daha fazla yardımcı olduğu ve bu yaş gruplarında bireylerin tüketim eğilimlerinin belirgin şekilde azalmasının etkisi olduğu çıkarımını yapmak mümkündür. Literatürde yer alan çalışmalardaki bulguların aksine, analiz sonucunda yaşlı erkeklerin yaşlı kadınlara göre yoksulluk riskinin 2.996 kat daha fazla olduğu görülmektedir. Aynı şekilde en az bir okul bitiren yaşlılar, hiç okul bitirmeyenlere göre 1.505 kat daha fazla yoksulluk riski ile karşı karşıya kalmaktadır. Yaşlı erkeklerin yoksulluk riskinin daha yüksek çıkması, erkeklerin sosyal destek ağlarına ve aile-içi yardımlara daha mesafeli yaklaşımları ve ekonomik bağımsızlıklarına daha fazla önem atfetmeleri ile açıklanabilir. Ancak bilindiği üzere kadınların ortalama yaşam sürelerinin uzunluğu, eğitim seviyelerinin ve sosyoekonomik özerkliklerinin görece düşüklüğü, onların aslında daha fazla yoksulluk riski ile karşılaşmalarına neden olmaktadır. Aynı şekilde eğitim seviyesi ile yoksulluk arasında da negatif yönlü bir ilişki olduğu literatürdeki çalışmalarda çokça ortaya konulmuştur. Analiz sonucu elde edilen en az bir okul bitiren yaşlıların, hiç okul bitirmemiş yaşlılara oranla daha fazla yoksulluk riski ile karşılaşmaları, söz konusu bireylerin tüketim alışkanlarının farklılaşmasından kaynaklanabileceği gibi, onların yer aldığı aile tipleri ile de ilişkili olabilir. Bu bağlamda analiz sonucu elde edilen cinsiyet ve eğitime dair bulguların, yoksulluk riski üzerinde doğrudan ve anlamlı bir etki yaratmadığı görülmektedir.

Yaşlı bireyler için oluşturulan dört endeks yaşlıların yoksulluk riskini negatif yönde etkilemektedir. Yaşlıların yaşadığı yoksulluk üzerinde en büyük etkiye sahip olan endeks, yaşlı yoksulluğu riskini %41,2 (1-0.588) oranında azaltan maddi varlık endeksidir. Yaşlıların yaşadığı sosyal yoksunlukları da ortaya koyması açısından önemli bir endeks olan toplumsal hayata katılım endeksi de yaşlıların yoksulluk riskini %33,4 (1-0.666) oranında azaltmaktadır. Benzer şekilde yaşlı bireylerin yaşam konfor alanlarının önemli bir unsur olarak görülmesi, konut kalite endeksinin önemli bir değişken olduğunu ortaya koymaktadır. Nitekim konut kalite endeksi, yaşlıların yoksulluk riskini %15,6 (1-0.844) oranında azaltmaktadır. Ancak kötü alışkanlık endeksinin çocuk yoksulluğuna benzer şekilde yaşlı yoksulluğunda da beklentinin aksine sonuç verdiği görülmektedir.

SONUÇ VE POLİTİKA ÖNERİLERİ

Çocukluk ve yaşlılık, insan yaşamı boyunca aktörlüğün en zayıf olduğu yaş dönemlerini ifade etme anlamında ortaklaşmaktadır. Çocukların aktör olarak otonomisi, küçük yaş nedeniyle ebeveynlerine bağıllık ile sınırlanırken, yaşlılar ileriki yaşın neden olduğu fiziksel ve bilişsel sorunlar ile sınırlanmaktadır. Bu nedenlerle iki yaş grubu da hareket etme özgürlüğünden, ekonomik kaynaklara ve temel hizmetlere erişimden, toplumsal hayatın çeşitli yönlerine tek ve aktif şekilde katılımdan, yani aktör olarak etkin hareket edebilme özerkliğinden yoksundur. Temelde bu yoksunluk, iki yaş grubu için başka bir ortaklık olan yoksulluk sorununu ortaya çıkarmaktadır. Aktörel etkinlikleri ile işgücü piyasasına katılabilen üretken çağdaki nüfustan belirgin şekilde ayrılan çocuk ve yaşlı nüfusu, kaçınılmaz olarak yoksulluğu da bu gruptan farklı deneyimlemektedir.

Çocukların yoksulluk deneyimleri, kendi başlarına gelir ediniminden, kendi adına karar alma ve işlem yapma yetkisinden yoksunluk nedeniyle ebeveynlere bağılı olarak şekillenmektedir. Ebeveynlerin eğitim düzeyi, sağlık ve çalışma durumu gibi bireysel özellikleri, çocuklara yaklaşımlarını ve çocuklardan beklentilerini etkileyen kültürel özellikleri, çocuk yoksulluğunun temel yönlendiricileri olmaktadır. Bu değişkenlerin ortak çıktısı çocuğun temel hizmetlere erişimlerini, temel ihtiyaçlarını karşılama düzeyini ve sosyal ilişkilerini belirlemektedir. Dolayısıyla çocuğun yoksulluk deneyimi, hane üyelerinin kişisel özellik ve ekonomik durumları ile bununla ilişkili olarak hanenin yapısal ve çevresel koşullarınca şekillenmekte ve derinleşmektedir.

Yaşlılar ise, çocuklardan farklı olarak ergin bireyler oldukları için kendi hayatlarına yön vermede özgür birer aktör olarak kabul edilmektedir. Ancak yaşlıların yoksullukları ise, yaşın bedene ve zihne oluşturduğu yüklerden ve işgücü piyasasının beklentilerini karşılayamamalarından kaynaklanmaktadır. Gençliğin zindeliğinden yoksun olmaları nedeniyle hareket edebilme kapasitesi, temel hizmetlere ve ihtiyaçlara ulaşabilme imkânı açısından başkalarına ihtiyaç duymaktadırlar. Bununla birlikte yaşlanarak toplumdaki rollerini ve işlevlerini tamamladıkları şeklindeki toplumsal algı nedeniyle yaşlılar, toplumdan izole olmakta ve yaşamları hane ve yakın çevresi ile sınırlanmaktadır. Yaşlı yoksulluğu da bu yönüyle haneye, hanenin çevresel koşullarına, hane üyelerinin ve kendilerinin kişisel özelliklerine duyarlı hale gelmektedir.

Sonuçta büyük oranda hane ve çevresiyle sınırlı mikro bir yaşam alanının pasif kategorileri haline gelen çocuk ve yaşlı nüfusun yoksulluğu, hane içinde gizli kalmaktadır. Ailenin ve toplumun aktör olarak görmezden geldiği bu iki yaş grubu, politika-yapıcıları tarafında da siyasi süreçlere katılımdan yoksun ya da sınırlı oldukları için dikkate alınmamaktadır. Bu nedenle çocuk ve yaşlı yoksulluğu ile mücadele, sosyal politikanın küçük bir alanı ile sınırlı kalmaktadır. Halbuki nüfus çoğunlukları nedeniyle toplumda geniş bir yer kaplayan çocuk ve yaşlılar, aynı zamanda yoksulluğun döngüsel ağına başladığı ve bittiği noktaları temsil etmektedir. Dolayısıyla özel bilgi üretimi ve politika yapımı gerektiren çocuk ve yaşlı yoksulluğu, mücadele edilmezse toplumun kronik bir sosyoekonomik sorunu haline gelme potansiyelini taşımaktadır. Bu nedenle iki yaş grubunun yoksulluklarının altında yatan nedenlerin analizi önemli hale gelmektedir. Bu önem ve gereklilik nedeniyle çalışmada, çocuk ve yaşlı yoksulluğunun belirleyicileri incelenmiştir. Her iki yaş grubunun hane düzeyindeki belirleyicileri olan hassasiyetleri dikkate alınarak çok boyutlu bir yoksulluk analizi çerçevesi oluşturulmuştur.

Yapılan analiz sonucunda, yaşamın erken ve geç dönemlerinde yaşanan yoksulluk deneyimlerinin birtakım ortak görünümünün olduğu teyit edilmiştir. Öncelikle hem çocuk hem de yaşlı yoksulluğu hane koşullarına oldukça duyarlı olduğu görülmüştür. Her iki yaş grubunda da hanenin maddi varlıkları, çevresel ve yapısal özellikleri yoksulluk riskini azaltan önemli faktörler olmaktadır. Benzer şekilde hanede yaşayan üye sayısının artışı da çocuk ve yaşlı bireyleri yoksulluğa yaklaştıran hane düzeyinde başka bir değişken olarak dikkat çekmektedir. Bununla birlikte yaş gruplarının özgün koşullarına bağlı olarak bireysel ve hane düzeyinde farklılaşan değişkenler de öne çıkmaktadır. Çocuk yoksulluğunun önemli belirleyicilerinden biri olarak annenin eğitim durumu, ücretli çalışması ve ebeveyn sayısı gelmektedir. Ayrıca hane düzeyinde eğitime yapılan harcamalar çocuk yoksulluğu belirleyicilerinin ayrışan bir diğer değişkendir. Yaşlı yoksulluğunda ise aktörün çocuğun aksine ergin bir birey olması nedeniyle belirleyicilerin arasına bireysel değişkenler eklenmiştir. Bireyin yaşı, cinsiyeti, eğitim düzeyi, çalışma ve emeklilik durumu yoksulluğun yönlendiricileri arasında yer almıştır. Ayrıca yaşlıda sosyal dışlanma riskinin yoksulluk üzerinde etkili olan bir faktör olduğu görülmüştür. Nitekim yaşlıların toplumla ilişkili olabileceği kanalların değerlendirildiği toplumsal hayata katılım değişkenleri yaşlı yoksulluğunun sosyal boyutlarını ortaya koymuştur.

Elde edilen bu bulgulardan çıkarımla yoksulluğun ekonomik, eğitim, sağlık ve barınma olmak üzere dört temel boyutunun çocuk ve yaşlı yoksulluğu ile mücadelenin temel politika alanları olduğu anlaşılmıştır.

Ekonomi:

Yoksulluk deneyimlerinin en temel nedeni ekonomik ve maddi imkansızlıklar olarak görülmektedir. Gerek çocuk gerekse yaşlı bireylerde yoksulluk olgusunun örüntüsü gelir veya tüketim gibi maddi / ekonomik yoksunluklardır. Bu nedenle söz konusu kesimlerde yoksulluğun engellenebilmesi, en temelde ekonomik durumlarının iyileştirilmesi ile mümkün olabilecektir. Bu anlamda çocukların ve yaşlıların kullanılacak / uygulanacak ekonomi politikalarında önemli birer aktör olarak dikkate alınması, yoksulluk ile mücadeleyi kolaylaştıracaktır.

Çocuk yoksulluğunda en önemli unsurlardan biri olan anne faktörü, annenin ekonomik bağımsızlığı ve durumu ile doğrudan ilintilidir. Pek çok ülkede kadınlara doğum ve süt izni dışında, annelerin refahını iyileştirici ve anne-çocuk ilişkisini pekiştirici muafiyetler bulunmamaktadır. Gelir düzeyi düşük olan hanelerdeki çalışan annelere yönelik, doğum sonrası da bu refahı koruyacak düzenlemeler yapılması çocukların gelişimini önemli ölçüde destekleyecektir. Örneğin, çocuk parası, vergi muafiyeti veya bakım desteği gibi maddi kolaylıklar çocuk yoksulluğunun önlenmesinde hayati rol oynayabilmektedir. Ancak bu kolaylıkların, bağımlılık yaratmasını engellemek adına, denetimlerin aktif bir şekilde yapılması, ülkemiz özelinde örneğin muhtarlar aracılığı ile etkinliğin sağlanması gerekmektedir. Benzer şekilde erken çocukluk döneminde çocuk sağlığı, sağlıklı ve yeterli beslenme ile mümkün olabilmektedir. Yardıma muhtaç hanelerin muhtarlar aracılığı ile mikro düzeyde belirlenmesi ve söz konusu hanelere gıda yardımı yapılması da bir diğer önemli maddi destek olarak değerlendirilmelidir.

Annenin işgücü piyasalarına katılabilmesi, gerek hane gelirini özelde ise daha çok çocuğun maddi refahını doğrudan arttırmaktadır. Bu bağlamda dezavantajlı hanelerde yer alan veya düşük ücretle çalışmak zorunda olan annelerin, doğum sonrası ulusal kredi destek programları (mikro krediler) vasıtasıyla düşük maliyetli iş imkanları sağlanması gerekmektedir.

Çocuğun, yoksulluk döngüsü içerisinde erişkinliğe geçme riskini önlemek adına ulusal düzeyde her doğan çocuk için çok düşük miktarlarda destekleme fonu ayrılmalıdır. Söz konusu fon çocuğun eğitim hayatı boyunca ve daha sonraki

süreçlerinde yoksulluğa düşme riskinde emniyet supabı görevi görecektir. Bu destekleme fonundan yararlanan çocuklar, ileriki dönemlerinde çalışma hayatına başladığında aldıkları ücretin çok cüzi bir miktarını yine bu fona ayıracak ve böylelikle fonun sürdürülebilirliği sağlanabilecektir.

Ekonomik yoksunluğun bir diğer tarafını ise yaşlı nüfus oluşturmaktadır. Alınan yaş ve fiziksel değişimler nedeniyle “*muhtaç, güçsüz*” bireyler olarak görülen ve ekonomik olarak gerek sosyal gerekse fiziki yetersizliklerinden dolayı yoksunluklar yaşayan yaşlılar, en temelde emeklilik durumunun varlığı ile gündeme gelmektedir. Demografik dönüşümünü tamamlamamış olan ülkemizde, nüfusun yaşlanması sosyal güvenlik harcamalarının hızla artmasına neden olmaktadır. Ancak aktif sigortalı çalışan sayısında önemli bir artış olmaması, aktif-pasif dengesini bozmakta ve aktüeryal dengesizliğe neden olmaktadır. Ülkemizdeki önemli bir sorun olmaya başlayan bu dengesizlik, bağımlı nüfusun çalışanlar üzerinde daha büyük maddi külfetler yaratmasına yol açmaktadır. Dolayısıyla oluşan bu dengesizliğin giderilmesi gerek yaşlı yoksulluğu gerekse ulusal çaptaki yoksulluk ile mücadelede önemli bir adım olacaktır. Bu bağlamda iyileştirilmesi gereken ilk durum emeklilik sistemi olarak görülmektedir. Bilindiği üzere ülkemizde bireyler emekliye ayrıldığında hem gelirleri düşmekte hem de birtakım maddi yardımlardan (örneğin aile yardımı) mahrum kalabilmektedir. Bu durumların iyileştirilmesi yaşlıların yoksulluğunu azaltıcı etki yapacaktır.

Yaşlı bireylere yönelik bir diğer ekonomik çözüm, bakım konusunda kendini göstermektedir. Özellikle evde bakım hizmetlerinin yaygınlaştırılması, yaşlıya bakan hanelerin desteklenmesi ve onlara yönelik sosyal yardım sağlanması önemli diğer adımlar olacaktır. Ülkemizde yaşlılara yönelik evde bakım parası, evde bakım hizmeti gibi uygulamalar bulunmaktadır, ancak söz konusu yardımların efektif kullanılıp kullanılmadığının tespiti noktasında sorunlar göze çarpmaktadır. Bu nedenle yaşlılara yönelik yapılacak yardımların parasal değil de destek sistemleri ile karşılanması yaşlıların refahını doğrudan katkıda bulunacaktır.

Yaşlıların hem ekonomik hem sosyal hem de zihinsel yetkinliklerinin iyileştirilmesine yönelik bir diğer düzenleme önerisi ise vergi iadesi uygulamasıdır. Özellikle 65+ yaş grubundaki bireylere getirilecek bir vergisel kolaylık hem onlara maddi destek sağlayacak hem de yarattığı pozitif dışsallık nedeniyle vergi bilincinin oluşumuna katkı sağlayacaktır.

Diğer taraftan oluşan işgücü piyasalarında var olan aktif-pasif dengesizliğinin önlenmesi adına; emeklilik yaşının ileri yaşlara ertelenmesi (geç emeklilik) en önemli adım olacaktır. Ancak günümüzde bu durumun yapılabilmesi çok mümkün görünmemektedir. Bu durumu aşmanın ilk yolu olarak, toplumsal sağlığın iyileştirilmesi, aktif yaşlanma politikaları ile yaşam ömrünün ve fiziki / zihinsel kapasiteyi destekleyici yasal düzenlemelerin yapılması gerekmektedir. Bu bağlamda politika önceliğinin sağlam temelleri olan ve istikrarlı bir eğitim sistemine yönelmesi toplumsal bilincin arttırılması için önem arz etmektedir.

Eğitim:

Eğitim çerçevesinde geliştirilecek yoksullukla mücadele stratejilerinin başında eğitimde fırsat eşitliğinin sağlanması gelmektedir. Eğitimde fırsat eşitliğinin piyasa koşullarına bırakılması, hanelerin gelir düzeylerine göre çocukların temel hak olan bu hizmete erişimde eşitsizliğe yol açmaktadır. Kamunun bir dizi strateji ile söz konusu eşitsizliğe müdahale etmesi mümkündür. Bu çerçevede uygulamada olan zorunlu eğitim süresi çocukların okullara kazandırılmasına yardımcı olsa da aldıkları eğitimin niteliğinde bir iyileştirme yapılmaksızın yetersiz kalmaktadır. Nitelikli eğitim sağlayabilmek için öncelikle çocukların eğitim materyallerine ulaşması gerekmektedir. Ders kitaplarının ücretsiz dağıtılmasına ek olarak, ek yardımcı kitap kaynakları ve kurslar ile diğer eğitim materyallerine (defter, kalem, çanta vs. gibi) erişim desteği çocuklar arasındaki eşitsizliklerin giderilmesine yardımcı olabilecektir. Yine bu çerçevede dijitalleşen eğitim süreçlerine tüm çocukların entegre olabilmesi için yerel birimlerde bilgisayar ve internet altyapısını barındıran merkezlerin kurulması veya kütüphanelerin bu minvalde zenginleştirilmesi, çocukların eğitime erişimlerini kolaylaştıracaktır.

Eğitimde fırsat eşitliğinin bir diğer yönü olan eğitimcilerin nitel ve nicel eşitliği tüm okullara sağlanmalıdır. Özellikle kırsal alanlarda ve mekânsal olarak tercih edilmeyen yerleşim yerlerindeki okullara öğretmen kazandırılabilmesi ve eğitim kalitesini arttırmak için geliştirme ödeneği gibi mali teşvikler uygulamaya konulmalıdır. Aynı şekilde öğretmen maaşlarının iyileştirilmesi, öğretmen niteliğini arttıracak uzun vadeli bir araç olabilmektedir. Çocuk yoksulluğu ile mücadelede hayati öneme sahip olan konutun fiziksel ve yapısal koşullarından hareketle, okulların da bu açılardan iyileştirilmesi çocukların refahı açısından önemlidir. Özellikle okulların sanitasyon ve hijyen koşullarına uygun şekilde yapılandırılması ve

dersliklerin fiziki olarak yeterli düzeyde olması eğitim hizmetinin toplumun geneline belirli standartlarda sunulmasını sağlayacaktır.

Yoksullukla mücadelede okulların işlevsel kurumlar olarak etkinleştirilmesi gerekmektedir. Okulların etkinliği iki açıdan çocuk yoksulluğuna doğrudan müdahale etme potansiyeline sahiptir. İlk olarak okullar, eğitimciler aracılığı ile çocukların gözlenebildiği, ihtiyaçlarının tespit edilebildiği ve bu yönüyle yardımların kolaylıkla ulaştırılabileceği temel kurumlardır. Özellikle ilk ve orta öğretim derecesindeki okullar, okullaşma oranının yüksek olduğu eğitim kurumları oldukları için, tüm çocuklara erişim anlamında kapsayıcı alanlardır. Bu nedenle okullar aracılığı ile dezavantajlı çocukların temel ihtiyaçlarında yaşadıkları yoksunlukların tespit edilmesi ve aynı olarak yardımların ulaştırılması yoksullukla mücadelede yararlı bir mekanizma oluşturacaktır. Söz konusu yardımların aynı olması, nakdi yardımlarda oluşabilecek etkisizliği (nakdi yardımların çocuklara ulaşmama ihtimali) ortadan kaldıracaktır. Ayrıca okullar, çocukların bu yardımlardan yararlanıyor olma durumlarının denetlenmesinde de aktif rol oynayabilecektir. Fakat bu stratejinin başarılı olabilmesi için ihtiyaç sahibi çocukların tespitinde ve yardımların ulaştırılmasında hakkaniyetli davranıp davranılmadığı konusunda okul yönetiminin de denetlenmesi gerekmektedir.

Okulların yoksullukla mücadelede etkinleştirilmesinin diğer bir boyutunu ise okul-aile işbirliğinin artırılması oluşturmaktadır. Bu bağlamda rehberlik servislerinin aktif olarak kullanılması aracılığı ile çocukların ruhsal ve sosyal gelişimleri takip edilmeli ve olası sorunlar aile ile işbirliği içerisinde çözümlenmelidir. Ayrıca yine ilişkili olarak çocukların eğitimine destek olması için ailelere ulaşmak ve gerekiyorsa ailelere bilgilendirici eğitimler vermek okullar aracılığıyla çocukların refahını yükseltmenin yollarından biri olabilecektir. Ailelerin bilgilendirilmesi konusunda önemli olan bir diğer husus da kız çocuklarının eğitime erişimlerini ileriki düzeylerde de sürdürebilmek için toplumsal cinsiyet eşitsizliği ile ilgili farkındalığın yaratılması gerekmektedir. Bu bağlamda müfredata toplumsal cinsiyetin eklenmesi, çocukların da bu bilinçte yetişmesinin zeminini hazırlayacaktır.

Özel olarak okullar ile uygulanabilecek yoksullukla mücadele politikalarının dışında daha genel olarak, ulusal eğitim politikalarının gözden geçirilmesi de dolaylı yönden yoksul çocuklara etki edebilmektedir. Eğitim sisteminin sıklıkla değiştirilmesi, ek ders ve kurs gibi imkanlardan mahrum kalan yoksul çocukların eğitim yoksunluğunu derinleştirmektedir. Bu nedenle eğitim sistemi, sahadan

eğitimcilerin, pedagogların ve hatta çocuk ve velilerin dahil olduğu katılımcı bir süreç ile belirlenmelidir. Böylece hazırlanan ideal eğitim sistemi sık değiştirilmemeli, kalıcı hale getirilmelidir.

Eğitim alanında bir diğer politika önerisi ise, çocukların 0-5 yaş erken çocukluk dönemine ilişkin olarak bakımevi, kreş veya eğitimlerin daha çok devlet destekli olarak yaygınlaştırılmasına yöneliktir. Bu sayede özellikle dezavantajlı ailelerdeki annelerin işgücüne katılmasına imkân sağlanacak ve hanenin gelir düzeyi artacaktır. Yine bununla ilişkili olarak okulların tam gün olması, annenin gelir edinimini kolaylaştıracaktır. Ayrıca erken çocukluk döneminden itibaren ve okul çağındaki çocukların gün içinde uzun süreli kurumda geçirdikleri zamanlarda çocuklara öğün desteği verilmesi, onların gelişimlerine de yardımcı olacaktır. Böylece gelir düzeyi düşük hanelerdeki çocuklar, en azından bir öğünde yeterli ve dengeli gıdaya ulaşabilecektir.

Eğitim, sadece çocukların yoksulluğu ile mücadelede bir politika aracı değil, aynı zamanda yaşlıların da yaşam kalitelerini de yükseltme potansiyeline sahip iyi bir mekanizmadır. Son yıllarda uygulama alanı bulan yaşlı dostu üniversiteler (yenilenme / tazelenme veya 65+ üniversiteler) bu anlamda yaşlıların toplumdan izole yaşamlarını değiştirmeye olanak sağlamaktadır. Medya, kamu ve sivil toplum kuruluşları işbirliği ile uygulamaya konulacak olan yaşlı üniversiteleri sayesinde, yaşlıların toplumsal hayata katılımı kolaylaşacak, sosyal kimlikleri onaylanacak ve kendilerini gerçekleştirmelerine yardımcı olunacaktır. Aynı şekilde yaşlılara yönelik beceri geliştirme programlarının uygulanması da onların refahlarını önemli ölçüde arttıracaktır. Günümüzde yaşlılara yönelik tespit edilen en önemli eksiklik ise yaşlıların haklarını tam ve net olarak bilmemelerinden kaynaklanmaktadır. Kamusal eğitim ve destek bu noktada da aktif bir rol oynayarak, kamu spotu veya eğitim programları ile yaşlıları yaşlı hakları konusunda eğitmeli ve böylece toplumu da yaşlılara yönelik bilinçlendirme görevi üstlenmelidir.

Sağlık:

Sağlık konusunda çocuklara yönelik atılabilecek en temel adımlardan birini erken çocukluk ve okul çağındaki çocukların okulda verilecek öğün desteği oluşturmaktadır. Bu çağlardaki çocukların en sık karşılaştıkları antropometrik bozukluklar, çocukların eğitim süreçleri boyunca verilecek öğün (günlük alınması gereken besin ve kalori değerini karşılayan gıda), fiziksel ve zihinsel gelişimlerine

yardımcı olacaktır. Aynı şekilde okullarda içme suyuna erişimin kolaylaştırılması ve yaygınlaştırılması da bu amacı gerçekleştirmek için uygulamaya konulmalıdır. Diğer taraftan okullardaki rehberlik servislerinin aile ve çocuk ilişkisinde aktif kullanımı, aile içinde yaşanan olumsuz durumların, çocukların psikolojik sağlıkları üzerindeki etkisiyle mücadele edebilmenin bir yolu olacaktır.

Sağlık alanındaki öne çıkan diğer konu, neredeyse yoksulluk tarihi boyunca tartışılan doğum kontrol ve aile planlaması bilincinin sağlanması olmuştur. Ailelerin sosyoekonomik düzeylerinin imkân verdiği ölçüde çocuk sahibi olması, çocuk yoksulluğunun önemli bir belirleyicisidir. Bu nedenle aile hekimlikleri ve kamu spotları aracılığıyla toplumun geneline doğum kontrol bilgisi ve aile planlaması bilinci sağlanmalıdır.

Sağlığa erişim yoksulluk çalışmalarında önemli bir unsur olarak yer almaktadır. Bu anlamda özellikle anne-çocuk merkezlerinin ve çocuk hastanelerinin yaygınlaştırılması, erişimlerinin kolaylaştırılması sağlıklı nesiller yetiştirmek için son derece önemli politikalar olarak görülmelidir. Bununla ilişkili olarak doğum öncesi sağlık hizmetlerinin kapsamının genişletilmesi ve takibinin yapılması ve tedavi maliyeti yüksek hastalıklarda (lösemi, SMA, MS gibi), sağlık hizmetine erişim sorunu yaşayan çocuklara tedavi ve hizmet desteği sunulması da diğer politika önerileri arasında yer almaktadır.

Sağlığa erişim, yaşlılık döneminde çocukluğa göre çok daha kapsamlı bir politika yapım süreci gerektirmektedir. Mekânsal olarak ulaşımı zor olan hastanelere erişim kolaylığı ve özellikle kırsal alanlarda yaşayan yaşlılar için taşınabilir sağlık hizmeti sunumu yaşlıların refahlarını ve yaşam kalitelerini doğrudan arttıracaktır. Bu anlamda yatağa bağımlı ve ciddi hastalıklarla yüzleşen bireylere sunulan evde sağlık hizmetinin, yaşlılar için daha kapsayıcı şekilde genişletilmesi yararlı olacaktır.

Yaşlıların sağlıkları üzerinde olumlu etki yaratacak başka bir politika çerçevesi aktif yaşlanma ile şekillenmektedir. Yaşlıların fiziksel aktiviteleri yapabilecekleri ve psikolojik sağlıkları için de rehabilitasyon hizmetlerinin sunulduğu merkezler topluma kazandırılmalıdır. Bu merkezlerin aktif şekilde kullanımını özendirme için yaşlılar, kamu spotları aracılığıyla bilgilendirilmeli ve teşvik edilmelidir.

Sonuç olarak sağlık, çocuk ve yaşlı yoksulluğu ile mücadelede en temel ve insani politika alanlarından birini oluşturmaktadır. Sağlıklı yaşam, yoksulluğun da ötesinde temel insan hakları arasında yer almaktadır. Öyle ki sağlıklı yaşam hakkı,

Anayasanın 56. maddesinde “herkes, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahiptir” şeklinde yer almaktadır. Aynı hüküm çerçevesinde görüldüğü gibi sağlıklı yaşamın diğer yönünü de yoksulluğun temel boyutlarından biri olan barınma oluşturmaktadır.

Barınma:

Hanenin ve çevresinin koşullarını hem çocuk hem de yaşlıda önemli bir belirleyici olması nedeniyle barınma koşullarının iyileştirilmesi iki grubun yoksulluğu için de önemli bir politika aracı oluşturmaktadır. Barınma koşullarının iyileştirilmesi nakdi yardımdan ziyade materyal yardımın ya da konutun yapısında gerekli olan tadilat veya inşaa desteği şeklinde olması yardımların etkinliğini arttıracaktır. Örneğin hanede tuvalet veya sanitasyon gibi sorunların yaşanması hem bireylerin yaşam kalitelerini azaltmakta hem de toplum sağlığını tehdit etmektedir. Böyle konutların tespiti ve gerekli düzenlemelerin yapılması gerek çocukların gelişimlerini gerekse yaşlıların sağlıklarını iyileştirmeye olumlu katkı yapacaktır. Bununla birlikte günümüzün mimari yapısının dikey hale yönelmesi, yaşlıların konfor alanlarını daraltmaktadır. Bu bağlamda yapılacak yeni mimari projelerin yaşlıların yaşamlarını kolaylaştıracak standartlara uygun yapılması yaşlıların refahını yükseltecektir. Örneğin apartmanların asansör, bahçe, rampa gibi unsurlara dikkat edilerek inşaa edilmesi, merdivenlerin yaşlılara uygun olarak yapılması yaşlı bireyler için yaşamlarına hayati dokunuşlar yapabilmektedir.

Günümüzde teknolojik ilerlemelerin barınma koşullarında kullanılmaya başlanmasıyla da özellikle yaşlılar için konfor alanları yaratılabilmektedir. Akıllı ev sistemleri, sağlık ve uyku takibini yapan saatler, ev işlerinde yardımcı robotik araçlar, elektronik kapı veya pencere sistemleri gibi teknolojik yenilikler bu anlamda son derece önemli birer araç olarak kullanılabilir. Bu tür teknolojik ürünlerin kullanımının yaygınlaştırılması ve ediniminin kolaylaştırılması bireylerin refahlarını arttıracaktır.

Çocuk ve yaşlı bireyler için barındıkları konutun hastane ve eğitim kurumlarına yakın olması da son derece önemlidir. Bununla birlikte konutun yakınında çocuk oyun alanlarının olması, yaşlılar için sosyalleşme ve fiziksel aktivitelerini yapabilecek açık alanların inşaa edilmesi yaşam kalitesinin artmasına yardımcı olabilecektir. Ayrıca yaşlılar özelinde huzurevlerinin de politika gündemine alınması gerekmektedir. Nitekim huzurevlerinin kalabalık olması, konforlu yaşama

imkân vermeyen bina yapıları ve kaliteli hizmet sunumunu servis etmeyen personel nedeniyle yaşlılar huzurevlerinde düşük refah düzeyinde yaşamaktadır. Huzurevi çalışanlarına yaşlılara bakım eğitimi verilmesi, huzurevlerinin hijyen ve bakım kalitesi açısından denetlenmesi ve huzurevlerinin inşa edilme biçimlerinin değiştirilmesi gerekmektedir. Şehirden uzakta olmayan, yatay mimariye sahip, bahçeli açık alanları ve ortak zaman geçirilebilecek alanları olan huzurevlerinin inşa edilmesi yaşlıların buralardaki koşullarını iyileştirecektir.

Barınma konusundaki son politika önerisi barınma maliyetlerini azaltma ve iyi koşullarda konut sunumunu gerçekleştirmeyi amaçlamaktadır. Dezavantajlı haneler için uygun barınma koşullarına sahip konutların ulaşılabilir ve makul miktarlara kiralanması için toplu konut projeleri yapılmalıdır. Doğrudan kamu tarafından sunulacak olan bu hizmet, doğrudan yaşam koşullarını iyileştirecek ve bu sayede mahalle kültürü oluşarak çocuk ve yaşlıların sosyalleşmelerini arttıracak ve yoksulluğa düşme ihtimallerini azaltacaktır.

Karma politikalar:

Yoksulluğun dört temel boyutuna ek olarak yoksullukla mücadeleye çok yönlü katkısı olabilecek ve pozitif dışsallıkları nedeniyle toplumun genelini etkileyebilecek birtakım politikalar da üretmek mümkündür. İlk olarak çocuklar için kamu spotları aracılığıyla, ailelerin çocuklara karşı olan maddi ve manevi yükümlülükleri konusunda bilinçlendirilmeleri, çocuğun hayatını doğrudan ve dolaylı olumlu yansımaları olabilecektir. Ailelerin çocuklara karşı sorumluluklarının farkında olmaları, dolaylı olarak aile planlamasına katkıda bulunabilecek ve hanede bakımı sağlanabilecek sayıdaki çocuğun beşerî sermayesine yatırım yapmak mümkün olabilecektir. Diğer taraftan ailelerin çocuklara karşı yükümlülükleri maddi ihtiyaçlarını karşılamakla sınırlı kalmamaktadır. Çocuk ile kaliteli zaman geçirme, çocuğun derslerine yardımcı olma, boş zaman ve eğlence aktiviteleri gerçekleştirmek gibi sorumluluklar çocukların yaşam akışını iyileştirecektir.

Erken çocukluk ve okul dönemindeki çocuklara yönelik önerilen eğitim merkezleri ile huzurevleri veya yaşlıların sosyalleşebilecekleri tesislerin yakın yerlerde yapılması, çocuk ve yaşlıların etkileşimini sağlayacak ve nesiller arası aktarım mümkün olabilecektir. Bu gibi yerlerin inşa edilmesiyle, yerel birimlerin ve sivil toplum kuruluşlarının ön ayak olduğu programlar, aktiviteler düzenlenmesi ile hem yaşlıların yalnızlaşmasının önüne geçilebilir hem de kentsel alanlarda izole

büyüyen çocukların büyükanne/baba ilişkisi kurmaları sağlanabilir. Benzer şekilde ilköğretim düzeyinde ders müfredatlarına uygun olacak şekilde yaşlılar ile ilgili sosyal hayat ve deneyimlerinin yer aldığı konuların eklenmesi, çocukların yaşlılar ile olan bağını güçlendirecek ve toplumsal olarak yaşlılara yönelik olumsuz algının önüne geçilebilmesine zemin hazırlayacaktır.

Son olarak yaşlıların sosyal dışlanmaya en açık kesimler olmasının önüne geçilebilmesi adına, yaşlı bireylerin hem sosyalleşebilecekleri hem de öz-tüketimlerini sağlayabilecekleri imkanlar tesis edilmelidir. Örneğin yaşlılara yönelik; küçük ölçekli üretim atölyeleri, hobi bahçeleri, ev eksenli ve emek yoğun üretim gerektirmeyen küçük iş imkanları sosyal ve kamusal projeler kapsamında hayata geçirilmelidir. Böylece yaşlı bireyler aktif bir yaşama sahip olur, kendilerini değerli hisseder ve öz-tüketimleri için üretim yapabilirler.

Sonuç olarak, değişen nüfus yapılarında önemli birer kesim haline gelen çocuklar ve yaşlılar, ülkelerin hem bugünleri hem de gelecekleri için politika hedefinin temel aktörleri olmaya başlamıştır. Yoksulluk analizlerinin bireysel düzeye inmesi, çok boyutlu yoksulluk yaklaşımı ve katılımcı yoksulluk çalışmalarıyla çocuklar ve yaşlılar sesleri duyulmaya başlanan yoksulluk mağdurları olarak, yoksulluk gündeminde yerlerini almaktadır. Bu nedenle çocukların ve yaşlıların yoksulluk deneyimleri, belirleyicileri ve dolayısıyla buradan oluşturulacak yoksulluk ile mücadele stratejileri sosyal politikanın öncelikleri arasına girmeye başlamıştır. Yapılan her bir analiz onların yoksul deneyimlerinin aydınlatılmasına ve dolayısıyla yoksulluk ile mücadele programlarına katkı sağlamaktadır. Son olarak, günümüzün küresel tam kamusal malı olarak nitelendirebilecek olan yoksullukla mücadele, gelecekte daha yoğun bir biçimde gündemde yer alacaktır.

KAYNAKÇA

- Abbott, A. & DeViney, S. (1992). "The Welfare State as Transnational Event: Evidence from Sequences of Policy Adoption", *Social Science History*, 16(2), 245–274. <https://doi.org/10.1017/S0145553200016473>.
- Abbott, R. D., et al. (2004). "Walking and Dementia in Physically Capable Elderly Men", *JAMA*, 292(12), 1447–1453. <https://doi.org/10.1001/jama.292.12.1447>.
- Abdullah, M. A., Basharat, Z., et al. (2014). "A Qualitative Exploration of Pakistan's Street Children, as a Consequence of the Poverty-Disease Cycle", *Infectious Diseases of Poverty*, 3(1), 11. <https://doi.org/10.1186/2049-9957-3-11>.
- Abebe, T. (2008). "Earning a Living on the Margins: Begging, Street Work and the Socio-spatial Experiences of Children in Addis Ababa", *Geografiska Annaler: Series B, Human Geography*, 90(3), 271–284. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0467.2008.292.x>.
- Abu-Bader, S. H., Rogers, A. & Barusch, A. S. (2003). "Predictors of Life Satisfaction in Frail Elderly", *Journal of Gerontological Social Work*, 38(3), 3–17. https://doi.org/10.1300/J083v38n03_02.
- Acemoğlu, D. & Robinson, J. A. (2014). *Ulusların Düşüşü: Güç, Zenginlik ve Yoksulluğun Kökenleri* (çev. F. R. Velioglu), Doğan Kitapçılık, İstanbul.
- Achenbaum, W. A. (1978). *Old Age in the New Land: The American Experience since 1790*, The Johns Hopkins University Press, London.
- Achenbaum, W. A. (2002). "Gerontocracy", In *Encyclopedia of Aging*, (ed.) D. J. Ekerdt, (pp. 561–562), Thomson Gale, New York.
- Ackerman, B. P., Kogos, J., Youngstrom, E., Schoff, K. & Izard, C. (1999). "Family Instability and the Problem Behaviors of Children from Economically Disadvantaged Families", *Developmental Psychology*, 35(1), 258–268. <https://doi.org/10.1037//0012-1649.35.1.258>.
- Ackermann, M., Stearns, S. C. & Jenal, U. (2003). "Senescence in a Bacterium with Asymmetric Division", *Science*, 300(5627), 1920–1920. <https://doi.org/10.1126/science.1083532>.
- Adam, E. K. (2004). "Beyond Quality: Parental and Residential Stability and Children's Adjustment", *Current Directions in Psychological Science*, 13(5), 210–213. <https://doi.org/10.1111%2Fj.0963-7214.2004.00310.x>.
- Adams, J. M. & White, M. (2004). "Biological Ageing: A Fundamental, Biological Link Between Socio-economic Status and Health?", *The European Journal of Public Health*, 14(3), 331–334. <https://doi.org/10.1093/eurpub/14.3.331>.
- Adena, M. & Myck, M. (2014). "Poverty and Transitions in Health in Later Life", *Social Science & Medicine*, 116, 202–210. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2014.06.045>.
- Adena, M., Myck, M. & Oczkowska, M. (2015). "Material Deprivation Items in SHARE Wave 5 Data: A Contribution to a Better Understanding of Differences in Material Conditions in Later Life", In *Ageing in Europe - Supporting Policies for an Inclusive Society*, (ed.) A. Börsch-Supan, T. Kneip, H. Litwin, M. Myck, & G. Weber, (pp. 25–38), De Gruyter, Berlin.
- Adetola, A. & Olufemi, P. (2012). "Determinants of Child Poverty in Rural Nigeria: A Multidimensional Approach", *Global Journal of Human Social Science Arts & Humanities*, 12(12), 39–53. Retrieved from https://globaljournals.org/GJHSS_Volume12/6-Determinants-of-Child.
- Admassie, A. (2002). "Explaining the High Incidence of Child Labour in Sub-Saharan Africa", *African Development Review*, 14(2), 251–275. <https://doi.org/10.1111/1467-8268.00054>.
- African Union (1990). *African Charter on the Rights and Welfare of the Child*, Assembly of Heads of State and Government Twenty-Sixth Ordinary Session, Addis Ababa, Ethiopia, July 1990. Retrieved from https://au.int/sites/default/files/treaties/36804-treaty-african_charter.
- Afshar, S., Roderick, P. J., Kowal, P., Dimitrov, B. D. & Hill, A. G. (2015). "Multimorbidity and the Inequalities of Global Ageing: A Cross-sectional Study of 28 Countries Using the World Health Surveys", *BMC Public Health*, 15(1), 776. <https://doi.org/10.1186/s12889-015-2008-7>.
- Agyire-Tettey, F., Asuman, D., Ackah, C. G. & Tsiboe-Darko, A. (2021). "Multidimensional

- Child Poverty in Ghana: Measurements, Determinants, and Inequalities", *Child Indicators Research*, 14(3), 957–979. <https://doi.org/10.1007/s12187-020-09783-z>.
- Aidt, T., Leon, G. & Satchell, M. (2017). "The Social Dynamics of Collective Action: Evidence from the Captain Swing Riots, 1830-1831", *Cambridge Working Papers in Economics* (No. 1751), Cambridge: University of Cambridge. Retrieved from <https://www.econ.cam.ac.uk/research-files/repec>.
- Akatsuka, E. & Tadaka, E. (2021). "Development of a Resilience Scale for Oldest-old age (RSO)", *BMC Geriatrics*, 21(1), 174. <https://doi.org/10.1186/s12877-021-02036-w>.
- Albritton, T., Angley, M., Grandelski, V., Hansen, N. & Kershaw, T. (2014). "Looking for Solutions: Gender Differences in Relationship and Parenting Challenges Among Low-Income, Young Parents", *Family Process*, 686–701. <https://doi.org/10.1111/famp.12088>.
- Alcock, P. (1997). *Understanding Poverty*, Palgrave, Hampshire.
- Alexander, K. L., Entwisle, D. R. & Dauber, S. L. (1993). "First-Grade Classroom Behavior: Its Short- and Long-Term Consequences for School Performance", *Child Development*, 64(3), 801–814. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.1993.tb02944.x>.
- Alexopoulos, G. S. (2005). "Depression in the Elderly", *The Lancet*, 365(9475), 1961–1970. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(05\)66665-2](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(05)66665-2).
- Ali, M., Shahab, S., Ushijima, H. & de Muynck, A. (2004). "Street Children in Pakistan: A Situational Analysis of Social Conditions and Nutritional Status", *Social Science & Medicine*, 59(8), 1707–1717. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2004.01.031>.
- Alkire, S. (2002). *Valuing Freedoms: Sen's Capability Approach and Poverty Reduction*, Oxford University, Oxford.
- Alkire, S. & Foster, J. (2008). "Counting and Multidimensional Poverty Measurement", *Oxford Poverty & Human Development Initiative (OPHI), Working Paper No. 07*, Retrieved from <https://www.ophi.org.uk/wp-content>.
- Alkire, S. & Foster, J. (2011a). "Counting and Multidimensional Poverty Measurement", *Journal of Public Economics*, 95(7–8), 476–487. <https://doi.org/10.1016/j.jpubeco.2010.11.006>.
- Alkire, S. & Foster, J. (2011b). "Understandings and Misunderstandings of Multidimensional Poverty Measurement", *The Journal of Economic Inequality*, 9(2), 289–314. <https://doi.org/10.1007/s10888-011-9181-4>.
- Alkire, S. & Roche, J. M. (2011). "Beyond Headcount: Measures that Reflect the Breadth and Components of Child Poverty", *Oxford Poverty & Human Development Initiative (OPHI), Working Paper No. 45*, Retrieved from <https://www.ophi.org.uk/wp-content/uploads/ophi-wp-45-2012.pdf>.
- Alkire, S. & Santos, M. E. (2010). "Acute Multidimensional Poverty: A New Index for Developing Countries", *Oxford Poverty & Human Development Initiative (OPHI), Working Paper No. 38*, Retrieved from <https://www.ophi.org.uk/wp>.
- Allison, P. (2013). *What's the Best R-Squared for Logistic Regression?*, Statistical Horizons, Retrieved from <https://statisticalhorizons.com/r2logistic/>
- Almeida, R. B. (2020). "The Effect of Child Labour on Primary Education in Brazil", In *Child Labor in the Developing World: Theory, Practice and Policy*, (ed.) A. Posso, (pp. 173–192), Palgrave Macmillan, Singapore.
- Alonso, J., Orfila, F., Ruigómez, A., Ferrer, M. & Antó, J. M. (1997). "Unmet Health Care Needs and Mortality Among Spanish Elderly", *American Journal of Public Health*, 87(3), 365–370. <https://doi.org/10.2105/ajph.87.3.365>.
- Alston, P. (1994). "The Best Interests Principle: Towards a Reconciliation of Culture and Human Rights", *International Journal of Law, Policy and the Family*, 8(1), 1–25. <https://doi.org/10.1093/lawfam/8.1.1>.
- Altanis, P. & Goddard, J. (2004). "Street Children in Contemporary Greece", *Children & Society*, 18(4), 299–311. <https://doi.org/10.1002/chi.797>.
- Alter, G., Cliggett, L. & Urbiel, A. (1996). "Household Patterns of the Elderly and the Proximity of Children in a Nineteenth-Century City, Verviers, Belgium, 1831–1846", In *Aging and*

- Generational Relations over the Life Course*, (ed.) T. K. Hareven, (pp. 30–52), De Gruyter, Berlin.
- Altuntaş, B. (2018). *Mendile, Simite, Boyaya, Çöpe... Ankara Sokaklarında Çalışan Çocuklar*, İletişim, İstanbul.
- Altuntaş, H. ve Şahin, M. (Ed.) (2011). *Kur'an-ı Kerim Meâli*, DİB, Ankara.
- Ambadekar, N., Wahab, S., Zodpey, S. & Khandait, D. (1999). "Effect of Child Labour on Growth of Children", *Public Health*, 113(6), 303–306. [https://doi.org/10.1016/s0033-3506\(99\)00185-7](https://doi.org/10.1016/s0033-3506(99)00185-7).
- Amin, S., Quayes, M. S. & Rives, J. M. (2004). "Poverty and other determinants of child labor in Bangladesh", *Southern Economic Journal*, 70(4), 876–892. Retrieved from <https://www.jstor.org/stable/4135277>.
- Amin, S., Quayes, S. & Rives, J. M. (2006). "Market Work and Household Work as Deterrents to Schooling in Bangladesh", *World Development*, 34(7), 1271–1286. <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2005.10.006>.
- Amir, S. (1999). *Entellektüel Yolculuğum* (çev. U. Günsür), Ütopya, Ankara.
- Anarfi, J. K. (1997). "Vulnerability to Sexually Transmitted Disease: Street Children in Accra", *Health Transition Review: The Cultural, Social, and Behavioural Determinants of Health*, 7 Suppl, 281–306. Retrieved from <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/10169651>.
- Anderberg, P. (2020). "Gerontechnology, Digitalization, and the Silver Economy", *XRDS: Crossroads, The ACM Magazine for Students*, 26(3), 46–49. <https://doi.org/10.1145/3383388>.
- Andersen, S. H. (2013). "Common Genes or Exogenous Shock? Disentangling the Causal Effect of Paternal Unemployment on Children's Schooling Efforts", *European Sociological Review*, 29(3), 477–488. <https://doi.org/10.1093/esr/jcr088>.
- Andersen, Z. J., de Nazelle, A., et al. (2015). "A Study of the Combined Effects of Physical Activity and Air Pollution on Mortality in Elderly Urban Residents: The Danish Diet, Cancer, and Health Cohort", *Environmental Health Perspectives*, 123(6), 557–563. <https://doi.org/10.1289/ehp.1408698>.
- Anderson, K. H. & Becker, C. M. (1999). "Post-Soviet Pension Systems, Retirement, and Elderly Poverty: Findings from the Kyrgyz Republic", *MOST: Economic Policy in Transitional Economies*, 9, 459–478. <https://doi.org/10.1023/A:1009556526212>.
- Anderson, M. (1971). *Family Structure in Nineteenth Century Lancashire*, Cambridge University, Cambridge.
- Andresen, S. & Meiland, S. (2019). "Being Poor from Children's Point of View. The Potential of Childhood Theory and Qualitative Methods for Child Poverty Research: Findings From Two Qualitative Studies of Poverty in Germany", *Children and Youth Services Review*, 97, 94–99. <https://doi.org/10.1016/j.chilyouth.2017.07.010>.
- Andriessen, J. W., Brunekreef, B. & Roemer, W. (1998). "Home Dampness and Respiratory Health Status in European Children", *Clinical & Experimental Allergy*, 28(10), 1191–1200. <https://doi.org/10.1046/j.1365-2222.1998.00322.x>.
- Angel, J. L. (1947). "The Length of Life in Ancient Greece", *Journal of Gerontology*, 2(1), 18–24. <https://doi.org/10.1093/geronj/2.1.18>.
- Ansell, N. (2005). *Children, Youth and Development*, Routledge, Abingdon.
- Anzick, M. A. & Weaver, D. A. (2001). "Reducing Poverty among Elderly Women", *Social Security Administration, ORES Working Paper*, No. 87, Retrieved from <https://www.ssa.gov/policy/docs/workingpapers/wp87.html>.
- Apablaza, M. & Yalonetzky, G. (2013). "Measuring the Dynamic of Multiple Deprivations Among Children: The Cases of Andhra Pradesh, Ethiopia, Peru and Vietnam", *Young Lives Working Paper* 101, Oxford: University of Oxford. Retrieved from <https://www.ophi.org.uk/wp-content/uploads/OPHI-RP-26a.pdf>.
- Aptekar, L. (1988). *Street Children in Cali*, Duke University, Durham, London.

- Aptekar, L. (1994). "Street Children in the Developing World: A Review of Their Condition", *Cross-Cultural Research*, 28(3), 195–224. <https://doi.org/10.1177%2F106939719402800301>.
- Archard, D. (2004). *Children: Rights and Childhood*, Routledge, London, New York.
- Arcury, T. A., Arnold, T. J., et al. (2019). "Latinx Child Farmworkers in North Carolina: Study Design and Participant Baseline Characteristics", *American Journal of Industrial Medicine*, 62(2), 156–167. <https://doi.org/10.1002/ajim.22938>.
- Arias, C., Atella, V., Castagnini, R. & Perali, F. (2003). "Estimation of the Sharing Rule Between Adults and Children and Related Equivalence Scales within a Collective Consumption Framework", *CEIS Tor Vergata, Research Paper Series, Working Paper No. 28*, Centre for International Studies on Economic Growth. Retrieved from <https://ceistorvergata.it/RePEc/rpaper/No-28-Arias,Atella,Castagnini,Perali.pdf>.
- Ariés, P. (1962). *Centuries of Childhood: A Social History of Family Life* (trans. R. Baldick), Alfred A. Knopf, New York.
- Armand, A., Attanasio, O., Carneiro, P. & Lechene, V. (2020). "The Effect of Gender-Targeted Conditional Cash Transfers on Household Expenditures: Evidence from a Randomized Experiment", *The Economic Journal*, 130(631), 1875–1897. <https://doi.org/10.1093/ej/ueaa056>.
- Armitage, R. & Nellums, L. B. (2020). "COVID-19 and the Consequences of Isolating the Elderly", *The Lancet Public Health*, 5(5), e256. [https://doi.org/10.1016/S2468-2667\(20\)30061-X](https://doi.org/10.1016/S2468-2667(20)30061-X).
- Arokiasamy, P., Uttamacharya, U., et al. (2015). "The Impact of Multimorbidity on Adult Physical and Mental Health in Low- and Middle-Income Countries: What does the Study on Global Ageing and Adult Health (SAGE) Reveal?", *BMC Medicine*, 13(1), 178. <https://doi.org/10.1186/s12916-015-0402-8>.
- Aron, L. Y. & Zweig, J. M. (2003). *Educational Alternatives for Vulnerable Youth: Student Needs, Program Types, and Research Directions*, The Urban Institute, Washington. Retrieved from <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED500817.pdf>.
- Asen, R. (2002). *Visions of Poverty: Welfare Policy and Political Imagination*, Michigan State University, East Lansing.
- Ashcraft, R. (1992). "Liberalism and the Problem of Poverty", *Critical Review*, 6(4), 493–516. <https://doi.org/10.1080/08913819208443277>.
- Atkinson, A. B. (1987). "On the Measurement of Poverty", *Econometrica*, 55(4), 749–764. <https://doi.org/10.2307/1911028>.
- Atkinson, A. B. (1998a). *Poverty in Europe*, Blackwell Publishing Ltd, Oxford.
- Atkinson, A. B. (1998b). "Social Exclusion, Poverty and Unemployment", In *Exclusion, Employment and Opportunity*, (ed.) A. B. Atkinson & J. Hills, (pp. 1–24), Centre for Analysis of Social Exclusion, London.
- Atkinson, A. B. (1999). "The Contributions of Amartya Sen to Welfare Economics", *The Scandinavian Journal of Economics*, 101(2), 173–190. Retrieved from <https://www.jstor.org/stable/3440691%0A>.
- Atkinson, A. B., Cantillon, B., Marlier, E. & Nolan, B. (2002). *Social Indicators: The EU and Social Inclusion*, Oxford University, Oxford.
- Atkinson, A. B. & Marlier, E. (2010). *Analysing and Measuring Social Inclusion in a Global Context*, United Nations, New York.
- Attanasio, O. & Lechene, V. (2010). Conditional Cash Transfers, Women and the Demand for Food, *Institute for Fiscal Studies, IFS Working Paper 10/17*. Retrieved from <https://ifs.org.uk/wps/wp1017.pdf>.
- Auletta, K. (1982). *The Underclass*, Random House, New York.
- Avan, A., Digaleh, H., et al. (2019). "Socioeconomic Status and Stroke Incidence, Prevalence, Mortality, and Worldwide Burden: An Ecological Analysis from the Global Burden of Disease Study 2017", *BMC Medicine*, 17(1), 191. <https://doi.org/10.1186/s12916-019-1397->

3.

- Ayaya, S. O. & Esamai, F. O. (2001). "Health Problems of Street Children in Eldoret, Kenya", *East African Medical Journal*, 78(12), 624–629. <https://doi.org/10.4314/eamj.v78i12.8930>.
- Ayres, R. U. (2020). *On Capitalism and Inequality: Progress and Poverty Revisited*, Springer, Chom.
- Bahmueller, C. F. (1981). *The National Charity Company: Jeremy Bentham's Silent Revolution*, University of California, Berkeley.
- Bakeman, R. & Brown, J. V. (1980). "Early Interaction: Consequences for Social and Mental Development at Three Years", *Child Development*, 51(2), 437–447. Retrieved from <https://www.jstor.org/stable/pdf/1129277.pdf>.
- Baker, M., McNicholas, A., et al. (2000). "Household Crowding a Major Risk Factor for Epidemic Meningococcal Disease in Auckland Children", *The Pediatric Infectious Disease Journal*, 19(10), 983–990. <https://doi.org/10.1097/00006454>.
- Balagopalan, S. (2014). *Inhabiting "Childhood": Children, Labour and Schooling in Postcolonial India*, Palgrave Macmillan, Hampshire.
- Baland, J. M. & Robinson, J. A. (2000). "Is Child Labor Inefficient?", *Journal of Political Economy*, 108(4), 663–679. Retrieved from https://scholar.harvard.edu/files/jrobinson/files/jr_childlaborpublished.pdf.
- Ballón, P., Cockburn, J., Dessy, S. & Diarra, S. (2018). "Child Monetary Poverty and Multidimensional Deprivations: Why They Differ", *Journal of African Economies*, 27(4), 483–512. <https://doi.org/10.1093/jae/ejy001>.
- Banerjee, S. (2021). "Determinants of Rural-urban Differential in Healthcare Utilization among the Elderly Population in India", *BMC Public Health*, 21(1), 939. <https://doi.org/10.1186/s12889-021-10773-1>.
- Banfield, E. C. (1968). *The Unheavenly City: The Nature and Future of Our Urban Crisis*, Little, Brown and Company, Boston.
- Barker, D., Eriksson, J., Forsén, T. & Osmond, C. (2002). "Fetal Origins of Adult Disease: Strength of Effects and Biological Basis", *International Journal of Epidemiology*, 31(6), 1235–1239. <https://doi.org/10.1093/ije/31.6.1235>.
- Barker, D. J. P., Osmond, C., Forsén, T. J., Kajantie, E. & Eriksson, J. G. (2005). "Trajectories of Growth among Children Who Have Coronary Events as Adults", *New England Journal of Medicine*, 353(17), 1802–1809. <https://doi.org/10.1056/nejmoa044160>.
- Barnes, M., Butt, S. & Tomaszewski, W. (2011). "The Duration of Bad Housing and Children's Well-being in Britain", *Housing Studies*, 26(1), 155–176. <https://doi.org/10.1080/02673037.2010.512749>.
- Barr, N. & Diamond, P. A. (2008). Reforming Pensions: Principles, Analytical Errors, and Policy Directions, *Massachusetts Institute of Technology Department of Economics Working Paper Series*, 08-22, November 28. Retrieved from <https://economics.mit.edu/files/4025>.
- Barrientos, A. (2002). "Old Age, Poverty and Social Investment", *Journal of International Development*, 14(8), 1133–1141. <https://doi.org/10.1002/jid.955>.
- Barrientos, A., Gorman, M. & Heslop, A. (2003). "Old Age Poverty in Developing Countries: Contributions and Dependence in Later Life", *World Development*, 31(3), 555–570. [https://doi.org/10.1016/S0305-750X\(02\)00211-5](https://doi.org/10.1016/S0305-750X(02)00211-5).
- Barrientos, A. & Lloyd-Sherlock, P. (2002). "Older and Poorer? Ageing and Poverty in the South", *Journal of International Development*, 14(8), 1129–1131. <https://doi.org/10.1002/jid.954>.
- Bartram, L. & Roe, B. (2005). "Dependency Ratios: Useful Policy-making Tools?", *Geriatrics and Gerontology International*, 5(4), 224–228. <https://doi.org/10.1111/j.1447-0594.2005.00311.x>.
- Bastos, A. & Machado, C. (2009). "Child Poverty: A Multidimensional Measurement", *International Journal of Social Economics*, 36(3), 237–251. <https://doi.org/10.1108/03068290910932738>.

- Basu, K. & Van, P. H. (1998). "The Economics of Child Labor", *The American Economic Review*, 88(3), 412–427. Retrieved from <https://www.jstor.org/116842.pdf>.
- Batana, Y., Cockburn, J., Kasirye, I., Tiberti, L. & Ahaibwe, G. (2014). Situation Analysis of Child Poverty and Deprivation in Uganda, *UNICEF Partnership for Economic Policy (PEP) Working Paper*, 2014-03. Retrieved from <https://www.unicef.org/Uganda-2014-Child-Poverty>.
- Batchelder, A. B. (1966). *The Economics of Poverty*, John Wiley & Sons, New York.
- Bauman, A., Merom, D., Bull, F., Buchner, D. & Fiatarone Singh, M. (2016). "Updating the Evidence for Physical Activity: Summative Reviews of the Epidemiological Evidence, Prevalence, and Interventions to Promote 'Active Aging'", *The Gerontologist*, 56(Suppl 2), S268–S280. <https://doi.org/10.1093/geront/gnw031>.
- Bauman, Z. (2005). *Work, Consumerism and the New Poor*, OU Press, New York.
- Baxter, J., Gray, M., Hand, K. & Hayes, A. (2012). Parental Joblessness, Financial Disadvantage and the Wellbeing of Parents and Children, *Australian Government, Department of Families, Housing, Community Services and Indigenous Affairs, Occasional Paper No. 48*, Commonwealth of Australia. Retrieved from https://www.dss.gov.au/sites/default/files/documents/03_2013/occasional_pape.
- Baye, F. M. (2005). "Alternative Methods for Setting Poverty Lines: Measuring Poverty in Cameroon", *Pakistan Economic and Social Review*, 43(1), 107–132. Retrieved from <https://www.jstor.org/stable/25825265%0A>.
- Beaud, M. (2016). *Kapitalizmin Tarihi: 1500-2010* (çev. F. Başkaya), Yordam, İstanbul.
- Beaudoin, S. M. (2007). *Poverty in World History*, Routledge, London.
- Been, J., Caminada, K., Goudswaard, K. & van Vliet, O. (2017). "Public/Private Pension Mix, Income Inequality and Poverty among the Elderly in Europe: An Empirical Analysis Using New and Revised OECD Data", *Social Policy & Administration*, 51(7), 1079–1100. <https://doi.org/10.1111/spol.12282>.
- Behrman, J. (1988). "Nutrition, Health, Birth Order and Seasonality", *Journal of Development Economics*, 28(1), 43–62. <https://doi.org/10.1016/0304>.
- Bell, Lady (1907). *At the Works: A Study of a Manufacturing Town*, Edw. Ar., London.
- Bell, N., Schuurman, N. & Hayes, M. (2007). "Using GIS-based Methods of Multicriteria Analysis to Construct Socio-economic Deprivation Indices", *International Journal of Health Geographics*, 6(1), 17. <https://doi.org/10.1186/1476-072X-6-17>.
- Bellinger, D., Leviton, A., Waternaux, C., Needleman, H. & Rabinowitz, M. (1987). "Longitudinal Analyses of Prenatal and Postnatal Lead Exposure and Early Cognitive Development", *New England Journal of Medicine*, 316(17), 1037–1043. <https://doi.org/10.1056/nejm198704233161701>.
- Bellù, L. G. & Liberati, P. (2005). *Impacts of Policies on Poverty: Absolute Poverty Lines*, EASYPol Analytical Tools, Module 005, Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO). Retrieved from <http://www.fao.org/3/am386e/am386e.pdf>.
- Ben-Arieh, A. (2005). "Where are the Children? Children's Role in Measuring and Monitoring Their Well-Being", *Social Indicators Research*, 74(3), 573–596. <https://doi.org/10.1007/s11205-004-4645-6>.
- Ben-Ghedalia, Y. (2018). "Empowerment: Tzedakah, Philanthropy and Inner-Jewish Shtadlanut", *Jewish Culture and History*, 19(1), 71–78. <https://doi.org/10.1080/1462169X.2017.1410276>.
- Bennett, F. (2013). "Researching Within-Household Distribution: Overview, Developments, Debates, and Methodological Challenges", *Journal of Marriage and Family*, 75(3), 582–597. <https://doi.org/10.1111/jomf.12020>.
- Bennholdt-Thomsen, V. (1980). "Investment on Poor: An Analysis of World Bank Policy: Part One", *Social Scientist*, 8(7), 3–20. <https://doi.org/10.2307/3516655>.
- Bentham, J. (1843). *The Works of Jeremy Bentham, vol. 1 (Principles of Morals and Legislation, Fragment on Government, Civil Code, Penal Law)* (ed. J. Bowring). Retrieved from

<https://oll.libertyfund.org/titles/bentham-the-works-of-jeremy->.

- Bentham, J. (1995). *Jeremy Bentham: The Panopticon Writings* (ed. M. Bozovic), Verso, London.
- Berkman, H. (2007). Social Exclusion and Violence in Latin America and the Caribbean, *Inter-American Development Bank (IDB) Working Paper*, No. 613, Washington. Retrieved from <https://publications.iadb.org/en/publication/social->.
- Berthelot-Guiet, K. (2019). "Older People Are the Future of Consumption: Great Expectations and Small Starts for Brands and New Media: The French Example", In *Human Aspects of IT for the Aged Population: Social Media, Games and Assistive Environments*, (ed.) J. Zhou & G. Salvendy, (pp. 33–45), Springer, Cham.
- Bertoni, A. G., Hundley, W. G., et al. (2004). "Heart Failure Prevalence, Incidence, and Mortality in the Elderly With Diabetes", *Diabetes Care*, 27(3), 699–703. <https://doi.org/10.2337/diacare.27.3.699>.
- Bertranou, F. M., van Ginneken, W. & Solorio, C. (2004). "The Impact of Tax-Financed Pensions on Poverty Reduction in Latin America: Evidence from Argentina, Brazil, Chile, Costa Rica and Uruguay", *International Social Security Review*, 57(4), 3–18. <https://doi.org/10.1111/j.1468-246X.2004.00200.x>.
- Beveridge, S. W. (1942). *Social Insurance and Allied Services*, His Majesty's Stationery Office, London.
- Beyers, J. (2014). "The Effect of Religion on Poverty", *HTS Teologiese Studies / Theological Studies*, 70(1). Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/271313839_The_effect_of_religion_.
- Bhalla, A. S. & Lapeyre, F. (1999). *Poverty and Exclusion in a Global World*, Macmillan, Hampshire.
- Bhalla, S. S. (2002). *Imagine There's No Country: Poverty Inequality and Growth in the Era of Globalization*, PIIE, Washington.
- Bibars, I. (1998). "Street Children in Egypt: From the Home to the Street to Inappropriate Corrective Institutions", *Environment and Urbanization*, 10(1), 201–216. <https://doi.org/10.1177%2F095624789801000108>.
- Biggeri, M. & Cuesta, J. A. (2021). "An Integrated Framework for Child Poverty and Well-Being Measurement: Reconciling Theories", *Child Indicators Research*, 14(2), 821–846. <https://doi.org/10.1007/s12187-020-09774-0>.
- Bjerk, D. (2007). "Measuring the Relationship Between Youth Criminal Participation and Household Economic Resources", *Journal of Quantitative Criminology*, 23(1), 23–39. <https://doi.org/10.1007/s10940-006-9017-8>.
- Black, M. (1996). *Children First: The Story of UNICEF, Past and Present*, Oxford University Press, for UNICEF, Oxford. Retrieved from [https://www.unicef.org/media/88431/file/Children First.pdf](https://www.unicef.org/media/88431/file/Children%20First.pdf).
- Black, R. E., Victora, C. G., et al. (2013). "Maternal and Child Undernutrition and Overweight in Low-income and Middle-income Countries", *The Lancet*, 382(9890), 427–451. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(13\)60937-X](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(13)60937-X).
- Black, S. E., Devereux, P. J. & Salvanes, K. G. (2005). "The More the Merrier? The Effect of Family Size and Birth Order on Children's Education", *The Quarterly Journal of Economics*, 120(2), 669–700. <https://doi.org/10.1093/qje/120.2.669>.
- Blake, A. J., Morgan, K., et al. (1988). "Falls by Elderly People at Home: Prevalence and Associated Factors", *Age and Ageing*, 17(6), 365–372. <https://doi.org/10.1093/ageing/17.6.365>.
- Blaylock, J. R. & Smallwood, D. M. (1986). "An Alternative Approach to Defining and Assessing Poverty Thresholds", *Western Journal of Agricultural Economics*, 11(1), 100–105. Retrieved from <https://core.ac.uk/download/pdf/7043639.pdf>.
- Blazer, D. G. (1982). "Social Support and Mortality in an Elderly Community Population", *American Journal of Epidemiology*, 115(5), 684–694. <https://doi.org/10.1093/oxfordjournals.aje.a113351>.

- BLS (2020). *BLS Report: A Profile of the Working Poor, 2018*. Retrieved from <https://www.bls.gov/opub/reports/working-poor/2018/home.htm>.
- Blundell, R., Chiappori, P. & Meghir, C. (2005). "Collective Labor Supply with Children", *Journal of Political Economy*, 113(6), 1277–1306. <https://doi.org/10.1086/491589>.
- Boas, T. C. & Gans-Morse, J. (2009). "Neoliberalism: From New Liberal Philosophy to Anti-Liberal Slogan", *Studies in Comparative International Development*, 44(2), 137–161. <https://doi.org/10.1007/s12116-009-9040-5>.
- Boot, H. M. (1984). *The Commercial Crisis of 1847*, Hull University Press, Hull.
- Booth, A. L. & Kee, H. J. (2009). "Birth Order Matters: The Effect of Family Size and Birth Order on Educational Attainment", *Journal of Population Economics*, 22(2), 367–397. <https://doi.org/10.1007/s00148-007-0181-4>.
- Booth, C. (1889). *Life and Labour of the People in London, Vol 1: Poverty; East, Central and South London*, Macmillan and Co., London.
- Borile, S. (2019). "Bacha Bazi: Cultural Norms and Violence against Poor Children in Afghanistan", *International Review of Sociology*, 29(3), 498–507. <https://doi.org/10.1080/03906701.2019.1672346>.
- Bornehag, C. G., Sundell, J., et al. (2005). "'Dampness' at Home and Its Association with Airway, Nose, and Skin Symptoms Among 10,851 Preschool Children in Sweden: A Cross-sectional Study", *Indoor Air*, 15(s10), 48–55. <https://doi.org/10.1111/j.1600-0668.2005.00306.x>.
- Börsch-Supan, A. (2005). The 2005 Pension Reform in Finland, *Finnish Centre for Pensions Working Paper*, 2005:1. Retrieved from <https://www.julkari.fi/10024/129075>.
- Börsch-Supan, A. (2014). Silver Economy: Pipe Dream or Realistic Possibility?, *MEA Munich Center for the Economics of Ageing, MEA Discussion Papers*, 26-2104. <https://doi.org/10.2139/ssrn.2663933>.
- Börsch-Supan, A., Leite, D. N. & Rausch, J. (2019). "Demographic Changes, Migration and Economic Growth in the Euro Area" In *20 years of European Economic and Monetary Union* (pp. 193–230), ECB Forum on Central Banking, 17-19 June 2019, Sintra, Portugal. Retrieved from <https://www.ecb.europa.eu/201911>.
- Boudiny, K. (2013). "'Active Ageing': From Empty Rhetoric to Effective Policy Tool", *Ageing and Society*, 33(6), 1077–1098. <https://doi.org/10.1017%2FS0144686>.
- Bourdillon, M. F. C. (1994). "Street Children in Harare", *Africa*, 64(4), 516–532. <https://doi.org/10.2307/1161371>.
- Boutayeb, A., Boutayeb, S., & Boutayeb, W. (2013). "Multi-morbidity of Non-communicable Diseases and Equity in WHO Eastern Mediterranean Countries", *International Journal for Equity in Health*, 12(1), 1–13. <https://doi.org/10.1186%2F1475-9276-12-60>.
- Bowley, L. & Burnett-Hurst, R. (1915). *Livelihood and Poverty*, G. Bell & Sons, London.
- Boyer, G. R. (1990). *An Economic History of the English Poor Law, 1750-1850*, Cambridge University, Cambridge.
- Boyer, G. R. (1998). "The Historical Background of the Communist Manifesto", *Journal of Economic Perspectives*, 12(4), 151–174. Retrieved from <https://ecommons.cornell.edu/handle/1813/75015>.
- Bradbury, B. & Jäntti, M. (1999). *Child Poverty across Industrialized Nations*, Innocenti Occasional Papers, Economic and Social Policy Series no. 71, UNICEF. Retrieved from <https://www.unicef-irc.org/publications/pdf/eps71.pdf>.
- Bradbury, B., Jenkins, S. & Micklewright, J. (2001). "Conceptual and Measurement Issues", In *The Dynamics of Child Poverty in Industrialised Countries*, (ed.) B. Bradbury, S. Jenkins, & J. Micklewright, (pp. 27–61), Cambridge University, Cambridge.
- Bradshaw, J. (2007). *The EU Child Well-being Index*, International Society for Child Indicators Inaugural Conference, June 26-28, Chicago. Retrieved from <https://cupdf.com/document/the-eu-child-well-being-index-jonathan-bradshaw->.
- Bradshaw, J., Keung, A., Rees, G. & Goswami, H. (2011). "Children's Subjective Well-being:

- International Comparative Perspectives", *Children and Youth Services Review*, 33(4), 548–556. <https://doi.org/10.1016/j.chilyouth.2010>.
- Bradshaw, J., Martorano, B., Natali, L. & de Neubourg, C. (2013). Children's Subjective Well-being in Rich Countries, *UNICEF Office of Research Working Paper*, WP-2013-03. Retrieved from <https://www.unicef-irc.org/publ>.
- Brady, D. (2009). *Rich Democracies, Poor People: How Politics Explain Poverty*, Oxford University, Oxford.
- Braudel, F. (2017). *Maddi Uygarlık: Dünyanın Zamanı* (çev. M. Kılıçbay), İmge, Ankara.
- Breysse, P., Farr, N., et al. (2004). "The Relationship between Housing and Health: Children at Risk", *Environmental Health Perspectives*, 112(15), 1583–1588. <https://doi.org/10.1289%2Fehp.7157>.
- Brinda, E. M., Attermann, J., Gerdtham, U. G. & Enemark, U. (2016). "Socio-economic Inequalities in Health and Health Service Use among Older Adults in India: Results from the WHO Study on Global AGEing and Adult Health Survey", *Public Health*, 141, 32–41. <https://doi.org/10.1016/j.puhe.2016.08.005>.
- Britten, N., Davies, J. M. & Colley, J. R. (1987). "Early Respiratory Experience and Subsequent Cough and Peak Expiratory Flow Rate in 36 Year Old Men and Women", *BMJ*, 294(6583), 1317–1320. <https://doi.org/10.1136/bmj.294.6583.1317>.
- Brocklehurst, J. (1978). "Ageing and Health", In *The Social Challenge of Ageing*, (ed.) D. Hobman, Palgrave Macmillan, London.
- Bronfenbrenner, U. (1979). *The Ecology of Human Development: Experiments by Nature and Design*, Harvard University, Cambridge.
- Brooks-Gunn, J. & Duncan, G. J. (1997). "The Effects of Poverty on Children", *The Future of Children*, 7(2), 55.
- Brooks-Gunn, J., Duncan, G. J., Klebanov, P. K. & Sealant, N. (1993). "Do Neighborhoods Influence Child and Adolescent Development?", *American Journal of Sociology*, 99(2), 353–395. Retrieved from <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/21984874>.
- Brooks-Gunn, J., Duncan, G. J. & Maritato, N. (1997). "Poor Families, Poor Outcomes: The Well-Being of Children and Youth", In *Consequences of Growing Up Poor*, (ed.) J. Brooks-Gunn & G. J. Duncan, (pp. 1–17), Russell Sage, New York.
- Brooks, D. R., Davis, L. K. & Gallagher, S. S. (1993). "Work-related Injuries among Massachusetts Children: A Study Based on Emergency Department Data", *American Journal of Industrial Medicine*, 24(3), 313–324. <https://doi.org/10.1002/ajim.4700240308>.
- Brown, G. W. & Harris, T. (1978). *Social Origins of Depression: A Study of Psychiatric Disorder in Women*, Routledge, New York.
- Brown, L. R. & Eckholm, E. P. (1975). *By Bread Alone*, Pergamon Press, Oxford.
- Browner, W. S., Lui, L.-Y. & Cummings, S. R. (2001). "Associations of Serum Osteoprotegerin Levels with Diabetes, Stroke, Bone Density, Fractures, and Mortality in Elderly Women", *The Journal of Clinical Endocrinology & Metabolism*, 86(2), 631–637. <https://doi.org/10.1210/jcem.86.2.7192>.
- Bruce, J. (1989). "Homes divided", *World Development*, 17(7), 979–991. [https://doi.org/10.1016/0305-750X\(89\)90162-9](https://doi.org/10.1016/0305-750X(89)90162-9).
- Buchman, A. S., Boyle, P. A., Wilson, R. S., Tang, Y. & Bennett, D. A. (2007). "Frailty is Associated With Incident Alzheimer's Disease and Cognitive Decline in the Elderly", *Psychosomatic Medicine*, 69(5), 483–489. <https://doi.org/10.1097/psy.0b013e318068de1d>.
- Buckner, J. C., Bassuk, E. L. & Weinreb, L. F. (2001). "Predictors of Academic Achievement among Homeless and Low-Income Housed Children", *Journal of School Psychology*, 39(1), 45–69. <https://doi.org/10.1016/S0022->
- Buenaventura, R. D., Ho, J. B. & Lapid, M. I. (2020). "COVID-19 and Mental Health of Older Adults in the Philippines: A Perspective from a Developing Country", *International Psychogeriatrics*, 32(10), 1129–1133. <https://doi.org/10.1017%2FIS1041610220000757>.

- Buğra, A. (2010). *Kapitalizm, Yoksulluk ve Türkiye'de Sosyal Politika*, İletişim, İstanbul.
- Burchardt, T., Le Grand, J. & Piachaud, D. (2002). "Degrees of Exclusion: Developing a Dynamic, Multidimensional Measure", In *Understanding Social Exclusion*, (ed.) J. Hills, J. Le Grand, & D. Piachaud, (pp. 30–43), Oxford University, Oxford.
- Burdick, D. C. (1996). "Gerontechnology", In *Encyclopedia of Gerontology*, (ed.) J. E. Birren, (pp. 619–630), Elsevier, Amsterdam.
- Burke, K. & Beegle, K. (2004). "Why Children Aren't Attending School: The Case of Northwestern Tanzania", *Journal of African Economies*, 13(2), 333–355. <https://doi.org/10.1093/jae/ejh011>.
- Burkhauser, R. V., Butler, J. S. & Holden, K. C. (1991). "How the Death of a Spouse Affects Economic Well-being After Retirement: A Hazard Model Approach", *Social Science Quarterly*, 72(3), 504–519.
- Burkhauser, R. V. & Holden, K. C. (1982). "Introduction", In *A Challenge to Social Security*, (ed.) R. V. Burkhauser & K. C. Holden, (pp. 1–20), Elsevier, Amsterdam.
- Burkhauser, R. V. & Smeeding, T. M. (1994). *Social Security Reform: A Budget Neutral Approach to Reducing Older Women's Disproportional Risk of Poverty*, Syracuse University, Surface, Center for Policy Research, Policy Brief. Retrieved from <https://surface.syr.edu/cpr/41>.
- Burra, N. (1995). *Born to Work: Child Labour in India*, Oxford University, Oxford.
- Bussemaker, J. & van Kersbergen, K. (1999). "Contemporary Social-Capitalist Welfare States and Gender Inequality", In *Gender and Welfare State Regimes*, (ed.) D. Sainsbury, (pp. 15–46), Oxford University, Oxford.
- Butrica, B. A. (2007). How Economic Security Changes During Retirement, *Center of Retirement Research at Boston College, CRR Working Paper, 2007-6*. Retrieved from <https://crr.bc.edu/working-papers/how-economic-security>.
- Byegon, I. K., Kabubo-Mariara, J. & Wambugu, A. (2021). "The Link between Socio-economic Factors and Multiple Child Deprivations in Kenya", *Cogent Economics & Finance*, 9(1). <https://doi.org/10.1080/23322039.2021.1938378>.
- Cacioppo, J. T., Hughes, M. E., Waite, L. J., Hawkley, L. C. & Thisted, R. A. (2006). "Loneliness as a Specific Risk Factor for Depressive Symptoms: Cross-sectional and Longitudinal Analyses", *Psychology and Aging*, 21(1), 140–151. <https://doi.org/10.1037/0882-7974.21.1.140>.
- Cafferata, G. L. (1984). "Knowledge of Their Health Insurance Coverage by the Elderly", *Medical Care*, 22(9), 835–847. Retrieved from <https://journals.lww.com/medicalcare>.
- Cahir, C., Fahey, T., et al. (2010). "Potentially Inappropriate Prescribing and Cost Outcomes for Older People: A National Population Study", *British Journal of Clinical Pharmacology*, 69(5), 543–552. <https://doi.org/10.1111%2Fj.1365->
- Calasanti, T. M. & Bonanno, A. (1986). "The Social Creation of Dependence, Dependency Ratios, and the Elderly in the United States: A Critical Analysis", *Social Science & Medicine*, 23(12), 1229–1236. <https://doi.org/10.1016/0277->
- Calderon, H. (1982). "Şili Burjuvazisinin Sınıfsal Yapısındaki Değişiklikler (1970-1980)" (Çev. N. Ümit), İçinde *Friedman Modeli Kısacasında Şili (1973-1981)*, (ed.) H. Calderon, J. Ensignia, & E. Rivera, (ss. 15–72), Belge, İstanbul.
- Calomiris, C. W. & Wheelock, D. C. (1998). "Was the Great Depression a Watershed for American Monetary Policy?", In *The Defining Moment: The Great Depression and the American Economy in the Twentieth Century*, (ed.) M. Bordo, C. Goldin, & E. White, (pp. 23–65), The University of Chicago, Chicago.
- Campbell, M., Thomson, H., Fenton, C. & Gibson, M. (2016). "Lone Parents, Health, Wellbeing and Welfare to Work: A Systematic Review of Qualitative Studies", *BMC Public Health*, 16(1), 188. <https://doi.org/10.1186/s12889-016-2880-9>.
- Campbell, R. T. & Henretta, J. C. (1980). "Status Claims and Status Attainment: The Determinants of Financial Well-Being", *American Journal of Sociology*, 86(3), 618–629. Retrieved from <https://www.jstor.org/stable/2778632>.

- Canizares, M., Hogg-Johnson, S., Gignac, M., Glazier, R. & Badley, M. (2018). "Increasing Trajectories of Multimorbidity Over Time: Birth Cohort Differences and the Role of Changes in Obesity and Income", *The Journals of Gerontology: Series B*, 73(7), 1303–1314. <https://doi.org/10.1093/geronb/gbx004>.
- Cannadine, D. (1992). "The Present and the Past in the English Industrial Revolution, 1880-1980", In *The Industrial Revolution and Work in Nineteenth-Century Europe*, (ed.) L. R. Berlanstein, Routledge, London.
- Canny, P. & Hall, D. (2004). "Parental Employment and its Impact on Children", *Connecticut Voices for Children*, 1(4), 1–4. Retrieved from <https://ctvoices.org/wp-content/uploads/2011/08/econ04parentemploy06.pdf>.
- Cantillon, B. (1997). "The Challenge of Poverty and Exclusion", In *Family, Market and Community: Equity and Efficiency in Social Policy* (pp. 115–166), OECD, Paris.
- Carlyle, T. (1840). *Chartism*, James Fraser, London.
- Carneiro, P., Meghir, C. & Parys, M. (2013). "Maternal Education, Home Environments, and the Development of Children and Adolescents", *Journal of the European Economic Association*, 11, 123–160. <https://doi.org/10.1111/j.1542-4774.2012.01096.x>.
- Carnes, B. A., Staats, D. O. & Sonntag, W. E. (2008). "Does Senescence Give Rise to Disease?", *Mechanisms of Ageing and Development*, 129(12), 693–699. <https://doi.org/10.1016%2Fj.mad.2008.09.016>.
- Caro, R. (1990). *The Years of Lyndon Johnson: The Path to Power*, Vintage, New York.
- Carone, G., Costello, D., et al. (2005). The Economic Impact of Ageing Populations in the EU25 Member States, *European Commission Directorate- General for Economic and Financial Affairs*, No. 236, Brussels. Retrieved from https://ec.europa.eu/economy_finance/publications/pages/publication_summar.
- Carr, E. H. (1981). *The Twenty Years' Crisis 1919-1939*, Macmillan, London.
- Carroll, R. J., Spiegelman, C. H., Lan, K. K. G., Bailey, K. T. & Abbott, R. D. (1984). "On Errors-in-variables for Binary Regression Models", *Biometrika*, 71(1), 19–25. <https://doi.org/10.1093/biomet/71.1.19>.
- Carruthers, D. (2001). "Environmental Politics in Chile: Legacies of Dictatorship and Democracy", *Third World Quarterly*, 22(3), 343–358. <https://doi.org/10.1080/01436590120061642>.
- Case, A. & Deaton, A. (1998). "Large Cash Transfers to the Elderly in South Africa", *The Economic Journal*, 108(450), 1330–1361. Retrieved from <https://www.jstor.org/stable/2566183>.
- Casey, P., Goolsby, S., et al. (2004). "Maternal Depression, Changing Public Assistance, Food Security, and Child Health Status", *Pediatrics*, 113(2), 298–304. <https://doi.org/10.1542/peds.113.2.298>.
- Catalano, P. M. & Shankar, K. (2017). "Obesity and Pregnancy: Mechanisms of Short Term and Long Term Adverse Consequences for Mother and Child", *BMJ*, j1. <https://doi.org/10.1136/bmj.j1>.
- Cattan, M., White, M., Bond, J. & Learmouth, A. (2005). "Preventing Social Isolation and Loneliness among Older People: A Systematic Review of Health Promotion Interventions", *Ageing and Society*, 25(01), 41–67. <https://doi.org/10.1017/S0144686X04002594>.
- CCF (2005). *Christian Children's Fund 2005 Annual Report*. Retrieved from https://www.childfund.org/uploadedFiles/public_site/media/2005-Annual-rep.
- Cerny, P. G. (1990). *The Changing Architecture of Politics*, Sage, London.
- Chadwick, E. (1965). *Report on the Sanitary Conditions of the Labouring Population of Great Britain*, Edinburgh University, Edinburgh.
- Chae, C. U., Pfeffer, M. A., Glynn, R. J., Taylor, J. O. & Hennekens, C. H. (1999). "Increased Pulse Pressure and Risk of Heart Failure in the Elderly", *JAMA*, 281(7), 634. <https://doi.org/10.1001/jama.281.7.634>.

- Chamarbagwala, R. (2008). "Regional Returns to Education, Child Labour and Schooling in India", *The Journal of Development Studies*, 44(2), 233–257. <https://doi.org/10.1080/00220380701789935>.
- Chan, M. S., van den Hout, A., et al. (2019). "Socio-Economic Inequalities in Life Expectancy of Older Adults with and without Multimorbidity: A Record Linkage Study of 1.1 Million People in England", *International Journal of Epidemiology*, 48(4), 1340–1351. <https://doi.org/10.1093/ije/dyz052>.
- Chandrasekhar, C. P. (1997). "The Economic Consequences of the Abolition of Child Labour: An Indian Case Study", *Journal of Peasant Studies*, 24(3), 137–179. <https://doi.org/10.1080/03066159708438645>.
- Chang, H.-J. & Grabel, I. (2004). *Reclaiming Development: An Alternative Economic Policy Manual*, Zed, London.
- Chant, S. (2006). "Contributions of a Gender Perspective to the Analysis of Poverty", In *Women and Gender Equity in Development Theory and Practice*, (ed.) J. S. Jaquette & G. Summerfield (pp. 87–106), Duke University, Durham.
- Chant, S. & Jones, G. A. (2005). "Youth, Gender and Livelihoods in West Africa: Perspectives from Ghana and the Gambia", *Children's Geographies*, 3(2), 185–199. <https://doi.org/10.1080/14733280500161602>.
- Chatterjee, B. & Ray, R. (2019). *Economics of Child Labour*, Springer, Singapore.
- Chen, L., Yip, W., et al. (2007). "The Effects of Taiwan's National Health Insurance on Access and Health Status of the Elderly", *Health Economics*, 16(3), 223–242. <https://doi.org/10.1002/hec.1160>.
- Chen, S. & Ravallion, M. (2000). How did the World's Poorest Fare in the 1990s?, *Policy Research Working Paper*, No: 2409, Washington: World Bank. Retrieved from <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/19795>.
- Chen, Y. Y., Wong, G. H. Y., et al. (2016). "Neighborhood Support Network, Perceived Proximity to Community Facilities and Depressive Symptoms among Low Socioeconomic Status Chinese Elders", *Aging & Mental Health*, 20(4), 423–431. <https://doi.org/10.1080/13607863.2015.1018867>.
- Chenery, H., Ahluwalia, M., Bell, C., Duloy, J. & Jolly, R. (1974). *Redistribution with Growth*, Oxford University Press, Oxford. Retrieved from <http://documents1.worldbank.org/curated/en/179731468764958719/pdf/multi0>.
- Cheng, L., Liu, H., Zhang, Y., Shen, K. & Zeng, Y. (2015). "The Impact of Health Insurance on Health Outcomes and Spending of the Elderly: Evidence from China's New Cooperative Medical Scheme", *Health Economics*, 24(6), 672–691. <https://doi.org/10.1002/hec.3053>.
- Cherchye, L., Rock, B. D. & Vermeulen, F. (2012). "Married with Children: A Collective Labor Supply Model with Detailed Time Use and Intrahousehold Expenditure Information", *American Economic Review*, 102(7), 3377–3405. <https://doi.org/10.1257/aer.102.7.3377>.
- Chesnais, J. C. (1990). "Demographic Transition Patterns and Their Impact on the Age Structure", *Population and Development Review*, 16(2), 327–336. Retrieved from <https://www.jstor.org/stable/1971593%0A%0A>.
- Chesnais, J. C. (1992). *The Demographic Transition: Stages, Patterns, and Economic Implications* (Trans. E. Kreager & P. Kreager), Clarendon Press, Oxford.
- Chetty, R., Hendren, N. & Katz, L. F. (2016). "The Effects of Exposure to Better Neighborhoods on Children: New Evidence from the Moving to Opportunity Experiment", *American Economic Review*, 106(4), 855–902. <https://doi.org/10.1257/aer.20150572>.
- Chiang, W. L. & Chiang, T. (2018). "Risk Factors for Persistent Child Poverty during the First Five Years of Life in Taiwan Birth Cohort Study", *Child Indicators Research*, 11(3), 885–896. <https://doi.org/10.1007/s12187-017-9463-x>.
- Chiatti, C., Bustacchini, S., et al. (2012). "The Economic Burden of Inappropriate Drug Prescribing, Lack of Adherence and Compliance, Adverse Drug Events in Older People", *Drug Safety*, 35(S1), 73–87. <https://doi.org/10.1007/bf03319105>.

- CHIP (2003). *Children and Poverty: Some Questions Answered*, CHIP Briefing I: Children and Poverty, CHIP. Retrieved from <https://www.streetchildren.org/wp-content/uploads/2013/01/children-in-poverty-qanda.pdf>.
- Cho, D. & Yeo, C. (2017). "Characteristics Analysis of Poverty of Elderly and Potential Elderly Households", *Journal of Emerging Trends in Educational Research and Policy Studies*, 8(3), 151–161. <https://doi.org/10.10520/EJC->
- Choe, M. K., Hongsheng, H. & Feng, W. (1995). "Effects of Gender, Birth Order, and Other Correlates on Childhood Mortality in China", *Biodemography and Social Biology*, 42(1–2), 50–64. <https://doi.org/10.1080/19485565.1995.9988887>.
- Chomsky, N. (1999). *Profit over People: Neoliberalism and Global Order*, Seven Stories Press, New York.
- Chossudovsky, M. (2003). *The Globalization of Poverty and the New World Order*, Global Research, Pincourt.
- Choudhury, S. & Leonesio, M. V. (1997). Life-Cycle Aspects of Poverty Among Older Women, *ORES Working Paper Series*, Number 71. Retrieved from <https://www.ssa.gov/policy/docs/workingpapers/wp71.pdf>.
- Chowdhry, G. & Beeman, M. (2001). "Challenging Child Labor: Transnational Activism and India's Carpet Industry", *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, 575(1), 158–175. <https://doi.org/10.1177%2F000271620157500110>.
- Chung, E. K., McCollum, K. F., Elo, I. T., Lee, H. J. & Culhane, J. F. (2004). "Maternal Depressive Symptoms and Infant Health Practices Among Low-Income Women", *Pediatrics*, 113(6), e523–e529. <https://doi.org/10.1542/peds.113.6.e523>.
- Chzhen, Y., Bruckauf, Z. & Toczydłowska, E. (2018). "Monitoring Progress towards Sustainable Development: Multidimensional Child Poverty in the European Union", *Journal of Poverty and Social Justice*, 26(2), 129–150. <https://doi.org/10.1332/175982718X15154249173514>.
- Cichon, M., Scholz, W., van de Meerendonk, A., Hagemeyer, K., Bertranou, F. & Plamondon, P. (2004). *Financing Social Protection*, International Labor Office (ILO), Geneva. Retrieved from <https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/->.
- Citro, C. F. & Michael, R. T. (Ed.) (1995). *Measuring Poverty: A New Approach*, National Academy, Washington.
- Ciula, R. & Skinner, C. (2015). "Income and Beyond: Taking the Measure of Child Deprivation in the United States", *Child Indicators Research*, 8(3), 491–515. <https://doi.org/10.1007/s12187-014-9246-6>.
- Clark, C. (1977). *Population Growth and Land Use*, Palgrave Macmillan, London.
- Clark, G. (2013). *Fukaralığa Veda* (çev. E. Demircioğlu), İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Clement, F. & Koenig, M. (2019). "Epistemology: Knowledge in Childhood", In *The Routledge Handbook of the Philosophy of Childhood and Children*, (ed.) A. Gheaus, G. Calder, & J. De Wispelaere, (pp. 13–22), Routledge, London.
- Clements, D., Weigle, K. & Gilbert, G. (1995). "A Case-control Study Examining Risk Factors for Invasive Haemophilus Influenzae Type b Disease in Victoria, Australia 1988-90", *Journal of Paediatrics and Child Health*, 31(6), 513–518. <https://doi.org/10.1111/j.1440-1754.1995.tb00874.x>.
- Coburn, D. (2010). "Inequality and Health", *Socialist Register 2010: Morbid Symptoms*, 46, 39–58. Retrieved from <https://socialistregister.com/6763>.
- Cockburn, J. & Dostie, B. (2007). "Child Work and Schooling: The Role of Household Asset Profiles and Poverty in Rural Ethiopia", *Journal of African Economies*, 16(4), 519–563. <https://doi.org/10.1093/jae/ejl045>.
- Coggon, D., Barker, D. J., Inskip, H. & Wield, G. (1993). "Housing in early life and later mortality", *Journal of Epidemiology & Community Health*, 47(5), 345–348. <https://doi.org/10.1136/jech.47.5.345>.
- Cogill, S. R., Caplan, H. L., Alexandra, H., Robson, K. M. & Kumar, R. (1986). "Impact of Maternal Postnatal Depression on Cognitive Development of Young Children", *BMJ*,

- 292(6529), 1165–1167. <https://doi.org/10.1136%2Fbmj.292.6529.1165>.
- Cohen, D. (2000). *Dünyanın Zenginliği, Ulusların Fakirliği* (çev. D. Hattatoğlu), İletişim, İstanbul.
- Coleman, T., Kearns, R. A. & Wiles, J. (2016). "Older Adults' Experiences of Home Maintenance Issues and Opportunities to Maintain Ageing in Place", *Housing Studies*, 31(8), 964–983. <https://doi.org/10.1080/02673037.2016.1164834>.
- Colín, F. (2019). "The Old-age Pension Law in Mexico: The Promise of Poverty in Old Age?", *International Social Security Review*, 72(4), 29–54. <https://doi.org/10.1111/issr.12220>.
- Conticini, A. & Hulme, D. (2007). "Escaping Violence, Seeking Freedom: Why Children in Bangladesh Migrate to the Street", *Development and Change*, 38(2), 201–227. <https://doi.org/10.1111/j.1467-7660.2007.00409.x>.
- Cook, J. T., Frank, D. A., et al. (2004). "Food Insecurity Is Associated with Adverse Health Outcomes among Human Infants and Toddlers", *The Journal of Nutrition*, 134(6), 1432–1438. <https://doi.org/10.1093/jn/134.6.1432>.
- Cooper, S. P., Weller, N. F., Fox, E. E. & Cooper, S. R. (2005). "Comparative Description of Migrant Farmworkers versus Other Students Attending Rural South Texas Schools: Substance Use, Work, and Injuries", *The Journal of Rural Health*, 21(4), 361–366. <https://doi.org/10.1111/j.1748-0361.2005.tb00108.x>.
- Corak, M. (2005). Principles and Practicalities for Measuring Child Poverty in the Rich Countries, *IZA Discussion Paper Series*, no. 1579, Bonn: IZA. Retrieved from <https://docs.iza.org/dp1579.pdf>.
- Corbo, V. & Fischer, S. (1992). "Adjustment Programs and Bank Support: Rationale and Main Results", In *Adjustment Lending Revisited: Policies to Restore Growth*, (ed.) V. Corbo, S. Fischer, & S. Webb, (pp. 7–22), The World Bank, Washington.
- Corbo, V. & Rojas, P. (1992). "World Bank-Supported Adjustment Programs: Country Performance and Effectiveness", In *Adjustment Lending Revisited: Policies to Restore Growth*, (ed.) V. Corbo, S. Fischer, & S. B. Webb, (pp. 23–39), The World Bank, Washington.
- Corboz, J., Gibbs, A. & Jewkes, R. (2020). "Bacha Posh in Afghanistan: Factors Associated with Raising a Girl as a Boy", *Culture, Health & Sexuality*, 22(5), 585–598. <https://doi.org/10.1080/13691058.2019.1616113>.
- Cornet, G. (2014). "Europe Silver Economy: A Potential Source for Economic Growth", *Gerontechnology*, 13(3), 319–321. Retrieved from <https://journal.gerontechnology.org/addCount.aspx?aid=2156&download=22>.
- Cosgrove, J. G. (1990). "Towards a Working Definition of Street Children", *International Social Work*, 33(2), 185–192. <https://doi.org/10.1177%2F002087289003300209>.
- Coudouel, A., Hentschel, J. S. & Wodon, Q. T. (2002). "Poverty Measurement and Analysis", In *A Sourcebook for Poverty Reduction Strategies*, (ed.) J. Klugman, (pp. 29–70), The International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank, Washington.
- Coulton, C., Richter, F., Cho, Y., Park, J. & Fischer, R. (2020). *Downstream Consequences of Childhood Lead Poisoning: A Longitudinal Study of Cleveland Children from Birth to Early Adulthood*, Jack, Joseph and Morton Mandel School of Applied Social Sciences, Case Western Reserve University, Center on Urban Poverty and Community Development. Retrieved from <https://case.edu/socialwork/povertycenter/sites/case.edu.povertycenter/files/20>.
- Cox, C. (2020). "Older Adults and Covid 19: Social Justice, Disparities, and Social Work Practice", *Journal of Gerontological Social Work*, 63(6–7), 611–624. <https://doi.org/10.1080/01634372.2020.1808141>.
- Cox, E., Henderson, G. & Baker, R. (2014). *Silver Cities: Realising the Potential of Our Growing Older Population*, Institute for Public Policy Research (IPPR), IPPR North, December 2014. Retrieved from https://www.ippr.org/files/publications/pdf/silver-cities_Dec2014.pdf.
- Crafts, N. (1985). *British Economic Growth During the Industrial Revolution*, Oxford University

- Press, Oxford.
- Cramer, J. S. (2003). *Logit Models From Economics and Other Fields*, Cambridge University, Cambridge.
- Crawford, C. (2003). *Towards a Common Approach to Thinking About and Measuring Social Inclusion*, L'Institut Roehar Institute, Toronto.
- Cremer, H. & Pestieau, P. (2003). "The Double Dividend of Postponing Retirement", *International Tax and Public Finance*, 10, 419–434. Retrieved from https://orbi.uliege.be/bitstream/2268/146340/1/cp_ITPF03.pdf.
- Crimmins, E., Kim, J. & Seeman, T. (2009). "Poverty and Biological Risk: The Earlier "Aging" of the Poor", *The Journals of Gerontology Series A: Biological Sciences and Medical Sciences*, 64A(2), 286–292. <https://doi.org/10.1093%2Fgerona%2Fgln010>.
- Crystal, S. & Shea, D. (1990). "Cumulative Advantage, Cumulative Disadvantage, and Inequality Among Elderly People", *The Gerontologist*, 30(4), 437–443. <https://doi.org/10.1093/geront/30.4.437>.
- Cuartas, J. & Rey-Guerra, C. (2019). "Ecological Predictors of Perceiving Scarcity in Childhood", *Child Indicators Research*, 12(1), 99–113. <https://doi.org/10.1007/s12187-017-9503-6>.
- Cuevas, E. R. & Costa, L. V. (2020). "Income Shocks and Child Labor: Evidence for the Rural Dominican Republic", In *Child Labor in the Developing World: Theory, Practive and Policy*, (ed.) A. Posso, (pp. 111–140), Palgrave, Singapore.
- Cumber, S. N. & Tsoka-Gwegweni, J. M. (2015). "The Health Profile of Street Children in Africa: A Literature Review", *Journal of Public Health in Africa*, 6(2), 85–90. <https://doi.org/10.4081%2Fjphia.2015.566>.
- Cunningham, H. (2021). *Children and Childhood in Western Society Since 1500*, Routledge, New York.
- Cunningham, S. (1999). "The Problem that doesn't Exist? Child Labour in Britain, 1918-1970", In *A Thing of the Past? Child Labour in Britain in the 19. and 20. Centuries*, (ed.) M. Lavalette, (pp. 139–172), Liverpool University, Liverpool.
- Cuong, B. T., Anh, T. S., Goodkind, D., Knodel, J. & Friedman, J. (1999). *Vietnamese Elderly Amidst Transformations in Social Welfare Policy*, PSC Research Report No. 99-436. Retrieved from <https://www.psc.isr.umich.edu/pubs/abs/1218>.
- Çağrıç, M. (1999). *İbn Meymûn*. Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-meymun>.
- Çakmur, H. (2015). "Frailty Among Elderly Adults in a Rural Area of Turkey", *Medical Science Monitor*, 21, 1232–1242. <https://doi.org/10.12659%2FMMSM.8>.
- Çayır, K. (2018). "Ders Kitaplarında Yaşlılık Temsili", içinde *Yaşlanma ve Yaşlılık: Disiplinlerarası Bakış Açıları*, (ed.) A. Duben, (ss. 79–98), İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul.
- D'Onofrio, B. M., Goodnight, J. A., et al. (2009). "A Quasi-Experimental Analysis of the Association Between Family Income and Offspring Conduct Problems", *Journal of Abnormal Child Psychology*, 37(3), 415–429. <https://doi.org/10.1007%2Fs10802-008-9280-2>.
- Dahlberg, L. & McKee, K. J. (2018). "Social Exclusion and Well-being among Older Adults in Rural and Urban Areas", *Archives of Gerontology and Geriatrics*, 79, 176–184. <https://doi.org/10.1016/j.archger.2018.08.007>.
- Dahrendorf, R. (1988). *The Modern Social Conflict: An Essay on The Politics of Liberty*, Weidenfeld & Nicolson, New York.
- Daly, M. (1992). "Europe's Poor Women? Gender in Research on Poverty", *European Sociological Review*, 8(1), 1–12. <https://doi.org/10.1093/oxfordjournals>.
- Daly, M., Kelly, G., Dermott, E. & Pantazis, C. (2012). *Intra-household Poverty*, PSE UK, Economic & Social Research Council, Conceptual Note No. 5. Retrieved from [https://www.poverty.ac.uk/sites/default/files/attachments/Conceptual note](https://www.poverty.ac.uk/sites/default/files/attachments/Conceptual%20note).
- Darin-Mattsson, A., Fors, S. & Kåreholt, I. (2017). "Different Indicators of Socioeconomic Status

- and Their Relative Importance as Determinants of Health in Old Age", *International Journal for Equity in Health*, 16(1), 173. <https://doi.org/10.1186/s12939-017-0670-3>.
- Darwin, C. (1859). *On the Origin of Species*, Down, Bromley, Kent, London.
- Dasgupta, P. (1993). *An Inquiry into Well-Being and Destitution*, Clarendon, Oxford.
- Davidoff, L. & Hall, C. (2019). *Family Fortunes: Men and Women of the English Middle Class 1780-1850*, Routledge, London.
- Davidson, M. B. (1979). "The Effect of Aging on Carbohydrate Metabolism: A Review of the English Literature and A Practical Approach to the Diagnosis of Diabetes Mellitus in the Elderly", *Metabolism*, 28(6), 688–705. [https://doi.org/10.1016/0026-0495\(79\)90024-6](https://doi.org/10.1016/0026-0495(79)90024-6).
- Davies, S. & Denton, M. (2002). "The Economic Well-Being of Older Women Who Become Divorced or Separated in Mid- or Later Life", *Canadian Journal on Aging / La Revue canadienne du vieillissement*, 21(4), 477–493. <https://doi.org/10.1017/S0714980800002038>.
- Davis, A. Y. (2008). "Crime and Punishment, Changing Attitudes Toward", In *Encyclopedia of Violence, Peace, & Conflict*, (ed.) L. Kurtz, (pp. 476–488), Elsevier, London.
- Davis, K. (1945). "The World Demographic Transition", *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, 237(1), 1–11. <https://doi.org/10.1177%2F000271624523700102>.
- Dayıoğlu, M. (2007). "Türkiye’de Çocuk Yoksulluğu: Ölçüm Yöntemleri ve Yoksulluğun Belirleyicileri", *TİSK Akademi*, 2(3), 83–105. Erişim adresi: <https://app.trdizin.gov.tr/makale/T0Rrd056QXc/turkiye-de-cocuk-ve-yoksu>.
- Dayıoğlu, M. & Assaad, R. (2006). The Determinants of Child Labor in Urban Turkey, *Economic Research Forum (ERF) Working Paper Series*, No. 0302, Cairo, Egypt. Retrieved from <https://erf.org.eg/app/uploads/2017/04/0302.pdf>.
- Dayıoğlu, M. & Demir-Şeker, S. (2016). "Social Policy and the Dynamics of Early Childhood Poverty in Turkey", *Journal of Human Development and Capabilities*, 17(4), 540–557. <https://doi.org/10.1080/19452829.2016.1225700>.
- de Beauvoir, S. (1970). *Yaşlılık: İlk Çağ* (çev. O. Canberk & E. Canberk), Milliyet, İstanbul.
- de Carvalho, F. T., Neiva-Silva, L., et al. (2006). "Sexual and Drug Use Risk Behaviors among Children and Youth in Street Circumstances in Porto Alegre, Brazil", *AIDS and Behavior*, 10(S1), 57–66. <https://doi.org/10.1007/s10461-006>.
- de Haan, A. (1998). "'Social Exclusion' An Alternative Concept for the Study of Deprivation?", *IDS Bulletin*, 29(1), 10–19. <https://doi.org/10.1111/j.1759>.
- de Haan, A. & Maxwell, S. (1998). "Poverty and Social Exclusion in North and South", *IDS Bulletin*, 29(1), 1–9. Retrieved from <https://bulletin.ids.ac.uk/2902>.
- de Haan, M. (2010). "Birth Order, Family Size and Educational Attainment", *Economics of Education Review*, 29(4), 576–588. <https://doi.org/10.1016/j.econedurev.2009.10.012>.
- de la Barra, X. (1998). "Poverty: The Main Cause of III Health in Urban Children", *Health Education & Behavior*, 25(1), 46–59. <https://doi.org/10.1177/109019>.
- de Milliano, M. & Plavgo, I. (2018). "Analysing Multidimensional Child Poverty in Sub-Saharan Africa: Findings Using an International Comparative Approach", *Child Indicators Research*, 11(3), 805–833. <https://doi.org/10.1007/s12187-017>.
- de Moura, S. L. (2002). "The Social Construction of Street Children: Configuration and Implications", *British Journal of Social Work*, 32(3), 353–367. <https://doi.org/10.1093/bjsw/32.3.353>.
- de Neubourg, C., Yekaterina, C., Main, G., Martona, B., Menchini, L. & Bradshaw, J. (2012). *Child Deprivation, Multidimensional Poverty and Monetary Poverty in Europe*, UNICEF Innocenti Research Centre, IWP-2012,02, Florence: UNICEF. Retrieved from https://www.unicef-irc.org/publications/pdf/iwp_2012_02.pdf.
- de Neubourg, C., Chai, J., de Milliano, M., Plavgo, I. & Wei, Z. (2012). Step-by-Step Guidelines to the Multiple Overlapping Deprivation Analysis (MODA), *UNICEF Office of Research*

- Working Paper*, WP-2012-10. Retrieved from https://www.unicef-irc.org/publications/pdf/iwp_2012_10.pdf.
- de Vries, J. (1984). *European Urbanization: 1500-1800*, Methuen & Co., London.
- Deakin, N., Davis, A. & Thomas, N. (1995). *Public Welfare Services and Social Exclusion: The Development of Consumer-Oriented Initiatives in the European Union*, Loughlinstown House, Dublin.
- Dean, H. (2009). "Critiquing Capabilities: The Distractions of A Beguiling Concept", *Critical Social Policy*, 29(2), 261–278. <https://doi.org/10.1177%2F0261>.
- Deaton, A. (2018). *The Analysis of Household Surveys: A Microeconometric Approach to Development Policy*, The World Bank, Washington.
- Delamonica, E. E. & Minujin, A. (2007). "Incidence, Depth and Severity of Children in Poverty", *Social Indicators Research*, 82(2), 361–374. <https://doi.org/10.1007/s11205-006-9039-5>.
- Dennis, I. (2009). "European Union Countries Practice on Relative Poverty Measurement", *Statistics on Income, Poverty & Social Exclusion, Eurostat*. Retrieved from [http://www.ibge.gov.br/poverty/pdf/Relative Poverty](http://www.ibge.gov.br/poverty/pdf/Relative%20Poverty.pdf).
- Dennis, I. & Guio, A. C. (2004). *Poverty and Social Exclusion in the EU*, Statistics in Focus, Population and Social Conditions, European Communities. Retrieved from <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/3433488/5316457/KS-N>.
- Dervis, K. & Klugman, J. (2011). "Measuring Human Progress: the Contribution of the Human Development Index and Related Indices", *Revue d'économie politique*, 121(1), 73–92. Retrieved from <https://www.jstor.org/stable/43859903>.
- Desai, S. (1992). "Children at Risk: The Role of Family Structure in Latin America and West Africa", *Population and Development Review*, 18(4), 689–717. <https://doi.org/10.2307/1973760>.
- Devesa-Carpio, J. E., Rosado-Cebrian, B. & Álvarez-García, J. (2020). "Sustainability of Public Pension Systems", In *Economic Challenges of Pension Systems*, (ed.) M. Peris-Ortiz, J. Álvarez-García, I. Dominguez-Fabián, & P. Devolder, (pp. 125–154), Springer International Publishing, Cham.
- Dewilde, C. (2012). "Lifecourse Determinants and Incomes in Retirement: Belgium and the United Kingdom Compared", *Ageing and Society*, 32(4), 587–615. <https://doi.org/10.1017/S0144686X11000407>.
- Dewilde, C. & Raeymaeckers, P. (2008). "The Trade-off between Home-ownership and Pensions: Individual and Institutional Determinants of Old-age Poverty", *Ageing and Society*, 28(6), 805–830. <https://doi.org/10.1017/S0144>.
- Diamandopoulos, A. (2017). "The ideas of Plato, Aristotle, Plutarch and Galen on the Elderly", *Journal of Gerontology and Geriatrics*, 65(Special 4), 325–328. Retrieved from <http://www.jgerontology-geriatrics.com/article/view/129>.
- Diaz-Gimenez, J. & Diaz-Saavedra, J. (2014). The Future of Spanish Pensions, *The Papers, Dpto. Teoría e Historia Económica Universidad de Granada, Working Paper n. 14/3*. Retrieved from <https://ideas.repec.org/p/gra/wpaper/14-03.html>.
- Dickerson, A. & Popli, G. (2015). The Many Dimensions of Child Poverty: Evidence from the UK Millennium Cohort Study, *Sheffield Economic Research Paper Series*, SERPS no. 2015009, Institute for Economic Analysis of Decision-Making. Retrieved from <https://eprints.whiterose.ac.uk/>.
- Dieterlen, P. (2005). *Poverty: A Philosophical Approach*, Rodopi Philosophical Studies, Amsterdam.
- Dietrich, K. N., Douglas, R. M., Succop, P. A., Berger, O. G. & Bornschein, R. L. (2001). "Early Exposure to Lead and Juvenile Delinquency", *Neurotoxicology and Teratology*, 23(6), 511–518. [https://doi.org/10.1016/s0892-0362\(01\)](https://doi.org/10.1016/s0892-0362(01)).
- Djernes, J. K. (2006). "Prevalence and Predictors of Depression in Populations of Elderly: A Review", *Acta Psychiatrica Scandinavica*, 113(5), 372–387. <https://doi.org/10.1111/j.1600-0447.2006.00770.x>.

- Dobb, M. (1992). *Kapitalizmin Gelişimi Üzerine İncelemeler* (çev. F. Akar), Belge, İstanbul.
- Dodge, H. H. (1995). "Movements out of Poverty among Elderly Widows", *The Journals of Gerontology Series B: Psychological Sciences and Social Sciences*, 50B(4), S240–S249. <https://doi.org/10.1093/geronb/50b.4.s240>.
- Doherty, J. & Hughes, M. (2014). *Child Development: Theory and Practice 0-11*, Pearson, Harlow.
- Doll, R. (1995). "Chronic and Degenerative Disease: Major Causes of Morbidity and Death", *The American Journal of Clinical Nutrition*, 62(6), 1301S-1305S. <https://doi.org/10.1093/ajcn/62.6.1301s>.
- Dollar, D. & Svensson, J. (1998). What Explains the Success or Failure of Structural Adjustment Programs?, *World Bank Policy Research Working Paper*, no: 1938, The WB Development Research Group Macroeconomics and Growth. Retrieved from <http://documents1.worldbank.org/curated/en/8652014687395>.
- Dols, M. W. (1979). "The Second Plague Pandemic and Its Recurrences in the Middle East: 1347-1894", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 22(2), 162–189.
- Dong, M., Anda, R. F., et al. (2005). "Childhood Residential Mobility and Multiple Health Risks During Adolescence and Adulthood", *Archives of Pediatrics & Adolescent Medicine*, 159(12), 1104. <https://doi.org/10.1001/archpedi.159.12.1104>.
- Dong, X. & Simon, M. A. (2010). "Health and Aging in a Chinese Population: Urban and Rural Disparities", *Geriatrics & Gerontology International*, 10(1), 85–93. <https://doi.org/10.1111/j.1447-0594.2009.00563.x>.
- Dowd, J. B., Zajacova, A. & Aiello, A. E. (2010). "Predictors of Inflammation in U.S. Children Aged 3–16 Years", *American Journal of Preventive Medicine*, 39(4), 314–320. <https://doi.org/10.1016/j.amepre.2010.05.014>.
- DPT (2001). *Gelir Dağılımının İyileştirilmesi ve Yoksullukla Mücadele Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, DPT: 2599-ÖİK: 610, Ankara. Erişim adresi: <https://sbb.gov.tr/wp-content/uploads/>.
- Drewnowski, A. (2010). "The Cost of US Foods as Related to Their Nutritive Value", *The American Journal of Clinical Nutrition*, 92(5), 1181–1188. <https://doi.org/10.3945/ajcn.2010.29300>.
- Dreze, J. & Sen, A. (1989). *Hunger and Public Action*, Clarendon Press, Oxford.
- Duclos, J. Y. & Araar, A. (2006). *Poverty and Equity: Measurement, Policy, and Estimation with DAD*, Springer, New York.
- Duflo, E. (2001). "Schooling and Labor Market Consequences of School Construction in Indonesia: Evidence from an Unusual Policy Experiment", *American Economic Review*, 91(4), 795–813. Retrieved from <https://www.jstor.org/stable/2677813>.
- Dunbar, G. R., Lewbel, A. & Pendakur, K. (2013). "Children's Resources in Collective Households: Identification, Estimation, and an Application to Child Poverty in Malawi", *The American Economic Review*, 103(1), 438–471. Retrieved from <http://www.jstor.org/stable/23469649>.
- Duncan, G. J. & Brooks-Gunn, J. (Ed.) (1997). *Consequences of growing up poor*, Russell Sage Foundation, New York.
- Duncan, G. J. & Brooks-Gunn, J. (2000). "Family Poverty, Welfare Reform, and Child Development", *Child Development*, 71(1), 188–196. <https://doi.org/10.1111/1467-8624.00133>.
- Duncan, G. J., Brooks-Gunn, J. & Klebanov, P. K. (1994). "Economic Deprivation and Early Childhood Development", *Child Development*, 65(2), 296. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.1994.tb00752.x>.
- Duncan, G. J., Yeung, W. J., Brooks-Gunn, J. & Smith, J. R. (1998). "How Much Does Childhood Poverty Affect the Life Chances of Children?", *American Sociological Review*, 63(3), 406. <https://doi.org/10.2307/2657556>.
- Duncan, G. J., Ziol-Guest, K. M. & Kalil, A. (2010). "Early-Childhood Poverty and Adult

- Attainment, Behavior, and Health", *Child Development*, 81(1), 306–325. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.2009.01396.x>.
- Durkheim, E. (1960). *The Division of Labor in Society* (Trans. G. Simpson), The Free Press of Glencoe, Illinois.
- Dwyer, P. & Hardill, I. (2011). "Promoting Social Inclusion? The Impact of Village Services on the Lives of Older People Living in Rural England", *Ageing and Society*, 31(2), 243–264. <https://doi.org/10.1017/S0144686X10000851>.
- Easterly, W. (2005). "What did Structural Adjustment Adjust?: The Association of Policies and Growth with Repeated IMF and World Bank Adjustment Loans", *Journal of Development Economics*, 76(1), 1–22. <https://doi.org/10.1016/j.jdeveco.2003.11.005>.
- Easton, S. T. (1979). "Aspects of the Poor Law, Unemployment Insurance and Unemployment in Britain, 1855-1940", *The Journal of Economic History*, 39(1), 326–329. <https://doi.org/10.1017/S0022050700096558>.
- Eatock, D. (2015). *The Silver Economy: Opportunities from Ageing*, Briefing, Think Tank, European Parliament. Retrieved from https://www.europarl.europa.eu/EPRS_BRI.
- ECLT Foundation (2021). *Child Labour or Acceptable Work? Do You Know the Difference?* Retrieved from <https://www.eclt.org/en/news/child-labour>.
- Edmonds, E. (2007). Child Labor, *IZA Discussion Paper Series*, no. 2606, Bonn: IZA. Retrieved from <https://ftp.iza.org/dp2606.pdf>.
- Edmonds, E. & Turk, C. (2002). Child Labor in Transition in Vietnam, *Policy Research Working Paper*, No: 2774, Washington: World Bank. Retrieved from <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/15735/multi0>.
- Edmonds, E. V. (2006). "Child labor and schooling responses to anticipated income in South Africa", *Journal of Development Economics*, 81(2), 386–414. <https://doi.org/10.1016/j.jdeveco.2005.05.001>.
- Eggebeen, D. J. & Lichter, D. T. (1991). "Race, Family Structure, and Changing Poverty Among American Children", *American Sociological Review*, 56(6), 801–917. Retrieved from <https://www.jstor.org/stable/2096257>.
- Eichengreen, B. (1992). "The Origins and Nature of the Great Slump Revisited", *The Economic History Review*, 45(2), 213–239. <https://doi.org/10.1111/j.1468->
- Ekbrand, H. & Halleröd, B. (2018). "The More Gender Equity, The Less Child Poverty? A Multilevel Analysis of Malnutrition and Health Deprivation in 49 Low- and Middle-income Countries", *World Development*, 108, 221–230. <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2018.01.028>.
- Ekelund, R. B. & Hebert, R. (1990). *A History of Economic Theory and Method*, McGraw-Hill, New York.
- El-Sheikh, M. & Kelly, R. J. (2011). "Sleep in Children: Links with Marital Conflict and Child Development", In *Sleep and Development: Familial and Socia-Cultural Considerations*, (ed.) M. El-Sheikh, (pp. 3–28), Oxford University Press, New York.
- Eliaz, Y. (2019). "Small Body, Large Occupation: The Palestinian ‘Children of The Junctions’", *Postcolonial Studies*, 22(3), 399–412. <https://doi.org/10.1080/13688790.2019.1655186>.
- Ellwood, D. T. (1988). *Poor Support: Poverty in the American Family*, Basic, New York.
- Embleton, L., Lee, H., Gunn, J., Ayuku, D. & Braitstein, P. (2016). "Causes of Child and Youth Homelessness in Developed and Developing Countries", *JAMA Pediatrics*, 170(5), E1–E11. <https://doi.org/10.1001%2Fjamapediatrics>.
- Embleton, L., Mwangi, A., Vreeman, R., Ayuku, D. & Braitstein, P. (2013). "The Epidemiology of Substance Use among Street Children in Resource-constrained Settings: A Systematic Review and Meta-analysis", *Addiction*, 108(10), 1722–1733. <https://doi.org/10.1111/add.12252>.
- Enchautegui, M. E. (2013). Nonstandard Work Schedules and the Well-Being of Low-Income Families, *Low-Income Working Families, Paper 26*, Urban Institute, Washington. Retrieved from <https://www.urban.org/32696/412877>.

- Encinas-Goenechea, B., Meneu-Gaya, R. & del Rio-Rama, M. de la C. (2020). "The Public Pension Systems and the Economic Crisis", In *Economic Challenges of Pension Systems*, (ed.) M. Peris-Ortiz, J. Álvarez-García, I. Domínguez-Fabián, & P. Devolder, (pp. 57–80), Springer International Publishing, Cham.
- Engelhardt, G. V. & Gruber, J. (2004). Social Security and the Evolution of Elderly Poverty, *NBER Working Paper Series* No. 10466. Retrieved from <https://www.nber.org/papers/w10466>.
- Engels, F. (1845). *Condition of the Working Class in England*, Leipzig. Retrieved from <https://www.marxists.org/archive/marx/works/download/pdf/condit>.
- Engle, P. L. (1991). "Maternal Work and Child-Care Strategies in Peri-Urban Guatemala: Nutritional Effects", *Child Development*, 62(5), 954–965. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.1991.tb01582.x>.
- Engle, P. L. (1993). "Influences of Mothers' and Fathers' Income on Children's Nutritional Status in Guatemala", *Social Science & Medicine*, 37(11), 1303–1312. [https://doi.org/10.1016/0277-9536\(93\)90160-6](https://doi.org/10.1016/0277-9536(93)90160-6).
- Ergin, I. & Mandiracioglu, A. (2015). "Demographic and Socioeconomic Inequalities for Self-rated Health and Happiness in Elderly: The Situation for Turkey Regarding World Values Survey Between 1990 and 2013", *Archives of Gerontology and Geriatrics*, 61(2), 224–230. <https://doi.org/10.1016/j.archger.2015.06.011>.
- Eriksson, J., Forsen, T., Tuomilehto, J., Winter, P., Osmond, C. & Barker, D. (1999). "Catch-up Growth in Childhood and Death from Coronary Heart Disease: Longitudinal Study", *BMJ*, 318(7181), 427–431. <https://doi.org/10.1136/bmj.318.7181.427>.
- Esin, M. N., Bulduk, S. & Ince, H. (2005). "Workrelated Risks and Health Problems of Working Children in Urban Istanbul, Turkey", *Journal of Occupational Health*, 47(5), 431–436. <https://doi.org/10.1539/joh.47.431>.
- Espenshade, T. J. (1984). *Investing in Children: New Estimates of Parental Expenditures*, The Urban Institute, Washington.
- Espey, J., Perezniето, P., Harper, C., Jones, N. & Walker, D. (2010). *Improving the Prominence of Child Rights in Poverty Reduction Strategy Processes*, Overseas Development Institute (odi), Background Note. Retrieved from <https://cdn.odi.org/media/documents/5862.pdf>.
- Essar, M. Y., Tsagkaris, C., et al. (2021). "Rethinking 'Bacha Bazi', A Culture of Child Sexual Abuse in Afghanistan", *Medicine, Conflict and Survival*, 37(2), 118–123. <https://doi.org/10.1080/13623699.2021.1926051>.
- Essen, J., Fogelman, K. & Head, J. (1978). "Children's Housing and Their Health and Physical Development", *Child: Care, Health and Development*, 4(6), 357–369. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2214.1978.tb00095.x>.
- Esteva, G. (1992). "Development", In *The Development Dictionary: A Guide to Knowledge as Power*, (ed.) W. Sachs, (pp. 6–25), Zed Book Ltd., London.
- Eswaran, M. (1996). *Fertility, Literacy, and the Institution of Child Labour*. Retrieved from https://pdf.usaid.gov/pdf_docs/pnaby634.pdf.
- Eurofound (2022). *Ageing Workforce*. Retrieved from <https://www.eurofound.europa.eu>.
- European Commission (2010). *2010, the European Year for Combating Poverty and Social Exclusion*. Retrieved from https://ec.europa.eu/employment_social.
- European Commission (2015). *The Silver Economy: Final Report*, Publications Office of the European Union, 2015/0038. Retrieved from <https://data.europa.eu/doi/10.2759/685036>.
- European Commission (2018). *Pension Adequacy Report 2018 - Current and Future Income Adequacy in Old Age in the EU (Volume 1)*, European Commission, Directorate-General for Employment, Social Affairs and Inclusion, Brussels. Retrieved from <https://op.europa.eu/en/publication-det>.
- European Communities (1992). *Treaty on European Union*, Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities. Retrieved from <https://europa.eu/european-union/sites/europa.eu/files/docs/body/treaty>.
- European Council (1961). *European Social Charter (ETS No. 035)*, ETS No. 035, Torino.

- Retrieved from <https://www.coe.int/en/web/conventions>.
- European Council (1975). *Council Decision of 22 July 1975 Concerning a Programme of Pilot Schemes and Studies to Combat Poverty*, European Economic Community, 75/458/EEC. Retrieved from <http://data.europa.eu/eli/dec/1975>.
- European Council (1985). "Council Decision of 19 December 1984 on Specific Community Action to Combat Poverty", *Official Journal of the European Communities*, L 2, Vol 2, 24–25. Retrieved from <https://eur-lex.europa.eu/legal->
- European Council (1989a). *Community Charter of the Fundamental Social Rights of Workers*, Strasbourg: European Council. Retrieved from <https://www.eesc.europa.eu/resources/docs/community-charter--en.pdf>.
- European Council (1989b). *Resolution of the Council and of the Ministers for Social Affairs Meeting within the Council of 29 September 1989 on Combating Social Exclusion*, The Council of The European Communities, 89/C 277/01. Retrieved from <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX>.
- European Council (2005). *Council Decision of 12 July 2005 on Guidelines for the Employment Policies of the Member States*, Official Journal of the European Union, L 205/21, 2005/600/EC. Retrieved from <https://eur-lex.europa.eu/lega>.
- European Parliament (2000). *Lisbon European Council 23 and 23 March 2000: Presidency Conclusions*. Retrieved from <https://www.europarl.europa.eu/>.
- Eurostat (2021a). *Children at Risk of the Poverty or Social Exclusion*. Retrieved from <https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title>.
- Eurostat (2021b). *EU Statistics on Income and Living Conditions (EU-SILC) Methodology -in-Work Poverty*. Retrieved from https://ec.europa.eu/EU_statistics.
- Eurostat (2022). *People at Risk of Poverty or Social Exclusion*. Retrieved from https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/SDG_01_10/default.
- Evans, E. J. (1978). *Social Policy 1830-1914: Individualism, Collectivism and The Origins of the Welfare State*, Routledge & Keagan Paul, London.
- Evans, G. W. (2003). "The Built Environment and Mental Health", *Journal of Urban Health: Bulletin of the New York Academy of Medicine*, 80(4), 536–555. <https://doi.org/10.1093/jurban/jtg063>.
- Evans, G. W. (2006). "Child Development and the Physical Environment", *Annual Review of Psychology*, 57(1), 423–451. <https://doi.org/10.1146/annure>.
- Evans, G. W., Lepore, S. J., Shejwal, B. R. & Palsane, M. N. (1998). "Chronic Residential Crowding and Children's Well-Being: An Ecological Perspective", *Child Development*, 69(6), 1514–1523. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8>.
- Evans, G. W., Lercher, P., Meis, M., Ising, H. & Kofler, W. W. (2001). "Community Noise Exposure and Stress in Children", *The Journal of the Acoustical Society of America*, 109(3), 1023–1027. <https://doi.org/10.1121/1.1340642>.
- Evans, J. G. (1997). "Geriatric Medicine: A Brief History", *BMJ*, 315(7115), 1075–1077. <https://doi.org/10.1136%2Fbmj.315.7115.1075>.
- Evans, M. (2005). "Neoliberalism and Policy Transfer in the British Competition State: the Case of Welfare Reform", In *Internalizing Globalization: The Rise of Neoliberalism and the Decline of National Varieties of Capitalism*, (ed.) S. Soederberg, G. Menz, & P. G. Cerny, (pp. 69–89), Palgrav, Hampshire.
- Evans, M. (1998). "Behind the Rhetoric: The Institutional Basis of Social Exclusion and Poverty", *IDS Bulletin*, 29(1), 42–49. <https://doi.org/10.1111/j.1759-5436.1998.mp29001005.x>.
- Evans, M., Gough, I., et al. (2013). *The Relationship Between Old Age and Poverty in Viet Nam*, UNDP, Poverty Reduction, UNDP Viet Nam. Retrieved from <https://www.vn.undp.org/content/vietnam/en/home/library/poverty/the->
- Evans, P., Bronheim, S., Bynner, J., Klasen, S., Magrab, P. & Ranson, S. (2000). *Social Exclusion and Children-Creating Identity Capital: Some Conceptual Issues and Practical Solutions*, OECD/CERI. Retrieved from <https://www.oecd.org/1856627.pdf>.

- Evans, R. (2002). "Poverty, HIV, and Barriers to Education: Street Children's Experiences in Tanzania", *Gender & Development*, 10(3), 51–62. <https://doi.org/10.1080/13552070215916>.
- Ewen, H. H., Hahn, S. J., Erickson, M. A. & Krout, J. A. (2014). "Aging in Place or Relocation? Plans of Community-Dwelling Older Adults", *Journal of Housing For the Elderly*, 28(3), 288–309. <https://doi.org/10.1080/027638>.
- Fachinger, U. (2019a). "Senior Entrepreneurship. Self-employment by Older People – an Uncharted Territory", *Zagreb International Review of Economics and Business*, 22(s1), 95–106. <https://doi.org/10.2478/zireb-2019-0007>.
- Fachinger, U. (2019b). "Self-employment, pensions and the risk of poverty in old age", In *Self-Employment as Precarious Work*, (ed.) W. Conen & J. Schippers, (pp. 48–62), Edward Elgar Publishing, Cheltenham.
- Fagan, J., Piper, E. & Moore, M. (1986). "Violent Delinquents and Urban Youths", *Criminology*, 24(3), 439–471. <https://doi.org/10.1111/j.1745-912>.
- FAO (2019). *FAO Framework on Rural Extreme Poverty: Towards Reaching Target 1.1. of the Sustainable Development Goals*, FAO, Rome. Retrieved from <http://www.fao.org/3/ca4811en/ca4811en.pdf>.
- Farrington, D. P., Coid, J. W. & Murray, J. (2009). "Family Factors in The Intergenerational Transmission of Offending", *Criminal Behaviour and Mental Health*, 19(2), 109–124. <https://doi.org/10.1002/cbm.717>.
- Farrington, D. P., Jolliffe, D., Loeber, R., Stouthamer-Loeber, M. & Kalb, L. M. (2001). "The Concentration of Offenders in Families, and Family Criminality in The Prediction of Boys' Delinquency", *Journal of Adolescence*, 24(5), 579–596. <https://doi.org/10.1006/jado.2001.0424>.
- Fassa, A. G., Facchini, L. A., Dall'Agnol, M. M. & Christiani, D. C. (2000). "Child Labor and Health: Problems and Perspectives", *International Journal of Occupational and Environmental Health*, 6(1), 55–62. <https://doi.org/10.1179/oeh.2000.6.1.55>.
- Fattore, T., Mason, J. & Watson, E. (2007). "Children's Conceptualisation(s) of Their Well-being", *Social Indicators Research*, 80(1), 5–29. <https://doi.org/10.1007/s11205-006-9019-9>.
- Feeny, T. & Boyden, J. (2003). *Children and Poverty: A Review of Contemporary Literature and Thought on Children and Poverty: Rethinking the Causes, Experiences and Effects*, Christian Children's Fund (CCF), Children and Poverty Series, Part I. Retrieved from <http://www.childfund.ie/downloads/7659>.
- Feinberg, J. (1971). "Legal Paternalism", *Canadian Journal of Philosophy*, 1(1), 105–124. <https://doi.org/10.1080/00455091.1971.10716012>.
- Feng, I. M., Chen, J. H., Zhu, B. W. & Xiong, L. (2018). "Assessment of and Improvement Strategies for the Housing of Healthy Elderly: Improving Quality of Life", *Sustainability*, 10(3), 722. <https://doi.org/10.3390/su10030722>.
- Fentiman, I. S., Tirelli, U., et al. (1990). "Cancer in the Elderly: Why so Badly Treated?", *The Lancet*, 335(8696), 1020–1022. <https://doi.org/10.1016/0140->
- Ferguson, C. J., San Miguel, C. & Hartley, R. D. (2009). "A Multivariate Analysis of Youth Violence and Aggression: The Influence of Family, Peers, Depression, and Media Violence", *The Journal of Pediatrics*, 155(6), 904-908.e3. <https://doi.org/10.1016/j.jpeds.2009.06.021>.
- Fernandes, L., Mendes, A. & Teixeira, A. (2013). "Assessing Child Well-being Through A New Multidimensional Child-based Weighting Scheme Index: An Empirical Estimation for Portugal", *The Journal of Socio-Economics*, 45, 155–174. <https://doi.org/10.1016/j.socec.2013.05.011>.
- Ferrone, L. & de Milliano, M. (2018). "Multidimensional Child Poverty in three Countries in Sub-Saharan Africa", *Child Indicators Research*, 11(3), 755–781. <https://link.springer.com/article/10.1007/s12187-017-9487-2>.
- Filipovic-Hrast, M., Kopac-Mrak, A. & Rakar, T. (2013). "Social Exclusion of Elderly in Central and Eastern Europe", *International Journal of Social Economics*, 40(11), 971–989. <https://doi.org/10.1108/IJSE-05-2012-0082>.

- Findlay, R. & O'Rourke, K. H. (2007). *Power and Plenty: Trade, War, and the World Economy in the Second Millennium*, Princeton University, Oxford.
- Finlay, J. M. & Kobayashi, L. C. (2018). "Social Isolation and Loneliness in Later Life: A Parallel Convergent Mixed-methods Case Study of Older Adults and Their Residential Contexts in The Minneapolis Metropolitan Area, USA", *Social Science & Medicine*, 208, 25–33. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2>.
- Fischer, S. (1999). "ABCDE: Past Ten Years, Next Ten Years", In *Annual World Bank Conference on Development Economics 1998*, (ed.) B. Pleskovic & J. E. Stiglitz, (pp. 77–86), The World Bank, Washington.
- Fisher, G. (1992). "The Development and History of the Poverty Thresholds", *Social Security Bulletin*, 55(4), 3–14. Retrieved from <https://www.ssa.gov/ssb/v55n4/v55n4p3.pdf>.
- Flatt, T. (2012). "A New Definition of Aging?", *Frontiers in Genetics*, 3(148), 1–2. <https://doi.org/10.3389%2Ffgene.2012.00148>.
- Fonseca, R., Kapteyn, A., Lee, J., Zamarro, G. & Feeney, K. (2014). "A Longitudinal Study of Well-Being of Older Europeans: Does Retirement Matter?", *Journal of Population Ageing*, 7(1), 21–41. <https://doi.org/10.1007%2Fs12062-014-9094-7>.
- Fonta, C. L., Yameogo, T. B., et al. (2020). "Decomposing Multidimensional Child Poverty and Its Drivers in The Mouhoun Region of Burkina Faso, West Africa", *BMC Public Health*, 20(1), 1–17. <https://doi.org/10.1186/s12889-020-8254-3>.
- Forster, L. M. K., Tannhauser, M. & Barros, H. M. T. (1996). "Drug Use among Street Children in Southern Brazil", *Drug and Alcohol Dependence*, 43(1–2), 57–62. [https://doi.org/10.1016/s0376-8716\(96\)01288-4](https://doi.org/10.1016/s0376-8716(96)01288-4).
- Fortin, M., Soubhi, H., Hudon, C., Bayliss, E. A. & Akker, M. van den (2007). "Multimorbidity's Many Challenges", *BMJ*, 334(7602), 1016–1017. <https://doi.org/10.1136%2Fbmj.39201.463819.2C>.
- Foster, J., Greer, J. & Thorbecke, E. (1984). "A Class of Decomposable Poverty Measures", *Econometrica*, 52(3), 761–766. <https://doi.org/10.2307/1913475>.
- Foster, J., Greer, J. & Thorbecke, E. (2010). The Foster-Greer-Thorbecke (FGT) Poverty Measures: Twenty-Five Years Later, *Institute for International Economic Policy Working Paper Series*, IIEP-WP-2010-14, Elliot School of International Affairs, George Washington University. Retrieved from <https://www2.gwu.edu/IIEPWP2010-14>.
- Foster, J., Seth, S., Lokshin, M. & Sajaia, Z. (2013). *A Unified Approach to Measuring Poverty and Inequality: Theory and Practice*, Streamlined Analysis with ADePT Software, Washington: The World Bank. Retrieved from <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/13731>.
- Fouejieu, A., Kangur, A., Martinez, S. R. & Soto, M. (2021). *Pension Reforms in Europe: How Far We Come and Gone?*, International Monetary Fund (IMF), European and Fiscal Affairs Department, DP/2021/016. Retrieved from <https://www.imf.org/en/Publications/Departmental-Papers-Policy-Papers>.
- Fox, B. H., Perez, N., Cass, E., Baglivio, M. T. & Epps, N. (2015). "Trauma Changes Everything: Examining The Relationship Between Adverse Childhood Experiences and Serious, Violent and Chronic Juvenile Offenders", *Child Abuse & Neglect*, 46, 163–173. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2015.01.011>.
- Fraser, D. (1984). *The Evolution of the British Welfare State: A History of Social Policy since the Industrial Revolution*, Macmillan, Hampshire.
- Fratiglioni, L., Grut, M., et al. (1991). "Prevalence of Alzheimer's Disease and Other Dementias in An Elderly Urban Population: Relationship with Age, Sex, and Education", *Neurology*, 41(12), 1886–1886. <https://doi.org/10.1212/wnl.41>.
- Frérot, M., Lefebvre, A., et al. (2018). "What is Epidemiology? Changing Definitions of Epidemiology 1978-2017", *PLOS ONE*, 13(12), e0208442. <https://doi.org/10.1371%2Fjournal.pone.0208442>.
- Freud, S. (1905). *Three Essays on the Theory of Sexuality* (Tran. J. Strachey). Retrieved from <https://www.sas.upenn.edu/~cav>.

- Friedman, M. (2002). *Capitalism and Freedom*, Chicago University, Chicago.
- Friedman, M. & Friedman, R. (1980). *Free to Choose: A Personal Statement*, Harcourt Brace Jovanovich (HBJ), New York.
- Fries, J. F. (1980). "Aging, Natural Death, and the Compression of Morbidity", *New England Journal of Medicine*, 303(3), 130–135. <https://doi.org/10.1056/nej>.
- Friuegnon, M.-L. (1997). "What is a Child?", *Thinking: The Journal of Philosophy for Children*, 13(1), 12–16. <https://doi.org/10.5840/thinking199713129>.
- Frongillo, E. A. (2003). "Understanding Obesity and Program Participation in the Context of Poverty and Food Insecurity", *The Journal of Nutrition*, 133(7), 2117–2118. <https://doi.org/10.1093/jn/133.7.2117>.
- Fukuda-Parr, S. (2003). "The Human Development Paradigm: Operationalizing Sen's Ideas on Capabilities", *Feminist Economics*, 9(2–3), 301–317. <https://doi.org/10.1080/1354570022000077980>.
- Fülberth, G. (2008). *Kapitalizmin Kısa Tarihi* (çev. S. Usta), Yordam, İstanbul.
- Furniss, E. S. (1920). *The Position of The Laborer in a System of Nationalism: A Study in the Labor Theories of the Later English Mercantilist*, Houghton Mifflin, Boston.
- Fuwa, N., Ito, S., Kubo, K., Kurosaki, T. & Sawada, Y. (2006). "Introduction to a Study of Intrahousehold Resource Allocation and Gender Discrimination in Rural Andhra Pradesh, India", *The Developing Economies*, 44(4), 375–397. <https://doi.org/10.1111/j.1746-1049.2006.00022.x>.
- Gaffney, D. (2012). "Trends in Child Poverty and Parental Employment in London", In *We can Work it out: Parental Employment in London*, (ed.) K. Bell, Child Poverty Action Group (CPAG), London.
- Galbraith, J. K. (1979). *The Great Crash, 1929*, Houghton Mifflin, Boston.
- Gallino, L. (2012). *Küreselleşme ve Eşitsizlik* (çev. D. Kundakçı), Dost, Ankara.
- Gans, H. J. (1995). *The War Against the Poor: The Underclass and Antipoverty Policy*, Basic, New York.
- Garavaglia, G., Lettieri, E., Agasisti, T. & Lopez, S. (2011). "Efficiency and Quality of Care in Nursing Homes: An Italian Case Study", *Health Care Management Science*, 14(1), 22–35. <https://doi.org/10.1007/s10729-010-9139-2>.
- García, S. & Ritterbusch, A. (2015). "Child Poverty in Colombia: Construction of a Multidimensional Measure Using a Mixed-Method Approach", *Child Indicators Research*, 8(4), 801–823. <https://doi.org/10.1007/s12187-014-9274-2>.
- Gasparini, L., Alejo, J., Haimovich, F., Olivieri, S. & Tornarolli, L. (2007). Poverty among the Elderly in Latin America and the Caribbean, *Munich Personal RePEc Archive (MPRA)*, MPRA Paper No. 42947. Retrieved from <https://mpra.ub.uni-muenchen.de/42957/>.
- Ge, T. & Wang, L. (2019). "Multidimensional Child Poverty, Social Relationships and Academic Achievement of Children in Poor Rural Areas of China", *Children and Youth Services Review*, 103, 209–217. <https://doi.org/10.1016/j.ch>.
- Genschel, P. & Seelkopf, L. (2014). "The Competition State", In *The Oxford Handbook of Transformations of the State*, (ed.) S. Leibfried, et al., Oxford University, Oxford.
- George, V. (1996). "The Future of the Welfare State", In *European Welfare Policy: Squaring the Welfare Circle*, (ed.) V. George & P. Taylor-Gooby, (pp. 1–30), Macmillan Education, New York.
- Geremek, B. (1994). *Poverty A History* (Trans. A. Kolakowska), Blackwell, Oxford.
- Ghai, D. & de Alcantara, C. (1990). "The Crisis of the 1980s in Africa, Latin America and the Caribbean: Economic Impact, Social Change and Political Implications", *Development and Change*, 21(3), 389-426. <https://doi.org/10.1111/j.1467-7660.1990.tb00382.x>.
- Giang, L. T. & Pfau, W. D. (2009). "Vulnerability of Vietnamese Elderly to Poverty: Determinants and Policy Implications", *Asian Economic Journal*, 23(4), 419–437. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8381.2009.02022.x>.

- Gibbon, P. (1993). "The World Bank and the New Politics of Aid", *The European Journal of Development Research*, 5(1), 35–62. <https://doi.org/10.1080/09578>.
- Giffen, R. (1883). "The Progress of the Working Classes in the Last Half Century: Being the Inaugural Address of R. Giffen, LL.D., President of the Statistical Society, Session 1883–84. Delivered 20th November, 1883", *Journal of the Statistical Society of London*, 46(4), 593–622. Retrieved from <https://www.jstor.org/stable/2979307>.
- Gilbert, B. B. (1966). *The Evolution of National Insurance in Great Britain: The Origins of the Welfare State*, Michael Joseph, London.
- Giles, P. (2004). Low Income Measurement in Canada, *Statistics Canada, Income Statistics Division, Income Research Paper Series*, Ottawa. Retrieved from <https://www150.statcan.gc.ca/n1/pub/75f0002m/75f0002m2004011-eng.pdf>.
- Gillham, B., Tanner, G., Cheyne, B., Freeman, I., Rooney, M. & Lambie, A. (1998). "Unemployment Rates, Single Parent Density, and Indices of Child Poverty: Their Relationship to Different Categories of Child Abuse and Neglect", *Child Abuse & Neglect*, 22(2), 79–90. [https://doi.org/10.1016/s0145-2134\(97\)00134-8](https://doi.org/10.1016/s0145-2134(97)00134-8).
- Gillmore, M. R., Hawkins, J. D., Day, L. E. & Catalano, R. F. (1992). "Friendship and Deviance", *The Journal of Early Adolescence*, 12(1), 80–95. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1177/0272431692012001005>.
- Ginsburg, N. (1992). *Division of Welfare: A Critical Introduction to Comparative Social Policy*, Sage, London.
- Glasgow, N. (1988). *The Nonmetro Elderly: Economic and Demographic Status*, United Nations Department of Agriculture, Economic Research Service, Rural Development Research Report Number 70. Retrieved from <https://naldc.nal.usda.gov/CAT90934038>.
- Glasser, I. (1994). *Homelessness in Global Perspective*, G. K. Hall & Co., New York.
- Glennerster, H. (2002). "United States Poverty Studies and Poverty Measurement: The Past Twenty-Five Years", *Social Service Review*, 76(1), 83–107. <https://doi.org/10.1086/324609>.
- Glynn, L. G., Valderas, J. M., et al. (2011). "The Prevalence of Multimorbidity in Primary Care and Its Effect on Health Care Utilization and Cost", *Family Practice*, 28(5), 516–523. <https://doi.org/10.1093/fampra/cmr013>.
- Gölçek, A. G. (2016). *19. yy Osmanlı Devleti'nde Vergi Uygulamaları: Niğde Sancağı Temettüat Defterleri Üzerine Bir Değerlendirme*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Gold, S. (2020). "Is Housing Hardship Associated with Increased Adolescent Delinquent Behaviors?", *Children and Youth Services Review*, 116, 105116. <https://doi.org/10.1016/j.chidyouth.2020.105116>.
- González, L., Estarlich, M., et al. (2021). "Risk of Child Poverty and Social Exclusion in Two Spanish Regions: Social and Family Determinants", *Gaceta Sanitaria*, 35(3), 216–223. <https://doi.org/10.1016/j.gaceta.2019.11.002>.
- Gordon, D., Levitas, R., et al. (2000). *Poverty and Social Exclusion in Britain*, The Joseph Rowntree Foundation. Retrieved from <https://www.jrf.org.uk/185935128x>.
- Gordon, D., Nandy, S., Pantazis, C., Pemberton, S. & Townsend, P. (2003a). *Child Poverty in the Developing World*, The Policy, Bristol.
- Gordon, D., Nandy, S., Pantazis, C., Pemberton, S. & Townsend, P. (2003b). *The Distribution of Child Poverty in the Developing World*, Bristol University, Bristol.
- Gore, C. (1995). "Introduction: Markets, Citizenship and Social Exclusion", In *Social Exclusion: Rhetoric, Reality, Responses*, (ed.) G. Rodgers, C. Gore, & J. B. Figueiredo, (pp. 1–40), International Labour Organization, Geneva.
- Gornick, J. & Jäntti, M. (2011). Child Poverty in Comparative Perspective: Assessing the Role of Family Structure and Parental Education and Employment, *LIS Working Paper Series*, No. 570, Luxembourg Income Study (LIS), Luxembourg. Retrieved from <https://www.econstor.eu/bitstream/10419>.
- Goswami, H. (2014). "Children's Subjective Well-being: Socio-demographic Characteristics and

- Personality", *Child Indicators Research*, 7(1), 119–140. <https://doi.org/10.1007/s12187-013-9205-7>.
- Goswami, S., Köbler, F., Leimeister, J. M. & Krcmar, H. (2010). *Thirty First International Conference on Information System*, St. Louis. Retrieved from https://www.alexandria.unisg.ch/220640/1/JML_234.pdf.
- Gottdiener, J. S., Arnold, A. M., et al. (2000). "Predictors of Congestive Heart Failure in The Elderly: The Cardiovascular Health Study", *Journal of the American College of Cardiology*, 35(6), 1628–1637. <https://doi.org/10.1016/s0735>.
- Goux, D. & Maurin, E. (2003). *The Effect of Overcrowded Housing on Children's Performance at School*. Retrieved from <http://piketty.pse.ens.fr/files>.
- Gradín, C. & Cantó, O. (2012). "Why are Child Poverty Rates so Persistently High in Spain?", *The Manchester School*, 80(1), 117–143. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9957.2011.02249.x>.
- Graf, G. (2015). "Conceptions of Childhood, Agency and the Well-Being of Children", In *The Well-Being of Children*, (ed.) G. Schweiger & G. Graf, (pp. 20–33), De Gruyter, Berlin.
- Gray, A. (1956). *The Development of Economic Doctrine An Introductory Survey*, Longmans, London.
- Greer, J. & Thorbecke, E. (1986). "A Methodology for Measuring Food Poverty Applied to Kenya", *Journal of Development Economics*, 24(1), 59–74. [https://doi.org/10.1016/0304-3878\(86\)90144-6](https://doi.org/10.1016/0304-3878(86)90144-6).
- Gregg, P. Washbrook, E. & the ALSPAC Study Team (2003). The Effects of Early Maternal Employment on Child Development in the UK, *CMPO Working Paper Series*, No. 03/070, Bristol. Retrieved from <https://www.bristol.ac.uk/wp70.pdf>.
- Griffin, P. (2006). "The World Bank", *New Political Economy*, 11(4), 571–581. <https://doi.org/10.1080/13563460600991028>.
- Grødem, A. S. (2008). "Household Poverty and Deprivation Among Children", *Childhood*, 15(1), 107–125. <https://doi.org/10.1177%2F0907568207086839>.
- Grøndahl, V. A. & Fagerli, L. B. (2017). "Nursing Home Care Quality: A Cluster Analysis", *International Journal of Health Care Quality Assurance*, 30(1), 25–36. <https://doi.org/10.1108/ijhcqa-12-2015-0145>.
- Grootaert, C. & Kanbur, R. (1995). Child Labor: A Review, *Policy Research Working Paper*, No: 1454, Washington: World Bank. Retrieved from <https://documents1.worldbank.org/curated/en/147041468766206348/pdf>.
- Gruber, J. & Wise, D. (2002). *Social Security Programs and Retirement Around the World: Micro Estimation*, National Bureau of Economic Research, Cambridge, MA. <https://doi.org/10.3386/w9407>.
- Gruca, T. S. & Schewe, C. D. (1992). "Researching Older Consumers", *Marketing Research*, 4(3), 18–24. Retrieved from <https://www.researchgate.net/299559987>.
- Guio, A. C., Gordon, D., Marlier, E., Najera, H. & Pomati, M. (2018). "Towards an EU Measure of Child Deprivation", *Child Indicators Research*, 11(3), 835–860. <https://doi.org/10.1007/s12187-017-9491-6>.
- Gujarati, D. N. (2004). *Basic Econometrics*, McGraw-Hill, New York.
- Gujarati, D. N. (2016). *Örneklerle Ekonometri* (Çev. N. Bolatoğlu), BB101, Ankara.
- Gülşen, M. A. & Gölçek, A. G. (2019). "Rekabetçi Devlet Modelinin Maliye Politikasına İlişkin Teorik Değerlendirmesi", *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 6(2), 259–270. <https://doi.org/10.17541/optimum.512336>.
- Gunn, S. & Bell, R. (2012). *Middle Classes: Their Rise and Sprawl*, Phoenix, London.
- Gunnarsson, V., Orazem, P. F. & Sánchez, M. A. (2006). "Child Labor and School Achievement in Latin America", *The World Bank Economic Review*, 20(1), 31–54. Retrieved from <https://www.jstor.org/stable/40282318>.
- Guzman, S., Viveiros, J. & Salomon, E. (2017). *Housing Policy Solutions to Support Aging in Place*, AARP Real Possibilities, Public Policy Institute, Fact Sheet. Retrieved from

- <https://www.aarp.org/home-garden/housing/info>.
- Haddad, L., Hoddinott, J. & Alderman, H. (1998). "Intrahousehold Resource Allocation in Developing Countries: Models, Methods, and Policies", *Food and Nutrition Bulletin*, 19(1), 71–72. Retrieved from <https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/156482659801900111>.
- Haddad, L., Pena, C., Nishida, C., Quisumbing, A. & Slack, A. (1996). *Food Security and Nutrition Implications of Intrahouseholds Bias: A Review of Literature*, FCND Discussion Paper No. 19, Washington. Retrieved from <http://ebrary.ifpri.org/utils/getfile/collection/p15738coll2>.
- Hadley, J. & Waidmann, T. (2006). "Health Insurance and Health at Age 65: Implications for Medical Care Spending on New Medicare Beneficiaries", *Health Services Research*, 41(2), 429–451. <https://doi.org/10.1111/j.1475>.
- Hagenaars, A. J. M. (1986). *The Perception of Poverty*, Elsevier, Amsterdam.
- Hagenaars, A. J. M. (1991). "The Definition and Measurement of Poverty", In *Economic Inequality and Poverty: International Perspectives*, (ed.) L. Osberg, (pp. 134–156), M. E. Sharpe, Inc., Armonk, New York, London.
- Hagenaars, A. J. M. & van Praag, B. (1985). "A Synthesis of Poverty Line Definitions", *Review of Income and Wealth*, 31(2), 139–154. <https://doi.org/10.1111/j.1475-4991.1985.tb00504.x>.
- Hahn, E. D. & Soyer, R. (2005). *Probit and Logit Models: Differences in the Multivariate Realm*. Retrieved from <https://home.gwu.edu/~soyer/mv1h.pdf>.
- Hair, P. (1982). "Children in Society 1850-1980", In *Population and Society in Britain 1860-1980*, (ed.) T. Barker & M. Drake, (pp. 34–61), New York University, New York.
- Hajjar, E. R., Cafiero, A. C. & Hanlon, J. T. (2007). "Polypharmacy in Elderly Patients", *The American Journal of Geriatric Pharmacotherapy*, 5(4), 345–351. <https://doi.org/10.1016/j.amjopharm.2007.12.002>.
- Halevy, E. (1928). *The Growth of Philosophic Radicalism*, Faber & Gwyer, London.
- Hall, L. A., Williams, C. A. & Greenberg, R. S. (1985). "Supports, Stressors, and Depressive Symptoms in Low-income Mothers of Young Children", *American Journal of Public Health*, 75(5), 518–522. <https://doi.org/10.2105/ajph.75.5.518>.
- Halle, T. G., Kurtz-Costes, B. & Mahoney, J. L. (1997). "Family Influences on School Achievement in Low-income, African American Children", *Journal of Educational Psychology*, 89(3), 527–537. <https://doi.org/10.1037/0022-06>.
- Hamiduzzaman, M., de Bellis, A., Abigail, W. & Kalaitzidis, E. (2017). "The Social Determinants of Healthcare Access for Rural Elderly Women - A Systematic Review of Quantitative Studies", *The Open Public Health Journal*, 10(1), 244–266. <http://dx.doi.org/10.2174/1874944501710010244>.
- Hammond, J. L. & Hammond, B. (1919). *The Skilled Labourer*, Longmans, London.
- Han, W. J., Huang, C. C. & Garfinkel, I. (2003). "The Importance of Family Structure and Family Income on Family's Educational Expenditure and Children's College Attendance", *Journal of Family Issues*, 24(6), 753–786. <https://doi.org/10.1177%2F0192513X03254518>.
- Handa, S. (1994). "Gender, Headship and Intrahousehold Resource Allocation", *World Development*, 22(10), 1535–1547. <https://doi.org/10.1016/0305>.
- Handa, S. (1996). "Expenditure Behavior and Children's Welfare: An Analysis of Female Headed Households in Jamaica", *Journal of Development Economics*, 50(1), 165–187. [https://doi.org/10.1016/0304-3878\(96\)00008-9](https://doi.org/10.1016/0304-3878(96)00008-9).
- Hansen, A. H. (1939). "Economic Progress and Declining Population Growth", *The American Economic Review*, 29(1), 1–15. Retrieved from <https://www.jstor.org/stable/1806983>.
- Hao, L., Xu, X., et al. (2020). "Adequate Access to Healthcare and Added Life Expectancy among Older Adults in China", *BMC Geriatrics*, 20(1), 129. <https://doi.org/10.1186/s12877-020-01524-9>.

- Hareven, T. K. & Adams, K. (1996). "The Generation in the Middle: Cohort Comparisons in Assistance to Aging Parents in an American Community", In *Aging and Generational Relations over the Life Course*, (ed.) T. K. Haveren, (pp. 272–293), De Gruyter, Berlin.
- Harrington, M. (1962). *The Other America: Poverty in the United States*, Macmillan, New York.
- Hartjen, C. A. & Priyadarsini, S. (2012). *The Global Victimization of Children: Problems and Solutions*, Springer US, Boston, MA.
- Harvey, D. (2005). *A Brief History of Neoliberalism*, Oxford University Press, Oxford.
- Haughton, J. & Khandker, S. R. (2009). *Handbook on Poverty and Inequality*, The World Bank, Washington.
- Hayami, Y., Dikshit, A. K. & Mishra, S. N. (2006). "Waste Pickers and Collectors in Delhi: Poverty and Environment in an Urban Informal Sector", *Journal of Development Studies*, 42(1), 41–69. <https://doi.org/10.1080/0022038>.
- Hayek, F. A. (1960). *The Constitution of Liberty*, Chicago University, Chicago.
- Headey, D., Heidkamp, R., et al. (2020). "Impacts of COVID-19 on Childhood Malnutrition and Nutrition-related Mortality", *The Lancet*, 396(10250), 519–521. [https://doi.org/10.1016/s0140-6736\(20\)31647-0](https://doi.org/10.1016/s0140-6736(20)31647-0).
- Heady, C. (2003). "The Effect of Child Labor on Learning Achievement", *World Development*, 31(2), 385–398. [https://doi.org/10.1016/S0305-750X\(02\)00186-9](https://doi.org/10.1016/S0305-750X(02)00186-9).
- Heiat, A., Gross, C. P. & Krumholz, H. M. (2002). "Representation of the Elderly, Women, and Minorities in Heart Failure Clinical Trials", *Archives of Internal Medicine*, 162(15). <https://doi.org/10.1001/archinte.162.15.1682>.
- Helander, E. A. (2008). *Children and Violence: The World of the Defenceless*, Palgrave Macmillan, Hampshire.
- Hellerstein, J. K. & Neumark, D. (2004). Production Function and Wage Equation Estimation with Heterogeneous Labor: Evidence from a New Matched Employer-Employee Data Set, *NBER Working Paper Series*, No. 10325. Retrieved from <https://www.nber.org/papers/w10325>.
- Henning-Smith, C. (2020). "The Unique Impact of COVID-19 on Older Adults in Rural Areas", *Journal of Aging & Social Policy*, 32(4–5), 396–402. <https://doi.org/10.1080/08959420.2020.1770036>.
- Henretta, J. C. & Campbell, R. T. (1976). "Status Attainment and Status Maintenance: A Study of Stratification in Old Age", *American Sociological Review*, 41(6), 981. <https://doi.org/10.2307/2094798>.
- Herd, P., Favreault, M. M., Harrington, M. & Smeeding, T. M. (2018). *A Target Minimum Benefit Plan: A New Proposal to Reduce Poverty Among Older Social Security Recipients*, Urban Institute, Brief, April 2. Retrieved from <https://www.urban.org/research/publication/targeted-minimum-benefit>.
- Herrera, R. (2006). "The Neoliberal "Rebirth" of Development Economics", *Monthly Review*, 58(1). Retrieved from <https://monthlyreview.org/2006/05>.
- Hess, R., Holloway, S., Price, G. & Dickson, W. (1982). "Family Environments and the Acquisition of Reading Skills", In *Families as Learning Environments for Children*, (ed.) L. Laosa & I. Sigel, (pp. 87–113), Springer US, Boston.
- Hilferding, R. (1981). *Finance Capital: A Study of the Latest Phase of Capitalist Development* (Trans. M. Watnick & S. Gordon), Routledge, London.
- Hill, H. D., Morris, P. A., Castells, N. & Walker, J. T. (2011). "Getting A Job is Only Half The Battle: Maternal Job Loss and Child Classroom Behavior in Low-income Families", *Journal of Policy Analysis and Management*, 30(2), 310–333. <https://doi.org/10.1002/pam.20565>.
- Hill, M., Davis, J., Prout, A. & Tisdall, K. (2004). "Moving the Participation Agenda Forward", *Children & Society*, 18(2), 77–96. <https://doi.org/10.1002/chi.819>.
- Himmelfarb, G. (1984). *The Idea of Poverty: England in the Early Industrial Age*, Faber & Faber, London.
- Hindmarsh, L. (1838). "On the State of Agriculture and Condition of the Agricultural Labourers

- of the Northern Division of Northumberland", *Journal of the Statistical Society of London*, 1(7), 397–414. Retrieved from <https://www.jstor.org/stable/pdf/2337770.pdf>.
- Hirschfield, P. J. (2008). "The Declining Significance of Delinquent Labels in Disadvantaged Urban Communities", *Sociological Forum*, 23(3), 575–601. <https://doi.org/10.1111/j.1573-7861.2008.00077.x>.
- Hjelmar, U., Bhatti, Y., Petersen, O. H., Rostgaard, T. & Vrangbæk, K. (2018). "Public/private Ownership and Quality of Care: Evidence from Danish Nursing Homes", *Social Science & Medicine*, 216, 41–49. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2018.09.029>.
- Hobsbawm, E. (2019). *Kısa 20. Yüzyıl: 1914-1991 Aşırıliklar Çağı* (Çev. Y. Alagon), Everest, İstanbul.
- Hobsbawm, E. (2020a). *Devrim Çağı: 1789-1848* (Çev. B. S. Şener), Dost, Ankara.
- Hobsbawm, E. (2020b). *İmparatorluk Çağı 1875-1914* (Çev. V. Aslan), Dost, Ankara.
- Hoddinott, J. & Haddad, L. (1995). "Does Female Income Share Influence Household Expenditures? Evidence from Côte D'ivoire", *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 57(1), 77–96. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0084.1995.tb00028.x>.
- Hoeve, M., Dubas, J. S., et al. (2009). "The Relationship Between Parenting and Delinquency: A Meta-analysis", *Journal of Abnormal Child Psychology*, 37(6), 749–775. <https://doi.org/10.1007%2Fs10802-009-9310-8>.
- Hoffmann, R. (2008). *Socioeconomic Differences in Old Age Mortality*, Springer, Berlin.
- Hohmann, C., Grabenhenrich, L., et al. (2013). "Health Effects of Chronic Noise Exposure in Pregnancy and Childhood: A Systematic Review Initiated by ENRIECO", *International Journal of Hygiene and Environmental Health*, 216(3), 217–229. <https://doi.org/10.1016/j.ijheh.2012.06.001>.
- Holden, K. C., Burkhauser, R. V. & Feaster, D. J. (1988). *The Timing of Falls into Poverty after Retirement and Widowhood*, University of Wisconsin-Madison, Institute for Research on Poverty Discussion Papers, No: 858-88. Retrieved from <https://www.irp.wisc.edu/publications/dps/pdfs/dp85888.pdf>.
- Hollander, M., Koudstaal, P., Bots, M., Grobde, D., Hofman, A. & Breteler, M. (2003). "Incidence, Risk, and Case Fatality of First Ever Stroke in The Elderly Population. The Rotterdam Study", *Journal of Neurology, Neurosurgery & Psychiatry*, 74(3), 317–321. <https://doi.org/10.1136%2Fjnnp.74.3.317>.
- Hollingshead, J. (1861). *Ragged London in 1861*, Smith, Elder, and Co., London.
- Holzmann, R. (1991). "Pensions", In *Public Expenditure Handbook: A Guide to Public Expenditure Policy Issues in Developing Countries*, (ed.) K. Chu & R. Hemming, (pp. 113–118), International Monetary Fund (IMF), Washington.
- Holzmann, R., Roballino, D. A. & Takayama, N. (2009). *Closing the Coverage Gap: The Role of Social Pensions and Other Retirement Income Transfers*, WB, Washington. Retrieved from <https://openknowledge.worldbank.org>.
- Hooyman, N. R. & Kiyak, H. A. (2018). *Social Gerontology: A Multidisciplinary Perspective*, Pearson, New York.
- Hosmer, D. & Lemeshow, S. (2000). *Applied Logistic Regression*, Wiley, New York.
- Hosmer, D., Lemeshow, S. & Sturdivant, R. (2010). *Applied Logistic Regression*, Wiley, Hoboken.
- House, J. S., Landis, K. R. & Umberson, D. (1988). "Social Relationships and Health", *Science*, 241(4865), 540–545. <https://doi.org/10.1126/science.3399889>.
- Houston, K. T., Shrestha, A., et al. (2016). "Social Isolation and Health in Widowhood: A Qualitative Study of Nepali Widows' Experiences", *Health Care for Women Int.*, 37(12), 1277–1288. <https://doi.org/10.1080/>
- Hsu, H. C., Liang, J., Luh, D. L., Chen, C. F. & Wang, Y. W. (2019). "Social Determinants and Disparities in Active Aging Among Older Taiwanese", *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 16(16), 3005.

- <https://doi.org/10.3390/ijerph16163005>.
- Hu, Y., Han, H. & Liu, P. (2022). "Reducing Multidimensional Poverty of Elderly: The Role of the New Rural Pension Scheme in China", *Discrete Dynamics in Nature and Society*, 2022, 1–16. <https://doi.org/10.1155/2022/4533075>.
- Huang, C. C., Barreda, P., Mendoza, V., Guzman, L. & Gilbert, P. (2004). "A Comparative Analysis of Abandoned Street Children and Formerly Abandoned Street Children in La Paz, Bolivia", *Archives of Disease in Childhood*, 89(9), 821–826. <http://doi.org/10.1136/adc.2003.042911>.
- Huang, Y., Meyer, P. & Jin, L. (2018). "Neighborhood Socioeconomic Characteristics, Healthcare Spatial Access, and Emergency Department Visits for Ambulatory Care Sensitive Conditions for Elderly", *Preventive Medicine Reports*, 12, 101–105. <https://doi.org/10.1016/j.pmedr.2018.08.015>.
- Huberman, L. (2011). *Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla* (Çev. M. Belge), İletişim, İstanbul.
- Hübgen, S. (2020). "Understanding Lone Mothers' High Poverty in Germany: Disentangling Composition Effects and Effects of Lone Motherhood", *Advances in Life Course Research*, 44, 100327. <https://doi.org/10.1016/j.alcr.2020.100327>.
- Hunt, E. K. (2005). *İktisadi Düşünce Tarihi* (Çev. M. Günay), Dost, Ankara.
- Hunter, R. (1904). *Poverty: Social Conscience in the Progressive Era*, Harper & Row, New York.
- Hurd, M. D. & Wise, D. A. (1989). "The Wealth and Poverty of Widows: Assesses Before and After the Husband's Death", In *The Economics of Aging*, (ed.) D. A. Wise, (pp. 177–200), University of California, Chicago.
- Iceland, J. & Kim, J. (2001). "Poverty among Working Families: New Insights from an Improved Poverty Measure", *Social Science Quarterly*, 82(2), 253–267. <https://doi.org/10.1111/0038-4941.00021>.
- ILO (1919). *C005 - Minimum Age (Industry) Convention, 1919 (No. 5)*, International Labour Office (ILO), Convention No. 5, 29 October 1919. Retrieved from <https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12>.
- ILO (1921). *C010 - Minimum Age (Agriculture) Convention, 1921 (No.10)*, International Labour Office (ILO), Convention No. 10, 25 October 1921. Retrieved from <https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12>.
- ILO (1933a). *C035 - Old-Age Insurance (Industry, etc.) Convention, 1933 (No.35)*, International Labour Office (ILO), Convention No. 35, 29 June 1933. Retrieved from <https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12>.
- ILO (1933b). *C036 - Old-Age Insurance (Agriculture) Convention, 1933 (No. 36)*, International Labour Office (ILO), Convention No. 36, 29 June 1933. Retrieved from <https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12>.
- ILO (1973). *C138 - Minimum Age Convention, 1973 (No.138)*, International Labour Office (ILO), Convention No. 138, 6 June 1973. Retrieved from <https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12>.
- ILO (1977). *Meeting Basic Needs: Strategies for Eradicating Mass Poverty and Unemployment*, ILO, Geneva.
- ILO (1980). *R162- Older Workers Recommendation, 1980 (No. 162)*, International Labour Office (ILO), Geneva, 66th ILC session, 23 Jun 1980. Retrieved from <https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12>.
- ILO (1999). *Worst Forms of Child Labour Convention, 1999 (No. 182)*, International Labour Office (ILO), Convention No. 182, 1 June 1999. Retrieved from https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_norm/---declaration/documen.
- ILO (2021a). *What is child labour*. Retrieved from <https://www.ilo.org/lang>.
- ILO (2021b). *World Social Protection Report 2020-22*, International Labour Office (ILO) Flagship Report. Retrieved from <https://www.ilo.org/world-social-security>.
- IMF (2021). *Factsheet: IMF Stand-By Arrangement (SBA)*. Retrieved from

<https://www.imf.org/en/About/Factsheets/Sheets/2016/08/01/20/33/Stand>.

- Immervoll, H., Levy, H., Lietz, C., Mantovani, D. & Sutherland, H. (2006). "The Sensitivity of Poverty Rates to Macro-level Changes in the European Union", *Cambridge Journal of Economics*, 30(2), 181–199. <https://doi.org/10.1093/cje/bei054>.
- Isenalumhe, A. E. & Oviawe, O. (1988). "Polypharmacy: Its Cost Burden and Barrier to Medical Care in a Drug-Oriented Health Care System", *International Journal of Health Services*, 18(2), 335–342. <https://doi.org/10.2190/w0vc-v1bw>.
- Jackson, A. P. (2003). "Mothers' Employment and Poor and Near-Poor African-American Children's Development: A Longitudinal Study", *Social Service Review*, 77(1), 93–109. <https://doi.org/10.1086/345706>.
- Jacques, P., Leroux, M. L. & Stevanovic, D. (2021). "Poverty among the Elderly: The Role of Public Pension Systems", *International Tax and Public Finance*, 28(1), 24–67. <https://doi.org/10.1007/s10797-020-09617-2>.
- Jagers, J. W., Robison, S. B., Rhodes, J. L. F., Guan, X. & Church, W. T. (2016). "Predicting Adult Criminality Among Louisiana's Urban Youth: Poverty, Academic Risk, and Delinquency", *Journal of the Society for Social Work and Research*, 7(1), 89–116. <https://doi.org/10.1086/685089>.
- Jarjoura, G. R., Triplett, R. A. & Brinker, G. P. (2002). "Growing up Poor: Examining the Link between Persistent Childhood Poverty and Delinquency", *Journal of Quantitative Criminology*, 18(2), 159–187. Retrieved from <https://link.springer.com/content/pdf/10.1023/A:1015206715838.pdf>.
- Jelleyman, T. & Spencer, N. (2008). "Residential Mobility in Childhood and Health Outcomes: A Systematic Review", *Journal of Epidemiology & Community Health*, 62(7), 584–592. <https://doi.org/10.1136/jech.2007.060103>.
- Jenn-Jaw, S. (2020). "Empowering The Elderly to Promote Active Ageing in The Labour Market: A New Strategic Scheme to Improve Ageing Human Resource and to Solve Shortage of Labour Force in Taiwan", *Jebat: Malaysian Journal of History, Politics and Strategic Studies*, 47(1), 198–224. Retrieved from <http://journalarticle.ukm.my/15645/>.
- Jensen, P. & Nielsen, H. S. (1997). "Child Labour or School Attendance? Evidence from Zambia", *Journal of Population Economics*, 10(4), 407–424. <https://doi.org/10.1007/s001480050051>.
- Jessop, B. (2002). *The Future of the Capitalist State*, Polity Press, Cambridge.
- Johnson, C. M., Sum, A. M. & Weill, J. (1989). *The Economic Plight of America's Young Families: An Update of CDF's Vanishing Dreams Report*, Children's Defence Fund and Center for Labor Market Studies, Northeastern University.
- Johnson, F. C. & Rogers, B. L. (1993). "Children's Nutritional Status in Female-headed Households in the Dominican Republic", *Social Science & Medicine*, 37(11), 1293–1301. [https://doi.org/10.1016/0277-9536\(93\)90159-2](https://doi.org/10.1016/0277-9536(93)90159-2).
- Johnson, P. (1999). *A History of the American People*, Harper Perennial, New York.
- Johnson, R., Wang, M., Smith, M. & Connolly, G. (1996). "The Association Between Parental Smoking and the Diet Quality of Low-income Children", *Pediatrics*, 97(3), 312 LP – 317. Retrieved from <http://pediatrics.aappublications.org/3/312>.
- Jones, D. Y., Nesheim, M. C. & Habicht, J. P. (1985). "Influences in Child Growth Associated with Poverty in the 1970's: An Examination of HANESI and HANESII, Cross-sectional US National Surveys", *The American Journal of Clinical Nutrition*, 42(4), 714–724. <https://doi.org/10.1093/ajcn/42.4.714>.
- Jones, I., Urwin, G., Feldman, R. & Banatvala, N. (1997). "Social Deprivation and Bacterial Meningitis in North East Thames Region: Three Year Study Using Small Area Statistics", *BMJ*, 314(7083), 794–794. <https://doi.org/10.1136/bmj.314.7083.794>.
- Julien, G. (2008). "Street Children in Trinidad and Tobago: Understanding Their Lives and Experiences", *Community, Work & Family*, 11(4), 475–488. <https://doi.org/10.1080/13668800802432459>.
- Kabubo-Mariara, J., Wambugu, A. & Musau, S. (2011). Multidimensional Poverty in Kenya:

- Analysis of Maternal and Child Wellbeing, *Poverty and Economic Policy (PEP) Research Network, PMMA Working Paper*, 2011-12. Retrieved from <http://erepository.uonbi.ac.ke/handle/11295/48208>.
- Kakwani, N. (1977). "Measurement of Poverty and Negative-Income Tax", *Australian Economic Papers*, 16(29), 237–248. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8454.1977.tb00603.x>.
- Kakwani, N. (1980). *Income Inequality and Poverty: Methods of Estimation and Policy Applications*, A World Bank Research Publication, Published for the World Bank, Oxford University. Retrieved from <http://worldbank.org/456591468740159687>.
- Kakwani, N. (1990). Testing for Significance of Poverty Differences with Application to Côte d'Ivoire, *LSMS Working Paper*, No. 62, Washington, WB. Retrieved from <http://documents1.worldbank.org/curated/en/711781468748467311>.
- Kakwani, N., Soares, F. V. & Son, H. H. (2005). Conditional Cash Transfers in African Countries, *International Poverty Centre, UNDP Working Paper* No. 9. Retrieved from <http://ipcig.org/pub/IPCWorkingPaper9.pdf>.
- Kakwani, N., Son, H. H. & Hinz, R. (2006). Poverty, Old-Age and Social Pensions in Kenya, *International Poverty Centre, UNDP Working Paper* No. 24. Retrieved from <https://gsdrc.org/document-library/poverty-old-age-and-social->.
- Kakwani, N. & Subbarao, K. (2007). "Poverty among the Elderly in Sub-Saharan Africa and the Role of Social Pensions", *The Journal of Development Studies*, 43(6), 987–1008. <https://doi.org/10.1080/00220380701466476>.
- Kalinkara, V. (2016). *Temel Gerontoloji: Yaşlılık Bilimi*, Nobel Yayınları, Ankara.
- Kambhampati, U. S. & Rajan, R. (2006). "Economic Growth: A Panacea for Child Labor?", *World Development*, 34(3), 426–445. <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2005.08.010>.
- Kamp-Dush, C. M., Schmeer, K. K. & Taylor, M. (2013). "Chaos as A Social Determinant of Child Health: Reciprocal Associations?", *Social Science & Medicine*, 95, 69–76. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2013.01.038>.
- Kanbur, R. (1991). Children and Intra-household Inequality: A Theoretical Analysis, *Policy Research Working Paper*, No: 685, Washington: World Bank. Retrieved from <https://documents1.worldbank.org/external/default/WDS>.
- Kaplan, G., Roberts, R., Camacho, T. & Coyne, J. (1987). "Psychosocial Predictors of Depression: Prospective Evidence from the Human Population Laboratory Studies", *American Journal of Epidemiology*, 125(2), 206–220. <https://doi.org/10.1093/oxfordjournals.aje.a114521>.
- Karlsson, S., Edberg, A. K., Jakobsson, U. & Hallberg, I. R. (2013). "Care Satisfaction among Older People Receiving Public Care and Service at Home or in Special Accommodation", *Journal of Clinical Nursing*, 22(3–4), 318–330. <https://doi.org/10.1111/jocn.12115>.
- Katz, M. B. (1995). *Improving Poor People: The Welfare State, the "Underclass", and Urban Schools as History*, Princeton University, New Jersey.
- Katz, M. S. (1976). *A History of Compulsory Education Laws*, PDKEF, Bloomington.
- Katz, S. (1996). *Disciplining Old Age: The Formation of Gerontological Knowledge*, University of Press of Virginia, Charlottesville and London.
- Kaufmann, D. (2003). "Rethinking Governance: Empirical Lessons Challenge Orthodoxy", *SSRN Electronic Journal*. Retrieved from https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=386904.
- Kebede, B. (2003). *Decomposition of Household Expenditure and Child Welfare in Rural Ethiopia*, CSAE WPS/2003-09, Centre for the Study of African Economies. Retrieved from <https://econwpa.ub.uni-muenchen.de/econ>.
- Keenan, K., Loeber, R., Zhang, Q., Stouthamer-Loeber, M. & van Kammen, W. B. (1995). "The Influence of Deviant Peers on the Development of Boys' Disruptive and Delinquent Behavior: A Temporal Analysis", *Development and Psychopathology*, 7(4), 715–726. <https://doi.org/10.1017/S0954579400006805>.
- Kehusmaa, S., Autti-Rämö, I., Helenius, H. & Rissanen, P. (2013). "Does Informal Care Reduce Public Care Expenditure on Elderly Care? Estimates Based on Finland's Age Study", *BMC*

- Health Services Research*, 13(1), 317. <https://doi.org/10.1186/1472-6963-13-317>.
- Keita, A. (2008). "The Implementation of ILO Child Labour Standards in Africa: Mali - an Assessment from a Socio-Legal Perspective", In *Child Labour in a Globalized World: A Legal Analysis of ILO Action*, (ed.) G. Nesi, L. Nogler, & M. Pertile, (pp. 347–368), Ashgate, Hampshire.
- Kennedy, D. M. (1999). *Freedom from Fear: The American People in Depression and War, 1929-1945*, Oxford University, New York.
- Kenrick, D. T., Griskevicius, V., Neuberg, S. L. & Schaller, M. (2010). "Renovating the Pyramid of Needs", *Perspectives on Psychological Science*, 5(3), 292–314. <https://doi.org/10.1177%2F1745691610369469>.
- Keyder, Ç. (1983). *Toplumsal Tarih Çalışmaları*, Dost, Ankara.
- Keynes, J. M. (2010). *Genel Teori: İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi* (Çev. U. Akalın), Kalkedon, İstanbul.
- Keynes, J. M. (2019). *The Economic Consequences of the Peace* (ed. M. Cox), Springer, Cham.
- Khan, N., Khan, S., Leng, O. T. S., Chen, T. & Vergara, G. R. (2017). "Explore the Factors that Influence Elderly Poverty", *Journal of Southeast Asian Research*, 1–13. <https://doi.org/105171/2017.938459>.
- Kidd, A. (1999). *State, Society and The Poor in Nineteenth-Century England*, Palgrave Macmillan, Hampshire.
- Kidd, S. & Whitehouse, E. (2009). "Pensions and Old Age Poverty", In *Closing the Coverage Gap: The Role of Social Pensions and Other Retirement Income Transfers*, (ed.) R. Holzmann, D. A. Robalino, & N. Takayama, (pp. 41–56), The World Bank, Washington.
- Kilbride, P., Suda, C. & Njeru, E. (2000). *Street Children in Kenya: Voices of Children in Search of a Childhood*, Bergin & Garvey, Westport, Connecticut, London.
- Kim, D. Y., Staley, F., Curtis, G. & Buchanan, S. (2002). "Relation Between Housing Age, Housing Value, and Childhood Blood Lead Levels in Children in Jefferson County, Ky", *American Journal of Public Health*, 92(5), 769–772. <https://doi.org/10.2105%2Fajph.92.5.769>.
- Kim, E. & Nandy, S. (2018). "Multidimensional Child Poverty in Korea: Developing Child-Specific Indicators for the Sustainable Development Goals", *Child Indicators Research*, 11(3), 1029–1050. <https://doi.org/10.1007/s12187-017>.
- Kim, H., Ahn, Y. H., Steinhoff, A. & Lee, K. H. (2014). "Home Modification by Older Adults and Their Informal Caregivers", *Archives of Gerontology and Geriatrics*, 59(3), 648–656. <https://doi.org/10.1016/j.archger.2014.07.012>.
- Kindleberger, C. P. (1973). The Information of Financial Centers: A Study in Comparative Economic History, *Princeton Studies in International Finance No. 36*. Retrieved from <https://ies.princeton.edu/pdf/S36.pdf>.
- Kirk, D. (1996). "Demographic Transition Theory", *Population Studies*, 50(3), 361–387.
- Kıssal, A. & Beşer, A. (2009). "Yaşlı İstismar ve İhmalinin Değerlendirilmesi", *TAF Preventive Medicine Bulletin*, 8(4), 357–364. Erişim adresi: <https://www.acarindex.com/pdf/acarindex-04416734-1426.pdf>.
- Klebanov, P. K., Brooks-Gunn, J. & Duncan, G. J. (1994). "Does Neighborhood and Family Poverty Affect Mothers' Parenting, Mental Health, and Social Support?", *Journal of Marriage and the Family*, 56(2), 441–455. Retrieved from <https://www.jstor.org/stable/pdf/353111.pdf>.
- Kleinbaum, D. G. & Klein, M. (2010). *Logistic Regression: A Self-Learning Text*, Springer, New York.
- Kleinman, R. E., Murphy, J. M., et al. (1998). "Hunger in Children in the United States: Potential Behavioral and Emotional Correlates", *Pediatrics*, 101(1), e3–e3. <https://doi.org/10.1542/peds.101.1.e3>.
- Klimczuk, A. (2015). *Economic Foundations for Creative Ageing Policy: Context and*

Considerations, Palgrave Macmillan, New York.

- Klimczuk, A. (2016). "Comparative Analysis of National and Regional Models of The Silver Economy in the European Union", *International Journal of Ageing and Later Life*, 10(2), 31–59. <https://doi.org/10.3384/ijal.1652-8670.15286>.
- Klocke, A., Clair, A. & Bradshaw, J. (2014). "International Variation in Child Subjective Well-Being", *Child Indicators Research*, 7(1), 1–20. <https://doi.org/10.1007/s12187-013-9213-7>.
- Kneale, D. (2012). *Is Social Exclusion Still Important for Older People?*, The International Longevity Centre (ILC-UK). Retrieved from <https://ilcuk.org.uk/wp-content/uploads/2018/11/Social-exclusion-Report.pdf>.
- Knodel, J. & Ofstedal, M. B. (2003). "Gender and Aging in the Developing World: Where Are the Men?", *Population and Development Review*, 29(4), 677–698. <https://doi.org/10.1111/j.1728-4457.2003.00677.x>.
- Kögel, T. (2005). "Youth Dependency and Total Factor Productivity", *Journal of Development Economics*, 76(1), 147–173. <https://doi.org/10.1016/j.jdeveco.2003.11.003>.
- Kok, P., Cross, C. & Roux, N. (2010). "Towards A Demographic Profile of the Street Homeless in South Africa", *Development Southern Africa*, 27(1), 21–37. <https://doi.org/10.1080/03768350903519309>.
- Kola, L. & Owumi, B. (2019). "Causes of Poverty in Old Age, Not a Structural Failing?", *Journal of Aging & Social Policy*, 31(5), 467–485. <https://doi.org/10.1080/08959420.2019.1642692>.
- Kotz, D. M. (2009). "The Financial and Economic Crisis of 2008: A Systemic Crisis of Neoliberal Capitalism", *Review of Radical Political Economics*, 41(3), 305–317. <https://doi.org/10.1177%2F0486613409335093>.
- Kovancı, O. (2003). *Kapitalizm, Yoksulluk ve Yoksullukla Mücadelede Tarihsel Bir Deneyim: İngiliz Yoksul Yasaları*, Mülkiyeliler Birliği Vakfı, Ankara.
- Kraaij, V., Arensman, E. & Spinhoven, P. (2002). "Negative Life Events and Depression in Elderly Persons: A Meta-Analysis", *The Journals of Gerontology Series B: Psychological Sciences and Social Sciences*, 57(1), P87–P94. <https://doi.org/10.1093/geronb/57.1.p87>.
- Krueger, A. O. (2004). *Meant Well, Tried Little, Failed Much: Policy Reforms in Emerging Market Economies*. Retrieved from <https://www.imf.org/015/09/>.
- Krugman, P. (2010). *Bunalım Ekonomisinin Geri Dönüşü ve Küresel Kriz* (Çev. N. Domaniç), Literatür, İstanbul.
- Krzymińska-Siemaszko, R., Deskur-Smielecka, E., et al. (2021). "Socioeconomic Risk Factors of Poor Nutritional Status in Polish Elderly Population: The Results of PolSenior2 Study", *Nutrients*, 13(12), 4388. <https://doi.org/10.3390%2Fnu13124388>.
- Kuhlthau, K. A. & Perrin, J. M. (2001). "Child Health Status and Parental Employment", *Archives of Pediatrics & Adolescent Medicine*, 155(12), 1346–1350. <https://doi.org/10.1001/archpedi.155.12.1346>.
- Kuitto, K., Maida, J. E. & Podesta, F. (2021). "Public Pension Generosity and Old-Age Poverty in OECD Countries", *Journal of Social Policy*, 1–20. <https://doi.org/10.1017/S0047279421000544>.
- Kumar, Y. & Bhakat, P. (2021). "Aging and Social Networks: A Perspective on Gender Disparity in India", *Journal of Women & Aging*, 33(5), 522–540. <https://doi.org/10.1080/08952841.2020.1718581>.
- Kuo, R. N. & Lai, M.-S. (2013). "The Influence of Socio-economic Status and Multimorbidity Patterns on Healthcare Costs: A Six-year Follow-up Under A Universal Healthcare System", *International Journal for Equity in Health*, 12(1), 69. <https://doi.org/10.1186/1475-9276-12-69>.
- Kurek, S. & Rachwał, T. (2011). "Development of Entrepreneurship in Ageing Populations of The European Union", *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 19, 397–405. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2011.05.147>.
- Kurosaki, T., Ito, S., Fuwa, N., Kubo, K. & Sawada; Yasuyuki (2006). "Child Labor and School Enrollment in Rural India: Whose Education Matters?", *The Developing Economies*, 44(4),

- 440–464. <https://doi.org/10.1111/j.1746>.
- Kurtz, M. J. (1999). "Chile's Neo-Liberal Revolution: Incremental Decisions and Structural Transformation, 1973-89", *Journal of Latin American Studies*, 31(2), 399–427. <https://doi.org/10.1017/S0022216X99005325>.
- Kuznetsova, P. (2019). "Non-Income Poverty Among the Elderly", *Problems of Economic Transition*, 61(1–3), 192–210. <https://doi.org/10.1080/106>.
- Kuzudisli, A. (2017). "Fight Against Poverty From the Islamic Point of View: The Wealth Distribution and Share", *Economics World*, 5(1), 9–15. <https://doi.org/10.17265/2328-7144/2017.01.002>.
- Kvetenska, D. (2016). "The Family of A Delinquent Child", *SHS Web of Conferences*, 30, 1–8. <https://doi.org/10.1051/shsconf/20163000028>.
- Laffer, A. B. (1981). "Supply-Side Economics", *Financial Analysts Journal*, 37(5), 29–43. <https://doi.org/10.2469/faj.v37.n5.29>.
- Lal, D. & Myint, H. (1996). *The Political Economy of Poverty, Equity and Growth: A Comparative Study*, Clarendon, Oxford.
- Lalor, K. J. (1999). "Street Children: A Comparative Perspective", *Child Abuse & Neglect*, 23(8), 759–770. [https://doi.org/10.1016/s0145-2134\(99\)00047-2](https://doi.org/10.1016/s0145-2134(99)00047-2).
- Lalthlamuanpuii, P. & Suchi (2020). "Bacha Posh: A Study of The Micronarratives of Gender in Afghanistan", *Rupkatha Journal on Interdisciplinary Studies in Humanities*, 12(5). <https://doi.org/10.21659/rupkatha.v12n5.rioc1s9n2>.
- Land, K. & Lamb, V. (2013). "Child and Youth Well-Being Index (CWI)", In *Encyclopedia of Quality of Life and Well-Being Research*, (ed.) A. C. Michalos, Springer, New York.
- Laperche, B., Boutillier, S., et al. (2019). "Innovating for Elderly People: The Development of Geront'innovations in the French Silver Economy", *Technology Analysis & Strategic Management*, 31(4), 462–476. <https://doi.org/10.1080/09537325.2018.1520975>.
- Laraia, B. A., Leak, T. M., Tester, J. M. & Leung, C. W. (2017). "Biobehavioral Factors That Shape Nutrition in Low-Income Populations", *American Journal of Preventive Medicine*, 52(2), S118–S126. <https://doi.org/10.1016/j.amepre.2>.
- Larsen, T. & Taylor-Gooby, P. (2004). "New Risks at the EU Level; A Spillover from Open Market Policies?", In *New Risks, New Welfare: The Transformation of the European Welfare State*, (ed.) P. Taylor-Gooby, (pp. 181–208), Oxford University Press, Oxford.
- Laurin, D., Verreault, R., Lindsay, J., MacPherson, K. & Rockwood, K. (2001). "Physical Activity and Risk of Cognitive Impairment and Dementia in Elderly Persons", *Archives of Neurology*, 58(3). <https://doi.org/10.1001/archneur.5>.
- Lawler, K. (2001). *Aging in Place: Coordinating Housing and Health Care Provision for America's Growing Elderly Population*, NeighborWorks Program, Campaign for Home Ownership. Retrieved from <https://www.jchs.harvard.edu/-areas/working-p>.
- Le Deist, F. & Latouille, M. (2016). "Acceptability Conditions for Telemonitoring Gerontechnology in the Elderly", *IRBM*, 37(5–6), 284–288. <https://doi.org/10.1016/j.irbm.2015.12.002>.
- le Roux, J. (1996). "The Worldwide Phenomenon of Street Children: Conceptual Analysis", *Adolescence*, 31(124), 965–971. Retrieved from <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/8970667>.
- le Roux, J. & Smith, C. S. (1998). "Causes and Characteristics of the Street Child Phenomenon: A Global Perspective", *Adolescence*, 33(131), 683–688. Retrieved from <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/9831885>.
- Leaman, O. (1990). *Moses Maimonides*, Routledge, London.
- Lee, B. J. & Kim, S. W. (2012). "Causes and Consequences of Childhood Poverty in Korea: A Panel Data Analysis", *Asia Pacific Journal of Social Work and Development*, 22(1–2), 6–19. <https://doi.org/10.1080/02185385.2012.681141>.
- Lee, J., Ham, M. J., et al. (2017). "Factors Affecting Cognitive Impairment and Depression in the Elderly Who Live Alone: Cases in Daejeon Metropolitan City", *Dementia and Neurocognitive*

- Disorders*, 16(1), 12. <https://doi.org/10.12779/dnd.2017.16.1.12>.
- Lee, R., Mason, A. & Cotlear, D. (2010). *Some Economic Consequences of Global Aging: A Discussion Note for the WB*, HNP Discussion Paper, No. 58408, Washington Retrieved from <https://worldbank.org/handle/13603>.
- Lee, R. D. & Mason, A. (2011). "Generational Economics in a Changing World", *Population and Development Review*, 37, 115–142. <https://doi.org/10.1111%2Fj.1728-4457.2011.00380.x>.
- Leu, C. H., Chen, K. M. & Chen, H. H. (2016). "A Multidimensional Approach to Child Poverty in Taiwan", *Children and Youth Services Review*, 66, 35–44. <https://doi.org/10.1016/j.chilyouth.2016.04.018>.
- Leve, L. D. & Chamberlain, P. (2005). "Association with Delinquent Peers: Intervention Effects for Youth in the Juvenile Justice System", *Journal of Abnormal Child Psychology*, 33(3), 339–347. <https://doi.org/10.1007%2Fs10802-005-3571-7>.
- Leventhal, T. & Newman, S. (2010). "Housing and Child Development", *Children and Youth Services Review*, 32(9), 1165–1174. <https://doi.org/10.1016/j.chilyouth.2010.03.008>.
- Levine, J. M. (2017). "A Geriatrician Reviews Cicero's "On Old Age"", *Geripal*. Retrieved from <https://geripal.org/a-geriatrician-reviews-ciceros-on-old/>.
- Lewis, A. W. (1955). *The Theory of Economic Growth*, Richard D. Irwin, Homewood.
- Lewis, D. O., Shanok, S. S., Pincus, J. H. & Glaser, G. H. (1979). "Violent Juvenile Delinquents: Psychiatric, Neurological, Psychological, and Abuse Factors", *Journal of the American Academy of Child Psychiatry*, 18(2), 307–319. [https://doi.org/10.1016/s0002-7138\(09\)61045-1](https://doi.org/10.1016/s0002-7138(09)61045-1).
- Lewis, O. (1951). *Life in Mexican Village: Tepoztlan Restudied*, University of Illinois, Illinois.
- Lewis, O. (1958). *Village Life in Northern India*, University of Illinois, Illinois.
- Lewis, O. (1959). *Five Families: Mexican Case Studies in the Culture of Poverty*, Basic, New York.
- Lewis, O. (1961). *The Children of Sánchez: Autobiography of a Mexican Family*, Random House, New York.
- Lewis, O. (1964). *Pedro Martinez: A Mexican Peasant and His Family*, Random House, New York.
- Lewis, O. (1966a). "The Culture of Poverty", *Scientific American*, 215(4), 19–25.
- Lewis, O. (1966b). *La Vida: A Puerto Rican Family in the Culture of Poverty*, Random House, New York.
- Lewis, O. (1969). *A Death in the Sanchez Family*, Random House, New York.
- Li, C., Yin, X. & Jiang, S. (2020). "Effects of Multidimensional Child Poverty on Children's Mental Health in Mainland China", *Journal of Health Psychology*, 25(3), 400–415. <https://doi.org/10.1177/1359105317718379>.
- Li, M. & Zhang, L. (2021). "Effects of Public Pensions on Elderly Poverty: Insights from An Ageing China", *Post-Communist Economies*, 1–23. <https://doi.org/10.1080/14631377.2021.2006496>.
- Li, X. & Zhang, W. (2013). "The Impacts of Health Insurance on Health Care Utilization among the Older People in China", *Social Science & Medicine*, 85, 59–65. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2013.02.037>.
- Liaw, F. & Brooks-Gunn, J. (1994). "Cumulative Familial Risks and Low-birthweight Children's Cognitive and Behavioral Development", *Journal of Clinical Child Psychology*, 23(4), 360–372. https://doi.org/10.1207/s15374424jccp2304_2.
- Lichter, D. T. (1997). "Poverty and Inequality Among Children", *Annual Review of Sociology*, 23, 121–145. <https://doi.org/10.1146/annurev.soc.23.1.121>.
- Lien, H. M., Wu, W. C. & Lin, C. C. (2008). "New Evidence on the Link between Housing Environment and Children's Educational Attainments", *Journal of Urban Economics*, 64(2), 408–421. <https://doi.org/10.1016/j.jue.2008.03.002>.
- Limanlı, Ö. (2020). "Türkiye’de Çocuk Yoksulluğu: Bir Yeniden Değerlendirme", *Journal of*

Research in Economics, 4(2), 158–173. Erişim adresi:
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/jore/issue/57308/813485>.

- Linn, M. W. (1974). "Predicting Quality of Patient Care in Nursing Homes", *The Gerontologist*, 14(3), 225–227. <https://doi.org/10.1093/geront/14.3.225>.
- Linver, M. R., Brooks-Gunn, J. & Kohen, D. E. (2002). "Family Processes as Pathways from Income to Young Children's Development", *Developmental Psychology*, 38(5), 719–734. <https://doi.org/10.1037/0012-1649.38.5.719>.
- Lipton, M. (1983). Poverty, Undernutrition, and Hunger, *World Bank Staff Working Papers*, Number 597, Washington: WB. Retrieved from <http://documents1.worldbank.org/curated/en/892041468766760990/pdf/multi>.
- Little, W. (2016). *Introduction to Sociology*, Rice University, Houston.
- Lloyd-Sherlock, P. (2002). "Social Policy and Population Ageing: Challenges for North and South", *International Journal of Epidemiology*, 31(4), 754–757. <https://doi.org/10.1093/ije/31.4.754>.
- Lloyd-Evans, S. (2002). Child Labour, In *The Companion to Development Studies*, (ed.) V. Desai & R. B. Potter, (pp. 310–316), Routledge, London, New York.
- Locke, J. (2003). *Two Treatises of Government and A Letter Concerning Toleration* (ed. I. Shapiro), Yale University, New Haven.
- Loeber, R. & Hay, D. (1997). "Key Issues in the Development of Aggression and Violence from Childhood to Early Adulthood", *Annual Review of Psychology*, 48(1), 371–410. <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.48.1.371>.
- Lopez-Pablos, R. (2009). An Anthropometric Approach to the Measurement of Poverty, *CEDLAS Working Paper* No. 85, Universidad Nacional de La Plata, Argentina. <https://doi.org/10.2139/ssrn.1368439>.
- Lozano-Alcántara, A. & Vogel, C. (2021). "Rising Housing Costs and Income Poverty among the Elderly in Germany", *Housing Studies*, 1–19. <https://doi.org/10.1080/02673037.2021.1935759>.
- Ludi, E. & Bird, K. (2007). *Brief No: 1- Understanding Poverty*, poverty-wellbeing.net, briefing note. Retrieved from <https://www.shareweb.ch/Poverty-Wellbeing>.
- Lumeng, J. C., Miller, A., et al. (2014). "Diurnal Cortisol Pattern, Eating Behaviors and Overweight in Low-income Preschool-aged Children", *Appetite*, 73, 65–72. <https://doi.org/10.1016/j.appet.2013.10.016>.
- Luna, G. C. (1991). "Street Youth: Adaptation and Survival in the AIDS Decade", *Journal of Adolescent Health*, 12(7), 511–514. [https://doi.org/10.1016/0197-0070\(91\)90079-2](https://doi.org/10.1016/0197-0070(91)90079-2).
- Lund, F. & Srinivas, S. (2000). *Learning from Experience: A Gendered Approach to Social Protection for Workers in the Informal Economy*, ILO, Geneva.
- Lundberg, S., Pollak, R. A. & Wales, T. J. (1997). "Do Husbands and Wives Pool Their Resources? Evidence from the United Kingdom Child Benefit", *The Journal of Human Resources*, 32(3), 463–480. <https://doi.org/10.2307/146179>.
- Lusk, M. W. (1992). "Street Children of Rio de Janeiro", *International Social Work*, 35(3), 293–305. <https://doi.org/10.1177%2F002087289203500302>.
- Lyons-Ruth, K., Connell, D. B., Grunebaum, H. U. & Botein, S. (1990). "Infants at Social Risk: Maternal Depression and Family Support Services as Mediators of Infant Development and Security of Attachment", *Child Development*, 61(1), 85–98. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.1990.tb02762.x>.
- Lyons-Ruth, K., Zoll, D., Connell, D. & Grunebaum, H. U. (1986). "The Depressed Mother and Her One-year-old Infant: Environment, Interaction, Attachment, and Infant Development", *New Directions for Child and Adolescent Development*, 1986(34), 61–82. <https://doi.org/10.1002/cd.23219863407>.
- Ma, Y., Xiang, Q., Yan, C., Liao, H. & Wang, J. (2022). "Poverty Vulnerability and Health Risk Action Path of Families of Rural Elderly With Chronic Diseases: Empirical Analysis of 1,852 Families in Central and Western China", *Frontiers in Public Health*, 10.

<https://doi.org/10.3389/fpubh.2022.776901>.

- Macentee, M. I., Hole, R. & Stolar, E. (1997). "The Significance of the Mouth in Old Age", *Social Science & Medicine*, 45(9), 1449–1458. [https://doi.org/10.1016/s0277-9536\(97\)00077-4](https://doi.org/10.1016/s0277-9536(97)00077-4).
- MacKenzie, D. W. (2006). "Great Depression", In *Encyclopedia of World Poverty*, (ed.) M. Odekon, (pp. 250–254), Sage Publications, Inc., London.
- MacKinnon, M. (1986). "Poverty and Policy: The English Poor Law, 1860-1910", *The Journal of Economic History*, 46(2), 500–502. <https://doi.org/10.1017/S0022050700046337>.
- Mackintosh, M. (1995). "Competition and Contracting in Selective Social Provisioning", *The European Journal of Development Research*, 7(1), 26–52. <https://doi.org/10.1080/09578819508426625>.
- Macnicol, J. (2005). *Age Discrimination: An Historical and Contemporary Analysis*, Cambridge University, Cambridge.
- Magalhães, J. & Toussaint, O. (2002). "The Evolution of Mammalian Aging", *Experimental Gerontology*, 37(6), 769–775. [https://doi.org/10.1016/s0531-5565\(02\)00008-6](https://doi.org/10.1016/s0531-5565(02)00008-6).
- Maher, R. L., Hanlon, J. & Hajjar, E. R. (2014). "Clinical Consequences of Polypharmacy in Elderly", *Expert Opinion on Drug Safety*, 13(1), 57–65. <https://doi.org/10.1517%2F14740338.2013.827660>.
- Mai, N. (2011). "Tampering with the Sex of 'Angels': Migrant Male Minors and Young Adults Selling Sex in the EU", *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 37(8), 1237–1252. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2011.590927>.
- Main, G. (2019). "Money Matters: a Nuanced Approach to Understanding the Relationship between Household Income and Child Subjective Well-Being", *Child Indicators Research*, 12(4), 1125–1145. <https://doi.org/10.1007/s12187-018-9574-z>.
- Makhalima, J. L. (2020). "An Analysis of the Determinants of Child Poverty in South Africa", *International Journal of Economics and Finance Studies*, 12(2), 406–421. Retrieved from http://www.sobiad.org/journal_IJEF/archives/IJEF-2020-2.
- Makhalima, J., Sekatane, M. B. & Dunga, S. H. (2014). "Determinants of Child Poverty in a South African Township: A Case of Boipatong Township", *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 5(1), 235–241. <http://doi.org/10.5901/mjss.2014.v5n1p235>.
- Makinde, O., Österman, K. & Björkqvist, K. (2018). "The Association between Sleep Deprivation, Aggression, and Antisocial Behavior in Adolescents in Ejigbo, Lagos, Nigeria", *European Journal of Interdisciplinary Studies*, 4(1), 154–158. <https://doi.org/10.26417/ejis.v10i1.p154-158>.
- Malthus, T. R. (1826). *An Essay on the Principle of Population; Or, A View of its Past and Present Effects on Human Happiness; With an Inquiry into our Prospects Respecting the Future Removal or Mitigation of the Evils which it Occasions*, John Murray, London.
- Malthus, T. R. (1998). *An Essay on the Principle of Population, as it Affects the Future Improvement of Society, with Remarks on the Speculations of Mr. Godwin, M. Condorcet, and Other Writers*, J. Johson, London.
- Mangiavacchi, L., Perali, F. & Piccoli, L. (2018). "Intrahousehold Distribution in Migrant-Sending Families", *Journal of Demographic Economics*, 84(1), 107–148. <https://doi.org/10.1017/dem.2017.24>.
- Mangyo, E. (2008). "Who Benefits More from Higher Household Consumption? The Intra-household Allocation of Nutrients in China", *Journal of Development Economics*, 86(2), 296–312. <https://doi.org/10.1016/j.jdeveco.2007.03.002>.
- Marengoni, A., Angleman, S., et al. (2011). "Aging with Multimorbidity: A Systematic Review of the Literature", *Ageing Research Reviews*, 10(4), 430–439. <https://doi.org/10.1016/j.arr.2011.03.003>.
- Marglin, S. A. & Schor, J. B. (Ed.) (1991). *The Golden Age of Capitalism: Reinterpreting the Postwar Experience*, Clarendon, Oxford.
- Marsh, A., Gordon, D., Heslop, P. & Pantazis, C. (2000). "Housing Deprivation and Health: A Longitudinal Analysis", *Housing Studies*, 15(3), 411–428.

<https://doi.org/10.1080/02673030050009258>.

- Marshall, A. (2013). *Principles of Economics*, Palgrave Macmillan, Hampshire.
- Marsland, D. (1991). *Beyond the Welfare State*, Political Notes No. 65, London: Libertarian Alliance. Retrieved from <http://www.libertarian.co.uk/lapubs>.
- Martin, J. P. (2018). Live Longer, Work Longer: The Changing Nature of the Labour Market for Older Workers in OECD Countries, *IZA Discussion Paper Series*, no. 11510, Bonn: IZA. Retrieved from <https://ftp.iza.org/dp11510.pdf>.
- Martinussen, J. (1997). *Society, State and Market: A Guide to Competing Theories of Development*, Zed, London.
- Marulasiddappa, M., Raonka, P. & Sabhikhi, I. (2014). "Social Security Pensions for Widows and the Elderly", *Indian Journal of Human Development*, 8(1), 49–63. <https://doi.org/10.1177%2F0973703020140103>.
- Marx, K. (2008). *Grundrisse: Ekonomi Politikin Eleştirisi İçin Ön Çalışma* (ed. S. Nişanyan), Birikim, İstanbul.
- Marx, K. (2009). *Kapital: Kapitalist Üretim Eleştirel Bir Tahlili* (ed. A. Bilgi), Sol, Ankara.
- Marx, K. (2011). *Kapital 1. Cilt* (Çev. M. Selik & N. Satlıgan), Yordam, İstanbul.
- Masnoon, N., Shakib, S., Kalisch-Ellett, L. & Caughey, G. E. (2017). "What is Polypharmacy? A Systematic Review of Definitions", *BMC Geriatrics*, 17(1), 230. <https://doi.org/10.1186/s12877-017-0621-2>.
- Masonbrink, A. R. & Hurley, E. (2020). "Advocating for Children During the COVID-19 School Closures", *Pediatrics*, 146(3). <https://doi.org/10.1542/peds.20>.
- Matchinda, B. (1999). "The Impact of Home Background on the Decision of Children to Run Away: The Case of Yaounde City Street Children in Cameroon", *Child Abuse & Neglect*, 23(3), 245–255. <https://doi.org/10.1016/s0145>.
- Mathias, P. & Pollard, S. (Ed.) (2008). *The Industrial Economies: The Development of Economic and Social Policies*, Cambridge University, Cambridge.
- Matthews, R. C. O. (1954). *A Study in Trade-Cycle History: Economic Fluctuations in Great Britain: 1833- 1842*, Cambridge University, Cambridge.
- Maughan, D. & Moore, S. C. (2010). "Dimensions of Child Neglect: An Exploration of Parental Neglect and Its Relationship with Delinquency", *Child welfare*, 89(4), 47–65. Retrieved from <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/21319474>.
- Maxwell, S. (1999). *The Meaning and Measurement of Poverty*. Retrieved from <https://www.odi.org/sites/odi.org.uk/files/odi-assets/publication>.
- Mayer, S. E. (1997). *What Money Can't Buy: Family Income and Children's Life Chances*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, London.
- Mazumdar, S. (2010). "Determinants of Inequality in Child Malnutrition in India", *Asian Population Studies*, 6(3), 307–333. <https://doi.org/10.1080/174>.
- Mc Lanahan, S. S., Sørensen, A. & Watson, D. (1989). "Sex Differences in Poverty, 1950-1980", *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, 15(1), 102–122. <https://doi.org/10.1086/494566>.
- McAuley, E., Blissmer, B., et al. (2000). "Social Relations, Physical Activity, and Well-Being in Older Adults", *Preventive Medicine*, 31(5), 608–617. <https://doi.org/10.1006/pmed.2000.0740>.
- McCulloch, B. J. (1995). "The Relationship of Family Proximity and Social Support to the Mental Health of Older Rural Adults: The Appalachian Context", *Journal of Aging Studies*, 9(1), 65–81. [https://doi.org/10.1016/0890-4065\(95\)90026-8](https://doi.org/10.1016/0890-4065(95)90026-8).
- McCurdy, L. E., Winterbottom, K. E., Mehta, S. S. & Roberts, J. R. (2010). "Using Nature and Outdoor Activity to Improve Children's Health", *Current Problems in Pediatric and Adolescent Health Care*, 40(5), 102–117. <https://doi.org/10.1016/j.cppeds.2010.02.003>.
- McLaughlin, D. K. & Holden, K. C. (1993). "Nonmetropolitan Elderly Women: A Portrait of Economic Vulnerability", *Journal of Applied Gerontology*, 12(3), 320–334.

<https://doi.org/10.1177%2F073346489301200303>.

- McLaughlin, D. K. & Jensen, L. (1993). "Poverty Among Older Americans: The Plight of Nonmetropolitan Elders", *Journal of Gerontology*, 48(2), S44–S54. <https://doi.org/10.1093/geronj/48.2.s44>.
- McIlwaine, C. (2002). "Gender-and Age-Based Violence", In *The Companion to Development Studies*, (ed.) V. Desai & R. Potter, (pp. 701–709), Routledge, London.
- McNamara, R. (1981a). "To the Board of Governors, Nairobi, Kenya, September 24, 1973", In *The McNamara Years at the World Bank* (pp. 231–264), The Johns Hopkins University Press, Baltimore and London. Retrieved from <http://documents1.worldbank.org/curated/en/850631468336712540>.
- McNamara, R. (1981b). "To the Board of Governors, Washington, D. C., September 30, 1980", In *The McNamara Years at the World Bank* (pp. 611–660), The Johns Hopkins University Press, Baltimore and London. Retrieved from <http://documents1.worldbank.org/curated/en/850631468336712540>.
- McNeill, W. H. (1982). *The Pursuit of Power: Technology, Armed Force, and Society since A.D. 1000*, The University of Chicago, Chicago.
- McPhail, S. (2016). "Multimorbidity in Chronic Disease: Impact on Health Care Resources and Costs", *Risk Management and Healthcare Policy*, 9, 143–156. <https://doi.org/10.2147/rmhp.s97248>.
- Mehretu, A., Pigozzi, B. W. & Sommers, L. M. (2000). "Concepts in Social and Spatial Marginality", *Geografiska Annaler*, 82 B(2), 89–101. Retrieved from <https://www.jstor.org/stable/491067>.
- Mello, A. F., Maciel, M. R., et al. (2014). "Exposure to Maltreatment and Urban Violence in Children Working on the Streets in São Paulo, Brazil: Factors Associated with Street Work", *Revista Brasileira de Psiquiatria*, 36(3), 191–198. <https://doi.org/10.1590/1516-4446-2013-1185>.
- Mencher, S. (1967). "The Problem of Measuring Poverty", *The British Journal of Sociology*, 18, 1–12. <https://doi.org/10.2307/588585>.
- Meneilly, G. S. & Tessier, D. (2001). "Diabetes in Elderly Adults", *The Journals of Gerontology Series A: Biological Sciences and Medical Sciences*, 56(1), M5–M13. <https://doi.org/10.1093/gerona/56.1.m5>.
- Meng, Q., Fang, H., Liu, X., Yuan, B. & Xu, J. (2015). "Consolidating the Social Health Insurance Schemes in China: Towards An Equitable and Efficient Health System", *The Lancet*, 386(10002), 1484–1492. [https://doi.org/10.1016/s0140-6736\(15\)00342-6](https://doi.org/10.1016/s0140-6736(15)00342-6).
- Mercille, J. (2018). "Neoliberalism and Health Care: The Case of the Irish Nursing Home Sector", *Critical Public Health*, 28(5), 546–559. <https://doi.org/10.1080/09581596.2017.1371277>.
- Messer, E. (1983). "The Household Focus in Nutritional Anthropology: An Overview", *Food and Nutrition Bulletin*, 5(4), 1–12. <https://doi.org/10.1177%2F156482658300500404>.
- Messer, E. (1997). "Intra-household Allocation of Food and Health Care: Current Findings and Understandings—Introduction", *Social Science & Medicine*, 44(11), 1675–1684. [https://doi.org/10.1016/s0277-9536\(96\)00370-x](https://doi.org/10.1016/s0277-9536(96)00370-x).
- Metz, K. H. (1992). "From Pauperism to Social Policy: Towards a Historical Theory of Social Policy", *International Review of Social History*, 37(3), 329–349. <https://doi.org/10.1017/S0020859000111320>.
- Meyer, B. D. & Sullivan, J. X. (2008). "Changes in the Consumption, Income, and Well-Being of Single Mother Headed Families", *American Economic Review*, 98(5), 2221–2241. <https://doi.org/10.3386/w29188>.
- Millar, J. & Glendinning, C. (1989). "Gender and Poverty", *Journal of Social Policy*, 18(3), 363–381. <https://doi.org/10.1017/S004727940001761X>.
- Minkler, M. & Stone, R. (1985). "The Feminization of Poverty and Older Women", *The Gerontologist*, 25(4), 351–357. <https://doi.org/10.1093/geront/25.4.351>.
- Minkler, M. & Estes, C. L. (Ed.) (1991). *Critical Perspectives on Aging: The Political and Moral*

Economy of Growing Old, Baywood, New York.

- Minujin, A., Delamonica, E., Davidziuk, A. & Gonzalez, E. D. (2006). "The Definition of Child Poverty: A Discussion of Concepts and Measurements", *Environment and Urbanization*, 18(2), 481–500. <https://doi.org/10.1177%2F>
- Mishra, R. (1999). *Globalization and the Welfare State*, Edward Elgar, Cheltenham.
- Mitchell, A. & Shillington, R. (2002). Poverty, Inequality and Social Inclusion, *Perspectives on Social Inclusion Working Paper Series*, Laidlaw Foundation. Retrieved from <http://library.bsl.org.au/jspui/bitstream/1/1797/1/poverty>.
- Mitra, D. (2020). "Is there a Culture of Child Labour? The Decision-Making Process of Working Among Girl Beedi Rollers in Jhalda Region of Purulia, West Bengal", In *Child Labor in the Developing World: Theory, Practice and Policy*, (ed.) A. Posso, (pp. 83–110), Palgrave Macmillan, Singapore.
- Moffitt, T. E. (1997). "Neuropsychology, Antisocial Behavior, and Neighborhood Context", In *Violence and Childhood in the Inner City* (pp. 116–170), Cambridge University.
- Mohaqeqi Kamal, S. H., Basakha, M. & Alkire, S. (2022). "Multidimensional Poverty Index: A Multilevel Analysis of Deprivation among Iranian Older Adults", *Ageing and Society*, 1–20. <https://doi.org/10.1017/S0144686X2200023X>.
- Mohd, S., Senadjki, A. & Mansor, N. (2018). "Trend of Poverty among Elderly: Evidence from Household Income Surveys", *Journal of Poverty*, 22(2), 89–107. <https://doi.org/10.1080/10875549.2016.1186779>.
- Mohindra, K. S., Haddad, S. & Narayana, D. (2012). "Debt, Shame, and Survival: Becoming and Living as Widows in Rural Kerala, India", *BMC International Health and Human Rights*, 12(1), 1–13. <https://doi.org/10.1186/1472-698>.
- Mohyuddin, A. & Rehman, I. (2015). "Economic Issues for Senior Citizens", *European Academic Research*, 3(6), 7050–7064. Retrieved from <https://euacademic.org/1991.pdf>.
- Montagu, J. D. (1994). "Length of life in the ancient world: a controlled study", *Journal of the Royal Society of Medicine*, 87(1), 25–26. Retrieved from <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/8308825>.
- Montgomery, S. M., Bartley, M. J. & Wilkinson, R. G. (1997). "Family Conflict and Slow Growth", *Archives of Disease in Childhood*, 77, 326–330. Retrieved from <https://adc.bmj.com/content/archdischild/77/4/326.full.pdf>.
- Mooi-Reci, I., Bakker, B., Curry, M. & Wooden, M. (2019). "Why Parental Unemployment Matters for Children's Educational Attainment: Empirical Evidence from The Netherlands", *European Sociological Review*, 35(3), 394–408. <https://doi.org/10.1093/esr/jcz002>.
- Moore, K. A., Vandivere, S., Lippman, L., McPhee, C. & Bloch, M. (2007). "An Index of the Condition of Children: The Ideal and a Less-than-Ideal U.S. Example", *Social Indicators Research*, 84(3), 291–331. <https://doi.org/10.1007/s11>.
- More, T. (2016). *Utopia* (ed. S. Eyüboğlu, V. Günyol, & M. Urgan), TİBKY, İstanbul.
- Morgan, D. R. & Kickham, K. (2001). "Children in Poverty: Do State Policies Matter?", *Social Science Quarterly*, 82(3), 478–493. Retrieved from <http://www.jstor.org/stable/42955736>.
- Morgan, L. A. (2000). "The Continuing Gender Gap in Later Life Economic Security", *Journal of Aging & Social Policy*, 11(2–3), 157–165. https://doi.org/10.1300/J031v11n02_17.
- Morris, A. (2018). "Housing Tenure and the Health of Older Australians Dependent on the Age Pension for Their Income", *Housing Studies*, 33(1), 77–95. <https://doi.org/10.1080/02673037.2017.1344202>.
- Moses, V. (2018). "Social Disconnectedness among Widows in Nigeria: Probing the Effects of Self-monitoring Intervention", *The European Research Journal*, 5(5), 894–904. <https://doi.org/10.18621/eurj.430761>.
- Mower, A. G. (1997). *The Convention on the Rights of the Child: International Law Support for Children*, Greenwood, London.
- Moynihan (1965). *The Negro Family: The Case for National Action*, Office of Policy Planning

and Research United States Department of Labor, Washington.

- Muller, L. A. & Turner, J. A. (2021). "Sample Selection Bias Due to Differential Mortality: A Supplementary Measure of Old-Age Poverty", *Journal of Aging & Social Policy*, 1–19. <https://doi.org/10.1080/08959420.2021.1926196>.
- Müller, S., Riphahn, R. T. & Schwientek, C. (2017). "Paternal Unemployment during Childhood: Causal Effects on Youth Worklessness and Educational Attainment", *Oxford Economic Papers*, 69(1), 213–238. <https://doi.org/10.1093/oenp/gpw046>.
- Mulu, N., Mohammed, B., Woldie, H. & Shitu, K. (2022). "Determinants of Stunting and Wasting in Street Children in Northwest Ethiopia: A Community-based Study", *Nutrition*, 94, 1–7. <https://doi.org/10.1016/j.nut.2021.111532>.
- Mulumba, M., Nantaba, J., Brolan, C. E., Ruano, A. L., Brooker, K. & Hammonds, R. (2014). "Perceptions and Experiences of Access to Public Healthcare by People with Disabilities and Older People in Uganda", *International Journal for Equity in Health*, 13(1), 76. <https://doi.org/10.1186%2Fs12939-014-0076-4>.
- Munck, R. (2005). *Globalization and Social Exclusion: A Transformationalist Perspective*, Kumarian, Bloomfield.
- Munoz, R., et al. (2006). "Severe Sleep Apnea and Risk of Ischemic Stroke in the Elderly", *Stroke*, 37(9), 2317–2321. <https://doi.org/10.1161/01.str.0000236560.15735.0f>.
- Munsur, A. M., Tareque, I. & Rahman, M. (2010). "Determinants of Living Arrangements, Health Status and Abuse Among Elderly Women: A Study of Rural Naogaon District, Bangladesh", *Journal of International Women's Studies*, 11(4), 162–176. Retrieved from https://www.researchgate.net/256465935_.
- Murphy, C., Keilthy, P. & Caffrey, L. (2008). *Lo ne Parents and Employment: What are the Real Issues?*, One Family, A Research Report, Poverty Research Initiative/Combat Poverty Agency. Retrieved from <https://www.onefamily.ie/Lone-Parents>.
- Murray, C. (1984). *Losing Ground: American Social Policy, 1950-1980*, Basic, New York.
- Murray, C. (1999). *The Underclass Revisited*, The AEI Press, Washington.
- Murray, L. (1992). "The Impact of Postnatal Depression on Infant Development", *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 33(3), 543–561. <https://doi.org/10.1111/j.1469-7610.1992.tb00890.x>.
- Myrdal, G. (1963). *Challenge to Affluence*, Victor Gollancz Ltd, London.
- Nada, K. H. & Suliman, E. D. A. (2010). "Violence, Abuse, Alcohol and Drug Use, and Sexual Behaviors in Street Children of Greater Cairo and Alexandria, Egypt", *AIDS*, 24(Suppl 2), S39–S44. <https://doi.org/10.1097/01.aids.00>.
- Naeem, Z., Shaukat, F. & Ahmed, Z. (2011). "Child Labor in Relation to Poverty", *International journal of health sciences*, 5(2 Suppl 1), 48–49. Retrieved from <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/23284582>.
- Nagel, G., Peter, R., Braig, S., Hermann, S., Rohrmann, S. & Linseisen, J. (2008). "The Impact of Education on Risk Factors and the Occurrence of Multimorbidity in the EPIC-Heidelberg Cohort", *BMC Public Health*, 8(1), 384. <https://doi.org/10.1186/1471-2458-8-384>.
- Nagoshi, C. T., Johnson, R. C. & Honbo, K. A. M. (1993). "Family Background, Cognitive Abilities, and Personality as Predictors of Education and Occupational Attainment across Two Generations", *Journal of Biosocial Science*, 25(2), 259–276. <https://doi.org/10.1017/s002193200002054x>.
- Narayan, D., Chambers, R., Shah, M. K. & Patesch, P. (2000). *Voices of the Poor: Crying Out for Change*, Oxford University, for World Bank, Oxford. Retrieved from <https://openknowledge.org/bitstream/handle/10986>.
- Narayan, D., Patel, R., Schafft, K., Rademacher, A. & Koch-Schulte, S. (2000). *Voices of the Poor: Can Anyone Hear Us?*, Oxford University, for World Bank, Oxford. Retrieved from <http://www.rrojasdatabank.info/voices/vol1.pdf>.
- Nardinelli, C. (1980). "Child Labor and the Factory Acts", *The Journal of Economic History*, 40(4), 739–755. <https://doi.org/10.1017/S0022050700100166>.

- Natali, D. & Stamati, F. (2013). *Reforming Pensions in Europe: A Comparative Country Analysis*, *European Trade Union Institute (ETUI) Working Paper* 2013.08. Retrieved from <https://papers.ssrn.com/sol3/papers.c>.
- National Archives (2020). *The Great Reform Act*. Retrieved from <https://www.nationalarchives.gov.uk/education/politics/g6/>.
- National Institute on Aging (2019). *Social Isolation, Loneliness in Older People Pose Health Risks*. Retrieved from <https://www.nia.nih.gov/news/social->
- Needleman, H. L., Schell, A., Bellinger, D., Leviton, A. & Allred, E. N. (1990). "The Long-Term Effects of Exposure to Low Doses of Lead in Childhood", *New England Journal of Medicine*, 322(2), 83–88. <https://doi.org/10.1056/nejm199001113220203>.
- Neuman, N. Eli, K. & Nowicka, P. (2021). "Childhood Memories of Food and Eating in Lower-income Families in the United States: A Qualitative Study", *BMC Public Health*, 21(1), 1–10. <https://doi.org/10.1186/s12889-021-10533-1>
- Nguetse-Tegoum, P. & Hevi, K. D. (2016). "Child Poverty and Household Poverty in Cameroon: A Multidimensional Approach", In *Poverty and Well-Being in East Africa*, (ed.) A. Heshmati, (pp. 11–33), Springer, Switzerland.
- Niemann, H. & Maschke, C. (2004). *Noise Effects and Morbidity: Final Report*, WHO Europe, Berlin Center of Public Health, EUR/04/5047477. Retrieved from https://www.euro.who.int/__data/assets/pdf_file/0015/105144/WHO_Lares.pdf.
- Nissanke, M. & Thorbecke, E. (2006). "Channels and Policy Debate in the Globalization–Inequality–Poverty Nexus", *World Development*, 34(8), 1338–1360. <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2005.10.008>.
- Noble, K. G., Houston, S., et al. (2015). "Family Income, Parental Education and Brain Structure in Children and Adolescents", *Nature Neuroscience*, 18(5), 773–778. <https://doi.org/10.1038/nn.3983>.
- Noggle, R. (2019). "Children's Rights", In *The Routledge Handbook of the Philosophy of Childhood and Children*, (ed.) A. Gheaus, G. Calder, & J. De Wispelaere, (pp. 101–111), Routledge, London, New York.
- North, D. C. (1990). *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*, Cambridge University, Cambridge.
- Notestein, F. W. (1945). "Population- The Long View", In *Food for The World*, (ed.) T. W. Schultz, (pp. 36–57), University of Chicago, Chicago.
- Novak, T. (1988). *Poverty and The State*, Open University, Walton Hall.
- Nunnenkamp, P. (1991). "What are the Future Prospects for the Third World? Current Problems and Conclusions for Development Co-operation", *Economics*, 43, 7–27. Retrieved from <https://d-nb.info/1128734508/34>.
- Nussbaum, M. (2000). *Women and Human Development: The Capability Approach*, Cambridge University, Cambridge.
- Nwadiugwu, M. C. (2021). "Multi-Morbidity in the Older Person: An Examination of Polypharmacy and Socioeconomic Status", *Frontiers in Public Health*, 8. <https://doi.org/10.3389/fpubh.2020.582234>.
- Nyesigomwe, L. (2006). "Strengthening the Capacity of Grandparents in Providing Care to Young Children Affected by HIV/AIDS", *Journal of Intergenerational Relationships*, 4(1), 55–63. https://doi.org/10.1300/J194v04n01_07.
- Nygård, M., Härtull, C., Wentjärvi, A. & Jungerstam, S. (2017). "Poverty and Old Age in Scandinavia: A Problem of Gendered Injustice? Evidence from the 2010 GERDA Survey in Finland and Sweden", *Social Indicators Research*, 132(2), 681–698. <https://doi.org/10.1007/s11205-016-1313-6>.
- O'Loughlin, J. L., Robitaille, Y., Boivin, J. F. & Suissa, S. (1993). "Incidence of and Risk Factors for Falls and Injurious Falls among the Community-dwelling Elderly", *American Journal of Epidemiology*, 137(3), 342–354. <https://doi.org/10.1093/oxfordjournals.aje.a116681>.
- OECD (2006). *Live Longer, Work Longer, Ageing and Employment Policies*, Paris: OECD.

- <https://doi.org/10.1787/9789264035881-en>.
- OECD (2008). *Growing Unequal?: Income Distribution and Poverty in OECD Countries*, OECD, Paris.
- OECD (2012). *What are Equivalence Scales?*, OECD Project on Income Distribution and Poverty. Retrieved from <https://www.oecd.org/els/soc/OECD>.
- OECD (2013). *Demographic Transition and An Ageing Society: Implications for Local Labour Markets in Poland*, OECD, LEED. Retrieved from https://www.oecd.org/cfe/leed/Demographic_poland_report.pdf.
- OECD (2020). *Promoting an Age-Inclusive Workforce: Living, Learning and Earning Longer*, Paris: OECD. <https://doi.org/10.1787/59752153-en>.
- OECD (2021). *CO2.2: Child Poverty*, OECD Family Database.
- OECD (2022a). *Elderly Population*. Retrieved from <https://data.oecd.org/pop/elderly>.
- OECD (2022b). *Poverty Rate*. Retrieved from <https://data.oecd.org/inequality/>.
- Ogg, J. (2005). "Social Exclusion and Insecurity among Older Europeans: The Influence of Welfare Regimes", *Ageing and Society*, 25(01), 69–90. <https://doi.org/10.1017/S0144686X04002788>.
- Ogg, J. & Rašticová (2020). "Introduction: Key Issues and Policies for Extending Working Life", In *Extended Working Life Policies: International Gender and Health Perspectives*, (ed.) A. N. Leime, J. Ogg, M. Rasticova, D. Street, C. Krekula, M. Bediova, & I. Madero-Cabib, (pp. 3–27), Springer, Cham.
- Ojanuga, D. N. (1990). "Kaduna Beggar Children: A Study of Child Abuse and Neglect in Northern Nigeria", *Child welfare*, 69(4), 371–380. Retrieved from <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/2276289>.
- Okamoto, S. (2021). "Parental Socioeconomic Status and Adolescent Health in Japan", *Scientific Reports*, 11(1), 1–10. <https://doi.org/10.1038/s41598->
- Oken, E., Kleinman, K. P., Belfort, M. B., Hammitt, J. K. & Gillman, M. W. (2009). "Associations of Gestational Weight Gain with Short- and Longer-term Maternal and Child Health Outcomes", *American Journal of Epidemiology*, 170(2), 173–180. <https://doi.org/10.1093/aje/kwp101>.
- Okpa, J. T., Eshiotse, E., Ofem, N. O., Sylvester, A. & Andrew, U. S. (2021). "Child Labour and Delinquent Behaviour in Nigeria: A Risk Factor Analysis", *Academic Journal of Interdisciplinary Studies*, 10(3), 99–110. <https://doi.org/10.36941/ajis-2021-0067>.
- Olley, B. O. (2006). "Social and Health Behaviors in Youth of the Streets of Ibadan, Nigeria", *Child Abuse & Neglect*, 30(3), 271–282. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2005.10.011>.
- Omran, A. R. (2005). "The Epidemiologic Transition: A Theory of the Epidemiology of Population Change", *Milbank Quarterly*, 83(4), 731–757. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0009.2005.00398.x>.
- Oppenheim, C. & Harker, L. (1996). *Poverty: The Facts*, CPAG Ltd, London.
- Orimo, H., Ito, D., Suzuki, T., Araki, A., Hosoi, T., Sawabe, M. (2006). "Reviewing the Definition of 'Elderly'", *Geriatrics and Gerontology International*, 6(3), 149–158. <https://doi.org/10.1111/j.1447-0594.2006.00341.x>.
- Oris, M., Gabriel, R., Ritschard, G. & Kliegel, M. (2017). "Long Lives and Old Age Poverty: Social Stratification and Life-Course Institutionalization in Switzerland", *Research in Human Development*, 14(1), 68–87. <https://doi.org/10.1080/15427609.2016.1268890>.
- Orr, J., Scarlett, S., Donoghue, O. & McGarrigle, C. (2016). *Housing Conditions of Ireland's Older Population: Implications for Physical and Mental Health*, The Irish Longitudinal Study on Ageing, Trinity College Dublin. <https://doi.org/10.38018/TildaRe.2016-02>.
- Orshansky, M. (1965). "Counting the Poor: Another Look at the Poverty Profile", *Social Security Bulletin*, 28(1), 3–29. Retrieved from <https://www.open.ssa.gov/v28n1p3>.
- Osberg, L. & Xu, K. (2007). How Should We Measure Poverty in a Changing World? Methodological Issues and Chinese Case Study, *Dalhousie University Economic Working*

- Paper* no. 2007-02, Halifax: Dalhousie University Press. Retrieved from <https://cdn.dal.ca/content/dam/dalhousie/pdf>.
- Oser, J. & Blanchfield, W. C. (1975). *The Evolution of Economic Thought*, Harcourt Brace, New York.
- Oshio, T., Sano, S. & Kobayashi, M. (2010). "Child Poverty as a Determinant of Life Outcomes: Evidence from Nationwide Surveys in Japan", *Social Indicators Research*, 99(1), 81–99. Retrieved from <http://www.jstor.org/stable/40800994>.
- Ossokina, I. V., Arentze, T. A., van Gameren, D. & van den Heuvel, D. (2020). "Best Living Concepts for Elderly Homeowners: Combining A Stated Choice Experiment with Architectural Design", *Journal of Housing and the Built Environment*, 35(3), 847–865. <https://doi.org/10.1007/s10901-019-09716-5>.
- Oswald, F. & Wahl, H. W. (2004). "Housing and Health in Later Life", *Reviews on Environmental Health*, 19(3–4), 223–252. <https://doi.org/10.1515/reveh->
- Oswald, W. D., Gunzelmann, T., Rupprecht, R. & Hagen, B. (2006). "Differential Effects of Single versus Combined Cognitive and Physical Training with Older Adults: The SimA Study in a 5-year Perspective", *European Journal of Ageing*, 3(4), 179–192. <https://doi.org/10.1007/s10433-006-0035-z>.
- Ouldzeidoune, N., Keating, J., Bertrand, J. & Rice, J. (2013). "A Description of Female Genital Mutilation and Force-Feeding Practices in Mauritania: Implications for the Protection of Child Rights and Health", *PLoS ONE*, 8(4), e60594. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0060594>.
- Owonikoko, T. K., Ragin, C. C., et al. (2007). "Lung Cancer in Elderly Patients: An Analysis of the Surveillance, Epidemiology, and End Results Database", *Journal of Clinical Oncology*, 25(35), 5570–5577. <https://doi.org/10.1200/jco.2007.12.5435>.
- Ozen, S., Ece, A., Oto, R., Tirasci, Y. & Goren, S. (2005). "Juvenile Delinquency in A Developing Country: A Province Example in Turkey", *International Journal of Law and Psychiatry*, 28(4), 430–441. <https://doi.org/10.1016/j.ijlp.2004.05.001>.
- Pacolet, J. (2012). *Extending Working Life: The Tripartite Cooperation and the Role of the Centre for Senio Policy Programme*, Mutual Learning Programme: Peer Country Comments Paper-Belgium, Oslo-Norway. Retrieved from <https://lirias.kuleuven.be/retrieve/224172>.
- Pagani, L., Boulerice, B., Vitaro, F. & Tremblay, R. E. (1999). "Effects of Poverty on Academic Failure and Delinquency in Boys: A Change and Process Model Approach", *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 40(8), 1209–1219. <https://doi.org/10.1111/1469-7610.00537>.
- Pahl, J. (1983). "The Allocation of Money and the Structuring of Inequality within Marriage", *The Sociological Review*, 31(2), 237–262. <https://doi.org/10.1111%2Fj.1467-954X.1983.tb00389.x>.
- Paine, T. (1998). *Rights of Man, Common Sense, and Other Political Writings*, Oxford University, Oxford.
- Pal, S. & Palacios, R. (2008). Understanding Poverty among the Elderly in India: Implications for Social Pension Policy, *IZA Discussion Paper Series*, no. 3431, Bonn: IZA. Retrieved from <http://hdl.handle.net/10419/34862>.
- Pal, S. & Palacios, R. (2011). "Understanding Poverty among the Elderly in India: Implications for Social Pension Policy", *Journal of Development Studies*, 47(7), 1017–1037. <https://doi.org/10.1080/00220388.2010.509783>.
- Palmore, E. B. (1999). *Ageism: Negative and Positive*, Springer, New York.
- Panther-brick, C. (2002). "Street Children, Human Rights, and Public Health: A Critique and Future Directions", *Annual Review of Anthropology*, 31(1), 147–171. <https://doi.org/10.1146/annurev.anthro.31.040402.085359>.
- Panther-brick, C. (2004). "Homelessness, Poverty, and Risks to Health: Beyond at Risk Categorizations of Street Children1", *Children's Geographies*, 2(1), 83–94. <https://doi.org/10.1080/1473328032000168787>.
- Park, J. M. (2012). "Equity of Access to Primary Care Among Older Adults in Incheon, South

- Korea", *Asia Pacific Journal of Public Health*, 24(6), 953–960. <https://doi.org/10.1177/1010539511409392>.
- Park, S., Cho, J. & Chen, Y. C. (2019). "Subsidized Housing and Geographic Accessibility to Neighborhood Resources for Low-income Older People: From Later Year Social Exclusion Perspective", *Geoforum*, 106, 297–304. <https://doi.org/10.1016/j.geoforum.2019.09.002>.
- Park, S., Kim, B. & Kim, S. (2016). "Poverty and Working Status in Changes of Unmet Health Care Need in Old Age", *Health Policy*, 120(6), 638–645. <https://doi.org/10.1016/j.healthpol.2016.03.004>.
- Parliament UK (2020). *Coal mines*. Retrieved from <https://www.parliament.uk/about/livi>.
- Partridge, L. & Barton, N. H. (1993). "Optimally, Mutation and the Evolution of Ageing", *Nature*, 362(6418), 305–311. <https://doi.org/10.1038/362305a0>.
- Patel, S. (1990). "Street Children, Hotel Boys and Children of Pavement Dwellers and Construction Workers in Bombay - How They Meet Their Daily Needs", *Environment and Urbanization*, 2(2), 9–26. <https://doi.org/10.1177>.
- Patsios, D. (1999). Poverty and Social Exclusion Amongst the Elderly, *Poverty and Social Exclusion Survey of Britain, PSE Survey, Working Paper 20*. Retrieved from <https://www.bristol.ac.uk/poverty/>.
- Paugam, S. (1996). "Poverty and Social Disqualification: A Comparative Analysis of Cumulative Social Disadvantage in Europe", *Journal of European Social Policy*, 6(4), 287–303. <https://doi.org/10.1177%2F095892879600600402>.
- Pearlin, L. I. & Johnson, J. S. (1977). "Marital Status, Life-Strains and Depression", *American Sociological Review*, 42(5), 704–715. <https://doi.org/10.2307/2094860>.
- Peat, J. K., Dickerson, J. & Li, J. (1998). "Effects of Damp and Mould in the Home on Respiratory Health: A Review of the Literature", *Allergy*, 53(2), 120–128. <https://doi.org/10.1111/j.1398-9995.1998.tb03859.x>.
- Peeples, F. & Loeber, R. (1994). "Do Individual Factors and Neighborhood Context Explain Ethnic Differences in Juvenile Delinquency?", *Journal of Quantitative Criminology*, 10(2), 141–157. <https://doi.org/10.1007/BF02221156>.
- Peeters, H. & de Tavernier, W. (2015). "Lifecourses, Pensions and Poverty among Elderly Women in Belgium: Interactions between Family History, Work History and Pension Regulations", *Ageing and Society*, 35(6), 1171–1199. <https://doi.org/10.1017/S0144686X14000129>.
- Pelletier, E. (2020). "Children and the Law, United States", In *The SAGE Encyclopedia of Children and Childhood Studies*, (ed.) D. T. Cook, (pp. 379–383), Sage, London.
- Pemberton, S., Gordon, D. & Nandy, S. (2012). "Child Rights, Child Survival and Child Poverty: The Debate", In *Global Child Poverty and Well-Being: Measurement, Concepts, Policy and Action*, (ed.) A. Minujin & S. Nandy, (pp. 19–38), The Policy, Bristol.
- Pemberton, S., Sutton, E. & Fahmy, E. (2013). A Review of the Qualitative Evidence Relating to the Experience of Poverty and Exclusion, *PSE UK, Poverty and Social Exclusion in the UK, Working Paper- Method Series No. 22*, ESRC Grant RES-060-25-0052. Retrieved from <https://www.poverty.ac.uk/editorial/>.
- Peña-Casas, R. & Latta, M. (2004). *Working Poor in the European Union*, European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions, Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities. Retrieved from <http://publications.europa.eu/resource/cellar>.
- Pepin, C., Muckle, G., Moisan, C., Forget-Dubois, N. & Riva, M. (2018). "Household Overcrowding and Psychological Distress among Nunavik Inuit Adolescents: A Longitudinal Study", *International Journal of Circumpolar Health*, 77(1), 1541395. <https://doi.org/10.1080/22423982.2018.1541395>.
- Perkinson, M. A. (1980). "Alternate Roles for the Elderly: An Example from a Midwestern Retirement Community", *Human Organization*, 39(3), 219–226. Retrieved from <https://www.jstor.org/stable/44126048%0A%0A>.
- Perthel, D. (1975). "Engel's Law Revisited", *International Statistical Review / Reveu*

- Internationale de Statistique*, 43(2), 211–218. Retrieved from <https://are.berkeley.edu/courses/ARE251/fall2009/Papers/perthel75.pdf>.
- Petterson, S. M. & Albers, A. B. (2001). "Effects of Poverty and Maternal Depression on Early Child Development", *Child Development*, 72(6), 1794–1813. <https://doi.org/10.1111/1467-8624.00379>.
- Pfeffermann, G. (1987). "Economic Crisis and the Poor in Some Latin American Countries", *Finance & Development*, 24(2), 32–35. Retrieved from <https://search.proquest.com/openview/71326153f8564>.
- Phillips, D. R., Siu, O. L., Yeh, A. G. O. & Cheng, K. H. C. (2004). "Factors Influencing Older Persons' Residential Satisfaction in Big and Densely Populated Cities in Asia: A Case Study in Hong Kong", *Ageing International*, 29(1), 46–70. <https://doi.org/10.1007/s12126-004-1009-0>.
- Phillips, G. L. (1949). *England's Climbing-Boys: A History of the Long Struggle to Abolish Child Labor in Chimney-Sweeping*, Harvard University, Cambridge.
- Phillipson, C. (1998). *Reconstructing Old Age: New Agendas in Social Theory and Practice*, Sage, London.
- Phillipson, C. & Scharf, T. (2005). "Rural and Urban Perspectives on Growing Old: Developing A New Research Agenda", *European Journal of Ageing*, 2(2), 67–75. <https://doi.org/10.1007%2Fs10433-005-0024-7>.
- Phua, V., McNally, J. W. & Park, K. S. (2007). "Poverty Among Elderly Asian Americans in the Twenty-First Century", *Journal of Poverty*, 11(2), 73–92. https://doi.org/10.1300/J134v11n02_04.
- Pianta, R. C., Egeland, B. & Sroufe, L. A. (1990). "Maternal stress and children's development: prediction of school outcomes and identification of protective factors", In *Risk and Protective Factors in the Development of Psychopathology* (pp. 215–235), Cambridge University Press, Cambridge.
- Picco, L., Achilla, E., et al. (2016). "Economic Burden of Multimorbidity among Older Adults: Impact on Healthcare and Societal Costs", *BMC Health Services Research*, 16(1), 173. <https://doi.org/10.1186%2Fs12913-016-1421-7>.
- Pieńkowska-Kamieniecka, S., Walczak, D. & Bera, A. (2019). "Income and Social Determinants of Old-Age Savings: Evidence from Poland", *Academic Journal of Interdisciplinary Studies*, 8(3), 254–262. Retrieved from <https://www.richtmann.org/journal/index.php/ajis/article/view/10580>.
- Pinilla-Roncancio, M., García-Jaramillo, S., Carrero, A. L., González-Uribe, C. & Ritterbusch, A. (2020). "Child vs. Household MPIs in Colombia: Do they Identify the Same Children as Multidimensionally Poor?", *Child Indicators Research*, 13(3), 777–799. <https://doi.org/10.1007/s12187-019-09639-1>.
- Pinsolle, D. (2017). "Sabotage, the IWW, and Repression" (Trans. J. Cohn), In *Wobblies of the World*, (ed.) P. Cole, D. Struthers, & K. Zimmer, (pp. 44–58), Pluto, London.
- Platt, L. (2005). *Discovering Child Poverty: The Creation of a Policy Agenda from 1800 to the Present*, The Policy, Bristol.
- Pocock, S. J., Smith, M. & Baghurst, P. (1994). "Environmental Lead and Children's Intelligence: A Systematic Review of The Epidemiological Evidence", *BMJ*, 309(6963), 1189–1197. <https://doi.org/10.1136%2Fbmj.309.6963.1189>.
- Polanyi, K. (2010). *Büyük Dönüşüm: Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri* (Çev. A. Buğra), İletişim, İstanbul.
- Pollard, S. (1959). *A History of Labour in Sheffield*, Liverpool University, Liverpool.
- Population Pyramid (2022). *Population of World*. Retrieved from <https://www.populationpyramid.net/>.
- Porter, R. (1997). *The Greatest Benefit to Mankind: A Medical History of Humanity*, W. W. Norton, New York.
- Postman, N. (1982). *The Disappearance of Childhood*, Delacorte, New York.

- Poulton, R. & Caspi, A. (2005). "Commentary: How does Socioeconomic Disadvantage During Childhood Damage Health in Adulthood? Testing Psychosocial Pathways", *International Journal of Epidemiology*, 34(2), 344–345. <https://doi.org/10.1093/ije/dyi044>.
- Power, C., Graham, H., et al. (2005). "The Contribution of Childhood and Adult Socioeconomic Position to Adult Obesity and Smoking Behaviour: An International Comparison", *International Journal of Epidemiology*, 34(2), 335–344. <https://doi.org/10.1093/ije/dyh394>.
- Praharaj, S. K., Verma, P. & Arora, M. (2008). "Inhalant Abuse (Typewriter Correction Fluid) in Street Children", *Journal of Addiction Medicine*, 2(4), 175–177. <https://doi.org/10.1097/adm.0b013e31817be5bc>.
- Prattley, J., Buffel, T., Marshall, A. & Nazroo, J. (2020). "Area Effects on the Level and Development of Social Exclusion in Later Life", *Social Science & Medicine*, 246, 112722. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2019.112722>.
- Premasiri, P. D. (1999). *Religious Values and the Measurement of Poverty: A Buddhist Perspective* (World Faiths Development Dialogue), Johannesburg. Retrieved from <http://siteresources.worldbank.org/INTPOVERTY/>.
- Prettner, K. (2013). "Population Aging and Endogenous Economic Growth", *Journal of Population Economics*, 26(2), 811–834. <https://doi.org/10.1007/s001>.
- Price, D. (1998). "Of Population and False Hopes: Malthus and His Legacy", *Population and Environment*, 19(3), 205–219. Retrieved from <http://www.jstor.org/27503578>.
- Price, D. J. & Ginn, J. (2003). "Sharing the Crust? Gender, Partnership Status and Inequalities in Pension Accumulation", In *Gender and Ageing: Changing Roles and Relationships*, (ed.) S. Arber, K. Davidson, & J. Ginn, (pp. 127–147), Open University, Berkshire.
- Price, J. (2008). "Parent-Child Quality Time: Does Birth Order Matter?", *The Journal of Human Resources*, 43(1), 240–265. Retrieved from <https://www.jstor.org/stable/40057344>.
- Priebe, J. (2017). "Old-age Poverty in Indonesia: Measurement Issues and Living Arrangements", *Development and Change*, 48(6), 1362–1385. <https://doi.org/10.1111/dech.12340>.
- Proudhon, P. J. (2017). *Mülkiyet Nedir?* (Çev. D. Çetinkasap), TIBKY, İstanbul.
- Psacharopoulos, G. (1997). "Child Labor versus Educational Attainment Some Evidence from Latin America", *Journal of Population Economics*, 10(4), 377–386. <https://doi.org/10.1007/s001480050049>.
- Psacharopoulos, G. & Nguyen, X. (1997). *The Role of Government and the Private Sector in Fighting Poverty*, The World Bank, Washington.
- Qi, D. & Wu, Y. (2015). "A Multidimensional Child Poverty Index in China", *Children and Youth Services Review*, 57, 159–170. <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2015.08.011>.
- Quandt, S., et al. (2019). "Hired Latinx Child Farm Labor in North Carolina: The Demand-support-control Model Applied to A Vulnerable Worker Population", *American Journal of Industrial Medicine*, 62(12), 1079–1090. <https://doi.org/10.1002/ajim.23039>.
- Quist, J. S., Sjödin, A., Chaput, J. P. & Hjorth, M. F. (2016). "Sleep and Cardiometabolic Risk in Children and Adolescents", *Sleep Medicine Reviews*, 29, 76–100. <https://doi.org/10.1016/j.smrv.2015.09.001>.
- Rahnema, M. (1992). "Poverty", In *The Development Dictionary: A Guide to Knowledge as Power*, (ed.) W. Sachs, (pp. 174–194), Zed Book Ltd., London.
- Rajkumar, A. P., Thangadurai, P., Senthilkumar, P., Gayathri, K., Prince M. & Jacob, K. S. (2009). "Nature, Prevalence and Factors Associated with Depression among the Elderly in A Rural South Indian Community", *International Psychogeriatrics*, 21(02), 372. <https://doi.org/10.1017/s1041610209008527>.
- Ramey, C. & Campell, F. (1977). "Prevention of Developmental Retardation in High-risk Children", In *Research to Practice in Mental Retardation: Care and Intervention*, (ed.) P. J. Mittler, University Park, Baltimore.
- Ranjith, S. & Rupasingha, A. (2012). "Social and Cultural Determinants of Child Poverty in the United States", *Journal of Economic Issues*, 46(1), 119–142. <https://doi.org/10.2753/JEI0021-3624460105>.

- Ranson, R. P. (1988). *Guidelines for Healthy Housing*, Environmental health series, No. 31, Copenhagen, World Health Organization Regional Office for Europe. Retrieved from <https://apps.who.int/iris/handle/10665/191555>.
- Rantz, M. J., Mehr, D. R., et al. (1998). "Nursing Home Care Quality: A Multidimensional Theoretical Model", *Journal of Nursing Care Quality*, 12(3), 30–46. <https://doi.org/10.1097/00001786-199802000-00007>.
- Rantz, M. J., Zwygart-Stauffacher, M., et al. (1999). "Nursing Home Care Quality: A Multidimensional Theoretical Model Integrating The Views of Consumers and Providers", *Journal of Nursing Care Quality*, 14(1), 16–37. <https://doi.org/10.1097/00001786-199910000-00004>.
- Rao, V. K. R. V. (1982). *Food, Nutrition & Poverty in India*, Harvester, Brighton.
- Rath, S. S. (2006). "Capitalism", In *Encyclopedia of World Poverty*, (ed.) M. Odekon, (pp. 118–123), Sage, London.
- Ravallion, M. (1998). Poverty Lines in Theory and Practice, *LSMS Working Paper*, Number 133, Washington: The World Bank. Retrieved from <http://documents1.worldbank.org/curated/en/916871468766156239>.
- Ravallion, M. (2016). *The Economics of Poverty: History, Measurement, and Policy*, Oxford University, Oxford.
- Ravallion, M. & Bidani, B. (1994). "How Robust is a Poverty Profile?", *The World Bank Economic Review*, 8(1), 75–102. <https://doi.org/10.1093/wber/8.1.75>.
- Ravallion, M., Chen, S. & Sangraula, P. (2008). Dollar a Day Revisited, *Policy Research Working Paper*, No: 4620, Washington: World Bank. Retrieved from <http://documents1.worldbank.org/curated/en/350401468157768465/pdf/wps4620.pdf>.
- Ravallion, M., Chen, S. & Sangraula, P. (2009). "Dollar a Day Revisited", *The World Bank Economic Review*, 23(2), 163–184. <https://doi.org/10.1093/wber/lhp007>.
- Ravallion, M., Datt, G. & Walle, D. (1991). "Quantifying Absolute Poverty in the Developing World", *Review of Income and Wealth*, 37(4), 345–361. <https://doi.org/10.1111/j.1475-4991.1991.tb00378.x>.
- Ravallion, M. & Huppi, M. (1991). "Measuring Changes in Poverty: A Methodological Case Study of Indonesia during an Adjustment Period", *The World Bank Economic Review*, 5(1), 57–82. <https://doi.org/10.1093/wber/5.1.57>.
- Ravallion, M. & Wodon, Q. (2000). "Does Child Labour Displace Schooling? Evidence on Behavioural Responses to an Enrollment Subsidy", *The Economic Journal*, 110(462), C158–C175. Retrieved from <http://www.jstor.org/stable/2565729>.
- Rawlings, J. O., Pantula, S. G. & Dickey, D. A. (1998). *Applied Regression Analysis: A Research Tool*, Springer, New York.
- Rawls, J. (1999). *A Theory of Justice*, The Belknap Press of Harvard University Press.
- Rawls, J. (2001). *Justice as Fairness: A Restatement*, The Belknap, Harvard.
- Reason, W. (1909). *Poverty*, Headley Brothers, London.
- Reder, M. (2008). "Chicago School", In *The New Palgrave: A Dictionary of Economics*, (ed.) S. Durlauf & L. Blume, (pp. 760–765), Palgrave, London.
- Reeves, P. (1914). *Round about a Pound a Week*, G. Bell & Sons, London.
- Regan, M., Keane, C. & Walsh, J. R. (2018). *Lone-parent Incomes and Work Incentives*, Economic and Social Research Institute, Budget Perspectives 2019, Paper 1, Dublin, Ireland. <https://doi.org/10.26504/bp201901>.
- Rege, M., Telle, K. & Votruba, M. (2011). "Parental Job Loss and Children's School Performance", *The Review of Economic Studies*, 78(4), 1462–1489. <https://doi.org/10.1093/restud/rdr002>.
- Rekker, R., Pardini, D., et al. (2015). "Moving in and Out of Poverty: The Within-Individual Association between Socioeconomic Status and Juvenile Delinquency", *PLoS ONE*, 10(11), 1–17. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0136461>.

- Remschmidt, H. & Walter, R. (2010a). "The Long-term Outcome of Delinquent Children: A 30-year Follow-up Study", *Journal of Neural Transmission*, 117(5), 663–677. <https://doi.org/10.1007/s00702-010-0393-8>.
- Remschmidt, H. & Walter, R. (2010b). "What Becomes of Delinquent Children? Results of the Marburg Child Delinquency Study", *Deutsches Ärzteblatt international*, 107(27), 477–483. <https://doi.org/10.3238/arztebl.2010.0477>.
- Reyes, H., Perez-Cuevas, R., et al. (2004). "The Family as A Determinant of Stunting in Children Living in Conditions of Extreme Poverty: A Case-control Study", *BMC Public Health*, 4(1), 57. <https://doi.org/10.1186/1471-2458-4-57>.
- Rhee, H. (2017). *Wealth and Poverty in Early Christianity*, Fortress Press, Minneapolis.
- Ribeiro, A. I., Krainski, E. T., Carvalho, M. S. & De Fátima de Pina, M. (2017). "The Influence of Socioeconomic Deprivation, Access to Healthcare and Physical Environment on Old-age Survival in Portugal", *Geospatial Health*, 12(2). <https://doi.org/10.4081/gh.2017.581>.
- Ribeiro, M. O. (2008). "Street Children and Their Relationship with the Police", *International Nursing Review*, 55(1), 89–96. <https://doi.org/10.1111/j.1466-7657.2007.00610.x>.
- Ricardo, D. (2008). *Siyasal İktisadın ve Vergilendirmenin İlkeleri* (Çev. B. Zeren), Türkiye İş Bankası Kültür, İstanbul.
- Richters, J. & Pellegrini, D. (1989). "Depressed Mothers' Judgments about Their Children: An Examination of the Depression-Distortion Hypothesis", *Child Development*, 60(5), 1068–1075. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.1989.tb03537.x>.
- Ridge, T. (2002). *Childhood Poverty and Social Exclusion: From a Child's Perspective*, The Policy, Bristol.
- Ridge, T. (2003). "Listening to Children: Developing a Child-Centred Approach to Childhood Poverty in the UK", *Family Matters*, 65, 4–9. Retrieved from <https://search.informit.org/doi/pdf/10.3316/aeipt.131503>.
- Ridge, T. (2011). "The Everyday Costs of Poverty in Childhood: A Review of Qualitative Research Exploring the Lives and Experiences of Low-Income Children in the UK", *Children & Society*, 25(1), 73–84. <https://doi.org/10.1111/j.1099-0860.2010.00345.x>.
- Riethof, M. (1999). "Labour Involvement in National and Regional Transformation Processes: The Case of Chile", *Third World Quarterly*, 20(5), 1049–1059. <https://doi.org/10.1080/01436599913488>.
- Ringen, S. & Halpin, B. (1997). "Children, Standard of Living and Distributions in the Family", *Journal of Social Policy*, 26(1), 21–41. <https://doi.org/10.1017/S0047279496004904>.
- Riordan, D., Aubert, C. E., et al. (2018). "Prevalence of Potentially Inappropriate Prescribing In A Subpopulation of Older European Clinical Trial Participants: A Cross-Sectional Study", *BMJ Open*, 8(3), e019003. <http://dx.doi.org/10.1136/bmjopen-2017-019003>.
- Rioux, L. (2005). "The Well-being of Aging People Living in Their Own Homes", *Journal of Environmental Psychology*, 25(2), 231–243. <https://doi.org/10.1016/j.jenvp.2005.05.001>.
- Roach, J. (1978). *Social Reform in England: 1780-1880*, St. Martin's, New York.
- Roberts, B. R. (2004). "From Marginality to Social Exclusion: From Laissez Faire to Pervasive Engagement", *Latin American Research Review*, 39(1), 195–197. <https://doi.org/10.1353/lar.2004.0017>.
- Rockstein, M. & Sussman, M. (1979). *Biology of Aging*, Wadsworth, California.
- Rodenberg, B. (2004). Gender and Poverty Reduction: New Conceptual Approaches in International Development Cooperation, *German Development Institute, Reports and Working Papers* 4/2004. Retrieved from https://www.die-gdi.de/uploads/media/BuG_4_2004_EN.pdf.
- Rodgers, G. (1995). "What is Special About A Social Exclusion Approach?", In *Social Exclusion: Rhetoric, Reality, Responses*, (ed.) G. Rodgers, C. Gore, & J. B. Figueiredo, (pp. 43–56), International Labor Office, Geneva.
- Rodgers, G. & Standing, G. (1981). "The Economic Roles of Children", In *Child Work, Poverty*,

- and Underdevelopment*, (ed.) G. Rodgers & G. Standing, (pp. 1–46), International Labor Office, Geneva.
- Rodrigues, I. P. & Rueanthip, K. (2019). "Does being Old Mean being Poor? Evidence from Thailand", *DLSU Business & Economics Review*, 29(1), 165–177. Retrieved from <https://dlsuiber.com/wp-content/uploads/2019/08/14.pdf>.
- Rodrik, D. (2006). "Goodbye Washington Consensus, Hello Washington Confusion? A Review of the World Bank's Economic Growth in the 1990s: Learning from a Decade of Reform", *Journal of Economic Literature*, 44(4), 973–987. Retrieved from <http://www.jstor.org/stable/30032391>.
- Rodrik, D. (2009). *Tek Ekonomi Çok Reçete* (Çev. N. Domaniç), Eflatun, Ankara.
- Rodrik, D. (2011). *Akıllı Küreselleşme* (Çev. B. Aksu), Efil, Ankara.
- Roelen, K. (2014). "Multidimensional Child Poverty in Vietnam from a Longitudinal Perspective—Improved Lives or Impoverished Conditions?", *Child Indicators Research*, 7(3), 487–516. <https://doi.org/10.1007/s12187-013-9221-7>.
- Roelen, K. (2018). "Poor Children in Rich Households and Vice Versa: A Blurred Picture or Hidden Realities?", *The European Journal of Development Research*, 30(2), 320–341. <https://doi.org/10.1057/s41287-017-0082-7>.
- Roelen, K. & Gassmann, F. (2012). "Multidimensional Child Poverty in Vietnam", In *Global Child Poverty and Well-Being: Measurement, Concepts, Policy and Action*, (ed.) A. Minujin & S. Nandy, (pp. 307–324), The Policy, Bristol.
- Roemer, J. E. (1996). *Theories of Distributive Justice*, Harvard University, Cambridge.
- Room, G. J. (1999). "Social Exclusion, Solidarity and the Challenge of Globalization", *International Journal of Social Welfare*, (8), 166–174. <https://doi.org/10.1111/1468-2397.00080>.
- Ropers, R. H. (1991). *Persistent Poverty: The American Dream Turned Nightmare*, Plenum, New York.
- Rosavallon, P. (2004). *Refah Devletin Krizi* (Çev. B. Şahinli), Dost, Ankara.
- Rose-Jacobs, R., Black, M., et al. (2008). "Household Food Insecurity: Associations With At-Risk Infant and Toddler Development", *Pediatrics*, 121(1), 65–72. <https://doi.org/10.1542/peds.2006-3717>.
- Rose, M. E. (1986). *The Relief of Poverty 1834-1914*, Macmillan, Hampshire.
- Rostow, W. W. (1960). *The Stages of Economic Growth: A Non-Communist Manifesto*, Cambridge University, Cambridge.
- Rothschild, E. (1995). "Social Security and Laissez Faire in Eighteenth-Century Political Economy", *Population and Development Review*, 21(4), 711–744.
- Rousseau, J. J. (1979). *Emile: or on Education* (Trans. A. Bloom), Basic, New York.
- Rowe, J. W. & Kahn, R. L. (1997). "Successful Aging", *The Gerontologist*, 37(4), 433–440. <https://doi.org/10.1093/geront/37.4.433>.
- Rowntree, S. B. (1901). *Poverty: A Study of Town Life*, Macmillan, London.
- Rowntree, S. B. & Kendall, M. (1917). *How the Labourer Lives: A Study of the Rural Labour Problem*, Thomas Nelson and Sons, Ltd., London.
- Rowntree, S. B. & Lavers, G. R. (1951). *Poverty and the Welfare State: A Third Social Survey of York Dealing Only with Economic Questions*, Longmans, London.
- Roy, N., Dubé, R., Després, C., Freitas, A. & Légaré, F. (2018). "Choosing between Staying at Home or Moving: A Systematic Review of Factors Influencing Housing Decisions among Frail Older Adults", *PLOS ONE*, 13(1), e0189266. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0189266>.
- Rubenson, B., Hoa, D. P., Chinh, N., Van Hojer, B. & Johansson, E. (2004). "To Be a Shoeshine Boy in Hanoi: A Different Childhood Narrative", *Health and Human Rights*, 8(1), 138–158. Retrieved from <https://www.jstor.org/stable/pdf>.
- Rubinow, I. M. (1913). *Social Insurance: With Special Reference to American Conditions*, Henry

Holt and Company, New York.

- Rupp, K., Strand, A. & Davies, P. S. (2003). "Poverty Among Elderly Women: Assessing SSI Options to Strengthen Social Security Reform", *The Journals of Gerontology Series B: Psychological Sciences and Social Sciences*, 58(6), S359–S368. <https://doi.org/10.1093/geronb/58.6.s359>.
- Rutherford, D. (2002). *Routledge Dictionary of Economics*, Routledge, London.
- Ryan, J. P. & Testa, M. F. (2005). "Child Maltreatment and Juvenile Delinquency: Investigating the Role of Placement and Placement Instability", *Children and Youth Services Review*, 27(3), 227–249. <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2004.05.007>.
- Saad-Filho, A. (2010). Growth, Poverty and Inequality: From Washington Consensus to Inclusive Growth, *DESA Working Paper*, No: 100. Retrieved from https://www.un.org/esa/desa/papers/2010/wp100_2010.pdf.
- Sacker, A., Ross, A., MacLeod, C. A., Netuveli, G. & Windle, G. (2017). "Health and Social Exclusion in Older Age: Evidence from Understanding Society, the UK Household Longitudinal Study", *Journal of Epidemiology and Community Health*, 71(7), 681–690. <https://doi.org/10.1136/jech-2016-208037>.
- Sadeq, A. M. (1997). "Poverty Alleviation: An Islamic Perspective", *Humanomics*, 13(3), 110–134. <https://doi.org/10.1108/eb018797>.
- Sadler, L. S., Swartz, M., et al. (2007). "Promising Outcomes in Teen Mothers Enrolled in a School-Based Parent Support Program and Child Care Center", *Journal of School Health*, 77(3), 121–130. <https://doi.org/10.1111/j.1>
- Saeed, B., Yawson, A., et al. (2016). "Effect of Socio-economic Factors in Utilization of Different Healthcare Services among Older Adult Men and Women in Ghana", *BMC Health Services Research*, 16(1), 390. <https://doi.org/10.1186/s12913-016-1661-6>.
- Saith, R. (2001). Social Exclusion: the Concept and Application to Developing Countries, *QUEH Working Paper Series- QEHWPS72*. Retrieved from <https://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.19>.
- Salive, M. E. (2013). "Multimorbidity in Older Adults", *Epidemiologic Reviews*, 35(1), 75–83. <https://doi.org/10.1093/epirev/mxs009>.
- Salvati, L., Carlucci, M., Serra, P. & Zambon, I. (2019). "Demographic Transitions and Socioeconomic Development in Italy, 1862–2009: A Brief Overview", *Sustainability*, 11(242), 1–12. <https://doi.org/10.3390/su11010242>.
- Salvucci, V. (2016). "Determinants and Trends of Socioeconomic Inequality in Child Malnutrition: The Case of Mozambique, 1996–2011", *Journal of International Development*, 28(6), 857–875. <https://doi.org/10.1002/jid.3135>.
- Sameroff, A. J. & Seifer, R. (1983). "Familial Risk and Child Competence", *Child Development*, 54(5), 1254–1268. Retrieved from <http://www.jstor.com/1129680>.
- Sandefur, G. D., McLanahan, S. & Wojtkiewicz, R. A. (1992). "The Effects of Parental Marital Status during Adolescence on High School Graduation", *Social Forces*, 71(1), 103. <https://doi.org/10.1093/sf/71.1.103>.
- Sandel, M., Baeder, A., et al. (2010). "Housing Interventions and Control of Health-Related Chemical Agents", *Journal of Public Health Management and Practice*, 16(5), S24–S33. <https://doi.org/10.1097/phh.0b013e3181e3cc2a>.
- Sanderson, W. C. & Scherbov, S. (2015). "Are We Overly Dependent on Conventional Dependency Ratios?", *Population and Development Review*, 41(4), 687–708. <https://doi.org/10.1111/j.1728-4457.2015.00091.x>.
- Sanford, J. (2010). "The Physical Environment and Home Health Care", In *The Role of Human Factors in Home Health Care: Workshop Summary*, (ed.) S. Olson, (pp. 201–246), The National Academies Press, Washington.
- Santos-Lozano, A., Pareja-Galeano, H., et al. (2016). "Physical Activity and Alzheimer Disease: A Protective Association", *Mayo Clinic Proceedings*, 91(8), 999–1020. <https://doi.org/10.1016/j.mayocp.2016.04.024>.

- Satyanarayana, V., Lukose, A. & Srinivasan, K. (2011). "Maternal Mental Health in Pregnancy and Child Behavior", *Indian Journal of Psychiatry*, 53(4), 351–361. <https://doi.org/10.4103%2F0019-5545.91911>.
- Save the Children (2002). *The Silent Majority: Child Poverty in Uganda*, Knowledge Report, Save the Children UK, London. Retrieved from <https://resourcecentre.savethechildren.net/pdf/1914.pdf>.
- Save the Children (2003). *Save the Children Sweden's Programme: A Description of Our Objectives and Programme Areas*, Save the Children Sweden. Retrieved from <https://resourcecentre.savethechildren.net/pdf/3223.pdf>.
- Save the Children (2008). *The Child Development Index: Holding Governments to Account for Children's Wellbeing*, Save the Children UK. Retrieved from <https://resourcecentre.savethechildren.net/pdf/1547.pdf>.
- Say, J. B. (1936). *Letters to Thomas Robert Malthus on Political Economy and Stagnations of Commerce*, George Harding's Bookshop, London.
- Schäfer, D. (2002). "'That Senescence Itself is An Illness': A Transitional Medical Concept of Age and Ageing in the Eighteenth Century", *Medical history*, 46(4), 525–548. Retrieved from <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/12408094>.
- Schäfer, I., Hansen, H., et al. (2012). "The Influence of Age, Gender and Socio-economic Status on Multimorbidity Patterns in Primary Care. First Results from the Multicare Cohort Study", *BMC Health Services Research*, 12(1), 89. <https://doi.org/10.1186/1472-6963-12-89>.
- Schall, J. V. (1990). *Religion, Wealth and Poverty*, Fraser Institute, Vancouver.
- Schaller, J. & Zerpa, M. (2019). "Short-Run Effects of Parental Job Loss on Child Health", *American Journal of Health Economics*, 5(1), 8–41. https://doi.org/10.1162/ajhe_a_00106.
- Schalock, R. (2004). "The Concept of Quality of Life: What We Know and Do not Know", *Journal of Intellectual Disability Research*, 48(3), 203–216. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2788.2003.00558.x>.
- Schapiro, T. (1999). "What Is a Child?", *Ethics*, 109(4), 715–738. <https://doi.org/10.1086/233943>.
- Scharer, L. K., Berson, A. & Brickner, P. W. (1990). "Lack of Housing and Its Impact on Human Health: A Service Perspective.", *Bulletin of the New York Academy of Medicine*, 66(5), 515–525. Retrieved from <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/2124158>.
- Scharf, T., Phillipson, C., Kingston, P. & Smith, A. E. (2001). "Social Exclusion and Older People: Exploring the Connections", *Education and Ageing*, 16(3), 303–320. Retrieved from <https://www.researchgate.net//228808448>.
- Scharf, T., Phillipson, C. & Smith, A. E. (2005). "Social Exclusion of Older People in Deprived Urban Communities of England", *European Journal of Ageing*, 2(2), 76–87. <https://doi.org/10.1007%2Fs10433-005-0025-6>.
- Schnelle, J., Ouslander, J. & Simmons, S. (2006). "Direct Observations of Nursing Home Care Quality: Does Care Change When Observed?", *Journal of the American Medical Directors Association*, 7(9), 541–544. <https://doi.org/10.1016/j.jamda.2006.03.009>.
- Schoevers, R. A., Deeg, D. J. H., van Tilburg, W. & Beekman, A. T. F. (2005). "Depression and Generalized Anxiety Disorder: Co-Occurrence and Longitudinal Patterns in Elderly Patients", *The American Journal of Geriatric Psychiatry*, 13(1), 31–39. <https://doi.org/10.1176/appi.ajgp.13.1.31>.
- Schönfelder, S. & Axhausen, K. (2003). "Activity Spaces: Measures of Social Exclusion?", *Transport Policy*, 10(4), 273–286. <https://doi.org/10.1016/j.tranpol.2003.07.002>.
- Schor, J. B. (1998). *The Overspent American: Upsculling, Downshifting, and the New Consumer*, Basic, New York.
- Schultz, T. P. (2002). "Why Governments Should Invest More to Educate Girls", *World Development*, 30(2), 207–225. <https://doi.org/10.1016/>.
- Schumpeter, J. A. (1986). *History of Economic Analysis*, Allen & Unwin, London.
- Schweltzer, J. (1990). "Transition in Eastern Europe: The Social Dimension", *Finance &*

- Development*, 27(4), 6–8. <https://doi.org/10.5089/9781451951783.022>.
- Scrope, G. P. (1833). *Principles of Political Economy: Deduced from the Natural Laws of Social Welfare, and Applied to the Present State of Britain*, Longman, London.
- Scruggs, L. & Allan, J. (2005). The Material Consequences of Welfare States: Benefit Generosity and Absolute Poverty in 16 OECD Countries, *LIS Working Paper Series*, No. 409, Luxembourg Income Study (LIS), Luxembourg. Retrieved from <https://ideas.repec.org/p/lis/liswps/409.html>.
- Sedley, R. D. (2012). *Tag Institute: Jewish Perspectives on Ageing Enrichment*, Tag Institute for Jewish Social Values. Retrieved from <https://www.jssa.org/w>.
- Seidl, C. (1988). "Poverty Measurement: A Survey", In *Welfare and Efficiency in Public Economics*, (ed.) D. Bös, M. Rose, & C. Seidl, (pp. 71–147), Springer, Berlin.
- Sen, A. (1976). "Poverty: An Ordinal Approach to Measurement", *Econometrica*, 44(2), 219–231. <https://doi.org/10.2307/1912718>.
- Sen, A. (1977). "Rational Fools: A Critique of the Behavioral Foundations of Economic Theory", *Philosophy & Public Affairs*, 6(4), 317–344. Retrieved from <https://www.jstor.org/stable/2264946>.
- Sen, A. (1978). Three Notes on the Concept of Poverty, *World Employment Programme Research Working Paper*, Income Distribution and Employment Prog., Geneva: ILO. Retrieved from <https://www.ilo.org/public/lib>.
- Sen, A. (1979). "Issues in the Measurement of Poverty", *The Scandinavian Journal of Economics*, 81(2), 285–307. <https://doi.org/10.2307/3439966>.
- Sen, A. (1980). "Equality of What?", In *The Tanner Lecture on Human Values I*, (ed.) S. M. McMurrin, (pp. 197–220), Cambridge University, Cambridge.
- Sen, A. (1981). *Poverty and Famines: An Essay on Entitlement and Deprivation*, Clarendon, Oxford.
- Sen, A. (1983a). "Development: Which Way Now?", *The Economic Journal*, 93(372), 745–762. <https://doi.org/10.2307/2232744>.
- Sen, A. (1983b). "Poor, Relatively Speaking", *Oxford Economic Papers*, 35(2), 153–169. Retrieved from <https://are.berkeley.edu/courses/>.
- Sen, A. (1984). *Resources, Values and Development*, Harvard University, Cambridge.
- Sen, A. (1987). *The Standard of Living*, Cambridge University, Cambridge.
- Sen, A. (1988). "The Concept of Development", In *Handbook of Development Economics, Vol 1*, (ed.) H. Chenery & T. Srinivasan, (pp. 9–26), Springer, Amsterdam.
- Sen, A. (1989). "Development as Capability Expansion", *Journal of Development Planning*, (19), 41–58. Retrieved from https://www.ophi.org.uk/wp-content/uploads/Sen-2003_Development-as-Capability-Expansion.pdf.
- Sen, A. (1992). *Inequality Reexamined*, Russell Sage, New York.
- Sen, A. (1993). "Capability and Well-Being", In *The Quality of Life*, (ed.) M. Nussbaum & A. Sen, (pp. 31–53), Clarendon, Oxford.
- Sen, A. (1999). *Commodities and Capabilities*, Oxford University, New Delhi.
- Sen, A. (2000). *Development as Freedom*, Alfred A. Knopf, New York.
- Serban, A. C. (2012). "Aging Population and Effects on Labour Market", *Procedia Economics and Finance*, 1, 356–364. <https://doi.org/10.1016/>.
- Sergi, G., De Rui, M., Sarti, S. & Manzato, E. (2011). "Polypharmacy in the Elderly", *Drugs & Aging*, 28(7), 509–519. <https://doi.org/10.2165/1159201>.
- Shahar, S. (1990). *Childhood in the Middle Ages*, Routledge, London, New York.
- Shahraki, S. Z., Fouladiyan, M. & Toosifar, J. (2020). "Child Labor Processes in the City of Mashhad: A Narrative Study", *Children and Youth Services Review*, 119. <https://doi.org/10.1016/j.chilyouth.2020.105474>.
- Sharma, A. (2010). "Hinduism and Poverty", In *Poverty and Morality*, (ed.) W. A. Galston & P.

- H. Hoffenberg, (pp. 160–179), Cambridge University, Cambridge.
- Sherman, S. S., Plitt, S., ul Hassan, S., Cheng, Y. & Zafar, T. S. (2005). "Drug Use, Street Survival, and Risk Behaviors Among Street Children in Lahore, Pakistan", *Journal of Urban Health: Bulletin of the New York Academy of Medicine*, 82(3_suppl_4), iv113–iv124. <https://doi.org/10.1093/jurban/jti113>.
- Shibata, A., Paganini-Hill, A., Ross, R. & Henderson, B. (1992). "Intake of Vegetables, Fruits, Beta-carotene, Vitamin C and Vitamin Supplements and Cancer Incidence among the Elderly: A Prospective Study", *British Journal of Cancer*, 66(4), 673–679. <https://doi.org/10.1038/bjc.1992.336>.
- Shone, M. A. (1991). "Health, Poverty and the Elderly: Can the Courts Make a Difference?", *Alberta Law Review*, 29(4), 839–860. Retrieved from <https://www.canlii.org/en/commentary/doc/1991CanLIIDocs209>.
- Shong, T. S., Abu Bakar, S. H. & Islam, M. R. (2019). "Poverty and Delinquency: A Qualitative Study on Selected Juvenile Offenders in Malaysia", *International Social Work*, 62(2), 965–979. <https://doi.org/10.1177%2F0020872818756172>.
- Shubin, S. & Sowgat, T. (2020). "Contested Experiences and Potential Justice at the Limit of the Law for Poor Urban Children in Bangladesh", *Children's Geographies*, 18(5), 516–528. <https://doi.org/10.1080/14733285.2019.1630711>.
- Silver, B. (2009). *Emeğin Gücü: 1870'ten Günümüze İşçi Hareketleri ve Küreselleşme* (Çev. A. Önal), Yordam, İstanbul.
- Silver, H. (1994). "Social Exclusion and Social Solidarity: Three Paradigms", *International Labour Review*, 133, 531–578. Retrieved from <http://www.bristol.ac.uk/poverty/>.
- Silverstein, S. (1981). *The Little Boy and the Old Man*. Retrieved from <https://allpoetry.com/The-Little-Boy-And-The-Old-Man>.
- Silwal, A. R., Engilbertsdottir, S., Cuesta, J., Newhouse, D. & Stewart, D. (2020). *Global Estimate of Children in Monetary Poverty: An Update*, Poverty and Equity Discussion Paper, Washington: World Bank Group. Retrieved from <https://documents.worldbank.org/en/>.
- Simba, J., Sinha, I., et al. (2020). "Is the Effect of COVID-19 on Children Underestimated in Low- and Middle- income Countries?", *Acta Paediatrica*, 109(10), 1930–1931. <https://doi.org/10.1111/apa.15419>.
- Simmons, W. (1945). *The Role of the Aged in Primitive Society*, Yale University Press.
- Simmons, S. F. & Schnelle, J. F. (2001). "The Identification of Residents Capable of Accurately Describing Daily Care", *The Gerontologist*, 41(5), 605–611. <https://doi.org/10.1093/geront/41.5.605>.
- Sinclair, D. (2007). "Listening to the Socially Excluded: The European National Action Plan", *British Journal of Community Nursing*, 12(12), 571–573. <https://doi.org/10.12968/bjcn.2007.12.12.27745>.
- Singh, R. & Sarkar, S. (2015). "Children's Experience of Multidimensional Deprivation: Relationship with Household Monetary Poverty", *The Quarterly Review of Economics and Finance*, 56, 43–56. <https://doi.org/10.1016/j.qref.2014.06.007>.
- Sinha, I. Bennett, D. & Taylor-Robinson, D. C. (2020). "Children are Being Sidelined by Covid-19", *BMJ*, m2061. <https://doi.org/10.1136/bmj.m2061>.
- Sixsmith, J. (1986). "The Meaning of Home: An Exploratory Study of Environmental Experience", *Journal of Environmental Psychology*, 6(4), 281–298. [https://doi.org/10.1016/S0272-4944\(86\)80002-0](https://doi.org/10.1016/S0272-4944(86)80002-0).
- Sixsmith, J., Sixsmith, A., et al. (2014). "Healthy Ageing and Home: The Perspectives of Very Old People in Five European Countries", *Social Science & Medicine*, 106, 1–9. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2014.01.006>.
- Slack, P. (1995). *The English Poor Law 1531-1782*, Cambridge University, Cambridge.
- Smeeding, T. M. & Sandström, S. (2005). Poverty and Income Maintenance in Old Age: A Cross-National View of Low Income Older Women, *LIS Working Paper Series*, No. 398, Luxembourg Income Study (LIS), Luxembourg. Retrieved from

<http://www.lisdatacenter.org/wps/liswps/398.pdf>.

- Smith, A. (2014). *Milletlerin Zenginliği* (Çev. H. Derin), TİBKY, İstanbul.
- Smith, J. R., Brooks-Gunn, J. & Klebanov, P. K. (1997). "Consequences of Living in Poverty for Young Children's Cognitive and Verbal Ability and Early School Achievement", In *Consequences of Growing Up Poor* (ss. 132–189), (ed.) J. Brooks-Gunn & G. J. Duncan, Russell Sage, New York.
- Smolensky, E. & Plotnick, R. (1993). *Inequality and Poverty in the United States: 1900 to 1990*, University of Wisconsin-Madison, Institute for Research on Poverty Discussion Papers, No: 998-93.
- Sogar, C. (2017). "The Influence of Family Process and Structure on Delinquency in Adolescence—An Examination of Theory and Research", *Journal of Human Behavior in the Social Environment*, 27(3), 206–214. <https://doi.org/10.1080/10911359.2016.1270870>.
- Sohail, A., Maan, M. & Sohail, S. (2021). "Sex and the Streets: The Open Secret of Sexual Abuse among Pakistan's Two Million Street Children", *Child and Adolescent Psychiatry and Mental Health*, 15(1), 1–4. <https://doi.org/10.1186/s13034-021-00420>.
- Sokolovsky, J. (2001). "Living Arrangements of Older Persons and Family Support in Less Development Countries", *Population Bulletin of the United Nations*. Retrieved from http://www.un.org/bulletin42_43/sokolovsky.pdf.
- Solari, C. D. & Mare, R. D. (2008). *Housing Crowding Effects on Children's Wellbeing: National and Longitudinal Comparisons*, California Center for Population Research, CCPR-2008-058, University of California, Los Angeles. Retrieved from <https://escholarship.org/65e.pdf?t=krmhho>.
- Solari, C. D. & Mare, R. D. (2012). "Housing Crowding Effects on Children's Wellbeing", *Social Science Research*, 41(2), 464–476. <https://doi.org/10.1016%2Fj.ssresearch.2011.09.012>.
- Song, M. (1997). "Children's Labour in Ethnic Family Businesses: The Case of Chinese Take-away Businesses in Britain", *Ethnic and Racial Studies*, 20(4), 690–716. <https://doi.org/10.1080/01419870.1997.9993985>.
- Sood, N., Bendavid, E., et al. (2014). "Government Health Insurance for People below Poverty Line in India: Quasi-experimental Evaluation of Insurance and Health Outcomes", *BMJ*, 349(sep25 4), g5114–g5114. <https://doi.org/bmj.g5114>.
- Spicker, P. (1993). *Poverty and Social Security: Concepts and Principles*, Routledge.
- Srinivasan, T. N. (1994). "Human Development: A New Paradigm or Reinvention of the Wheel?", *The American Economic Review*, 84(2), 238–243. Retrieved from <https://www.jstor.org/stable/2117836>.
- Stanwell-Smith, R. E., Stuart, J. M., Hughes, A. O., Robinson, P., Griffin, M. B. & Cartwright, K. (1994). "Smoking, the Environment and Meningococcal Disease: A Case Control Study", *Epidemiology and Infection*, 112(2), 315–328. <https://doi.org/10.1017%2Fs0950268800057733>.
- Stevens, A. H. & Schaller, J. (2011). "Short-run Effects of Parental Job Loss on Children's Academic Achievement", *Economics of Education Review*, 30(2), 289–299. <https://doi.org/10.1016/j.econedurev.2010.10.002>.
- Stiglitz, E. J. (2004). *The Post Washington Consensus Consensus*, The Initiative for Policy Dialogue. Retrieved from <http://policydialogue.org/files/events/Stiglitz>.
- Stiglitz, E. J. (2005). "More Instruments and Broader Goals: Moving towards the Post-Washington Consensus", In *Wider Perspectives on Global Development*, (ed.) UNU-WIDER, (pp. 16–48), Palgrave Macmillan, Hampshire.
- Stirati, A. (1994). *The Theory of Wages in Classical Economics: A Study of Adam Smith, David Ricardo and their Contemporaries* (ed. J. Hall), Edw A., Aldershot.
- Stoller, E. P. & Longino, C. F. (2001). "'Going Home' or 'Leaving Home'? The Impact of Person and Place Ties on Anticipated Counterstream Migration", *The Gerontologist*, 41(1), 96–102. <https://doi.org/10.1093/geront/41.1.96>.
- Strachan, D. P. (1988). "Damp Housing and Childhood Asthma: Validation of Reporting of

- Symptoms.", *BMJ*, 297(6658), 1223–1226. <https://doi.org/10.1136/bmj.297.6658.1223>.
- Strauss, J. & Thomas, D. (1995). "Human Resources: Empirical Modeling of Household and Family Decisions", In *Handbook of Development Economics, Vol 3A*, (ed.) J. Behrman & T. N. Srinivasan, (pp. 1883–2023), Springer, Amsterdam.
- Strobel, P. (1996). "From Poverty to Exclusion: A Wage-earning Society or A Society of Human Rights?", *International Social Science Journal*, 48(148), 173–189. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2451.1996.tb00071.x>.
- Stuart, B. C. (1992). "Structural Adjustment and the Role of IMF", In *Structural Adjustment and Macroeconomic Policy Issues*, (ed.) V. A. Jafarey, (pp. 110–128), International Monetary Fund (IMF), Washington.
- Subbarao, K. (2005). *Aging and Poverty in Africa and the Role of Social Pensions*, World Bank Social Safety Nets Primer Notes, No. 19. Retrieved from <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/11785>.
- Šučur, Z. (2005). "Poverty and Social Transfers in Croatia", *Financial theory and practice*, 29(1), 17–38. Retrieved from <https://hrcak.srce.hr/file/9244>.
- Sugden, R. (1993). "Review: Welfare, Resources, and Capability: A Review of Inequality Reexamined by Amartya Sen", *Journal of Economic Literature*, 31(4), 1947–1962. Retrieved from <https://www.jstor.org/stable/2728332>.
- Sughis, M., Nawrot, T. S., Haufroid, V. & Nemery, B. (2012). "Adverse Health Effects of Child Labor: High Exposure to Chromium and Oxidative DNA Damage in Children Manufacturing Surgical Instruments", *Environmental Health Perspectives*, 120(10), 1469–1474. <https://doi.org/10.1289%2Fehp.1104678>.
- Sulaiman, H. & Masud, J. (2012). "Determinants of Income Security of Older Persons in Peninsular Malaysia", *Pertanika Journal of Social Science and Humanities*, 20(1), 239–250. Retrieved from <http://psasir.upm.edu.my/40670/1/Determinants>.
- Sullivan, P. M. & Knutson, J. F. (2000). "The Prevalence of Disabilities and Maltreatment among Runaway Children", *Child Abuse & Neglect*, 24(10), 1275–1288. [https://doi.org/10.1016/s0145-2134\(00\)00181-2](https://doi.org/10.1016/s0145-2134(00)00181-2).
- Sundjo, F. (2020). "Implications of Child Labour Earnings for Household Well-Being in Cameroon", In *Child Labor in the Developing World: Theory, Practice and Policy*, (ed.) A. Posso, (pp. 193–226), Palgrave Macmillan, Singapore.
- Suter, C., Beycan, T. & Ravazzini, L. (2017). "Sociological Perspectives on Poverty", In *The Cambridge Handbook of Sociology*, (ed.) K. O. Korgen, (pp. 397–406), Cambridge University, Cambridge.
- Swain, C. & Dwivedi, J. (2020). "Bacha Posh, the Female Sons of Afghanistan: A Critical Study with Reference to Selected Works of Nadia Hashimi", *The IUP Journal of English Studies*, XV(1), 33–42. Retrieved from <https://ssrn.com/abstract=3799972>.
- Şenel, A. (2006). *Kemirgenlerden Sürüngenlere İnsanlık Tarihi*, İmge, Ankara.
- Şenses, F. (2004). Neoliberal Küreselleşme Kalkınma için Bir Fırsat mı, Engel mi?, *Economic Research Center (ERC) Working Paper in Economic* 04/09, Ankara. Erişim adresi: <https://erc.metu.edu.tr/en/system/files/menu/series04/0409.pdf>.
- Şenses, F. (2006). *Küreselleşmenin Öteki Yüzü Yoksulluk*, İletişim, İstanbul.
- Taaffe, D. R., Irie, F., et al. (2008). "Physical Activity, Physical Function, and Incident Dementia in Elderly Men: The Honolulu-Asia Aging Study", *The Journals of Gerontology Series A: Biological Sciences and Medical Sciences*, 63(5), 529–535. <https://doi.org/10.1093/gerona/63.5.529>.
- Taylor, M. C. & Saarinen, E. (1994). *Imagologies: Media Philosophy*, Routledge.
- Teplin, L. A., Abram, K. M., McClelland, G. M., Dulcan, M. K. & Mericle, A. A. (2002). "Psychiatric Disorders in Youth in Juvenile Detention", *Archives of General Psychiatry*, 59(12), 1133–1143. <https://doi.org/10.1001%2Farchpsyc.59.12.1133>.
- Terrio, S. J. (2004). "Migration, Displacement, and Violence: Prosecuting Romanian Street Children at the Paris Palace of Justice", *International Migration*, 42(5), 5–33.

<https://doi.org/10.1111/j.0020-7985.2004.00300.x>.

- Teti, D. M., Gelfand, D. M., Messinger, D. S. & Isabella, R. (1995). "Maternal Depression and the Quality of Early Attachment: An Examination of Infants, Preschoolers, and Their Mothers", *Developmental Psychology*, 31(3), 364–376. <https://doi.org/10.1037/0012-1649.31.3.364>.
- Thakur, S. G., Arnold, C. & Johnson, T. (2009). *Gender and Social Protection, Promoting Pro-Poor Growth: Social Protection*, OECD. Retrieved from <https://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.569.3456>.
- Thapa, K., Ghatane, S. & Rimal, S. (1970). "Health Problems among the Street Children of Dharan Municipality", *Kathmandu University Medical Journal*, 7(3), 272–279. <https://doi.org/10.3126/kumj.v7i3.2737>.
- The Holy Bible (2011). *Exodus 20:12*. Retrieved from [https://biblegateway.com/Exodus 20](https://biblegateway.com/Exodus%20).
- The Holy Bible (2016). *Job 12:12*. Retrieved from [https://biblegateway.com/Job 12](https://biblegateway.com/Job%20).
- The Nobel Prize (2021). *All Prizes in Economic Sciences*. Retrieved from <https://www.nobelprize.org/prizes/lists/all-prizes-in-economic-sciences/>.
- The Times (1997). "Blair Launches One Nation Taskforce", *The Times*, Dec 09, p. 10. Retrieved from <https://archive.org/download/NewsUK1997UKEnglish/>.
- Thévenon, O. & Edmonds, E. (2019). Child Labour: Causes, Consequences and Policies to Tackle it, *OECD Social, Employment and Migration Working Papers*, n. 235, Paris: OECD. Retrieved from <https://www.oecd.org/f6883e26-en.pdf>.
- Thiede, M. & Traub, S. (1997). "Mutual Influences of Health and Poverty Evidence from German Panel Data", *Social Science & Medicine*, 45(6), 867–877. [https://doi.org/10.1016/S0277-9536\(96\)00427-3](https://doi.org/10.1016/S0277-9536(96)00427-3).
- Thomas, D. (1990). "Intra-Household Resource Allocation: An Inferential Approach", *The Journal of Human Resources*, 25(4), 635–664. <https://doi.org/10.2307/145670>.
- Thomas, D. (1994). "Like Father, like Son; Like Mother, like Daughter: Parental Resources and Child Height", *The Journal of Human Resources*, 29(4), 950–988. Retrieved from <https://www.jstor.org/stable/146131>.
- Thomas, D., Strauss, J. & Henriques, M. H. (1991). "How Does Mother's Education Affect Child Height?", *The Journal of Human Resources*, 26(2), 183–211. Retrieved from <https://www.jstor.org/stable/145920>.
- Thomas, N. (2000). *Children, Family and the State: Decision-Making and Child Participation*, Macmillan, Hampshire.
- Thompson, E. P. (2015). *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu* (Çev. U. Kocabaşoğlu), Birikim, İstanbul.
- Thomson, G. W., Wilson, N. A., O'Dea, D., Reid, P. & Howden-Chapman, P. (2002). "Tobacco Spending and Children in Low Income Households", *Tobacco Control*, 11(4), 372–375. <https://doi.org/10.1136%2Ftc.11.4.372>.
- Thorbecke, E. (2007). "The Evolution of the Development Doctrine, 1950-2005", In *Advancing Development. Studies in Development Economics and Policy*, (ed.) G. Mavrotas & A. Shorrocks, (pp. 3–36), Palgrave Macmillan, London.
- Tilly, C. (2001). *Zor, Sermaye ve Avrupa Devletlerinin Oluşumu* (Çev. K. Emiroğlu), İmge, Ankara.
- Time (1977). "The American Underclass", *Time*, August 29, 14–27. Retrieved from <https://time.com/vault/issue/1977-08-29/page/18/>.
- Tinetti, M. E., Franklin Williams, T. & Mayewski, R. (1986). "Fall Risk Index for Elderly Patients Based on Number of Chronic Disabilities", *The American Journal of Medicine*, 80(3), 429–434. [https://doi.org/10.1016/0002-9343\(86\)90717-5](https://doi.org/10.1016/0002-9343(86)90717-5).
- Tinetti, M. E., Fried, T. R. & Boyd, C. M. (2012). "Designing Health Care for the Most Common Chronic Condition—Multimorbidity", *JAMA*, 307(23), 2493–2494. <https://doi.org/10.1001/jama.2012.5265>.
- Tinetti, M. E., Speechley, M. & Ginter, S. F. (1988). "Risk Factors for Falls among Elderly Persons Living in the Community", *New England Journal of Medicine*, 319(26), 1701–1707.

<https://doi.org/10.1056/nejm198812293192604>.

- Tolkien, J. R. R. (2004). *The Return of the King: Being the third part of The Lord of the Rings*, HarperCollins, New York.
- Tomaka, J., Thompson, S. & Palacios, R. (2006). "The Relation of Social Isolation, Loneliness, and Social Support to Disease Outcomes Among the Elderly", *Journal of Aging and Health*, 18(3), 359–384. <https://doi.org/10.1177/0898264305280993>.
- Tomaselli, S. (1988). "Moral Philosophy and Population Questions in Eighteenth Century Europe", *Population and Development Review*, 14, 7–29. Retrieved from <https://www.jstor.org/stable/2808088>.
- Tommasi, D. (2018). Control of Resources, Bargaining Power and the Demand of Food: Evidence from PROGRESA, *ECARES Working Paper 2018/22*, Brussels. Retrieved from <https://dipot.ulb.ac.be/dspace/bitstream/2013/2>.
- Towe, V. L., Hasan, S., ul Zafar, S. T. & Sherman, S. G. (2009). "Street Life and Drug Risk Behaviors Associated with Exchanging Sex Among Male Street Children in Lahore, Pakistan", *Journal of Adolescent Health*, 44(3), 222–228. <https://doi.org/10.1016%2Fj.jadohealth.2008.09.003>.
- Townsend, J. (1817). *A Dissertation on the Poor Laws*, Ridgways, London.
- Townsend, P. (1954). "Measuring Poverty", *The British Journal of Sociology*, 5(2), 130–137. <https://doi.org/10.2307/587651>.
- Townsend, P. (1955). "The Family Life of Old People: An Investigation in East London", *The Sociological Review*, 3(2), 175–195. <https://doi.org/10.1111/j.1467-954X.1955.tb01052.x>.
- Townsend, P. (1962). "The Meaning of Poverty", *The British Journal of Sociology*, 13(3), 210–227. Retrieved from <https://www.jstor.org/stable/587266>.
- Townsend, P. (1979). *Poverty in the United Kingdom: A Survey of Household Resources and Standards of Living*, Allen Lane, London.
- Townsend, P. (1987). "Deprivation", *Journal of Social Policy*, 16(2), 125–146. <https://doi.org/10.1017/S0047279400020341>.
- Trani, J. F., Biggeri, M. & Mauro, V. (2013). "The Multidimensionality of Child Poverty: Evidence from Afghanistan", *Social Indicators Research*, 112(2), 391–416. Retrieved from <http://www.jstor.org/stable/24719190>.
- Treanor, M. C. (2018). "Income Poverty, Material Deprivation and Lone Parenthood", In *The Triple Bind of Single-parent Families*, (ed.) R. Nieuwenhuis & L. Maldonado, (pp. 81–100), Bristol University, Bristol.
- Troen, B. R. (2003). "The Biology of Aging", *The Mount Sinai journal of medicine, New York*, 70(1), 3–22. Retrieved from <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed>.
- Tronick, E. & Reck, C. (2009). "Infants of Depressed Mothers", *Harvard Review of Psychiatry*, 17(2), 147–156. <https://doi.org/10.1080/10673220902899714>.
- Truman, H. S. (1949). *Inaugural Address*. Retrieved from <https://trumanlibrary.gov/19>.
- Tufan, İ. (2016). *Antik Çağ'dan Günümüze Yaşlılık ve Yaşlanma*, Nobel, Ankara.
- TÜİK (2020). *Hanehalkı Bütçe İstatistikleri Mikro Veri Seti, 2019*, TÜİK, Yayın no. 4603, Kasım 2020, Ankara.
- Türkmen, M., Okyay, P., Ata, O. & Okuyanoğlu, S. (2004). "A Descriptive Study on Street Children Living in A Southern City of Turkey", *The Turkish journal of pediatrics*, 46(2), 131–136. Retrieved from <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/15214741>.
- Tyler, K. A., Whitbeck, L. B., Hoyt, D. R. & Cauce, A. M. (2004). "Risk Factors for Sexual Victimization Among Male and Female Homeless and Runaway Youth", *Journal of Interpersonal Violence*, 19(5), 503–520. <https://doi.org/10.1177/0886260504262961>.
- UK Public General Acts (1908). *Children Act, 1908*, 8 EDW 7. CH. 67. Retrieved from <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1908/67/pdf>.
- Ukpadi, B. E. (1979). "Nigeria", In *Children at Work*, (ed.) E. Mendellievich, (pp. 115–119), International Labor Office (ILO), Geneva.

- Underwood, L. & Washington, A. (2016). "Mental Illness and Juvenile Offenders", *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 13(2), 1–14. <https://doi.org/10.3390%2Fijerph13020228>.
- UNDP (1990). *Human Development Report 1990*, UNDP, New York. Retrieved from http://hdr.undp.org/sites/default/files/reports/219/hdr_1990_en.
- UNDP (1997). *Human Development Report 1997*, UNDP, New York: Oxford University Press. Retrieved from http://hdr.undp.org/reports/258/hdr_1997.
- UNDP (2000). *Human Development Report 2000*, UNDP, New York: Oxford University Press. Retrieved from http://hdr.undp.org/reports/261/hdr_2000.
- UNDP (2007). *Technical Notes: Human Development Report 2007/2008*, New York: UNDP. Retrieved from https://www.rrojasdatabank.info/hdr_20072008.
- UNDP (2010). *Human Development Report 2010: The Real Wealth of Nations: Pathway to Human Development*, UNDP, New York. Retrieved from <http://hdr.undp.org/en/content/human-development-report-2010>.
- UNDP (2015). *Sustainable Development Goals*. Retrieved from <https://www.undp.org/sustainable>.
- UNDP (2019). *Technical Notes: Calculating the Human Development Indices-Graphical Presentation*, New York: UNDP. Retrieved from <http://hdr.undp.org/hdr2019>.
- UNHCR (2022). *Older Persons*. Retrieved from <https://emergency.unhcr.org/43935>.
- UNICEF (1986a). *Exploitation of Working Children and Street Children*, UNICEF, E/ICEF/1986/CRP.3, 14 March 1986. Retrieved from <http://www.cf-hst.net/unicef-temp/Doc-Repository/doc/doc285179.PDF>.
- UNICEF (1986b). *Unicef at 40*, UNICEF News, UNICEF'S Division of Communication and Information, Issue 123, Newyork: United Nations Children's Fund. Retrieved from <https://www.unicef.org/85536>.
- UNICEF (2000). *The State of the World's Children 2000*, New York: UNICEF. Retrieved from <https://www.unicef.org/media/84776/file/SOWC-2000.pdf>.
- UNICEF (2005). *The State of the World's Children 2005: Childhood Under Threat*, New York: UNICEF. Retrieved from <https://www.unicef.org/reports/en-2005>.
- UNICEF (2007). *Child Poverty in Perspective: An Overview of Child Well-Being in Rich Countries*, UNICEF Innocenti Research Centre, Report Card 7, Florence: UNICEF. Retrieved from https://www.unicef-irc.org/rc7_eng.pdf.
- UNICEF (2021a). *Stories and Features: Beyond the headlines, every child has a story*. Retrieved from <https://www.unicef.org/stories>.
- UNICEF (2021b). *The State of the World's Children 2021: On My Mind: Promoting, Protecting and Caring for Children's Mental Health*, New York: United Nations Children's Fund (UNICEF). Retrieved from <https://www.unicef.org/SOWC-2021>.
- United Nations (1924). *Geneva Declaration of the Rights of the Child*, League of Nations, 26 September. <http://www.un-documents.net/gdrc1924.htm> (1924).
- United Nations (1948). *Declaration of Old Age Rights: Draft Resolution / Argentina*, UN, A/C.3/213, 30 September 1948. Retrieved from <https://digitallibrary.un.org/635761>.
- United Nations (1959). *Declaration of the Rights of the Child*, UN, A/RES/1386(XIV), 20 November 1959. Retrieved from <https://refworld.org/3ae6b38e3.html>.
- United Nations (1962). *The United Nations Development Decade: Proposals for Action*, New York. Retrieved from <https://digitallibrary.un.org/record/757935>.
- United Nations (1969). *Declaration on Social Progress and Development*, United Nations, A/RES/2542(XXIV), 11 December 1969. Retrieved from <https://digitallibrary.un.org/record/202280>.
- United Nations (1970). *Resolutions Adopted on the Reports of the Second Committee*, New York. Retrieved from [http://undocs.org/en/A/RES/2626\(XXV\)](http://undocs.org/en/A/RES/2626(XXV)).
- United Nations (1972). *Attack on Mass Poverty and Unemployment*, New York.

- United Nations (1982). *Report of the World Assembly on Aging*, UN, A/CONF.113/31, Vienna, 26 July to 6 August 1982. Retrieved from <https://digitallibrary.un.org/36044>.
- United Nations (1985). *Socio-Economic Differentials in Child Mortality in Developing Countries*, UN, New York. Retrieved from <https://www.un.org/development/desa>.
- United Nations (1989). *Convention on the Rights of the Child*, UN, General Assembly resolution 44/25, 20 November 1989. Retrieved from <https://www.ohchr.org/crc.pdf>.
- United Nations (1990). *Implementation of the International Plan of Action on Aging and Related Activities*, UN, A/RES/45/106, 14 December 1990. Retrieved from <https://undocs.org/A/RES/45/106>.
- United Nations (1991). *United Nations Principles for Older Persons*, UN, A/RES/46/91, 16 December 1991. Retrieved from <https://www.ohchr.org/olderpersons>.
- United Nations (1992). *General Assembly: Observance of a International Day for the Eradication of Poverty*, UN, A/RES/47/196, 31 March 1993. Retrieved from <https://undocs.org/en/A/RES/47/196>.
- United Nations (1993). *Vienna Declaration and Programme of Action*. Retrieved from <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/vienna.aspx>.
- United Nations (1995). *Report of the World Summit for Social Development*, Copenhagen, 6-12 March 1995, A/CONF.166/9, New York: United Nations.
- United Nations (2000a). *General Assembly: United Nations Millennium Declaration*, United Nations, A/RES/55/2, 18 September 2000. Retrieved from <https://www.un.org/en/development/desa/population>.
- United Nations (2000b). *Millennium Summit (6-8 September 2000)*. Retrieved from https://www.un.org/en/events/pastevents/millennium_summit.shtml.
- United Nations (2002a). *General Assembly: A World Fit for Children*, United Nations, A/RES/S-27/2, 11 October 2002. Retrieved from <https://undocs.org/RES/S-27/2>.
- United Nations (2002b). *Report of the Second World Assembly on Ageing*, United Nations, A/CONF.197/9, Madrid, 8-12 April 2002. Retrieved from <https://www.un.org/en/conferences/ageing/madrid2002>.
- United Nations (2019a). *Living Arrangements of Older Persons Around the World*, United Nations Department of Economic and Social Affairs Population Division, Population Facts, No. 2019/2. Retrieved from https://www.un.org/PopFacts_2019.
- United Nations (2019b). *Probabilistic Population Projections Rev. 1, the World Population Prospects 2019*, United Nations Department of Economic and Social Affairs Population Division. Retrieved from <http://population.un.org/wpp/>.
- United Nations (2020). *World Population Ageing 2019*, United Nations Department of Economic and Social Affairs Population Division, ST/ESA/SER.A/444, New York. Retrieved from <https://www.un-ilibrary.org/content>.
- United Nations (2021). *Child Rights and the 2030 Agenda for Sustainable Development: Accelerated Action and Transformative Pathways: Realizing the Decade of Action and Delivery for Sustainable Development*, United Nations Human Rights Office of the High Commissioner. Retrieved from <https://sustainabledevelopment.un.org//26130>.
- Unutmaz, G., Soysal, P., Tuven, B. & Isik, A. T. (2018). "Costs of Medication in Older Patients: Before and After Comprehensive Geriatric Assessment", *Clinical Interventions in Aging*, 13, 607–613. <https://doi.org/10.2147/cia.s159966>.
- Urosevic, J., Odovic, G., et al. (2015). "Quality of Life of The Elderly in Urban and Rural Areas in Serbia", *Vojnosanitetski preglad*, 72(11), 968–974. <https://doi.org/10.2298/vsp140831107u>.
- Uteley, B. (1996). *Genesis 12-50*. Retrieved from <http://www.ibiblio.org/VOL01BOT>.
- Uteley, B. (2013a). *Luke the Historian: The Gospel of Luke*. Retrieved from <http://www.ibiblio.org/freebiblecommentary/pdf/EN/VOL03A.pdf>.
- Uteley, B. (2013b). *The First Christian Primer: Matthew*. Retrieved from

<http://www.ibiblio.org/freebiblecommentary/pdf/EN/VOL01.pdf>.

- van Baarsen, B. (2002). "Theories on Coping With Loss: The Impact of Social Support and Self-Esteem on Adjustment to Emotional and Social Loneliness Following a Partner's Death in Later Life", *The Journals of Gerontology Series B: Psychological Sciences and Social Sciences*, 57(1), S33–S42. <https://doi.org/10.1093/geronb/57.1.s33>.
- van de Glind, H. (2010). Migration and Child Labour: Exploring Child Migrant Vulnerabilities and those of Children Left-Behind, *International Programme on the Elimination of Child Labour (IPEC), ILO Working Paper*. Retrieved from <https://www.ilo.org/ipeinfo/product/download.do?type=document&id=14313>.
- van den Akker, M., Buntinx, F., Metsemakers, J. F. M., Roos, S. & Knottnerus, J. A. (1998). "Multimorbidity in General Practice: Prevalence, Incidence, and Determinants of Co-Occurring Chronic and Recurrent Diseases", *Journal of Clinical Epidemiology*, 51(5), 367–375. <https://doi.org/10.1016/s0895>.
- van der Hoek, T. (2005). "Growing Up in Poverty While Living in an Affluent Society: Personal Experiences and Coping Strategies of Dutch Poor Children", In *The Politics of Childhood: International Perspectives, Contemporary Developments*, (ed.) J. Goddard, et al., (pp. 107–126), Palgrave Macmillan, Hampshire.
- Van Lancker, W. & Parolin, Z. (2020). "COVID-19, School Closures, and Child Poverty: A Social Crisis in the Making", *The Lancet Public Health*, 5(5), e243–e244. [https://doi.org/10.1016/S2468-2667\(20\)30084-0](https://doi.org/10.1016/S2468-2667(20)30084-0).
- van Praag, B. (1971). "The Welfare Function of Income in Belgium: An Empirical Investigation", *European Economic Review*, 2(3), 337–369. [https://doi.org/10.1016/0014-2921\(71\)90045-6](https://doi.org/10.1016/0014-2921(71)90045-6).
- van Praag, B., van Herwaarden, F. G. & Kapteyn, A. J. (1978). "Individual Welfare Functions and Social Reference Spaces", *Economics Letters*, 1, 173–178. Retrieved from <https://pure.uvt.nl/ws/portalfiles/portal/935736/individu3.pdf>.
- Van Regenmortel, S., de Donder, L., et al. (2018). "Accumulation of Disadvantages: Prevalence and Categories of Old-Age Social Exclusion in Belgium", *Social Indicators Research*, 140(3), 1173–1194. <https://doi.org/10.1007/s11205>.
- Veale, A. & Donà, G. (2003). "Street Children and Political Violence: A Socio-demographic Analysis of Street Children in Rwanda", *Child Abuse & Neglect*, 27(3), 253–269. [https://doi.org/10.1016/s0145-2134\(03\)00005-x](https://doi.org/10.1016/s0145-2134(03)00005-x).
- Veneziano, C. & Veneziano, L. (2002). "Adolescent Sex Offenders", *Trauma, Violence, & Abuse*, 3(4), 247–260. <https://doi.org/10.1177%2F>.
- Verbist, G., Diris, R. & Vandenbroucke, F. (2020). "Solidarity between Generations in Extended Families: Old-Age Income as a Way Out of Child Poverty?", *European Sociological Review*, 36(2), 317–332. <https://doi.org/10.1093/esr/jcz052>.
- Verdelho, A., Madureira, S., et al. (2012). "Physical Activity Prevents Progression for Cognitive Impairment and Vascular Dementia", *Stroke*, 43(12), 3331–3335. <https://doi.org/10.1161/strokeaha.112.661793>.
- Vergheze, J., Lipton, R., et al. (2003). "Leisure Activities and the Risk of Dementia in the Elderly", *New England Journal of Medicine*, 348(25), 2508–2516. <https://doi.org/10.1056/nejmoa022252>.
- Victor, C. (2005). *The Social Context of Ageing: A Textbook of Gerontology*, Routledge, London, New York.
- Victor, C., Scambler, S. J., Bowling, A. & Bond, J. (2005). "The Prevalence of, and Risk Factors for, Loneliness in Later Life: A Survey of Older People in Great Britain", *Ageing and Society*, 25(6), 357–375. <https://doi.org/10.1017/S0144686X04003332>.
- Vink, D., Aartsen, M. J. & Schoevers, R. A. (2008). "Risk Factors for Anxiety and Depression in the Elderly: A Review", *Journal of Affective Disorders*, 106(1–2), 29–44. <https://doi.org/10.1016/j.jad.2007.06.005>.
- Visser, M., Bouter, L. M., McQuillan, G. M., Wener, M. H. & Harris, T. B. (2001). "Low-Grade

- Systemic Inflammation in Overweight Children", *Pediatrics*, 107(1), e13–e13. <https://doi.org/10.1542/peds.107.1.e13>.
- Vu, L. H. & Nguyen, T. A. (2021). "Elderly Poverty in Vietnam: Trends and Determinants", *Journal of Population and Social Studies*, 29, 526–543. Retrieved from <https://so03.tci-thaijo.org/index.php/jpss/article/view/246937>.
- Vyas, S. & Kumaranayake, L. (2006). "Constructing Socio-economic Status Indices: How to Use Principal Components Analysis", *Health Policy and Planning*, 21(6), 459–468. <https://doi.org/10.1093/heapol/czl029>.
- Waeyenberge, E. (2006). "From Washington to Post-Washington Consensus: Illusions of Development", In *The New Development Economics: After the Washington Consensus*, (ed.) K. S. Jomo & B. Fine, (pp. 21–45), Zed Book Ltd., London.
- Waldfoegel, J. (2007). "Meeting Children's Need When Parents Work", *Focus*, 25(1), 63–66. Retrieved from <https://www.jstor.org/stable/30032528>.
- Walker, A. (1981). "Towards a Political Economy of Old Age", *Ageing and Society*, 1(1), 73–94. <https://doi.org/10.1017/S0144686X81000056>.
- Walras, L. (1965). *Element of Pure Economics: or the Theory of Social Wealth* (ed. W. Jaffe), George Allen and Unwin Ltd., London.
- Walras, L. (2010). *Studies in Social Economics* (ed. J. Daal & D. Walker), Routledge, London.
- Wandera, S. O., Kwagala, B. & Ntozi, J. (2015). "Determinants of Access to Healthcare by Older Persons in Uganda: A Cross-sectional Study", *International Journal for Equity in Health*, 14(1), 26. <https://doi.org/10.1186/s12939>.
- Wang, L., Si, L., Cocker, F., Palmer, A. J. & Sanderson, K. (2018). "A Systematic Review of Cost-of-Illness Studies of Multimorbidity", *Applied Health Economics and Health Policy*, 16(1), 15–29. <https://doi.org/10.1007/s40258>.
- Wang, X. & Shan, G. (2016). "Raising the Retirement Age: The Impact on the Individual and Actuarial Balance for Chinese Urban Workers' Basic Pensions", *Economic and Political Studies*, 4(4), 397–413. <https://doi.org/10.1080/20954816.2016.1251135>.
- Wanyeki, I., Olson, S., et al. (2006). "Dwellings, Crowding, and Tuberculosis in Montreal", *Social Science & Medicine*, 63(2), 501–511. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2005.12.015>.
- Warlick, J. L. (1985). "Why is Poverty After 65 a Woman's Problem?", *Journal of Gerontology*, 40(6), 751–757. <https://doi.org/10.1093/geronj/40.6.751>.
- Warr, M. (2005). "Making Delinquent Friends: Adult Supervision and Children's Affiliations", *Criminology*, 43(1), 77–106. <https://doi.org/10.1111/j.0011>.
- Watts-Roy, D. M. & Williamson, J. B. (2009). "Public Pension Programs- Social Security", In *International Handbook of Population Aging*, (ed.) P. Uhlenberg, (pp. 407–428), Springer, Dordrecht.
- Weaver, D. A. (1997). The Economic Well-Being of Social Security Beneficiaries, with an Emphasis on Divorced Beneficiaries, *ORES Working Paper Series*, Number 73. Retrieved from <https://www.ssa.gov/policy/wp73.pdf>.
- Webb, S. & Webb, B. (1927). *English Poor Law History*, Frank Cass & Co., London.
- Weitzman, M., Baten, A., Rosenthal, D., Hoshino, R., Tohn, E. & Jacobs, D. (2013). "Housing and Child Health", *Current Problems in Pediatric and Adolescent Health Care*, 43(8), 187–224. <https://doi.org/10.1016/j.cppeds.2013.06.001>.
- Wells, N. M. & Evans, G. W. (2003). "Nearby Nature", *Environment and Behavior*, 35(3), 311–330. <https://doi.org/10.1177%2F0013916503035003001>.
- Wenger, G. C., Davies, R., Shahtahmasebi, S. & Scott, A. (1996). "Social Isolation and Loneliness in Old Age: Review and Model Refinement", *Ageing and Society*, 16(3), 333–358. <https://doi.org/10.1017/S0144686X00003457>.
- Weyland, J. (1816). *The Principles of Population And Production, as They are Affected by The Progress Of Society: With A View To Moral Political Consequences*, Baldwin, Cradock & Joy, London.

- Whelan, C. T., Layte, R., Maitre, B. & Nolan, B. (2001). "Income, Deprivation, and Economic Strain. An Analysis of the European Community Household Panel", *European Sociological Review*, 17(4), 357–372. <https://doi.org/10.1093/esr/17.4.357>.
- White, M. C., Long, R. G. & Tansey, R. (1997). "Logistic Regression: The Generalized Linear Model in the Social Sciences", *Perceptual and Motor Skills*, 85(1), 66–66. <https://doi.org/10.2466%2Fpms.1997.85.1.66>.
- White, R. F., Diamond, R., Proctor, S., Morey, C. & Hu, H. (1993). "Residual Cognitive Deficits 50 Years After Lead Poisoning during Childhood", *Occupational and Environmental Medicine*, 50(7), 613–622. <https://doi.org/10.1136%2Foem.50.7.613>.
- Whiting, B. B. & Edwards, C. P. (1988). *Children of Different Worlds: The Formation of Social Behavior*, Harvard University Press.
- WHO (1973). *Studies of the Aging Process and their Significance for the Public Health System*, WHO, WHO Expert Committee on Planning and Organization of Geriatric Services, SHS/RGR/73.4, 6-12 November 1973, Geneva. Retrieved from <https://who.int/iris/handle/10665/330475>.
- WHO (1998). *Health 21: Health for all in the 21st century: An Introduction*, European Health for All Series No.5, Copenhagen: WHO. Retrieved from <https://www.euro.who.int/en/publications/policy-documents/health21-health>.
- WHO (2002a). *Active Ageing: A Policy Framework*, World Health Organization, WHO/NMH/NPH/02.8. Retrieved from <https://who.int/iris/handle/10665/67215>.
- WHO (2002b). *The Toronto Declaration on the Global Prevention of Elder Abuse*, Toronto, 17 November 2002, Geneva: WHO. Retrieved from https://www.who.int/ageing/elder_abuse/alc_toronto_declaration.
- WHO (2010). *Childhood Lead Poisoning*, WHO, Geneva.
- WHO (2015). *World Report on Ageing and Health*, Geneva: WHO. Retrieved from <https://apps.who.int/iris/handle/10665/186463>.
- WHO (2021). *Elder Abuse*. Retrieved from <https://www.who.int/elder-abuse>.
- WHO (2022a). *Ageing - Demographics*. Retrieved from <https://who.int/maternal>.
- WHO (2022b). *EPHO5: Disease Prevention, Including Early Detection of Illness*. Retrieved from <https://www.euro.who.int/en/health-topics>.
- Wiles, D. (1987). "Who is Old?: Defining Old Age", *Australian Journal on Ageing*, 6(4), 24–24. <https://doi.org/10.1093/geront/gnr098>.
- Wilkinson, D. (1999). *Poor Housing and Ill Health A Summary of Research Evidence*, The Scottish Office, Central Research Unit. Retrieved from <https://silو.ips/download/poor-housing-and-ill-health-a-summary>.
- Williams, C. B., Mackenzie, K. C. & Gahagan, S. (2014). "The Effect of Maternal Obesity on the Offspring", *Clinical Obstetrics & Gynecology*, 57(3), 508–515. <https://doi.org/10.1097%2FGRF.0000000000000043>.
- Williams, K., Haslam, C. & Williams, J. (1992). "Ford versus "Fordism"; The Beginning of Mass Production?", *Work, Employment and Society*, 6(4), 517–555. <https://doi.org/10.1177%2F095001709264001>.
- Williamson, J. (1990). "What Washington Means by Policy Reform?", In *Latin American Adjustment: How Much has Happened?*, (ed.) J. Williamson, (pp. 7–20), Institute for International Economics, Washington.
- Williamson, J. (2000). "What Should the World Bank Think about the Washington Consensus?", *The World Bank Research Observer*, 15(2), 251–264. Retrieved from <https://www.jstor.org/stable/3986418>.
- Williamson, J. (2003). "The Washington Consensus and Beyond", *Economic and Political Weekly*, 38(15), 1475–1481. Retrieved from <https://www.jstor.org/4413431>.
- Williamson, J. (2004). *A Short History of the Washington Consensus*, Peterson Institute for International Economics, Washington. Retrieved from

- <https://www.piie.com/sites/default/files/publications/paper>.
- Williamson, J. B. & Pampel, F. C. (1993). *Old-Age Security in Comparative Perspective*, Oxford University, New York and Oxford.
- Williamson, J. G. (2001). "Demographic Change, Economic Growth, and Inequality", In *Population Matters*, (ed.) N. Birdsall, A. C. Kelley, & S. Sinding, (pp. 106–136), Oxford University, Oxford.
- Wilson, W. J. (1987). *The Truly Disadvantaged*, The University of Chicago, Chicago.
- Wilson, W. J. (1996). *When Work Disappears: The World of New Urban Poor*, Knopf, New York.
- Winblad, U., Blomqvist, P. & Karlsson, A. (2017). "Do Public Nursing Home Care Providers Deliver Higher Quality than Private Providers? Evidence from Sweden", *BMC Health Services Research*, 17(1), 487. <https://doi.org/10.1186/s12913-017-2403-0>.
- Winch, D. (1996). "Malthus versus Condorcet revisited", *European Journal of the History of Economic Thought*, 3(1), 44–60. <https://doi.org/10.1080/10427719600000003>.
- Wolfensohn, J. D. (2000). *The Comprehensive Development Framework*, World Bank, Washington. Retrieved from <https://worldbank.org/handle/10986/33432>.
- Wolff, F. C. & Maliki (2008). "Evidence on The Impact of Child Labor on Child Health in Indonesia, 1993–2000", *Economics & Human Biology*, 6(1), 143–169. <https://doi.org/10.1016/j.ehb.2007.09.003>.
- Wong, A., Chau, A. K. C., Fang, Y. & Woo, J. (2017). "Illuminating the Psychological Experience of Elderly Loneliness from a Societal Perspective: A Qualitative Study of Alienation between Older People and Society", *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 14(7), 824. <https://doi.org/10.3390/ijerph14070824>.
- Woodroffe, K. (1962). *From Charity to Social Work: In England and the United States*, Routledge & Kegan Paul, London.
- Woodward, E. L. (1962). *The Age of Reform 1815-1870*, Clarendon, Oxford.
- Woolf, A. D. (2002). "Health Hazards for Children at Work", *Journal of Toxicology: Clinical Toxicology*, 40(4), 477–482. <https://doi.org/10.1081/clt-120006750>.
- World Bank (1979). *World Development Report, 1979*, Oxford University, Oxford.
- World Bank (1989). *Sub-Saharan Africa from Crisis to Sustainable Growth: A Long-Term Perspective Study*, The World Bank, Washington. Retrieved from <http://documents1.worldbank.org/curated/en/498241468742846138>.
- World Bank (1990). *World Development Report 1990*, Oxford University, Oxford.
- World Bank (1991). *Managing Development: The Governance Dimension*, World Bank A Discussion Paper, no: 34899, Washington: The World Bank. Retrieved from <http://worldbank.org/en/884111468134710535/pdf/34899.pdf>.
- World Bank (1992). *Governance and Development*, The World Bank, Washington.
- World Bank (1994). *Averting the old age crisis*, The World Bank, Washington.
- World Bank (1997). *Helping Countries Combat Corruption: The Role of the World Bank*, Poverty Reduction and Economic Management, The World Bank, Washington. Retrieved from <http://www1.worldbank.org/corrptn.pdf>.
- World Bank (2001). *World Development Report 2000/2001: Attacking Poverty*, Oxford University Press, for World Bank, New York.
- World Bank (2002). *World Development Indicators 2002*, The World Bank, Washington.
- World Bank (2010). *World Development Report: Development and Climate Change*, The World Bank, Washington.
- World Bank (2014). Introduction to Poverty Analysis, *World Bank Working Paper*, No: 90288, Washington: World Bank. Retrieved from <http://worldbank.org/7758714>.
- World Bank (2018). *Afghanistan Poverty Measurement Methodology Using ALCS 2016-17*, World Bank Report no: AUS0000421, Washington: WB. Retrieved from <http://documents1.worldbank.org/curated/en/665241533556485812>.

- World Bank (2020). *Poverty and Shared Prosperity 2020: Reversals of Fortune*, The World Bank, Washington.
- World Bank (2021). *Middle East and North Africa*. Retrieved from <https://www.worldbank.org/en/region/mena>.
- World Bank (2022a). *Age Dependency Ratio (% of working-age population)*. Retrieved from <https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.DPND?en>.
- World Bank (2022b). *Population Ages 65 and above (% of total population)*. Retrieved from <https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.65UP.TO.ZS>.
- World Bank (2022c). *Population Datas*. Retrieved from <https://data.worldbank.org/>.
- Wu, C., Bell, C. M. & Wodchis, W. P. (2012). "Incidence and Economic Burden of Adverse Drug Reactions among Elderly Patients in Ontario Emergency Departments", *Drug Safety*, 35(9), 769–781. <https://doi.org/10.1007/bf03261973>.
- Wu, Y. & Qi, D. (2016). "The Breadth and Depth of Multidimensional Child Poverty in China", *International Journal of Social Welfare*, 25(4), 373–387. <https://doi.org/10.1111/ijsw.12209>.
- Wüst, K. & Volkert, J. (2012). "Childhood and Capability Deprivation in Germany: A Quantitative Analysis Using German Socio-Economic Panel Data", *Social Indicators Research*, 106(3), 439–469. Retrieved from <https://www.jstor.org/stable/41427008>.
- Wynn, N. A. (2003). *Historical Dictionary from the Great War to the Great Depression*, The Scarecrow Press, Inc., Lanham.
- Xu, K. (2004). *How has the Literature on Gini's Index Evolved in the Past 80 Years?*, Dalhousie University Economic Working Paper, Halifax: Dalhousie University Press. Retrieved from <https://www.mathstat.dal.ca/~kuan/howgini.pdf>.
- Yang, Y., Deng, H., et al. (2020). "Mental Health and Related Influencing Factors among Rural Elderly in 14 Poverty State Counties of Chongqing, Southwest China: A Cross-sectional Study", *Environmental Health and Preventive Medicine*, 25(1), 1–10. <https://doi.org/10.1186/s12199-020-00887-0>.
- Yeldan, E. (2011). "Neoliberalizmin İdeolojik Bir Söylemi Olarak Küreselleşme", İçinde *İktisat Üzerine Yazılar I: Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar; Korkut Boratav'a Armağan*, (ed.) A. Köse, F. Şenses, & E. Yeldan, (ss. 429–453), İletişim, İstanbul.
- Yeung, W. J. J. & Cheung, A. K. L. (2015). "Living Alone: One-Person Households in Asia", *Demographic Research*, 32, 1099–1112. <https://doi.org/10.4054/DemRes.2015.32.40>.
- Yoshikawa, H. (1995). "Long-Term Effects of Early Childhood Programs on Social Outcomes and Delinquency", *The Future of Children*, 5(3), 51–75. <https://doi.org/10.2307/1602367>.
- Young, L. (2003). *Middle-Class Culture in Nineteenth Century: America, Australia and Britain*, Palgrave Macmillan, Hampshire.
- Young, M. (1952). "Distribution of Income within the Family", *The British Journal of Sociology*, 3(4), 305–321. <https://doi.org/10.2307/2577223>.
- Zahran, S., Iverson, T., McElmurry, S. P. & Weiler, S. (2017). "The Effect of Leaded Aviation Gasoline on Blood Lead in Children", *Journal of the Association of Environmental and Resource Economists*, 4(2), 575–610. <https://doi.org/10.1086/691686>.
- Zaidi, A. (2010). *Poverty Risks for Older People in EU Countries: An Update*, European Centre for Social Welfare Policy and Research, Policy Brief 1/2010. Retrieved from <https://www.euro.centre.org/publications/detail/389>.
- Zamfir, I. (2019). *Child Labour: A Priority for EU Human Rights Action*, European Parliamentary Research Service (EPRS), Briefing, European Parliament. Retrieved from <https://www.europarl.europa.eu/BRIE/2019/633142>.
- Zapata, D., Contreras, D. & Kruger, D. (2011). "Child Labor and Schooling in Bolivia: Who's Falling Behind? The Roles of Domestic Work, Gender, and Ethnicity", *World Development*, 39(4), 588–599. <https://doi.org/10.1016/2010.08.022>.
- Zar, H. J., Dawa, J., Fischer, G. B. & Castro-Rodriguez, J. A. (2020). "Challenges of COVID-19 in Children in Low- and Middle-income Countries", *Paediatric Respiratory Reviews*, 35,

70–74. <https://doi.org/10.1016/j.prrv.2020.06.016>.

- Zhang, A., Nikoloski, Z. & Mossialos, E. (2017). "Does Health Insurance Reduce Out-of-pocket Expenditure? Heterogeneity among China's Middle-aged and Elderly", *Social Science & Medicine*, 190, 11–19. <https://doi.org/10.1016/2017.08.005>.
- Zhang, Z., Luo, Y. & Robinson, D. (2018). "Reducing Food Poverty and Vulnerability among the Rural Elderly with Chronic Diseases: The Role of the New Rural Pension Scheme in China", *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 15(6), 1253. <https://doi.org/10.3390/ijerph15061253>.
- Zhang, Z., Luo, Y. & Robinson, D. (2020). "Do Social Pensions Help People Living on the Edge? Assessing Determinants of Vulnerability to Food Poverty Among the Rural Elderly", *The European Journal of Development Research*, 32(1), 198–219. <https://doi.org/10.1057/s41287-019-00226-2>.
- Zhao, J. (2021). "Research on Multidimensional Poverty of Chinese Rural Elderly Women: Based on the 2018 CLHLS Data and Alkire-Foster Measurement Model", *2021 International Conference on Public Management and Intelligent Society (PMIS)* (ss. 101–104), IEEE, 26–28 Feb. 2021, Shanghai, China. <https://doi.org/10.1109/PMIS52742.2021.00029>.
- Zhao, Y., Altun, R., et al. (2020). "Physical Multimorbidity, Health Service Use, and Catastrophic Health Expenditure by Socioeconomic Groups in China: An Analysis of Population-based Panel Data", *The Lancet Global Health*, 8(6), e840–e849. [https://doi.org/10.1016/S2214-109X\(20\)30127-3](https://doi.org/10.1016/S2214-109X(20)30127-3).
- Zheng, B. (1994). "Can a Poverty Index be Both Relative and Absolute?", *Econometrica*, 62(6), 1453–1458. <https://doi.org/10.2307/2951756>.
- Zhou, C., Ji, C., et al. (2015). "Non-use of Health Care Service among Empty-nest Elderly in Shandong, China: A Cross-sectional Study", *BMC Health Services Research*, 15(1), 294. <https://doi.org/10.1186/s12913-015-0974-1>.
- Zimmer, Z. & Kwong, J. (2003). "Family Size and Support of Older Adults in Urban and Rural China: Current Effects and Future Implications", *Demography*, 40(1), 23–44. <https://doi.org/10.1353/dem.2003.0010>.
- Zimmerman, C. C. (1932). "Ernst Engel's Law of Expenditures for Food", *The Quarterly Journal of Economics*, 47(1), 78–101. <https://doi.org/10.2307/1885186>.
- Ziol-Guest, K. M., DeLeire, T. & Kalil, A. (2006). "The Allocation of Food Expenditure in Married- and Single-Parent Families", *Journal of Consumer Affairs*, 40(2), 347–371. Retrieved from <https://www.jstor.org/stable/23862268>.
- Zohar, N. (2010). "Jewish Perspectives on Poverty", In *Poverty and Morality: Religious and Secular Perspectives*, (ed.) W. Galston & P. Hoffenberg, (pp. 204–219), Cambridge University, Cambridge.
- Zsarnoczky, M., David, L., Mukayev, Z. & Baiburiev, R. (2016). "Silver Tourism in the European Union", *GeoJournal of Tourism and Geosites*, 18(2), 224–232. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/311770683_Silver_tourism.

EKLER

Ek-1. Bağımlı Değişkenin Belirlenmesi, AIC ve BIC Sonuçları

	Gözlem Sayısı	AIC	BIC
Çocuk (0-14 yaş)			
Model 1 (gelir)	8.863	7218.832	7318.087
Model 2 (tüketim)	8.863	6893.587	6992.842
Yaşlı 65+ yaş			
Model 1 (gelir)	4.092	2479.114	2580.183
Model 2 (tüketim)	4.092	3470.66	3571.729

Ek-2. Çocuk Yoksulluğuna İlişkin Marjinal Etki Sonuçları

Bağımsız Değişkenler	Marjinal Etki	Standart Sapma	p	%95 Güven Aralığı	
aile_tipi	0.056	0.025	0.026**	0.007	0.106
egt_anne1	0.065	0.016	0.000*	0.033	0.097
egt_anne2	-0.047	0.017	0.005*	-0.080	-0.014
anne_calisma	-0.088	0.012	0.000*	-0.112	-0.064
h_engelli	0.054	0.022	0.014**	0.011	0.097
evsahibi	-0.041	0.012	0.001*	-0.066	-0.017
fert_sayi	0.203	0.015	0.000*	0.173	0.233
cocuk_sayi	0.130	0.014	0.000*	0.102	0.158
egt_harcamasi	-0.153	0.013	0.000*	-0.177	-0.128
okula_yakinlik	0.107	0.014	0.000*	0.079	0.136
maddi_varlik_endeksi	-0.116	0.005	0.000*	-0.126	-0.106
konut_kalite_endeksi	-0.070	0.004	0.000*	-0.078	-0.061
kotu_aliskanlik_endeksi	-0.070	0.007	0.000*	-0.083	-0.057

*p<0.001, **p<0.05

Ek-3. Yaşlı Yoksulluğuna İlişkin Marjinal Etki Sonuçları

Bağımsız Değişkenler	Marjinal Etki	Standart Sapma	p	%95 Güven Aralığı	
Cinsiyet	0.086	0.014	0.000	0.059	0.113
yas	-0.019	0.008	0.012	-0.035	-0.004
aile_tipi	-0.039	0.008	0.000	-0.055	-0.023
egt	0.031	0.010	0.001	0.012	0.050
calisma_durumu	-0.051	0.008	0.000	-0.067	-0.036
emeklilik	-0.104	0.013	0.000	-0.131	-0.078
yaslilik_yard	0.167	0.026	0.000	0.117	0.217
barinma	0.164	0.034	0.000	0.097	0.231
k_karti	-0.052	0.010	0.000	-0.071	-0.033
h_calisan	-0.070	0.011	0.000	-0.092	-0.047
fert_sayi	-0.273	0.032	0.000	-0.335	-0.210
maddi_yoksunluk_endeksi	-0.039	0.003	0.000	-0.046	-0.032
konut_kalite_endeksi	-0.013	0.002	0.000	-0.016	-0.009
kotu_aliskanlik_endeksi	-0.016	0.004	0.000	-0.025	-0.008
topluma_katirim_endeksi	-0.030	0.008	0.000	-0.045	-0.014

*p<0.001, **p<0.05